

В.І. Червінський М.І. Обушний

Історія України

Джерельний літопис

63.3/4 УКР
189

10

Історія України

Джерельний літопис

97679

За редакцією
В.І. Червінського та М.І. Обушного

ДП "Дирекція ФВД"
2008

УДК 930.22:94(477)
ББК 63.3(4Укр)+63.2(4Укр)
Ч-45

Вицнено на замовлення
Державного комітету телебачення та радіомовлення України
за програмою "Українська книга"

За ред. Червінського В.І. та Обушного М.І.

Рецензенти: канд. іст. наук О.С. Рубльов /Інститут історії України/,
А.А. Бєседська, заст. дир. з навч.-виховної роботи СШ № 303 м. Києва.

Упорядники: канд. іст. наук В.І. Червінський, керівник авторського колективу —
/передмова, розд. 2/, д-р політ. наук М.І. Обушний /розд.7, хронологія/, канд. іст.
наук Т.Ю. Горбань /розд.11/, д-р іст. наук Ю.А. Горбань /розд.9/, канд. іст. наук
Л.В. Ільницька, О.В. Куксова /розд.13/, канд. іст. наук В.Є. Кружляков, канд. іст.
наук В.І. Чмихова /розд.1,6/, канд. іст. наук В.В. Пилипенко, канд. іст. наук
С.Р. Кагамлик /розд.4,5/, канд. іст. наук Д.Ф. Розовик /розд.10/, канд. іст. наук
Н.В. Терех, канд. політ. наук Л.В. Неліпа /розд.3,8,14/, С.В. Червінський /розд.12/.

Ч-45 **Історія України: Джерельний літопис.**

Упоряд.: В.І. Червінський, М.І. Обушний, Т.Ю. Горбань,
В.Є. Кружляков та ін.;
За ред. В.І. Червінського та М.І. Обушного.
К.: ДП "Дирекція ФВД" — 2008. — 800 с.
ISBN 978-966-96605-3-4

65 грн. 46 коп.

Вміщено документи і матеріали, які висвітлюють найважливіші події в історії України з найдавніших часів до сьогодення, методику їх використання та інші дидактичні матеріали.

Подано найрізноманітніші типи джерел: уривки з літописних свідчень, юридично-правових документів, генеалогічних таблиць княжих династій, фольклорних матеріалів, історико-географічних карт із праць відомих істориків, спогадів учасників подій, свідчень іноземців.

ББК 63.3(4Укр)+63.2(4Укр)

© Упоряд.: В.І. Червінський, М.І. Обушний,
Т.Ю. Горбань, та інш., 2008
© ДП "Дирекція ФВД"

ISBN 978-966-96605-3-4

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ 1. Давня історія України	7
Розділ 2. Україна в період середньовіччя. Східнослов'янська держава Київська Русь (VI ст. - перша половина XIII ст.)	26
Розділ 3. Українські землі у складі Литви та Польщі. Формування українського козацтва	100
Розділ 4. Національно-визвольна війна українського народу 1648 р. - 1657 р. під проводом Богдана Хмельницького	140
Розділ 5. Українські землі в другій половині XVII ст.	185
Розділ 6. Соціально-економічний і політичний розвиток України в XVIII ст.	210
Розділ 7. Україна в першій половині XIX ст. Початок відродження національної свідомості	240
Розділ 8. Україна в другій половині XIX ст.	280
Розділ 9. Україна на початку XX ст.	326
Розділ 10. Українська революція 1917-1920 рр.	364
Розділ 11. Міжвоєнний період в українській історії (20-30-ті роки)	459
Розділ 12. Україна в роки Другої світової та Великої Вітчизняної війни (1939-1945 рр.)	517

Розділ 13. Україна у повесний період та у 50-80-х роках ХХ ст.	593
Розділ 14. Україна в умовах незалежності	673
Хронологія історії України	770
Післямова	798

ПЕРЕДМОВА

З проголошенням незалежності України були створені сприятливі умови для неупередженого дослідження і вивчення історії України - науки та навчальної дисципліни, що рекомендована для вивчення Міністерством освіти та науки в усіх ланках національної системи освіти, починаючи зі школи і закінчуючи вузом. Адже з прадавніх часів говориться "historia est magistra vitas" - "історія є вчителька життя".

Представлене видання є коротким джерельним літописом історії України за найдавніших часів до сьогодення. Його упорядники задіяли метою створити такий навчальний посібник, в якому б документи і матеріали розміщувалися у хронологічній послідовності, водночас не були надмірно деталізованими і надто фрагментарними.

До літопису включено як документальні (актові), так і паративні (оповідні) пам'ятки, які охоплюють найрізноманітніші види джерел: уривки з літописів, юридично-правові акти, генеалогічні таблиці княжих династій, фольклорні матеріали із праць відомих істориків, письменників, спогади учасників подій, свідчення іноземців, різного роду статистичні таблиці, діаграми, ілюстрації тощо. Крім того, до видання включено архівні матеріали, відібрані упорядниками під час науково-пошукової роботи в архівах України та за її межами, маловідомі чи раніше засекречені документи, які трактувалися однобічно і тенденційно, або замовчувалися з відомих політичних причин, уривки з наукових праць істориків української діаспори.

Уперше вміщені карти України різних часів, що дає можливість простежити, яку роль відігравало географічне середовище у формуванні українського етносу, побудові, а потім і відродженні власної держави упродовж багатьох століть.

Кожен розділ розпочинається стислою характеристикою конкретного історичного періоду та документів, що його відображають, методичними порадами щодо їх використання. Кращому засвоєнню матеріалу і підвищенню інтересу до української історії послужать контрольні питання та завдання, сформульовані у відповідності до змісту документів і матеріалів.

Зауважимо, що деформованість та однобічність висвітлення історії України радянською історіографією спонукали упорядників (що особливо стосується X, XI, XII, XIII, XIV розділів) умістити суперечливі за змістом документи, які відображають боротьбу українських патріотичних сил за визволення України та побудову національної державності. Неупереджено проаналізувавши їх, читач може самостійно дійти об'єктивних висновків.

Опіраючись на досвід, накопичений у системі освіти України згідно з досягнутим рівнем сучасної історичної науки, упорядники внесли до видання деякі матеріали з раніше виданих аналогічних навчальних посібників, які сьогодні малодоступні широкому загалу.

Документи адаптовано згідно з правомисом сучасної української мови, деякі зміщено в авторському поданні, як і назви розділів та більшість документів. Окремі фрагменти праць друкуються із збереженням мовно-стилістичних особливостей оригіналу.

Посібник розроблено у відповідності до типових програм МОН України для вивчення курсу "Історія України" в освітніх закладах країни.

Упорядники сподіваються, що запропонована книга "Історія України. Джерельний літопис" – як комплекс достовірних історичних матеріалів – стане соціально значущим виданням і справжньою джерелознавчою скарбницею для об'єктивного вивчення вітчизняної історії. Такий матеріал, на думку упорядників, буде значною підмогою як для учнів, студентів, так і для викладачів історичних дисциплін шкіл, ліцеїв, гімназій, інших середніх та вищих навчальних закладів, а також широкого загалу не байдужих до національної історії. Водночас упорядники видання будуть вдячні всім, хто висловить свої зауваження і побажання щодо його удосконалення.

Щира подяка рецензентам – першим читачам навчального посібника "Історія України. Джерельний літопис".

Особливу вдячність автори висловлюють колективу видавництва ДП "Дирекція ФВД" і особисто генеральному директору Челомбитському І.М. та заступнику генерального директора Куксову В.І., зусиллями яких ця праця побачила світ.

Розділ 1.

ДАВНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

У розділі I подано джерела, які висвітлюють найдавніші сторінки історії України. Вона пов'язана з проблемами походження людини, її розселення, занять і побуту. Людство в той час не виробило навичок письма, тому ми задовольняємося джерелами, які належать до категорії археологічних пам'яток. Це, передусім, примітивні знаряддя праці з каменю і кісті, керамічний посуд, перші житла, побудовані із бивнів мамонта та інших тварин, предмети ритуального життя і вірувань тощо.

Найдавнішою культурою на території України є Трипільська культура, котра датується IV-III тис. до н. е. Її відкрив у 1896 р. видатний археолог Хвойка В.В. З того часу відкриті нові поселення трипільців, у тому числі й великі поселення міського типу.

Перші письмові джерела з історії України пов'язані з античним періодом, тобто з історії Стародавньої Греції та Риму. Мислителі стародавності залишили нам унікальні матеріали про найдавніший період історії України. Це перші описи території України та племен, котрі населяли її. Одною з найдавніших згадок з історії України є поетичні рядки великого Гомера про землю кіммерійців. Уривок із "Одісеї" слід використати для розкриття теми: "Населення території України в період розпаду родового ладу II-I тис. до н. е."

Племена кіммерійців були вигіснені племенами скіфів і сарматів. Про ці племена у нас є більш докладні матеріали, пов'язані з іменем "батька історії" давньогрецьким мислителем і мандрівником Геродотом. До нашого часу дійшли його славетні "Історія в дев'яти книгах", в яких він розповів про скіфів та інші народи.

Великий уривок, наведений в посібнику, дасть змогу підготуватися до уроку на тему: "Племена скіфів VII-II ст. до н. е.". Ви дізнаєтесь про легенди та міфи походження скіфів, їх розселення, суспільство та духовне життя. Крім того тему допоможуть розкрити і уривки "Географія" давньогрецького мандрівника Страбона.

Для вивчення теми: "Трьохі міста-колонії на Чорноморському узбережжі України" можна використати матеріали Страбона (документи № 4-5), для засвоєння проблем "Східнослов'янські племена на території України в I-V ст. н. е." і "Східнослов'янські племена на території України в VI-IX ст. н. е." (документи № 7-9). Ці документи готського і візантійського походження.

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ

1. Гомер. Одисея. (Уривок).
2. Геродот. Історії в дев'яти книгах. Книга IV. Мельпомена. (Уривок).
3. Страбон. Опис скіфів.
4. Страбон. Опис Кримського півострова і Меотид.
5. Страбон. Опис міста Херсонеса Таврійського.
6. Присяга херсонесців (наше ім. мрамуровий пліт).
7. Йордан. Історія готів. (Уривок).
8. Прокопій Кесарійський. Про війну з готами.
9. Маурікій. Strategikon.

1. Гомер¹. Одиссея

...Сонце тим часом зайшло, і дороги усі потемніли.
Скоро прийшли ми до вод Океана незмірно глибоких;
Там кіммеріян похмура земля, вона вічно покрита
Вогким туманом і темними хмарами; там не являє
Геліос око людському линия осліпного ніколи,
Чи покидає він землю, на зоряне сходячи небо,
Чи, до землі повертаючись, кидає зоряне небо;
Ніч безвідрадна одвіку оточує там всіх живущих.

Золотий шолом
із кургану Куль-Оба

Гомер. Одисея. — К. 1968. С. 56.

2. Геродот². Історії в дев'яти книгах. Книга IV. Мельпомена

5. Скіфи кажуть, що їхній народ є най-молодший серед усіх народів, і ось як це сталося. Їхня країна була пустелею, і першою людиною, яка там з'явилася, був такий, що називався Таргітаєм. Батьками цього Таргітая, як вони кажуть, але я цього не вірю, були, за їхнім твердженням, Зевс і дочка бога ріки Борисфена³. Від них походив Таргітай, у нього було троє синів: Ліпоксай, Арпоксай і молодший Колаксай. Коли вони були царями, з неба впали на скіфську землю зроблені з золота плуг, ярмо, сокира і чаша. Перший побачив їх старший і наблизився, щоб їх узяти, але все це золото, коли він підійшов туди, почало горіти. Він віддалився, і тоді до них підійшов другий, але із золотом сталося те саме. Отже, так своїм плугам прогнало їх золото. Проте, коли до нього наблизився третій, молодший, золото згасло, і тоді він

Золота пектораль з Товстий могили
(IV-III ст. до н.е.) та сцени з життя
скіфів (деталі пекторалі)

¹Гомер. — давньогрецький поет 8 ст. до н. е.

²Геродот (490/480 — 430/424 рр. до н. е.)

³Борисфен — Дніпро

Сцени з життя скіфи
(деталі пекторалі)

узяв його собі і пішов з ним додому. І старші брати після того, що вони побачили, погодилися передати все царство молодшому.

6. Отже, як кажуть, від Ліпоксея походять ті скіфи, плем'я яких називаються авхатами; від середнього брата Арноксея — ті, що називаються катіарами і траспіями і, нарешті, від молодшого брата походять ті, що називаються сколотами, а ця назва була ім'ям їхнього царя. Назву "скіфи" їм дали елліни.

7. Отже є походження скіфів, за їхніми власними словами... Те священне золото пильно оберігають їхні царі і дуже шанують його, і щороку, приносячи йому щедрі жертви, просять його захистити їх. Проте коли хтось із сторожів цього золота під час свята, будучи просто неба, засне, скіфи кажуть, що він не проживе до кінця року. І через це як нагороду йому дають стільки землі, скільки він за один день може об'їхати верхи. Оскільки їхня країна дуже велика, поділив її на три царства для своїх дітей і одне з них зробив дуже великим — саме те, в якому зберігається золото. В краях, розташованих вище на півночі від останніх мешканців країни, силиться пір'я, і неможливо нічого ні бачити, ні йти далі, бо і земля і повітря наповнені тим пір'ям, і воно завжди щось бачити.

...11. Є ще один переказ, якому я найбільш довіряю, а саме такий. Згідно з ним, із кочовиками-скіфами, що мешкали в Азії, воювали і завдали їм чимало прикостей масагетів⁴, і через це скіфи перейшли до ріки Аракс і прибули в Кіммерію (бо країна, де тепер живуть скіфи, кажуть, що за давніх часів була кіммерійською). Кіммерійці, коли побачили, що проти них виступило велике військо, почали радитися, що ж їм робити. Тут їхні думки поділилися, і кожна сторона наполягала на своїй думці. І найдостойнішою була думка царів, а думка більшості зводилася до того, що їм вигідніше віддалитися, ніж залізшитися наражатися на небезпеку і чинити опір численним ворогам. Але думка царів була: воювати до останнього з ворогами, обороняючи свою країну. Хоч як там було, ні більшість не хотіла послухатися царів, ні царі більшості. Отже, перші вирішили без бою покинути країну загарбникам і тікати від них, а царі вирішили краще бути вбитими і

⁴ Масагетів — іранське плем'я.

похованими на батьківщині, але не тікати з більшістю, агадавши, як їм було добре тут і які муки спіткають їх, якщо вони втечуть разом із більшістю. Скоро вони прийняли такі рішення, вони розділилися, обидві їхні частини стали рівними в числі, і вони почали битися між собою. І всіх, кого в битві було вбито, кіммерійці поховали поблизу ріки Тірасу⁵ (ї їхні могили і тепер ще можна там бачити). Там їх поховали, і після того вони покинули країну. Згодом прийшли скіфи, знайшли країну незалюдненою і зайняли її.

12. Ще й тепер у Скіфії існують кіммерійські фортеці, кіммерійські переправи, є також і країна, що називається Кіммерією, є і так званий Кіммерійський Боспор. Здається, кіммерійці, тікаючи від скіфів в Азію, оселилися на півострові, де тепер розташовано еллініське місто Сінопа⁶. Очевидно також, що скіфи, переслідуючи їх, удерлися в Мідію, збившись з шляху. Бо кіммерійці весь час тікали від моря, а скіфи, маючи від себе кавказькі гори, збочили з шляху в сторону сходу і вдерлися до лідійської землі. Такий існує інший переказ як в еллінів, так і у варварів.

...53. Четверта ріка — це Борисфен. Вона найбільша серед них після Істру⁷ і, на мою думку, вона найбільш корисна для людей не лише серед інших рік Скіфії, але і взагалі всіх інших, крім єгипетського Нілу, бо з ним не можна зрівняти жодну іншу ріку. Отже, серед інших рік Борисфен найбільш корисний людям, бо навколо нього найкращі і найбільш поживні пасовища для худоби, і дуже багато в ньому риби, приємної на смак, і вода в ньому дуже чиста порівняно до інших із каламутною водою, і ниви навколо нього чудові, а там, де не засіяно, виростає висока трава. А в його гирлі відкладається багато солі. І великі риби в ньому без колочних кісток, що їх називають антакіями. Для харчування ця ріка дає ще і багато чого іншого, гідного уваги.

⁵ Тірас — Дністер.

⁶ Сінопа — місто на південному узбережжі Чорного моря.

⁷ Істр — Дунай.

Скіфський воїн із списом
(деталь фірми на золотій чаші
з Збильшого). IV ст. до н. е.
Збильшого) та зображення скіфа
на срібній вазі з Чортківського
курسانу (IV ст. до н. е. Збильшого).

Скіфські дружини (золота крилатка з кургану Куль-Оба. IV ст. до н. е. збільшено) на сцені братицтва скіфів (Блакити з кургану Куль-Оба. IV ст. до н. е. збільшено).

дід ось що, щоб вартити м'ясо. Коли вони остаточно одбурять шкуру тварини, знімуть м'ясо з кісток, потім, якщо вони мають казани — а тамтошні казани дуже нагадують ледьохваті кратери, лише вони дещо більші за них, — кладуть в них м'ясо і після цього розпалюють під казаном кістку жертвних тварин і варять м'ясо. Але коли вони не мають казанів, то закладають усе м'ясо в шпалухи тварин, наливають туди води і під залушками запаляють кістки. Вони горять дуже добре, а в шпалухи умищують все м'ясо без кісток. І в такий спосіб сам бутай варить своє м'ясо, а також і всі інші тварини кожину варить своє м'ясо. Коли звариться м'ясо, тоді той, що приносить жертву як присвяту богові, кладе перед собою якусь частину м'яса і тельбухи. Приносить вони в жертву й інших тварин і переважно коней.

* Панаїт — рідка Скіфія.

Через сорок днів плавання до місцевості, яка називається Герр, стало відомо, що він тече з півночі, але звідти виходить ніхто не може сказати, якими країнами він протікає. Однак встановити, що тече він через пустелю, доки не досягне країни сарфін-земле-робів. Сарфінці, ці скіфи живуть на його берегах та відстані десяти днів плавання. Лише при джерелі цієї ріки і Ніду я не міг сказати, де вони є, й гадав, що ніхто інший і світові не може цього сказати. Там, де Борнефен наближається до моря, з ним з'єднується Панаїт^{*}, що називається в те саме мілководдя.

59. Усе найкращіше скіфи мають у повному достатку. Що ж до іншого, то змешчаних такі. Боги вони шанують лише таких: найбільш за всіх — Гестію, потім Зевса і Гею, яку вважають за дружину Зевса. Після цих — Аполлона, Афродіту, Ураню і Арес. Цих богів шанують усі скіфи, а ті, що називають їх царськими скіфами, приносять жертви їм й Посейдоніві... Статуй, жертвників і храмів вони за зовніш не споруджують, за винятком Арес, для якого вони це роблять.

61. Оселяючись в сарфінській землі не вистачає дров, то тамтешній мезхаканці вигадали

...71. Москани їхніх царів розпалювано в місцевості Герр, в тому місці, до якого Борнефен судинюваний, спливає від моря. Там, коли помарає їхній цар, вони виносять у землю велику чотирикутну яму, беруть уже підготовленого померлого, викладають його тіло востан (перед тим очиняють від нутрощів його череву), надовнюють його перетертим купирієм, кашаном, палітням селери, кропом, потім заминають череву, кладуть пошіника на яз і перевозять його до іншого племені... І коли так вони об'їздять із пошіником усі племена, вони пробують у країну Герр, яка є областю останнього підданого їм племені і місцем поховання царів. Потім, помістивши пошіника на відстанку в можливому скелі, встромляють у землю з усіх боків від пошіника синці, а над ними кладуть деревини і викладають його очеретяними мати. У просторому приміщенні скелю ховають одну з його палочниць, яку перед тим задушили, його чашника і куховара, конюха, особистого слугу, вісника і його жоней, а також певну частину його ремей і так само золоті чаші (срібла та віді вони зовсім не використовують). Коли вони все це зроблять, то накликають землю і споруджують великий курган, намагаючись зробити його найвищим.

72. Коли настане рік, вони влаштовують нове святкування. Вибирати найкращих слуг із тих, що зливалися (всі вони скіфи з пародження, бо ті, що служать цареві, він їх сам обирає собі, а робити він собі не кунає), отже, з цих слуг п'ятдесят вони задушують і до того ще п'ятдесят коней із найкращих...

Після того тих п'ятдесят задушених коняків, про яких є казак, саджають кожного на коня... Ціх вершників розміщують навколо кургану і бігуть геть.

73. Так вони ховають своїх царів, а інших скіфів, коли ті помарають, найбільші родичі кладуть на возів і перевозять їх до дома прателів. І кожен із них приймає їх і частує всіх, хто супроводжує померлого, водночас підносячи йому всі ті стовпи, якими частує і живих. Отже сорок днів возять неспатих людей, а вже потім їх ховають. Після похорону скіфи очиняються. Спершу вони змалують голову якоюсь мастю, змивають її, а після того очиняють і все тіло: сталять три жердинки, нахиливши одну до одної і оборотять їх товстою восявою тканиною, закривають нею все навколо, стелять у середину такого намету з жердин і тканини посудину, а вніч юдають розпечені камені.

...76. Вони всіляко уникають закончати іноземні звичаї жодного народу і зокрема еллініські звичаї...

Верхня частина золотого гробу
з зображенням сцени боротьби скіфів
(Солоха. Кінець V ст. до н. е.)
та деталь цієї ж сцени з іншого боку
(Збільшено)

3. Страбон⁹. Опис скіфія

Наведені далі рядки поета (Гомера) свідчать про те, що він об'єднав з ними (тобто місійцями¹⁰) і гіппемолгів¹¹, і галактофагів¹², і абіїв¹³, які є скіфами і сарматами, що живуть в кибитках. Аде і тепер ці народи і племена бастардів¹⁴ здебільшого змішані з фракційцями, які живуть по той бік Істру¹⁵, але також почасти і з ними, які живуть по цей бік ріки.

*"Він назад обернув свої очі, на землю фракційця,
тих, що приборкують коней, а також мідійця одважних,
рукоташних бійця, іще на гіппемолгів чесних,
абіїв, галактофагів, найдоблесніших серед смертних".*

В той час це море (тобто Чорне) було неприступне для плавання через сильні бурі і дикість народів, які жили по його берегах, головним чином скіфів, що приносили іноземців в жертву богам, — і тому воно називалося Аксенським¹⁶. А пізніше, коли іонійці заснували по його берегах свої колонії, воно стало називатися Евксинським¹⁷.

Кажуть, що Гомер, через незнання, не знає про скіфів і про їх жорстоке поводження з іноземцями... через що і саме море називалося Аксенським, тобто негостинним. Замість того Гомер вигадав якихось

ніде не існуючих доблесних гіппемолгів, галактофагів та абіїв. Але як же могли люди тих часів називати море негостинним, коли вони не знали про дикі звичаї прибережних його жителів і цих самих людей? А це ж, безперечно, скіфи. Раніше за мідійцями, фракційцями і гетами¹⁸ не жили ні гіппемолги, ні галактофаги, ні абії. Але ще й тепер за ними живуть в кибитках так звані номади, які займаються скотарством і годуються молоком, сиром і здебільшого кумисом. Вони не складають грошей, не знають торгівлі, вміють тільки міняти один товар на інший. Як міг поет не знати скіфів, називаючи якихось дольницьких кобилниць і людей, які годуються молоком? Аде його сучасники називали саме скіфів дольницькими кобилницями, і Геродот¹⁹ свідчить про це в наведених у Ератосфена²⁰ словах:

"Ефіопи²¹, лігійці²² і скіфи, що доять кобилницю".
Немає, далі, нічого дивного і в тому, що Гомер, бачачи нашу пристрасність до збагачення і всілякі несправедливості через наш зобов'язання, назвав найчеснішим і найдоблеснішим такий народ, який зовсім не має діла ні з договорами, ні з нагородженням грошей, але має все спільне, крім мечів і чаш для пиття. Аде у них насамперед навіть жінки спільні і діти зовсім за вченням Платона²³. І Ескіл²⁴ явно погоджується з нашим поетом, кажучи про скіфів, що вони

"Кумису любители і справедливі скіфи".

Така ж думка про них існує у еллінів і тепер. Дійсно, ми їх вважаємо дуже простодушними, зовсім не лукавими, значно скромнішими, ніж ми самі, і більш незалежними.

Страбон, *Географія* // *Хрестоматія з історії стародавнього світу.*
— К.: 1954. — Т. 2. — С. 292

4. Страбон. Опис Кримського півострова і Меотиди

...Перешийок²⁵ в 40 стадій²⁶ завширшки відділяє так зване Пиле озеро²⁷ від моря і утворює Таврійський, або Скіфський, півострів.

⁹ Страбон — давньогрецький географ 64/63 р. до н. е. — 20 р. н. е.
¹⁰ Мисійці — плем'я, що жило в малій Азії, на південь від Мармурового моря.
¹¹ Гіппемолги — ті, що доять кобилницю — одне із скіфських племен.
¹² Галактофаги — ті, що годуються молоком — одне із скіфських племен.
¹³ Абії — "всобиранці засобів до життя" — одне із скіфських племен.
¹⁴ Бастарни — кельтське плем'я, що проживало між Дунаєм і Дніпром.
¹⁵ Істру — стародавня назва р. Дунай.
¹⁶ Аксенське море — тобто негостинне. Можливо, що ця стародавня грецька назва Чорного моря являє собою грецький переклад за співзвучністю перської назви чорного моря "Ахшайна", що означає "Чорне".
¹⁷ Евксинське — тобто гостинне море.
¹⁸ Гети — фракійське плем'я, жило в пониззі Дунаю, римляни називали їх даками.
¹⁹ Геродот — поет.
²⁰ Ератосфен — відомий вчений III ст. до н. е., жив в Олександрії.
²¹ Ефіопи — за Гомером, доблесне плем'я, але жило в південній країні (не обов'язково в Африці).
²² Лігійці — слов'янські племена, що проживали у верхніх течіях Вісли.
²³ Платон — (427-347 рр. до н. е.) — філософ, ідеаліст, автор проекту утопічної держави. Зрозумів для його утопії значною мірою була аристократична Спарта.
²⁴ Ескіл (525-456 рр. до н. е.) — великий трагічний поет.

Інші говорять, що ширина перешийка дорівнює трьомстам шістдесяті стадіям. Гниле озеро має 4000 стадій [в окружності?] і являє собою частину Меотидської затоки²⁰ вбік заходу. Воно з'єднується з нею широким гирлом. Воно дуже болотисте і ледве придатне для плавання човнів. Пориви вітру легко обнажають мілкі місця і хоч потім знову нагалають воду, але все ж це болото неприступне для більших суден. Затока має три острови, а вздовж берегів міліни і підводні камені.

Вхід у Меотиду називається Боспором Киммерійським²¹. На початку він досить широкий і має до 70 стадій у ширину. Через нього переправляються з околиць Пантікапей²² в найближче місто на азійському березі, Фанагорію²³. Далі протока стає набагато вузькою. Вона відокремлює Європу від Азії так само, як і ріка Танаїс²⁴, що тече з протилежного боку і впадає в затоку з півночі. Танаїс спадає в озеро двома гирлами, на відстані 60 стадій одне від одного. Є і місто, що має однакову з рікою назву, це найбільший торговий порт варварів після Пантікапей. З лівого боку, якщо вливати з моря в Киммерійський Боспор, в двадцяти стадіях від Пантікапей, лежить невелике місто Мірмекій²⁵. Далі на подвійній такій відстані від Мірмекеї лежить село Парфеній²⁶. Проти нього знаходиться найвузюча частина протоки довжиною приблизно двадцять стадій. Тут на протилежному азійському березі протоки є село, що називається Ахіллей²⁷. Звідси прямим шляхом до Танаїсу і острова, що лежить між гирлами ріки, 2200 стадій; коли плисти вздовж берега Азії, то число стадій виявляється трохи більшим. Воно втричі більше, коли плисти до Танаїсу вздовж лівого берега озера; на цьому шляху лежить і перешийок. З боку Європи всі береги пустельні, а з правого боку вони не безлюдні. Вся округлисть озера становить, як пишуть дослідники, дев'ять тисяч стадій. Великий півострів схожий на Пелопоннес як своєю формою, так і

розмірами. Цим півостровом, який уже потернів від безперервних воєн, тепер володіють царі Боспору²⁸. Колишні володарі Боспору мали тільки невелику його частину від гирла Меотиди і Пантікапей до міста Феодосії²⁹. Більшу ж його частину до перешийка і Каркінтської затоки³⁰ займало скіфське плем'я таврів³¹, і вся ця країна і вся земля за перешийком до самого Ворбієна називалась Малою Скіфією. Оскільки ж багато жителів цієї країни переправляються за ріку Тіру³² і за Істр³³ і заселяють ті місця, то немала їх частина і там теж називалась Малою Скіфією; тим більше, що фракції покидають свої землі, почасті постопаючись перед силою, почасті через те, що сама земля погана, — адже більша її частина зайнята болотами.

Що ж до півострова (Таврійського), то, за винятком гірської області на морському березі до Феодосії, вся інша частина його — це рівнина з добрим ґрунтом і надзвичайно багата на хліб; земля зорана абиляк всяким лемешем, дає врожай сам-тридцять. Жителі давали як данину Мітрідатові³⁴ 180 тис. медимнів хліба і 200 талантів срібла разом з азійськими містечками коло Сидіки³⁵. І колишні звідси вивозили хліб до еллінів, подібно до того як солону рибу — з Местіди. Розповідають, що Левкон³⁶ послав з Феодосії афінцям 2100000 медимнів. Ці самі жителі півострова спеціально називались хліборобами через те, що народи, які жили вище від них, були номади і їли м'ясо різних тварин, здебільшого конину, а також кобилячий сир, молоко і сироватку (остання особливим способом приготувана, це для них ласощі). Тим-то поет³⁷ і назвав усіх тутешніх жителів галактофагами, тобто молокоїдами. Номади займалися більше війною, ніж розбром, і війни ведуть за данину; данині землю у володіння бажачим займатися землеробством, вони вдовольняються одержанням умовленої номірної данини, не для наживи, а для задоволення поглинутих життєвих потреб; коли ж орендарі не платять грошей, починають в ними війну. От чому поет назвав цих самих людей і справедливими

²⁰ Перешийок - Перекопський перешийок.

²¹ Стадій. — 176,6 м.

²² Гниле озеро — Сиваш

²³ Меотіда — Азовське море.

²⁴ Боспор Киммерійський — протока в Евксині в Меотиду.

²⁵ Пантікапей — Керч.

²⁶ Фанагорія — грецька колонія на березі Таманського півострова у Керченській затоці, коло станції Сивної.

²⁷ Ріка Танаїс — сучасна ріка Дон.

²⁸ Мірмекеї — грецьке селище в околицях Пантікапей.

²⁹ Парфеній — грецьке селище в районі сучасного Ені-Кале, в набувчій частині Керченської протоки.

³⁰ Селище Ахіллей, мабуть, було при початку північної коси на Фонтаніському півострові.

³¹ Царі Боспору — Мітрідати.

³² Феодосія — місто на південно-східному узбережжі Криму. Зберегло свою стародавню назву до наших днів.

³³ Каркінтська затока Чорного моря — коло північно-західного берега Криму.

³⁴ Таври — стародавні жителі Кримського півострова. Їх нава за римських часів була поширена на східні степового Криму.

³⁵ Ріка Тіра — ріка Дністер.

³⁶ Ріка Істр — Ріка Дунай.

³⁷ Мітрідат VI Санатор.

³⁸ Сидіка — Сидеська гавань, порт на березі Чорного моря, в районі Анапи, на території скіфського племені сіндів.

³⁹ Левкон II — Боспорський цар, царював після 250 р. до н. е.

⁴⁰ Гомер, "Іліада", XIII, 6.

і разом з тим неумицями. Дійсно, вони навіть не починали б війни, коли б їм правильно сплачували данину. А не платять їм ті, які впевнені в своїх силах, так що можуть або легко відбити напад, або перешкодити вторгненню. Так, за словами Гієкірата⁴⁶, вчинив Асандр⁴⁷, відгородивши стіною перешийок Херсонесу коло Местіди, завдяжки 360 стадій, і поставивши по 10 башт на кожній стадії. Хлібороби ж, хоч і вважаються щодо войовничості людьми більш мирними і більш цивілізованими, але, будучи корисливими і живучи близько від моря, не утримуються від розбоїв і тому подібних незаконних засобів збагачення.

Страбон. *Географія // Хрестоматія з історії стародавнього світу.* — Т. 2. — С. 301.

5. Страбон.

Опис міста Херсонеса Таврійського

Коли плисти з Тамірацької затоки⁴⁸, то ліворуч буде городок і друга гавань херсонесців⁴⁹. Далі, коли плисти вздовж берега, на південь виступає мис⁵⁰, що становить частину цілого Херсонесу. На ньому лежить місто тераклеотів, колонія жителів південного берега Понтоу, що називається також Херсонесом⁵¹ (тобто півостровом). В цьому місті є святилища Діви⁵², якоїсь богині, чие ім'я має і мис, що знаходиться перед містом, на відстані 100 стадій, і називається Парфенієм⁵³. У святилищі знаходиться храм богині і статуя. Між містом і мисом є три гавані; далі йде стародавній Херсонес, що лежить в руїнах, а за ним бухта з вузьким входом, біля якої здебільшого влаштовували свої розбійницькі гнізда таври, скіфське плем'я, що нападали на них, хто

⁴⁶ Гієкірат — письменник-історик, жив незадовго до Страбона. Його твори не збереглися.

⁴⁷ Асандр — боспорський цар другої половини I ст. до н. е.

⁴⁸ Тамірацька затока — була коло Кінбурнської коси.

⁴⁹ Городок і друга гавань херсонесців — можливо, "Прекрасна гавань", про неї говориться в присяжній херсонесців. Гадають, що це бухта Ак-Менет.

⁵⁰ Мис — частина цілого Херсонесу (тобто Кримського півострова), тепер Тераклеотський півострів.

⁵¹ Місто Херсонес було засноване в V ст. до н. е. і являло собою колонію Гераклідів Понтійської — міста-колонії на південному березі Чорного моря. Руїни Херсонеса лежать біля Севастополя.

⁵² Богиня Діва — місцеве божество, що шанувалося в Херсонесі, ототожнюється з Артемідією або з дочкою Агамемнона — Іфігенією.

ритувався в цю бухту; називається вона бухтою Символів⁵⁴. Вона з іншою бухтою, що називається Кгенунтом⁵⁵, утворює перешийок в 40 стадій. Це і є той перешийок, замикє малий Херсонес, який становить, як ми казали, частину великого Херсонесу, має на собі місто, що називається однаково з півостровом — Херсонес.

Це місто колись мало автономію, але потім, будучи спустошене варварами, змушене було взяти собі покровителем Мітрідата Євпатору⁵⁶, який хотів іти на варварів, що жили вище перешийка до Борисфена⁵⁷ і Адрію. Ці походи були підготовкою до війни з римлянами. Тому він, спонукуваний такими надіями, охоче послав військо в Херсонес і почав воювати з скіфами, що були тоді під владою Скілура та його синів з Палаком⁵⁸ на чолі, яких, за свідченням Посідонія⁵⁹, було 50, а за свідченням Аполлоніда⁶⁰ — 80. Він силою підкорив їх собі і в той же час став володарем Боспору, відданого добровільно його тодішнім володарем Перісадом⁶¹. Саме з того часу і до нині місто Херсонес підвладіє володарям Боспору...

Крім перелічених пунктів у Херсонесі були й укріплення, що їх абдували Скілур та його сини; вони були для них опорними пунктами у воєнних діях проти Мітрідатових воевод, саме Палакій, Хаб і Неаполь⁶². Був також і Євпаторій⁶³, заснований Діофантом, полководцем Мітрідата...

На відстані близько 15 стадій від стіни херсонесців є мис, який утворює затоку чималой величини в напрямі до міста. Вище нього лежить морське болото з солеварнею. Тут був і порт Кгенунт.

Страбон. *Географія // Хрестоматія з історії стародавнього світу.* — Т. 2. — С. 309-310.

⁵⁴ Мис Парфеній — тепер мис Фіолент.

⁵⁵ Бухта символів — сучасна Балківська бухта.

⁵⁶ Бухта Кгенунт — сучасна велика Севастопольська бухта.

⁵⁷ Мітрідат IV Євпатор — цар.

⁵⁸ Скілур і Палак — царі елліно-скіфського царства в степовій частині Криму; з центром в районі сучасного Сімферополя. Правив в другій половині II-ст. до н. е.

⁵⁹ Посідоній — філософ-стоїк і історик, продовжувач Полібія, жив у II-I ст. до н. е.

⁶⁰ Аполлонід — жив, мабуть, на початку I ст. до н. е. Можливо він автор географічного твору "Період Європи", який не зберігся.

⁶¹ Перісад V — 109 р. до н. е. Останній боспорський цар династії Спартакіадів.

⁶² Палакій і Хаб, мабуть були поблизу міста Херсонеса, бо плем'я хабів жило в сусідстві з Херсонесом. Неаполь був столицею еліно-скіфського царства в Криму, лежав у районі сучасного Сімферополя.

⁶³ Євпаторій — на західному березі Криму коло сучасного міста Євпаторії.

6. Присяга херсонесців

(натис на мармуровій плиті)

Клянусь Зевсом, Землею, Сонцем, Дівкою⁶⁶, богами і богинями олімпійськими, героями, що володіють містом, землею та укріпленням херсонесців: я буду одностайний у відношенні благоденства і свободи міста і громадян і не видам ні Херсонеса, ні Керкінітіди⁶⁷, ні Прекрасної гавані⁶⁸, ні інших укріплень, ні інших земель, якими херсонесці управляють або управляли. Нічого нікому, ні еллінові, ні варварові, а буду оберігати [все це] для херсонеського народу; я не порушу демократичного ладу і не дозволю цього бажаному зрадити або порушити і не приховую цього разом [з ним]; але доведу до відома міських деміургів⁶⁹, я буду ворогом зловмисників і зрадників або тому, хто схилив до відпадання Херсонес, або Керкінітіду, або Прекрасну гавань, або укріплення і область херсонесців; я служитиму народові як деміург і член ради якомога краще і справедливніше для міста і громадян; я охоронятиму для народу "састер"⁷⁰ і небуду розголошувати нічого з таємного ні еллінові, ні варварові, що може завдати шкоди місту; я не дам і не візьму дару на шкоду місту і громадянам; я не буду замисляти ніякого несправедливого діла проти когось з громадян, що не відпали від міста, і нікому, хто замисляв подібне діло, не дозволю цього, а доведу до відома і на суді подам голос за законом; я не укладатиму змови проти херсонеської общини, ні проти когось із громадян, хто не оголошений ворогом народу; коли я вступив з ким-небудь у змову або зв'язаний якою-небудь клятвою за обітницею, то в разі порушення [мною зобов'язань] нехай мені і моїм [близьким] буде краще, а в разі додержання — навпаки; коли я довідаюся про яку-небудь змову, що вже є або зароджується, я доведу про це до відома деміургів; хліб, що звозять з рівинни, я не буду ні продавати, ні вивозити з рівинни в яесь інше місце, а тільки в Херсонесі. Зевсе, і Земля, і Сонце, і Діва, і боги олімпійські! Якщо я виконаю все це, хай буде благо мені самому і

⁶⁶Богиня Діва.

⁶⁷Керкінітіда. Очевидно, місто було на північному заході від сучасної Євпаторії.

⁶⁸Прекрасна гавань.

⁶⁹Деміурги — вищі урядові особи.

⁷⁰"Састер" — незрозуміле слово, яке вилучають по-різному, а саме: різницю, конституція та ін. С.А. Жебелов у спеціальному дослідженні про привілею херсонесців висловив думку, що це еллінізована назва статуй (кумири) богині Діви — таврського божества, яке шанувували Херсонесці.

роду, і моїм [близьким], якщо не виконаю, хай буде лихе і мені самому і роду і моїм [близьким] і нехай ні земля, ні море не принесуть мені плода. нехай жінки не...

(Кінець не зберігся).

Страбон. *Географія* // *Християнство
з історії стародавнього світу.* —
Т. 2. — С. 307

7. ЙОРДАН⁶⁸. Історія готів

34. В оточенні рік лежить Дакія, укріплена, ніби вінцем, крутими Альпами. З їх лівої сторони, яка схилена до півночі від витоків р. Вісли, на величезних просторах проживає багаточисельне плем'я венедів. Хоч тепер їх назви змінюються в залежності від різних родів і місць проживання, все ж переважно всі вони називаються слов'янами й антами.

35. Слов'яни живуть від міста Новієнтуна і озера, яке називається Мурсіанським, аж до Данастра й на півночі до Вісли: болота й ліси заміняють їм міста. Анти ж, найбільш могутні з них, там, де Понтийське море робить дугу, простягаються від Данастра аж до Данапра. Ці ріки віддалені одна від одної на багато переходів.

119. Після побиття херулів Херманарік також пішов із військом на венедів, які, хоча й варті презирства через їхнє (погане) озброєння, але могутні чисельністю, спочатку зробили спробу чинити опір. Але нічого не значить багаточисельність недатних до війни, особливо коли з ласки божої веде наступ велика кількість добре озброєного війська. Вони ж, як ми сказали раніше, або в каталозі народів, вийшовши з одного кореня, породили три народи, тобто венедів, анти і слов'ян, які хоч тепер лютують повсюдно за гріхи наші, проте всі підпорядковувалися владі Херманаріка.

246... Після смерті їхнього короля Херманаріка, вони (остготи), відділені від візиготів... підпорядковані владі гуннів, залишаються в тій самій державі, проте Амал Вінітарій утримував знаки відмінності своєї верхньої влади.

247. Він, наслідуючи владі діда Вултулфа, хоч і уступаючи Херманаріку у владі, однак важко переносячи підпорядкування владі гуннів, потроху визволює себе від них, між тим прагнувши вивести власну доблесть (і) рушив із військом у володіння антив. І коли

⁶⁸Йордан — готський історик 6 ст. н. е.

підійшов до них, був переможений у першій сутичці, потім повів себе більш хоробро й короля їхнього за іменем Боз з синам його і 70 знатними людьми розіп'яв, щоб трупи повішених подвоювали страх покорених.

248. Але після того... не потерпів Баламбер, король гуннів... повів військо на Вінгарія. І (воин) довго воюють, Вінгарій перемагає у першій і другій битві...

249. У третій же битві, при допомозі обману... коли обидва підійшли один до одного, Баламбер, поранивши пушиною стрілою в голову Вінгарія, вбив його (й)... оволодів всім народом готів.

Йордан.

О происхождении и деяниях гитов. — М., 1960. — С. 115

8. Прокопій Кесарійський⁶⁹.

Про війну з готами

...Народами Склавингами і Англтами не править один муж, але з давніх часів живуть так, що порядкує громада. І для того всі справи, чи шасливі чи лихі, йдуть до громади. Та можна сказати — і в усіх інших справах однаково ведеться в обох цих варварських народів і встановилося давно. Єдиного бога, що насилає блискавку — визнають єдиним владником всіх і жертвують йому кров і всяку худобу. Не знають долі (фатуму) і зовсім не признають, щоб мала якусь силу над людьми, але як хто має перед собою смерть видиму, чи в хворобі, чи на війні, обцяють вони за життя своє, якщо не згинуть, жертву богу, і врятувавшись, жертвують, що обцяли, і думають, що тією жертвою спасли собі життя. Шанують вони річки, німфи і деякі інші божества, жертвують їм всім і з тих жертв ворожать собі. Живуть вони в лихих (тимчасових — авт.) хатках, селячись далеко один від одного і переміняючи часто кожний своє житло. Виступаючи в битву, йдуть здебільшого на ворогів піші, маючи в руках невеликі шити і піки, а нагрудників не одягають. Деякі не мають ані сорочки, ані плаща, але тільки в коротких штаних стають битися з ворогами. У обох народів мова одна, проста і варварська. Виглядом вони також не різняться поміж собою; всі вони високі і надзвичайно міцні; тілом і волоссям не дуже білі і не русі, і не впадають зовсім в чорне, а рудуваті всі. Життя проводять суворе і нецивілізоване.

⁶⁹Прокопій Кесарійський (400/507 — 562? н.е.)

не, як і Массаети, і дуже брудні, як і ті. Але вони зовсім не злі і не підступні і в простоті заховують гунійські звичаї. І ймя у Склавинів та Англт колись було одно: за давніх часів і цих і тих авали Спорими, для того, думаю, що заселяють край розкиданими і відокремленими оселями. Для того й займають великий край — бо більшу частину того берега Істра замешкують вони.

Цит. за: Січинський В.
Чужоземці про Україну. —
К., 1992. — С. 23-24.

9. Мавркіій⁷⁰. Стратегікон

XI.5. Племена слов'ян і антів близькі за способом життя, за своїми звичаями, за своєю любов'ю до волі, їх ніяким чином не можна схилити до рабства або покори у своїй країні. Вони багаточисельні, витривалі, легко переносять спеку, холод, дощ, нагому, нестачу їжі.

До прибуваючих до них іноземців вони ставляться ласкаво й, виявляючи їм знаки своєї поваги, (при переході їх) з одного місця в інше охороняють їх при необхідності, так що якщо б виявилось, що через недбалість того, хто приймає в себе іноземця, останній зазнав (якоюсь) шкоди, приймаючий його раніше починає війну (проти винного), вважаючи справою честі помститися за чужоземця. Тих, хто знаходиться у них в полоні, вони не тримають у рабстві, як інші племена, на протязі необмеженого часу, а, обмежуючи (термін рабства), певним часом пропонують їм вибір: бажать вони за певний викуп, повернутися геть чи залишитися там (де вони знаходяться) на становищі вільних і друзів.

У них велика кількість різноманітної худоби і плодів земних, що лежать у купах, особливо проса і пшениці.

Скромність їх жінок перевищує всяку людську природу, так що більшість із них вважають смерть свого чоловіка своєю смертю і добровільно душать себе, не вважаючи перебування вдовою за життя.

Вони селяться у лісах, біля важкодоступних рік, боліт та озер, влаштуовують у своїх житлах багато виходів... Необхідні для них речі вони заривають у тайниках, нічим зайвим відкрито не володіють і ведуть життя бродяче.

Воювати зі своїми ворогами вони люблять у місяць, що поросли густим лісом, у тіснинах, на урвищах, з вигодою для себе користуються (засідками), раптовыми атаками, хитрощами, і вдень, і вночі винаходять

⁷⁰ Мавркіій (Псевдомавркіій) — умовний автор. "Стратегікон" 6-7 ст. н. е.

багато (різноманітних) способів. Досвідчені вони також і в переправі через ріки, перевершуючи в цьому підпошени всіх людей. Мужньо витримують вони перебування у воді, так що часто деякі з числа тих, що залишаються дома, захоплених зненацька раптовим нападом, поринають у пучину води. При цьому вони тримають в роті спеціально виготовлені великі, вилонбані всередині тростини, які доходять до поверхні води, а самі, лежачи плавцями на дні (ріки), дихають з їх допомогою, і це вони можуть робити на протязі багатьох годин, так що абсолютно не можна дагадатися про їх присутність...

Кожен озброєний двома невеликими списами, деякі мають також щити... Вони користуються також дерев'яними луками і невеликими стрілами, намоченими особливим ядом, сильно діючим...

Не маючи над собою голови і ворогуючи один з одним, вони не визнають воєнного строю, нездатні битися у правильній битві, показуватися на відкритих, рівних місцях. Якщо і станеться, що вони відважилися йти на бій, то вони в час його з криком трохи просуваються вперед всі разом, і якщо противник не витримує їх крику, похитнеться, то вони сильно наступають, у протилежному випадку починають тікати, не поспішаючи поміритися з силами супротивника у рукопашному бою. Маючи велику допомогу в лісах, вони направляються до них, оскільки серед гісних вони зміють відмінно воювати. Часто здобич вони кидають (п'бито) під впливом розгубленості і біжать у ліс, а потім, коли наступаючі кидаються на здобич, легко піднімаються і завдають супротивнику зло...

Словом, вони підступні і не тримають свого слова відносно договорів, їх легше підпорядкувати страхом, ніж подарунками. Оскільки між ними нема однодумства, то вони не збираються разом, а якщо і зберуться, то вирішене ними тут же порушують інші, оскільки всі вони ворожі один одному і ніхто не хоче поступитися іншому.

*Давня історія України: У 2 т.
/П.П. Толокко, Д.Н. Коляк, С.Д. Крижницький та ін.
К., 1995. — Кн.2. — С. 198—203.*

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Покажіть на карті де жили скіфські племена?
2. Чи були скіфи однорідним народом?
3. Які легенди про походження скіфів висував Геродот?
4. Яким був обряд поховання у скіфів?
5. Яку назву мала річка Дніпро у скіфські часи?
6. Який суспільний лад був у скіфів?
7. Чому Страбон дав опис Кримського півострова?
8. Охарактеризуйте оцінки Маврикія щодо культури, звичаїв, побуту слов'янських племен.
9. Визначте і проаналізуйте риси характеру слов'ян, описані Маврикієм в "Страбоні".

Розділ 2.

УКРАЇНА В ПЕРІОД СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Східнослов'янська держава Київська Русь /VI ст. — перша половина XIII ст./

Понад одинадцять століть тому східні слов'яни створили свою першу державу, яка у вітчизняних і зарубіжних писемних та інших джерелах називалась Руссю, або Руською землею, а згодом вчені-історики назвали її Київською, або Давньоруською.

Уміщені в розділі джерела характеризують Київську Русь упродовж її існування як одну з могутніх, економічно і культурно розвинутих і шапованих держав середньовічної Європи. Її територія сягала від Балтики і Льодовитого океану до Чорного моря і від Волги до Карпат, охоплюючи приблизно понад 800 тис. кв. км, майже половина в межах сучасної України, на якій проживало за різними підрахунками від 3 до 12 млн. чол. Історичні карти свідчать, що Київська Русь, знаходячись у центрі торгових шляхів, була контактною зоною між Арабським Сходом і Західною Європою, Візантією і Скандинавією.

Утворення Київської Русі мало велике історичне і культурне значення як для слов'янських, так і неслов'янських народів. Її досягнення в економіці та культурі ставали надбанням естів, латишів, литви, лєси, муроми, мордві, тюркських та інших народів, які частково етнічно і політично консолідувались у складі Київської Русі [1-14].

Відомо також, що політика, економіка і культура Київської Русі посідали визначне місце в соціально-економічному і культурногенезному калейдоскопі Європи, активно впливали на процеси розвитку європейської та світової цивілізації.

З Київської Руссю, її князями підтримували політичні, економічні, культурні та родинні зв'язки правителі Візантії, Франції, Німеччини, Швеції, Польщі.

Визначну подію у розвитку Київської Русі — впровадження християнства у 988 р. — висвітлюють джерела [15-18]. У них, зокрема, підкреслюється, що запровадження християнства в Давній Русі зміцнило владу князя, сприяло розбудові і посиленню держави, а також дало поштовх у піднесенні давньоруської культури.

Шквкі відомості про історію Київської Русі, турботу київських князів про економічне, політичне і юридично-правове зміцнення своєї держави, посилення її впливу у навколишньому світі, візрівання й дію руйнівних відцентрових сил всередині держави, зростання міжособної боротьби в ній та захист її від нападів кочових орд печенігів, половців і монголо-татарських завоювників наведено в джерелах [19-42] за "Літописом руським". Цей літопис є одним із основних першоджерел історії Київської Русі від давніх часів і до кінця XIII ст.

Він складається з "Повісті временних літ", Київського й Галицько-Волинського літопису. "Літопис руський" писали триста літ. Авторами його були дванадцять поколінь. Це першоджерело відомостей про тисячі й тисячі подій, історій, людей. Іхню діяльність, закони суспільного життя, культурогенез тощо. Воно невичерпне як саме життя, про яке розповідає. Тому так широко подані матеріали "Літопису руського" в цьому розділі.

Справжнім апофеозом у будівництві Давньоруської держави було князювання Ярослава Мудрого. За Ярослава було зделано місцевий сепаратизм, вдосконалено державний апарат, сформовано територію, стабілізовано хордон, забезпечено інтенсивний розвиток господарства, внутрішньої й зовнішньої торгівлі та складено систему суспільно-політичних відносин відповідної прогресуючій феодалізації суспільства. Всі ці досягнення знайшли своє обґрунтування у першому писемному збірнику норм давньоруського права "Руська правда" (1037 р.), повний текст якого в перекладі українською мовою подано вперше в шкільній хрестоматії [28]. Важливим пам'ятником юридичного права в Україні-Русі був Статут Володимира Мономаха, який також вперше публікується в даному виданні [37].

Культурна діяльність — це діяльність духовна, благодійна, меценатська. Вона характеризується передусім доцільністю, що відображається в першу чергу в освіті, літературі, мистецтві, архітектурі та усній народній творчості. Ці складові української культури в добу Київської Русі набули значного розвитку. Про їх зміст, особливості та емоційно-психологічну спрямованість свідчать документи [18-21, 26, 28, 43-45]. Наприклад, "Поучення дітям" Володимира

Мономаха [документ 43], яке було вперше вміщено в "Повісті временних літ" у 1096 р. "Поучення" є струнким викладом політичних і філософсько-етичних поглядів видатного і прогресивного державного діяча Київської Русі кінця XI — початку XII ст. Володимир Мономах постійно піклувався про благо держави, її міць, велич, культурний розвиток і чинив своїх майбутніх спадкоємців у повсякденному житті керуватись саме цими ідеями, а не вузькими особистими інтересами.

Наведені джерела [46-50] дають змогу з'ясувати, яке місце займала в історії Київської Русі Галицько-Волинська держава.

У розділі наведено також уривки із зарубіжних джерел [41, 42, 51-53], зокрема, з праці імператора Візантії Константина Багрянородного "Про керування державою", а також з "Книги країн", автор якої невідомий, проте, як вважають дослідники, він був родом із Персії, та з "Книги дорожніх скарбів" Абу-Алі Ахмеда Ібн-Омар Ібн-Дада, відомостей про якого майже не збереглося.

Розділ містить генеалогічні таблиці княжих династій починаючи з Олега Віщого (912 р.) і до 1246 р. До них внесено тих осіб, які були причетні до історії Київської Русі. Ці таблиці узагальнюють міжнародні зв'язки Русі, вони поєднані між собою і основною родовідною таблицею [54].

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ

1. "Повість временних літ" про князівня Київ, заснування Києва і держави Київська Русь (аргументація V — перша третина VI ст.).
2. Князівня Аскольда і Дира в Києві та Рюрика в Новгороді (862 р.).
3. Виступ проти Рюрика в Новгороді (864 р.).
4. Похід Олега на Київ. Переяслав Олександром столицю Новгороду до Києва (882 р.).
5. Князівня Олега в Києві і призначення древлія, сіверян, уличів, радимичів й тиверців до Київської Русі.
6. Договір про мир і дружбу Русі з греками 912 року.
7. Історичний портрет князя Олега.
8. Початок князівня Ізори Рюриковича в Києві і похід його проти древлян.
9. Повстання древлян і обшитою князя Ізори.
10. Погрома князів Ольги над древлянами.
11. Правління княгині Ольги. Перші спроби реформ в Русі (946 р.).
12. Похід київського князя Святослава на греків.
13. Початок князівня Володимира у Києві.
14. Походи київського князя Володимира.
15. Вибір Володимиром віри.
16. Похід Володимира на Корунь. Охрещення Володимира (988 р.).
17. Хрещення Русі (988 р.).
18. Заходи князя Володимира з розвитку освіти.
19. Князь Володимир Святославович — основоположник благодійності і меценатства в Русі.
20. Будівничча діяльність Володимира.
21. Перемоги Володимира над печенігами. Закладання Перяслава.
22. Смерть і похорони київського князя Володимира Великого.
23. Убиство святих новоназначених мучеників Бориса і Гліба.
24. Похід Ярослава на Святополка і початок його князівства в Києві (1016 р.).
25. Реформ Ярослава. Мудрим печенігів під Києвом (1036 р.).
26. Діяльність Ярослава Мудрого в розбудові Давніоруської держави та розвитку її культури.
27. Смерть Ярослава Мудрого і його заповіт. Поділ Київської Русі (1054 р.).
28. Правда Руська (Список Карамзинський).
29. Міжусобищ війна князів Ізяслава, Святослава і Всеволода Ярославовичів проти князя Полоцького Всеслава Брячиславича.
30. Навалд половців на Руську землю. Перемога Святослава над половцями.
31. Розбрат між Ярославцями.
32. Навалд половців на Київ і Переяславщину. Перемога половців князівня — київським Святополком і Переяславським Володимиром Мономахом (1096 р.).
33. З'ява князів у Любечі щодо міжкнязівських відносин (1097 р.).
34. Княжий з'їзд в Любечі. Боротьба з половцями (1103 р.).
35. Повстання князя. Початок князівня Володимира Мономаха в Києві (1113 р.).
36. Смерть Володимира Мономаха. Літописна характеристика його державної і просвітницької діяльності.
37. Статут Великого князя Володимира Всеволодовича Мономаха.
38. Спільний похід дружин руських князів на половців. Перша літописна згадка про "Україну" (1187 р.).
39. Навалд монголо-татарських завоювальників на Київську Русь (1238 р.).
40. Героїчна боротьба князя проти монголо-татарських завоювальників.
41. Свідчення іноземців про завоювання та спустошення Київської Русі монголо-татарами. Іван де Плано-Карпіні (1246 р.).

42. Вільгельм де Рубрук (1253-1255 рр.).
 43. Із "Поучення дітям" Володимира Мономаха.
 44. Молитва.
 45. Із "Слова о полку Ігоревім".
 46. Поймані князя Данила Романовича до хана Баття (1250 р.).
 47. Боротьба князя галицького Данила з Литвою і монголо-татарами (50-ті роки).
 48. Турбота князя Данила Романовича про розвиток культури в Галицько-Волинській державі.
 49. Діяльність князя Володимира Васильовича в розвитку культури в Галицько-Волинській державі.
 50. Князь Лев Данилович дарує Перемишльському єпископу село Русевичі 8 жовтня 1302 р.
 51. Іноземні джерела про державу Русь. Костянтин Багрянородний про печенігів і русів.
 52. З "Книги країн" (X ст.)
 53. З "Книги дорожніх ескарпів" Абу-Ай Ахмеда Ібн-Омар Ібн-Дада (30-ті роки X ст.)
 54. Генеалогічні таблиці.

1. "Повість временних літ" про княжінню Кня, заснування Києва і держави Київська Русь (друга половина V — перша третина VI ст.)

Коли ж поляни жили особно і володіли родами своїми, — бо й до сих братів існували поляни і жили кожен із родом своїм на своїх місцях, володіючи кожен родом своїм, — то було (між них) три брати: одному ім'я Кий, а другому — Щек, а третьому — Хорив, і сестра їх — Либідь. І сидів Кий на горі, де нині узвіз Боричів, а Щек сидів на горі, яка нині зветься Щекавицею, а Хорив — на третій горі, од чого й прозвалася вона Хоревцею. Зробили вони городок і на честь брата їх найстаршого назвали його Києвом. І був довкола города ліс і бір великий, і ловили вони (тут) звірину. Були ж вони мужами мудрими й тямущими і називалися полянами. Од них ото є поляни в Києві й до сьогодні.

Інші ж, не знаючи, говорили, ніби Кий був перевізником, бо тоді коло Києва перевіз був з тої сторони Дніпра. Тому (й) казали: "На перевіз на Кий". Коли б Кий був перевізником, то не ходив би він до Цесарограда. А сей Кий княжив у роду своєму і ходив до цесаря. Не знаємо, (що) правда, до якого), а тільки про те відаємо, що велику честь, як ото розказують, прийняв він от (того) цесаря, — котрого я не знаю, (як не знаю) і при котрім він цесарі приходив (туди).

А коли він вертався назад, (то) прийшов до Дунаю і вподобав місце, і поставив городок невеликий, і хотів (тут) сісти з родом своїм. Та не дали йому ті, що жили поблизу. Так що й донині називають дунайці городище те — Києвець. Кий же повернувся у свій город Київ. Тут він і скончав живота своє. І два брати його, Щек і Хорив, і сестра їх Либідь тут скончались.

А по сих братах почав рід їхній держави відкіння в полян...

Літопис руський. — К., 1989. — С. 4-7.

Засновники Києва — Кий, Щек і Хорив та сестра їхня Либідь

Аскольд і Дір — перші володарі Новгороду

2. Князіння Аскольда і Діра в Києві та Рюрика в Новгороді (862 р.)

І було в нього (Рюрика — зм.) два мужі, Аскольд і Дір, з того племени, а бояри. І відрослися вони (в Рюрика міті) до Цесарограда з родом своїм, і рушили обидва ще Дніпру. Ідуци мимо, узяли вони на горі городок і запитали, кажучи: "Чий се город?" А вони, (тамтешні жителі) сказали: "Було трос братів, Київ, Шек (і) Хорик, які зробили город сей і загинули. А ми сидим в городі Ганьмю і платимо данину хозарам". Аскольд, отож, і Дір zostалися уднох у городі цьому, і збрали багато варягів, і почали володіти Подонською землею. А Рюрик княжив у Новгороді.

Літопис рюриків - К, 1989 - С. 12

3. Виступ проти Рюрика в Новгороді (864 р.)

У рік 6372 (864). Того ж року ображені Новгородці, сказали: "якщо бути вам ребом, і багато ма великого зживати від Рюрика і від роду його". Того ж року збили Рюрика Вадима хороброго, і інших багатьох побивали новгородців радників його.

Історія України в довідковій і авторській Удт. - К, 1947 - Т. 1. - С. 35.

Київська держава у 862-912 рр. за князів Аскольда, Діра та Олега (862-912 рр.)

4. Похід Олега на Київ. Перенесення Олегом столиці з Новгороду до Києва (882 р.)

У рік 6390 (882). Вирушив Олег (у похід), узавши багато своїх воїн — варягів, чудь, словян, меря, весь, кривичів. І прийшов він до Смоленська і посадив у цьому мужа свого. Зайти рушач він узяв (на Дніпру) і, прийшовши, узав (горах) Любеч і посадив мужа свого.

І прибули (Олег та Ігор) до гір київських, і довідався Олег, що (тут) Аскольд і Дір удвох княжить. І сказав він воїм у чонях, а інших шаду доставив, і сам прийшов (на берег Дніпра), несучи Ігоря малюго. А відступивши від Угорське¹ сказавши воїм своїм, він послав (посла) до Аскольда й Діра сказати, що, можуть: "Ми — купці семо, ідемо в Греки од Олега і од Ігоря-княжача. Прийдіть-но оба до ріки своєї, до нас".

Аскольда же й Дір прийняли. І вискочили всі інші (вої) з чонів, і мовив Олег Аскольдові й Дірові: "Ви оба не є ні князі, ні роду княжого. А я сєм роду княжого: — і тут занесли Ігоря. — А се — син Рюриків".

І збили вони Аскольда й Діра, і віднесли на гору, і погребли (Аскольда) на горі, яка нині зветься Угорське і де ото нині Ольмий дзір. На тім місці поставив (боярин) Ольга черкву святого Миколи (Мирікійського). А Дірова могила — за святою Оринкою.

І син Олег, князюючи, в Києві, і мовив Олег: "Хай буде се мити городом руським". І були в нього словени, і варяги, й інші, що прозивалися руси.

Сей же Олег почав городи ставити і установив данину словенем і кривичам, і мерям. І встановив він варягам данину двати від Новгороду, — триста гривень на рік заради миру, — що до смерті Ярославної давали (новгородці) варягам.

Літопис руський - К, 1989 - С. 13

5. Князіння Олега в Києві і прислання дравлян, сіверян, уличів, радимичів й тиверців до Київської Русі

У рік 6391 (883). Почав Олег володіти проти дравлян і, примучивши їх, став із них данину брати по чорній кунці.

¹Угорське — місто, де тоді був знаменитий князівський палац.

У рік 6392 (884). Пішов Олег на сіверян, і побив сіверян, і наклав на них данину легку. І не велів він їх хозарам данину давати, сказавши: "Я їм противник, і вам нічого давати".

У рік 6393 (885). Послав Олег (послів) до радимичів, питаючи: "Кому ви данину даєте?". Вони ж сказали: "Хозарам". І мовив їм Олег: "Не давайте хозарам, а мені давайте". І дали вони Олегові по шелягу, як ото ї хозарам давали. І володів Олег древлінами, полянами, сіверянами, радимичами, а з улчами, тиверцями мав рать.

Літопис руський. — К., 1989. - С. 13-14

6. Договір про мир і дружбу Русі з греками 912 р.

У рік 6420 (912). Послав Олег мужів своїх налагодити мир і укласти договір межі Греками і Руссю. І послав він, мовлячи: "Згідно з другою угодою, що відбулася при тих же царях, Льві й Олександрові, ми [мужі] від народу руського — ... послані від Олега, великого князя руського, і всіх, що є під рукою його, світлич бояр, до вас, Льва, і Олександра, і Костянтина, великих за волею божою самодержців, царів грецьких. Для збереження і на засвідчення дружби, яка от багатьох літ була межі христианами і руссю...

Глави [угоди], які ми, отже, взяли на себе по божій вірі і дружбі, суть такі:

По першому слову замирімося з вами, греки, дружимо один з одним від усієї душі і призволення, а ми не дамо, наскільки наша воля, статися ніякому обману чи злочинів от тих, що перебувають під рукою наших світлич князів, і подбасмо, наскільки [наша] сила, щоб зберегти з вами, греки, на подальшу літа і назавжди дружбу немилливу й бездоганну, яку ми засвідчуємо проголошенням і написанням з клятвою. Так само й ви, греки, бережіте таку ж дружбу, незвабливу й непопушну, до князів світлич наших руських і до всіх [людей], що є під рукою світлого князя нашого, завжди і в усі літа.

А про справи щодо злочинів, які можуть статися, урядимося так:

[Злочин] нехай настільки явно буде доведений доказами, щоб [судді] мали віру до цих доказів; а коли вони йому, [доказові], будуть не йняти віри, нехай не клядеться та сторона, яка прагне, щоб [доказові] не вірили; а коли поклядеться [позивач] по вірі своїй — буде такою кара, якою й виявиться провина.

Про це: якщо хто уб'є, христианина русин чи христианин русина, нехай умре там, де вчинить убивство. Якщо ж утече той, що вчинив

убивство, [і] якщо є він їмущим, то [ту] частину [майна] його, котра його буде по закону, хай візьме родич убитого; але й жона убивці хай має стільки, скільки належить [їй] по закону; якщо ж той, що вчинив убивство і втік, є неїмущим, хай буде він під судом, поки не знайдеться, і тоді хай умре.

Якщо ж ударить [хто кого] мечем або поб'є літр¹ срібла по закону руському; якщо ж той, що так учинив, буде неїмущим, хай дасть, скільки може, і хай зніме із себе [потерпілому] навіть ту саму одяжку своєю, у якій він ходить, а про ренту [суми] нехай поклядеться по своїй вірі, що [ніхто] інший ніяк [не може] допомогти йому; після цього за провину хай [більше] не стягують.

Про це: якщо украде русин що-небудь у христианина чи, навпаки, христианин у русина, і злодій буде спійманий у той час, коли вчинить крадіжку, тим, хто втратив що-небудь, [та] якщо опиратиметься² він, крадіжку чинячи, і буде збитий, хай не карують за смерть [їього] ні христианин, ні руси, але не нехай забере своє той, який [це] втратить. А якщо віддасть в руки крадіг, нехай буде він узятий тим же, у кого буде украдено, і зв'язаний буде, і оддасть те, що посмів украсти, однак оддасть потрібно.

Про це: якщо ж хто, чи русин христианинний, чи христианин русинний, завдаючи муки, вчинить грабж або явно насильно візьме що-небудь у другого, хай верне потрібно.

Якщо викинутий буде човен вітром великим на чужу землю, і якщо він знайдений буде нами, русами, то якщо хто збереться спорядити човен з добром своїм і відіслати назад у землю Християнську, ми проведемо його крізь усяке небезпечне місце, доки [не] прибуде він у безпечне місце. Якщо ж такий човен, чи бурєю, чи земною переполою задержаний, не може добратися до своїх місць, то ми, руси, допоможемо гребцям того човна і допровадимо [туди] з куплею їх по-здорову. Якщо це станеться поблизу землі Грецької і якщо приключиться така сама біда човну руському, то ми, [греки], проведемо його в Руську землю; і хай продають [руси] товар того човна; і якщо може [хто] продати що з човна, [то] ми, [греки], проведемо його в Руську землю; і хай продають [руси] товар того човна; і якщо може [хто] продати що з човна, то ми, [греки], виволочимо з честю їх [і] проданий товар човна їхнього. Якщо ж приключиться кому з того човна в ньому убитим бути, або оббитим бути нами, русами, або взято [буде з човна] що-небудь, то хай ті, що це вчинили, зазнають названої раніш карі.

¹ Літра (лібра, фунт) — основна вагова одиниця римської і візантійської монетної системи (327,45 г.)

² Мабуть, треба — "протівитися".

Про цих: якщо полоняник з обох країн задержується чи русами, чи греками, проданий в ту[їхню] країну, і якщо знайдеться чи русин, чи Третин, що викуплять і вернуть викушену особу у свою країну, то [хай] візьмуть ті, які [раніш] його, [полоняника], купили, [заплатили] ціну його або [те] візьмуть за нього, що вважасться на торзі на [той] день ціною челядина. Так само якщо з війська взятий буде [русин у полон] тими ж греками, то хай же повернеться він у свою країну і [хай] одлана буде [та] ціна його, як уже сказано, що й на торзі.

Коли ж потрібно [цесареві вашому] на війну йти і якщо виникне вам потреба [в людях], а ці, [руси], захотят віддати честь вашому цесареві, — то коли в будь-який час скільки їх [не] прийде і схочуть вони остатись [на службі] у цесаря вашого своєю волею, — нехай вони будуть [там].

Про полонення русами [тих], які часто прибувають із якої-небудь країни в Русь і яких продають в Християни, а також і те й про полонених християн, які часто з якої-небудь країни прибувають в Русь, — цих [нехай] продають по двадцять золотих¹, і хай прибудуть вони в Греки.

Про це: якщо украдений буде челядин руський, або втече, або насильна проданий буде і жалітись стануть руси, хай підтвердиться це челядином, [і] нехай заберуть вони його в Русь; також і купці, якщо вони втратили челядина і жаліються, — нехай позивають [через суд] і, знайшовши його, нехай заберуть; якщо ж який-небудь місцевий [житель] не дасть учинити цей розшук, — хай буде він винуватим.

Про русів, що служать у Греках у християнського цесаря. Якщо хто [з них] помре, не розпорядившись своїм майном, чи також своїх [тут] не матиме, хай верне [цесар] майно [його] найближчим родичам в Русь. Якщо ж [русин] учинить заповіт, — той візьме спадок його, кому він напише успадкувати майно; хай успадкує його [хто-небудь] із русів, що [тут] торгують, [чи хто] з різних [людей], що прибувають [із Русі] в Греки і надовго [тут] залишаються.

Якщо злочинець [не] повернеться в Русь, — хай жаліються руси християнському цесареві [і нехай] схоплять такого і повернуть насильно в Русь. Це ж усе нехай роблять руси грекам, якщо де-небудь станеться таке [саме].

На підтвердження ж і непорушність [миру, що має] бути межі вами, християнами, і [нами], русько, цей мирний договір учинили ми, [руси], і ви, оба [цесарі], новим написанням на двох хартиях², — цесаря вашого і своєю рукою, [а цесар] притягальним чесним хрестом і святою

¹ Злотий, або солід — золота римська, потім візантійська монета, основна монета і лічильно-грошова одиниця (4,55 г, 1,72 фунта).

² Хартия — пергамент, відповідним способом визначена шкура телят, ягнят чи козенят.

єдиносною трійцею єдиного істинного бога вашого засвідчив [свій договір] і дав нашим послам. Ми ж клялися цесарю вашому, од бога сущого, яко божому творінню, по закону і за звичаєм народу нашого не переступати ні нам, ні іншому (кому) із країни нашої встановлених глав договору про мир і дружбу...”.

Літопис руський. — К., 1989. — С. 20-22

7. Історичний портрет князя Олега

Олег (пом. 912). Мало що відомо про цього першого історично засвідченого правителя Києва. Лишається незрозумілим, чи належав він до династії Рюриковичів, чи був самозванцем, якого Нестор — літописець через кілька століть приписав до цієї династії. Але не підлягає сумніву те, що Олег був талановитим і рішучим правителем. Завоювавши у 882 р. Київ і підкоривши собі поляни, він силою поширив своє володіння (тобто право збирати данину) на сусідні племена, найважливішим із яких були древліяни. Це втягнуло його у війну з хозарами, яка закінчилася тим, що Олег зруйнував хозарські порти на Каспії. У 911 р., перебуваючи в анотії могутності, він на чолі великого війська напав на Константинополь і пограбував його. І все ж “Повість временних літ”, напевне, перебільшує його подвиги, стверджуючи, начебто він прибив на головній брамі грецької столиці свій щит. Однак схоже, що Олег справляв на Візантію відчутний тиск, який греки мусли піти на укладання дуже вигідної для київського князя торговельної угоди.

Субтельний О. Україна: історія. — К., 1994. — С. 38

8. Початок княжіння Ігоря Рюриковича в Києві і похід його проти древлян

У рік 621 (913). Почав княжити Ігор після Олега¹. ... А древліяни заперлися (в горі Іскоростені) від Ігоря після Олегової смерті.

У рік 622 (914). Пішов Ігор на древлян і, перемігши, наклав на них данину, більшу від Олегової.

Літопис руський. — К., 1989. — С. 24

¹ Ігор став княжити відразу після смерті Олега вогни 912 р.; запис про це під 913 р. свідчить про візантійське віточислення (початок року).

9. Повстання древлян і вбивство князя Ігоря

У рік 6453 (945). Сказала дружина Ігореві: "Отроки Свенельдові вярдалися оружжям і одлежею, а ми — голі. Піді-но, княже, з нами по данину, хай і ти добудеш, і ми".

І послухав Ігор, пішов у Деревляни по данину. І добув він (собі ще) до попередньої данини, і чинив їм насильство він і мужі його. А взявши данину, він пішов у свій город (Київ).

Та коли він повертався назад, він роздумав (і) сказав дружині своїй: "Ідте ви з даниною додому, а я вернусь і походжу іще". І відпустив він дружину свою додому, а з невеликою дружиною вернувся, жадаючи більше майна.

Коли ж почувли древляни, що він знов іде, порадилися древляни з князем своїм Малом і сказали: "Якщо внадиться вовк до овець, то виносить по одній все стадо, якщо не уб'ють його. Так і сей: якщо не вб'ємо його, то він усіх нас погубить".

І послали вони до нього (мужів своїх), кажучи: "Чого ти йдеш знову? Ти забрав еси всю данину". І не послухав їх Ігор, і древляни, вийшовши насупроти з города Іскоростеня, вбили Ігоря і дружину його; бо їх було мало. І похований був Ігор, і єсть могила коло Іскоростеня — города в Деревлянах і до сьогодні.

Літопис руський. — К., 1989. — С. 30.

10. Помста княгині Ольги над древлянами

У рік 6454 (946). Ольга з сином Святославом збрала воїв, багатьох і хоробріх, і пішла на Деревлянську землю. І вийшли древляни насупроти. І коли зійшлися обидва війська до купи, кинув списом Святослав на деревлян, а спис пролетів між ушима коня і вдарив під ноги коневі, бо був (Святослав) зовсім малим. І сказав (воевода) Свенельд і (кормилець) Асмуд: "Князь уже почав. Ударимо, дружино, услід за князем".

І перемогли вони древлян. Деревляни ж побігли й запер-

Помста княгині Ольги над древлянами

Древлянських послів несуть у човнах і кидать у яму.

Уривок літопису про вбивство Ігоря і дружину його.

лися в городах своїх. А Ольга кинулася з сином своїм на Іскоростень — город, бо ті (городяни) вбили мужа її, і стала до-вкола города з сином своїм. А деревляни в городі і кричю боролися з городських стів, бо знали вони, що самі вбили князя і на що (довелося б їм) здатись.

І стояла Ольга літо ціле, і не могла вона взяти города. І намислила вона так послала (посла) до города, кажучи: "Чого ви хочете до-сидітись? Адже всі вашу городи здалися мені, і згодилися на данину, і обробляють ниви свої і землю свою. А ви хочете з голоду померти, не згодючись на данину?" Деревляни ж (її) сказали: "Ми раді б згоди-тись на данину, але ти булеш метити за мужа свогого". І сказала їм Ольга, мовляв: "Я вже одомстила за мужа свогого, коли прийшли ви до Києва, і вдруге, і втретє тоді, коли чинили тризну мужеві моему. Тому я вже не буду помсту чинити, а хочу взяти потрохи данини і, помирив-шись з вами, піду назад". Запитали тоді древляни: "Чого ти хочеш од нас? Ми раді дати і медом, і хутром". Вона ж сказала їм: "Нині у вас нема ні меду, ні хутра. Лише малого я у вас прошу: дайте мені од двора по три голуби і по три горобці. Бо не хочу я тяжкі данини накласти на вас, як ото муж мій, а сього прошу у вас малого. Ізнемоглися бо ви есте в облозі, тож дайте мені се мале".

Деревляни ж раді були (цьому). Зібрали ото ж вони од двора по три голуби і по три горобці і послали до Ольги з поклоном. Ольга тоді ска-зала їм: "Се вже покорилися ви есте мені і моїй дитині. Ідть-но в город, а я завтра відетулю ст города і піду в город свій". Деревляни ж раді були (цьому), увійшли в город і розповіли (про все) людям. І обраду-валися люди в городі.

Ольга тим часом, роздаючи воям кому ото по голубові, а другим по горобцеві, звеліла (їм) кожному голубові й горобцеві прив'язати трут, обгортаючи (його) в маленькі платочки (і) ниткою прив'язуючи до всіх голубів і горобців. І звеліла Ольга, коли смерклося, воям своїм пускати голубів і горобців.

Голуби ж і горобці полетіли в пійда свої, — ті в голубинки свої, а горобці під стріхи, — і тоді загорілися голубинки, а од них хижі і стодали. І не було двора, де б не горіло, і не можна було гасити, бо всі двори

загорілися. І побігли люди з города, і повеліла Ольга воям своїм хвратити їх.

А як узяла вона город, то спалила його. І старійшин же города спалила, а інших людей — тих побила, а других оддала в рабство мужам своїм, а решту їх zostавила платити данину.

Літопис руський. — К., 1989. — С. 34-35.

11. Правління княгині Ольги. Перші спроби реформ в Русі (946 р.)

І наклала вона на них (деревлян — авт.) данину тяжку, і дві частини (II) ішли Києву, а третя — Вишгороду, до Ольги, бо Вишгород був Ольжиним городом. І пішла Ольга по Древлянській землі з сином своїм і з дружиною своєю, встановлюючи устами і уроки¹. І (донині) є становища її і ловища її.

І прийшла вона в город свій Київ із сином своїм Святославом. І, пробувши один рік.

У рік 6455 (947), пішла Ольга до Новгороду. І встановила вона по (ріці) Мсті погости і данину, і по (ріці) Лузі погости, і данину, і сани її стоять у Пскові й до сьогодні. І по Дніпру (є) перевісища (ї), і по Десні, і єсть село її Ольжинці й до сьогодні.

Установивши порядок, повернулася вона до сина свого в Київ і перебувала (тут) із ним у любові.

Літопис руський. — К., 1989. — С. 35.

¹ Стодола — друга половина хати, холодна, «чиста», де жили влітку і яка правила тисок за комору.

² Устави і уроки — різні, встановлені князю владою, данини, податі і повинності.

³ Погост — адміністративно-господарській осередок, де княжі люди здійснювали князівські розпорядження, чинили суд, нагромаджували данину та ін.

⁴ Оброк (шанше — чинш) — різновид феодальних поборів у натуральній формі (продуктами); згодом оброк стягували грошми.

⁵ Знаки — тавра княжого і боярської власності на землю, ловища та ін., зроблені на деревах, стовпах, каменях тощо.

⁶ Місця — очевидно, йдеться про земельні угіддя.

Княгиня Ольга

12. Похід київського князя Святослава на греків

У рік 6479 (971). Прийшов Святослав до Переяславця, і заперлися болгари в городі. І виїшли болгари на січу проти Святослава, і була січа велика, і одолювали болгари. І сказав Святослав воєм своїм: "Уже нам тут волягти. Ударимо мужню, браться і дружино!" А під вечір одолів Святослав (болгар) і взяв город списом, кажучи: "Се город мій!"

І послав він до греків (послів), мовлячи: "Хочу на вас іти і взяти город ваш, як і сей"...

І рушив Святослав на греків, і виїшли вони супроти русі. І коли побачили (це) руси, то убоялися вельми (множества воїв). І мовив Святослав: "Уже нам нікуди дітись, а волюю і неволюю (доведеться) стати насупроти. Тож не осоромимо землі Руської, а лижемо кистьми тут, бо ж мертвий сорому не зазнає. Якщо ж поб'ємо ми, — то сором нам. Тож не втечемо, а станемо кріпко, і я перед вами піду. Якщо моя голова ляже, — тоді (самі) подумайте про себе". І сказали вої: "Де голова твоя ляже, там і наші голови ми зложимо".

І приготувалися до бою русі і греки насупроти (них). І зіткнулися обидва війська, і обступили греки русів, і була січа велика, і одолів Святослав, а греки побігли. І пішов Святослав, воюючи, до города (Цесарограда), і інші городи розбиваючи, які стоять пустими і до сьогоднішнього дня...

Літопис руський. — К., 1989. — С. 41.

13. Початок княжіння Володимира в Києві

У рік 6488 (980). І став княжити Володимир у Києві один. І поставив він кумири на пагорбі, поза двором теремим: Перуна дерев'яного, — а голова його (була) срібна. А вус — золотий. — і Хорса, і Дажбога, і Стрибога, і Сімаргла, і Мокош. І приносили їм (люді) жертви, називаючи їх богами, і приводили синів своїх і жертвували (їх цим) бісам, і оскверняли землю требами (жертвами — авт.) своїми. І осквернилася

Володимир — великий князь київський

жертвами їхніми земля Руськая і пагорб той, але преблагий Бог не хоче смерті грішникам; на тім пагорбі нині є церква святого Василія (Великого), як ото ми потім скажемо. Та ми до попереднього повернемося.

Літопис руський. — К., 1989. — С. 47.

14. Походи київського князя Володимира

У рік 6488 (980). Прийшов Володимир з варягами до Новгороду і сказав посадникам Ярополковим: "Ідіте до брата мойого і скажіте йому: "Володимир іде на тебе, готуйся насупроти, битися".

І сів він у Новгороді, і послав (отроків) до Рогволода, князя полоцького, мовлячи: "Хочу взяти дочку твою за жону". Він тоді занятав дочку свою: "Чи хочеш ти за Володимира?" А вона сказала: "Не хочу я розувати Володимира, а Ярополка хочу". Рогволод же прийшов був із-за моря і мав владу своєю в Полоцьку. А Тур (сів) у Торві; од нього ж і туровці прозвалися.

І прийшли отроки Володимирові, і повідали йому всю річ Рогвіді, дочці Рогволода, князя полоцького. Володимир тоді зібрав воїв багато — варягів, і словен, і чуді, і кривичів — і пішов на Рогволода. У сей же час хотіли вести Рогвідь за Ярополка. І прийшов Володимир на Полоцьк, і побив Рогволода і синів його двох, а дочку його Рогвідь узяв за жону і пішов на Ярополка.

У рік 6489 (981). Пішов Володимир до Ляхів і зайняв городи їх — Перемишль, Червен та інші городи, які є й до сьогодні під Руссю.

Сього ж року і в'язтів він переміг, і наклав на них данину од плута, як і отечя його брав.

У рік 6491 (983). Пішов Володимир на ятвягів і взяв землю їх.

У рік 6492 (984). Пішов Володимир на радимичів. А був у нього воевода Вовчий Хвіст. І послав Володимир перед собою Вовчого Хвоста, і стрів він радимичів на ріці Піщані, (і) побідив Вовчий Хвіст радимичів. Тому й дражнять руси радимичів, кажучи: "Піщани од вовчого хвоста втікають". Були ж радимичі із роду ляхів і, прийшовши, тут поселилися. І платять вони данину Русі, і возять повіз¹⁴ і до сьогодні.

У рік 6493 (985). Рушав Володимир на Болгар з Добриню, вьез своїм, у човнах, а торків берегом (Волги) привів на конях і так переміг болгар. І сказав Добриня Володимирові: "Оглядав я колодників¹⁵, і всі

¹⁴ Повіз — обов'язок возити за розпорядженням князя різні вантажі або дати для князя чи його людей коней і підводу.

вони є в чоботях. Сим данини нам не платити, підємо оба шукати тих, що в постолах". І вчинив мир Володимир з болгарами, і поклялися вони межю собою, і сказали: "Тоді хай не буде миру межю нами, коли камінь стане плавати, а хміль — тонуту". І вернувся Володимир до Києва.

Літопис руський. — К., 1989. — С. 45, 49, 51.

15. Вибір Володимиром віри

У рік 6495 (987). Скликав Володимир бояр своїх і старців городських і сказав їм: "Осе приходили до мене болгари, кажучи: "Прийми закон наш". Потім же прийшли німці, і ті хвалили закон свій. Після сих приходили жиди. А після сих приходили й греки, гудячи всі закони, а свій хвалячи. І багато говорили вони, розказуючи од початку світу. Мудро ж говорять вони, розказують, що й другий епіг (має) бути, і чудно слухати їх. (А якщо хто, мовляв, у нашу віру перейде, то, померши, встане знову, і не померти йому вояки. Якщо ж хто в інший закон перейде, то на тім світі (йому) в огні горіти. Так що ви владите? Що відповісте?"

І сказали бояри і старці: "Ти знаєш, княже, що своє ніхто не хулить, а хвалять. Якщо хочеш ти розізнати гаразд, то маеш у себе мужів. Пославши (їх), розізнай у кожного про їхню службу, і як (хто) служить богови".

І було до вподоби річ (ця) князеві і всім людям. Вибрали вони мужів добрих (і) змуних, числом десять, і сказали їм: "Ідіте спершу в Болгари, розізняйте про віру їхню і службу".

Вони, отож, пішли, і, прийшовши, бачили брідкі діла їх і поклоніння в мечеті, і вернулись в землю свою. І сказав їм Володимир: "Ідіте ще в Німці і розізняйте також, а звіди ідіте в Греки".

Вони ж прийшли в Німці, і, роздивившись церкву і службу їхню, прийшли до Цесарограда, і прибули до цесаря (Василія). Цесар же спитав (їх), заля чого вони прийшли, і вони розповіли йому все, що було. Це почувши, цесар і рад був, і честь велику склав їм у той день. А на другий день послав він (вість) до патріарха (Миколая), кажучи так: "Прийшли руси испитувати віру нашу. Тож приготуй церкву і клір¹⁵ і сам обличай у святительські ризи. Хай бачать вони славу бога нашого". І, це почувши, патріарх повелів скляжати клір увесь, і за

¹⁵ Колодники — полонці, закуті в дерев'яні кайдани-колодки.

¹⁶ Клір — від грец. жеребок; обране жеребкуванням християнське духовництво.

звичаєм вчинив празникову службу, і кадила вони запалили, і співи, (й) хори влаштували.

І пішов з ними й цесар у церкву (святої Софії), і поставили їх на почесному місці, показуючи красу церковну, і співи, і службу архієрейську, і дякоків, що стояли попереду, (і) розказуючи їм про службу богові своєму. Вони ж, у здивуванні бувши і здивуваливши, похвалили службу їхню. І, присликалиши їх, цесарі Василій і Костянтин сказали їм: "Ідіте в землю вашу". І відпустив їх (Василій) з дарами великими і з честю.

Вони ж прийшли в землю свою, і зівзав князь бояр своїх і старців, (і) мовив Володимир: "Осе прийшли послані нами мужі. Так послукаймо од них, що було". І сказав він їм: "Розкажіть перед дружиною".

Вони тоді розказали: "Ходили ми спершу в Болгари і дивилися, як вони поклоняються в храмі, тобто в мечеті, стоячи без пояса. Отож, покловившись, сяде (кожен) і глядять сюди й туди, як навіжений, і нема радості в них, але печаль і сморід великий, і недообрій є закон їхній. І прийшли ми в Німці, і бачили, як вони службу правили, а краси ж не побачили ніякої. І прийшли ми тоді в Греки. І повели нас (туди), де ото вони служити богові своєму, і не знали ми, чи ми на неби були, чи на землі. Бо нема на землі такого видовища або краси такої, — не віємо ми й сказати (про се). Тільки те ми відаємо, що напевне бог (їхній) перебуває з людьми і служба їх єсть краща, ніж в усіх землях. Ми навіть не можемо забути краси тієї, бо всяк чоловік, якщо спершу спробує солодкого, потім же не може гіркоти взяти. Так і ми не будемо тут (поганими) жити".

Бояри ж, відповідавши, сказали: "Якби дикий був закон грецький, то не прийняла б хрещення баба твоя Ольга, що була мудрішою за всіх людей. А Володимир відповідавши, мовив: "То де ми хрещення прий-
ме?" І вони сказали: "Де тобі вгодно".

Літопис руський. — К., 1989. — С. 60-61.

16. Похід Володимира на Корсунь. Охрещення Володимира (988 р.)

У рік 6496 (988). Пішов Володимир з військом на Корсунь, город грецький. Та заперлися корсунцями в городі, і став Володимир з одного боку города в гавані, на віддалі одного польоту стріли од города, і боролися кріпко городяни з ними. Володимир обложив город, і

знемали люди в городі. І сказав Володимир городянам: "Якщо ви не здастеся, — буду стояти хоч три роки".

Володимир тим часом спорядив воїв своїх і повелів насип сипати до городської стіни. І коли ці насипали, корсунцями, підкопавши стіну городську, викрадали сипану землю і носили до себе в город, висипаючи (ї) посеред города. Вої тоді досипали більше, а Володимир стояв.

І от (один) муж, на ім'я Анатас, корсунянин, стрілив, написавши на стрілі: "За тобою, зі сходу, є колодязі, з яких іде вода по трубі. Перекопавши (їх), ви переймете воду". Володимир же, це почувши (і) глянувши на небо, сказав: "Якщо збудеться се — охрещусь". І тут одразу звелів він перекопати труби, і перейняли вони воду, і люди знемали від спраги і здалися.

І ввійшов Володимир у город, і дружина його. І послав Володимир (послів) до цесаря Василія і Костянтина, говорячи так: "Осе город ваш славний я взяв. Та чувю ось я, що сестру ви маєте, дічину. Тож якщо її не оддасте за мене, то вчино вашому городу (те), що й своєму вчиню".

І, це почувши, опечалились цесарі, (і) послали (їому) вість, так говорячи: "Не належить християнам заміж виходити за поган і оддавати за них. Якщо ж ти охрещишся, то візьмемо її, і дістанеш царство небесне, і з нами єдиновірцем будеш. Якщо ж сього не вчиниш — не зможемо ми віддати сестри своєї за тебе".

І, це почувши, Володимир мовив посланим цесарям: "Скажіте обом цесарям так: "Я охрещусь, тому що раніше від сих днів іспитав я закон ваш, і він мені єсть до влодоби, і віра ваша, і служба. Бо мені розповів послані нами мужі".

І, це почувши, обидва цесарі і раді були, вмолили сестру свою, на імення Анну, і послали до Володимира (послів), говорячи: "Охрестись, тоді пошлемо сестру свою до тебе". І сказав Володимир: "Нехай, прийшовши (їз) сестрою вашою, охрестять мене".

І послушали (їного) цесарі, і послали сестру свою, і деяких сановників, і пресвітерів. Вона ж не хотіла йти (в Русь), як у погани, і сказала їм: "Лучче б мені тут умерти". І сказали їй брати: "Коли напевне якнебудь Бог Руську землю в покаяння, ти й Грецьку землю ізбавиш од лютої рати. Ти ж бачиш, скільки зла наробили руси грекам? Нині ж, якщо не підеш, те саме вони творитимуть нам". І ледве удвох присилували вони її, і вона, сівши в корабель (і) з плачем поцілувавши родичів своїх, рушила через море.

Коли прибула вона до Корсуни, то вийшли корсунянки з поклоном, і ввели її в город, і посадили її в палаті.

А за Божим приреченням в сей час розболів Володимир очима. І не бачив він нічого, і тужив вельми, і не догадувався, що зробити.

І послала до нього цесариця (посла), кажучи: "Якщо ти хочеш блістяті сеї позбутися, то відразу охрестися. Якщо ж ні, — то не побудешся сього". І, не почувши, Володимир сказав: "Якщо буде се правда, — воістину велик Бог християнський". І повелів він охрестити себе.

І тоді список корсунський з понами цесарициними, огласивши його, охрестили Володимира... А коли побачила не дружина його, — многи охрестилися. Охрестився ж він у церкві святої Софії. І єсть церква та в городі Корсуні, стоїть вона на (високому) місці посеред города, де ото чинять торг корсуняни; палата Володимирова стоїть окрай церкві і до сьогодні, а цесарицина палата — за олтарем.

По охрещенні ж привів він цесарицю на обручення. А сього не відважи, (деякі) неправильно говорять, ніби він охрестився в Києві, інші ж — кажучи, (що) у Василеві, а другі, говорячи, (ще) інакше кажуть...

Літопис руський. — К., 1989. — С. 61-64.

17. Хрещення Русі (988 р.)

Повелів він (Володимир — авт.) посидати кумирів — тих порубати, а других вогню одлати. Перуна ж повелів він прив'язати коневі до хвоста і волочити з Гори по Боричевому (узвозу) на ручай, і двадцять-ох мужів приставив бити (його) палицями...

І коли ото волокли його по ручаю до Дніпра, оплакували його невірні люди, бо іще не прийняли вони були хрещення. І приставив Володимир (до нього людей), сказавши: "Якщо де пристане він, то ви одлихайте його від берега, допоки пороги пройде. Тоді облишти його". І вони вчинили звелене. Коли пустили (його) і пройшов він крізь пороги, викинув його вітер на рінь, яку й до сьогодні зовуть Перунова рінь.

Потім же Володимир послав посланців своїх по всьому городу: "Якщо не з'явиться хто завтра на ріці — багатий, чи убогий, чи старець, чи раб, — то мені той противником буде". І, це почувши, люди з радістю йшли, радуючись, і говорили: "Якщо се недобре було, князь і бояри сього б не прийняли". А назавтра вийшов Володимир з понами цесарициними й корсунськими на Дніпро. І зійшлося людей без ліку, і влідали вони у воду і стояли — ті до шні, а другі — до грудей. Діти ж (не відходили) од берега, а інші немовлят держали. Дорослі ж бродили (у воді), а попи, стоячи, молитви творили.

... Люди ж, охрестившись, ішли кожен у доми свої. А Володимир, рад бувши, що пізнав він Бога сам і люди його, і глянувши на небо, сказав: "Боже великий, що сотворив небо і землю! Поглянь на нові люди свої! Дай же їм, господи, узнати тебе, истинного Бога, як ото узнали землі християнські, і утверди в них віру правдну і незмінную. (А) мені поможи, господи, проти врага-диявола, щоб надіючись на тебе і на твою силу, одолів я підступи його".

Літопис руський. — К., 1989. — С. 66.

18. Заходи князя Володимира з розвитку освіти

Після хрещення Володимир повелів "... робити церкви і ставити (їх) на місцях, де ото стояли кумири". І поставив він церкву святого Василя (Великого) на пагорбі, де ото стояли кумири Перун та інші і де жертви приносили князь і люди. І почав він ставити по городах церкви, і понів (настановляти), і людей на хрещення приводити по всіх городах і селах. І, пославши (мужів своїх), став він у знатних людей дітей забирати і отдавати їх на учення книжне...

Коли ж цих роздавали на учення книжне, то збулося пророцтво на Руській землі, яке говорить: "У ті дні почують глухі слова книжні (і) ясно буде мова недорікуватих". Бо сі не чули були раніше книжних слів, але за Божим приреченням і по милості своїй помилював (їх) Бог. Як ото сказав пророк (Мойсей про слова господа): "Помилюю (того), кого я захочу". Помилував бо він усе-таки нас хрещенням та оновленням Духа, і (це) за волею Божою, а не за наші діла. Благословен Господь Ісус Христос, що возлюбив нові люди. Русьсюю землею, і просвітив її хрещенням святим".

Літопис руський. — К., 1989. — С. 660.

19. Князь Володимир Святославович — основоположник меценатства і благодійності на Русі

У рік 6499 (991). Потім же, коли Володимир жив у законі християнському, надумав він спорудити камінну церкву святої Богородиці, і, пославши (послів), привів майстрів із Греків, (і) почав зводити. А коли скінчив споруджувати, прикрасив він її іконами, і поручив її

Анастасові-корсунянину, і поїв корсунських приставів служити в ній¹⁸. Він дав своїм все, що взяв був у Корсуні, — ікони, і начиння переконне, і хрести...

У рік 6504 (996). Коли ж Володимир побачив, що церкву завершено, він, увійшовши до неї, помолвився богу, говорячи: "Господи боже! Поглянь із небес, і побач, і одвідай сад свій, і зроби, (щоб те), що насадила десниця твоя, люди сій новій, серце яких ти навернув еси до істини, (могли) пізнати тебе, істинного бога. І поглянь ти на церкву оцю, що її спорудив я, недостойний раб твій, на честь матері, яка породила тебе, і приснодіви Марії богородиці". І якщо помолиться хто в церкві сій, то почув ти молитву його і одпусти всі гріхи його благання ради пречистої Богородиці. А коли він помолвився, то сказав так: "Осе даю церкві сій, святій Богородиці, од маєтності своєї і од моїх городів десятину¹⁹". І написавши, положив він присягу в церкві сій, (і) сказав: "Якщо се одмівить хто, — хай буде проклят". І дав він десятину Анастасові-корсунянину, і справив тоді празник великий у той день боярам, і старцям городським, і вбогим роздав багато добра.

Після цього ж прийшли печеніги до Василева²⁰, і Володимир з великою дружиною вийшов супроти них. А коли аступилися вони, не зміг Володимир устояти проти (натиску їх). Підбігши, став він під мостом і ледве укритися от противників. І тоді обцявся Володимир поставити у Василеві церкву святого Преображення, бо був празник Преображення господнього в той день, коли стала ця чіа.

Оскільки Володимир уник (небезпеки) сей, він поставив церкву і справляв празник, зваривши триста перевар²¹ меду. І скликав він бояр своїх, і посадників, і старійшини, по всіх городах, і людей многих, і роздав триста гривень вбогим. І празникував князь Володимир тут всім дням, і вертався до Києва на Успенія святої богородиці. І тут знову він празник світлий справляв, складаючи незчисленне множество народу. Він бачив же, (що) люди є христианами, (і) радувався душею і тілом.

І так в усі літа він чинив.

Він бо любив книжні слова і одного разу почув читане в Євангелії: "Блаженні милостиві, бо вони помилувані будуть"²². І ще: "Продайте маєтності ваші і дайте вбогим"²³. І ще: "Не ховайте собі скарбів на землі, де ото міль жере і злодії

Десятинна церква. Мал. XII (XV) ст. За Літописом руським.

підкопують, а збирайте собі скарби на небі, де ані міль (не) жере, ні злодії (не) крадуть"²⁴. І Давида (він слухав), який говорить: "Добрий чоловік милує і дає"²⁵. І Соломона він слухав, який говорить: "Той, хто бідним дає, богу в пошук дає"²⁶.

Це помувши, повелів він усякому старцеві і вбогому приходити на двір на книжний і брати всяку потребу — питво і їжу, і з скарбниці кунями²⁷. Урядив він також і це. Сказавши: "Немічні й недужі не можуть дійти до двору могого", — він повелів спорядити вози і насадад (на них) хлібів, м'яса, риби, і овочів різних, і мед у бочках, а в других квас. (І стали не) возити по городу, зангтуваючи: "Де недужі чи старці, що не можуть ходити?". І тим роздавали (все) на потребу.

Літопис руський. — К., 1989. — С. 67, 70.

20. Будівнича діяльність Володимира

І сказав Володимир: "Се недобре є, (що) мало городів довкола Києва". І став він городи зводити по Десні, і по Остру, і по Трубежу, і по Сузі, і по Стугні. І став він набирати мужів ліпших із словен, і з кривчів, і з чуді, і з в'ятичів і ними населив він городи, бо була війна з печенігами. І воював він із ними, і одолював їх.

У рік 6500 (992). Володимир заклад город Білгород, і набрав у нього (людей) з інших городів, і багато людей звів у нього, бо любив він город сей.

Літопис руський. — К., 1989. — С. 67.

21. Перемога Володимира над печенігами. Закладення Переяслава

У рік 6501 (993). Пішов Володимир на Хорватів. А коли вернувся він із війни хорватської, то тут печеніги прийшли по тій стороні

¹⁸ Освячена Десятинна церква 12.V.995 р.

¹⁹ Місто Василів — тепер місто Васильків.

²⁰ Перевара — посудина, в якій варили мед (пашів).

²¹ Єванг. від Матвія, V, 7.

²² Єванг. від Луки, XII, 33.

²³ Єванг. від Матвія, VI, 19-20.

²⁴ Псалом, СХІ, 5.

²⁵ Притчі Соломонові, XIX, 17.

²⁶ Куна — грошова одиниця (первісно — хутро кунці) і основа грошової системи Стародавньої Русі, що уже в XI ст. була такою: гривня (49,25 г. срібла) = 25 кунам.

Десятинна церква. Мал. XII (XV) ст. За Літописом руським.

(Дніпра) од Сули. Володимир тоді пішов супроти них і встрів їх на Трубежі коло броду, де нині Переяславль. І став Володимир на сій стороні (ріси), а печеніги на тій. І не наважувалися ці (перейти) на ту сторону, а ті — на сю сторону.

І приїхав князь печенізький (Куря?) до ріки, і викликав Володимира, і сказав йому: "Ти випусти свого мужа, а я — свого. Нехай обидва борються. І якщо твій муж ударить моім (об землю), то не будем воювати три роки, якщо ж наш муж ударить твоїм, то будем воювати три роки". І розійшлися вони урізкою.

А назавтра приїхали печеніги і свого мужа привели, а (мужа) наших не було. І став тужити Володимир. І прийшов один старий муж до нього, і сказав йому: "Княже, єсть у мене один син удома, менший. Бо з чотирма я виїшов, а він удома. Від самого дитинства його ніхто не вдарив ним. Одного ж разу, коли я сварив (його), а він м'яв шкуру, він розгнівався на мене (і) роздер шкуру руками".

Князь же, це почувши і зрадівши, послав по нього (гінця) зараз же. І привели його до князя, і князь розповів йому все. Цей тоді сказав: "Княже! Я не знаю, чи переможу його. Спробуйте-но мене. Чи немає бика, великого й сильного?" І знайшли бика сильного, і сказав він роздражнити бика, і поклали на нього, залізо гаряче, і пустили бика. І побіг бик мимо нього і схватив він бика рукою за бік, і вирвав шкуру з м'ясом, скільки йому рука захопила. І сказав Володимир: "Можен із ним боротись".

А назавтра прибули печеніги і стали гукати: "Чи нема (вашого) мужа? Наш ось готов!". Володимир же повелів тої ночі надіти оружжя. І приступили тут вони один од одного, і випустили печеніги мужа свого, і був він преслакий великий і страшний. Виступив також муж Володимира, і, побачивши його, печенігин посміявся, бо був він середній тілом. І, розміривши (відстань) між обома військами, пустили їх одного до одного. І взялися вони оба, і стали кріпко держати (один одного), і ударив він печеніжину в руках своїх до смерті, і вдарив ним об землю. І вигукнули руси, а печеніги побігли, а руси погналі велід за ними, рубаючи їх, і прогнали їх.

Володимир же, рад бувши, заслав город на броду тому і назвав його Переяславцем, бо (тут) перейняв славу отрок той²². Володимир при цих великим мужем зробив його і отця його. А Володимир вернувся у Київ з побідою і славою великою.

Літопис руський. — К. 1989. — С. 68-70.

²² Переяслав згадувався ще 907 р. у договорі Олега з греками (див. Літопис руський, — С. 18). Вірогідно, що легенда про Кокум'яку (Кирила, Микогу, Яна) виникла за часів Володимира, і була внесена в літопис під 993 р. пізніше, коли складалася "Повість временних літ".

22. Смерть і похорони київського князя Володимира Великого

П'ятниця 15.VII.1015. Помер же Володимир, князь великий, на (селі) Берестові, і потайки (смерть) його, бо Святополк був у Києві. І вночі ж, розібравши межі покоями поміст (і) в ковер загорнувши, верьовками опустили його на землю. І, поклавши його на сани, одвезли його і поставили його у святій Богородиці — в церкві, що її він сам спорудив. Коли ж довідалися про це люди, то зійшлися без числа. І оплакували його бояри яко заступника землі їхньої, (а) вбогі — яко заступника і кормителя. І положили його в гробі мармуровім, опратявши тіло його, блаженного князя, з плачем великим.

Він є новим Костянтином великого Риму, що охрестився сам і (охрестив) люди свої, — і сей так учинив, подібно йому.

Літопис руський. К. 1989. — С. 74-75.

23. Убивство святих новоявлених мучеників Бориса і Гліба

Святополк же сів у Києві після отця свого, і скликав князя, і став майно їм давати. А вони брали, та не було серце їхнє з ним, бо браття їх були з Борисом.

Коли ж Борис вернувся з війни, не знайшовши печенігів, вість прийшла йому: "Отець тобі помер". І плакав він великий за отцем своїм, бо любив його отець більше од усіх. І став він на (ріці) Альті, прийшовши, (і) сказала йому дружина отцева: "Ось дружина в тебе отцева і вої."

Піди сядь у Києві на столі отчому". Але він мовив: "Не буде того, (щоб) мені знати руки на брата на старшого. Коли отець мій помер, то сей мені буде замість отця". І, це почувши, вої розійшлися од нього, а Борис стояв із отроками своїми.

*Добавокъ
Бориса Володимировича.
Мал. XIII (XV) ст.*

Святополк же, сповнившись беззаконня (і) Кайнів замір прийнявши, послав (послв) до Бориса, говорячи: "З тобою, — мовляв, — хочу я любв мати і до отчого (добра) тобі (ще) придума", — (так) він обмановав його, щоб якось його погубити.

Святополк тим часом прийшов уночі до Вишгорода, і потай прикликав боярина (Путшу) і вишгородських боярців, і сказав їм: "Чи віддані ви, мені всім серцем?" І сказав Путше: "Можемо ми голови свої з вишгородцями положити за тебе". Він тоді мовив їм: "Не говоріть же нікому. Підійдіть убити брата могого Бориса". І вони обцалися йому скоро вчинити се... Послані ж прийшли на *Альту* вночі, і, підступивши ближче, чули вони блаженного Бориса, що співав заутреню. Сказали бо йому: "Хотять тебе погубити"...

І тут напали на нього вони, як ті звірі дикі, з усіх сторін шатра, і простромиди його списами, і пронизали Бориса. І слугу його, що (князя) прикрив, улавши на нього, пронизали (разом) із ним. Був же сей улюбленцем Бориса, а родом отрок сей був утрин, на ім'я Георгій, і його сильно любив Борис, шавіть возложив був на нього гривну *вельку* золоту. В ній він і служив йому. Побили вони також отроків багатьох Борисових. У Георгія ж не могли вони швидко зняти гривни з ший. І відрубали вони голову його, і так знайди гривну ту, голову одкинувши геть. Через те й не знайшли опісля тіла його серед трупів.

Бориса ж, убивши, окаїнні завернули в шатро, і покляли його на воза, і повезли, а він іще дихав. І коли довідався про це окаїнний Святополк, що він іще дихає, то послав двох варягів, (Едмунда і Рагнара)²⁹, прикличити його. А коли ті обидва прийшли і побачили, що він іще живий є, то один із них, вибивши меча, вдарив його в серце.

І так скончався блаженний Борис, діставши з праведниками вінець (життя вічного) од Христа бога. Він прилучився до пророків і до апостолів, із сонмом мучеників пробуваючи, на лоні Авраама починаючи, бачачи невимовну радість, співаючи з ангелами і веселяючи із сонмом святих. І положиши тіло його, принісли його потай до Вишгорода, в церкві святого Василія (Великого).

Окаїнні ж убивці прийшли до Святополка, ніби славу маючи, беззаконники. Мена ж цих законперступників є: Путша, Талець, Єлович, Ляшко...

Святополк же окаїнний наміслав у собі, сказавши: "Осе вже убив я Бориса, а як би ще вбити Гліба?" І, прийнявши замір Кайнів, з обманом послав він (гінця) до Гліба (в Ростов), говорячи так: Іди зараз же. Отець тебе зове, бо нездоров він вельми."

І Гліб, сівши на коня, рушив з неведикою дружиною, бо був він

пославши отцю. Та коли прибув він на Волгу, на *устя* (річки) *Тьми*, на полі спіткнувся під ним кінь у рові і надламав він йому трохи ногу. І прибув він до Смоленська, і став на (річці) Смядині в кораблі, так що видно було (город)³⁰.

У сей же час Ярославу прийшла була вість од (сестри) Передслави про смерть отця. І послав Ярослав (гінця) до Гліба, говорячи: "Не ходи. Отець тобі помер, а брат твій убитий Святополком".

І коли почув це Гліб, закричав він вельми кризь сльозы, і плакав за отцем, а більше ще й за братом, і став він молитися зі сльозми, говорячи: "Горе мені, господні! Лучче б мені померти з братом, аніж жити у світі сьому облудному! Калч б же побачив я, *brate*, лише твоє ангельське, — умер би з тобою! А ніші для чого зостався я один? Де є слова твої, що ти говорив їх мені, брате мій любийми? Нині вже я не почую тихого твоего наування. А якщо дістав ти еси упования у бога, молися за мене, щоб я і прийняв таку саму смерть. Лучче б мені з тобою померти, аніж у світі сьому облудному жити".

І коли так він молився зі сльозами, нагала прийшли послані Святополком, щоб погубити Гліба. І при цім одразю послані захопили корабель Гліба і видобули оружжя, а отроки Глібові впали у одчай. Окаїнний же (убивця) Горясір звелів тут же зарізати Гліба, і повар Глібів, на ім'я Торчин, вибивши ножа, зарізав Гліба...

Коли ж вони вернулись і сказали Святополкові: "Вчинили ми звелене тобою", — то він, це почувши, (загордився), і возвеселилося серце його вельми...

Коли ж Гліба вбили, то покинули (його) на березі (Волги?) межі двома колодами, а потім, узявши, одвезли його (до Вишгорода) і положили його коло брата його Бориса у церкві святого Василія (Великого).

З'єднані тілами, а тим паче й душами, у владисі всіх, царя (небесного), пробуваючи, у радості безконечній і в сяєві невимовному, подаючи зілляння дари Руської землі та іншим, приходящим з правдивою вірою, він даєте зілляння: калікам — ходити, сліпим — прозріння, болячим — одужання, окованим — звільнення, темницім — одищення, печальним — утіху, гнаним — вибавлення. Бо есте ви заступники Руської землі і світільники, що завжди сіяють і моляться завжди до владиски за своїх людей...

Святополк же сей окаїнний, лихий, убив (також брата) Святослава, пославши (убивць) до гори Угорської, коли він утікав в Угрі.

І став він поминшляти: "Перебю всіх братів своїх і візьму землю Руськую один"...

²⁹ Імена з "Саги про Едмунда".

³⁰ Від устя тепер високої річки Смядини до Смоленська — 3 км.

Святополк же океанийн став княжити в Києві і, склавши людей став давати тим корзна²⁸, а другим — кунами, роздаючи множество *отчого багатства*.

Літопис руський. — К., 1989. — С. 77-81.

24. Похід Ярослава на Святополка і початок його княжіння в Києві (1016 р.)

У рік 6524 (1016). Прийшов Ярослав на Святополка, і стали вони насупроти обалопи Дніпра. І не одважувалися ні сі на тих рушити, ні ті на сих, і стояли вони три місяці одні проти одних.

І стан воевода Святополків Вовчий Хвіст глузувати з новгородців, іздячи коло берега (і) говорячи: "Чого прийшли ви із шкандибов²⁹ оцим? А ви теслярі е! Ось ми застави вас хороми зводити наші". Це почувши, новгородці сказали Ярославу: "Завтра переправимось на них. Якщо хто не піде з нами, то ми самі його порубам³⁰".

А було уже в заморські, і стояв Святополк межі двома озерами, і всю ніч (ту) спав, упившись з дружиною своєю. Ярослав же назавтра, приготувавши до бою дружину, перед світом переправився, і, висівши на берег, одіхнувши вони човни од берега. І пішли (війська) одні проти одних, а коли зійшлися до купи, то була січа люта, і не можна було із-за озера печенігам помагати Святополкові. І притиснули Святополкових воїв до озера, і ступили вони на лід, і одломився лід із воями Святополковими, і багато втопилося у водах, і одолівати почав Ярослав. Побачивши ж (це), Святополк побіг. І одолів Ярослав. А Святополк утік у Ляхи.

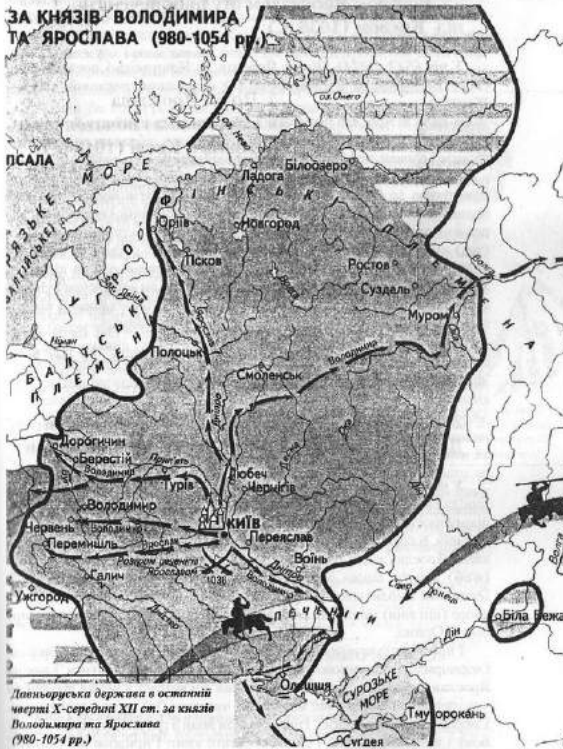
Ярослав же сів у Києві на столі отчим. Було ж тоді Ярославу літ тридцять і вісім.

Літопис руський. — К., 1989. — С.82.

²⁸ Корзно — накладка, пласк на хутрі.

²⁹ Ярослав Мудрий справді був куляваний; рентген кісток показав, що в дитинстві князюччю виникнула права нога, а пізніше й полпав нижче коліна; зрослася вона непра- вильно.

ЗА КНЯЗІВ ВОЛОДИМИРА ТА ЯРОСЛАВА (980-1054 рр.)

25. Розгром Ярославом Мудрим печенігів під Києвом (1036 р.)

У рік 6542 (1034). Пішов Ярослав до Новгороду і посадив сина свого Володимира в Новгороді, а єпископом поставив (Луку) Жидяту.

А коли ж Ярослав перебував у Новгороді, то прийшла йому вість, що печеніги стоять, обложивши Київ. І Ярослав, зібравши воїв многих, варягів і словен, прийшов до Києва і ввійшов у город свій.

А було ж печенігів без числа. Ярослав тоді виступив із города, приготував до бою дружину. І поставив він варягів посередніи, а на правій стороні — князи, а на лівім крилі — новгородців, і стали вони перед городом. А печеніги почали йти на приступ, і зступилися вони на (ті) місці, де ото є нині свята Софія, митрополія руська; бо тоді (це) було поле поза городом. І сталася січа люта, і ледве одолів тід вечір Ярослав, і побігли печеніги в різні боки, і не знали вони, куди втікати, і ті, втікаючи, тонули в (ріці) Ситомлі, а інші — в інших ріках. І так погнули вони, а репта їх (десь) розбіглась і до сьогодні.

Літопис руський. — К., 1989. — 87-89.

26. Діяльність Ярослава Мудрого в розбудові Давньоруської держави та розвитку її культури

У рік 6545 (1037). Заложив Ярослав город — великий Київ, а в города свого ворота є Золоті. Заложив він також церкву святої Софії, премудрості божої, митрополію, а потім церкву на Золотих воротах, кам'яну, Благовіщення святої богородиці. Сей же премудрий великий князь Ярослав задля того спорудив (церкву) Благовіщення на воротах (щоб) давати завжди радість городу цьому святим Благовіщенням Господнім і молитвою святої богородиці та архангела Гавріїла. Після цього (він звів) монастир святого Георгія (Побідоносця) і (монастир) святої Орини.

І при ній стала віра християнська плодитися в Русі і розширилася, і чорноризиці стали множитися, і монастирі почали з'являтися. І любив Ярослав церковні устави, і попів любив він велико, а понад усе любив чорноризиців. І до книг він мав нахил, читаючи (їх) часто вдень і вночі. І зібрав він писців многих, і перекладали вони з грецьки на слов'янську мову і письмо (святе), і списали багато книг. І придбав він (книги),

що ними поучаються віруючі люди і втішаються ученим божественного слова. Бо як ото хто-небудь землю зоре, а другий засіє, а інші пожинають і їдять поживу в досталь, — так і сей. Отець бо його Володимир землю зорав і розм'якшив, себто хрещенням просвітив, а сей великий князь Ярослав, син Володимира, засіяв книжними словами серця віруючих людей, а ми пожинаєм, ученія приймаючи книжне.

Велика бо користь буває людині од ученія книжного. Книги ж учать і наставляють нас на путь покаяння, і мудрість бо, і стриманість здобуваємо ми із слівес книжних, бо се є ріки, що наляюють всесвіт увесь. Се є джерела мудрості, бо се у книгах незмірна глибина. Ними бо в печалі ми втішаємось, вони є уздою стриманості. А мудрість великою є, бо й Соломон же хвалив її (ї) говорив: "Я, премудрість, вселила пораду, і розум, і тямю, я призвала страх господній; у мене — пораді, у мене — мудрість, у мене — сила; мною царі царствують і владарі узаконюють правду; мною вельможі возвеличуються і деспоти держать землю; я люблю тих, які люблять мене; ті, що шукають мене, знайдуть *благодать*". Якщо бо пошукаєш ти в книгах мудрості пильно, то знайдеш ти велику користь душі своїй. Бо коли хто часто читає книги, то бесідує він із богом або зі святими мужами. Читаючи бесіди пророків, євангельські повчання і апостольські, і життя святих отців, знайде душі він користь велику.

Ярослав же сей, як ото ми сказали, любив книги і, многі списавши, подожив (їх) у церкві святої Софії, що її спорудив він сам. І прикрасив він її іконами многоцінними, і золотом, і сріблом, і начинням церковним. У ній же належні співи воздають богові в належні часи. І інші церкви ставив він по городах і по містах, настановляючи попів і даючи їм частку майна свого і велючи їм повчати людей і приходити часто до церкви; попові бо часто належить повчати людей, оскільки це йому поручено богом. І умножились пресвітери і люди християнські, і радувався Ярослав велики бачачи багато церков і люду християнського, а враг (диявол) ремствував, що його побіждають нові люди християнські.

Літопис руський. — К., 1989. — С. 89-92.

27. Смерть Ярослава Мудрого і його заповіт. Поділ Київської Русі (1054 р.)

У рік 6562 (1054). Преставився великий князь руський Ярослав. А коли ще він був живий, поставив він синів своїх, сказавши їм: "Осе я

одходжу зі світу сього. А ви, сини мої майте межі собою любов, бо ви есте брати від одного отця, одної матері. І якщо будете ви в любові межі собою, то й бог буде в вас і покорить він вам противників під вас, і будете ви мирно жити. Якщо ж будете ви в ненависті жити, у роздорах сваряться, то й самі погинете, і землю отців своїх і ділів погубите, що вони надбали трудом великим. Тож слухайтесь брат брата, пробувайте мирно. Тепер же поручаю я, — замість себе, — стілі свій, Київ, найстаршому синові... Ізяславу. Слухайтесь його, як ото слухались мене, нехай він буде замість мене. А Святославу даю я Чернігів, а Всеволоду — Переяславль, а Ігорю — Володимир, а Вячеславу — Смоленськ”.

І так розділив він города, заповівши їм не переступати братнього уділу... Сам же (Ярослав) був слабій... Отож приспів Ярославу кінець життя, і оддав він душу свою Богові місяця лютого у двадцятій (день), в суботу першої неділі посту...”.

Літопис руській. — К., 1989. — С.98-99.

28. Правда Руська (Список Карамзінський)

1. Якщо уб'є муж мужа, то мстити братові за брата, або братові, або синові, або дітям брата, якщо ніхто не буде мстити, то треба заплатити 80 гривен, якщо не буде князівський муж або князівський туїн; коли ж не буде русин, або мечник, або ізгой, або славен ін, то заплатити за нього 40 гривен.

Суд Ярославових дітей

2. Після Ярослава його сини: Ізяслав, Святослав, Всеволод і мужи їх: Коснячко, Перент, Нікіфор зібралися і скасували вбивство за голову, проте залишили викуп кунами; а ренту все залишили, як і Ярослав судив.

Суд за вбивство

3. Якщо хто уб'є князівського мужа у розбої, а головника не шукають, то первену платити той, у чий верві лежить голова — 80 гривен, а за простолодіна — 40 гривен.

4. Якщо ж якась верв почне платити дику віру, то платити її декілька років, поскільки головник не відомий; а коли головник буде з їх верві, то вона (вервь) має допомагати йому у виплаті, або ж платити дику віру; але платити 40 гривен, а головництво платити сам головник.

Універсальний етап розвитку Київської держави (до серед. XII ст.)

він має заплатити свою частину сорок гривен: а коли п'яництво ста-
нетися на свадьбі або на гулянці, то платитися вернина.

Вчинення безпривчинного розбою

5. Якщо буде вчинено розбій не на свадьбі, то за це люди не платять,
а мають видати самого злочинця з дітьми на моток і пограбування.

6. Якщо ж не вкладається у дикий викуп і віру, то люди йому не по-
магають, він сам платить.

Про віру

7. Закони вірні були при Великому князі Ярославі: вірнику брати
7 відер солоду на тиждень, а в середу куна, або сир, а у п'ятницю теж;
а корів йому по дві на день; а хлібини 7 на тиждень, а пшона сім уборів,
а гороху так само, а солі 7 головажень: то це все вірнику з отроком; а
коней 4, а віса коням у достатній мірі; вірнику 8 гривен, а 10 кун пе-
рекладні, а металнику 12 вкош...

Про віри

8. Якщо буде віра 80 гривен, то вірнику 16 гривен і 10 кон і 12
вкош, а за голову 3 гривини.

Про князівських отроків

9. Якщо князівський отрок, або конюх, або повар — 40 гривен.

10. А за тиунь, огнищанина і за конюха — 80 гривен.

11. А за сільського князівського тиуна княж або ратойного — 12
гривин.

Про ремесль'яників

12. А за ремесль'яника і за ремесль'яницю — 12 гривен.

Про смердів і холопів

13. А за смерда і холопа 5 гривен, а за рабину — 6 гривен.

14. А за кормилицю 12 гривен, навіть, якщо кормилиця буде хо-
лопкою або рабою.

Про мечі

19. Якщо хто ударить мечем, не вийнявши його з піхов, або ручкою
меча, то 12 гривен продажі за обід.

20. Коли ж вихопить меч з піхов, але не ударить, то гривну кун.

21. Якщо ж хтось ударить когось батоном, або чашею, або рогом, то
12 гривин.

22. Якщо ж він відсіче руку і підпаде рука або усокне, або ногу, або
вб'є око або відріже носа, то за увіччя 10 гривен.

23. А відсіче мечем палець, то 3 гривини продажі, а потерпілому
гривну.

25. А ударить мечем і поранення буде не смертельним, то три
гривини продажі, а потерпілому гривну за рану, а поранив смертельно —
то віра.

26. Якщо муж мужа потягне на себе, або відштовхне, або вла-
дирить палицею чи жердиною і будуть два свідки, то три гривини про-
дажі...

Хто на чужому коні їздить

28. Коли хтось сяде без дозволу на чужого коня, то 3 гривини про-
дажі.

Про пропачу

29. Якщо ж у когось пропаде кінь або зброя, або гаманець і про це
він заявить на торгу, а опісля упізнає у своєму місті, то за обід у йому
3 гривини.

30. Отже, хто упізнає своє, що загубив, а чи було вкрадено у нього,
чи то коня, чи гаманця, чи то скотину, то не говори: це моє, а піди на
звід... зведуться, то хто буде винний, то на того злодійство падає; тоді
він своє візьме, а якщо щось пропало, тоді йому починають платити.

Про крадіжку

31. Якщо не буде конокрад, то видати його князеві на поток; а як-
що не буде хатній злодій, то нехай платить за те 3 гривини.

Про звід

32. Якщо буде в одній місцевості, то позивачу йти до кінця того
зводу; якщо буде звід по землях, то йти йому до трьох зводів, а коли
знайде особу, у якої буде його річ, то вона має платити кунами, а коли
вона має йти до кінця зводу, а позивач має чекати редуьгати; а де знай-
дуть останнього, то той має платити і продажу.

Про злодійство

37. Якщо когось уб'ють під час крадіжки у приміщенні, то зарити
його як собаку; але, якщо його спіймають і затримують до світанку, то
вести на князівський двір; але, коли уб'ють, а люди бачили злодія
зв'язаним, то платити 12 гривен.

38. Якщо хтось украде скотину з хліву або із загорожі і якщо буде
один, то платити йому 3 гривини і 30 кун. А якщо їх буде кілька, то усі
платять по 60 кун.

39. Коли хтось украде скотину у полі, а будуть не вівиці, або кони,
або вози, то 60 кун; а коли їх буде багато, то усі по 60 кун.

Про холопів

43. Якщо злодіями будуть холопи, чи боярські, чи церковні, то
князь не карає їх продажею, поскільки вони невільні; але заплатити
позивачу подвійну суму за обід.

Про купців

45. Якщо якийсь купець дасть іншому купцеві куни для купівлі або
як позичку, то купець не обов'язково має мати свідків; він може піти на
роту, якщо той, кому дано куни, буде заперечувати.

Про покляжу

46. А коли хтось віддасть на збереження якусь річ, то тому, хто взяв на збереження, треба мати свідків, і коли власник речі буде говорити, що дав на збереження більше, то той, хто брав річ на збереження має іти на рог і заявити: у мене є тільки те, що він поклав, і я йому його зберіг і вчинив добро.

47. А хто куни позичас, або мед, або жито під проценти, то свідки мають сказати: як рядився, те й має мати.

Історія держави і право України.

Хрестоматія / за ред. Шевченка О.О. - К., 1996. - С. 26-29.

29. Міжусобна війна князів Ізяслава, Святослава і Всеволода Ярославовичів проти князя полоцького Всеслава Брячиславича

У рік 6575 (1067). Розпочав війну Всеслав полоцький, син Брячиславів, і зайняв Новгород. Ярославичі ж тряс, — Ізяслав, Святослав, Всеволод — зібравши воїв, рушили на Всеслава, коли була велика зима, і прийшли до Мінська. Та мінчани заперлися у городі, і брати пі взяли Мінськ, посікли чоловіків, а жінок і дітей забрали в добучу і пішли до (річки) Немиги. Всеслав також рушив назустріч. І, зібравшись на Немизі³⁰ місяця березня в третій день, пішли вони одні проти одних. А був сніг великий, і сталася січа люта, і впали многи (у битві). І одолів Ізяслав, Святослав, Всеволод, а Всеслав утік.

Потім же, місяця липня у десятий день, Ізяслав, Святослав і Всеволод, цілувавши хрест чесний Всеславу, сказали: "Прийди до нас, а ми не вчинимо тобі зла". Він же, надіючись на хресне цілування, переїхав у човні через Дніпро. І коли Ізяслав понеруду йшов у шатро, а Всеслав за ним ішов, — тут і схопили вони Всеслава на (річці) Рши коло Смоленська, переступивши хреста. Ізяслав тоді привів Всеслава до Києва, і всадили його в проруб із двома синками.

Літопис руський. — К., 1989. - С. 103-104.

³⁰ Про цю битву йдеться і в "Слові о полку Ігоревім": "На Немзі сноми стелють головами...".

30. Напад половців на руську землю. Перемога Святослава над половцями

У рік 6576 (1068). Прийшли іноплеменники на Руську землю, половці многи...

Після цього ж половці спустошили по землі Руській, а Святослав тоді був у Чернігові. І коли половці спустошили (вже) довкола Чернігова, то Святослав, зібравши дружину і трохи їх, (чернігівців), вийшов на них, (половців), до (города) Сновська. Та побачили половці, що йде військо, і притовувалися (стати) назустріч. А Святослав, побачивши множество їх, сказав дружині своїй: "Ударимо, дружино! Уже ніяк нам куди дітися!".

І ударили вони в коні, і одолів Святослав з трьома тисячами, а половців було дванадцять тисяч. І так побив він їх, а другі потопилися в Снові, і князя їхнього Шаркуна схопили у першій день листопада. І вернувся з побідою в город Чернігів Святослав.

Літопис руський. — К., 1989. - С. 104-106.

31. Розбрат між Ярославовичами

У рік 6581 (1073). Підняв диявол розлад серед братів сих — Ярославовичів. І коли настала звада межі ними, (то) були Святослав із Всеволодом заодно проти Ізяслава.

І вийшов Ізяслав із Києва, а Святослав і Всеволод увійшли в Київ місяця березня у двадцять і другий (день), і сіли обидва на столі, на (селі) Берестовім, переступивши заповідь отчу. Святослав же був призвідцем вигнання брата, бо хотів він більшої волості. І Всеволод він забавив, говорячи: "Ізяслав спитається"³¹ з Всеволодом, замислюючи проти нас, і якщо ми його не упередимо, то він нас обох прожене". І так підбурив він Всеволода проти Ізяслава.

Ізяслав же пішов у Ляхи із майном многим і з женою (Олісавою), надіючись на багатство велике (і) говорячи: "Сим знайду я воїв". Та все забрали в нього ляхи (і) показали йому дорогу од себе³².

А Святослав сів у Києві, прогнавши брата свого (і) переступивши наповідь отчу...

Літопис руський. — К., 1989. - С. 112.

32. Напади половців на Київ і Переяславщину. Перемога половців князями — київським Святополком і переяславським Володимиром Мономахом (1096 р.)

У сей же час прийшов (хан) Бояк із половцями до Києва, у неділю³² ввечора. І спустошили вони околі Києва, і спалив він на (селі) Берестовім княжий двір.

У сей же час спустошив (хан) Кура з половцями коло Переяславця і (город) Устя попалив...

Олег же вийшов із Стародуба і прийшов до смоленська. Та не прийняли його смоляни, і пішов він до Рязані. А Святополк і Володимир пішли обидва до себе.

Того ж місяця прийшов Туторкан, тесть Святополків, до Переяславця... і став довкола города. А переяславці заперлися в городі. Святополк тим часом і Володимир пішли на нього по сій стороні Дніпра і прийшли до (города) Заруба, і тута перебрели (ріку). І... рушили вони до города. Городяни ж, узрівши (їх), зраділи і вийшли до них обох. А половці стояли на тій стороні Трубежа, приготувавшись до бою.

Коли ж Святополк і Володимир вбрили у Труб'язь до половців, то хотів Володимир почти ладнати дружину, але вони не послушалися (його), а вдарили в коні до противників. І, це побачивши, половці кинулися втікати, а наші погнали вслід за ворогами, рубаючи противників.

Учинив у той день Господь спасіння велике: місяця червня у дев'ятнадцятий день переможені були іноплеменники. І князь їхній туторкан убитий був, і син його, і інші князі многі тут упали.

Літопис руський. — К., 1989. — С. 140.

³²Тобто встановлює відносини.

³³Як і в 1068 р., Ізяслав до Болеслава Сміливого, і той навіть розпочав якесь бойові дії на окраїнах Русі, але, воюючи з чехами, був змушений звернутися по допомогу до Святослава; при цьому Болеслав забрав Ізяславова добро, пограбувавши свого дядька (зубця).

³⁴Що це була неділя саме 25 травня, видно із синхронності половцьких ударів, крім того, половці ударили тоді, коли ні Святополка, ні Володимира у Києві не було.

33. З'їзд князів у Любечі щодо міжкнязівських відносин (1097 р.)

У рік 6605 (1097). Прибули Святополк (Ізяславович), і Володимир (Всеволодович), і Давид Ігоревич, і Василько Ростиславович, і Давид Святославович, і брат його Олег і зібралися (в городі) Любечі, щоб уладнати мир. І говорили вони один одному, кажучи: "Пощо ми губимо Руську землю, самі проти себе зваду маючи? А половці землю нашу розносять і раді є, що межі нами війна донині. Відтєпер з'єднаймося в одне серце і оберемо Руську землю. Кожен хай держить отчїну свою: Святополк — Київ Ізяславів; Володимир — Всеволодів (уділя); Давид і Олег; і Ярослав — Святославів (уділя); (іншим хай будуть) городи, які їм роздав Всеволод; Давидові — Володимир; двою Ростиславичам: Переминській — Володареві, а Тереволь — Василькові". І на цім вони цілували хреста: "А якщо відтєпер хто на кого встане, то проти того будем ми всі і чесний хрест". І сказали вони всі: "Хай буде проти цього хрест чесний і вся земля Руськая". І, поцілувавшись, пішли вони до себе.

Літопис руський. — К., 1989. — С. 146.

34. Княжий з'їзд в Долобську. Боротьба з половцями (1103 р.)

У рік 6611 (1103). Вложив бог у серце руським князям, Святополку (і) Володимиру, добрий намір, і зібралися вони радитися на (озері) Долобську... І почала говорити дружина Святополкова: "Не час навесні воювати. Погубимо ми смердів і ріллю їх". І сказав Володимир: "Дивно мені, о дружино, що коня дехто жаліє, яким оре хто-небудь. А сього чому не розглянете, що стане смерд орати, а половчин, прихавши, ударить смерда стрілою, а кобилу його забере. А в оселю його в'їхавши, забере жону його, і дітей, і все майно його візьме. То коня його ти жалієш, а самого чому не жалієш?". І не змогла йому на не відповіді дружина Святополкова, і сказав Святополк: "Брате, я ось готов уже"... І послали вони удвох (послів) до Давида і Олега (Святославичів), говорячи: "Підїть оба на половців. І або живі ми будемо, або мертві". Давид, отож, послухав їх, а Олег не послухав сього, причину сказавши: "Нездоров я".

Володимир же, поцілувавши брата свого, пішов до Переяславля, а Святополк — услід за ним, і Давид Святославович, і Давид Всецлавич, і Мстислав (Всеволодович), Ігорів онук, (і) Вячеслав Ярополчич, (і) Ярополк Володимирович. І рушили вони на конях і в човнах, і прибули нижче від порогів, і стали в (урочищі) Протолах і на Хортичій острові. І сіли вони на коней, а піші вої, висівши з човнів, шли в поле чотири дні, і прийшли на (ріку) Сутін.

... І пішли полки половецькі, як бори, і не окинута було оком їх, а руси пішли супроти них... Половці ж, побачивши, як руси кинулися на них, побігли, не зступившись, перед руськими князями, а наші погнали, рубачучи їх, у четвертий (день) місяця квітня...

Літопис руський. — К., 1989. — С. 157-159.

35. Повстання князя. Початок княжіння Володимира Мономаха в Києві (1113 р.)

А наавтра, в сімнадцятий день, кияни вчинили раду (і) послали (послів) до Володимира (Всеволодовича в Переяславль), говорячи: "Піди, княже, на стіл отчий і дідий". Це почувши, Володимир вельми тужив, але не пішов, горюючи за братом. Кияни тим часом розграбували двір Путятин (Вшпатича), тисяцького, і пішли на жидів, і розграбували їх.

І послали знову кияни послів до Володимира, говорячи: "Піди, княже, до Києва. Бо якщо ти не підеш, то знай, що багато зла підніметься, і тоді (будуть) не Путятин двір, ні соцьких, але й жидів грабувати, а далі й підуть на ятрівку твою, і на бояр, і на монастирі. І будеш ти одвіг мати, княже, якщо ото монастирі розграбують".

Отож, це почувши, Володимир пішов у Київ.
Володимир Мономах сів у Києві в неділю. Зустріли ж його митро-

полит Никифор з єпископом (Лазарем, Феоктистом та Амфілохієм) і з усіма князями з честю великою. (І) сів він на столі отця свого і предків своїх, і всі люди ради були, а заколот улієся.

Літопис руський. — К., 1989. — С. 171-172.

36. Смерть Володимира Мономаха. Літописна характеристика його державної і просвітницької діяльності

У рік 6634 (1126). Преставився благовірний князь, христололюбивий великий князь всієї Русі Володимир Мономах, що просвітив Руськую землю, наче сонце, промені пускаючи, і слава його розійшлася по всіх землях. А найбільше страшним він був для поганих, (цей) братолобець, і нищелюбець, і добрий дбайливець за Руськую землю.

Преставився він (місяця) травня в дев'ятнадцятий (день). І, опрятавши тіло його, положили (його) у святій Софії, коло отця (його) Всеволода, співавши належні співи над ним. Священнослужителі ж, жалюючи, тужили по святому і доброму князеві, (а) весь народ і всі люди за ним плакали, як ото діти за отцем або за матір'ю. Плакали по ньому всі люди і сини його Мстислав, Ярополк, Вячеслав, Юрій, Андрій, і внуки його. І тоді розійшлися всі люди з жалобою великою. І так само й сини його розійшлися кожен у свою волость із тугою великою, туди, де ото він кожному з них роздав був волості.

Літопис руський. — К., 1989. — С. 181.

37. Статут Великого князя Володимира Всеволодовича Мономаха

Про проценти

67. Якщо хтось має 10 кун на рік з гривни, то того не віднімати.

68. Якщо купець, який має чужі куни, втратить їх через повинь, або (за) військових дій, або через пожежу, то його... не продавати, поскільки втрата від Бога. Якщо він через рік почне сплачувати, то нехай платить. Якщо ж він проп'є і через безумство чужий товар втратить, то ті, чий то куни, або нехай підодуть, або ж продадуть і його — нехай діють на свій розсуд.

Володимир Мономах (1053-1125) — великий князь київський
Портрет з книги Єфименко О.Я.
"Історія України та її народу"

Про борги

69. Якщо хтось буде багатим винен іншим, а купець прибуде з іншого міста або з чужої землі і не буде знати про борги і віддасть товар, а боржник знову не віддасть купцеві куні, а перші позичкарі почнуть вимагати свій борг, то боржника треба вести на торг і продати, і спочатку віддати куні купцеві, а місцевим — що залишиться, те і віддати; якщо ж куні будуть князівські, то спершу взяти князівські куні; той же, хто має багато процентів, то те отримує.

Про закупів

70. Якщо закуп втече від пана з метою знайти куні, то необхідно з'явитися до князя або до суддів і заявити, що втік від обіди пана. Тоді його не перетворюють у раба, а поступають по справедливості.

71. А коли у ролейного пана буде закуп і він погубить свого коня, то він не платити; а коли йому пан дав плуг або борону, і від нього копу має, то за втрачене платити; а коли пан дасть йому своє знаряддя, а воно зламається не з його вини, то він за те не платить своєму панові.

72. Якщо із хліва або із-за загорожі виведуть, то закупу не платити; але якщо він згубить у полі або не зажене у двір і не запря там, де йому пан звелів, чи знаряддя своє втратить, то йому платити.

Про холопів

74. Якщо холоп введе чужого коня, то платити 2 гривни.

75. Якщо закуп щось умиє, то його пан має платити за коня або щось інше, що взяте, а йому холоп винен; якщо ж його пан не захоче платити за нього, а спочатку віддасть за коня, чи за вола, чи за товар взятий, а холопів бере собі.

76. Якщо холоп ударить мужа і втече в хороми... Великий князь Ярослав Володимирович було встановив убити його, але його сини постановили замінити кунями; муж має або вбивством вирішити, або ж взяти гривну кун за приниження.

78. А хто вирве бороду і видно буде і будуть свідки, то 12 гривен продажі, а без свідків, то немає продажі.

79. А виб'ють зуб і кров буде видно у роті... то 12 гривен продажі; а за зуб взяти йому гривну.

80. Якщо буде розсічено землю і на землі буде знак, чим ловлено, або сітка, то у перші шукати злодія або ж платити продажу.

81. А хто украде бобра, то 12 гривен продажі.

82. А коли вулик зламає, то 12 гривен продажі.

83. Якщо межу перетне бджолина, або розоре межу земельної ділянки чи подвірну межу перетне тинном, то 12 гривен продажі.

Про перекладні

85. А перекладні 12 гривен: отрокові 2 гривни і 20 кун, а самому

їхати з отроком на двох конях..., а м'яса дати овець або полоть, а іншим харчів стільки, скільки з'їдять, а писареві 10 кун, перекладному 5 кун, а за хутро 2 почати.

86. Якщо продовить вулик — 3 гривни продажі, а за дерево — 3 гривни.

87. Якщо забере бджоли — 3 гривни продажі, а за мед... 10 кун...

88. Якщо злодія не спіймають, то мають іти по сліду; якщо слід веде до села, ... то коли не відстежать і не підуть по сліду, чи відбіються, то вони платять і за кражу і платять продажу; а якщо слід загубиться на великій дорозі, а села не буде, чи на пустирі, де не буде ні села, ні людей, то не платити ні продажі, ні за крадіжку.

89. Якщо смерд буде мучити смерда без князівського слова (дозволу), то 3 гривни продажі, а за мучіння гривну кун.

90. Коли опнищанина мучать, то 12 гривен продажі, а за мучіння гривну кун.

91. Коли украде човен, то 60 куп продажі, ...а за заморський човен 3 гривни, ... а за струг гривна, а за човник 8 кун.

93. А коли хтось украде ... собаку, або ястреба, або сокола, то 4 гривни продажі, а панові гривну.

94. А за голуба 9 кун, а за курку 9 кун, а за качку 30 кун.

95. А за журавля 30 кун, а за лебеда 30 кун, а за гусака 30 кун.

96. А за сіно і дрова 9 кун, а панові за кожен украдений віз по дві погати.

97. А хто підпалить тік, то його дім віддати на моток і пограбування, перед тим заплатити за втрачене, а решту князеві; теж саме, якщо підпалить двір.

101. Якщо хтось уб'є жінку, то судити так само, як і за мужа; коли ж вона буде виною, то піввіри, 20 гривен.

102. А за холопа і раба віри немає, але коли будуть без вини вбиті, то за холопа і раба платити урок, а князю продажу 12 гривен.

103. Коли смерд помер і у нього не буде дітей, то спадщина князю, а коли у нього будуть дочки, то дати їм частину, а коли вони будуть одружені, то нічого не давати.

104. А коли це буде боярин або службовець боярина, то спадщина не їде князеві, коли є сини, але у дочок візьмуть.

105. А хто помираючи розділить дім серед своїх дітей, то хай так і буде; а коли помер і не розпорядиться, то усім дітям...

106. А залишиться дружина після чоловіка, то дати їй частину і у своїх дітей взяти частину, а що чоловік їй залишив, то вона власник того, а спадщину свого чоловіка не одержить; а будуть діти від першої дружини, то одержать діти матері своєї, коли їй залишено, а обидві матері своє візьмуть.

107. А якщо буде сестра в домі, то спадщину не отримує...

110. А коли будуть у мужа діти від рабині, то спадщини вони не отримують, але одержують волю з матері.

111. А коли будуть у мужа діти малі, а мати їхня одружитися, то при людях передати дім і товар вітчиму і він може користуватися приростом, поскільки він годував і турбувався про дітей; а коли він що-небудь втратить, то він повинен заплатити дітям.

112. А коли вітчим прийме дітей із спадщиною, то повинно бути так, як і рядився, а двір має відійти меншому синові.

113. Якщо дружина розлучилася з чоловіком і чоловік піде, то він має платити дітям, а коли вона захоче сидіти з дітьми, то виконати її волю, а дітям волі не давати; а що її лишив чоловік, то з тим і сидіти їй з дітьми, або ж у своїй частині сидіти має.

114. А материна частина дітям не належить, але кому мати захоче, тому і віддасть; може розподілити серед усіх дітей, але коли помре не розпорядившись, то у кого вона жила у дворі, хто її годував і де вона померла, то той отримує її частину.

115. Якщо діти двох чоловіків і однієї матері, то спадщина одним дітям їх батька, а іншого — їхнього...

116. Мати може віддати все синові від першого або другого чоловіка, а коли її сини не будуть одружені, то вона може віддати дочці, яка її годує.

117. Коли брати будуть тягатися за спадщину у князя, то той, хто їде їх ділити, має взяти гривни куні.

Про холопство

119. Є три види холопства: якщо хто куштує хоча б і за півгривни, або свідки підтвердять, або дасть ногату холопові.

120. А друге холопство: ловитиме рибу без дозволу, або ж ловить рибу як і домовився, то як рядився, то так і буде.

121. А ось третє холопство: тїнується без рjada або ключ до себе прив'язе; а коли рядився, то так і буде.

123. То коли холоп втече, а пан про це оголосить, то той, хто дасть йому хліба чи пух покаже, то платити за холопа 5 гривень, а за раба гривен.

124. А ще, хто сіймає холопа чужого чи раба і повідомить їх пана, то заплатити йому 4 гривни за холопа, і п'яту за затримання, а за раба — 5 гривень і шосту за затримання.

126. А хто не знав, що бачив чужого холопа чи показав дорогу або дав притулок, а потім відпустив, то має піти на роз і заявити, що не знав, що то був холоп, і тоді не платити.

130. Якщо холоп-вігачка набуде товару, то панові його — і холоп, і товар, і борги.

132. Якщо холоп украде що-небудь, то пан має або викупити або видати...; коли ж вільні з ним крали чи ховали, то їх на продажі князеві.

133. Якщо людина позичить куви у людей і втече у чужу землю, то віри йому не йняти, як і алодієві.

135. Якщо піддають тортурам, ... то 8 нагай за ті тортури, а за биття канчуком у лівниці 80 гривень.

*Історія держави і права України. Хрестоматія
/За ред. О.О. Шевченка. — К., 1996. — С.29-33.*

38. Спільний похід дружин руських князів на половців. Перша літописна згадка назви "Україна" (1187 р.)

У рік 6695 (1187). Надумав князь Святослав зі сватом своїм Рюриком піти на половців, уборзі, наїздом, бо їм розповідали: "Половці близько, на Татищі, на дніпровському броді". Володимир Глібович також прийшов до них із Переяславця з дружиною своєю. Він випросився у Святослава і в Рюрика їдти попереду з чорним клобуком. Хоча Святославу не любо було пустити Володимира попереду, перед синами своїми, але Рюрик та інші всі (це) схвалили, тому що він був муж доблесний...

Але коли князі руські йшли на них, (половців), то з чорних клобуків дали вість сватам своїм у Половці, а половці, почувши, що йдуть на них князі руські, втекли за Дніпро. Князям же руським не можна було їхати вслід за ними, — бо Дніпро вже швидко покритим ополонками, бо була весна, — і вернулися вони до себе.

У тім же поході розбiгався Володимир Глібович недугою тяжкою, од якої він і скончався. І принесли його в город його Переяславля на носилцях, і тут преставився він... і покладений був у церкві святого Михайла, і плакали по ньому всі переяславці.

Він бо любив дружину, і золота не збирав, майна не жалів, а давав дружині; був же він князь доблесний і сильний у бою, і мужністю кріпкою відзначався, і всякими добродієчностями (був) сповнений. За ним же Україна багато потужила.

Літопис руський. — К., 1989. — С. 342-343.

39. Наваля татаро-монгольських завойовників на Київську Русь (1238 р.)

Батий же, взявши Козельськ, пішов у землю Половецьку, а звідти став посылати (війська) на городи руські. І взяв він город Переяславль списом, вибив його увесь, і церкву Михаїла сокрушив і начиння церковне незчисленне срібне й золоте, і дороге каміння узяв...

У той же час послав він (війська) на Чернігів. Обступили вони город великою силою, і Мстислав Глібович, почувши про напад на город іноплеменних, прийшов на них зо всіма воями. Билися вони, переможений був Мстислав, і безліч із воїв його побито було, і взяли вони город і запалили вогнем...

Менгухан тимчасом прийшов розвідати город Київ, і став він на тій стороні Дніпра коло Городка Пісочного. Побачивши город, він здивувався красі його і величі його. Він прислав послів своїх до Михайла (Всеволодовича) і до городян, хоча їх обманути, та вони не послушали його.

Літопис руський. — К., 1989. — С. 394.

40. Героїчна боротьба киян проти татаро-монгольських завойовників

У рік 6748 (1240). У той же рік прийшов Батий до Києва з великою силою, многим-множеством сили своєї, і окружив город... І не було чути (нічого) од звуків скрипіння теліг його, ревіння безлічі верблюдів його, і од звуків іржання стад коней його, і словнена була земля Руська ворогами.

... І поставив Батий пороки під город коло воріт Лядських, — бо тут підступили буди добрі, і пороки безперестану били день і ніч. Вибили вони стіни, і вийшли городяни на розбиті стіни, і було тут видіти, як дамалися списи і розколювалися щити, (а) стріли затьмарили світ переможеним, і Дмитро поранений був. Вийшли татари на стіни і сиділи (там) того дня й ночі, а городяни зробили ще друге укріплення навколо (церкви) святої Богородиці (Десятинної).

А назавтра прийшли (татари) на них, і була битва межі ними велика. Люди тим часом вибігли і на церкву, і на склепіння церковні з пожитками своїми, (і) од татаря повалилися з ними стіни церковні, і так укріплення було взяте (татарськими) воями. Дмитра ж вивели (до Батія), пораненого, але вони не вбили його через мужність його...

Літопис руський. — К., 1989. — С. 395-397.

41. Свідчення іноземців про завоювання та спустошення Київської Русі татаро-монголами. Іван де Плано-Карпіні (1246 р.)³⁴

Вони (татари) пішли проти Русі і багатьох вибили в землі Русі, зруйнували міста і фортеці і забили людей, обложили Київ, який був столицею Русі, і після тривалої облоги здобули його і повбивали жителів міста; тому, коли ми їхали через їх землю, ми знаходили силу голів і кісток мертвих людей, що лежали на полі, бо це місто було дуже велике і дуже багатолюдне, а тепер зведене майже нінащо; чи є там двісті будинків, а людей тих тримають у щонайжорсткішому рабстві. Провозачок звідси, вони битвами спустошили всю Русь.

Історія України в документах і матеріалах. Т. 1. — С. 195.

42. Вільгельм де Рубрук (1253-1255 рр.)³⁵

... На північ від цього краю лежить Русія, яка має скрізь ліси; вона тигнеться від Польщі і Угорщини до Танаїса. Ця країна вся спустошена татарами і тепер повсякчасно спустошується ними...

³⁴ Іван де Плано-Карпіні, італієць, папський посланець до Монголії і Татарії. У 1246 р. проїхав через Київську Русь, зупинився в Києві.

³⁵ Вільгельм де Рубрук, монах-мінорит, 1253 р. французький король Людовік IX послав його як місіонера до татар. Рубрук зробив подорож через Сулак, Дон, Волгу, а повернувся в 1255р. через Кавказ і Малу Азію. Рубрук був у сина Батія Саргата, у Батія і в хана Менгу. Із звісток Рубрука для нас важливі дані про спустошення Русі татаро-монголами.

Саме татари дають перевагу сарацинам перед руськими, бо вони християни. Коли руські не можуть дати більше золота чи срібла, татари забирають їх і їх дітей, як стада, в пустиню, щоб вони стерегли їхніх тварин.

Вільгельм де Рубрук.
Путешествие в восточные страны. — СПб., 1911. — С. 85-86.
Історія України в документах і матеріалах. — Т. 1. — С. 199.

43. Із "Поучення дітям" Володимира Мономаха

Я... дітям моїм у доброчесності домогтися успіхів бажаючи, се пишу поучення вам, улюблені...

Не наслідуй лиходіїв, не завидуй тим, що творять беззаконня, бо лиходії винищені будуть, а ті, що надіються на господа, заволодіють землею...

Треба мати душі чисті, непорочні, тіла худі, лагідну бесіду і в міру слово господне; при їді і питті без галасу великого бутя, при старих — мовчати, премудрих — слухати, старшим — покоритися, з рівними і меншими — приязнь мати; без лукавства розмовляти, багато розуміти; не лгувати словом, не хулити розмовою, не надміру сміятися, соромитися старших; до жінок недостойних не говорити; долу очі мати, а душу — вгору; уникати, не старатися повчати легковажних; власть же — ні за що мати, як (і) од усіх честь. Якщо ж хто (з) вас може іншим допомогти — от Бога нагороди нехай тої сподіватися.

У нікчемному сьому житті научися, віруючий чоловіче, діяти благочестиво, научися, за євангельським словом, "очима управляти", язик здержувати, ум смирати, тіло упокоровати...

Усього ж паче — убогих не забувайте, але, наскільки є змога, по силі годуйте і подавайте сироті, і за вдовицю вступіться самі, а не дайте сильним погубити людину. Ні правого, ні вишого не вбивайте (і) не повелівайте бити його...

Паче всього — гордості не майте в серці і в умі...

Старих шануй, як отця, а молодих — як братів.

У домі своїм не лінуйтеся, а за всім дивіться...

На війну вийшовши, не лінуйтеся...

Лжі бережися, і п'янства, і блуду, бо в сьому душа погibas і тіло.

А куди ви ходите в путь (за данною) по своїх землях, — не дайте отрокам шкоди діяти ні своїм (людям), ні чужим, ні в селах, ні в хлібах, а не то класти вас начнуть...

Жону свою любіте, але не дайте їй, (жінкам), над собою власті.

А се вам основа всього: страх Божий майте вище над усе.

Якщо забуваєте (се) все, то часто перечитуйте і мені буде без сорому, і вам буде добре.

А коли добре щось умієте — того не забувайте, а чого не вмієте — то того учіться, так же, як отець мій. Удома сидючи, він зумів знати п'ять мов, — а за се по честь єсть од інших країв. Лінощі ж — усьому (лихому) мати: що (людина) вміє — те забуде, а чого ж не вміє — то того не вчіться.

Літопис руський. — К., 1989. — С. 454 — 458.

44. Молитва⁶⁶

"Премудрості наставнице і розумодавче, нетямущих навчителю і вбогих заступнице! Утверди, врозуми моє серце, владико! Ти дай мені отче слово, а устами моїми не заборони волати до тебе: "Милостивий, немилуй падкого!"

"Уповання моє — бог, пристанище моє — Христос, покров мій — дух святий".

"Надіє і покрове мій, не зневаж мене, благословенна! Тебе бо маючи за помічницю в печалі, і в болісті, і од усяких зол, я славлю тебе, преоспівана!"

"І розумійте, і побачте, що я єсть бог, який спитує серця і знає помисли, який викриває діла, очищає гріхи, дає (правий) суд сироті, і бідному, і вбогому".

"Пшенисися, душе моя, і про діла свої помисли, що ти їх вчинила, перед свої очі винеси (їх), і краплю пролий сліз своїх, і повідай наяву діянню (свої) всі і мислі Христу, і очистися".

"Андрію святий, отче преблаженний, пастирю Крітський! Не переставай молитись за нас, що шанують тебе, щоби збулися ми всі гніву, і печалі, і тліні, і гріха, і бід теж, шануючи пам'ять твою вірно".

"Град свій сохрани, діво-мати чистая, який під (покровом) твоїм незмірно царствує! Хай тобою він укріпляється і на тебе надіється, побіждає в усіх бранях, повергає противників і заставляє (їх) покоритися".

"О преоспівана мати, що породила найсвятіше з усіх святих Слово! Прийнявши вишніше приношення, од усякої напасті і гридущих мук вступи до тебе волаючих".

"Ми молимося тобі, раби твої, і схилиємо коліна серця свого:

пришли ухо твоє, чистая, і спаси нас, у скорботах поринулих вічно, і вбережи од усякого полонення ворожого твій град, богородице!"

"Пошали, боже, потомство твоє, прогрішення наші всі прости, нас, що ніші молять тебе (і) ту, що породила на землі без сімені "тебе, милість земную, зводивши втілитися (тобі), Христе, в чоловіка"...

"Діво пречистая, в замужжі незаїмана, богообрадувана, віруючим научителько, спаси мене, погіблого, який волає до сина твогого: "Помилуй мене, господи, помилуй! Коли будеш судити, не осуди мене в огонь (вічний), не обвини мене у гніні своїм, — молись тебе діва чистая, що породила тебе, Христе, і множество ангелів (молять), і мучеників сонм".

"Во імя Христа Ісуса, господа нашого, що йому подобас честь і слава, отцю і сину і святому духу, завжди і ніші, (і) вічно воівік".

Літопис руський. — К., 1989. — С. 464.

45. Із "Слова о полку Ігоревім"

... Почнемо ж, браття, що повість від стародавнього Володимира до нинішнього Ігоря, який збудив розум міцно своєю і вигострив (його) мужицтво серця свого, сповнившись воєвничого духу, повів свої хоробрі полки на землю Половецьку за Руську...

Тоді ступив Ігор-князь у золоте стремени і поїхав по чистому полю. Сонце йому тьмою путь заступало; ніч, стогучи йому гресвою, пробудила птиць; свист звіриний зчинився; див кричить на вершці дерева, велить прислухатися до землі незнаной, Волги, і Помор'я, і Посудля, і Сурожа, і Корсуя, і до тебе, Дону тараканський ідол¹⁶. А половиці нетерпаними дорозгами побігли до Тмутораканського; Ігор до Дону воїнів веле...

То було в тих боях і в тих походах; а такого бою не чувано: з ранку до вечора, з вечора до світанку летять стріли гартовані, гримлять шаблі об шоломи, тріщать списи булатні у полі незнамому, посеред землі Половецької. Чорна земля під копитами (коней) кістками була засіяна, а кров'ю полита; горем зійшли вони по Руській землі.

Що (то) мені шумить, що мені брентить здалека рано перед зорями? Ігор полки повертає, бо жаль йому милого брата Всеволода. Билися день, билися другий; на третій день під полудень упали стяти

¹⁶ Молитва складена Володимиром Мономахом з багатьох молитов для щоденного ранкового і вечірнього моління, а також у великій піст.

¹⁷ Так називає автор "Слова" половецького хана.

Ігореві. Тут (обидва) брати розлучилися на березі бистрої Каїли...

Боротьба князів проти поганих припинилася, тому що сказав брат Ігореві: "Це моє і те моє ж". І стали князі про мале говорити... і самі на тебе крामолу кувати; а погані з усіх боїв приходили з перемогами на землю Руську...

І застогнав, браття, Київ з горя, а Чернігів від напастей: туга розлилася по Руській землі... Князі ж самі на себе крामолу кували, а погані їм, роблячи переможні набіги на Руську землю, брали з (кожого) явору данину... Галицький Осмомисле Ярослав¹⁸, високо сидиш ти на своєму золотокованому престолі. Підпер ти гори Угорські своїми золотими полками, загородивши королю путь, замукавши Дунаю ворота, мучачи тягар через хмари, кораблі готуєш до Дунаю. Прози твої ринуть по землі: ти відчиняєш Києву ворота, стріляєш з батькового золотого престолу салтанів за краями. Стрільці жє, володарю, Кончака¹⁹, поганого раба, за землю Руську, за рани Ігореві, буйного Святославина...

Християнстві з Історії України / за ред. В.І. Чернишків. — К., 1996. — С. 43-44.

46. Поїздка князя Данила Романовича до хана Батия (1250 р.)

У рік 6758 (1250). Тим часом (хан) Монгучий прислав посла свого до Данила й вельми: "Дай Галич" (і Данило) був у началі великий, тому що не укріпив він був землі своєї городами, і, порадившись з братом своїм, поїхав він до Батия, кажучи: "Не дам я пів-огниши своєї, а їду до Батия сам".

Відти ж прибув він до Батия на Волгу (і) коли він збирався поклонитися (ханові), то прийшов чоловік Ярослава (Ізяслодовича) Сонгур (і) він сказав: "Брат твій Ярослав кланявся кушчу", і тобі кланятися". І одказав йому (Данило):

¹⁸ Князь, дитка якого Євросинія (Єврославна) була заручиною полгород-сіверського князя Ігоря Ізяславича.

¹⁹ Царевичий хан.

*Данило Галицький (1201-1264) — великий князь галицький
Портрет з книги Сфименов О.Я.
"Історія України та її народи"*

"Диявол говорить із уст ваших. Бог запер уста твої, і не буде почуто слово твоє". І в той час він поклонився був Батием; ізбавив його Бог і од лихого їх біснування, і од чаклування.

І поклонився він за обичаєм їх, і вийшов у вежу його. Він, (Батий), сказав: "Данило! Чому ти еси давно не прийшов? Але якщо нині ти прийшов еси, — то й се добре. Чи п'єш ти чорне молоко, наше пиття, коблячий кумиз?" І він сказав: "Досі я не пив. А нині ти велмиш — я п'ю". Він тоді сказав: "Ти вже наш-таки, татарин. Пий наше пиття!". І він, (Данило), випивши, поклонився за обичаєм їх, (і), промовивши свої слова (подяки), сказав: "Я їду поклонитися великій княгині Баракчиновій!". (Батий) сказав: "Іди. Пішовши, він поклонився їй за обичаєм. І прислав (Батий) вина дзбан, і сказав: "Не звикли ви пити молока, пий вино!".

О, лихша лиха честь татарська! Данило Романович, що був князем великим, володів із братом своїм Руською землею, Києвом, і Володимиром, і Галичем, і іншими краями, нині сидить на колінах і холодно себе називає! А вони данини хотять, і погрози їдуть, (і) він життя не надіється! О, лиха ти, честь татарська!

... Пробув же князь у них днів двадцять і п'ять, (а тоді) одпущений був (із ними), що були з ним, і поручена була земля його йому. І прийшов він у землю свою, і зустрів його брат (Василько) і сини його. І був плач через обиду його, але ж більша була радість, що він є здоров.

Литовск речеши. — К., 1989. — С. 404 — 406.

47. Боротьба князя галицького Данила з Литвою і монголо-татарами (1250-ті роки)

Після крем'янецької ж війни (хана) Куремси Данило здійняв війну проти татар. Порадившись з братом (Васильком) і з сином (Львом), послав він (восводу) Діонісія Павловича (і) взяв (город) Межибоже. А потім Данилові-таки люди і Василькові пустошили Болохів, а Львові — Побожжя і людей татарських⁹².

Коли ж настала весна, послав (Данило) сина свого Шварна на Городок, і на Сімочь, і на всі (тамтешні) городи. І взяв він Городок, і

⁹² Кур — родина хана.

⁹¹ Баракчинова (Баракчин, Борах джин) була першою, найстаршою жонкою хана Утегу; рідна тітка хана Батия.

⁹² Татарські люди — населення, що було безпосередньо залежне від татар.

Сімочь, і всі городи, що піддалися татарам, Городеські і (городи) по (ріці) Тетереву до Жедечева. Але воззяглини обманули Шварна: узивши тивуна (Його), вони не дали йому тивувити, і Шварно прийшов (назад), узивши городи всі. А вєліл за ним прийшли білобережці, і чернятинці, і всі болохівці (з покорою) до Данила.

Прислав *також* Миндог (посла) до Данила: "Я привило до тебе Романа і новгородців, щоби він пішов до Воззягла, (а) звідти й до Києва". І призначив він строк (збору) коло Воззягла.

У рік 6766 (1258). Данило тоді з братом (Васильком) рушили до Воззягла з великою силою, ждучи вісті од Романа і Литви. І стояв (Данило) на (ріці) Корчун дивну ждучи вісті од них, і пішов до Воззягла. Раніш послав він сина свого Шварна, щоби він оточив город і щоби ніхто ж не втік із них.

Воя же було з ним п'ятсот, і городяни, бачивши мало ратників із князем, сміялися, стоячи на городській стіні. Але назавтра прийшов Данило із силою-силенною війсьма, із братом своїм (Васильком) і з сином Львом. І коли побачили (це) гордяни, то страх напав на них, і не видержали вони, і здалися. І (Данило) город запалив, а людей живих і оддав їх на поділ, — то брату своєму, а то — Львові, інших — Шварнові. І пішов він до себе додому, взивши город.

Коли ж Роман прийшов до города (Воззягла) і литва, то литовці, кинувшись на город, не побачили нічого, тільки самі головні (та) псів, що бігали по городищу. І (литовці) досадували і лювали, кажучи по-своєму "Янда", призиваючи богів своїх Андая і Диверикса і всіх богів своїх споминаючи, тобто бісів.

Потім Роман поїхав услід за отцем, узивши з собою трохи людей, а інших пустив додому. Данило ж і Василько раді були (йому). А Лев поїхав до себе додому.

Литва тим часом, роздумавши (хати додому), пустошила (землю-Данилову), бо держали вони гнів (на нього). Отож, поїхавши, пустошили вони довкола Луцька, а (цього) Данило не відав, ні Василько. Тоді князі, що служили в Данила, і Василькові люди — (князький) Юрій (Домажирич), Олекса (Орішок) двірський та інші — поїхали на них... (Литовці) не видержали і повернули навіткача, а вони, рубуючи їх і колячи, ввігнали їх в озеро. Десять мужів *хваналися* за одного коня, думуючи, що "кінь винесе нас", і при нім тонули, бо ангел їх топив, посланий богом. І нагонуло в озеро трунів, і цитів, і шоломів, так що місцеві жителі велику користь мали, виволюючи їх.

Велика ж проти Литви була січа. Побідники славили бога і святую владичицю богородицю, і послали вони здобич Данилові й Василькові. І обрадувалися Данило й Василько божій помічю, що (була)

проти поганих. А були се люди Миндовгові і воеводи їх Хвал, що велике убивство чинив землі Чернігівській, і князь Сиррид Рушкович. Сиррид тоді втік, а Хвал убитий був і багато інших.

У рік 6767 (1259). А потім (хан) Куремса рушив на Данила і на Василька, несподівано він притримав Василька тоді збирався (на війну) у Володимирі, а Данило — в Холмі, (і) вони послали (гінців) до Льва, щобі він поїхав до них.

Куремса ж, не перейшовши (ріки) Стіру, послав людей до (города) Володимира. А коли в'їхало військо противників до города, вийшли на них піші городяни і билися з ними кріпко, і вийгали воци з города, прибули до Куремси і розповіли, що городяни кріпко борються з ними.

Данило ж і Василько все одно збирался удох, маючи намір битися з татарами. Але прилучилось... загорітиса Холмові... і подум'я було таке, що за всієї землі (Холмської) заграву (було) видіти. Навіть і зо Львова дивлячись, було видно (ї) по безельких полях од палахкотіння сильного полум'я...

Потім же поїхали вони обидва у Володимир, і зібравши трохи дружини, молилися богу, щобі ізбавив їх бог од нашествия татар. Не маючи змоги дружини зібрати, послали вони обоє (гінців) сюди й туди. І коли прилучилось Васильковим людям вийхати (в поле), то, знаювши татар, вони били їх і колонників захопили.

А потім, коли Куремса стояв біля Луцька, сотворив бог чудо велике. Луцьк був неукріплений і непадогтовлений, і збіглося у нього багато людей. А був уже холод і вода велика. І коли він (Куремса), прийшов до Луцька, то не міг перейти (ріку Стір). Він хотів міст захонити, але городяни одрубали міст. Він тоді пороки поставив, намагаючись одняти (їх), але бог чудо чинив, і святий Іоанн (Златоустий), і святий Микола (Мирлікійський): з'явився ж такий вітер, що коли порок вергав (камінь), то вітер повертав каменя на них, (татар). Вони все одно дали сильно метали на них, (городяни, і) зламалися силою божю пороки їхній. І, не досягнувши нічого, вернулися вони в сторони свої, тобто в поле...

Коли ж минув час, то прийшов (воевода) Бурондай, безбожний, лютий, з безлічю полків татарських, з великою силою, в став на місцях Куремсних (татар). Данило ж воював із Куремсою і ніколи-таки не боявся Куремси: Куремса бо не міг йому бути ніколи вчинити лиха, допоки (не) прийшов Бурондай із силою великою. Послав він тоді послів до Данила, кажучи: "Я їду на Литву. Якщо ти спільник еси, піди зо мною".

Данило, отож, сів із братом (Васильком) і з сином (Львом думати). Печальними бувши, раділися вони, бо знали, що як Данило поїде, то

не буде він *назад* із добром. Коли порадилися вони всі, то поїхав Василько замість брата, і провів його брат до Берестія, і послав із ним людей своїх. І, помолившись богу святому, Спасу ізбавителю, — а це ікона, яка є у городі Мельниці в церкві святої Богородиці і нині стоїть у великій честі, — дав обітницю Данило-король прикрасою оздобити її.

Коли ж Василько їхав за Бурондаєм один по Литовській землі, він, знаювши десь литву (і) побивши її, привів здобич Бурондаєві. І похвалив Бурондай Василька: "Хоча брат твій не їхав". І пустошив (Василько), їздючи з ним, (Бурондаєм), шукав він синівця свого Романа, (і) розозарили вони землю Литовську і Нальчанську. Княгиню ж (Олену) він зоставив був у брата (Данила), і сина свого Володимира.

А потім Данило-король, поїхавши, узяв (город) Волковийськ і Гліба-князя. Пославши їх, (братів, у Холм, Данило) держав його, (Гліба), в честі, бо до Волковийська він їхав більше тому, що намагався схопити ворога свого, Бойшелка і Тевтивила, але не застав їх обох у городі. Він шукав їх по становищах, посилавючи людей, але не знайшов їх, бо великий обман вони удох учинили були: сховавши Войшелк сина його Романа. І ще послав (Данило) Михайла (Ростиславича), і пустошив він по (ріці) Сельві, шукуючи їх обох, але не знайшов їх.

Потім же, думаючи їти на Городен (і) гадаючи, що вони там обидва, (Данило) послав тому (гінця) до Льва, сина свого, і по людей своїх, і приїхали вони в город Мельник. Але коли він збирався їти до Городна і всі поспішали, то була із Ляхів у короля Данила вість, що татари пробувають у Ятвягах. Лев тоді сказав (Данилові): "Вої твої голодні є і коні їх". А він, одповівши, сказав йому: "Ми пошлем сторожів до Визни". І дав Данило-король харчу воям досита і коням їхнім.

Послано було раніше також двох послів у Ятвяги, довідатися про брата (Василька). Але тому що татари приїхали в Ятвяги, послали обидва схоплені були, і допитував їх (Бурондай): "Де є Данило?" І вони відповіли: "У Мельниці він є". Вони, (татари), сказали тоді: "То є спільник наш. Брат його воював із нами. Туди їдем".

Але сторожі (Данилові) розминулися з ними, (татарами), і вони пройшли до Дорогичина. І була (про це) вість Данилу, (і) послав він авідти, (з Мельника), Льва, і Шварна, і Володимира (Васильковича), кажучи їм: "Якщо ви будете в мене — їздити вам у стані до них. Коли ж я буду..."

У рік 6769 (1261). Настала тиша по всій землі, то в ті дні весілля було у Василька-князя у Володимирі-городі. Став він оддавати дочку свою Ольгу за Андрія-князя Всеволодовича до Чернігова, і був тоді (тут) брат Васильків Данило-князь з обома синами своїми, зі Львом і з Шварном, і інших князів багато, і бояр багато.

... І коли ж була веселість немала у Володимирі-городі, то прийшла тоді вість Данилові-князю і Василькові, що Бурондай іде, окаянний, проклятий, і опечалилися цим обидва брати велими. Він бо прислав був (посла), так кажучи: "Якщо ви есте мої спільники — зустрійте мене. А хто не зустрине мене — той ворог мені".

Отже, Василько-князь не поїхав із братом — він бо послав був замість себе владика свого Холмського Іоанна.

І поїхав Василько-князь зі Львом і з владикою назустріч Бурондаєві, узнявши дари многі і пиття, і зустрів його коло (города) Шумська. І прийшов Василько зі Львом і з владикою перед нього з дарами, а він великий гнів положив на Василька-князя і на Льва, а владика стояв у страху великому. А потім сказав Бурондай Василькові: "Якщо ви есте мої спільники — розмечіте ж городи свої всі".

(І) Лев розкидав (города) Данилів і Стіжок, а звітлив пославши (воїв), Львів розметав. Василько ж, пославши (воїв), Крем'янець розметав і Луцьк.

Тим часом Василько-князь послав із Шумська владика Іоанна вперед до брата свого Данила. І владика, приїхавши до Данила-князя, почав йому розповідати про те, що сталося, і про Бурондаїв гнів сказав йому. Данило тоді, убоявшись, втік у Ляхи, а з Ляхів побіг в Угрі.

І тоді рушив Бурондай до (города) Володимира, а Василько-князь — із ним. Але не дійшов він до города, а став на (селі) Житані на ніч. Бурондай же став мовити про Володимира: "Васильку! Розмечі город!" І князь Василько почав думати в собі про город, тому що не можна було розкидати його скоро через (його) величину. (І) повелів він запалити його, і так за ніч він згорів увесь.

А назаत्रа приїхав Бурондай у Володимир і побачив своїми очима, що город згорів увесь. І став він обідати у Василька на дворі і пити. Пообідавши ж і пивши, ліг він на ніч у (городку) П'ятиднях.

А назаत्रа прислав він татарина, на ім'я Баймура, і Баймур, приїхавши до князя, сказав: "Васильку! Прислав мене Бурондай і велів мені город розкопати". Сказав тоді йому Василько: "Роби, що зведено тобі". І став він розкопувати город на знак побіди.

А після цього рушив Бурондай до Холма, і Василько-князь (пішов) із ним, і з боярами своїми, і слугами своїми. Але коли вони прийшли до Холма, то город був запертий. І стали вони, прийшовши до нього, одаль його, і не добились вої його нічого, бо були в ньому, (Холмі), бояри і люди доблесні, а город сильно укріплений, (з) пороками і самострілами.

Бурондай тоді, роздивившись укріплення города, (побачив), що не можна взяти його, і тому став він мовити Василькові-князю: "Васильку!

Се город брата твогого. Ідь скажи городянам, щоб вони зладились". І послав він із Васильком трьох татаринів, на ім'я Куйчія, Ашица, Болжю і Хому, глумача, який розумів руську мову, (аби знати), що мовитиме Василько. Приїхавши в город.

Василько ж, ідучи під город, узняв собі в руку каміння (і), прийшовши під город, став мовити городянам, а татари, посланці з ним, — слухали: "Костянтине-холопе, і ти, другий холопе. Лука Івановичу! Се город брата могого і мій, — здайтеся!". Сказавши, та й кинув камінь додолу, даючи їм знак хитрістю, щоб вони билися, а не здавалися. Так ці слова мовивши і трічі кидавши каменем додолу, сей же великий князь Василько ніби богом посланий був на поміч городянам: він подав їм хитрістю знак. І (посланник) Костянтин (Положишило), стоячи на заборонах городських стін, забавив умом знак, поданий йому Васильком, і сказав князю Василькові: "Поїдь звідси, а то буде тобі каменем в лоб. Ти вже не брат еси брату своєму, а ворог есь йому".

І татари, послані з князем під город, чувши (це), поїхали до Бурондаї і повідали річ Василькову, як він мовив городянам і що тоді городяни сказали Василькові.

І після цього пішов Бурондай уборзі до Любліна, а од Любліна пішов до (города) Завихвоста. І прийшли вони до ріки до Вісли, і знайшли тут собі брід у Віслі, і пішли на ту сторону ріки, і стали пустошити землю Лядську.

Литові рідкажі. — К. 1989. — С. 116 — 418, 420 — 422.

48. Турботи князя Данила Романовича про розвиток культури в Галицько-Волинській державі

... Город же Холм так був споруджений за божим велінням. Коли ото Данило княжив у Володимирі, спорудив він город Угровський і поставив у ньому єпископа (Іоасафа). Але (якось), коли він, (Данило), йшов по полю і діяв лови, то побачив він на горі гарне і лісисте місце, оточене навкруги його полем, і запитав тамтешніх жителів: "Як іменується се місце?". І вони сказали: "Холм йому ім'я е". І, уподобавши місце те, надумав він, що поставить на ньому великий городок. Він дав обітницю богу і святому Іоанну Златоусту, що спорудить на честь його церкву.

І поставив він невеликий городок та, побачивши, що бог помічником йому, а Іоанн підмогагачем йому є, спорудив він інший город, що його татари не змогли взяти, коли Батий всю землю Руську захопив. Тоді церква святої Трійці запалена була і знову була споруджена.

Коли ж побачив се князь Данило, що бог буняє місцю тому, почав він прилежати приходів — німців і русів, іноплеменників і ляхів. Ішли вони день у день. І юнаки, і майстри всякі утікали (сюди) от татар — сидельники, і лучники, і сагайдачники, і ковалі заліза, і міді, і срібла. І настало по'явлення, і наповнили вони дворами навколо города поле і села.

Звів також (Данило) церкву святого Іоанна (Златоустого), красну і гошу. І споруда її була така: склепінч чотири; з кожного вугла — склепіння, і стояли вони на чотирьох головах людських, вирізьблених одним умільцем; троє вікон прикрашені (були) склом римським; при вході в оltар стояли два стовпи з цілого каменя, і на них — склепіння; а верх же вгорі прикрашений (був) зорям золотими на лазурі; внутрішній же поміст її був вилитий з міді і з чистого олова, так що блищав він, як дзеркало. Дверей же її двос (були) прикрашені каменем тесаним — галицьким білим і зеленим Холмським; різьблені одним умільцем Авдієм горорізьби (їх були) всяких барв і золоті; спереду ж їх (на західних дверях) був зроблений Спас, а на північних — святого Іоанн (Златоустий), так що досі, хто дивився (на них), дивувалися. Прикрасив (Данило) камінням дорогом, бісером і золотом також ікони, які він приніс із Києва, і образ Спаса і пресвятої Богородиці, що їх йому сестра Федора дала з (київського) монастиря (святого) Феодора; приніс він також ікону Стрітенця з (города) Вручого од отця його (Мстислава Мстиславича). Диву подібні (були) образи сі), що погоріли в церкві святого Іоанна; один (архангел) Михаїл зостався (з) чудових тих ікон. І дзвони (Данило) приніс із Києва, (а) інші тут вилів. Усе це вогонь спалив.

І шека (стояла) посеред города висока, щоб бити з неї довкола города. Низку зведена з каменю п'ятнадцять ліктів у висоту, а сама зроблена з тесаного дерева і виблена, як сир, сяла вона на всі сторони. Близь неї був студенець, тобто колодязь, що мав тридцять і п'ять сажнів.

Храми були прекрасні, і мідь од вогню повзла, як смола.

Посадив він також сад гарний і спорудив церкву на честь святих безмеадників Кузьми (і) Дем'яна; має вони чотири стовпи, витесані з цілого каменя, що держать верх; з таких же (каменів витесані) і другі (стовпи); а в оltарі перед бічними дверима стоїть також гарний (образ) пресвятого Дмитрія (Солунського), принесений здалеку.

За поприще од города (Холма) стоїть також банта кам'яна, і на ній — оред дам'яний вирізьблений; висота ж каменя — десять ліктів, а з верхівками і з підійжжями — дванадцять ліктів.

Побачивши ж таку пагубу городу, — (а) вийшовши в церкву, він теж побачив пагубу, — (Данило) вельми пожалкував. Помолвившись богу, він знову обновив церкву, і освятив (її) єпископ Іоанн. А ще помолвившись богу, він спорудив (город Холм) крімким і вищим, але вежі такої не зміг зробити, бо інші городи він ставив проти безбожних татар, — через те й не зробив він її.

У рік 6768 (1260). Спорудив він також превелику церкву в городі Холмі на честь пресвятої приснодіви Марії, величною і красою не меншу от тих, що були раніш, і прикрасив її пречудовими іконами; приніс він також чашу із землі Угорської з багряного мармуру, вирізьблену з дивовижним умінням, — навіть змієві голови були навкруг неї, — і поставив її перед дверима церковними, що їх називають царськими. Зробив він також у ній хрещальню — хрестити поду на святе Богоявлення, а блаженний єпископ Іоанн зробив у ній вирізаній із гарного дерева і позолочений усередині та ззовні (ківорій?), диву подобен.

Літопис руський. — К., 1989. — С. 418 — 420.

49. Діяльність князя Володимира Васильовича в розвитку культури в Галицько-Волинській державі

Князь же Володимир за князювання свого багато городів поставив, після отця свого. Він поставив Берестій, а за Берестієм поставив город на пустомісті, що називається Лосна, і назвав його ім'ям Кам'янець, — тому що (там) була кам'яна земля. Спорудив він також у ній банту кам'яну, заввишки сімнадцять сажнів, гідну подиву всім, хто дивиться на неї, і церкву поставив Благовіщення святої богородиці, і прикрасив її іконами золотими, і начиння службене викував срібне, і Євангеліє апракос, оковане сріблом, (і) Апостола апракос, і Паремію, і Соборник отця свого тут свого ж положиж, і хреста водозіжального положиж.

Так само і в Більську спорудив він церкву іконами і книгами.

У Володимирі ж розписав він увесь (храм) святого Дмитрія (Солунського), і начиння службене срібне викував, і ікону пресвятої Богородиці окував сріблом, з камінням дорогим, і завієн (придбан),

золотом шиті, а другі — оксамитні, з дрібним жемчугом, і всяким узорчячим оздобив він його.

В єпископі ж, у (церкві) святої Богородиці, образ Спас великого він окував сріблом, (і) Євангеліє, списавши, він окував сріблом і дав святій Богородиці, і Апостола списав апракос (і) святій Богородиці дав і начиння службне позолочене з камінням дорогим Богородиці-таки він дав, (і) образ Спас, окований золотом, з дорогим камінням, поставив він у святій Богородиці на пам'ять про себе.

У монастир у свій (святих) Апостолів він дав Євангеліє апракос, і Апостола, сам списавши, тут ж положив, і Соборник великої отці свого, і хреста воздвижального і Молитовника дав.

В єпископію перемишльську він дав Євангеліє апракос, оковане сріблом, з жемчугом, яке сам був списав.

А до Чернігова послав він у єпископію Євангеліє апракос, золотом розписане, а оковане сріблом, з жемчугом, і посеред нього (на оправі зроблено) Спас, з емаллю.

В лудцьку єпископію дав він хреста великого срібного позолоченого, з чесним деревом.

Спорудив він також і церков багато. В Любомлі ж він поставив церкву кам'яну святого і великого мученика Христового Георгія (Побідоносця), прикрасив її іконами окованими, і начиння службне срібне викував, і покрови оксамитні, шиті золотом, із жемчугом, херувимом і серафимом, (придбав), і індіттю, золотом шиту всю, а другу — з паволоки бідуватої, а в оба малі олтарі — обидві індітті з бідуватої-таки паволоки; Євангеліє він списав апракос, окував його все золотом, і камінням дорогим із жемчугом (оздобив), і Деїсуса на ньому викувано із золота, образки великі, з емаллю, чудовні на вигляд; а друге Євангеліє, теж апракос, обтінуте золототканним едавом, і образок він положив на нього з емаллю, а на ньому — два святі мученики Гліб і Борис; Апостола апракос, Пролог списав він (на) дванадцять місяців, (де) вискладено житія святих отців і діяння святих мучеників, як вони діставали нагороду за кров свою, (пролиту) за Христа, і Мінеї (на) дванадцять (місяців) списав, і Тріоді, і Октай, і Єрмолай; списав він також і Службник (церкві) святого Георгія, і молитви вечірні і заутрені списав, окрім Молитовника; Молитовника ж він купив у жони протопона, і дав за нього всім гривнею мідяну, і хрест воздвижальний він дав святому Георгію; ікону також він написав на золоті, намісну, святого Георгія, і гривну золоту возложив на неї, з жемчугом; і святу Богородицю написав він, теж на золоті, намісну, і возложив на неї намисто золоте з камінням дорогим; і двері вилів мідяні.

Почав він також був розписувати її, і розписав усі три олтарі, і шия

вся розписана була, та не скінчена, бо постигла його болість. Вилів він також і дзвони дивного звуку. Таких ото не було в усій землі.

У Бересті ж звів він башту кам'яну, (тиску) висотою, як і каменецьку; поставив він також і церкву святого Петра, і Євангеліє дав апракос, оковане сріблом, і службне начиння викуване, срібне, і кадильницю срібну, і хреста воздвижального тута положив. І багато інших добрих діянь учинив він за життя свого, які славляться по всіх землях.

Літопис руський. — К. 1989. — С. 447 — 448.

50. Князь Лев Данилович дарує Перемишльському єпископу село Русевичі

8 жовтня 1302 р.

Я, князь Лев, син короля Данила, зібралися з нашими боярами. Як прадід, цар Великий Володимир, і батько передав митрополитам і єпископам усі землі руські, так і ми богу і святому Іоанну передаємо Перемишльському єпископству село Русевичі, починаючи від урочищ, через Клепано, межі Грушевської до млина на Глажені. Від Глажена до Верховини і до Бичаца, від Бичаца і до Юлхотової Росохи, від Дунковичів і від Юлхотової Росохи до високої гори. Від тієї гори Білих берегів, від Білих берегів до Коломенських потоків, від Коломенських потоків до Черемошної і долини Черемьського, до Клепінського млина. Надаємо з полями і сіножатями, з лугами, ставками, млинами, лісами, борами і медовими долами, а також овчими долами, з усіма пожитками і логвищами. Дасмо святому Іоанну в богомильство на віки вічні, єпископам усім держати-поживати на віки вічні і за нас бога просити та за наших предків. А якщо хто від мого слова відступить, суд з ним буде перед богом, і буде клятва божа за ним у всі віки та в майбутньому, в день страшного суду божого. На це грамоту нашу видали і печатку поставили свою. Були при цьому митрополит Галицький з Кліроусу і владика Перемишльський Ларіон, князь Андрій Ярославович і пан Васильо та багато інших бояр було при тому. Писана і видана була грамота у Львові 8 жовтня року 6800 десятого 6810. Писар Захарій Віхоть.

Історія держави і права України. Хрестоматія — С. 33-34.

51. Костянтин Багрянородний⁴³ про печенігів і русів

... Печеніги...живуть у сусідстві і на межі і з русами і часто, коли живуть не в мирі одні з одними, грабують Русь і завдають їй багато шкоди і збитків.

І руси намагаються жити в мирі з печенігами: вони купують у них биків, коней і овець, і від цього живуть легше і вільніше, бо на Русі жодна з названих тварин не водиться. При тому руси зовсім не можуть навіть виступати на закордонні війни, якщо не живуть у мирі з печенігами, бо останні під час їх відсутності можуть самі робити набіги і нищити їй цувати їх майно. Через це руси, щоб не мати від них шкоди, і зважаючи на те, що народ цей дуже сильний, завжди намагаються бути в союзі з ними і одержувати від них допомогу, щоб разом і позбутися ворогування з ними і користуватися допомогою...

*Історія України в документах і матеріалах. -
У 2 т. - К., 1939. - Т. 1. - С. 53.*

52. З "Книги країн" (X ст.)

Щодо слов'янських кущів, то вони везуть хутра лисиць і хутра видр з найдальшого кінця Славонії, для чого вони вирушають до Румського моря, де володар Рума бере з них десятину; далі плывуть морем до Самкуша-Єврея, після чого вони повертаються до Славонії. Потім вони держать путь від Слов'янського моря, поки не приходять до Хазарського рукава, де володар Хазара бере з них десятину; тоді вони плывуть до Хазарського моря тією ж річкою, яку звуть Слов'янською рікою. Часто ж вони виходять у Джурджані, де продають усе, що в них є, і все це потрапляє в Райю (Рей); дивно, що це місто є складовищем усього світу...

*Історія України в документах і матеріалах. -
У 2 т. - К., 1939. - Т. 1. - С. 64.*

53. З "Книги дорогоцінних скарбів" Абу-Алі Ахмеда ібн-Омар ібн-Даґста⁴³ (30-ті рр. X ст.)

2. На самому початку границі країни слов'ян знаходиться місто під назвою Куяб(?). Шлях в їх країну йде степами, землями бездорожжями, через струмки й дрімучі ліси. Країна слов'ян — країна рівна і лісиста; в лісах вони й живуть. Вони не мають ні виноградників, ні нив. З дерева виробляють вони щось подібне до глеків, в яких містяться в них і вулики для бджіл, і мед бджолиний збирається. Це зветься в них сидж, і один глек містить у собі близько десяти кухлів його. Вони пасуть свиней подібно до овець. Коли вирієє хтось з них, вони спалюють труп його. Жінки їх, коли трапляється в них покійник, дряпають собі ножем руки й обличчя. На другий день, по спаленні покійника йдуть туди, де воно відбувалось, збирають попел і кладуть його в урну, яку ставлять потім на пагорок. Через рік після смерті людини беруть глеків двадцять меду, іноді трохи більше, іноді трохи менше, і несуть їх на той пагорок, де збирається родина покійного. Ідуть, л'ють і потім розходяться. Якщо в покійного було три дружини і одна з них твердить, що вона (особливо) любила його, то приносить вона до трупа його два стовпи, і їх забивають сторч у землю, потім кладуть третій стовп уперек, прив'язують посеред цієї перекладки вірвовку, ставлять на лаву і кінець цієї вірвовки (дружина) зв'язує навколо своєї шиї. Коли вона так зробила, лаву приймають спід неї, і вона лишається повислою, поки не задихається і не вмире, а після смерті її кидають у вогонь, де вона й згорає. Всі вони ідопоклонники. Найбільше сіють вони просо. Під час жнив беруть вони просіяні зерна в ковші, підіймають їх до неба і говорять: "Господи, ти, що постачав нам їжу (досі), дай і тепер нам її вдовсталь".

Є в них різні люти, гусли й сопілки... Хмельний напій готують з меду. При спалюванні покійників вдаються в буйні веселощі, виявляючи тим свою радість з приводу ласки, зробленої йому (покійникові) богом. Робочої худоби в них мало, а верхових коней має лише одна згадана людина. Зброя їх складається з дротків, цитів і списів; іншої зброї не мають.

Ватажок їх коронується; йому вони коряться, і від наказів його не

Про Абу-Алі Ахмеда ібн-Омар ібн-Даґста відомостей майже не збереглося, важко навіть точно встановити час написання ним праці, але вважають, що писав він після ібн-Фадлана, тобто після 922 р. Праця ібн-Даґста має чітко виражений компілятивний характер. Збірка ібн-Даґста важлива для вивчення значної частини життя слов'ян.

⁴³ Костянтин Багрянородний (905-939), імператор Візантії.

відступають. ... Холод у їх країні буває такий сильний, що кожний з них викопає собі в землі щось подібне до льоху, до якого приробляють дерев'яну гострокінцеву покрівлю, на зразок (покрівлі) християнської церкви, і на покрівлю накладають землі. В такі льохи переселяються з усією родиною і, взявши трохи дров і каміння, запалюють вогонь і розжарюють каміння на вогні до червоного. Коли ж розжариться каміння до найвищої міри, поливають його водою, від чого розходиться пара, яка так нагріває житло, що скидають уже одяг. У такому житлі залишаються до весни. Цар їхній об'їдає їх щороку. Коли в когось з них є дочка, то цар бере собі на рік по одному з її убранных, а якщо є син, то цар бере собі теж по одному з його убранных на рік. У кого нема ні сина, ні дочки, той дає на рік по одному з убранных дружини або служниці. Спіймає цар у державі своїй розбійника: звелить або задушити його, або ж видає його під нагляд когось з правителів на далеких окраїнах своїх володінь.

3. Щодо Русії, то міститься вона на острові, оточеному озером. Острів цей, на якому живуть вони (руси), займає простір на-три дні дороги; укритий він лісами й болотами; нездоровий і вогкий до того, що досить стати ногою на землю, і вона вже труситься через велику кількість води в ній. Вони мають царя, який зветься хахан-Рус. Вони роблять набіги на слов'ян, підпливають до них на кораблях, висідають забирають їх (слов'ян) у полон, відвозять у Хазран і Болгар і продають там... Коли в якогось з них народиться син, то він бере війнятий з піхов меч, кладе його перед новонародженим і говорить: "Не залишуй тобі в спадщину ніякого майна, а будеш мати тільки те, що здобудеш собі цим мечем".

Вони не мають ні нерухомого майна, ні міст (або селищ), ні нив; єдиний промисел їх — торгівля собольми, білячим та іншим хутром, яке й продають вони бажакочим; плату ж, одержану гріними, зав'язують дуже міцно в пояс свої. Одягаються вони неохайно; чоловіки носять у них золоті браслети. З рабами поводяться добре і дбають про їх одяг; бо використовують їх під час торгівлі. Міст у них багато, і живуть вони просторо. До гостей ставляться з пошаною і поводяться добре з іноземцями, які шукають у них захисту, та й з усіма, хто часто в них буває, не дозволяючи нікому з своїх кривдити або утискати таких людей.

Мечі в них сулейманові. Коли просить допомоги котрийсь з їх родів, виступають в поле всі; між ними нема розбрату, а воюють однодушно проти ворога, поки не переможуть його.

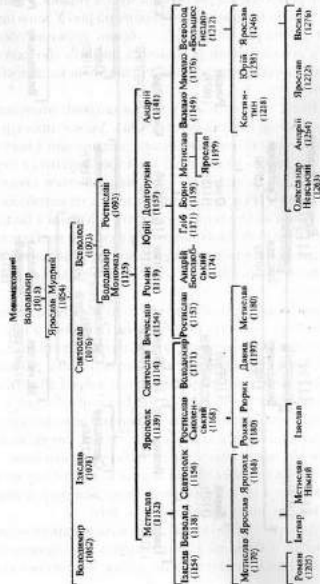
... Є в них знахарі, — деякі з них дають накази цареві, немов вони начальники їх (русів). Трапляється, що вказують вони приносити в жертву творцві їх, що тільки заманеться їм: жінок, чоловіків і коней, а вже

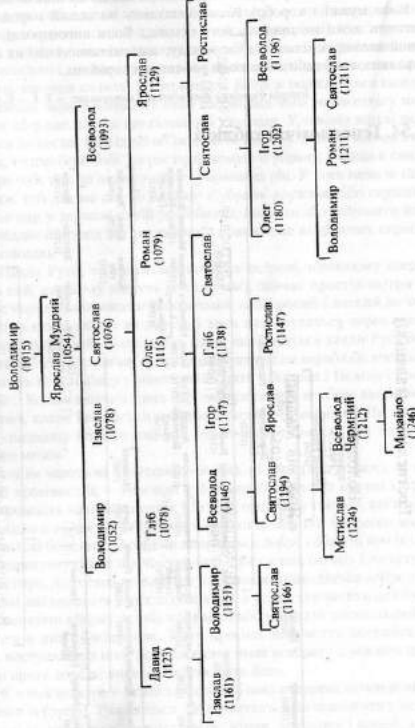
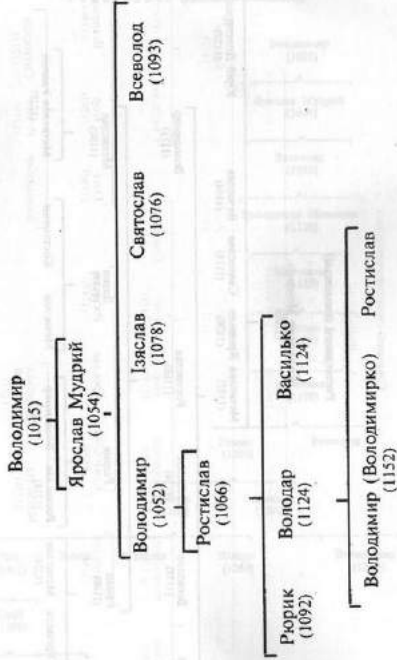
коли наказують знахарі, то не виконувати їх наказу аж ніяк не можна...

Вони мужні і хоробрі. Коли нападають на інший народ, то не відстають, поки не знищать його всього... Вони високорілі, мають гарний вигляд і сміливі під час нападу; але сміливості цієї на коні не виявляють, а всі набіги й походи роблять на кораблях.

Історія України в документах і матеріалах. — Т. 1. — С. 68 — 70.

54. Генеалогічні таблиці

Олаговичі (чернігово-сіверські)**Ростиславичі (галіцькі)**

Ростиславичі (князівська)

Володимир Мономах
(1125)

Юрій Долгорукий
(1157)

Всеслав
(1154)

Святослав
(1114)

Мстислав
(1125)

Володимир
(1171)

Ростислав
(1168)

Святослав
(1154)

Всеволод
(1138)

Ізяслав
(1154)

Рюрик

Мстислав
(1189)

Давид
(1197)

Мстислав
(1128)

Ростислав
(1218)

Рюрик
(1180)

Ізяслав
(1224)

Мстислав Удільний
(1228)

Мстислав
Костянтин

Володимир
(1229)

Ізяслав
Мстислав
Юрій

Романовичі (галицько-волинська)

Володимир
(1025)

Ізяслав Мудрий
(1054)

Всеволод
(1093)

Володимир Мономах
(1125)

Мстислав
(1132)

Ізяслав
(1154)

Мстислав
(1170)

Роман
(1203)

Всеволод

Данило
(1264)

Василько
(1270)

Лев
(1301)

Роман

Мстислав

Шварн
(1269)

Володимир
(1289)

Юрій
(1308)

Андрій
(1323)

Лев
(1323)

Ярославичі (творські)

Ярослав
Мудрою
(1125)

Мстислав
(1137)

Ярослав
(1139)

Андрій
Колочевський
(1174)

Ростислав
(1151)

Григорій
Лавра
(1151)

Борис
(1159)

Гліб
(1171)

Мстислав
(1149)

Якуб
(1178)

Миколай
(1178)

Володимир
"Богородице дитячо"
(1212)

Ярослав
(1246)

Андрій
(1266)

Святослав
(1269)

Олександр
(1285)

Святослав
(1269)

Миколай
(1218)

Олександр
(1285)

Давид
(1225)

Олександр
(1289)

Константин
(1346)

Володимир
(1369)

Історія України в документах і матеріалах. — Т. 1. — С. 275 — 281.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Коли і ким було засновано місто Київ? Що розповідає літописець у "Повісті временних літ" про засновника київської династії князя Кия?
2. Як у літописі повністю походження князя Аскольда і Діра? Чому історики вважають князя Аскольда першим київським князем?
3. Випадок яких причин та обставин Олег вознісся у Києві?
4. Проаналізуйте, який зміст вклав літописець у вислів Олега: "Хай буде Київ матір'ю градам руським"?
5. З яких заходів розпочав Олег свою діяльність в справі розбудови і зміцнення Давньоруської держави? Наведіть аргументи із документів 4 і 5.
6. Охарактеризуйте (на основі документів 6 і 7) зовнішньополітичну діяльність князя Олега.
7. Коли розпочав свою діяльність у Києві князь Ігор та в чому ви вбачаєте слабість його внутрішньої і зовнішньої політики?
8. Чому повстали древляни проти Ігора? Як реалізується у літописі про його смерть?
9. Яка ваша особиста оцінка правління княгині Ольги? В чому суть та значення її реформ для розбудови держави? Порівняйте свою оцінку з літописною.
10. Що було найхарактернішим у діяльності княгині Святослава? Зчитайте літописну характеристику історичного портрета Святослава.
11. За документами 3-11, визначте тип і характер Давньоруської держави періоду середньовіччя.
12. Як розуміти твердження Нестора-літописця: "І став княжити Володимир у Києві один"? За яких обставин Володимир став князем у Києві?
13. З якою метою здійснював військові походи князь Володимир?
14. Проаналізуйте суть першої релігійної реформи князя Володимира Великого. Який її результат?
15. Повністю, з яких мотивів виходив князь Володимир, здійснюючи вибір релігії для Русі? Чому він зупинив свій вибір на грецькій релігії і відкинув інші?
16. Як описується в літописі про час, умови і місце хрещення князя Володимира Великого?
17. Проаналізуйте літописні свідчення про запровадження християнства на Русі. Як відбувалося хрещення киян?
18. Як вплинуло запровадження християнства на процес розбудови Давньоруської держави і розвитку її духовної культури, благодійності?
19. Які причини вбивства братів Бориса і Гліба?
20. Охарактеризуйте обставини, за яких Ярослав став князем Київським?
21. Проаналізуйте зміст внутрішньої і зовнішньої політики Ярослава Мудрого.
22. Дайте оцінку діяльності Ярослава Мудрого в розвитку культури та освіти в Давньоруській державі.
23. Який був порядок престолонаслідування на Русі? Як з ним співвідносився заповіт Ярослава Мудрого?
24. Проаналізуйте зміст "Руської пради" — першого писемного збірника норм давньоруського права. Поміркуйте, чи можна пов'язати з його появою завершення будівництва Давньоруської держави?
25. Назвіть та проаналізуйте причини міжусобних воєн. Якими засобами князі намагались покласти їм край?
26. Яку роль відіграв Великий князь Володимир Всеволодович Мономах у причиненні усобиць, централізації держави, розгромад племінних земель?
27. В якій мірі "Статут" Володимира Мономаха відновлював і посилював єдинувладдя монархії часів Ярослава Мудрого?

28. З яких зовнішніх ворогами воювала Давньоруська держава протягом тривалого часу?

29. До якого року належить перша літописна згадка назви "Україна"? Які версії висловлюють історики щодо походження цієї назви "Україна"? Що вам відомо про інші назви лівих земель в ті часи?

30. Висвітліть історію боротьби Київської Русі проти монголо-татарських завоювань.

31. Проаналізуйте головні причини поразки руських князівств у боротьбі з монголо-татарськими завоювальниками?

32. Які почуття у вас викликають свідчення іноземців про завоювання та спустошення Русі монголо-татарськими поневолювачами?

33. Який характер мали стосунки, що встановилися між монголо-татарськими ханами і руськими князями?

34. Як визначив князь Володимир Мономах у своєму "Повчанні дітям" суть морально-етичних і культурно-освітніх принципів виховання підрастаючих поколінь у Давньоруській державі? Поміркуйте над тим, якою мірою ці принципи стосуються вас, чи не втрачали вони своєї важливості та актуальності нині?

35. Як ви ставитесь до моралі "Молати", складеної Володимиром Мономахом для виховного молати? Як роздуми вона і Вас викликає?

36. Що вам найбільше запам'ятовалося у "Слові о полку Ігоревім"? Як автор визначив головну причину глибоких усобиць на Русі? Що в "Слові о полку Ігоревім" сказано про роль і значення патріотизму?

37. Охарактеризуйте і оцініть роль та значення визвольної боротьби князя Данила Романовича Галицького проти зовнішніх ворогів. Що вам відомо про Галицько-Волинську державу — безпосередню спадкоємицю політичної та культурної традиції Київської держави?

38. Як галицько-волинські князі дбали про православну церкву, розвиток культури і освіти у своїй державі?

39. Проаналізуйте свідчення іноземних авторів про Русь, її народ, культуру, побут.

40. За допомогою карт простежте, як складалась територія Русі, які події на ній відбувалися, де прокладали важливі торговельні шляхи.

41. Які князі династії сформувались у Давньоруській державі?

Розділ 3.

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ ЛИТВИ ТА ПОЛЬЩІ. ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА

У XIV ст. землі Київської Русі, ослаблені золотоординським ігом, перетворились на об'єкт експансії з боку сусідніх держав: Литви, Польщі, Угорщини, Молдавського князівства. Внаслідок успішної військової політики відносно малочисельна войовнича Литва була збирачем західних і південних руських земель.

Про початковий етап утворення Великого князівства Литовського джерела сповідають дуже мало. Серед науковців викликає дискусію не тільки проблема походження литовської династії, а й місцезнаходження літописної Литви. Проте не підлягає сумніву, що виникнення цієї держави було результатом компромісу між литовськими і українськими князями династіями. Документи свідчать, що руські землі залишились на довгий час автономними, православна церква, руська мова і культура домінували у державі, руські феодали зберегли свої володіння. Юридичні норми Великого князівства спиралися на законодавчі традиції Київської Русі [1-2].

Історія створення єдиної Литовсько-польської держави відбита в уяві між Литвою і Польщею (Кревська 1385 р., Городельська 1413 р., Люблінська 1569 р.), які було укладено як під тиском міжнародних обставин, так і внаслідок пропольської орієнтації литовського боярства. Створення Речі Посполитої призвело до того, що Литві, за висловом польської сторони, "були обірвані крила" [3, 4, 10].

Унії, грамоти польського короля та постанови сейму відкрили шлях в Україну польським магнатам і юридично оформили загарбання родючих українських земель, започаткували національну і релігійну дискримінацію. Литовський статут 1588 р. законодавчо затвердив закріпачення селян [5, 6, 8, 9, 12, 13, 14].

Подальша політична історія України розгорнулася на вістрі двох політичних впливів — Речі Посполитої і Кримського ханства. Останнє у другій половині XV ст. вже остаточно відділилося від Золотої Орди не без допомоги Литовського князівства, яке за часів Вітовта контролювало пониззя Дніпра і мало свої укріплення на місці теперішньої Одеси. Тому Хаджи-Грей, перший хан династії Грейів, вважав себе "подручником" великого князя литовського. Проте вже другий хан — Менгаї-Грей — був васалом Туреччини [7, 20, 21].

Кримське ханство зайняло ворожу позицію щодо представників християнського світу, тому степові райони України перетворилися на арену постійних кривавих сутичок із татарами, а руські невеличкі стали основною статтею прибутку Криму. Українське козацтво, за висловом історика О. Єфименко, "з'явилося на світ тільки тому, що під боком існувало розбійниче Кримське ханство". Документи доводять, що південні кордони України були майже не захищені. Укріплених замків було мало, ревізори, яких посилали володарі для опису місцевості, жалілися на занедбаний стан оборонних споруд. Вінницький замок, наприклад, за описом був "малий, зроблений з тонкого дерева, скрізь дірки, і не тільки людям в годину тривоги в ньому неможна оборонитися, та й скоту в ньому не вбережеш" [23].

Загострилась ситуація в Україні внаслідок розколу у православній церкві і проголошення Берестейської унії. Гасло оборони православної віри на довгі роки стало важливим чинником у справі згуртування українського суспільства [26, 27, 31, 32].

Документи першої половини XVII ст. свідчать про поступове піднесення українського козацтва, яке випробувало свої сили у збройних повстаннях проти польської шляхти, в боротьбі проти турок і татар, здобуло міжнародну славу у Хотинській битві [16-18, 23-25, 28, 29, 31].

Досить повно пам'ятки литовсько-польської доби характеризують тип господарства і поселення, побут українського населення. Перепис на Поділлі 1565 р., наприклад, свідчить: "На Русі не оселяються інакше, ніж тільки при воді та лісі" [15, 19, 22, 33].

Загалом наведені в цьому розділі джерела дають змогу мати уявлення про найрізноманітніші сторони життя українського суспільства в добу Литви і Речі Посполитої, розкрити еволюцію козацтва, яке в часи Визвольної війни започаткувало нову форму державності нашого народу.

1. З хроніки Київського Михайлівського монастиря про початок загарбання литовськими феодалами українських земель у 1362 р.
2. Литовський літописець про похід литовських військ на Київ у 1394 р.
3. Кресемел унія та її мотиви.
4. Городельської привілей (1413 р.).
5. Судебник короля Казимира Ягеллонича, даний Литві (1468 р.).
6. Люстрація Київської землі (близько 1471 р.).
7. Про початок турецько-татарської агресії в українській землі.
8. З гармоти польського короля Сигізмунда I м. Львова (1525 р.).
9. Статут про наділ господаря короля Я. М. у в'язку Великому князівстві Литовському року 1557 квітня I (з Статуту на воляки).
10. З рішення Люблинського сейму 1569 р. про об'єднання Польщі і Литви в одну державу — Річ Посполиту.
11. З Литовського статуту 1588 р.
12. Про захоплення польськими магнатами українських земель у другій половині XVI ст.
13. Характеристика української шляхти першої половини XVII ст.
14. Реєстр головніших володінь князя Єремія Вишневецького на Лівобережній Україні (40-і роки XVII ст.).
15. Відомості про Україну дипломата литовського великокнязівського двору М. Литвина (середина XVI ст.).
16. Про звичай запорозького низового товариства.
17. Військові ради запорозьких козаків і подія угідь.
18. Про закони запорозьких козаків і Малоросії та аличини, які вони вважали за найгірші.
19. Чумаки і запорозька сторожа в степу.
20. Невільницький торг у Кафі.
21. Народна республіка з часів татарських набігів.
22. Довголіття запорожців.
23. Дмитро Байда-Вишневецький в боротьбі проти турок і татар.
24. Про боротьбу повстанців селян і козаків на чолі з С. Наливайком проти польсько-шляхетських військ у 1596 р.
25. Про славетного гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного.
26. За промови волинського українського шляхтича Л. Деревинського на Варшавському сеймі про національний гніт в Україні (1620 р.).
27. Розпорядження польського короля Владислава про заборону українцям і білорусам вчитись у вищих школах (1635 р.).
28. Про Хотинську битву (1621 р.).
29. За Курुकівської угоди між представниками польського уряду і запорозькими козаками (1625 р.).
30. З Ординації 1638 р.
31. Про видання біблії князем Костянтином Острозьким.
32. Про київського митрополита П. Могилу.
33. Про шкільну освіту в козацькі часи.

1. З Хроніки Київського Михайлівського Монастиря про початок загарбання литовськими феодалами українських земель у 1362 р.

Народ же цей (литовці) даниною звірів, медів, віників, ліка та іншого руським князям служив¹

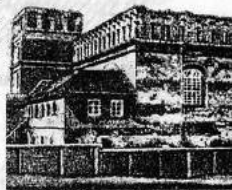
Коли ж він відчув, що його господарі (князі руські) розстроєні татарами, він змужнів... почав залишати руським чинити людство і остаточно спустошення; спустошені землі заселяв своїми людьми і на знесиленних русів владу свою поширив. І понові з часом всю (землю руську) перейняв від татар у своє володіння і став володіти широкими її просторами, і басаків, тобто прикажчиків, що збирали з неї данину для завольського царя², прогнав...

Хрестоматія з історії Української РСР. — Т. 1. — С. 99/

2. Литовський літописець про похід литовських військ на Київ у 1394 р.

Тєї ж весни пішов князь Вітовт на Поділля, а князь Володимир Ольгердович тоді був у Києві і не хотів покритися князеві Вітовтові. І великий князь Вітовт, пішовши, взяв Житомир, і прийшов до нього князь Володимир, і князь Вітовт відняв у нього Київ і дав йому Коцил, а в Києві посадив Скіргайла³. А сам Вітовт пішов на Подільську землю, а Скіргайлові велів піти на Черкаси і на Звенигород. І князь Скіргайло з божею помічю і за велінням князя Вітовта Черкаси взяв та Звенигород і повернувся в Київ.

Хрестоматія з історії РСР. — Т.1. — К., 1959. — С. 99.

Малий замок князів литовських у Луцьку

¹ У часи Київської Русі литовці платили данину великим князям київським.

² Тобто для хана Золотої Орди.

³ Син Ольгерда, князявока у Києві з 1394 до 1396 р.

3. Кревська унія 1385 р. та її мотиви

Не підлягає сумніву, що проєкт шлюбу Ягайла з Ядвігою, нареченою, потім і обвінчаною жінкою австрійського князя, виїшов від мало польських панів. Ягайло їм був дуже, наручний, як сусідній сильний володар, ще найручніший — як цивілізований варвар (як собі його уявляли Поляки), що високо цінитиме зроблену йому честь і дасть себе повести куди хоч... Ягайлові знов польська корона була дуже приваба — для піднесення престижу його в Литві. Тісний союз з Польщею — державою розмірно старою і будь-що будь ліпше організованою — міг йому здаватися дуже цінним для скріплення такого ще нетвердого й молодого організму як в. ки. Литовське. Тож пропозиція польських панів знайшла у Ягайла дуже раду згоду.

... Він (Ягайло — *аст.*) potwierдив грамотою ті зобов'язання, які дані були в його імені його посольством. Грамота ся таким чином служить першим актом унії й містить в собі такі точки:

Ягайло зобов'язується вихреститися на латинство сам (ще перед шлюбом, очевидно), і вихрестити по своїм шлюбні всі своїх нехрещених братів, бояр і всіх людей в своїх землях.

Він зобов'язується звернути свої засоби на те, аби здобути утрачені землі Польщі й Литви.

Він зобов'язується заплатити суму 200 тис. флоренів, умовлену в шлюбнім контракті Ядвіги з Вільгельмом австрійським на випадок недодержання того контракту.

Обице своїм заходом і наслідком вернути Польщі всі землі, кимнебудь забрані.

Обице вернути свободу всім християнам, взятим у неволю (очевидно — Литвою), особливо з Польщі.

Нарешті Ягайло обице на вічні часи прилучити свої землі, литовські й руські, до корони Польської...

Грушевський М. *Історія України-Руси*. — К., 1993. Т. 4. — С. 127-129.

4. Городельський привілей (1413 р.)

1. Насамперед, у той час, коли з допомогою животворного Духа, сприйнявши світло католицької віри, поклали ми корону королівства Польського, то для збільшення християнської віри, доброго становища і користі земель наших Литви, їх самих з землями і володіннями, їм підпорядкованими і з ними зв'язаними, названому королівству

нашому Польському присвоїли, інкорпоровали, сполучили, об'єднали, приєднали, союзом зв'язали, за згодою одностайною нашою і інших братів наших і всіх панів, шляхтичів і бояр тієї ж землі Литовської з волі і згоди". Проте, бажаючи названі вище землі литовські, ради ворожих нападів і підступів хрестоносців і тих, що до них приєднуються, і всяких інших ворогів, які прагнуть розорити названі землі литовські і королівство Польське і руйнування їх замишляють, у певності, безпеці, і кращому догляді зберегти і про постійну для них користь подбати: ті ж самі землі, які і завжди, в повному пануванні, на правні чистому й мішаному, досі держали і держимо від предків наших по праву народження, як державці законні, з волі, схвалення і згоди панів, шляхтичів і бояр, в назване королівство Польське знову інкорпоруємо, впроваджуємо, присвоюємо, сполучаємо, приєднуємо, союзом зв'язуємо і назавжди скріплюємо, визнаючи їх самих з усіма їх володіннями, землями, панствами, князівствами, волостями, маєтками, і на всякому праві, чистому і мішаному, завжди бути єдиними безповоротно і непорушно за короною королівства Польського.

2. Також усі церкви і весь клір названих вище земель Литви, як соборні, монастирські, парафіальні, общинні, віленські та інші у тих (земля) споруджені і які будуть споруджені, засновані, в усіх свободах, імунітетах, привілеях, винятках і звичаях загальних зберігають, згідно з звичаєм королівства Польського.

3. Пани (і) також бояри-шляхта земель наших, названих вище, дареннями, привілеями і пожалуваннями, ним нами дарованими, даними, придленими, тільки католики і римські церкви підвладні і кому герби пожалувані, господарюють, володіють і користуються, як пани і шляхта королівства Польського своїми володіттями і користуються.

4. Також пани і шляхтичі, названі вище, своїми вотчинами (батьківськими маєтками) на рівному праві володіють, як пани королівства Польського своїми звичайно (як прийнято) володіють і пожалуваннями нашими, на які мають грамоти, від нас діючі і затверджені твердістю вічної сили, подібним чином будуть володіти і мати свою згоду їх продавати, міняти, відчужувати, дарувати і на користь свою повертати, однак, з нашої згоди, особливо для кожного випадку даного, як для їх відчуження, обміну або даріння перед нами або нашими урядовцями, за звичаями королівства польського, буде визначено.

8. Шляхтичі королівства польського своїм королем звикли держати і служити, про що пани, бояри і знать земель Литовських, вище названі, присягаю (клятвую) уже нам поручилися, як ясніше в грамотах

їх, у яких вони з панами королівства Польського взаємно погодилися, міститися. Однаковим чином, під клятвову вірності і під (страхом) позбавлення своїх маєтків, ніяким князям або панам, або іншим, якого б не було стану людям, бажаним протистояти землям королівства Польського, ні порадою, ні благосприянням, ні допомогою не будуть служити і допомагати.

9. ... Урядником призначаються тільки католицької віри поклоники і підвладні римській церкві. Також і всі постійні уряди земські, які є посади, канцелярства, жалуються тільки сповідникам християнської (католицької) віри і до ради нашої допускаються і в ній присутні, коли обговорюються питання про благо держави, бо часто різниця у вірах приводить до різниці в умах (думках), і виявляються через це відомими такі рішення, ким належить у таємниці бути збереженими.

11. До цього додається, що названі вище пани і шляхтичі Литви після смерті Олександра-Вітовта, теперішнього князя, нікого не будуть мати або обирати великим князем і господарем Литви, як тільки кого король польський і його наступники, порадившись з прелатами і панами Польщі і земель Литви, вважатимуть за необхідне обрати, поставити, помістити. Однаково також прелати, пани і шляхтичі королівства Польського, коли король польський помре без дітей і законних спадкоємців, не повинні обрати собі короля і державця без відома і ради нашої, тобто великого князя Олександра, панів і шляхтичів названих вище земель Литви, за силою і змістом попередніх грамот.

12. Зверх того, названими вище свободами, привілеями і милостями тільки ті пани і шляхтичі землі Литовської можуть володіти і користуватися, яким зброя і герби шляхтичів королівства Польського пожалувані, і шанувателі християнської релігії, римській церкві підвладні, не схизматики або інші невірники.

Прибавление в Игнатской летописи // Польск. собр. рус. летописей. - СПб., 1860. - Т. 2. - С. 279-281.

5. Судебник короля Казимира Ягелловича, даний Литві (1468 р.)

Казимир, Божою милістю король польський, великий князь литовський і руський, князь пруський і жомойтський та інших, чинимо цим нашим листом, складеним із князями і радою нашого великого князівства Литовського і з усім посільством узгодили і урядили так

⁸Мається на увазі Креська унія 1385 р.

1. Якщо з доказом приведуть злодія, і не буде чим заплатити, то нехай дружиною і дітьми заплатить, а самого на шибеницю; а якщо діти маленькі, менше семи років, то вони не винні.

4. А якщо видадуть дружини і дітей злодієвих, як постановлять судді, а потім вони захочуть викупити. А коли у злодія будуть статки вдома, то він має платити домашніми статками; а коли ж не має чим платити з дому, то дружиною і дітьми має платити, як уже згадано вище.

5. А якщо б злодій щось у когось украв, і його там спіймають, і він додому краденого не принесе, і дружина і діти того не споживали, то злодій нехай зазнає кару, а дружина і діти невинні.

6. А якщо злодій вийде із будинку, і прось загубить або з'їсть, а дружина і діти того не їли, то заплатити домашніми статками злодія, а дружина і діти не несуть відповідальності і статки дружини не забирають.

7. Якщо господар злодія знав про крадіжку, або брав участь і будуть докази, то він потерпає так само, як і злодій.

13. А хто вкраде півкопи або корову, того повісити.

14. А хто вкраде уперше, то його карати, як за першу крадіжку; якщо вкрав домашніх речей менше, ніж на полтину, то платити домашніми речами, а якщо вкрав більш, ніж на полтину, то хоча в украв і вперше, то повісити його.

15. А хто коня хоча б уперше вкрав і його приведуть з краденим, то його повісити.

17. ...Коли вперше вкрав, коли раніше не було за ним крадіжки, нікому він не платив, то платити йому позивачу і за вкрадене, а смертною карою його не карати.

23. А хто б спіймав загубленого коня, або загублені якісь речі, то сповістити околиці; якщо власник не знайдеться протягом трьох днів, то доставити на королівський двір, а за утримання візьме своє; а коли щось приховає і схоче скористатися і буде це доведено — то такий злодій.

24. А хто буде людей виводити, або невілну челядь і будуть докази, то такого на шибеницю.

25. А також де хто мости мостив за нашого дяді, за великого князя Вітовта і за великого князя Жигимонта, то щоб не барилися, цього ж літа завершили. А на чий ділянці трапляється нещастя, кінч ногу зламає, той платить. А коли хто не відремонтує своїх дільниць цього літа, той порушив право; з тих нам брати десять рублів.

Опісля, як у нашому місті написано, то нехай так і діють, від того, щоб не відступати.

6. Люстрація¹ Київської землі (близько 1471 р.)

На Росі. Село Терпсебів, а в тому селі з отаманом п'ять слуг, а служба їх — тільки на війну ходити. А подимщину давали за великого князя Вітовта на третій рік. А коли на війну ходять, то подимщину не дають. А куничників три: по шість куничь дають два з них, а третій куничник — три куничі... а три особи нові поволі не сиділи три роки, а дві — висиділи. А в тім же селі — пасіка, а в тій пасіці бджоли сто і шестеро. Село Глевака, а в тому селі 8 осіб, а ті люди на толоку ходили до Білгорода, а іншого не знали, ні подимщину не давали; а деякі служби не служили.

Село Цветкове, а в тому селі отаман, а дві особи, один слуга, а другий коланний. А за великого князя Вітовта подимщину давали на третій рік.

Село Гуляльники, а в тому селі 2 чоловіки, і отаман, і всі слуги на війну ходили, а іншого нічого не знали; а подимщину на третій рік давали за великого князя Вітовта. А князь Семен увів було на них нове — сіно косити, на толоку ходити, а того у них у давнину не було, то новина на них.

Село Водотин, а в том селі дев'ять слуг кіньми служать, на війну ходили, сіно косили, став насипали, а князь Семен ввів на них новину; а нові люди ще волі не висиділи, трьох років; а болкуновщину давали на проїзд князю великому Вітовта. Слуги три на імя Олізаровичі із давніх давен служать на двох конях і з слугою; інші ніякої служби не служили і боробів не давали.

Село Скочишів, а в тому селі сім чоловіків; а отаман і всі слуги на війну ходять, на лови ходять, а подимщину на третій рік давали; ім князь Семен увів — сіно косити і став насипати, а болкуновщину давали на проїзд князю великому Вітовту.

Село Соколине, а в тому селі двадцять чоловіків і всі слуги; на війну ходять, на лови ходять і подимщину давали за великого князя Вітовта на третій рік. А п'ять нових чоловіків ще волі не висиділи, і сіна не косили, і ставу не насипали; то ім князь Семен увів був нове; а болкуновщину давали на проїзд великому князю Вітовту.

Село Ходорково, а в тому селі сім чоловіків, восьмий — отаман; а всі слуги на війну ходили, на лови ходили, подимщину давали за великого князя Вітовта, а сіна не косили, і став не насипали; князь Семен новину увів; а болкуновщину давали на проїзд князю великому Вітовту. А п'ять чоловік нових, іще не висиділи волі...

Історія держави і права України. Хрестоматія. — С. 36 — 37.

Історія держави і права України. Хрестоматія. — С. 35 — 36.

¹Люстрація — статистичний опис для оподаткування.

7. Про початок турецько-татарської агресії в Українській землі

Над Чорним морем у Криму жила в городах і селах татарська кримська орда. Під її пануванням були ще чотири кижі орди, що кочували від гирла Дунайських до річки Кубані. Великий степ од Чорного моря аж до українських осель лежав пустинною, і на ньому доволі мирно чабанували татари й українці. З городів і других осель сміливі люди ходили у степ на здобитки, і через те українські оселі все далі та далі посувалися у степ. Найкрайнішими українськими оселями по Дніпру були Канів і Черкаси. Далі степ був безлюдний. А по Дністру українські оселі доходили аж до Чорного моря, і більш як за чотирини років назад навпроти того місця, де тепер Акерман, було вже торгове місто українське, і відтіля возили хліб морем до греків, як і тепер. Так жили тут наші й татари, хоч, може, і не без яких сварок за пасовища, аж поки турки року 1453-го завойовали Царгород, столицю царства грецького. Скоро після того турецький султан підгоруив під себе кримського хана. З того часу кримські татари почали часто набігати на Україну і дуже грабувати її. Турки підмовляли татар, помагали їм...

А тут ще польські королі та московські царі, бувало, засваряться один з одним та й підбивають татар нападати на сусідню землю, а татари прийдуть помагати одному та й пограбують часами обидві землі. Що даліше, то більше розпускала орда свої загоны по нашій землі: у один кінець до Києва, а у другий до Львова. Що більше набігали татари, то далі посувався на північ український люд, і все більше пустіла наша земля.

Драгоманов М.П. Про українських козаків, татар та турків // Вибране. — К., 1991. — С. 177, 178.

8. З грамоти польського короля Сигізмунда I м. Львову (1525 р.)

Під час нашого перебування в минулому році у місті Львові до нас звернувся з скаргою громадянин того ж нашого міста Львова руської віри, яких там живе чимало, що хоч вони користуються тим же самим правом, однаково з іншими громадянами, що населяють це місто, платячи податки, проте бурмистри зазначеного міста забороняють їм купувати будинки, які знаходяться поза межами їхньої вулиці, тримати шинки, продавати та пити вино, шиво та інші напої, торгувати сукном,

а також займатися ремеслом, записуватися в цехи. Забороняється їм це не внаслідок шкоди, чи збитків, чи нехтування, що вони ніби роблять. Навпаки, самі бурмистри і громадяни католицької чи римської віри здійснюють зновні свої усталені законом права і свої законні справи.

...Ми разом зі своїми радниками, що зібрались на цей сейм, швидко і належним чином обміркували ці скарги і претензії згаданих сторін, і також те, що вони як у Львові, так і на самому сеймі нам заявили і подали. Ми вяснили, що довгий час наші попередники не змінювали і не встановлювали в своїх ухвалах нічого і ніколи з приводу справи згаданих громадян м. Львова грецької та руської віри, тому, порадившись з нашими радниками, ухвалили і шим нашим листом вначасмо: самі громадяни м. Львова грецької та руської віри задоволені своім місцеперебуванням і вулицями, з давніх-давен визначеними для їх життя тут у Львові; інше ж житло, що знаходиться по інших місцях і вулицях, де раніш не жили вони самі або їх попередники, вони не можуть і не мають права купувати, будувати та мати у володінні.

Так само за давнім звичаєм та заборону, що збереглися до цього часу в названому нашому місті Львові, не можна приймати до цехів та допускати до ремесел, ми залишасмо назавжди в попередньому стані. Щодо попередніх своїх торгових справ, що дозволили їм раніш, то можна вільно здобувати собі харчування та прибуток для свого домашнього господарства ...

Хрестоматія з історії Української РСР. — Т. 1. — С. 144.

9. Статут про наділи господаря короля Й.М. у всьому Великому князівстві Литовському року 1557 квітня 1 (Статут на волоки)

Витязи

Арт. 1

Бояри пунні, древні хочуть, щоб було залишено їм по два вільних наділи, з яких би за всі повинності пенями виплачували, залежно від ґрунту, як люди осідлі платили, а на службу боргону та у підвори ходити неповинні, нічого платити не мають уряду нашому без волі та розпорядження нашого, уряду на дорогу їх не посилати, а якщо будуть на дорозі, то служити їм по-старому: платити, як і перед тим згідно статуту ...

Арт. 16. Про огородинки

Тягі люди повинні працювати по два дні кожного тижня, а влітку відбуту чотири голови, за це дати тиждень відпочинку на Різаво Христово, тиждень на м'ясиці, тиждень на Великодень, а ті, що на роботу не з'являються, платити борг...

Арт. 20. Про фільварки, про жнива, про наділи

Про роботу вийт повинен попередити підлеглих недільного дня, з чим і коли люди (вольость) мають з'явитися на роботу, вийт кожному призначає роботи, то за перший день платять грош, а за другий день — барана, а коли і на третій день послухається чи за п'янкою не виїде, то за ослух бичем на лавці покарати, а заборговані дні звеліти відпрацювати.

А якщо з якоїсь пригоди підлеглий не міг вийти на роботу, треба було через сусіда чи уряд сповістити, а уряд, взявши до уваги причину, не буде його карати, а заборговані дні відпрацювати у інші, але не відхилитись від праці...

Арт. 39. Про ліси, суміжні з синами, та пуші, про боброві ділянки, про пасічників, про ліси розмірені

Якщо в урядових відомостях зазначене боргне дерево, то ревізори мають за цим пильно стежити. За старим звичаєм з пуц мають платитись податки з пасік, а якщо є вулики чи пасіка, так кожний окремо платити повинен.

За пасіку шляхетську, яка дісталась підлеглому з наділом, чим з бджолами, чи пуста, платити згідно статуту: за пуста пасіку — 15 грошей, з бджолами — 30 грошей, а хто платити не схоче, у того свою пасіку забрати...

А дітям малим, дівчатам не боронити збирати грибів, усякого лісового овочу, ягід та хмелю у наших пушах. А на своїх наділах підлеглим вільно полювати на вовка, лисицю, рись, росомаху, зайця, білку та інших малих звірів, птахів усяких, вільно продавати їх, не говорячи про це уряду; але серну та іншого великого звіра не вбивати навіть і на своїх наділах, а особливо у пушах та під пушами нашими.

Арт. 40. Про вихолопання риби а озерах

Уряд та невідничий не мають права забороняти нашим підлеглим ловити рибу в озерах та річках кригою, вудкою, пригубницею, обором та іншими малими сітками; а з місяців квітня, травня, червня уряд та невідничий можуть заборонити ловити рибу в озерах тому, що вона розмножується, а щодо річок такої заборони немає.

Арт. 43.

Скрізь наші села, де є порожні наділи або нерозміряні, уряд чи ревізор повинні заселяти людьми, записуючи у реєстр, якого дня їх

приняли, а з наділів всіх податків брати 42 гроші, взявши жито та ярину, а з інших податків не брати до тих пір, поки не побудуються, а якщо податки і збільшуються, так на 3 гроші на державу, а п'яту один грош. У найми нікому ніяким чином порожніх сіножатей та наділів не давати.

Арт. 57.

Під суворого карою, щоб з пуш лісники дерева, що росте, нікому не давали на будівництво та для домашнього вжитку, тільки давати лежаче дерево, але не кому-небудь, тільки нашим підлеглим, які на своїх наділах не мають лісу.

Історія держави і права України. Хрестоматія / За ред. О.О. Шовчишка. - К., 1996. - С. 52, 55, 60-63.

До документа 10

Хронологія королів польських від Казимира Великого до Владислава четвертого або шостого, від яким перебувала Русь аж до війни Хмельницького⁶

Число королів	Рік, коли почали короновати	Імена королів	Рік смерті	Королювали роки
1	1333	Казимир Великий, він же Третій	1370	40
2	1370	Людвік, венгерський і польський король	1382	12
3	1382	Жигисунд, маркіграф некоронований	1386	4
4	1386	Владислав Другий Ягелло	1434	48
5	1434	Владислав Третій, польський та литовський	1445	11
6	1447	Казимир Третій	1492	45
7	1492	Ян Ольбрехт	1501	9
8	1501	Олександр, Ольбрехтовий брат	1506	5
9	1507	Жигмунд Перший, князь Глоговський	1548	43
10	1548	Жигмунд Другий Август	1572	27
11	1574	Генрик Валенсій, або Еракуз	1574	4 м.
12	1576	Стефан Баторій, князь Трансильванський	1586	10
13	1587	Жигмунд Третій, він же Четвертий	1636	49
14	1636	Владислав, син його, він же Четвертий і Шостий	1648	12

⁶Величко С. Літопис. — К., 1991. — Т. 1. — С. 40.

10. З рішення Люблінського сейму 1569 р. про об'єднання Польщі і Литви в одну державу — Річ Посполиту

Ми, Сигізмунд Август... оголошуємо даною грамотою таке: нам відомо, що всі чини королівства часто нагадували славної пам'яті батькові нашому Сигізмундові, королю польському, і просили його..., щоб завершено було те з'єднання або унія Великого князівства Литовського з королівством Польським... Знаючи, що це об'єднання приносило велику славу і користь обом народам, ми спрямували на це діло нашу думку і волю, призначили без дальшого заганяння тут спільний сейм...

На скликаному таким чином цьому сеймі явилися особисто всі пани сенатори духовні і світські, і всі інші чини польського і литовського народу і, за нашим допущенням і згодою, після взаємних між ними нарад, додержуючи цілком усіх привілеїв, закінчили всю цю справу унії між ними в братерській любові, і ця унія викладена нами за згодою всіх тих чинів обох народів в таких пунктах.

Обрання короля

Насамперед... король польський, який згідно з давнім звичаєм і привілеєм, спільними голосами поляків і литви буде обиратися в Польщі, а не в іншому місті... Обраний таким чином на польське королівство буде мирнопомазаний і коронований у Кракові. Що ж до обрання, введення його на стіл Великого князівства Литовського, то воно повинно припинитися, так щоб уже віднині не було ніякого сліду його і подоби.

Сейми

Головний сейм завжди повинен бути один, а не окремі; крім того, повинен бути один ніколи не роздільний сенат для всіх справ і потреб тих народів і ніколи вже не повинен бути іншим, тобто не повинен складатися лише з сенаторів того або того народу. Сенат повинен бути при нас, крім того часу, коли буде сейм в Литві і в Польщі; він завжди повинен бути запрошуваний до всіх справ, про все знати і радити, згідно з своїм обов'язком.

Монета

Монета повинна бути одноманітна і однакова по вазі і пробі поділу і напису...

Торгові мита

Як у Польщі, так і в Литві повинні бути знищені всі торгові мита і побори на землях і на воді. Віднині і на вічні часи не слід брати ніяких мит з духовних і світських людей шляхетського звання і з їх підданих

з будь-яких речей їх власної роботи і кормління, але з тим, про те, щоб вони цим шляхом не сприяли уникалню від купецьких мит, що повело б до зменшення і затаювання давніх наших мит і мит інших чинів у Польщі і в Литві.

Хрестоматія з історії Української РСР. — Т. 1. — С. 116-118.

11. З Литовського статуту 1588 р.

Артикул 8.

Про записи людей простих вільних, приїжджих і орендних

Постановляємо, що коли б якась вільна-приїшла людина знайшла захист у якогось пана, а той пан майном своїм якусь допомогу їй надав, а та людина на те майно, взяте у пана, лист-запис свій добровільно з обов'язковими у ньому вказаними під печатками трьох шляхтичів, гідних довіри, дала, такий запис згідно права має бути чинним. Люди вогчинника, що відійшли від своїх панів за наявності запису про зобов'язання, то такі записи не можуть мати чинності і той, кому що одишуть, нічого отримати не може. Плата за оренду корчм, млинів, за лісові роботи і так інше, якщо вона зафіксована у такому вигляді, як того вимагає цей артикул, має сплачуватись, як того вимагає право.

Артикул 11. Людина вільна... в неволю віддана не може бути.

Також постановляємо, що людина вільна за будь-який борг в неволю вічну віддана не може бути. А якщо заборгував велику суму, то її він має відробляти; чоловікові рубль грошей, а жінці колу грошей, а також і харчі має давати той, кому їх видано. І коли б ту суму до смерті не зміг би відробити, а мав би дітей дорослих, до служби і до роботи гідних, тоді діти його мають ту суму відробляти, але не більше

ніж сім літ, і одержувати вони мають так, як зазначено. А закупним людям так само плата має бути така ж, як і тим вільним, які самі себе за щось запродали.

Артикул 27.

У чужої людини ніхто не може купувати її землю без волі її пана. Постановляємо, що у бояр і людей простих князівських, панських і землянських ніхто землю купувати або на літо орендувати для обробітку не може без дозволу пана його. А коли б хтось у чужої людини землі без дозволу пана його купив або орендував і щось би на ній посіяв, тоді той посів і гроші втрачає. А той чоловік, кому належить земля, ... має ту землю забрати; а він (покупець), у кого землю купив або орендував і у поручника, через якого давав гроші, вимагати повернення (грошей) не має права, поскільки він діяв всупереч статуту нашому. Так само і чужої людину, дружину і дітей його не може ніхто купувати і наймати без дозволу пана його або урядника — найм буде недійсним.

Артикул 28. Про поруки людей простих.

Постановляємо, що бояри панцирні, путні і люди простого стану не можуть без відома і дозволу письмового панаів своїх нікому в речах своїх ручатися. Одне ж тільки їм вільно буде, без відома панів своїх ручатися у речах рівних, тобто, вартістю не більше чотирьох кіп грошей. І коли б одна людина захотіла б ручатися за кількох осіб, то сума ручання не може перевищувати чотирьох кіп грошей.

Історія держави і права. Хрестоматія. — С. 66, 68, 69, 71.

12. Про захоплення польськими магнатами українських земель в другій половині XVI ст.

... Після Люблінської унії на Україні з'явився вільний шлях на вивіз хліба в німецькі землі. Разом з тим хліб страшенно піднявся в ціні і став найдорожчим із продуктів, якими торгувала польська держава. Найціннішими землями стали тепер замість лісових чорноземні степи. Через те шляхта кидається випрошувати собі у короля права на українські землі і займає їх.

Наскільки мало знали про ці землі у Варшаві, наведено такий приклад. В самому кінці XVI і на початку XVII ст. повідомлено на сеймі, що на Україні є дві багаті землі, що звуться ґрунтами: умацькими і звенигородськими. Сейм врядав комісію на чолі із Калиновським, щоб зробити опис цих земель. Державні власті не знали українських земель і через те робили часто помилки. Шляхта ж хитрощами

захоплювала ці землі. Так, той самий Калиновський поїхав на Україну і повідомив сеймові, що ці землі на Україні мають усього сім миль навкруги, що вони ні до чого не придатні, і таким чином випросив їх для себе. Потім уже виявилось, що ця земля займала два повіти північної Київської губернії. Це саме, що шляхтичі забирали собі землі на Україні, є головним чином причиною нового ворогування між козаками і поляками. Невідомі люди з'являлися на Україні із перагентами, підписаними королем, і доказували, що то їхня земля, а селянам пропонували ставати їх кріпаками. Це не могло не викликати протесту козаків: козаки зараз же вступають за селян. Спочатку з'являються малі протести. Та з часом протести стають більш інтенсивними і доходять, нарешті, починаючи з часів Конашевича-Сагайдачного, до величезних розмірів. Це є головним мотивом козацьких повстань...

Антонович В. Поворотки історія Кочалчини. — К., 1991. — С. 33 — 34.

13. Характеристика української шляхти першої половини XVII ст.

... Виявляються дуже яскраві типи української шляхти, які можна поділити на декілька категорій.

Перший тип — магнатський, який фактично стоїть дуже високо над звичайною шляхтою. Як на представника такого магнатського типу можна вказати на князя Ярему Вишневецького, родом із Волині. Батько його Михайло Вишневецький, староста оверуцький, мав великі маєтки на Волині. Користуючись своєю посадою і відмінністю економічних напрямів, він дістав у короля привілей на землі, що не зайняті і частково навіть невідомі польському урядові. Як добрий господар, він устиг зібрати великі достатки. В руках його опинилася мало що не вся теперішня Полтавщина. Цей Михайло Вишневецький був ще православний, але ж сина свого Ярему віддав він до єзуїтської школи, яка вважалася тоді за найліпшу. Ярема, як вийшов зі школи, перейшов на латинський обряд і зовсім перейнявся польськими поглядами. Ярема був небожем Петра Могили, мав також інших родичів, які зосталися православними, але ж вони на нього ніякого впливу не мали. Він був чоловік велими освічений, дуже талановитий і добрий організатор, але разом із тим він являв собою яскравий тип свавольї, безмірної жорстокості, панської пихи і погорди до свого рідного.

Поруч з магнатами стоїть дуже численний стан середньої шляхти. Вона перша починає, але ж не можна поєднати українську національність з польською. Тому що руська національність перебуває

в утисках, у загоні, вона приймає польську національність: вводить у сім'ї польську мову, віру і звичаї, приймає або приписується до польських гербів і родів, щоб не відрізнятись від стану польської шляхти, і таким чином силкується закрити своє українське походження. Шляхтичі ці, хоч і у меншій розмірі, ніж магнати, визначаються великою буйністю і сваволею. За тип такої середньої шляхти можемо взяти Самуїла Лаща. Він походив із дрібної волинської шляхти, служив у коронному війську і скористувався протекцією гетьмана Конешпольського. Протягом дванадцяти літ не було такого злого вчинку, щоб він не заподіяв: і душогубствував, і робив "заїзди", і грабував, забрав чужих жінок і т. ін. Коли бракували йому власного війська, він одержував допомогу від Конешпольського. Підраховано, що проти цього Самуїла Лаща видано від трьохсот до чотирьохсот судових заочних присудів, які його присуджували на "баніцію". Один із мемуаристів зберіг курйозний анекдот. Раз Лащ поїхав із гетьманом на королівський двір у мантиї, аштитій із присудів, виданих проти нього. Це — тип середньої шляхти.

Дуже жалюгідно виглядають ті шляхтичі, що думають сполучити шляхетство зі своєю національністю, що не переходять до чужого народу і зберігають православну віру і народну мову. Вони не можуть знайти осередку, до якого б могли пристати. Польська шляхта цурається їх через те, що вони схизматики, а народ — через те, що вони шляхтичі-пани. Таким типовим шляхтичем є Адам Кисіль, останній київський воєвода, чоловік досить освічений. Дуже часто зустрічаємо його у такому прикрому становищі. Поляки посилають його для переговорів із козаками, а ті не приймають його, хоч Кисіль доводить їм, що він "кість від кості їх". На це козаки відповідають йому, що воно, може й так, та дуже вже ця кість обросла польським м'ясом. Коли ж Кисіль починав говорити у польському таборі що-небудь на оборону козаків, йому відповідають, що він схизматик, що йому не можна довіряти. Таким чином, ці шляхтичі без усякого ґрунту під ногами.

Були, нарешті, і такі шляхтичі, що лишилися при вірі свого народу і відреклалися від привілеїв свого стану. Дуже аскравим зразком такої шляхти є Юрій Немирич, один з найцивілізованіших людей свого часу. Він учився за границею, де пристав до раціоналістичної секти анти-тринітарії і був відомий своїми науковими теологічними працями і диспутами. Коли розпочалася боротьба на Україні, він одразу зрозумів, що треба вибрати одно із двох: або відкритися своїй національності, або привілеїв свого шляхетського стану. Таких зразків, як Немирич, за відомими нам джерелами можна показати кілька.

Антонович В. *Коротка історія Козаччини*. — С. 62 — 64.

14. Реєстр головніших володінь князя Єремія Вишневецького на Лівобережній Україні (40-і роки XVII ст.)

Назва міста, села	Кількість		Назва міста, села	Кількість	
	господарств	млінів		господарств	млінів
Лубин	2646	40	Самбор	198	-
Хорол	1297	8	Глинські	1264	16
Борани	107	11	Варо	2037	21
Луцьк	524	-	Переволоча	426	10
Оршия	91	-	Сохаринці	128	12
Буромль	158	6	Срібне	1830	11
Верейська	327	-	Чорнухи	944	9
Жовтін	312	9	Сакішні	436	14
Чигирин-Діброва	137	6	Вороньки	145	1
Пирятин	1749	38	Многа	285	3
Вілошанка	374	3	Куринька	346	24
Держакрай	318	-	Лохвиці	3325	35
Золотоноша	273	8	Піски	349	6
Пшана	230	5	Сенча	1403	31
Домогітві	243	36	Комниці і Ручаїці	1194	9
Прилуки	366	11	Хомуцьк	446	8
Полтава	812	12	Сергіївка і Рубишівка	214	-
Монастирище	939	6	Царів Брід	104	2
Галка	824	16	Липова Ділина	150	2
Журава	474	12	Райгород	137	-
Бородич	312	2	Опанасівка	17	-
Гирівка	135	2	Талалаївка	60	-
Ічня	1494	3	Ромни	6000	-
Іванця	336	3	Монти	1400	-
Болесла	304	2	Кори бутів	600	-
Красне	995	4	Кули городище	80	-
Липове	381	9	Кропивки	184	-
РАЗОМ				39 610	423

Хрестоматія з історії Української РСР. — Т. 1. — С. 194.

15. Відомості про Україну дипломата Литовського великокнязівського двору М. Литвина (середина XVI ст.)

Нам (литвинам) належить славнозвісний замок і місто Київ; подібно іншим замкам, утримується недбало... Він займає першорядне місце серед інших замків і розташований над рікою на кордоні степу і Полісся... В Києві збереглися старовинні церкви, прекрасно побудовані з шліфованого мармору та іншого чужоземного матеріалу і покриті циною і міддю, інші і з позолоченими банями; є також пребагаті монастирі. Особливо славний монастир, присвячений Діві Марії, з підземними галереями і печерами.

Грунт Київщини до такої міри родючий і зручний для обробу, що лан (земля) виораний тільки раз паром биків, дає великий урожай; навіть необроблене поле дає рослини, які годують людей своїм корінням і стеблом. Тут ростуть дерева, що дають різноманітні ніжні овочі: плекається виноград, що дає великі грона винограду, а місцями на схилах зустрічається дикий виноград (с. т. звичайний виноград для їди, що сам собі росте). В старих дубах і буках, в котрих зробилися дупла, обильно водяться рої бджіл з шільниками меду, який відзначається чудовим кольором і смаком. Диких звірів і зубрів, диких коней і оленів така сила по лісах і полях, що на них полюють тільки задля шкіри, а м'ясо через велику їх кількість викидають, окрім сплишої частини; ланей і диких кабанів навіть зовсім не живають. Дикі кози і такої великої кількості перебігають зимою з степів до лісів, а літом назад, що кожний селянин забиває їх до тисячі на рік. По берегах річок у великій кількості зустрічаються оселі бобрів. Птиць така дивовижна сила, що весною хлопчачки назбирають цілі човни яєць диких качок, гусей, журавлів і лебедів, а пізніше їх виводками наповнюють курники. Вірлять зачинають до кінток задля їх пір'я, котре чіпляють до стріл. Псів годують м'ясом диких звірів і рибою, бо ж річки переповнені неймовірною кількістю осетрів та іншими великими рибами... Тому багато річок називають "золотими", особливо Прип'ять, котра в одному місці коло Мозиря при гирлі Тури (Уборть?), в час наповнення свіжою водою з джерел, щорічно з початком березня, наповнюється такою силою риби, що кинувши до неї спис насаджється (на рибу) і стоїть повисно, ніби встромлений у землю — так густо збивається там риба. Я би не повірив тому, коли б сам не бачив частенько, як відтіля безперервно черпали рибу і наповнювали нею за один день до 1000 возів, що належали купцям, котрі щорічно з'їздяться в цім часі.

Бористен (Дніпро) найбільша і найбагатша ріка цієї країни, по ній спроваджують до Києва безмірну кількість риби та іншого криму.

Січинський В. *Чужинці про Україну* — С. 48 — 49.

16. Про звичаї Запорозького низового товариства

Запорозькі козаки, живучи в Січі без жінок і без нащадків і водночас щорічно, а часом і щоденно зменшуючись у кількості від війни, хвороб і старості, всіляко намагалися поповнити свій склад і збільшити своє військо. Отож зрозуміло, чому козаки приймали у своє товариство кожного, хто приходив до них і брав на себе певні зобов'язання, необхідні для вступу в Січ. Люди, близькі до запорозьких козаків, у своїх спогадах одноставно свідчать, що в Січі можна було зустріти всілякі народності, вихідців чи не з цілого світу — українців, поляків, литовців, білорусів, великоросів, дощів, болгар, волохів, чорногорців, гурків, татар, євреїв, калмиків, німців, французів, італійців, іспанців, англійців. Але головний відсоток прибулих на Січ давала, звичайно, Україна...

Мотиви, що змушували багатьох шукати собі притулку в дикому Запоріжжі, були різні: в Січ йшли люди "і з доброї волі і з неволі". Тут були ті, хто втік від війни, покидав батька й матір, "з-під пана втікали"; були тут і тяжко ображені, ті, хто не знайшов на батьківщині ніякої сатисфакції, хто не мав шматка насущного для прожиття; тут були всі, хто натерпівся від тяглових повинностей, усі ображені й принижені за свою віру й народність, усі, хто зазнав варварських катувань, жорстоких знущань за людські права, за своє існування; тут були й ті, хто чув у собі "волю вогненну, силу богатирську", хто носив у своїх грудях "печаль люту", "горе-недолю"...

В основі запорозького світогляду лежала громада, мир, товариство. Це товариство було таким самим "народоправ'ям" на півдні Росії, але на вищому ступені розвитку, яким було "народоправство" у Пеківі й Новгороді, на півночі Русі...

Зовнішнім виявом цієї громади була рада, військова рада, народне віче. На цій раді могли бути присутні всі без винятку січові козаки, починаючи від січової старшини й кінчаючи простою "сіромою", або простолодимом, черню. Тут панувала цілковита рівність усіх членів громади: кожен користувався однаковим правом голосу, кожен міг суперечити пропозицію іншого, висунувши натомість свої плани й

міркування, але що вже було ухвалене радою, було необхідним і обов'язковим для всіх.

Ні знатність роду, на станове походження, ні перевага віку не мали в Січі жодного значення: лише особисті якості, тобто відвага, досвід, розум, кмітливість бралися до уваги.

Яворницький Д. *Історія запорозьких козаків*. — Л., 1990. — С. 115-118, 120.

17. Військові ради запорозьких козаків та поділ угідь

Загальні або військові ради у запорозьких козаків відбувалися звичайно в певні дні — 1 січня кожного нового року, 1 жовтня, у храмове свято Січі — Покрову, на другий чи третій день Великодня, а крім того, в кожний день і будь-який час на бажання товариства чи простої "сіроми". На військових радах вирішувалися найважливіші питання життя Запорозького Війська: про мир і "розмир", про походи на неприятеля, про покарання важливих злочинців, про поділ "за лясами" земель і угідь і, нарешті, про вибори військової старшини. Поділ земель і вибори старшини у запорозьких козаків неодмінно відбувалися кожного нового року. Ось як це робилося.

Ще за кілька днів до настання нового року всі козаки, що перебували в зимівниках, на річках, озерах, у степах і плавнях і займалися там хто домашнім господарством, хто рибальством чи полюванням — усі поспішали, з огляду на наступний поділ земель і вибори старшини, у столицю своєї козацької громади — Січ. Саме в день першого січня нового року вони скоплювалися на ноги особливо рано, озброювалися дорогими шаблями, пістолями, кинджалами, ятаганами й поспішали на гук давньої у січову церкву Покрови пресвятої Богородиці.

... Перед початком самої ради на площу з'являвся настоятель січової церкви і правив молебень. Після закінчення служби кошовий отаман оголошував товариству мету скликання ради...

Після цих слів уперед виступав військовий писар, який наперед розписував по куреням усі

угіддя на маленьких папірцях, клав їх у шапку, перемішував й пропонував курінним отаманам підходити й розбирати папірці. Отамани підходили й розбирали, писар зачитував, і що якому куренню діставалося, тим він і володів протягом року, до нового поділу. Тут суперечок і відмовлянь не було: отамани дякували старшині й ставали на свої місця. Дотримувалися лише правила, що спочатку отримували землю курені, потім військова старшина, за нею духовенство й врешті жонаті населення запорозьких вольностей: парубки з товариства скрізь користувалися перевагою у правах володіння земельними угіддями перед жонатим станом; особи, що не належали до війська, рідко отримували землю у Запорозжжі.

Так ділили всю землю запорозьких козаків від гирла ріки Самари до верхів'я ріки Конки і від порогів Дніпра до гирла Бугу. Цей щорічний поділ Землі жеребкуванням відбувався з огляду на різне багатство запорозьких урочищ: одні з них були надзвичайно щедрими, інші — надто бідними.

Яворницький Д. *Історія запорозьких козаків*. — Л., 1990. — С. 131-132.

18. Про закони запорозьких козаків і Малоросії та злочини, які вони вважали за найгірші

Загальним і основним законом для малоросійських козаків було магдебурзьке право.

Запорозькі козаки мали не так закони, як звичай. Вони робили все те, що, як вони знали, робили їхні батьки.

Козак, який убив іншого козака, лягав на труну вбитого, і його ховали живого, відповідно до принципу, за яким усі козаки є брати... Якщо вбивця був сміливим козаком, якого любили всі його товариші, він міг уникнути смерті за спільною згодою або ж відбутися інше покарання.

Козака, який щось украв в іншого козака на Січі або поза Січю, прив'язували на великому ринковому майдані до стовпа. Поставленого для такої кари, і він лишався там, доки не віддасть украдене або не заплатить утричі більше за його вартість, а потім ще мав лишатися там три дні. Якщо йшлося про велику крадіжку або коли він уже крав раніше, то після того, як він вистоїть під стовпом належний час, його німали на цьому стовпі. І, коли він стояв прив'язаний, козаки підходили до нього юрбою, і кожному було дозволено бити його та лаяти...

Проте вони шадли тих, кого карали за першу крадіжку або кого дуже любили. Доходило до того, що вони навіть давали йому гроші.

Козацькі клейноди

Козацькі клейноди

Переховувача або скупника краденого карали так само, як злодія.

... Боржника, який відмовлявся або був неспроможний платити, прив'язували до гармати на майдані, доки він не розквітається або не знайде викупу за себе.

Дуже суворо карали тих, хто продавав що-небудь дорожче за визначену ціну. Кошовий або отамани дозволяли козакам пограбувати винного.

Шерер Ж.-Б. *Літопис Малоросії, або історія козаків-запорожців та козаків України, або Малоросії.* — К., 1994. — С. 179-181.

19. Чумаки і запорозька сторожа у степу

Колісь степи були дикі, шляхів мало, та й то один од іншого на 50-100 верст. Великими шляхами в Крим стояла запорозька сторожа, а балками нікали татарва та нагайва. Чумаки тоді ходили валками возів 100-200 і більше, щоб охотніше було. Оце їде валка, аж ось над шляхом стоїть ратище. Тут значить, клади, чумаче, харчі сторожі. Хто кладе хліба, сухарів, торбину шпона, борошна; хто сала, солі, цибулі, тарані. Покладуть — і гайда собі. Ідуть вони — коли ось знову ратище і вже серед шляху. Тут вже випрягай, чумаче, і стій, бо спереду залягли турки або нагайки. Пасуть чумаки волів, коли ось, як вітер, летять верхами запорожці. Запрягають тоді чумаки волів і йдуть, а попереду козаки. Верстов десяток чи більше пройдуть, а там знов козаки. Тоді ці вертаються, а ті провадять чумака далі. Чумаки, було, дають запорожцям і гроші, і могорич, а інші і вола на махане⁶. Скотина тоді була дармова. Кожен чумак брав про всяк випадок пари дві-три зайвиц. Були такі чумаки, — що не слухали сторожі: скинувши з дороги ратище і далі поганяють. За те їм і діставалося: або запорожці плечі наштагають, або татарва наб'є, а волів займе.

Народна пам'ять про козацтво. — С. 92-93.

20. Невільницький торг у Кафі

... У Кафі був найбільший торг невольниками на всю Туреччину. Пригадаємо собі долю тих бранців, що їх татари приводили з України. Повертаючи із кожного походу, татари в Перекопі ділять ясир, дер-

⁶М'ясо.

жати якийсь час невольників при собі, сподіваючись викупу. Нарешті всіх бранців, не викуплених та не потрібних для власного вжитку, татари ввозили до Кафи. Сюди приїждили та скуповували їх купці зі всіх країн, де папувало невольництво. Тому в уяві українського народу Кафа була гірше смерті, і покласти на Кафський торг значило верх нещастя... Звідсіля купці перевозили їх до Царгорода і знов перепродували. Люди молодші та дужі йшли на галери... а жінок, дітей і всіх, що були до залерній служби нездатні, розпродували. Следи наших невольників ми зустрічаємо в найдалішніх країнах: в Олександрії Єгипетській, в Італії, на островах Середземного моря, в Сардинії, Корсиці, на Баларських островах і т. ін.

Антонович В. Про козацькі часи на Україні. — К., 1991. — С. 72-73.

21. Народна розповідь з часів татарських набігів

Покійної моєї матері батько, а мій дід — Іван товстокорий був запорожець. Він все, було, розповідав, як Ізмайлов брали та як Україну осаждала орда. Оце, було, каже, зайде орда в село, забере худобу, людей, добро всіляке, а малих і старих повбиває, посуд потрощить, пір'я з подушок розвіє по вітру. Управиться в одній слободі — їде в іншу, третю, потім жене худобу, людей під хана. Подушки татари розривали задля того, щоб інша орда бачила слід і йшла далі. Як зачують, було, люди, що орда наступає, то вони самі дають їй одвід: візьмуть, порозпороють подушки, викинуть на вулицю, а самі ховаються в лісах, в норах, погребях. Орда добжить до слободи, побачить пір'я — та й далі...

А дітей бідненьких як мучили! Розповідав покійний дід Олійник, що, було, посадять їх на одну лаву, а другу змахнуть по головах — там вони і поснуть навки... Було і так: оце трохи одтягнуть лаву, щоб поставити дітей до стіни, а під шийки лавою ж і подушать... Били нещасних і головами. Оце одну дитину посадять долі, а іншу схопить за ноги, розмагне та головою об голову — і поб'є.

Багато розповідали покійні діди. Раз, кажуть, забігла орда в слободу, вирубала людей, а стара баба візьми та й сховайся у крини. Як на те зайшли татари в хату і знайшли цибулю. От один покуштував —

Козак-бандурист

плюннув і каже: "Ну та й гірка руська постирнака!" Не втерпіла баба та й обізалася з-за комина: "Ні, панотче, то не пастернак, а цибуля!" "Ну, — каже татарин, — коли цибуля, вилазь, марушка!"

Федір Мих. Квирик, 61 р., Явсько, Катери. пов. 29 січня 1888 р.
Народна пам'ять про козацтво. — С. 93.

22. Довголіття запорожців

Ні, тепер не живуть так довго на світі, як колись жили! Як не було ще ні фортеці (Олександрівської), ні Вознесенки (село), тут, по балках та по плавнях, жили запорожці. Дід розповідав, як зруйнували Січ, стали люди сюди надходити і селитися. Над Московкою (ріка), у балці, розповідають, жило три запорожці: дід, син дідов та онук — всі троє були як сніг. Дідові, кажуть, було 130, синові його 110, а онукові 90 років. Люди жили заможненькі: багато було худоби, коней, бджіл. Жила в них сіромашина. Старий дід, дарма, що прожив до 130 років, був з виду червоний, мов буряк, при своєму розумі, лише на ноги слабкий; син його, хоч і молодший, але зовсім, як кажуть, живив з розуму, став мов мала дитина; онук підходив під свого батька. От раз, кажуть, заїхав до них якийсь пан про паспортні спитати (тоді вже ця мода заводилась). Дід сидів на печі, син — на припічку: "Що ти за чоловік?". "Запорожець". "А на печі хто?" "А кат його знає, що за чортяка! Скільки знаю — все у нас живе"... Дід з печі і озвався до пана: "Отак, як бачиш, чоловіче, забув, еретичий син, що я йому батько"...

Осип Шуть, 70 р., острів Хортиця на Дніпрі, 15 вересня 1888 р.
Народна пам'ять про козацтво. — С. 98 — 99.

23. Дмитро Байда-Вишневецький в боротьбі проти турок і татар

Ім'я Дмитра Вишневецького, князя із литовської родини, нащадка Гедиміна, васала литовсько-польського короля вперше згадується в документах 1550 року, коли Сигізмунд II Август, король польський і великий князь литовський, видав йому Канівське й Черкаське староства. Таким чином, він став основним захисником південних кордонів Великого князівства литовського від кримських татар...

За турецькими відомостями, весною 1560 р. Дмитро Вишневецький прибув із низов'я Дону, щоб підготуватися до нового виступу проти

кримського хана й володінн Оттоманської імперії, що мав стати одним із найважливіших у його житті. Можливо, в цей час Вишневецький діяв не стільки на руку цареві, скільки в своїх особистих інтересах, та і його війська склалися ніші не з московських стрільців, а переважно з донських і українських козаків та з черкесів, до яких прилучилися численні авантюристи — поляки, литовці, навіть нагайці й татари.

У березні й квітні 1560 р. Осаяна Порта із трьох різних джерел мала попередження про цей задуманий великий наступ.

... Військові приготування імперії, ймовірно, не відповідали справді існуючій небезпеці з боку Дмитра Вишневецького, по суті доволі незначній; проте мобілізація оттоманських військ сама собою могла безумовно змінити політичну ситуацію в районі.

...Починаючи з літа 1560 р. під командуванням Вишневецького перебувала лише його особиста армія, набрана з українських козаків, до яких, мабуть, приєдналися донці й черкеси... У червні 1560 р. Вишневецький напав на Азов, але у зв'язку з прибуттям турецької ескадри на чолі з бейм Кафрі зазнав невдачі; тоді він із черкесами спробував переплыти Таманську протоку, щоб проникнути до Криму й атакувати Кафу, проте турки були попереджені про цей намір чи московськими гінцями, чи шпигунами, яких послав кримський хан у черкеські землі. Друга оттоманська ескадра пильнувала за переправою й відбила напад...

1564 р. Дмитро Вишневецький востаннє виступив проти Оттоманської імперії. З армією в 4 тисячі чоловік він зайшов до Молдавії, де якраз точилися міжусобні чвари, але його тут захопили в полон і відправили до Стамбула на страту. За "Хронікою Мартина Бельського", козацького ватажка скинули з фортечного муру в Галаті на крок; він провисів на ньому три дні, доки турки, обурені прокльонами, спрямованими проти мусульманської віри, застрелили його із луків.

Багато істориків, зокрема Микола Костомаров та Дмитро Яворницький, погоджуються з версією Мартина Бельського і вважають, що розповідь про загибель Вишневецького лягла в основу славетної народної української пісні про "Байду-козака".

Лемерське-Кельське Ш.
Дмитро Вишневецький
// *Гетьмани України. — К., 1991. — С. 11, 18-22.*

Дмитро Вишневецький (Байда)

24. Про боротьбу повсталих селян і козаків на чолі з С. Наливайком проти польсько-шляхетських військ у 1596 р.

... Козаки отаборилися у чотири ряди возів та візків і навколо влаштували рів і вал, аж возів видно не було; в брамах насипали високі горби, на яких мали гармати, а потім посеред табору збудували високі зруби і між ними землю насипали, щоб з них далі влучали гармати. Отже, нашим⁴ важко було заповідати їм щось штурмом. Вони лише на них нападали і звідусіль їм дошкуляли, так що ні худоби, ні коней не могли вони нікуди на випас випустити і через те дошли з голоду. Також заходили з нами постійно в сутички, в яких нашим непогано доводилося, дарма що під своїм табором накопали вони в полі проти нас густо ями і в них піших з мушкетами посадили...

Було це 7-го того ж місяця червня; другого дня на світанку мали вони намір на них ударити. Тоді козаки, неминучу загибель свою бачачи, почали з перших кондицій, які подав їм гетьман, і хотіли видати провідирів своїх — Шаулу, Шостака та Наливайка. Але Наливайко, помітивши це, почав з полком своїм чинити їм опір; потім майже на присмерку зчинився серед них великий гамір, аж у нашому обозі було чути. Тому наші всі, на коней посадивши, табір оточили і вдарили в сурми та в бубни, щоб той зрадник Наливайко не втік. Проте наші були вже наготові рушити на штурм того ж вечора і теж уже наступати на табір, але козаки⁵, сховивши Наливайка в рові при спробі втекти, видали його і самі привели до гетьмана; другого дня хотіли вони видати й інших, а також віддати гармати й хоругви, скласти зброю і принести присягу, аби їх від страти звільнили. Та коли не хотів гетьман їм обіцяти, що ніхто, де б він не пізнав свого підданця, не забере його, то вони відмовились і казали, що воліють боронитись до останньої краплі крові. Гетьман теж казав: "Бороніться". Наші одразу кинулись на них, так що не змогли вони ні вишкуватися, ні взятися до зброї⁶. Рубали їх немилосердно, так що на протязі милі або більше лежав труп на трупові. Всіх же їх було в таборі, з черню й жінками, до десяти тисяч, з яких врятувалося з Кременьським не більше тисячі...

Наливайка гетьман наказав закувати і послав до короля; приставив його Петро Порембський, піший ротмістр герба Корничі, до Варшави разом з шістьма іншими ватажками, яких швидко потім скарали.

⁴ Це уривок з польської хроніки Іоанніа Бельського.

⁵ Ідеться про козацьку старшину, яка зрадила повстанців.

⁶ Напад польсько-шляхетського війська на козацький табір був учинений тоді, коли повстанці погодилися припинити боротьбу і скласти зброю.

А Наливайка тримали аж до сейму, і він в багатьох лиходійських справах признався. Після сейму віддали йому голову, а після цього четвертували і труп по шматках розвішали.

Хрестоматія з історії Української РСР. — Т. 1 — С. 170-171.

25. Про славетного гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного

Вперше його ім'я стає відомим 1605 року, коли внаслідок морського походу запорожці здобули турецьку фортецю Варну. Наступного року новий похід закріпив за ним славу ватажка запорожців, і його ім'я вже знала вся Україна. 1606 року запорожці під орудою Сагайдачного напали на Кафу (Феодосію), спалили в гавані турецький флот, одбули фортецю й визволили звідти багато християнських бранців...

Петро Сагайдачний

Згодом він здійснив ще низку морських походів на турецькі володіння. Вони завжди були успішні, а це здобуло Конашевичу таку повагу й шану, яких досі не мав жоден козацький гетьман.

Польський уряд неприхильно дивився на зміцнення Запорозької Січі як на вогнище козацьких рухів... Одиаче Польща вела тоді важку війну з Московською державою, підтримуючи внутрішні заворушення у ній, щоб мати їй собі користь із тих смут. Король Сигізмунд III мріяв про нездійсненне для себе завдання — завойувати Москву й завладати престолом Івана Грозного...

... Конашевич не тільки продовжував далі походи супроти турків, а й став захищати до зверхності свого війська цілі терени України, в міру того, як мешканці цих країв, вигнані поміщиками, зверталися до нього й просили захистити їх до козацького війська. Нам відомо, що 1618 року населення містечок і сіл, розташованих у басейнах Тетерева та Ірпелю, утворили козацькі сотні й визнали себе частиною Запорозького війська.

Замість того, щоб приборкати цей поступовий рух Запорозжя, король змушений був усе-таки побічно ствердити його. Того ж 1618 року він організував сміливий похід з метою захистити свої права на московському престолі. Було досягнуто самої столиці, але через несплату грошей на утримання його війська вернулося додому...

Врятувати короля від неминучої загибелі треба було будь-якими засобами. І польський уряд попросив допомоги в незвишеного й переслідуваного ним Запорозжя. Петро Конашевич погодився на це. Сагайдачний рушив через Сіверщину в межі Московської держави, здобувши міста Лівни та Елечь. Він розбив ополчення, яке очолювали воеводи і князі Пожарський та Волконський. Гетьман перейшов через Оку й прибув до табору короля. Таким чином Сигізмунд III було врятовано, і він зміг без перешкод вернутися на батьківщину, уклавши вигідне перемир'я. За це король віддячив козацтву. Із московського походу Петро Конашевич прийшов уже не на Запорозжя, а до Києва і взяв під свою опіку місто. З поширенням титулу гетьмана на ту частину України, що визнавала себе козацькою, польський уряд не згоджувався. Але пам'ятаючи недавню допомогу козаків і Сагайдачного, не протестував... Він схилив його¹¹ висвітити нового православного Київського митрополита і п'ятих православних єпископів для єпархій, ієрархи яких підписали унію...

¹¹ Йдеться про патріарха Теофана.

1620 року Речі Посполитій загрожувало турецьке нашествя, яке перевершувало всі відомі сутички з Туреччиною.

... Королевич знову попросив Сагайдачного допомогти. Гетьман зустрівся з королевичем у Львові й пообіцяв вийти на португюнок польському військові з тією умовою, що уряд визнає владу козацького гетьмана над усією Україною й скасує урядовидження, яким обмежували козаків, й одмовиться підтримувати того старшого над реєстровими козаками (тобто наставленого урядом), чия влада він визнавав досі законною. Королевич пристав на це, бодай виконання залежало лише від ухвали сейму. Звільнивши старшого реєстрових козаків Бородавку, королевич передав його до рук Сагайдачному, що очолив тоді реєстрове козацтво.

Конашевич негайно вирушив із 40-тисячною армією козаків до Хотина і там з'єднався з польською армією. Всі намагання турків були безцільні зламати об'єднання християн, і після сорочка днів облоги й численних атак Осман вернув на свої володіння... Але й Конашевич заплатив життям за свою діяльність: укритий численними ранами, які він отримав під час Хотинської облоги, Сагайдачний їхав додому, лежачи на возі, подарованому йому королевичем, в супроводі королівського лікаря. А 20 квітня 1622 року Петро Сагайдачний умер у Києві, поділивши заповітом своє майно між дружиною та братськими школами: Київською і Львівською.

Поховали його в Богоявленській церкві Київського братства. Але місце могили марно шукатиме інші поцінувач старожитностей, краснавцев. Під час перебудови церкви на початку XVII століття вона опинилася під будівлею нової стіни храму і зникла з очей нащадків.

Антонович В. *Петро Сагайдачний // Гетьмани України*. — С. 29-32.

26. Із промови волинського українського шляхтича Л. Деревинського на Варшавському сеймі про національний гніт в Україні (1620 р.)

... У великих містах церкви залечатано, церковні масти зруйновано, у монастирях замість ченців тримають худобу. Перейдемо до князівства Литовського: там у прикордонних з боку Москви містах робиться те саме. У Могильові і Орні церкви залечатано, попи розвігані. І в Пінську зроблено те саме. З монастиря Лицького зорубили корчму...

Придивись ще до образ і нечуваного гноблення — хіба не гноблення народу нашого руського те, що, крім інших міст, робиться у Львові? Хто додержує грецької віри і не перейшов в унію, той не може проживати в місті, міряти ліктем і квартою і бути прийнятим у цех; не дозволяється проваджати за церковним обрядом тіло померлого жителям міста і відкрито приходити до хворого з тайнами Божими. Знову ж — хіба не гноблення у Вільні. При тому нечуване: коли хочуть тіло померлого поза замком проваджати через замкову браму, через яку проходять і проїжджають євреї й татари, то вони цю браму зачинають і тіло доводиться проносити через іншу браму, яка служить для вивозу міських немістот... Крім того ченців, які не пристали до унії, ув'язати хапають по Новогрудку і по інших містах, роздівають на вільному шляху і заарештовують... Коротко сказати: давно вже великі й нечувані утиски терпить наш руський народ як у Короні, так і у Великому князівстві Литовському.

Історія України в документах і матеріалах. — Т. 2 — С.55 — 56.

27. Розпорядження польського короля Владислава про заборону українцям і білорусам вчитись у вищих школах (1635 р.)

В київських і віленських школах дозволяємо також учитись не уніатам по-грецьки і по-латині, проте, щоб учили гуманітарні науки, але тільки не вище діалектики і логіки.

Хрестоматія з історії Української РСР — Т. 1. — С. 200.

28. Про Хотинську битву (1621 р.)

У 1621 році за владарювання Жигимонта III 30 тисяч запорозьких козаків явили чудові взірці відваги під Хотином. Коли турецький султан Осман І з величезним військом напав на обоз запорозьких козаків, якіки вони називають "табором" і укріплюють виставленими в ряди возами як найміцнішу фортецю, запорожці його хоробро відбили. Пригнічений такою поразкою настільки, що відмовився в той день їсти, султан обіцяв 50 золотих кожному татарину, який приведе хоч

якогось козака (а йому привели 2 тисячі селян замість козаків). Однак козаки під проводом гетьмана Конашевича, до яких потім приєднались й поляки, примусили його до втечі, вигнавши з табору, на який він покладав таку велику надію. У 1626 році ті ж самі воїни, надавши допомогу полякам, одержали ще одну славетну перемогу над татарами, які не змогли використати своїх луків, змокрілих під дощем.

Хотинська війна (1621 р.) // Г. Граб'янка, С. Величко, Я. Мюллер та ін. — К., 1991. — С.59-60.

29. Із Куруківської угоди між представниками польського уряду і запорозькими козаками (1625 р.)

(Текст угоди написаний польським командуванням)

... Найбільше і найсерйозніше непокоїли Річ Посполиту морські походи козаків, які вони робили всупереч забороні уряду, а також їхні свавільства, які вони чинили в містах. Злочини ці зазнали належної кари від зброї коронного війська. Тим, які через щастя і з волі Божої уникнули страти і зберегли життя, обіцяючи надалі віддати його на службу Речі Посполитій, ми іменем його королівської милості і Речі Посполитої оголошуємо прощення...

Ми вважаємо справедливим, щоб військо запорозьке, яке складається з підданих й. к. м., мало голову або старшого, за прикладом давніх років, призначеного королем або гетьманами коронними з відома його королівської милості. Тому на основі повноваження, даного від й. к. м. і Речі Посполитої, й. м. пан воєвода сендомірський, гетьман польний коронний²², з відома всіх нас затвердив старшим обраного козаками пана Михайла Дорошенка²³. І надалі козаки повинні будуть користися виключно тому старшому, якого самі вони оберуть, але який буде затверджений королем його милістю або його наслідниками, польськими королями, на подання коронних гетьманів...

Через те, що король його милістю бажає для кращого порядку знати число козаків, щоб мати змогу захопити більш заслужених до успішної служби Речі Посполитої, то він доручив скласти правильний список війська запорозького з зазначенням числа козаків, які проживають у кожному місті й.к.м.

З числа 6000 козаків 1000 або більше, на розсуд коронного гетьмана і з відома їхнього старшого, залежно від умов часу, мусять перебувати

²²С. Конєцпольський

²³Михайло Дорошенко був гетьманом реєстрових козаків у 1625-1628 рр.

на Низу за порогами і там виконувати свою службу: подавати відомості про дії ворогів, не допускати їх до переправ і взагалі захищати ті місця. Решта, живучи по волостях, мусили йти в похід з наказу коронних гетьманів на допомогу регулярному війську або туди, куди треба буде, утримуючись у дорозі від утиску жигелів.

Хрестоматія з історії Української РСР. — Т. — С. 207 — 208

30. З ординації 1638 р.

Через те, що єдиним нашим бажанням у справі управління державою є зйти такі способи, з яких наші віроюданні завжди переконалися б у найій королівській ласці, але оскільки козацька сваволя так розгнуздалася, що для приборкання її довелося рушити наші війська і битися з козаками, і з благословення Бога як володаря всіх воєн розгромити і уразити їх, відвернувши цим страшну небезпеку від Речі Посполитої, — тому на вічні часи позбавляємо козаків старшинства, всяких старовинних судових установ, права, доходів і інших відзнак, набутих ними за вірні послуги від наших предків і тепер вислідок заколотів утрачених, і бажаємо тих, кого в живих зберегло воєне щастя, мати в стані простого народу оберненого в хлопів.

Реєстровим же козакам, число яких Річ Посполита визначала на своїй службі тільки 6 тисяч і які смирлилися перед нами і Річчю Посполитою, ми встановлюємо таку військову організацію, згідно з постановою цього сейму.

На місце старшого, який більше не буде (вибиратись) з-посеред козаків, ми будемо ставити старшого комісара, від сейму до сейму, за рекомендацією гетьманів, людину, яка була б народжена в шляхетському стані, в лицарській справі досвідчена, підтримувала б у військовий лад, запобігала б усяким бунтам, була б справедлива до вбогих людей і з розпорядження гетьмана приходила б у той час і на призначене місце, де потребуватиме Річ Посполита...

Пошки з своїми полковниками повинні ходити по черзі на Запорожжя для охорони тих місць і щоб перешкодити татарським переходом через Дніпро. Треба невинно стежити, щоб козацька воляниця не ховалась по островах і звідти не чинила б походів на море. Разом з тим жоден козак не повинен наважуватись ходити на Запорожжя без паспорта комісара; спійманий комедантом козацьким, від підлягає смертній карі...

Хрестоматія з історії Української РСР. — Т. I. — С. 192 — 193.

31. Про видання Біблії князем Костянтином Острозьким

Думка видати повну Біблію постала давно в князя Костянтина Острозького, бо потреба в ній була пекуча, і на неї вказували князеві з усіх сторін. Не треба забувати, що стара наша культура базувалася найбільше на Біблії, без неї не було взагалі духовного життя, тому брак повного Св. Письма відчувався тоді на кожнім кроці...

Згідно з грецьким звичаєм православні слов'яни тоді ще не мали повної Біблії в одній книзі; перекладеною була-таки ціла Біблія, але звичайно вживали тільки окремі її книжки. Рукописні книжки були не однакової вартості, а часто з великими помилками...

Думаю, що справно видання повної Біблії найбільше боліла тоді Острозька школа, і під її впливом працював і князь Костянтин. Найперше треба було роздобути добрий текст Біблії, а не на той час була справа целегка. Ходили чутки — їх підтримували й московські емігранти на Волині, наприклад князь Андрій Курбський, — ніби повну Біблію в добрих давніх списках має Москва. Князь Острозький вживає найрізніших способів добути з Москви бажану книгу. І тільки по довгих трудах цар Іван Грозний прислав до Острога давно бажаного рукопису, списаного з так званої Геннадієвої Біблії 1499 р.

Дуже мальовничо розповідає про ці заходи сам князь Костянтин у передмові до Біблії 1581 р.

...Зачалася друга доба в підготовленні до видання Біблії. виявилось ясно, що то ще не все — зібрати які-небудь рукописи для повної Біблії, а головне — зібрати добрі рукописи. Тепер князь Острозький вдається в протилежний бік за потрібними рукописами — шле до греків, а також не минає "далеких земель вселенної — як землі Римської, так і Кандійські острови". Своїми посланнями та листами, пише князь Острозький, "дійшов навіть до самого вселенського патріарха Єремії, скрізь ласкаво просячи собі людей, що добре знають Св. Письмо грецьке і слов'янське, та книжок, добре вправлених і не зіпсутих. І ласкавий Бог допоміг мені: книжок та вчених людей для своєї справи здобув я подосталь".

Огієнко І. Українська церква. — К., 1993. — С. 136, 138.

32. Про Київського митрополита П. Могилу

...Ім'я Могили належить до стародавніх знатних родів молдавських. У кінці XVI століття при допомозі польського гетьмана Яна Замойського один із Могили, Ієремія, зробився господарем молдавським, а в 1602 р. брат його Симеон — господарем валаським. У 1609 р. Симеон став також господарем і Молдавії, але ненадовго. Спершу він поступився господарством небожеві своєму, Костянтину, а потім турки позбавили цей рід господарства. Могили змушені були шукати пристанища в Польщі. Син Симеона, Петро, навчався, як кажуть, у Парижі, потім був на військовій службі у Польщі, а 1625 р. постригся в Печерській лаврі, ще не досягши 30 літ од роду. Вступ у чернече звання особи такої знатної і до того ж такої, що перебувала в породичній з могутніми польськими домами, надавав підтримку православній справі...

Призначення Петра Могили митрополитом у Києві викликало надзвичайне захоплення. Учні братського училища склали йому гімни й панегірики... Друкарі піднесли віршовану брошуру, яку вони надрукували під назвою "Евфонія веселобремяча", а київські міщани спільно з козаками і православними духовними в пориві кинулися одімати в уніатів стародавню святиню руську — Софійський собор. Уніатський митрополит Йосиф Вінягми Рутський проживав не в Києві, а у Вільні. Софійський собор стояв порожній, богослужіння в ньому не відправлялося, а ключі зберігалися у шляхтича Корсака... Києви на чолі з Беляевою, Вереміенком і слюсарем Биковцем нагопном з п'ятисот чоловік кинулися на будинок Корсака. Пан був відсутній; в домі залишилася його мати, в якій були в той час гості. Києви зажадали ключів од собору. Пані Корсакова не дала ключів. Тоді кияни оголосили, що самі знайдуть ключі, кинулися до собору, відбили колодки, якими замикався собор, відламали двері, відлущували тих, котрі хотіли стати їм на заваді, забрали ризницю й посуд і відіехали в лавру до митрополита... Разом із церквою св. Софії кияни тоді ж оволоділи дерев'яною церквою св. Миколая, на місці Десятинної, і стародавніми стінами церкви св. Василя, побудованої св. Володимиром на Перушовому пагорбі.

Першою турботою митрополита було привести церкву св. Софії в благоліпний вигляд і освятити її для богослужіння; він називав її "єдиною прикрасою православного народу, главою і матір'ю всіх церков". Петро Могила старався відновити стародавню святиню Києва і разом з тим оживити в народі спогади давнини. Таким чином він відновив церкву св. Василя; з руїн Десятинної церкви збудував нову кам'яну церкву, при тому під час проведення робіт знайшов у землі гріб св. Володимира й поставив голову його в Печерському монастирі для

поклоніння, відновив також церкву Спаса на Берестові. З особливою любов'ю ставився він до Софійського собору, хоча жив постійно в Печерській лаврі, залишаючи її архимандритом...

Більше всього Могила зосередив свою діяльність на київській колегії. Одразу ж по вступові своєму в сан митрополита Могила перетворив київську братську школу на колегію, заснував іще школу у Винниці, звів при Київському братстві монастир та друкарню і підпорядкував їх київському митрополитові. Це було порушенням ранішого розпорядження патріарха Феофана, за яким Київське братство з Боговльєнською церквою підлягало самому патріархові; але це порушення виправдовувалося здійсненими змінами: заснуванням монастиря і перетворенням школи на колегію; зарешті, й тим, що колегія і монастир утримувалися головним чином коштом Петра Могили. Сам монастир заснований був зовсім на особливих засадах, ніж інші монастирі: він мав тісний зв'язок з колегією; в ньому перебували тільки ті ченці, які були наставниками; усіх їх було взято з Печерської лаври. На утримання братської колегії і монастиря Могила приписав дві лаврські волості, подарував колегії власне своє село Позняківку і, крім того, постійно давав поміч грошми на будівлі і на підтримку вчителям та учням. За його прикладом і переконаннями залісана в братство шляхта помагала колегії різними пожертвуваннями...

Мета київської колегії була переважно релігійна: потрібно було виховати покоління вчених і знаючих духовних осіб, а так само й мирських людей, які могли б свідомо бачити правоту східної церкви і за своєю освітою стати врівень з тими, у борні з якими довелось їм захищати права своєї церкви з допомогою закону і розмірковувати. Але в Польщі, як ми вказували, питання віри тісно зв'язувалися з питаннями національності, поняття про католика зливалося з поняттям про поляка, як з іншого боку, поняття про православного — з поняттям про руського; і тому завданням колегії неминуче стала підтримка і відродження руської народності...

Костомаров М. І. *Історія портретів*. — К., 1993. — С. 112, 115, 119

33. Про шкільну освіту в козацькі часи

Школа Лутького братства носила назву єдиної-словенської, тому що в ній викладали дві мови. Учні поділялися на три розряди: у першому навчалися читати; у другому читали і вивчали напам'ять різні предмети; в третьому розряді пояснювали вивчене і обговорювали його. В ході навчання зверталася увага, щоб учень якомога більше засвоював

і розумів те, що вивчає; з цією метою після закінчення класу учні повинні були переповідати уроки один одному; переписувати їх і повторяти перед рідними і господарями, яким їх доручено, а другого дня перед початком нового уроку відповідати вчителю вчорашній. Предметами навчання були, окрім першочотаткового читання і письма, грецька і слов'янська граматики з виравами, заучування і тлумачення місць Св. писання, отців церкви, молитов, богослужіння, церковна псалодія, наука рахунку, а також місця з філософії, поетів, істориків, риторики, діалектики і філософії. При цьому суворо заборонялося читати і тримати в себе сретичні та іновірницькі книги. Для вправління з мов постановлено було, щоб учні говорили не "простою" мовою, а грецькою чи слов'янською. Учні могли навчатися не всіх наук одразу, а лише деяких, зважаючи на свої здібності, за порадою ректора чи за бажанням батьків. У школу приїмали дітей всіх станів і верств, починаючи з місцевих шляхтичів та міщан до бідняків, які просили милостиню на вулицях; вихователям суворо постановлялося не робити між ними ніякої різниці, окрім як в залежності од їхніх успіхів; усі вони по черзі мусили виконувати обов'язки слуг, топити печі, замітати школу, сидіти біля дверей і т. ін. Стосовно моральності учні повинні були суворо дотримуватися правил благочестя, понеділь її у свята збиратися до богослужіння, перед тим вислуховувати благопристойні повчання, а після обіду слухати пояснення прочитаних у церкві місць Св. писання... Окрім головних шкіл, які існували при братствах, по всій Південній Русі була розсіяна велика кількість приватних шкіл при монастирях

та церквах; так про Іова Борещького є відомості, що, будучи священником у Воскресенській церкві на Подолі (у Києві), він завіз школу й відначився рівним ставленням до виховання юнацтва. На старість і він, і дружина його постриглися. Іов, у званні ігумена Михайлівського Золотоверхого монастиря, займався вихованням дітей і в подальшому, зробившись митрополитом, дбав про процвітання шкіл.

Костомаров М.І. *Екзерса портрети.* — С. 107.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Коли почалася експансія іпоземних держав на українські землі?
2. Які військові походи литовських військ на території України ви знаєте? В чому полягають їх причини і наслідки?
3. Які причини укладання унії між Литвою і Польщею? Які зобов'язання брала на себе кожна із сторін за Кревською унією?
4. Які історичні події передували появі Гродзького привілею? Визначте його основні положення.
5. Охарактеризуйте законодаві норми Великого Литовського князівства за судебником короля Казимира.
6. Які утиски зазнавали православні в Польщі?
7. Проаналізуйте права і обов'язки населення Великого Литовського князівства за Статутом на волюж.
8. Дайте характеристику рішенням Люблінського сейму 1569 р. Які причини об'єднання Польщі і Литви в одну державу — Річ Посполиту?
9. Які законодаві акти були запроваджені Литовським статуту 1588 р.?
10. Підготуйте опис про формування феодального землеволодіння в Україні за документами родяду.
11. Використовуючи наведені джерела, визначте, яких утисків зазнавав український народ під владою Речі Посполитої.
12. Які легенди і перекази ви знаєте про козаків?
13. Дайте характеристику української шляхти. Які особливості її положення за описом Д. Антоновича?
14. Під впливом яких умов і обставин формувалися змігч запорозького козацтва?
15. Які особливості в організації суспільного життя мали запорожці?
16. Які закони існували на Січі?
17. Хто такий Дмитро Байда-Винницький? Яке його місце в історії козацтва?
18. За документами розділіть опис на тему: "Українське козацтво в боротьбі проти турок і татар".
19. У чому полягають причини вершніх повстань козаків і селян проти Польщі? В яких обставин вдалося прудити виступ від провідом С. Наливайка?
20. Якими справами уславив своє ім'я гетьман П. Конашевич-Сагайдачний?
21. Що вам відомо про заборони українцям на хрещення?
22. Яке значення мала Хотинська битва в історії Європи?
23. Хто такі ресестрой козаків? Які вони мали права і обов'язки?
24. За яких обставин з'явився Ординація Війська Запорозького 1638 року? Які обмеження вводилися для українського козацтва?
25. Чим характеризувався розвиток культури і освіти в козацьку добу? Що вам відомо про просвітницьку діяльність Костантина Острозького?
26. Хто такий Петро Могіла? Який його внесок у піднесення православної церкви і української культури?

РОЗТАШУВАННЯ СІЧЕЙ У РІЗНІ ПЕРІОДИ ЇХ ІСНУВАННЯ

Розділ 4.

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ 1648-1657 рр. ПІД ПРОВОДОМ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Головною причиною національно-визвольної війни українського народу 1648 - 1654 рр. стало посилення утисків з боку польських магнатів та шляхти після поразки селянсько-козацького повстання 1637 - 1638 рр. Прагнення народу до визволення з панської неволі ставало тим рішучішим, чим сильнішим було гноблення.

Нестерпно страждали від феодального гніту позбавлені землі селяни, які були змушені працювати найманими робітниками в панських маєтках. Своїм становищем були незадоволені козаки, вільні землероби, незможні мешканці міст. Від сваволі магнатів страждало республіканське козацтво.

Про становище козаків та селян розповідається в уривку з так званого "Літопису Самовидця", автором якого вважають Романа Ракушку-Романовського — представника козацької старшини, активного учасника визвольної війни [1].

Тяжке становище українських селян змальоване також в уривку з книги "Опис України" французького військового інженера і картографа П'єрра Левассера де Боглана, який проїздом 1630 - 1647 рр. служив інженером-фахівцем у артилерії польського коронного війська, що було дислоковане на території України [2].

Очолити народне повстання судилося Богдану Хмельницькому. І це не випадково. Він був добре відомий серед української старшини і вирізнявся своїм військовим досвідом, набутим у війнах з татарами, освітою, дипломатичними здібностями, був популярним серед козаків. В уривку із літопису Самійла Величка розповідається про прибуття Б. Хмельницького на Запорозьку січ та обрання його на гетьмана [3].

У листі до коронного гетьмана Миколи Потоцького² Б. Хмельницький пояснює, які обставини привели його на Запорозжя [4].

Лист М. Потоцького до короля Владислава IV [5] свідчить, що народний рух набрав масового характеру вже в перші місяці 1648 р.

Ступивши на шлях повстання, Б. Хмельницький часто звертався до українського народу із закличками взяти участь у боротьбі проти панської неволі. Він розсилав таємні листи, їх тоді називали універсалами, по всій Україні, в яких закликав народ підтримати визвольну війну. На жаль, оригінали тих листів не збереглися. Про їхній зміст ми можемо судити лише з різних переказів та літературних переробок [6].

15-26 травня 1648 р. біля міста Корсуня (зараз це Корсунь-Шевченківський) відбулася битва повстанців під проводом Б. Хмельницького з польським військом, яке зазнало в ній нищівної поразки. У полон потрапили коронні гетьмани М. Потоцький та М. Калиновський [7].

Поразка під Корсунем викликала неабияке зашепоєння, навіть переляк серед польського шляхти. Ці настрої яскраво висловив сучасник тих подій Адам Кисіль³ [8].

Черезоти Запорозького війська підняли дух українського народу. Селяни почали масово вступити до повстанських загонів [9].

Битва під Пилявцями 21-23 вересня 1648 р. також завершилась блискучою перемогою козацько-селянських військ під проводом Богдана Хмельницького. Опір шляхетських військ був остаточно зламаний і їхні залишки у панії втекли до Польщі. Ця перемога відкритим шляхом до визвольного наступу повсталих на західноукраїнські землі.

В уривку з твору польського письменника, поета, автора історичних поем Самуїла Твардовського (1600-1661) "Війна домова" ("Троянська війна вільна") розповідається про поразку польського війська в битві під Пилявцями [10].

Наприкінці грудня 1648 р. Б. Хмельницький урочисто вступив до Києва. Ця подія змальована у документі 11.

Після того як польсько-шляхетська армія зазнала нищівних поразок, польський уряд був змушений розпочати переговори з

¹ Точна дата обрання Богдана Хмельницького гетьманом невідома.

² Микола Потоцький (?-1651) - польський магнат, з 1646 р. великий коронний гетьман Речі Посполитої. Керував військами, які придулювали козацько-селянські повстання 1637-1638 рр. Під час Корсунської битви 1648 р. потрапив у полон і був виданий кримському ханові, звідси визволений за викупу. Очолював польські війська у битві під Берестечком 1651 р.)

³ Адам Кисіль (1550-1633) - шляхтич, походив з давнього українського роду на Волині. Був православним, але своїм найпершим обов'язком вважав нерішті Речі Посполитої. Служив королю як помісар з козацьких справ. Брав участь у придушенні козацько-селянських повстань у 30-х роках, за що в народі його назвали зрадником. Навмисно примирити уряд Речі Посполитої з українським козацтвом.

Б. Хмельницьким. Дія цього в лютому 1649 р. до Переяслава прибула польська мирна комісія.

На переговорах Б. Хмельницький виступив перед польськими послами не тільки як гетьман, а й як представник усього українського народу. Він був впевнений, що Україна врешті-решт відокремиться від Польщі.

На переговорах з членом делегації польського уряду А. Киселем Б. Хмельницький висловив наміри довести визвольну війну до переможного кінця. Про це повідомляв польський шляхтич В. Мясковський [12].

Уже на початку війни Б. Хмельницький встановив контакти з російським урядом, а невдовзі і дипломатичні відносини [13, 14].

Після того як 5-6 серпня 1649 р. українські війська під проводом Богдана Хмельницького за допомогою татар оточили табір польських військ під Зборівим, король Ян Казимир був змушений погодитися на мирні переговори. Українська делегація, яку очолював сам Б. Хмельницький, висунула свої вимоги [15].

Зборівський договір було укладено 8 серпня 1649 р. між українськими керівниками та польським урядом. За умовами договору козацьке військо було обмежене реєстром до 40 тисяч; селянам, які були прийняті до козацького війська, дозволялося виїхати на козацьку територію; всім учасникам війни оголошувалась амністія. Разом з тим Б. Хмельницькому не вдалося залишити під владою Запорозького війська всю територію України. Під владу гетьмана переходили лише Київське, Чернігівське та Брацлавське воєводства, польській шляхті поверталися всі її маски, що дало привід для подальшого розгортання визвольної війни [16].

Однією із найтрагічніших сторінок в ході визвольної боротьби українського народу стала битва під Берестечком. Проте поразка в ній не більше посилала рішучість українського народу відстоювати свою свободу, що знайшло вираз у розгортанні справжньої народної війни проти польської шляхти.

Уривок з книги французького офіцера П'єра Шевальє - сучасника тих подій, який перебував на службі в Польщі, - "Історія війни козаків проти Польщі" розповідається про героїзм українських козаків у битві під Берестечком.

Берестецька битва залишила глибокий слід в українському фольклорі. Нижче наведена народна дума, присвячена цій трагічній події. Її записав видатний український історик Микола Костомаров на Волині [18].

Після Берестецької битви польське військо перейшло в наступ

проти повстанців. Центром оборони Б. Хмельницький обрав Білу Церкву. Польські полководці спробували ополудити українським оборонним табором, проте це їм не вдалося. Українські війська хоробрі оборонялися, а поляки, які були стомлені війною і до того страждали від різних хвороб, з неохотою йшли у бій. За таких умов командування польської армії вирішило розпочати переговори про перемир'я. Б. Хмельницький та козацька старшина погодилися із пропозицією поляків, оскільки військові сили українців були значною мірою ослаблені внаслідок поразки під Берестечком і не готові продовжувати воювати взимку.

За таких обставин 18 вересня 1651 р. був укладений Білоцерківський мир [20].

Перемога українсько-татарських військ над польською армією неподалік гори Батіг, що на лівому березі ріки Південний Буг 1-2 червня 1652 р., дала змогу скасувати умови невигідного для України Білоцерківського миру, сприяла зміцненню української державності. Про розгром польського війська під Батогом розповідається в уривку з листа польського шляхтича М. Длужевського, який брав участь у цій битві, до польського коронного гетьмана [21].

Після перемоги під Батогом протягом 1652-1653 рр. Б. Хмельницькому доводилося ще не раз відбивати наскоки шляхетських загонів на Україну. Так, зокрема, восени 1653 р. Ян Казимир з 20-тисячним військом прийшов на Поділля і влаштував табір біля містечка Жванець. Козацько-татарське військо оточило ворога й тримало його в облозі з 21 жовтня до 15 грудня. В польському війську почався голод та дезертирство. Лише завдяки тому, що хан Іслам-Гірей на власній розсуд розпочав мирні переговори з поляками, їхня армія була врятована від загибелі. Про наслідки, який мав Жванецький трактат, розповідається в уривку з літопису Самійла Величка [22].

Велике значення для подальших відносин між Росією та Україною мало рішення Земського собору, який відбувся 1 жовтня 1653 р. у Москві. Україна була визнана і фактично, і юридично, незалежною країною, яка може вступати в відносини з іншими державами, документи [23, 24].

Текст промови Б. Хмельницького на Переяславській раді зберігся у так званому "статейному списку" російського посла Бутурдіна. Тому можливо припустити, що вона була відредагована, а деякі її положення могли бути пропущені або додані. Наприклад, дивно, що у промові нічого не сказано про волюнті Запорозького війська. Адже гетьман ніколи не забував наголосити на цьому питанні. Крім того, до тексту

вочевидь додано терміни, як титули нарія, які в Україні ніколи не вживалися [25].

Документи 26-28 свідчать, що Україна та Росія об'єдналися на конфедеративній основі.

Богдан Хмельницький проявив себе не лише як видатний полководець, а й як тонкий дипломат, який прагнув зміцнити міжнародні позиції України [30-33].

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ

1. Становище козаків і селян у першій половині XVII ст. (з літопису Самовидця).
2. Які повинності селян щодо панів?
3. Про прибуття Богдана Хмельницького на Запорозьку січ та обрання його на гетьмана.
4. З листа Богдана Хмельницького до коронного великого гетьмана Миколи Потоцького з викладом причин переходу на Запорозьжя.
5. Лист коронного гетьмана М. Потоцького до короля Владислава IV про повстання козаків і селян під проводом Богдана Хмельницького (21 березня 1648 р.).
6. З Універсалу Богдана Хмельницького із закликом до українського народу підтримати повстання.
7. Про розгром польського війська під Корсунем.
8. Адам Кисель про поразку польсько-шляхетських військ.
9. Участь у Визвольній війні вихрив мас селян і ремісників (з літопису Самовидця).
10. Про розгром польського війська під Пилипцями (1648 р.).
11. Богдан Хмельницький у Києві.
12. Намір Богдана Хмельницького довести визвольну війну до переможного кінця (1649 р.).
13. Із листа Богдана Хмельницького до нарія Олексія Михайловича.
14. Лист Богдана Хмельницького цареві Олексієві Михайловичу з просябою подати допомогу в боротьбі проти польсько-шляхетського війська (22 квітня 1649 р.).
15. З шлюбу Запорозького війська, перемітив королю Яну Казиміру.
16. Із Збориського договору.
17. Героїзм українського війська у битві під Берестечком.
18. Битва під Берестечком.
19. З Білозеріанського миру.
20. Універсал Б. Хмельницького до українського народу із закликом готуватися до війни.
21. Про битву під Батогом.
22. Чому Хмельницький мало дбав про Жвонецький трактат і через це неждано і штучно завдав необережним полякам несправної шкоди - спричинив втрату ними всієї малоросійської України.
23. З грамоти нарія Олексія Михайловича Богданові Хмельницькому про угоду взяти Україну під захист (22 червня 1653 р.).
24. З рішення Земського собору про включення України до складу Росії (1 жовтня 1653 р.).
25. Промова Б. Хмельницького на Переяславській раді 8 січня 1654 року.

26. Із статей Б. Хмельницького (1654 р.).

27. Жалувана грамота царя Олексія Михайловича війську Запорозькому на абереження його прав і польностей (27 березня 1654 р.).

28. З царської грамоти про абереження прав української шляхти на землю, польності і привілеї (27 березня 1654 р.).

29. Розповідь з літопису Самовидця про входження України до складу Росії.

30. З листа Богдана Хмельницького до шведського короля Карла Луства про дружбу (1656 р.).

31. Лист Богдана Хмельницького до князя Трансильванії Юрія Ракоці про дружбу (1656 р.).

32. Універсал Богдана Хмельницького про висилку на допомогу Юрію Ракоці козацького війська (1656 р.).

33. З листа Богдана Хмельницького до князя Трансильванії Юрія Ракоці про союз із Швецією (1657 р.).

34. Зі статті М. Грушевського "250 літ".

1. Становище козаків і селян у першій половині XVII ст.

(З літопису Самовидця)

"Початок і причини війни Хмельницького є виключно в переслідуванні поляками православ'я і обтяженні козаків, бо ж тоді їх, не бажуючих панщини робити, до чого не звикли були, на службу в замках повернуто, і їх з листами (посилали) і в містах до чищення коней і догляду за ними старости держали, в дворах грубих, тобто печі, палили, псів чистити і доглядати, подвір'я замітати і до інших незносних робіт приставляли. Ну а ті, що були козаками реєстровими, то над ними шляхта панове полковники від гетьмана коронного позасилані були, які про їх вольності ніскільки не дбали, як тільки могли зневажали їх і втихомурювали; плату, яка визначена була від короля його милості Речі Посполитої по золотих тридцять на рік вони собі забирали, з сотниками ділячись, бо сотників не козаки обирали і настановляли, але полковники, кого хотіли, з своєї руки, щоб вони до них зичливими були. А також і полковники козаків до всякої домашньої незвичної роботи приставляли, якщо ж який-небудь козак, вийшовши в степи, достане в татар коня доброго, то його в нього віднімуть; із Запорозжя через дику поля з рогом, яструбом, орлом чи хортом посилас козака бідного в міста, кому подарунок шлючи, якому-небудь панові, не жалючи козака, хоч би він і загинути мав, не в трудно було тоді від татар. Знаю ж, які якого языка татарського піймали козаки, то з язиком татарським кого-небудь свого жовніра, до якого полковник ласкавий, посилас до гетьмана коронного, а козацку видагу потлумляють... Ті ж козаки, що ходили на рибу за пороги, то в них на Кодаку на комісара рибу десяту відбирали, і полковникам окремо треба дати, і сотникам, і осавулові, і писареві, - так що до великого убозтва козацтво дійшло.

А більше шести тисяч не повинно козаків бути, хоч і син козацький, а ту ж панщину мусив робити і податки давати. Таке над козаками було. Над посіпльством же, хоч в усюму жили заможні, а збїжжям, з бидлом, з пасіками, однак же, чого на звика була Україна теріти, вимисли великі були від старост, і від намісників...".

Хрестоматія з історії Української РСР. - Т. 1. - С. 255 - 256.

2. Якi повинності селян щодо панів

"Тутешні селяни заслуговують на співчуття. Вони мусять працювати власноручно і із своїми кінями три дні на тиждень на користь свого

пана¹, а також сплачувати йому залежно від наділу, який тримають, певну кількість буассо² зерна, багато каплунів³, курей, гусей і курчат перед Великоднем, Трійцею і Різдом. Крім того, (повинні) возити дрова для потреб свого пана та викопувати тисячі інших повинностей, яких би й не повинні бути робити, не кажучи про гроші, яких пани від них вимагають, а також (забирають) десятину з баранів, свиней, меду, всіяких плодів, а кожного третього року - третього вола. Одним словом, селяни змушені віддавати своїм панам усе, чого ті захочуть, так що немає нічого дивного, коли ці нещасні ніколи нічого не відкладають для себе, перебуваючи у таких тяжких умовах залежності. Але і це ще не найважливіше, оскільки пани мають необмежену владу не тільки над їхнім майном, але й над їхнім життям: ось яка велика свобода польської шляхти (яка живе неначе в раю, а селяни ніби перебувають у чистилниці). Тому як трапляється, що ці бідні селяни потрапляють у повну залежність до злих панів, то опиняються у ще жалюгіднішому стані, ніж каторжан на галерах. Таке рабство і призводить до того, що до багату хто тікає, а найбідважніші з них подаються на Запорозжя [Zarogozys], яке є місцем притулку козаків на Борисфені. Проживши там певний час і взявши участь у морському поході, вони вважаються запорозькими козаками. Завдяки таким втечам їхні загони постійно і непомірно зростають, що з достатньою очевидністю підтверджується і шніпшим повстанням⁴.

Бодлан Г. Д. де. Опис України, кільках провінцій Королівства Польського, що підлягає від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями способом життя і ведення воєн. - К., 1990. - С. 32-33.

3. Про прибуття Богдана Хмельницького на Запорозьку Січ та обрання його на гетьмана

"Хмельницький прибув із Криму до Запорозької Січі перед заходом сонця в супроводі чотирьох, посланих від Тугай-бея, значних татар. Кошовий з усіма курінними отаманами сердечно й радісно його привітали, а надрт зрадили тоді, коли Хмельницький звідомив їм, що хан

¹ 3-денна панщина існувала у центральній частині України. В західних повітах відробкова рента досягала 4-5, паліть 6 днів на пожеди з наділу. На сході вона була значно меншою.

² Буассо (boisseau) - старовинна французька і бельгійська міра збіжжя; дорівнювала 13 л.

³ Каплун - півень.

⁴ Мається на увазі національно-визвольна війна 1648-1654 рр.

Богдан Хмельницький

з'явив до нього й усього Запорозького війська свою прихильність та ласку й вивлав з мурзю Тугай-беем орду на допомогу Хмельницькому проти поляків. Отже назавтра кішне військо (піхотне-бо вже було в Січі), яке залишилося в полі й на луках поблизу Січі з кінними, могло вже зібратися до коша для справжнього діла. Для того по заході сонця, за давнім запорозьким звичаєм, ударили з трьох найбільших гармат, а, переночувавши, улоєвіта знову стріляли з тих трьох гармат, подавши таким чином потрібне гасло. Коли ж розвиднілося і сонце розсипало по всій піднебесній своє воєнне, ясноєйне проміння, до Січі збиралася вже значна частина кінного війська. Числялося усього того війська, пішого й кінного, тридцять з лишком тисяч⁸. А коли вдарено в котли на раду, то побачили, що для такої сили війська січовий майдан затісний. Отож, зважаючи на це, кошовий отаман із Хмельницьким мусили вийти з січової фортеці на просторіший майдан.

Тут було оголошено всьому війську й виразно сказано, що за збитка на гніт, які терплять козаки й уся Мала Росія, проти поляків повиннається війна. При тому було звідомлено, що кримський хан прихильний і ласкавий до Запорозького війська і не тільки відпустив із Хмельницьким чотири тисячі татар на чолі з Тугаєм, але й сам з усіма ордами (коли на те буде потреба) готовий буде прийти в допомогу козацькому війську проти поляків. Для того він зважив на настійне прохання Хмельницького, повірив присязі Хмельницького і взяв собі в заклад старшого його сина Тимоша.

Почувши це, все Запорозьке військо одностайно і одногolosно назвало Хмельницького своїм гетьманом і 19 квітня постановило й обидло стояти за нього у війні з поляками, навіть якщо треба буде головами пакласти. Після цієї постанови від кошового до військової скарбниці вислано січового писаря з кількома курінними отаманами та іншим значним товариством, щоб вони взяли там і принесли на раду військової клейноди. Посланці все те виконали, вказані клейноди принесли на раду й вручили їх зараз же Хмельницькому. А ті клейноди

⁸ Число перебільшене. Збільшувати чи зменшувати кількість війська було в традиції стародавніх літописів.

були такі: дуже гарна королівська золотопісна корова, дуже модний бунчук з позолоченою галкою й деревцем, дуже майстерно зроблена й оздоблена коштовним камінням срібна позолочена булава, срібна військова печатка та нові мідяні великі котли з довшешем⁹. До того всього приставлено було три легкі польові гармати з доданою до них пороху й куль, а амуніцією і пушкарями¹⁰.

Літопис Богдана Хмельницького (Факсиміле)

Величко С. В. *Літопис*. - К., 1991. - Т. 1. - С. 58 - 59.

4. З листа Богдана Хмельницького до коронного великого гетьмана Миколи Потоцького з викладом причин переходу на Запорозжя

"Думаю, в. м., м. пан і добродій, добре пам'ятає, що я вже кілька разів скаржився в. м., м. м. панові, на його м. пана коронного хоруного і на українних урядників, а саме на пана Данієла Чаплинського. Уподобавши собі мій власний, успадкований від батька хутір, пане Чаплинський випросив у небіжчика славної пам'яті пана краківського дозвіл осадити слобідку на вищезгаданому моему хуторі і після смерті небіжчика силоміць відібрав його у мене з усім добром, з хлованими, з ставами, з сіножатями. Цим хутором з давніх часів володів мій батько небіжчик, і я маю на нього привілей... Та, незважаючи на це, вони вигнали мене з усього, і щоб я не домагався відплати за ці кривди і шкоди, пригрозили мені смертю, безвідставно і незаслужено обвинувативши мене в тому, що я нібито замисляв перевести на Запорозжя гармату. Буду вірити в благородне панське слово в. м., м. м. пана, та в милостиву ласку в. м., м. м. пана, і що, врахувавши мої колишні заслуги, зволених наказати рятувати мене і боронити від такої біди. Покірно віддаюся до послуд милостивой ласки в. м. м. п.

Даний з Запорозжя, дня 3 березня 1648 р.

В. м., м. пана і добродія, найнижчий підпісок Богдан Хмельницький. Пан Чаплинський, уподобавши собі мій власний, успадкований від батька хутір під Чигирином в Суботіві і не маючи нішого способу закопати його, випросив дозвіл у небіжчика св. пам'яті п. краківського осадити слободу на вищезгаданому хуторі, де у мене були чотири риби

⁹ Кошаний клейноди було відібрано в козаки після розгрому 1638 р.

ставки і млини, лани, закопи, сіножаті, на які я маю привілеї його к. м.т. Прийшовши в що слободу, голодний люд спонами розісе зібране протягом кількох років збіжжя, якого було на гумні 400 кіп. Висіяне на поля зерно все пропало, бо посіви витолочено худобою, кіньми, візцями. Так мене силоміць вигнано з усього і тільки наказано взяти 150 флоринів у чигиринського орендара, немов старцеві, тоді як мені ця земля коштує 1000 флоринів. Його м-ть пан хорунжий домагастесь цього хутора як мліївської ділянки, але насправді хутір цей не записано в мліївських привілеях. Всі старі мліївські привілеї побували в наших руках, і ми добре знаємо, де проходить межа мліївських земель.

Рік тому, коли я повернувся від його к. м., нам було дозволено піти на море. Вискочивши з міста, ми оточили під Чигирином татар. Я їхав у гурті, поряд із своїм паном полковником. За селом, у полі, один жовнір, п. Дашевський, заїхавши заду, навмисне рубонув мене шаблею по шиї, і тільки тому голова моя не злетіла, що я був у мишури, яку він розтяв на ширину долоні, так що тільки два кілця затримали шаблю. Він виправдовувався: "Я, каже, думав, що це татарин". А я ж їхав з військом, поруч з пл. Хіба це не чиясь навмисна намова?!

Цей же п. Чаплинський образив мене, наказавши своїй челяді зловити на ринку мого сина, це малого хлопця, а татаринів своєму - побити його, так що хлопцеві ледве живий лишився...".

Документи Богдана Хмельницького. - К., 1961. - С.26-27.

5. Лист коронного гетьмана М. Потоцького до короля Владислава IV про повстання козаків і селян під проводом Богдана Хмельницького

21 березня 1648 р.

"Не без роздумів і великих міркувань рушив я на Україну з військом вашої королівської милості і добротинця мого. Я мав для того дуже важливі причини, (які полягали) в захисті недоторканості і достоїнства вашої королівської величності, а також самої батьківщини і її свободи. Схилило мене до того прохання люб'язних братів, з яких одні, рятуючи життя і майно, втекли з України до війська, інші, лишаючись у домах своїх і не покладаючись на силу свого опору, палко благали, щоб я своєю присутністю і допомогою врятував Україну і посліпшав загасити згубне полум'я, яке так уже розгорілося, що не було жодного села, жодного міста, в якому б не дунали заклики до

сваволі і де не чинили б замахів на життя і майно своїх панів і державців, сванільно нагадуючи про свої заслуги і часто скаржачись на кривди і утиски. Це було тільки приводом до бунтів, бо не стільки їх мучили (кривди і утиски), як ординація Речі Посполитої, встановлена для цього вашою королівською милістю, управління і начальство старших, яке вони не тільки хочуть повалити, а бажають також самостійно панувати на Україні, укладати договори з іноземцями і сторонніми володарями і робити все, що тільки їм заманеться.

Нічого не вартою здалася б банда в 500 бунтівників, але коли розміркувати, з якою сміливістю й надією повстали вони, то кожний мусить знати, що не мізерна причина змусила мене ринути проти 500 чоловік, бо ці 500 підняли бунт у змові з усіма козацькими полками і з усією Україною... Якби я до того часу, не вчинив швидкої протидії, то на Україні вибухло б полум'я, яке можна було б погасити не скоро або з великими труднощами.

Одні пан князь воевода руський відібрав у своїх селян кілька десятків тисяч самопалів. Те ж зробили і інші. Вся ця зброя з людьми перейшла б до бунтарів Хмельницького. Легко можете уявити собі, ваша королівська милість, як підсилилось би буйство і до чого привело б воно в землях вашої королівської милості, якби не перешкодили йому на самому початку і якби не була забрана гармати в різних замках, куди могли втекти бунтари.

... Хоч я й бачу, що Хмельницького, що безрозсудну людину, поблажливість не пом'якшить: вже не один раз послав я до нього, пропонуючи виїти з Запорозжжя, обіцяючи йому поділування і пробачення всіх його провин. Але це на нього ніяк не діє: він навіть затримав моїх посланців. Нарешті, з війська я послав до нього пана Хмельцького, ротмістра вашої королівської милості, людину діяльну і яка добре знає характер козацький, переконуючи покинути бунти і запевняючи його словом своїм, що їй волос з голови його не впаде. Не зворушений і цією поблажливістю, Хмельницький відлучив моїх послів з такими вимогами: по-перше, щоб з військом виступив з України; по-друге, щоб полковників і всіх підлеглих з полків усунув; по-третє, щоб ординація Речі Посполитої зникла, і козаки повинні лишитись при таких правах, за допомогою яких вони могли б не тільки сварити нас з сторонніми, а й піднести свою нечестиву руку як на величність святої пам'яті попередників і предків вашої королівської милості, так і на величність вас самих. Ясно видно, що до такої мети прагне його честолюбство. Тенер він послав на Низ, вимагаючи допомоги від татар, які стоять коло Дніпра напоготові, і наміслився кілька сот з них перевезти на цей бік, щоб вони розганяли нашу сторж, розставляли по різних шляхах для того, щоб бунтари не з'єдналися з ним.

Що він давно обдумав, як би почати бунт і як діяти в цьому, ваша королівська милість, зволите переконатися, звернувши увагу на число його спільників, (яке доходить) тепер до трьох тисяч. Боронь боже, щоб він увійшов з ними на Україну. Тоді ці три тисячі швидко зростає до ста тисяч і нас чекала б тяжка робота з цими бунтівниками. На Буцьках у полізі Хмельницький буде і укріплює для себе місто, в якому він вирішив захищатися.

Щоб уберетти батьківщину від цієї шкідливої людини, у вашої милості є сильні засоби, а саме той засіб, який ваша королівська милість пропонуєвати зводили: дозволили бунтарям іти на море, скільки їм буде загодно. Не схильний Хмельницький до того, щоб вийти на море, але щоб жити в старій сваволі і щоб поналити священні узаконення Речі Посполитої, для утвердження якої багато (покладено) праці і старань і багато пролито шляхетської крові. Я вважав би необхідним для загального блага дозволити козакам вийти на море; і це - dokonечна потреба самої республіки, щоб це оподчення не займало полів і не забувало давнього способу війни, який згодом нам може бути корисним. Але в теперішній неспокійній час виконати цього не можна, хоча б і тому, що одні човни ще не виготовлені, інші хоч і готові, але не в такому стані й порядку, щоб придатні були для морської війни. Неготові я наказав добудувати при собі, а замість непридатних, які зроблені абияк, інші зроблені будуть. Далі, якщо судна і будуть готові, то головне полягає в тому, щоб заспокоїти козаки, коли буде потреба для республіки і вашої королівської милості, вираджені були в належному порядку. Але боронь боже, щоб вони вийшли в море тоді, коли ще не буде приборканий бунт: повернувшись звідти, вони вчинили б нове негасиме повстання..."

Хрестоматія з історії Української РСР. - Т. 1. - С. 257 - 259.

6.3 універсалу Богдана Хмельницького із закликом до українського народу підтримати повстання

"Богдан Хмельницький, великий гетьман Війська Запорізького і все військо боже Запорізьке відомо чиню, а саме людям духовним: пладикам, архімандритам, протопопам, ігуменам, попам та іншим слугам божих домів, також і старшині грецької віри: війтам, бурмистрам, райчим і на якому-небудь уряді перебуваючим грецької віри, - що маючи чимало шкоди, кривд, ламання наших прав і зневагу Війська нашого

Запорізького через дяхів і панів різних, через що Україна наша і слава і божі домів мусили б загинути, і святі місця, і тіла святих, які до цього часу за божою волею на певних місцях існують і лежать, вже не мали б жодної слави і ми з них жодної радості, - до того жорстокий розлив крові батьків наших, братів, сестер, духовних отців, невинних діточок, на яких висіла жорстока шабля ляхів і тепер виявила себе, - оце знову плачі, крики, ламання рук, шарпання волосся, мати дитини, батько синів, син батька - це ридання всієї України голосами лебо пробиває, прохаючи помсти від Господа Бога - хочу шаблею знищити цього неприятеля, пробиваючись за ним до Вісли.

Так прошу вашої ласки, для господнього милосердя, щоб ті, що є людьми одного Бога, одної віри та крові, коли буду далі з військом наближатися до вас, мали свою зброю, стрільбу, шаблі, кульбаки, коней, стріли, коси та інше залізо для оборони стародавньої грецької віри. А де можете, якими силами та способами, готовтесь на цих неприятелів наших і стародавньої нашої віри, ляхів, ворожих нашому народові... Порохом найбільше оловом і гринши запасайтесь для деяких справ, про які дам вам знати пізніше, чого слід буде держатися. А якщо знаєте або чуєте від проїжджаючих або прохожих про війська яких чужоземних народів, набраних проти нас від короля, давайте знати і остерігайте нас; це розуміється і про лядську землю, якщо також є якесь військо і сила, - через того, кого посилаю до вас, повідомити нас, просимо.

За що вашу доброзичливість і прихильність обійшло вам ласку мою і мого Запорізького війська, і всім вам мій поклін до ласки вдарте передаю. Діялось в Чигирині".

Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький. - Л., 1990. - С. 71 - 72.

7. Про розгром польського війська під Корсуном

"16 травня, в середу¹⁶, на сьомому тижні після Великодня, тількино світле сонце розсіпало ясне проміння з небесного океану на світ, прогнавши в країну мороку нічну темряву, поляки побачили збиті кінськими копитами дим і куряву. Здавалося, що то йде стотисячне козацьке військо, але насправді йшло тільки п'ятнадцять тисяч. Але полякам тоді страх загемив очі млюю - вони вже почали додумуватися до такого, чого насправді й не було.

¹⁶Це був вівторок.

Хмельницький того ранку мужньо пішов і вдарив зі своїм ординським військом на поляків¹³. Ті недовго втримували свій бойовий настрій і, не маючи сили встояти проти зброї супротивника, з великим страхом відступили у свій окіп. Полягло їх тоді поза межами обозу зо три тисячі. З околу вони почали відстрілюватися з усіх своїх сімнадцяти гармат. Невдовзі по тому наспіли піхота й артилерія Хмельницького. Вони почали вздовж і впоперек закидати польське військо і обоз кулями, часто-густо вбиваючи жовнірів і коней, а також ламаючи й трощачі вози й валки. Тоді поляки побачили, що їхнє місце для оборони погане, і рушили відтак на гору. На тій горі їм стало ясно, що становище їхнє вкрай небезпечне, і кинулися відразу відтіля всім обозом та військом на свою остаточну погибель. Наскільки змога, вони вишкунувались у лави, але всієї цій їхній мотаній Хмельницький був радий. Бо тільки поляки висулилися зі своїх окопів, Хмельницький з ордою відразу почав маневрувати біля них, а їхній обоз, ушкочований у кілька лав, розривати, ламати і змішувати в різних місцях густим гарматним вогнем. Багато польських жовнірів, що були в тих своїх лаштунках, лягли тоді трупом від пострілів із мушкетів і гармат. Побачили гетьмани, що їхня участь сумна, адже вони не тільки не можуть встояти супроти козацького війська у звичайнім польовім кіннім бою, але громиться й їхній обоз, і, наказали на більші свої втрати, багатьом своїм хоругвам спішитися. Але тільки-но це вчинили, панські служки, які прийняли від панів своїх коней, скочили на них і, намагаючись урятуватися зі своєї біди, синнули зусібч від обозу по тамтешніх лісах та дугах, залишивши своїх панів у залізних доспіхах і при військових ризунках. Стояла тоді жарота, некаю сонце, і поляки мусили тягти на півмілі й далі незвичайний для них піхотинський татар. До всього того якийсь неспівний провідник¹⁴, - а може, цей чоловік хотів нашкодити полякам, - завів польське військо на яри й кручі. З них спускалися поляки з великою бідою, ламаючи й перевертаючи на три кручач вози й валки. Їм випала в крутій долині ще й багнися переправа, дуже грузька й незручна при швидкому русі. Вже й гармати польські не могли нічого вдіяти, та й і з ружної зброї вони рідко відповідали Хмельницькому, а той раз у раз на них насадив і нищівно стріляв. Частина польського обозу зі згаданої твані ледне-ледне вибейкалася і, зневолена силою, подерлася на круту гору, однак ніяк не могла на не зійтися. Друга частина загрула в болоті і затарасувала шлях іншим. Третя частина (це ті, що спускалися з гори і, як я вже казав, поламали вози й

¹³ Інші джерела свідчать, що поляки почали відступати, не вступаючи в сильніший бій з Хмельницьким.

¹⁴ Відоме й прізвисько цього героя - Самійло Зарудий.

валки, що посліпіталися кунами поміж собою) починала вже гинути.

Це сталося ще й тому, що козаки перекочували й позакоранували лісом всі кращі дороги, кудюю поляки могли б відступати.

Обидва гетьмани з багатьма іншими знаменитими панами неначе стратили розум, моталися навкруг обозу з багатьма хоругвами і не знали, що вдіяти. Хмельницький з Тугай-беєм тоді, достеменно пересвідчившись, що здобули перемогу, самі полишили обоз, але наказали своїй піхоті й гарматам обов'язково розгромити його дощенту. Сам же Хмельницький із Тугай-беєм мішно вдарив на самих гетьманів, які вже були в смертельному відчаї, і цілком стер та ламав їхні шинки. Козаки рубали своєю гострою зброєю шляхетські голови, і перенажила більшість польського війська - впала трупом, не витримавши цього смертельного змагання. Друга частина, а було їх дві чи три тисячі, з кількома своїми вождями урятувалася від загибелі втечею у ліси й луки - Хмельницький їх не добачив. Третю частину в три тисячі з обома гетьманами було полонено, до того ж гетьмана Калиновського поранено. Разом із гетьманами взяли Синівського, Балабана, Бегановського, Одривольського, Яскольського та інші знамениті й високорідну шляхту, загальним числом вісімдесяти чоловік¹⁵.

Величко С. В. *Літопис-К*, 1991 - Т. 1 - С. 69 - 71.

8. Адам Кисіль¹³ про поразку польсько-шляхетських військ

"Кілька тисяч козаків (о нещасна голина!) знищили наше військо і гетьманів: що ж думати, як буде сто тисяч і вдвоє стілько? Це вже справа не з тою Руссю, що тільки з луками і рогатинами до бою ставала, але з могутнім вогненним військом, якого силу мусимо міряти так, що проти одної голови кожного з нас стане тисяча мужицьких голів з ружницями"

Крип'якевич І. П. *Битва Хмельницький. - А., 1990. - С. 80.*

¹³ Адам Кисіль (1550-1653) - шляхтич, походив з давнього українського роду на Волині. Був православним, але своїм найбільшим обов'язком вважав вірність Речі Посполитої. Служив королю як командир з козацьких сил. Брав участь у придушенні козацько-чортківських повстань у 30-х роках, за що в народі його назвали зрадником. З 1646 р. був київським кастеляном - наглядачем замку і брацлавським посолодом. Намагався примирити уряд Речі Посполитої з українським козацтвом.

9. Участь у визвольній війні широких мас селян і ремісників

(З літопису Самовидця)

Літо 1648 р.

"І так народ посполитий на Україні, почувши про розгром військ коронних і про гетьманів, зараз почали скучуватися в полки, не тільки ті, котрі козаками бували, але й ті, які ніколи козацтва не знали. Що бачачи, лани державці українці, те тільки старости, що по містах перебували, але й сам князь Вишневецький, який мало не все Задніпря мав у своєму підданстві, маючи при собі кільканадцять тисяч людей воєнного грошового, крім драгун її і вибранців, яких із підданих своїх вчинив був по всіх містах незмірену кількість, - мусив утікати і відступати з України, з міст своїх, з князівською і з сином своїм Михайлом, котрий потім королем польським був. З боку ж Хмельницького, гетьмана Війська Запорозького, котрий уже після розгрому військ коронних все гетьманство прийнявши, за упрощенням усього війська козацького, зараз від його боку козацтво, по різних містах розійшовшись, полковників собі понастановляючи, де тільки знайшлася шляхта, слуги замкові, євреї і уряди міські, - все вибивали, не щадячи ні жінок, ні дітей їх, майно грабували, кості-ли палили, обвалювали, ксьондзів забивали, а двори, і замки шляхетські, і двори єврейські пустошили, не залишаючи жодного цілого. Рідко хто в тій крові в той час рук своїх не вмочив і того пограбування тих добр не чинив. І в той час гута велика людям усякого стану значним була і парута від посполитих людей, а найбільше від гуляйства, тобто від броварників, виншнів, могольників, будників, наймитів, пастухів, що хоч би який-небудь чоловік запачий і не хотів прив'язуватися до того козацького війська, все ж мусив, щоб позбутися того глуму і паруги і нестерпних бід у побоях, в напоях і харчах незвичайних, і вони мусили до війська приставати, до того козацтва. Де по містах по замках шляхти доставало, де тільки позачинялися були, тобто в Ніжині, Чернігові, Стародубі, Іюмелі, - все те, подоставлявши, вистинали..."

Хрестоматія з історії Української РСР. - Т.1. - С. 261 - 262.

10. Про розгром польського війська під Пилявцями (1648 р.)

"...рушшли ...хоругви одна за одною, несучи як мак розквітлі ратища (з прапорами) і шоломи. Не бачив ніколи до того світ наш кращих людей і коней..."

... Золотом виблискували їхні щити, судани, бунчуки, палаші й мечі; від срібла ломилися шахра, шафи й столи... Не знали вони, що всі ці багатства, як на ярмарку, обмінюють на просте залізо, на самопали, ремінні, коновляні підрути, попони, рядня, бурки і бідні свити...

... переписали на бій закутки у залізо тридцять тисяч, крім тих, що лишалися при важких незчислених возах... А тих у три рази більше було, і вони теж несли мушкети та іншу ручну зброю...

... хитрий ворог, як тільки настав рапок, зібрав усі свої полки і поставив татар, яких у нього було понад чотири тисячі, попереду, і передяг більшу частину охотників у татарське вбрання, щоб вони були подібні до татар і своїм зовнішнім виглядом нагнали страх на нас. Ця хитрість добре вдалася їм. Коли вони зневажливо кинулися великою хурбою з вигуками: "алла! алла!", від яких усі навколишні бори загули, замішання, що охопило наших ще з вечора, ще більше зросло. А ті війська почали наступати на найближчі за греблею шанці...

... коло переправи точився великий бій. Коли гусари великим загonom прийшли сюди, вони не могли в цій тіснині не тільки розташуватися й списами марно орати землю і замітати прапорами грязюку... А в цей час шанці були взяті за греблею, піхота геть уся з гарматами знищена і з кінних хоругв, що переправилися на той бік, жодна не вернулася ціла...

Розгромлене ж військом в безладді тікало. Ледве, загнавши коней, коло самої Вісли вийшли, щоб стерти пілі і стримати стукуюче, як тяжкий молот, серце..."

Історія України в документах і матеріалах. - Т. III. - С. 137 - 140.

11. Богдан Хмельницький у Києві

1648 р. грудень. Урочиста зустріч Б. Хмельницького в Києві. — З щоденника В. Мясковського, члена посольства від польського уряду до Б. Хмельницького на початку 1949 р.

"Сам патріарх⁴⁴ з тисячею вершників виїжджав до нього⁴⁵ назустріч з міста, і тутешній митрополит дав йому коло себе місце в саянх з правого боку. Весь народ, виїшовши з міста, вся чернь вітала його. Академія вітала його промовами і вигуками, як Мойсея, спасителя і

⁴⁴ Ієрусалимський патріарх Паїсій, що був тоді в Києві.

⁴⁵ Б. Хмельницького.

9. Участь у визвольній війні широких мас селян і ремісників

(З літопису Самовидця)

Літо 1648 р.

"І так народ посполитий на Україні, почувши про розгром військ коронних і про гетьманів, зараз почали скучуватися в полки, не тільки ті, котрі кохасями бували, але й ті, які ніколи козацтва не знали. Шо бачачи, пани державці українці, те тільки старости, що по містах перебували, але й сам князь Вишневецький, який мало не все Західня мав у своєму підданстві, маючи при собі кільканадцять тисяч люду воєнного грошового, крім драгун і вибранців, яких із підданих своїх вчинив був по всіх містах незлічену кількість, - мусив утікати і відступати з України, з міст своїх, з княгинєю і з сипом своїм Михайлом, котрий потім королем польським був. З боку ж Хмельницького, гетьмана Війська Запорозького, котрий уже шістьма розгрома військ коронних все гетьманство прийнявши, за упрощенням усього війська козацького, зараз від його боку козацтво, по різних містах розійшовшись, полковників собі понастановлявши, де тільки знайшлася шляхта, слуги замкові, євреї і уряди міські, - все вибивали, не щадячи ні жінок, ні дітей їх, майно грабували, кості оли палили, обвалювали, ксьондзів забивали, а двори, і замки шляхетські, і двори єврейські пустошили, не залишаючи жодного цілого. Рідко хто в тій крові в той час рук своїх не вмочив і того пограбування тих добр не чинив. І в той час тут велика людам усякого стану значним була і наруга від посполитих людей, а найбільше від гульнявства, тобто від броварників, винників, мотильників, будників, наймитів, пастухів, що хоч би який-небудь чоловік значний і не хотів прив'язуватися до того козацького війська, все ж мусив, щоб позбутися того глуму і наруги і нестерпних бід у побоях, в напоях і харчах незвичайних, і вони мусили до війська приставати, до того козацтва. Де по містах по замках шляхту доставало, де тільки позачинялися були, тобто в Ніжині, Чернігові, Стародубі, Томелі, - все те, подостававши, вистинали..."

Хрестоматія з історії Української РСР. - Т.1. - С. 261 - 262.

10. Про розгром польського війська під Пилявцями (1648 р.)

"...рушили ...хоругви одна за одною, несучи як мак розквітлі ратиша (з прапорами) і шоломи. Не бачив ніколи до того світ наш крапців людей і коней..."

... Золотом виблискували їхні щити, суданки, бунчуки, палаші й мечі; від срібла домилися шахра, шафи й столи... Не знали вони, що всі ці багатства, як на ярмарку, обмінюють на просте залізо, на самопали, ремінні, конопляні підпруги, попоны, рядки, бурки і бідні свити...

... переписали на бій закутки у залізо тридцять тисяч, крім тих, що лишалися при важких незчислених возах... А тих у три рази більше було, і вони теж несли мушкети та іншу ручну зброю...

... хитрий ворог, як тільки настав ранок, зібрав усі свої полки і поставив татар, яких у нього було понад чотири тисячі, попереду, і передодя більшу частину охотників у татарське вбрання, щоб вони були подібні до татар і своїм зовнішнім виглядом нагнали страх на нас. Ця хитрість добре вдалася їм. Коли вони знавшака кинулися великою хоробою з вигуками: "алла! алла!", від яких усі навколишні бори загудли, замішання, що охопило наших ще з вечора, ще більше зросло. А ті війська почали наступати на найближчі за греблею шанці...

... коло переправи точився великий бій. Коли гусари великим загonom прийшли сюди, вони не могли в цій тіснині не тільки розташуватися їм списами марно орати землю і замітати прапорами грязюку... А в цей час шанці були взяті за греблею, ніхота теть уся з гарматами знищена і з цінних хоругв, що переправилися на той бік, жодна не вернулася ціла...

Розгромлене ж військo в безладді тікало. Ледве, загнавши коней, коло самої Вісли сплиплись, щоб стерти піт і стримати стукуюче, як тяжкий молот, серце..."

Історія України в документах і матеріалах. - Т. III. - С. 137 - 140.

11. Богдан Хмельницький у Києві

1648 р. грудень. Урочиста зустріч Б. Хмельницького в Києві. — З щоденника В. Мясковського, члена посольства від польського уряду до Б. Хмельницького на початку 1949 р.

"Сам патріарх¹⁴ з тисячею вершників виїжджав до нього¹⁵ назустріч з міста, і тутешній митрополит дав йому коло себе місце в саянці з правого боку. Весь народ, вийшовши з міста, вся чернь вітала його. Академія вітала його промовами і вигуками, як Мойсея, спасителя і

¹⁴ Єрусалимський патріарх Паїсій, що був тоді в Києві.

¹⁵ Б. Хмельницького.

визволителя народу від польського рабства, вбачаючи в імені Богдан добрий знак і називаючи його: богом даний. Патріарх надав йому титул найсвітлішого князя. З усіх гармат та іншої зброї в замку і в місті лунала стрільба. Від таких почестей возгордився звір. На обід в архимандрита сидів на першому місці, пив удень і вночі, особливо напередодні своїх іменин. В день свого ангела вранці рано був і'яний і пізно прибув у церкву. Він стояв на першому місці і всі виявили до нього побожну пошану, а деякі цілували його ноги. Патріарх, цей розбійник, правив обідню і наказав йому приступити до святого причастя. Хмельницький спочатку не хотів, бо в нього ще був хміль у голові, і тому, що ще не сповідався, але патріарх дав йому прилюдно відпущення всіх теперішніх і майбутніх гріхів без сповіді і закликав його: іди, іди ж до святого причастя і причащайся. Тут же він повінчав його з коханкою Чаплицького, хоч вона й не була тут, бо в цей час перебувала в Чигирині; нарешті дав йому благословення на ляхи.

Одразу ж після цього стріляв з гармат на триумф відзначаючи цим, що визволитель наш, господар великий гетьман причащається. Хмельницький подарував за це патріархові шість коней і 1000 злотих. Протягом кількох днів патріарх вів з Хмельницьким таємні переговори і потім виїхав у Москву; проте попереді виїхав Хмельницький. Патріарх проводжав його за місто..."

Історія України в документах і матеріалах - Т. III - С. 146 - 147.

12. Намір Богдана Хмельницького довести визвольну війну до переможного кінця (1649 р.)

"... Хмельницький на довгу й красномовну промову пана вєсовди дав таку відповідь: "Марні слова!. Тепер уже не час мені вдалося зробити те, про що я ніколи й не думав, а згодом покажу, що я замислив. Виб'ю з лядської неволі народ руський. Раніш я воював за завдаді мені шкоди і кривду, тепер піду битися за нашу православну віру. Вся чернь по Люблін і Краків допомагатиме мені в цій справі... ставши над Віслою, я скажу дальшим дяхам: сидіть, мовчіть, дяхи! Туди я зажену всіх дуків і князів, а якщо будуть брикатися й за Віслою, то я напевно й там їх знайду. На всій Україні не лишиться в мене жодного князя і жодного шляхтича..."

Історія України в документах і матеріалах - Т. III - С. 154.

13. З листа Богдана Хмельницького до царя Олексія Михайловича

"Найсвітшій, вельможний і преславний царю московський, а нам всемілостивий пане і добродію!

... Яму, яку вони (поляки) під нами були викопали, самі воли в неї провалилися, так що два війська з великими обозами їх поміг нам Господь бог опанувати і трьох гетьманів живцем узяти з іншими їх сенаторами: перший - на Жовтій Воді, в полі, посеред дороги запорозької, - комісар Шемберг і син пана краківського ні з одною душею не втекли.

Потім сам гетьман великий, пан краківський з невинним добрим чоловіком Мартином Калиновським, гетьманом польним коронним під містом Корсунем, обидва попали, в неволю, а також усе їх кваріяне!"

Важали б ми собі самодержця господаря такого в своїй землі, як ваша царська вельможність православний християнський цар. У чому запевняємо вашу царську величність, якби була на те воля божа і поспішність твоя царська зараз, не гаючи часу, на панство те наступати, а ми з усім Військом Запорозьким прислужитися вашій царській вельможності готові, до чого з найнижчими послугами своїми якнайнильніше себе віддаємо. А саме, якщо стане вашій царській величності чути, що ляхи знову на нас хочуть наступати, у той же час чим швидше поспішай ся з своєї країни на них наступати, а ми з Божою допомогою звідси візьмемо. І хай здійснить задана словіщене пророцтво Бог, якому, доручивши себе, ми самі до милостивих ніг вашої царської величності себе віддаємо".

Дано з Черкас, 8 червня 1648 р."

Хрестоматія з історії Української РСР - Т. 1 - С. 288.

14. Лист Богдана Хмельницького цареві Олексієві Михайловичу з просьбою подати допомогу в боротьбі проти польсько-шляхетського війська

22 квітня 1649 р.

"Список з листа білоруського письма, який писав цареві і великому князеві Олексієві Михайловичу всієї Росії Війська Запорозького

⁹ Військо, яке утримувалося за четверту частину прибутків з королівських маєтків.

гетьман Богдан Хмельницький, а до Москви той лист привіз Григорій Унковський у निшньому 1649-му році травня в 28 день.

Божею милістю великому государеві, цареві і великому князеві Олексієві Михайловичу всієї Росії самодержцеві Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорозького, і все Військо Запорозьке чолом б'є.

З честю прийнявши грамоту від твоєї царської величності, прислану з послом своєї царської величності Григорієм Унковським і з піддядчим, в якій до нас милостиво пишеш, що в довгій розмові говорили з Григорієм Унковським і з піддядчим про те, що той Григорій Унковський від нас в усній мові чув і що перед твоєю царською величністю розповідав, ми про те бога просимо, щоб ляхи і свєрї над православними християнами не панували, тому, що вони, як хитрі, здавна звикли кров християнську розливати і зраду чинити. Сподіваюся, що їм бог більше не допоможе, і ради з ними мати ми не хочемо, тільки ваша царська величність благослови своєї раті на них з боку Литви чим скоріше наступити, а ми з боку цих окраїн з божею помічю на них підемо. І бажаємо того, щоб ваша царська величність, як правдивий і православний государ християнський, єдиним государем нам, слугам своїм був, а ми з усім Військом Запорозьким як твоєї царської величності, так і твоєї царської величності синові государеві і великому князеві Дмитрієві Олексійовичу служити в усьому (будемо) з присмирністю. Тільки, ваша царська величність, скоріше раті своїй накази наступати зі всією справжністю, щоб цим не дати неприятеливі розпросторитися.

А що ваша царська величність прислав твоє государське жалування з твоєї царської величності дворянином Григорієм Унковським і піддядчим, то ми його з великою радістю прийняли і за це твоєї царській величності відслужувати будемо і низько б'єм чолом.

Також і за велику милість твоєї царської величності чолом б'єм, що ваша царська величність зволив з милості своєї наші окраїни з своєї держави запасами всякими постачати і вільно купцям проїжджати.

А ми послали до полковників наших прикордонних, щоб вони лагідно поводилися з містами прикордонними твоєї царської величності і в дружбі між собою, як християни, жили. А якби хтось свавільний знайшовся і став яку-небудь шкоду чинити, то таких ми наказали карати на горло, про що Григорій Унковський і піддядчий усно вашій царській величності об'являть, яких ми з усім добрим відпу- скаємо.

Хрестоматія з історії Української РСР. Т. 1. - С. 284 - 285.

15. З вимог Запорозького війська, переданих королю Яну Казимиру

"Пункти вимог Війська Запорозького до його кор. м-ті, пана нашого милостивого.

1. Щодо наших давніх прав і вольностей, наданих нам св. пам'яті покійними польськими королями, як раніше було, так і тепер, де б не знаходилися наші козаки, і хоч би їх було лише три, два повинні судити одного, а також всі вольності повинні бути збережені.

2. Оскільки князь й. м. Вишневецький проти волі й наказу й. кор. м. таку силу нашого козацтва розплодив, що тепер ми й самі не можемо їх переділити, почавши від Дністра, Берлинів, Бар, по Старий Костянтинів, по Случ і за Случ, що впадає в Прип'ять, по Дніпро, а від Дніпра, почавши від Любича до Стамбула і аж до московської границі з Трубецьким, в усіх цих названих містах ми самі зробимо перепис, призначивши на службу його кор. вел. і всій Речі Посполитій тільки гідних, здатних до цього молодців.

3. Унія, як постійна причина гноблення руського народу і труднів Речі Посполитої, повинна бути скасована і в Короні, і у Великому князівстві Литовському.

4. Київський митрополит за стародавнім звичаєм повинен брати посвячення від константинопольського патріарха і підлягати йому з усім руським духовенством на вічні часи.

5. Всі церкви і церковні маєтки, фундації, руські надання, несправедливо забрані і відсуджені уніатами, повинні бути відібрані від уніатського духовенства і світських руської віри та інших людей в Короні і в Великому князівстві Литовському делегованим для цього полковником - Війська Запорозького і передані духовенству грецької релігії...

6. Руське духовенство повинно користуватися всіма вольностями, так само, як духовенство римської віри.

7. Руська церква повинна бути в Кракові, Варшаві, Любліні та інших містах не виключаючи тих, в яких була і раніше.

10. Всі посади земські, Бродські і міські по всіх воєводствах у королівських, світських і духовних містах, починаючи від Києва по Білу Церкву, по татарську границю, на Задніпр'ї, у воєводстві Чернігівському повинні бути надані й. кор. м. особам не римської, а грецької віри.

15. Всі сеймові ухвали, що урізають права і вольності Війська Запорозького, як несправедливо видані, також повинні бути скасовані конституцією".

Документи Богдана Хмельницького. - С. 130 - 131.

16. Із Зборівського договору

"...Лічи війська, хочачи вигодити поданих своїх просьбі і захопити їх до услуг своїх і Речі Посполитой, дозволяє міти его кор. мил. четиридесят тысячею війська запорозького: і спораження реестров повіряє гетьманові Війська свого Запорозького з такою декларацією, або ведлуг¹⁷ годності котрий би бил до того способний, так в добрах¹⁸ шляхецьких козаков до реестру вписано, яко і в добрах его кор. мил. А то таким міст описанем: од Дніпру почавши з той-ту сторони (в Димеру, в Горностайполю, в Коростешові, в Паволочі, в Погребинщах в Прилудці), в Вінниці, а Браславю, оттам-толь од Браслава до Ям поляку Дністров, так же до Дністра розумітиє маєт, в реєстр козаки мають биті приймавані... А що єя дотиче¹⁹ міст інших его кор. милості і шляхецьких над міру в тих пунктах описаних, в тих юж²⁰ не мають биті козаки... А тоє спораження реестру... мається отпривити... таким порядком: гетьман Війська Запорозького маєт с підписом руки своєї і с печатю військовою zostавити реєстр по імені тих всіх, которні будуть уписані в козацтво; а то для того, аби тиї в козацтві заставали при вольностях козацьких, а іншії всі замком его кор. милості, а в добрах шляхецьких паном своїм подлегали...

Войско коронное, где козаки з спораження реєстрового будуть, в тих містах становись своїх не маєт міти...

Годності, уряди вишляєки в воеводстві Київським, Браславським і Черніговським роздавати его кор. милость обивателем стану шляхецького віри православной грецькой ведлуг давніх прав обіцует..."

Хрестоматія з історії Української РСР. - С. 54 - 55.

17. Героїзм українського війська у битві під Берестечком

"... Дві тисячі козаків відступили на малий нагорб, замкнулися у своєму таборі і вирішили боротися і, як люди, що не мали більше надії на порятунок, хотіли дорого продати своє життя, Деякі з козаків, побачивши, що вони не втримаються перед величезною кількістю поляків,

¹⁷ По

¹⁸ Магтки

¹⁹ Стосується

²⁰ Вже

кинулися в річку, а інші на болото; в одному місці серед болота скупчилися триста козаків і хоробро оборонялися проти великого числа атакуючих, які натискали на них зідусюди; щоб довести своє зневажливе ставлення до життя, яке (поляки) обіцяли їм дарувати, та до всього, що є найціннішого крім життя, вони витягали з своїх кишень та чересів усі свої гроші і кидали їх у воду. Нарешті, повністю оточені, вони майже всі загинули один за одним, (але) довелося з кожним з них вести бій. Залишився один, який боровся протягом трьох годин проти всього польського війська; він знайшов на болотяному озерці човна і, прикриваючись його бортом, витримав стрільянину поляків проти нього, витративши увесь свій порох, він потім узяв свою косу, якою відбивав усіх, хто хотів його схопити; якийсь москвитин падав на нього з такою ж зброєю, але не міг нічого вдіяти і, незважаючи на свою меткість, ледве уникнув, щоб той не перерізав його навпіл. Тоді якийсь шляхтич з Шехановичини та якийсь німецький улан, вважаючи, що не дасть собі з ним ради, кинулись у воду по шию і знову почали бій; козак, хоч і пробитий чотирнадцятьма кулями, зустрів їх ще з великою завзятістю, що дуже здивувало польське військо і навіть його королівську величність, в присутності якого закінчувався цей бій. Король дуже захопився хоробрістю цієї людини і наказав крикнути, що дарує йому життя, коли він здасться; на це останній гордо відповів, що він уже не дбає про те, щоб жити, а лише хоче умерти, як справжній вояка, Його убив ударом списа інший німець, який прийшов на допомогу атакуючим..."

Шевальє П'єр

Історія війни козаків проти Польщі. - К., 1993. - С. 161 - 163.

18. Битва під Берестечком

Висипали козаченьки з високої гори,
Попереду козак Хмельницький на воронім коні.
"Ступай, коню, дорогою, широко ногами;
Недалеко Берестечко й орда за нами.
Стережися, пане Яне, як Жовтій Воді:
Йде на тебе сорок тисяч хорошої вроди".
Я став джура, малий хлопцє, коника сідлати,
Стали в того кониченька ніжконьки прижати.
Як заговорить козак Хмельницький до коня словами:
"Не доторкайся, вражий коню, до землі ногами!"
Чи не той то хміль, хміль, що на тички в'єся?

Чи не той то козак Хмельницький, що з ляхами б'ється?

Ой не я той хміль зелений - по тичці не в'юся;

Ой не я той козак Хмельницький - з ляхками наб'юся.

"А де ж твої, Хмельниченку, вороні коні?"

У гетьмана Потоцького стоять на припілі, -

"А де ж твої, Хмельниченку, ковані вози?"

У містечку Берестечку заточені в лози! -

Що я з вами, вражі дяки, не по правді бився:

Як пустив коня вороного, - міст мені вломився!

Костомаров Н. *Богдан Хмельницький. - СПб., 1884. - Т.3. - С. 395.*

19.3 Білоцерківського миру

*Через те, що військо його королівської милості запорізьке з гетьманом і всією старшиною своєю визнали себе підданими його королівської милості і республіки, то, приносячи належну господу богу подяку за припинення і відхилення внутрішнього кровопролиття, яке досі тривало, ми комісарі, постановляємо:

1. Дозволяємо і призначаємо організувати реєстрове військо в числі двадцяти тисяч чоловік. Це військо гетьман і старшина повинні набрати і записати в реєстр, і воно мусить перебувати тільки в маєтках його королівської милості, що містяться в воеводстві Київському, не маючи нічого до воеводства Брацлавського і Чернігівського. А маєтки шляхетські мусять лишитися вільними, і в них реєстрові козакі піде не повинні лишатися; а хто лишиться реєстровим козаком у числі двадцяти тисяч, той з маєтків шляхетських, які містяться в воеводствах Київському, Брацлавському і Чернігівському, також у маєтках його королівської милості, мусить переселитися у маєтки його королівської милості в воеводстві Київському, туди, де буде розташоване військо його королівської милості запорізьке; а хто бувши реєстровим козаком, буде переселятися, кожний такий матиме право продати своє майно без ніякої перешкоди з боку панів, а також старост і підстарост...

3. Коронне військо не повинне ні лишатися, ні стояти на квартирах у тих містечках воеводства Київського, в яких перебуватимуть реєстрові козакі; але воно може перебувати в воеводствах Брацлавському і Чернігівському, де не буде вже козаків...

4. Обивателі воеводств Київського, Брацлавського і Чернігівського,

а також і старости самі особисто і через своїх урядників можуть вступати в володіння своїми маєтками і одразу брати під свою владу всі доходи, корчми, млини і судочинство; проте саме збирання податків з селян повинні відкласти до вищезгаданого строку, призначеного для закінчення реєстрів, щоб обрані в реєстр козакі тим часом переселились, а лишлись тільки ті, що належать до стану селян. Те саме мусить бути і в маєтках його королівської милості, поки не буде вже відомо, хто лишатся на правах козакських, а хто приписаний до замку і піддає селянським повинностям.

5. Читирин на основі привілею його королівської милості мусить лишитися при гетьмані. Як теперішній гетьман, благородний Богдан Хмельницький, призначений і затверджений привілеєм його королівської милості, так і на наступні часи гетьмани повинні перебувати під старшинством і владою гетьманів коронних і мусять бути затверджувани привілеями.

Кожний з них, стаючи гетьманом, повинен дати присягу в вірнопідданстві його королівській милості і Речі Посполитій. Всі полковники і старшини мусять призначатися за поданням гетьмана його королівської милості запорізького.

6. Релігія грецька, яку сповідає військо королівської милості запорізьке, також собори, церкви, монастирі і колегіум київський повинні лишитися при попередній свободі, згідно з стародавніми правами...

7. Шляхетичі римської й грецької релігії, які під час заколотів перебували при війську його королівської милості запорозькому, також міщани київські, - всі повинні мати амністію і їх життя, честь, особисті права і майно повинні бути недоторканими...

9. Орда, що перебуває тепер на нашій землі, мусить бути одразу відправлена і повинна залишити землю, не чинячи ніякої шкоди в землях його королівської милості; вона не повинна також кочувати на землях Речі Посполитої. Гетьман запорозький обіцяє підкорити Орду його королівській милості...

10. Як військо його королівської милості запорізьке при складанні свого реєстру ніколи не мало справи до кордонів Великого князівства Литовського, так і тепер не повинне мати справи, але, як сказано вище, мусить обмежитися воеводством Київським.

11. Київ є місто столиці і судове; в нього мусить бути записано в реєстр якнайменше козаків..."

Історія України в документах і матеріалах. - Т. III. - С. 225 - 226.

20. Універсал Б. Хмельницького до українського народу із закликом готуватися до війни

"Богдан Хмельницький, гетьман Запорозького війська. Всіх, а особливо полковників, осавулів, сотників і всіх молодців Запорозького війська та поляків, які побратимство з нами тримають, повідомляємо:

Беручи до уваги певні і великі утиски і кривди, що як і раніше чинили, так і тепер знову чинять нам дяки, які силу військових молодців зневажливо, безвиново катують, мордують і винищують, наказують робити собі не тільки у звичайні дні, але і в бої, чого наша віра не може терпіти і не дозволяє, а до того, що упродовж такого довгого часу майже кожен чоловік на всій Україні користувався вольностями, і трудно буде йому про це забути, що був паном над своїм і на війні велів панові рівнятися з собою, - тепер же знову робити нам не пристало, отже, щоб наш народ з цієї неволі міг видертися, такої нагоди ще ніколи не було. Не лишали ми і гірших нагод, і тепер і поготів найкращої лишати не хочемо, бо дяки самі не знають, що роблять, з безмірного духвальства самі себе хочуть погубити, а нас життям дарувати.

Тому закликаю, щоб не тільки кожен був готовий, але щоб і посполитий чоловік⁹ мав готове все, що до війни належить, особливо харчами добре забезпечився ще перед великоддем. А після великодня, коли ми листи будуть оповішені і кожному відомі, - розішлю їх, як буде треба, - щоб другого дня після одержання відомостей про мої листи, не зanedбали до обозу, на назначене місце рушити і виступити у похід. Але без мого наказу нехай ніхто не важиться виступати, щоб тим не дати дякам причини до війни, хоч вони її гаряче шукують, і миру, хоч обіцяли, дати не хочуть.

Для кращої віри і певності, при печатці Війська Запорозького, цього листа рукою власною підписую.

Писано в Чигирині, 24 березня 1652 р. Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорозького¹⁰.

Крит'яквич І. П. Богдан Хмельницький. - С. 119.

21. Про битву під Батогом

"... З червня я зустрів королівську пошту, що йшла в табір під Батогом. Через те, що тепер їй не було вже потреби йти до місця

⁹ Селянин

призначення, я розпорядився, щоб вона негайно повернулася назад і якнайскоріше повідомила вас про жажливий, нечуваний і раптовий розгром наших військ Хмельницьким і ордами - кримською, ногайською і буджацькою.

Хід воєнних дій був такий: 1 червня орда в числі 16 тисяч підступила до нашого війська... Бій тривав до вечора і завдав нашим військам чималих втрат.

На другий день, 2 червня, коло полудня, нас атакував сам Хмельницький з такими великими силами, що ми не змогли протриматися і одної години. Нас, оточених з усіх боків, орда рубала шаблями, а козак так захопив табір, що наше військо було буквально стерте з лиця землі. Гетьман¹¹ одразу ж сховався в редутах, зайнятих іноземними полками. Але й там не можна було довго опиратися, бо ворог, який мав кілька десятків гармат, оточив наші редуты з усіх боків. Оборонці останніх були або вбиті, або взяті в полон... Козаки й татари легко проникли в табір і забрали в полон, кого хотіли і де хотіли...

... З усього нашого полку Бог урятував тільки мене і ще одного воїна; нам удалося чудом переплвти ріку. Взагалі ж відійти вдалося дуже не багатьом, бо ріка й густі ліси дуже утруднювали відступ...

... Які дальші наміри ворога, відомо тільки богам. Можна побоюватися, що він рушить у глїб Польщі..."

Історія України в документах і матеріалах. - Т. III. - С. 236-237.

22. Чому Хмельницький мало дбав про Жванецький трактат і через це неждано і штучно завдав небережним полякам невинної шкоди — сиричинив утрату ними всієї Малоросійської України

"Панове поляки ніколи не сподівалися, навіть уві сні їм не снилося, що вони мали віддати й навічно від себе відчужити таку велику й знамениту, що лежить обіруч Дніпра, частину своєї держави, Малу Росію з великою кількістю лицарського козако-руського, і то все через одного гетьмана війська Запорозького і всієї України Богдана Хмельницького, часто згадуваного в цій історії. Не міг не сподіватися й кримський хан, що був у дружньому союзі з Хмельницьким, що вже

¹¹ М. Калиновський

надходить близький час і термін розірвання з ним тієї спілки²². Тому коли укладався Жванецький договір про мир, не було при тих переговорах ні самого Хмельницького, ні його посланців²³. Поляки були з того раді: одне, що не було в тих переговорах з боку Хмельницького ніякої перепони, ніяких хитрощів і нових поправок, а друге - вони сподівалися, що тут хан легковажить Хмельницького, і отже мали надію, що тільки поправляться, вчинять щось корисне для себе над Хмельницьким і Україною. Але Хмельницький був обережний на всі боки й одурив у тому поляків, бо зовсім не дбав Хмельницький про Жванецький трактат і мир, значучи із зятягості й неспійності людської, що так само, як було скасовано і знищено Зборівські й Білоцерківські пакти, так не збиралися вони твердо виконувати і Жванецький трактат, тим паче, що король звелів своїм комісарам не потверджувати його присягою. Через те, обтяжувивши цією шестирічною війною з поляками і позбувшись надії дійти з ними коли-небудь бажаної згоди й дружби, Хмельницький вирішив, що польську владу треба наочно відкинути й лишитися з усім народом малоросійським під міцною в бозі протекцією пресвітлого монарха й самодержця всеросійського. Для цього він апелював до його величності про свої потреби ще в минулі роки, а зараз мав удаватися до нього вже в цій своїй крайній потребі²⁴...

Величко С. В. *Літопис... К., 1991. - Т. 1. - С. 127-128.*

23. З грамоти царя Олексія Михайловича Богданові Хмельницькому про згоду взяти Україну під захист

22 червня 1653 р.

"І ми... зволіли вас прийняти під нашу царську величність високу руку, щоб не стали ви ворогам хреста в поневерянні і напложненні. А ратні наші люди за нашим царською величністю указом збираються і до ополчення лагуються. І для цього послали ми, великий государ, до вас стольника нашого Федора Обросимовича Лодженського, щоб вам, гетьманові, і всьому Запорозькому Війську наша государська

²² Хан знав про переговори Хмельницького з російським царем і намагався перешкодити цьому.

²³ Козацькі комісари були визначені: І. Виговський, С. Богданович, І. Гуляницький, Г. Сакношич, І. Богун. Але їх до переговорів не покликали.

²⁴ Цю справу закладжено раніше, ще влітку, що правда, тримали її у великому секреті від татар і поляків.

милість була відома. І прислали б ви до нас, великого государя, до нашої царської величності, посланців своїх, а ми, великий государ, наша царська величність, пошлемо до вас наших царської величності думних людей".

Хрестоматія з історії Української РСР. - Т. 1. - С. 291.

24. З рішення Земського собору про включення України до складу Росії

1 жовтня 1653 р.

"... великий государ цар і великий князь Олексій Михайлович... розпорядився... скликати собор, а на соборі цьому бути великому государеві, світлішому Николі - патріархові московському і всієї Росії, митрополитам... і боярам, і окольничим, і думним людям, і стольникам, і стряпчим, і дворянам московським, і дякам, і дворянам, і дітям боярським (виборним) із міст, і купцям, і торговим, і всяких чинів людям.

... Про гетьмана Богдана Хмельницького і про все Військо Запорозьке бояри і думні люди постановили, щоб великий государ цар і великий князь Олексій Михайлович всієї Росії зводив гетьмана Богдана Хмельницького і все Військо Запорозьке з містами їх і з землями прийняти під свою государеву високу руку.

... А стольники, і стряпчі, і дворяни московські, і дяки, і жильці, і дворяни та діти боярські з міст і голови стрілецькі, і гості²⁵, і гостинні та суковні сотні, і чорних сотень²⁶, і двірцевих слобод, тягли люди²⁷, і стрільці про государеву честь і про прийом гетьмана Богдана Хмельницького і всього Війська Запорозького допитування по чинах, окремо. І вони говорили... що за честь... великого государя... стояти і проти литовського короля війну вести (будуть).

... А гетьмана Богдана Хмельницького... щоб пожалував великий государ... по їх чолобиттю і велів їх прийняти під свою государеву високу руку".

Воссоединение Украины с Россией. - М., 1954. - Т. III. - С. 406, 413-414.

²⁵ Купці

²⁶ Селяни, які перебували у безпосередній залежності від феодалської держави.

²⁷ Селяни, які сплачували податок державі.

Портрет
Олексія Михайловича

25. Промова Б. Хмельницького на Переяславській Раді 8 січня 1654 року

"Панове полковники, осавули, сотники і все Військо Запорізьке і всі православні християни! Відомо це вам всім, як нас Бог виводив з рук ворогів, які переслідували Божу церкву і озлобляли все християнство нашого східного православ'я, що вже шість років живемо без володаря в нашій землі у безперестанних війнах і кровопролитті з гнобителями і ворогами нашими, які хочуть викоринити Божу церкву, щоб ім'я руське не загдувалося в землі нашій, що вже велими нам всім доучило, і бачимо, що не можна нам жити більше без царя. Тому збрали ми сьогодні раду явну всьому народові, щоб ви з нами обрали собі володаря з чотирьох, кого ви хочете. Перший є турецький цар, який багато разів через своїх послів закликав нас під своє володіння; другий - кримський хан; третій - польський король, який, якщо самі захочемо, і тепер ще нас до давньої ласки може прийняти; четвертий є православний государ Великої Росії, цар і великий князь, Олексеї Михайлович, самодержець всієї Русі східної, якого ми вже шість років безперестанними моліннями нашими собі просимо - тут котрого хочете, вибирайте. Турецький цар не бусурман: всім нам відомо, якої біди зазнають наші браття, православні християни, греки, і в якому утиску вони від безбожних. Кримський хан також бусурман; ми його поневолі прийняли до дружби і якого нестерпного лиха ми зазнали! Яка неволя, яке нещадне пролиття християнської крові, які утиски від польських папів, - нікому з вас розповідати не треба: самі ви всі знаєте, що краще єврея і собаку, ніж християнина брата нашого вояки. А православний християнський великий государ цар східний є з нами одного благочестя грецького закону, одної віри, ми одно тіло з православною церквою Великої Росії, що головою має Ісуса Христа. Цей великий християнський государ змилувався над нестерпним пригніченням православної церкви і нашій Малій Росії, не знехтував наших нестерпних безперестанних благань, тепер прихилив до нас своє милостиве царське серце, зволив прислати до нас своїх великих ближніх людей з своєю царською ласкою - якщо ми його щиро любимо, крім його царської високої руки, спокійнішого пристановища не знайдемо. А хто з нами не погоджується, тепер, куди хоче - вільна дорога".

Крип'якевич І. П., *Богдан Хмельницький*. - С. 291-292.

26. Из статей Б. Хмельницького (1654 р.)

"...Б'ють чолом великому государеві і великому князеві Олексею Михайловичу, всієї Великої і Малої Росії самодержцеві і многих держав государеві й обладателеві піддані його царського величества Богдан Хмельницький, гетьман Запорозького війська, і все військо Запорозьке, і весь мир християнський російський, аби його царське величество пожалував їх тим (дав їм те), про що битимуть чолом (проситимуть) посланцями їх, а вони його царському величеству служитимуть во-віки в усім, що їм государ повелить.

1. Щоб по містах урядники були обирали з людей того гідних, будуть вони повинні підданцями царського величества правити, і всякі доходи по правді віддавати до казни. А по тому, що воєвода царського величества, приїхавши, почав би права їх ламати і якісь устави заводити, і то було б (українцям) прикро: і як будуть старшими місцеві, свої люди, то вони будуть поводитися згідно з місцевими правами.

Що до сеї статті царське величество пожалував - велів бути по їх прошенню...

2. Писареві військовому по милости царського величества щоб давано 1000 золотих польських²⁹ на підписків (канцеляристів), на судей військових по 300 золотих польських, на писаря судейського по 100 зол. польських, на писаря й хорунжого полкового³⁰ по 50 зол., на хорунжого сотенного³¹ по 30 зол., на бунчужного гетьманського³² 50 зол.

Царське величество пожалував, велів бути по їх проханню; а давати ті гроші з тамошніх доходів.

3. На писаря і на судей військових, на 2 чоловіка, і на всякого полковника, осавулів військових³³ і полкових щоб було по млину для проголошення, тому що несуть великі видатки.

Царське величество пожалував, велів бути по їх проханню.

4. На роботі військової арматі, на пушкарів і всіх робочих людей, що бувають при арматі, або царське величество зволив чинити милостиву ласку на зимове прогодованні і пристановище; також на арматного обозного 400 зол., а на хорунжого арматного³⁴ 50 зол.

Царське величество пожалував, велів дати з тамошніх доходів.

²⁹ Назва монети.

³⁰ Прапороросець полкового прапора.

³¹ Прапороросець сотенного прапора.

³² Хрестидель гетьманського бунчука - знака гетьманського сану.

³³ Особи, які доглядали за порядком у війську. Тут йдеться про осавула всього обозного війська.

³⁴ Прапороросець артилерії козацького війська.

5. Посливі, котрі здавна приходять з чужих країн до війська Запорозького, аби було вільно приймати, а коли б було щось протинне царському величеству (в сих посольствах), мусять вони (козаки) сповіщати царське величество.

До сеї статті царське величество велів: послів з добрими ділами приймати і відправляти, і писати царському величеству вірно і скоро, за чим вони приходили і з чим їх одправлено. А котрі послы будуть присилатися з справами, протинними царському величеству, тих послів і посланників затримувати в війську та писати про них зараз же до царського величества, а без дозволу царського назад їх не відправляти. А з турецьким султаном і з польським королем без волі царського величества не мати зносин.

6. Про митрополита київського дано послам усний наказ. А в розмовах послы были чолом, щоб царське величество велів дати свою государську жалуванну грамоту на його маєтності.

Царське величество пожалував: митрополитові і всім людям духовного чину велів дати свою государську жалуванну грамоту на маєтності, котрими вони тепер володіють.

7. Аби царське величество зволив післати своє військо під Смоленск, не гаючись вітрохи, аби неприятель не міг собі ради дати і сполучитися з иншими (військами), бо тепер війська (польські потомлені) нехай не вірять ніякому лукавству (поляків), коли б почали що нимислати.

Царське величество постановив на неприятеля свого польського короля йти самому і бояр та воевод післати з великим військом, як просохне і почне бути паша.

8. Аби наємного війська тут на польським пограничу для безпечності було з 3000 або скільки буде воля царського величества - хоч і більше.

Військові люди царського величества на пограничу для охорони України завсіди були і надалі будуть стояти.

9. Завсіди був такий звичай, що війську Запорозькому плачено. Б'ють чолом і тепер царському величеству, аби давно на полковника 100 ефимків, на осавулів по 30 золотих польських.

10. Коли б мала напасти Кримська орда, тоді треба на неї наступити від Астрахани й Казани, також і Донським козакам бути готовими. А тепер вона (орда) ще в братцтві (з козаками), треба дати час і її не зачіпати.

Наказ і повелінне до козаків на Дні післано: коли Кримські люди не будуть зачіпати, то й на них йти не велено. А коли кримці зачіплять, то царське величество велить на них йти походом.

11. Кодак город на границі з Кримом, там гетьман завсіди по 400 чоловіка держить і харч усякий їм дає - тепер нехай би царське величество пожалував, зволив налігати харчом і порохом до армат. Також і тим, що за Порогами коша стережуть, аби царське величество зволив показати свою ласку, - бо його не можна самого без людей лишати.

До сеї статті було милостивий указ царського величества, коли буде відомо, скільки якого припасу туди посилали, і скільки доходу буде зібрано на царське величество. А що в вашім письмі написано: як великий государ наш гетьмана Богдана Хмельницького і все військо Запорозьке пожалує, свої грамоти государські на ваші вольності велить дати, тоді ви ж між собою розбір зробите: хто буде козак, а хто мужик, і щоб війська Запорозького було 60.000. То великий государ ваш на те дозволив: велів бути такому числу реєстрових козаків..."

Грушевський М. С.
Історія України-Руси. - К., 1996. - Т. 9, кн. 1. - С. 814-819.

27. Жалування грамота царя Олексія Михайловича війську Запорозькому на збереження його прав і вольностей

27 березня 1654 р.

"З ласки божої ми великий государ (і т.д.) пожалували сьмо наших підданих Богдана Хмельницького, гетьмана Запорозького війська, і писаря Івана Виговського, судей військових, полковників, осавулів, сотників і все військо Запорозьке.

В нинішнім 162 році гетьман Богдан Хмельницький і все військо Запорозьке за ласкою божою віддалися під нашу государську високу руку і вчинили присягу нам, великому государеві і нашим дітям і наслідникам на вічне підданство, і в місяці березні прислали до нас вони, гетьман Богдан Хмельницький і все військо Запорозьке своїх посланників Самійла Богданова судю військового та Павла Тетерю полковника переяславського. В листі своїм до нас, великого государя, писав гетьман і были чолом його посланники, щоб ми, великий государ, пожалували його, гетьмана Богдана Хмельницького і все військо Запорозьке, - веліли потвердити їх права і вільності військові, які були за вел. князів руських і королів польських - що судилися (розумій: своїм судом) і вільності свої мали в маєтках і судах, - аби в ті їх

військові суди ніхто не мішався, а щоб судились вони своїми старшинами, і щоб їх давніших прав, даних людям духовного і світського чину від великих князів руських і королів польських ми не нарушали, і на ті їх права дали нашу жалувальну грамоту за нашою государською печаткою. Щоб військо Запорозьке реестрове ми означили в шістьдесят тисяч і те число щоб завжди було заповнене. А коли б волею божою прийшла гетьманові смерть, або ми, великий государ, лишили військо Запорозькому вибрати гетьмана, самим між собою, по давньому звичаю, а кого виберуть, вони проте об'являть нам. А що на булаву гетьманську дано було Чигиринське староство з усіма приналежностями, то щоб і ми, великий государ, пожалували, веліли бути йому при булаві. Маєтків козацьких і земель які мають для прожитку, аби відібрати від них не веліли; також аби діти удів, які зістаються після козаків, мали права такі як діди й батьки їх. Послів, що здавна приходять до Запорозького війська з чужих земель, котрі будуть з чимсь добрим, тих гетьманові і Запорозькому війську аби ми лишили приймати, а коли б щось було противне нашому величеству, аби про те зараз оповіщали нам, великому государеві.

То ми, великий государ, підданого нашого Богдана Хмельницького, гетьмана війська Запорозького і все наше військо Запорозьке пожалували - веліли їм бути під нашою, царського величества високою рукою, згідно з давнішими їх правами і привілеями, даними їм від королів польських і вел. ки. литовських, і тих прав і вільностей нічим нарушати не веліли. Судитися веліли їм у своїх старших по давнішим правам їх, а наші царського величества бюре і вєводи в їх військові суди мішатися не будуть. Число Запорозького війська, за їх власним проханням, веліли ми означити в 60 000 реестрових, і щоб завжди се число було повне. А коли б волею божою прийшла гетьманові смерть, ми, великий государ, лишили Запорозькому війську вибрати гетьмана самим між собою, по давньому звичаю, а кого виберуть гетьманом, про те писати до нас, великого государя; а той ново вибраний гетьман аби вчинив присягу нам, великому государю, при тім кого ми вкажемо. А при булаві гетьманській веліли ми бути Чигиринському староству, по попередньому, а усіми приналежностями, які були при нім давніше. Також маєтків козацьких і земель, які вони мають для прожитку, від них і від дітей удів, які зістаються по козаках, ми не веліли відібрати, а бути при них по давньому. А коли почнуть приходити в військо Запорозьке до гетьмана Богдана Хмельницького послі з котрихось пограничних держав з чимсь добрим, ми, великий государ, таких послів гетьманові лишили приймати і відправляти, а нам, великому государеві, зараз писати про все: з яких держав і в яких справах ті

послі були прислані і з чим відправлені. А коли б якісь послі були прислані від когось з якоюсь справою противною нам, великому государеві, - таких послів військо затримувати і також зараз писати про них до нас, а без нашого указу назад їх не пускати. А з турецьким султаном і з польським королем без нашого указу зносити не мати.

І з ласки нашої підданим нашим: Богданові Хмельницькому гетьманові і всьому війську Запорозькому бути під нашою високою рукою по своїм давнішим правам і привілеям і по всім вище писаним статтям. Служити нам, великому государеві, і сину нашому государеві царевичеві Олексієві Олексієвичеві і наслідникам нашим ширю, всякого добра шукати і на наших неприятелів, куди їм буде наш государський наказ, ходити і битись, і у всім бути в нашої государській волі во вєки.

А що вище згадані посланники Самійло і Павло іменем Богдана Хмельницького гетьмана і всього війська Запорозького били чолом про інші статті нашому царському величеству і подали ті статті нашим ближнім боярам Олексієві Никитовичу і Трубезькому, Василеві Василевичу Бутурлину, Петрові Петровичу Головину і думному дяку Алмазові Іванову, - ми, великий государ, ласкаво вислухали ті статті, і яка воля наша на котру статтю, то веліли ми підписати під тими статтями, і ті статті з нашим указом веліли дати тим посланникам Самійлові і Павлові.

І хочемо ми його, гетьмана Богдана Хмельницького, і все військо Запорозьке держати в нашої милостивій ласці і піклуванню - нехай вони будуть певні нашої государської милости.

Дана ся жалувальна грамота нашого царського величества за нашою державною печаткою в нашім столицнім місті Москві року від сотворення світу 7163 г. місяця марта 27 дня. З божої ласки великий государ цар і великий князь Олексій Михайлович всеї Великої і Малої Росії самодержець.

С л о с а р е н к о А. Г., Т о м е н к о М. В.
Історія української конституції. - К., 1993. - С. 17-19.

28. З царської грамоти про збереження прав української шляхти на землю, вольності і привілеї

27 березня 1654 р.

"Нинішнього 162 року, як гетьман Б. Хмельницький і все військо Запорозьке і вся Мала Русь піддалися під нашу царську руку і зложили

присягу нам і нашим дітям і наступникам, і в місяці березні прислали своїх посланників С. Богдановича і П. Терету, щоб ми його, гетьмана, і все військо Запорозьке пожалували: шляхту благочестивої віри, що пробуває в Малій Росії і присягу нам зложила, щоб ми дозволили бути при своїх шляхетських вільностях, правах і привілеях: старших з-поміж себе вибирали собі на уряди судові, маєтностями своїми володіти вільно, як то було давніше за королів польських, і суди земські й громадські відправляли через урядників, яких вони з-поміж себе виберуть. То ми на прохання підданого нашого, Б. Хмельницького, і всього війська Запорозького, тій шляхті, що пробуває в нашій батьківщині - Малій Росії, веліли бути під нашою високою рукою на давніх правах і привілеях, як були їм надані права, привілеї і вільності від польських королів. Вільностей їм шляхетських ні в чім порушувати не позволюмо. Вибирати їм старших з-поміж себе на уряди судові, земські і громадські, маєтностями своїми володіти і своїм правом судитися ми їм позволюмо. Мають сі мешканці нашої батьківщини, Малої Росії, - шляхта - жити під нашою високою рукою за своїми давніми правами і привілеями, в вільностях шляхетських вільно і без якої небуди неволи, та і у сій нашій жалувальній грамоті написано, служити і всякого добра бажати нам, сину нашому Олексієві і наступникам нашим, на наших вояків, куди буде від нас зведено ходити і битися з ними, а нашій волі в усім бути послушними".

Служсаренко А.Г., Томенко М.В.
Історія української конституції. - С. 19.

29. Розповідь з літопису Самовидця про входження України до складу Росії

"Року 1654. На початку того року присланий був від його царської пресвітелі величності Олексія Михайловича, всієї Росії самодержця, ближній боярин і дворецький Василь Васильович Бутурлін з іншими боярами і багатьма стольниками і дворянами великим послом до гетьмана Хмельницького на бажання його і всього Війська Запорозького, чинячи постанову, як мають бути під високою державною його царської величності рукою, Ради цих великих його царської величності послів скликав гетьман Хмельницький в Переяславі всіх полковників, сотників і отаманів і сам приїхав у Переяслав на день богоявлення господнього і там рада була, на якій усі полковники і сотники з товариством, що при них було, згодилися бути під високою державною його

величності рукою, не бажаючи вже більше жодним способом бути підданими королеві польському і давнім панам, ані теж приймати до себе татар, про що на тій нараді в тому місяці січні і присягу приніс гетьман Хмельницький зо всіма полковниками, сотниками і отаманією і всією старшиною військовою, і взяли велике жалування його царської величності, соболями і зараз по всіх полках розміслили стольників в супроводі козаків, щоб як козаки, так і вийти з усім суспільством присягу принесли на вічне підданство його царській величності.

Що по всій Україні весь народ з охотою це зробив. А боярин і дворецький Василь Васильович Бутурлін повернувся до Москви де його царської величності, і чимала радість між народом сталася".

Хрестоматія з історії Української РСР. Т. 1. - С. 295-296.

30. З листа Богдана Хмельницького до шведського короля Карла Густава про дружбу (1656 р.)

"Найясніший королю Швеції, наш вельмишановний пане і друже.

Для того, щоб приязнь могла зміцнитись і перетворитись у тривалі зв'язки, немає засобу кращого, ніж той, щоб з обох сторін визначила її безсумнівна вірність і неперушні стальці. Хоч в останні роки з боку найяснішої Христини⁴⁹ ми мали в різних її листах багато прикладів прихильності, але якби ваша найясніша величність не розвивала її дбайливо далі, прихильність могла легко ослабнути і піти в забуття... Проте сповіщаю цим (листом), що як від початку ми підняли зброю проти поляків на захист віри й вольності, так і тепер не перестаємо боритися проти кожного, хто хотів би сісти нам на шию... Бажаємо насамперед, щоб ваша найясніша величність знала, що ми з'єднані і пов'язані з вашою найяснішою величністю не іншим зв'язком, ніж тим, яким ми зобов'язані обом найяснішим воеводам Молдавії і найяснішому князеві Трансильванії. Цю нашу обітницю радо виконуємо, посилаючи для цього завдання наших особливих послів, як тільки відкриється вільний прохід..."

Документи Богдана Хмельницького. - С. 545 - 546.

⁴⁹ Шведська королева.

31. Лист Богдана Хмельницького до князя Трансільванії Юрія Ракоці про дружбу (1656 р.)

"Світліший князю Трансільванії, вельможний наш пане і друже.

З того часу, як між нами склалися щирі зносини, ще ніколи не мали сумніву в постійності дружби вашої милості і бачили докази того і впевнились в тому, що хто нам дружбу свою обцяв, той буде її підтримувати, щоб залишитися з нами в щирих і прихильних зносинах. Послів ми не вислали до вашої милості тому, що чекаємо, коли повернуться наші посланці, яких ми вислали до Запорозжя і в інші місця, а тому всі наші справи до їх повернення відклали, і як вони повернуться і ми вислухаємо їх про виконання доручення, зараз же вишлемо послів для важливих нарад про... Вони запевнять вашу милість у нашій дружбі і прихильності.

І наперед від щирого серця бажаємо вашій милості за волею Божю довгих років здоров'я і запевняємо вашу милість в нашій дружбі".

Документи Богдана Хмельницького. - С. 481-482.

32. Універсал Богдана Хмельницького про висилку на допомогу Юрію Ракоці козацького війська (1656 р.)

"Богдан Хмельницький, гетьман з Войськом его царского величества Запорозким.

Всім воєц і кожному з особна, кому о том ведати належит, всілякого стану і кондиції людям, кому о том ведати належит, всілякого стану і кондиції людям, кому туюко сеє ваше показано будет писальє, до ведомости доносим, як ми, послаючи Войска наши Запорозкские, жеби сеє злучили з войсками князя его милости, семиградского, і там шли, где оним указано, тедеи упевняєм ласкою нашою, те хто колекв горнутисе, масть до Войска Запорозкого, аби найменшео кривди не мѣли ні од кого і назначений всиланий наместник наш того постерегати маєт, жеби нікому утяженя не було, хто при ласце нашой і Войску Запорозком остават будет; спротивных теж і Войску Запорозкому незначливих й неприхильних розказака лисмо громить, его іначей не маєт бить над розказанье наше".

Документи Богдана Хмельницького. - С. 551.

33. З листа Богдана Хмельницького до князя Трансільванії Юрія Ракоці про союз зі Швецією (1657 р.)

"Найясніший князю Трансільванії, наш вельмишановний пане і друже!

Не без особливої прихильності одержали ми листа вашої найяснішої величності, де нас запрошують увійти в братський союз з найяснішим королем Швеції. Щоб ми могли на це відповісти приязним почуттям, щирим і без усякої облуди, ми поділилися думками із словом у справах, довірених йому його королівською величністю. Вважаємо, що він буде носієм доброї звістки, як тільки повернеться живий і здоровий до своєї країни. Адже ми зв'язуємо себе таким самим, як з вашою найяснішою високістю, зв'язком і приязню з найяснішим королем Швеції, ми доручили донести королю Швеції окремі наші запевнення як безсумнівне свідцтво, щоб він не мав сумніву щодо нас, якщо цього не сталося б. Однак через те, що найясніший король Швеції не відкрив нам всього спеціально через свого посла, ми теж відкладали на пізніший час і вважаємо потрібним доручити розглянути і вирішити це окремим нашим послам, яких скоро вишлемо..."

Документи Богдана Хмельницького. - С. 559 - 560.

34. Зі статті М. Грушевського "250 літ"

"Коли Ви читаете ці рядки, минає 250 літ від прилучення України до московської держави: 7 січня ст. ст. 1654 р. провідник українського народу, гетьман Богдан Хмельницький зі старшиною зложив присягу на вірність московському цареві.

Чи припускав він, що ті відносини, які зв'язував він сею присягою, потривають так довго? - З певністю - ні.

Для нього се була дипломатична комбінація, одна з карт широкої політичної гри, яку повів сей "малий і незначий чоловік", як він себе називав; з польською адміністрацією несподівано вироста величезна війна, що перевернула давнішу політичну систему східної Європи, так і ся його дипломатична комбінація - союз із Московією, несподівано стався підвалиною нового політичного групування половини Європи.

В перших початках повстання Хмельницькому пощастило здобути поміч кримської Орди і се забезпечило йому перші успіхи, дало

можність увільнити Подніпров'я від польського війська, скупитися великим силам і розвинути народному повстанню в такій величезній скалі, якої не бачило ні одно з попередніх козацьких повстань. Але татари були непевними союзниками, і тому Хмельницький старається здобути інших союзників. Особливо коли в його власній свідомості війна, піднята в інтересах козацької верстви, перетворилася в боротьбу за права цілого народу, за незалежність України, і він уже не хотів миритися з польським правительством на дрібних компромісах (січень - лютий 1649), він шукає нових точок опори для нової боротьби Польщею, що мала бути боротьбою на життя й на смерть. Він веде переговори з Туреччиною, Московю, Волощиною, Смигородом, Швецією, стараючись всякими способами втягнути їх у свою війну з Польщею і залізним перстемем зламати її... Коли показалося, що московський цар представляє собі союз із Україною проти Польщі не інакше, як у формі підданства під владу Москви, не робить труднощостей у признанні над Україною московської зверхності.

Москва вважала дуже стягалося з участю в українсько-польській війні. Вона ще була повна пам'яті про недавній політичний занепад держави й тріумфу Польщі, та не важилося зривати свою "вічну згоду" з Польщею, уложеною вр. 1635. Даремно Хмельницький то спинав компліменти, то погрози московському правительству, то вбив його обідниками завоювати цареві Крим і навіть Єрусалим, - московський цар відповідав компліментами на компліменти, але не хотів мішатися в війну Хмельницького з Польщею.

Та Москва боялася не тільки Польщі, але й козаків. Москва могла покладатися на його афекти; але коли зрада татарського хана змусила його до трактату з Польщею серед найбільшого розмаху його сил в 1649 р., а нова зрада привела його до болючої катастрофи під Берестечком (1651) - Москва дуже затривожилася. Ще одна така катастрофа - і Хмельницький піде в хвіст польської політики, а в польських політичних кругах уже носилися з пильною напущити козаків і кримську орду на Москву, щоб зайняти їх сили. Московське правительство побачило, що мусить запевнити себе союзом із Україною у власних інтересах, або козацькі сили не звернуться проти нього. Збір від поручників станів московської держави (Земський собор), скликаний московським правительством восени 1653 р. оріє, що правительству повинно прийняти під владу Москви "гетьмана Б. Хмельницького і все військо запорозьке з містами й землями"; для формального оправдання се мотивувалося тим, що польський король, нарушивши права православної віри, тим нарушив свої раса союзуєнія (угоди) з підданими, отже українці вільні від своєї присяги, значить, Москва може

прийняти їх під свою владу, не ламаючи своєї згоди з Польщею.

Вісті про сей переїзд московської політики прийшли до Хмельницького, коли він особливо інтересувався московським союзом. Його позиція була тоді дуже тяжка. Той підпори зі сторони народних мас, яку він мав у початках свого повстання, більше не мав він давно вже. Великий політик, геніальний організатор, він не розумів чи легковажив соціальні змагання цих мас, і пожертвував ними при першій невдачі, при першій же трактаті з Польщею, згодившись на відновлення status quo* підданства, панщини, шляхетського господарства. Від того часу народні маси відвернулися від Хмельницького. Він шукав опори в заграничних союзах, але вони йому не удавалися. Восени 1653 р., коли московське правительство рішало справу протекції над Україною, Хмельницький просить царя вислати в Київ і інші українські міста своїх воявод з військом, "бодай тисяч за три". Очевидно йому хотілося, щоб московське військо чим скорше зайшло на спірну українську територію, але для заохочення московського правителя він убирає се в форму вислання московських залог; начеб для окупації України. Такий самий характер мають його заяви, коли він подає надію цареві, що він буде мати доходи з України, збираючи ті податки з міст і сіл, які давніше йшли польському правительству. Всі ці його заяви мали фатальні наслідки для пізніших відносин України до Москви, але Хмельницький, даючи їх, очевидно не думав зовсім про якісь тривалі зв'язки з Московю, а хотів лише досягнути моментальну ціль - втягнути Москву в війну з Польщею. Тому й признавши владу московського царя, він запевняє султана, що його відносини до Туреччини зістануться незмінні, - він і далі признає себе васалом Порти, а потім укладає політичні комбінації з Швецією й Смигородом, зовсім не в'яжучися московською протекцією і московською політикою.

Але Хмельницький перечислився, міряючи відносини до Москви практикою своїх відносин до безсильного правительства анархічної Польщі. Так тяжко рішившись на участь в українській справі, Москва, раз узавзявши Україну в свою протекцію, держалася її міцно і не пускала в рук, постановивши перетворити її з часом на свою провінцію. Ухиливши Хмельницького за слово, цар разом із посольством, що мало вийти в нього й українців присягу вірності, вислав на Україну воявод, що мали збудувати московську кріпость у Києві, обсадити залогою, і вся залага послужила першою основою московської влади на Україні. І потім московське правительство пильно користало з усякої нагоди збільшити залежність України від себе.

* Status quo - від лат. - стан, в якому в міжнародному праві політичне, правове або інше становище, про збереження або відновлення якого йде мова...

Така перспектива тісніших зв'язків із Москвою на Україні не вміщалася нікому. Уже при самій асгі присяги московському правительству між козацькою старшиною і московськими послами виникла суперечка, яка відкрила глибокий антагонізм між конституційними поглядами козацьких старшин і московським абсолютизмом: козацькі старшини зажадали, або московські послы зложили їм присягу в імені царя на zachовання умов, - послы відмовили, мотивуючи се тим, що московський "самодержель" не може обмежувати себе присягою супроти своїх підданих. Такий погляд не міг поміститися в козацьких головах, і хоч супроти упору московських послів вони відступили вкінці від свого жадання, сей інцидент викликав дуже неприємний настрій. Був дова кнйвської кріпости в ній московської залози потягнули за собою також ряд неприємних конфліктів... У відносинах України до Москви мішалися елементи державної окремішності України з елементами московського централізму...

Хмельницький відчув дуже скоро свою помилку. Він відкладає свою боротьбу з Польщею, навіть на зазив московського правительства не хоче братися до походів на полякці і натомість заподадливо старатся знайти нову підставу своїй політиці, аби, опершись на ній, зівратити з Москвою. Такою новою опорою являється для нього союз зі Швецією й Семигородом; Хмельницький планує з ними спільну кампанію проти поляків, укладається про розділ Польщі і готується до рішучого розриву з Москвою. На жадання московського правительства (що тим часом уложило союз з Польщею проти Швеції) - зівратити з шведами, відповідає він рішучо відмовою, і так само рішучо ставиться проти замірів розширення інтеграції московської адміністрації на Україні. Розрив висів у повітрі. Але в сю критичну хвилину Хмельницький умирає (27 липня 1657 р.). Узол, зав'язаний ним на швидко руку, лишився нерозв'язаним.

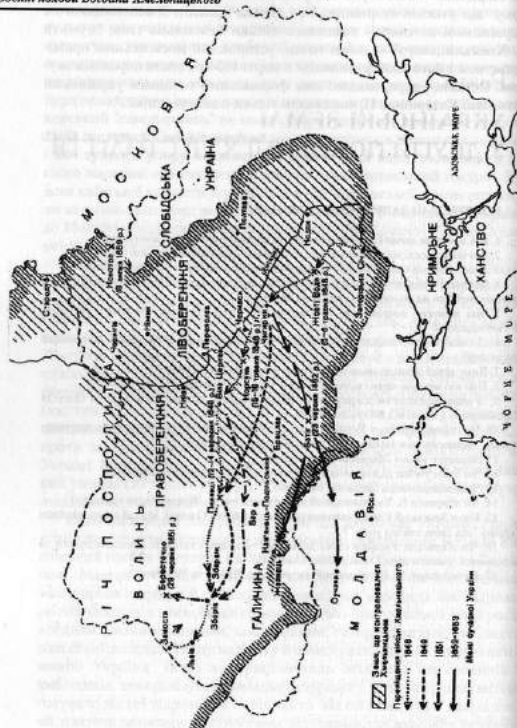
Його товариші і наступники, вірні ідеї автономії України, стараються далі знайти опору проти московського централізму. Гетьман Виговський пробує опертися на Польщі й татарах, Дорошенко на Туреччині, Мазепа й Орлик на Швеції, але роздвоєння між політичними змаганнями старшин і соціальними вимогами народних мас підривало сили народу, а московське правительство користувалися і сям роздвоєнням і всіма заганнями, замішаннями, суперечностями, щоб вести далі свою централістичну політику й обмежувати крок за кроком автономію України. Воно використовувало аспірації кар'єровців і амбітників, деморалізувало козацьку старшину, крок за кроком виторгоувало від неї відречення то від тої то від сеї політичної прерогативи, платячи авансами, маєтностями, уступками для класових інтересів

сеї старшини - на не користь народних мас, які воно піби брало в оборону від утисків старшини. Сто літ від присяги Хмельницького з української автономії лишилися тільки безцільна тінь; "пункти Б. Хмельницького" - себо точки, установлені московським правительством з його відпоручниками в марті 1654 р., стали порожнім звуком. Останні удари, завдані сям формальним останком української автономії Катериною II, викликали тільки слабу реакцію..."

Видіт пром Україну. - Л., 1991. - С. 84 -87.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які причини початку визвольної війни назвали у літописі Самовидця?
2. Які повинності мали виконувати селяни напередодні визвольної війни?
3. Хто виступив союзником Б. Хмельницького а початку визвольної війни?
4. Які події в особистому житті зіграли важливу роль у прийнятті Б. Хмельницьким рішення перейти на Запоріжжя і очолити повстання?
5. Які вимоги поставив Б. Хмельницький перед послами коронного гетьмана М. Потоцького?
6. До яких верств населення звертався Б. Хмельницький із закликом підтримати повстання?
7. Яких втрат зазнало польське військо в битві під Корсунем?
8. Про які настрої князя свідчать зустрічі з ним Б. Хмельницького у Києві?
9. З яким проханням звернувся Б. Хмельницький до російського царя Олексія Михайловича у листі від 8 червня 1648 р.
10. Чи свідчення приїзд в Україну Григорія Ушковського про встановлення дипломатичних відносин між українським та російськими урядами?
11. Визначте умови Зборівського договору
12. Чи були умови Білгородського договору вигідними для України?
13. Чим завершилась битва під Батогом?
14. Чи збирався Б. Хмельницький виконувати умови Жванецького трактату?
15. Коли Земський Собор ухвалив рішення, щоб цар Олексій Михайлович прийняв Україну "під свою везому руку"?
16. Чи зберігала Україна свою державність згідно статей Б. Хмельницького та калуванної грамоти царя Олексія Михайловича?
17. Як оцінював М. Грушевський договір між Росією та Україною?

Розділ 5.

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТОЛІТТЯ

За Гадяцьким договором (трактатом), укладеним між польським урядом та гетьманом Іваном Виговським 16 вересня 1658р. Україна під назвою "Великого князівства Руського" поверталася до складу Речі Посполитої на правах автономії. Крім того, договором передбачалося повернення магнатам та шляхті їхніх маєтків та відновлення феодальних повинностей селян [1].

17 жовтня 1659 р. у Переяславі був укладений договір між гетьманським урядом Юрія Хмельницького та царським урядом. Російські представники, користуючись тим, що біля Переяслава перебувало 40-тисячне царське військо, нав'язали українській стороні 14 пунктів так званих "давніх статей" 1654р., які являли собою фальсифікований варіант договору, укладеного Богданом Хмельницьким, та так звані "нові статті". Новий договір значно обмежував суверенні права української держави. Нижче подано "нові статті" [2].

Батуринські статті 1663р. - це додаткові умови до Переяславських статей 1659р., які 17 листопада гетьман Іван Брюховецький уклав з представниками російського уряду. Умови статей були вкрай невигідними для України, яка зобов'язувалась утримувати коштом місцевого населення російське військо, повертати до Росії втікачів. На українських купців накладалися суворі обмеження [3].

Автономні права України були ще більше обмежені Московськими статтями 1665р. Збільшувалась кількість російських військ у Києві, Чернігові, Переяславі, Ніжині. Російські військові залоги вводилися до Полтави, Кременчука, Новгород-Сіверського, Остра, Канева та інших міст. Українська православна церква (Київська митрополія) підпорядковувалася московському патріархові [4]. Цей договір спричинив подальше падіння авторитету Івана Брюховецького і призвів до вибуху антимосковського повстання 1668р. У 1669р. Московські статті були денонсовані.

30 січня 1667р. у селі Андрусові біля Смоленська між Росією та Польщею була підписана угода про припинення війни на 13 років. Згідно з її умовами Росії поверталися Смоленськ та Сіверська земля. Україна поділялася на дві частини по Дніпру: Лівобережжя залишалося у складі Росії, Правобережжя, крім Києва, а також Білорусь, переходили під владу Польщі. Київ з околицями на два роки передавався Росії. Запорізька Січ мала перебувати під спільною владою обох держав. Тим самим було санкціоновано роз'єднання України [5].

У 1667- 1668 рр. Туреччина здійснила дві спроби загарбати територію Правобережної України. Перша відбулась у серпні-вересні 1677р. Тоді турецький уряд використав у своїх інтересах Юрія Хмельницького, який боровся за гетьманську булаву. Проте захисники Чигирин, гетьманської столиці, витримали тритижневу облогу, а після прибуття об'єднаної українсько-російської армії, турецька армія змушена була відступити.

У червні 1678 р. турецька армія взяла в облогу Чигирин втретє. Протягом семи діб точився запеклий бій. І знову перемога була на боці українсько-російських військ від командування І.Самойловича та Г. Ромодановського. Хоча гетьманська столиця була зруйнована, проте турецьким походам в Україну було покладено край.

Нижче наведено уривок з "Синопсису", в якому розповідається про розгром турецько-татарських військ під Чигирином [6].

Новообраний гетьман Лівобережної України Д.Многогрішний уклав 6 березня 1669 р. з представниками московського царя договір, спрямований на подальше обмеження української автономії. В Гетьманщині зберігалось воєводське урядування. Згідно з договором українські делегати мали брати участь у дипломатичних справах Москви, однак проводити самостійну зовнішню політику Україні заборонялось [7].

Договір про "Вічний мир" між Московською державою та Річчю Посполитою був підписаний 6 травня 1686р. у Москві. Ним були підтвержені умови Андрусівського перемир'я 1667р. Сторони зобов'язувались не укладати сепаратного миру з Османською імперією. Що стосується України, то вона була поділена на дві частини - Правобережжя, яке залишалося під владою короля, та Лівобережжя - під владою царя. Правобережні землі Наддніпрянщини оголошувались пустою [8].

¹ "Синопсис" ("Київський синопсис") - перший короткий нарис з історії України та Росії з давніх часів до останньої чверті XVII ст. Вперше виданий у 1674р. у друкарні Києво-Печерської лаври. Автором вважається Інокентій Пизель - архімандрит Києво-Печерської лаври.

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ

1. Із Гадяцького трактату (1658 р.)
2. Переяславські статті 1659 р.
3. З "Бітуринських статей", схвалених царським урядом за подання Івана Брхловського (1663 р.)
4. З "Московських статей", схвалених царським урядом під час перебування в Москві І.Брхловського (22 жовтня 1665 р.)
5. З Андрусівського перемир'я 1667 р.
6. Реагром турецько-татарських військ під Чигирином (1677-1678 рр.)
7. З "Гаухівських статей", схвалених царським урядом при обранні на гетьманство Лем'яна Многогрішного (6 березня 1669 р.)
8. З "Вічного миру" 1686 р.

1. Из Гадяцького трактату (1658 р.)

... До вічної пам'яті тепер і тих, що будуть потім завжди.

Комісія поміж станами Корони Польської та Великого Князівства Литовського з одного і вельможним гетьманом та військом Запорозьким з другого боку ... дня 6/16 вересня, року Божого 1658, Бог дав, щасливо і вічнотривало закінчена.

... У той спосіб постановили ми вічний, який ніколи не можна розривати, мир.

Релігія грецька старожитна, та і така, з якою стародавня Русь приєдналася до Корони Польської, аби залишалася при своїх прерогативах і при вільнім відправленні набожества, аж куди мова руського народу сягає...

Також релігії грецькій дається сила вільно засновувати церкви, чернечтва, нові монастирі, так само поновлювати та відбудовувати старі. А ту віру, що є супротивна вірі грецькій православній і яка множить незгоду між руським і старогрецьким народами¹ жоден із духовних та світського, сенатського та шляхетського станів церков, монастирів, фундушів засновувати й помножувати не може. А римську віру у воеводствах Київських, Брацлавських, Чернігівським вільно сповідувати, але пани світські, так і дідачні, так само й урядники його королівської милості релігії римської жодної юрисдикції не матимуть над духовними, світськими, і ченцями релігії грецької, окрім ім належного пастира.

А що в спільній вітчині спільні прерогативи взаємно належно мають обидві віри, то отень київський митрополит, що є зараз і буде згодом, з чотирма владиками: луцьким, львівським, перемишлянським, холмським і п'ятим з Великого князівства Литовського мстиславським, згідно їхнього власного порядку, мають засідати в сенаті з такою прерогативою і вільно голосувати, як у сенаті засідають ясновельможні їхні милості римського сповідання.

У Київському воеводстві сенаторські достойності не мають даватися тільки шляхті грецької віри в право чинності тих урядів. А у воеводствах Брацлавському, Чернігівському переваги сенаторські мають подаватися

...² Дється про уніатську церкву, яка пактима фактично скасовувалася.

Іван Визовський

альтернативне, так що після відставки сенатора грецької віри має наступати сенатор римської віри. В усіх однак трьох тих воеводствах в осаді й добру посесію уряди мають віддаватися, подавши клятву теперішніх посесорів.

Для того, щоб розросталася зупільна любов у містах коронних і Великого князівства Литовського, скрізь, куди поширилися церкви грецької віри, мають заживати вольностей, свобод і пнякою перешкодою до магістрату³ грецька релігія не може бути.

Академію Київську дозволяє його королівська милість і стани королівські установити, вона такими прерогативами та вольностями має задовольнятися, як і академія Краківська, з тією однак кондицією, аби в тій академії не було жодних сект арианських, кальвіністських, лютерських професорів, учителів та студентів. Отож аби між студентами та учнями не було жодної оказії до звади, всі інші школи, які були перед тим у Києві⁴, його королівська милість накаже перенести в інше місце.

Його королівська милість, пан наш милостивий, і стани коронні та Великого князівства Литовського дозволяють також другу академію там, де побачать їй принагідне місце, яка буде заживати таких прав і вольностей, як і академія Київська, але така має бути установлена кондиція, щоб у ній сект арианських, кальвіністських, лютерських професорів, учителів та студентів не було. А де та академія буде, вже там інших шкіл не можна буде відкривати на вічні часи...

... Також усякія кадуки⁵, які під тими, які є належні до Запорозького війська, так і під шляхтою, яка при вельможному гетьмані у Запорозькому війську і при шведях в'язалася, від будь-кого запрошена, і шалалі від початку війни без усяких вимовлень, заголом усі і кожен зособна касуються і законом публічним зносяться...

... А оскільки сама річ, так і ім'я самої амністії повинні бути святі і оскільки в давнім стані речі й особи всіякої кондиції людям відновлено, то до тієї ж єдності, згоди, милості, права, пана повертаються, як було перед війною. Також застерігається, коли хтось смів бо когось за посідання ворожі дії попрікати, такий, як осквернить згоди,

¹ Досі для того, щоб бути у міському уряді Речі Посполитої або належати до цехів, необхідно було прийняти римо-католицьку віру.

² Дється про католицькі школи в Києві, зокрема саутські

³ У тодішньому праві кадук - це право до спадку, який залишено без законіту, без дідачній спадок, привласнення пошншеного маєтку.

Герб Г. Визовського

Печатка Г. Визовського

карі має підлягати. В чому, коли б трапилося осязія для збереження ліхослів'я, шильно має бути чинена інквізиція з обох боків. Вся Річ Посполита народів польського, і Великого князівства Литовського, і Руського та провінцій, що до них належить, відновлюється в повноті, як було перед війною...

...А коли буде необхідність війни зі сторонніми панамі на зміну кордонів, або щось би сталося вольності тих народів - проти озлоби й пустоти має бути, а при свободах своїх вишеназвані народи мають ставати добре, по-дружньому як одне ціле, одліє і нероздільної Річі Посполитої, не чинячи поміж себе різниці щодо віри...

...Війська Запорозького має бути число шістдесят тисяч, або як вельможний гетьман подасть на ресерті. Зятого війська - десять тисяч, яке також, як і Запорозьке, має залишатися під владою того-таки гетьмана, і з податків, ухвалених на сеймі, у воеводствах Київському, Брацлавському та Чернігівському та інших має йти кошт від Річі Посполитої на те військо.

Стая Запорозького війська у тих воеводствах і добрах призначається, в яких лишалися перед війною, і тому війську стверджують всілякі вольності привілеями найясніших королів польських надані, утримуючи їх при стародавніх вольностях та інших звичаях... Надто жоден державець добр його королівської милості і староста, ні дієчий пан пожиттєвий, ані їх підстарости, урядники та інші всілякі службові особи жодних податків з козацьких хуторів, сіл, містечок і домів не братимуть жодним претекстом, але, як люди рицарські, мають бути вони вільні від усіляких найбільших і найменших утязжень, також від цел⁴ і мит по цілій Короні і Великому князівству Литовському. Також і від сусідів всіляких старост, державців, панів і їхніх намісників мають залишатися вільні, перебуваючи тільки під юрисдикцією самого гетьмана руських військ. При тому всілякі напої, лови, польові та річкові та інші козацькі пожитки вільно мають лишатися при козаках, згідно старих звичаїв...

...Для ліпшого підтвердження цих пактів і певності, гетьман руських військ до кінця свого життя гетьманом руським і першим сенатором у Воеводствах Київському, Брацлавському та Чернігівському залишатиметься, а й після його смерті має відбутися вільне вибрання гетьмана, тобто оберуть чотирьох електів статусом воеводств Київського, Брацлавського та Чернігівського, з яких одного король, його милість, вибере.

⁴Цело - митна сплата

⁵Мається на увазі право виготовляти і продавати наші.

Монетний двір для карбування всіляких грошей у Києві, або будь-де, як належить і буде зручно, має бути засновано...

...Спільна рада і спільні сили тих народів мають бути супроти будь-якого ворога.

Дбатимуть ті народи спільно, всілякими способами, аби вільна була навігація Річі Посполитої на Чорне море.

Однак коли його милість цар не захоче повернути провінцій Річі Посполитої і наступатиме на Річ Посполиту, тоді всі сили, як коронні і Великого князівства Литовського, так і війська руські Запорозькі під регіментом свого гетьмана будуть з'єднуватися і воювати.

Добра, рухомі й нерухомі, королівщини, також і суми грошей обивателів Руської землі, котрі в'язалися чи при шведському війську, чи Запорозькому, і зараз до вітчизни повертаються, конфісковані, мають бути повернені і заслуги їхні... мають бути компенсовані...

А що від цього часу гетьман із Запорозьким військом теперішнім і що буде потім, відступившись від усіляких сторонніх протекцій, не повинен брате більше до них в'язатися... не порушуючи однак постановленого братерства з його милістю кримським ханом.

Ніяких послів від сторонніх держав не приймати... Також ані військ чужих не впроваджувати, і не мати жодного із сторонніми порозуміння на шкоду Річі Посполитої...

...Оцю комісію як їхні милості комісари, так і вельможний гетьман князівства Руського фактично підтвердили присягою і запис присяги виразно підписано рукою їхніх милостей...

...Щоб та комісія мала вічну вагу та повагу та як звучить з початку до кінця, буде вона вписана в право посолдате, тобто в конституцію, сеймом апробована, звана і утримана як вічне і невідчлїчне право.

До великої руської булани має належати Чигиринське старство так, як постановлено в певний час у привілеї уродженого Богдана Хмельницького, наданому від його королівської милості. А гетьман військ руських вільний мати ліцензію при його королівській милості...

...Дялося, як вище подано. В таборі під Гадячем, дня і року вище назованих.⁵

Іван ВИГОВСЬКИЙ, гетьман військ руських рукою власною.

Україна: Наука і культура. - К., 1991 - Вип. 25 - С. 147 - 152.

2. Переяславські статті 1659 року

СТАТТЯ ПЕРША

Про готовність усього війська до війни⁴.

"За указом і повелінням великого царя і великого князя Олексія Михайловича, самодержця всієї Великої, Малої та Білої Росії, його царській величності, завжди бути готовим до господарської служби гетьманові з усім військом, куди лишень буде його царське зволення...

ДРУГА

Про полки, як багато їх має йти на війну.

Також де укаже великий государ, послати на його, государеву, службу кілька полків, і йому, гетьманові, посылати ті полки без жодної відволочи...

ТРЕТЯ

Про гетьманську вірність, щодо його царської величності.

Гетьманові бути вірним і навки невідступним і не зваблюватися ніякими людськими оманками. Також не вірити ніяким вимовам про Московську державу, а хто почне заводити посвари, то таких людей карати смертю...

ЧЕТВЕРТА

Про государевий указ щодо війни⁵.

Без указу і повеління великого государя, його царської величності, самому гетьманові з усім Запорозьким військом нікуди не ходити на війну й нікому з навколишніх держав не допомагати, і не посылати на допомогу великими й малими полками людей війська Запорозького, щоб через ті заповоги Запорозьке військо не змалалося, а коли хто піде на ту війну самоправно, без гетьманського відома, то тих карати смертю...

П'ЯТА

Про воявод по містах з військами для оборони.

Великий государ, його царська пресвіта величність, звелів бути у своїх, царської величності, черкаських містах, у Переяславі, в Ніжині,

⁴Стаття постанала (як і 2) через вкрайню непомірність дій царських та козацьких військ у кампанії 1654 р.

⁵Стаття постанала у зв'язку з акціями семгородсько-польської війни, коли Б.Хмельницький послав до Ракоці без відома царського уряду корпус Ждановича. Враховувала вона й козацьку традицію ходити в "загіття", тобто найматися на ту чи іншу війну до когось із володарів. Тобто 1654, 1655, 1656 рр.

в Чернігові, в Браสลаві, в Умані, своїм, його царської величності, вояводам з ратними людьми для оборони від ворога...

ШОСТА

Щоб черкасцям не бути в залогам у Білій Росії.

У городах, містах і містечках у Білій Росії нині й надалі не бути черкаським залогам, щоб не чинилося тим самим сварок поміж великоруських та білоруських ратних людей.

СЬОМА

Про вибирання гетьмана й полковників.

Коли гетьман буде встановлений на гетьманування за указом його царської величності і за вибирання усього війська, а тоді вчинить якийсь переступ, то війську без указу його царської величності самим гетьманом не змінювати... А самим самовільно, без указу його царської величності гетьмана не міняти, також і гетьман не може без ради і поради усієї черні вибирати когось у полковники й інші керівні люди, і щоб вибирали у військо полковників на раді, кого вгодобачуть поміж себе зі своїх полків, а з інших полків у полковники не вибирати. Так само гетьман не повинен відставляти тих полковників без ради.

ВОСЬМА

Про чужовірців, щоб не було у військовому начальстві неправославних⁶.

У Запорозькому війську надалі не можна бути в начальниках людям деяких інших вір, крім православних християн, аби не було від того ніяких сварок і оман. Не можуть в керівних людях і новохрещені іноземці, тому що від новохрещених іноземців починається у війську великий розрух та чвари і їм, козакам Запорозького війська, чиняться налоги й ущемлення. А кого оберуть з нових полковників, то тих ново поставлених полковників привести до присяги на вірне підданство і на вічну службу...

ДЕВ'ЯТА

Про зрадників Виговських.

Щоб жінку й дітей зрадника Івашка Виговського гетьман та військо віддали за його зраду царській величності; також і брата його Данила, й інших Виговських, які є лише в Запорозькому війську.

⁶Мається на увазі Юрій Нєміряч, який був протестантом. Царський уряд вважав його одним із головних винуватців постання Івана Виговського. Ю.Нєміряч присягнув царю не складав.

А надалі не бути Виговським не лише при гетьмані і в урядниках, але й у Запорозькому війську...

ДЕСЯТА

Про інших зрадників його царської величності.

Тих, що були у змові зі зрадником Івашком Виговським..., - то тим навки, на все життя не бути у військовій і таємній раді і ні в якому уряді. А коли хто вчинить супротивне до цієї статті: прикличе їх у раду і покладе на них якийсь уряд, то ті каратимуться смертю...

ОДИНАДЦЯТА

Про тих, хто заслужить смертну кару.

Без указу його царської величності їх не каратимуть.

Щодо наказного гетьмана Івана Безпалого і керівних його людей його полку полковників - переславського Тимофія Цецюри, нижньського Василя Золотаренка, Чернігівського Анікія Сидина¹¹ і керівних людей їхніх полків. Коли хто буде з тих людей винуватий у якихось справах так, що його треба буде скарати смертю, то їх гетьманові й керівним людям не карати без указу великого государя, його царської величності, доти, доки його царська величність, укаже прислати когось до того суду на справлення, а до того щоб ім не було даремного гоніння й ущемлення, тому що вони служили його царській величності. Також і всіх полковників та інших керівних людей пообіруч Дніпра гетьман не може карати на горло без висланого на суд посланця його царської величності. А ця стаття постановлена через те, що зрадник Іван Виговський даремно карав смертю численних полковників, керівних людей та козаків, які вірно служили його царській величності...

ТРИНАДЦЯТА

Про невільників.

Щоб полонені обох боків були вільні. Хто де захоче бути, то тих не неволити на обидва боки.

ЧОТИРНАДЦЯТА

Про заборні прапори й гармати.

Щоб без найменшої затримки були віддані у Київ взяті під Конопом прапори, гармати й велика верхова гармата...

П'ЯТНАДЦЯТА

Про Старий Бихів.

Гетьманові звеліти очистити для великого государя місто Старий Бихів і звеліти вивести з того міста черкас та служивих людей інших чинів, тому що місто віддано належало польському королеві, а не черкасам... А в Бихові, окрім гоударевих людей московського народу, нікому більше не можна бути через те, що будуть усілякі сварки, адже якби живуть близько - вони безперервно колотили та й надалі почнуть колотити...

ШПСТНАДЦЯТА

Про збіглих людей із міст як боярських, так і християнських у черкаські міста

У минулі 7162-й, 7163-й і 7164-й роки¹² і після них численні люди й селяни дворян та боярських дітей розбіглися з Брянського, Карачевського, Рильського та Путивльського уездів у черкаські міста: в Новгородок Сіверський, у Почеп і Стародуб. Вони, приходячи з тих міст до своїх поміщиків та вотчинників, чинять нестерпні всілякі влості і роздори. То щоб гетьман і Запорозьке військо звелили, розшукати їх, віддати тих злодіїв та втікачів їхнім поміщикам та вотчинникам та надалі учинити міцний заказ, щоб у черкаських містах нікого не приймали з тих боярських людей та селян, які й надалі втікатимуть в черкаські міста... А коли хто прийматиме тих збіглих людей і селян, то тих карати на смерть...

СІМНАДЦЯТА

Про підводи й харч посланцям.

Щоб в усіх містах брати з вїтїв, бурмістрів та міщан харч і підводи для тих людей, які будуть послані від великого государя до гетьмана Запорозького війська і його, царської величності, бояр, воевод та наказних людей, чи послів і посланців в інші держави, чи в які городи й міста Малої Росії для якихось господарських справ з грамотами. Також стосується це й тих, які послані будуть з гетьманськими листами до великого государя, а також з відповідями від його...

ВІСІМНАДЦЯТА

Про тих, які не чинять присяги його царській величності

А коли хто-небудь із старших чи будь-якого іншого чину, чи з козаків і міщан у Запорозькому війську не чинить присяги по святій

¹¹ Сидик Олексій, або Сидичич, Силенко.

¹²Тобто 1654, 1655, 1656 рр.

непорочній євангельській заповіді його царській величності і буде розкрито це достеменно, то таких людей за військовим правом карати смертю.

ДЕВ'ЯНАДЦЯТА

Про тих, хто заохоче порушувати ці статті.

А коли хто ці статті, постановлені військом, порушить і не виконуватиме, то керівна людина, чи козак, чи міщанин, усі вони будуть карані на горло..."

Величко С.В. - *Літопис, т.1. - С.271 - 275.*

3. З "Батуринських статей", схвалених царським урядом за поданням гетьмана Івана Брюховецького (1663 р.)

"І...Великому государеві, цареві і великому князеві Олексієві Михайловичу, всієї Великої, і Малої, і Білої Росії самодержцеві, його царській пресвітлій величності. Війська Запорозького гетьман Іван Брюховецький, і судді, і полковники, і вся старшина були чолом, а в Батурині його царської пресвітлої величності тамних справ дякові Деметрієві Башмакову та дякові Євстратію Фролову го-

ворили, щоб великий государ, його царська пресвітла величність, пожалував їх, велів з огляду на скудність малоросійських жителів та зважаючи на розорення неприятелями городів і місцевості брати в них своєї царської пресвітлої величності ратним людям на харчування, які люди в малоросійських містах для захисту малоросійських жителів від ворогів нині є і надалі будуть: воеводам - по млину з двома колесами, головам і полковникам - по п'ятдесят осмачок, підполковникам і майорам - по двадцять п'ять осмачок, ротмістрам і капітанам - по двадцять осмачок, поручикам і прапорщикам, і сотникам - по десять осмачок; рейтарам і драгунам, солдатам, стрільцям - по чотири осмачки всякому чоловікові на рік муки житньої.

Іван Брюховецький

А коли малоросійських міст і повітів жителів обох боків Дніпра будуть в єднанні і милістю бога і великого государя, його царської пресвітлої величності, щастям ворогам відісчі буде дана і війна втискомитися, то збирання хлібних запасів на харчування ратних людей (буде відбуватися так), як великий государ, його царська пресвітла величність, укаже.

3. У "Переяславських статтях" 6 стаття написана: бути в Війську Запорозькому реєстрових козаків шістьдесят тисяч чоловік, а на жалування збирати їм і інших чинів людям в малоросійських поселеннях у відповідності з указною статтею; і якщо відповідно до цієї статті стільки тисяч чоловік в козаках буде, то чи побори на них сповна будуть чи наполовину? А коли ми стояли в Глухові, то в той час тамешні жителі і сторонні люди розповідали, що козаки, і міщани, і поселенці, і їх землі, і млини, і всякі угіддя, і ранди, і комори не переписані і оброків ні на що не накладено, і скільки нині в війську козаків, і скільки їм доведеться дати царського жалування на рік, і скільки з міщан, і з усяких їх угідь яких поборів зібрати на рік можна, то того тобі, гетьманові, і всій старшині невідомо. Також і козаки на службі царської пресвітлої величності з тобою, гетьманом, і з вами, начальними людьми, без перепису бувають, не всі їдять в полки і з полків від'їжджають без вашої відпустки, по своїй волі, а інші і в війську не їдять, і проходять то їм даром; а якби козаки, і міщани, і їх землі, і млини, і всякі угіддя, і ранди, і комори були переписані, то те все було б відоме, і в розрахунках визначити число козаків, а з міщан, і з поселенців, і з їх угідь побори (збирати було б) можна, і в ізбілках ніхто не буде.

І гетьман, і старшина, слухаючи цю статтю, говорили, що під цей весняний час, коли вороги стоять над шинями, проводити реєстр і забирати казну не можна; а як весна пора минеться, то тоді буде можливим.

4. Коли по указу великого государя, його царської пресвітлої величності, для його великого государя справ Іхали ми до тебе, гетьмана, і до старшини, то в дорозі чули ми від жителів малоросійських міст, що козельські, і остерські жителі, і багато інших кристолюбців, скуповуючи всякий хліб у Глухові і в інших таких же жилих населених місцях, переправляють його за Дніпро для своєї користі без твого, гетьманського, і без вашого, старшинського, відома і цим у малоросійських містах підвищують ціну на хліб, а задніпророським зрадникам і татарам тим велику допомогу подають, то щоб надалі хліба, крім Києва (ніде) не продавати; а якщо такого розпорядження вчинити не можна для задніпрянських жителів, щоб вони схилилися під царської пресвітлої величності високу руку і з жителями тугешньої сторони Дніпра

з'єднувалися, то їм би хліба веліти купити визначене число з твого, гетьманського, і вашого, старшинського, відома, і де їм купити, і через які міста провозити, то про це давати їм універсали, тоді вони це почнуть собі ставити в велику доброту (нашу) і один одному стануть це прославляти і від тамтешнього розорення схилитися на життя на тутешню сторону (Дніпра), тому що за Дніпром нині через ляхів та татар хліба сіяно мало. І гетьман, і старшина, слухаючи цю статтю, говорили, що про це суворі універсали давно вже видані і нині теж видані будуть".

Хрестоматія з історії Української РСР. - Т.1. - С.313-315.

4.3 "Московських статей", схвалених царським урядом під час перебування в Москві І. Брюховецького

22 жовтня 1665 р.

"1. ...Я, гетьман, з Військом Запорозьким перед пресвітлим престолом государським б'ємо чолом, що мені, гетьманові, з усім вірним Військом Запорозьким, і з усім миром християнським, і зо всіма малоросійськими містами, які міста і села перед війною під рукою короля польського і у володіннях дідичних і недідичних папів лядських перебували, а нині під самодержавною його царської пресвітлої величності рукою є і надалі будуть, бути навіки під їх государською високою і сильною рукою непорушне в вічному підданстві. А для втихомирення частин в малоросійських містах хитань, які за попередніх гетьманів на Україні бували і які тепер часто через нестійкість жителів малоросійських міст вибухають, (треба), щоб Україна з малоросійськими містами, і містечками, і слободами, і селами, і з усіх чинів жителями в них під його царської пресвітлої величності і його государських дітей, благородних государів-царевичів, і їх государських наслідників, високодержавною і сильною рукою, в безпосередньому і справжньому підданстві стройно перебуваючи і звичну повинність з міс і сіл в державну казну відаючи, при сильній і від ворогів в непохитній обороні государській вічно перебували...

І великий государ, цар і великий князь Олексій Михайлович, всієї Великої, і Малої, і Білої Росії самодержець, його царська пресвітла величність, тебе, гетьмана Івана Брюховецького, і старшину, і все Військо Запорозьке жалує, за це милостиво похваляє і з своєї государської

милості почне вас держати в своєму государському милостивому жалюванні і в піклуванні більше, ніж раніше, і на ваше чолобиття великий государ, його царська пресвітла величність, наказе в малоросійські міста послати своїх государевих воевод.

2. Також великому государеві, його царській пресвітлій величності, б'є чолом гетьман з Військом Запорозьким про вольності козацькі, про суди, про маєтки і про плату Війську Запорозькому.

Щоб стародавні права і вольності козацькі він, великий государ, пожалував і зводив підтвердити і щоб козаців старшина козацька, тобто гетьман, судді, полковники, сотники і отамани в війську, по містах і по селах відповідно до прав і звичаїв стародавніх військових судили і карали; а в ті суди козацькі і в права військові ні боярин, ні воевода, ні стольник, ні інший начальницький чоловік втручатися і козака в війську, і по містах, і по селах судити і карати не повинен і не буде повинен, а тільки вище названа старшина козацька, тому що права, вольності і суди військові в статтях, з покійним Богданом Хмельницьким, гетьманом запорозьким, укладених, і в статтях "Переяславських" і "Батуринських" збережені є.

І великий государ, його царська пресвітла величність, вислухавши цю статтю, гетьмана Івана Брюховецького, і старшину, і все Військо Запорозьке пожалував, велів тій статті бути по їх чолобиттю.

Щоб дома і хутори козацькі, що є по всіх містах і селах, від усяких постойв відповідно до стародавніх вольностей і прав козацьких вільні були і щоб усякий боярин і воевода, що з військом через міста проходити чи в містах стоїть, у домі козацькому ні сам не зупинявся, ні ратних людей становити не велі, але по домах міщанських і по селянських постой ратним людям, що через місто проходять чи в місті стоять, бути мають; також і інші всікі місця козацькі, тобто гаї, сади, займища, сіножаті, поля, огорожі, при вольностях непорушне без усякої шкоди від бояр, і воевод і ратних людей, що перебувають у містах чи через міста проходять, мають бути при тих же вольностях козацьких. Вдови, що залишилися після козаків, в бою убитих і влома померлих, в домах і в усіх своїх маєтках з дітьми своїми збережені мають бути; а якби вдова козацька не за козака заміж пішла, тоді, хоч вона і втрачає вольності, проте ж діти козацькі відпадати від вольностей козацьких батьківських через усяку налогу не повинні.

І великий государ, його царська пресвітла величність, вислухавши цю статтю, наказав, щоб було так, як вони в чолобитній просили, а про збереження козацьких маєтків (наказав) послати свій государев указ боярину і воеводам у Київ і в інші малоросійські міста.

А млини козацькі, ті, які стоять на заплоті власними, а не громадськими грішми чачені й, при козакові чи при вдові козацькій,

вільні від усього мають бути; також з млинів козацьких, тих, які на заплотинах громадою зроблені і тепер є в авчій громадою ремонтувати, одна половина прибутку в казну государеву, а друга половина на козака чи на вдову козацьку йти повинна; також і млини міщанські і мужицькі, крім їхньої третей млинарської мірочки, в государеву казну належати повинні будуть, тому що всякий козак для того голову свою на поле боже за достойність його царської пресвітлої величності носить і вмирати готовий, щоб вільно і спокійно в домі своєму жив і маєтки свої без перешкоди тримав.

І великий государ, його царська пресвітла величність, вислухавши цю статтю, гетьмана Івана Брюховецького, і старшину, і все Військо Запорозьке пожалував, велів бути по їх чолобиттю.

Також щоб вогчини і пасіки козацькі відповідно до тих же давніх вольностей козацьких від дані медової вільні були. А якби який-небудь козак слухняним не був і у війсьکو ходити ухилився, тоді такий козак від вишезгаданих статей відпадаті і до міських обов'язків причислений бути має; тому що государський милостивий указ про те є, щоб ті особи з того тишилися, що їм грамотами надано. Також б'є чолом гетьман з військом, щоб села, млини, грамотами особам заслуженим надані, стаціям, поборам для казни і орендям не підлягали: а ті вогчини і пасіки в малоросійських містах у трьох місяця у козаків батьківські, а в інших - куплені.

І великий государ, його царська пресвітла величність, дав указ бути тим їх вогчинам і пасікам по старині і по купчим, за ким ті вогчини і пасіки інші є.

3. Про обрання гетьмана і про надання на булаву гетьманську. Якщо судом божим ніякому і майбутньому гетьманові смерть трапиться, то щоб проміж війська Запорозького козацького, а не з іншого якогось народу і війська, справжнього козака гетьманом по стародавніх правах військових обирати на гетьманство по указу великого государя, його царської пресвітлої величності, при особі, від престолу його государського присланий, вільно Війську Запорозькому було; а обраний гетьман в Москву їздити і великого государя пресвітлі очі бачити повинен буде так, як нині гетьман ніжинський за своєю обіяною учинив...

І великий государ, вислухавши цю статтю, указав, щоб було так, як написано...

Щоб уся волость Гадяцька при булаві була так, як за покійного Богдана Хмельницького, гетьмана запорозького, було; а в волості Гадяцькій Зіньківського полку такі міста знаходяться: Котельва, Опішня, Куземин, Грунь Чернаська, Зіньків, Лютинка, Венрик, Рашівка, Камішня, Ковалівка, Бурок, щоб при Гадячі і ті всі згадані містечка з

млинами, з селами, з полями і з іншими угіддями, що до тих містечок належать, на булаву гетьманську йшли, та в тих же містах млини дані будуть осавулам військовим - двом чоловікам.

І великий государ, його царська пресвітла величність, вислухавши цю статтю, пожалував гетьмана, велів йому на булаву Гадяч з тими містами дати.

5. Про воевод і про ратних людей, в якому місті мають бути. По указу великого государя, його царської пресвітлої величності, в містах при воеводах має бути ратних людей: у Києві - п'ять тисяч, в Переяславі - дві тисячі, а з тих двох тисяч у Канів п'ятсот чоловік переміною ходити мають, в Чернігові - тисяча двісті, в Ніжині - тисяча двісті ж, в Новгородку триста, в Полтаві - тисяча п'ятсот, і з них на Запорозжя тисяча піде, в Кременчуку - триста, на Кодаку - триста, в Острі - триста з Києва, також і до Мотовилівки триста з Києва ж ходити мають, при гетьмані сто чоловік. Для того ж б'є чолом великому государеві гетьман з військом, щоб воеводи в дорогу військову гетьману і полковникам половину ратних людей із міст давали, не відмовляючись указом государським; про це, припадаючи до лиця землі вже втруте гетьман з військом чолом біють. Ті ж воеводи, що перебувають по містах, ні до яких справ ні до судів козацьких втручати не повинні...

І великий государ, його царська пресвітла величність, вислухавши цю статтю, указав своєю великого государя ратним людям в малоросійських містах, щоб було так, як сказано в чолобитній; а бояринів і воевод, які в малоросійських містах будуть, послати свій государів указ, щоб вони великі йому, гетьманові, під час війни дає походів, а полковникам для посилок ратних людей давати з тих міст за своїм розсудом.

9. Про посіла чужоземних. Як перед ним без государєвої волі до чужих навколишніх земель, тобто до хана кримського і до інших, не посилає гетьман своїх посланців, так і надає, пам'ятаючи присягу з цілуванням хреста, гетьман виконувати з військом готовий.

І великий государ, його царська пресвітла величність, гетьмана Івана Брюховецького жалює, за то, милостиво похваляє.

10. Про привілеї містам. По указу великого государя, його царської пресвітлої величності, привілеї королівські, міщанам на магдебурзьке право надані, гетьман, відібравши в мішан, попав у Приказ Малої Росії.

І великий государ, його царська пресвітла величність, вислухавши цю статтю, наказав на право магдебурзьке дати їм свої государеві жалувані грамоти відповідно до їх привілеїв...

5. З Андрусівського перемир'я 1667 року

"...А які міста й землі в тій минулій війні завойовані були від Корони Польської та Великого Князства Литовського, ті лишаються під владою та на утриманні його царської величності, тобто Смоленськ із усією Сіверською землею... І весь той край, від Дніпра, що під Києвом і що від путивльського кордону, від теперішнього часу й дня протягом теперішніх перемирних літ не належатиме у владі його королівській величності..."

І те пильнуємо, щоб жодна не могла бути учинена помста над українськими козаками, що живуть по той бік Дніпра від Переяслава за те, що дехто ставав на бік його королівської величності й Річі Посполитої...

А саме місто Київ із тими Печерськими монастирями та іншими околицями, що лишалися при Києві... має бути відданий у бік його королівської величності та Річі Посполитої і очисений... в році... 1699, місяці квітні 15..."

Величко С. В. - *Літопис, т. II* - С. 55 - 59.

6. Розгром турецько-татарських військ під Чигирином (1677 - 1678)

"...Року... 1677... турецький султан, вирушивши на православно-російський край, найбільше ж на богом бережений... град Київ, бажачи його під свою бусурманську владу підбити, послав свої сили турецькі і татарські з Ібрагім-пашею, і з ханом кримським, спочатку під славу старовинне місто козацьке... Чигирин, наказавши Чигирина здобувати, а здобувши, зразу ж іти під Київ... Хоч і багато тяжків Чигирина всіма силами, всякими військими промислами, безперестанними приступами, підкопами, гранатами, незчисленною стріляниною день і ніч доставали і з часу на час кінця своєму злому намірові очікували, але не змогли досягти успіху. Бо з града Чигирина міцно ратні (люди) царської пресвітлої величності і козаки боролися і поганців багато тисяч побили, в облозі сидючи, ...Погані агаряни¹³ ... серпня... числа 27 всіма силами здобували місто Чигирин.

...Але в той же день... напад на торговитих поганців страх і трепет

¹³ Мусульмани.

великий, і зразу ж кинулися тікати чужі полки з таким великим, якого ще ніколи не було, соромом і величезною втрагою сил бусурманських, які... гнані були так, що, від безперестанного втікання вдень і вночі втомившихся, велика кількість їх скрізь по дорозі загинула, а решта від превеликого страху божого ледве добили до свого дому; град же Чигирин, авіальнений був від усяких бід, і розплута мережа марионетного наміру агаряньського на бережений богом царствешний град Київ, як павутина, розірвалася..."

...Року... 1678... турецький султан... ще більші свої турецькі і татарські сили зібрав і послав... під Чигирин доставати його. Ті бусурманські сили... доставали його різними способами, приступами, страшною вогняною стрільбою, гранатами, підкопами і всякими наговорами, протягом довгого часу силкуючись злий намір свій виконати, але велику загинь собі там знайшли. Бо ратні його царської... величності люди під командуванням... околиного... Івана... Ржевського, а військ запорозьке більшістю полковника чигиринського Григорія Карновича... мужньо проти тих неприятелів подивалися, як від стін міських всякою стрільбою стріляючи і відбиваючи, так і з міста виходили, по окопах поганських велике число яничарів убиваючи, і на полі часті бої зводячи, без числа турків і татар поражали... Коли ж великі сили... при... воеводи князі Григорій Григорійовичу Ромодановському і численні полки війська запорозького при гетьмані Івані Самойловичу... біля Дніпра зійшлися, то зразу ж всі разом... пішли диння 31... до Чигирина на підтримку своїх... Почувши про це, візир¹⁴ турецький... постарався сімнадцять пашів з великими бусурманськими силами... послати проти військ православних... Православне ж військо, мужньо в хоробрості війській подиваючися, належну відічі ворагом на всі боки давало, з великою сміливістю всі праволучно ідучи проти бусурман на гору, що лежить від Черкас до чигиринської річки Тясьмин, до виходу, що називається Кувичинським... Бусурмани ж, бачачи таку неводівану в християнських воїнах хоробрість і мужнє серце їх... від окопів, і від гармат великих і меншої зброї вогнепальної, від наметів, і від усяких запасів своїх повтікали, стрімголов один одного переганяючи і один одного залишаючи, втікали, куди очі бачать... Стріли православних воїнів достатньо напшили крові бусурманської і меч без числа з'їв м'яса їх поганських начальників..."

Хрестоматія з історії Української РСР - Т. 1 - С. 63-64.

¹⁴ Командуючий військами

7.3 "Глухівських статей", схвалених царським урядом при обранні на гетьманство Дем'яна Многогрішного

6 березня 1669 р.

3. Гетьман Богдан Хмельницький в попередніх статтях постановив, щоб царської величності воеводам з ратними людьми бути в Переяславі, в Ніжині, в Чернігові, а тепер щоб царська величність в малоросійських містах воеводам і ратним людям бути не указав; тому що від них часті сварки і прикrostі бували, через те і війна почалася. А прибутки, які повинні йти на нього, великого государя, в казну, то щоб ті податки доручити збирати гетьманові, а гетьман для цього приставить вірних людей; а вчинити б збирання тих податків тоді, як на Україні відновляться колишні достатки.

Великий государ, його царська пресвітла величність, указав, щоб були в малоросійських містах воеводи і ратні люди для оборони від ворогів і щоб надали в малоросійських містах нестійкості і зради ні від кого ніякої не було, і указав бути воеводам і ратним людям в містах відповідно до попередніх статей і тепер знов підтвердити в статтях, а воеводам бути в Києві, в Переяславі, в Ніжині, в Чернігові, в Острії; а в прана їх, і в вольності, і суди, і всякі діла воеводам втручатися не указав, як київському воеводі, так і іншим воеводам, а указав мати начальство над ратними людьми, які прислані для захисту "во всяком строеній".

...А про побори з малоросійських міст указав, щоб було, як завжди, що написано в статтях гетьмана Богдана Хмельницького.

І гетьман, і вся старшина, і козаки, і міщани ухвалили цій статті бути так.

4. Щоб відповідно до раніше схвалених статей Богдана Хмельницького війську реєстровому, яке буде завжди на службі, було царської величності милостиве жалування і плата з його царської пресвітлої величності казни.

Великий государ, його царська пресвітла величність, про реєстрове військо наказав говорити на раді, скільки тисяч військових козаків має бути на цій стороні Дніпра. А що в тій їх статті написано: війську плати з його царської пресвітлої величності казни, - то цього в тих статтях

Богдана Хмельницького не значиться, щоб були побори, які належить збирати в скарбниці царської пресвітлої величності, і з того збору давати на військо за реєстром, кому що в статтях визначено.

І гетьман, і вся старшина, і козаки ухвалили на цій раді: гетьманові тисяча золотих червоців на рік, писареві військовому і обозному по тисячі золотих польських, на суддів військових по триста золотих, на писаря судійського по сто золотих, на писаря та на хорунжого полкового по п'ятдесят золотих, на хорунжого сотницького тридцять золотих, на бунчужного гетьманського сто золотих, на полковників по сто ефімків, на осавулів полкових по двісті золотих, на осавулів військових по чотириста золотих, на сотників по сто золотих; реєстрових козаків має бути тридцять тисяч чоловік, а давати на чоловіка по тридцять золотих польських.

А скільки в якому полку буде козаків, то для цього провести реєстр, а козаки мають бути тільки реєстрові, а в реєстр записувати козаків старих, які довгу службу служили: а якщо старих козаків в полках на тридцять тисяч не вистачить, то в це число приймати в козаки міщанських і поселенських дітей. А на військо запорожє на тридцять тисяч установити побори з усіх маєтків без винятку, чий би він не був, крім монастирів, і з тих поборів давати великого государя жалування гетьманові з начальницькими людьми і козакам відповідно до раніше утверджених статей; а якщо тих поборів стільки гетьманові, і начальницьким людям, і козакам на жалування відповідно до постанови євпнова не вистачить, то ті побори розподілити між ними відповідно до збору, скільки того збору буде.

А в яких полковників і в начальницьких людей є маєтки, і на ті їх маєтки жалувати великого государя грамоти дані, і тих підданих полковникам і всяким начальницьким людям власникам маєтків судити їх ім, і приноси вільні від них приймати, і сіно і дрова готувати; а побори з них на жалування козакам збирати порівну. А до архієпіскопських, і єпіскопських, і монастирських підданих в податках на військо, діла нема. А з цього часу в архієпіскопській і в монастирській вотчині нових нікого не приймати, щоб залишалися тільки ті, що раніше були, і вчинити їм перепис, скільки за архієпіскопом і за монастирими в їх вотчинах мужиків, а з мужиків в реєстр в козаки не писати і не приймати. А з протопопських і попівських маєтків побори на козаків брати відповідно до положення про козацькі маєтки, а з міст - з уезжких прибутків, але після того, як господь бог міжусобиці їх утихомирить і коли вони придуть до попередніх своїх прибутків. А в пільгах від цих поборів бути тим містам, і містечкам, і селам, і поселенням, які дошенту єпалені і розорені, і через це розорення надана пільга: Переяславу,

Дем'ян Многогрішний

Ніжину, Любечу, Вороніж, Крелевцю і іншим містам, які також розорені, пільги на десять років; Чернігов, Остру на сім років; містам, містечкам і селам на три роки.

6. Як перед цим заслужені пожалувані були честю дворянською, щоб вони при цьому ж чині і честі й надалі перебували; а які надалі заслужать і гетьман і старшина стануть бити чолом про них, то щоб царська пресвітла величність їх до той ж дворянської честі зволив пожалувати. А кому гетьман і старшина за услугу дадуть млин або село і універсали свої дадуть і стануть бити чолом царській пресвітлій величності, то щоб царська величність пожалував на ті маєтності свої царської величності грамоти.

Великий государ, його царська пресвітла величність, пожалував їх по їхньому чолобиттю.

12. Щоб дозволено їм було від навколишніх государів всякі прислани листи приймати і прочитувати, а прочитавши, до великого государя відсилати і від себе б їм до них писати.

Великий государ, його царська пресвітла величність, наказав у цій статті гетьманові і всьому Війську відмовити, тому що попередній гетьман Богдан Хмельницький і інші гетьмани, хоч і на обох боках були гетьманами, але їм ні з якими государями зсилки чинити не велено, тому що від цього чиняться в малоросійських містах часті сварки.

22. Відомо стало великому государеві, його царській пресвітлій величності, що всяка міжусобиця, пролита невинної крові і відведення в полон до бусурманів відбуваються з вини свавільних людей, які, забувши страх божий і свою обіцянку, зацівають всякі сварки і поширюють заколотницькі розмови і від того чиняться великі бідні: залишивши свої роботи, землероби, будники, винокури об'являють себе козаками, а від того бідні і розорення чиняться великі, а справжнім козакам вони причиняють безчестя: для того призначити полковника з малоросійських міст і щоб при ньому було тисяча чоловік козаків реєстрових; а якщо де вининуть язв від когось неспівності і зрада, то йому, полковникові, тих свавільних людей утикомпрювати за своїми правами, як це їм за їхніми правами належить; а тому полковникові і тисячі чоловікам козаків платити по договорності на рік, і щоб вони були на упорядженому місці, де пристойно для всіх полків, з цього боку Дніпра.

Гетьман, і старшина, і козаки приговорили цій статті бути так.

25. А якщо війська ворожі, татарські і задніпрянські козацькі, мали б на цю сторону Дніпра наступати війною, тоді смиренно просимо його царську пресвітлу величність про швидкі підкріплення на допомогу проти того ворога і не про кого іншого, а тільки про його царської

пресвітлої величності боярина і воєводу і намісника белгородського про князя Григорія Григорійовича Ромодановського-Стародубського, щоб від нас по государевому указу від наступаючих ворогів боронити і разом з нами їм відсім давав, але щоб не так, як раніше бувало, що Військо Запорозьке писало, просячи собі швидких підкріплень, а підкріплення завжди знодікалися, і то вороги, наскочивши, країну цю до останньої загибелі довели і знищили. Тому шлі смиренно просимо його царську пресвітлу величність, що якщо тільки дамо знати про наступаючих ворогів на Україну, щоб у той же час ратні його царської пресвітлої величності люди з його милостю боярином без зволікання були прислані на оборону; до того часу поки його милість боярин приїде, щоб воєводи, що є в малоросійських містах, скільки буде треба ратних людей не забороняли давати.

Про цю статтю віломо буде великому государеві, його царській пресвітлій величності, і про раті указ великого государя, його, царської пресвітлої величності, буде, а раті великого государя в доброму стані перебувають устрем і розпорядженням великого государя, і авикли з бояри і воєводами ходити усімакими ратними строями і відсім давати ворогам, про це їм і самим відомо; а швидко, і неорганізовано, і безрозсудно ходити не зникали. А якщо вороги великого государя на малоросійські міста наступати будуть, то по указу великого государя ратні люди на підмогу наступати будуть; а якщо по нинішньому неупорядкованому останньому шляху не скоро будуть, то того собі в немирядкованому останньому шляху не ставити. А з міст від воєвод і від ратних людей міська оборона подаватися буде, а з міста ходити обороняти вилазками; а якщо доведеться гетьманові йти в похід з причини приходу ворожих і свавільних людей, то йому давати з Ніжина, з Чернігова по двісті чоловік піхоти, а бути їм у поході з гетьманом на його, гетьманських, конях і харчах.

27. По указу великого государя, його царської пресвітлої величності, і за згодою всього Війська Запорозького цієї сторони Дніпра на раді в Глухові боярин і воєвода і намісник Белгородський князь Григорій Григорійович Ромодановський з товаришами та гетьман Дем'ян Ігнатів, і обозний, і судді військові, осавули, писар, і полковники, і вся старшина, і козаки постановили: писати на ту сторону Дніпра, до королівства Польського і Великого князівства Литовського, до гетьмана війська запорозького Петра Дорошенка, і до всієї старшини, і до козаків, сповідаючи про перехід у підданство до його царської пресвітлої величності і про обрання гетьмана Дем'яна Ігнатова Війська Запорозького цієї сторони Дніпра, що він, гетьман Дем'ян, і вся старшина, і військо, залишивши всякі сварливі і непотрібні слова і пораду лукаву

зрадника Івашки Брюховецького, і пізнавши справжню милість і благодіяння великого государя, його царської пресвітлої величності в провинах своїх були чолом на вічне підданство непоручне і за це заспокоєння і за милість великого государя, його царської пресвітлої величності склалиши подяку всемогутньому богові, постановили, щоб між собою ця сторона з тією стороною Дніпра війни не вели і перебували в любові і в згоді, а свавільця, які, залишивши спокій і тишину, радіють з війни міжусобної щоб утихомирювати. А як по указу обох великих государів, великого государя нашого, його царської пресвітлої величності, і королівської величності, великих і повноважних послів і комісарів рішення прийняли, щоб від хана кримського їм відлучитися, то щоб після цього з ними (татарами) ніякої ради не мати; а якби стали сили хана кримського наступати, то з допомогою всемогутнього бога проти тих сил об'єднано міцно і непохитно стояти.

І гетьман, і старшина, і козаки постановили цій статті бути так."

Хрестоматія з історії Української РСР. - Т.І. - С.319-323.

8. З "Вічного миру" 1686 р.

"... Також домовилися й постановили, щоб усім містам й землям, що завойовані в минулу війну від Корони Польської та Великого Князівства Литовського... бути на боці їхньої царської величності... всім містам і землям, щоб вони як по сей час перебували за неремірним договором на боці царської величності, так і тепер лишалися на вічні часи на боці їхньої царської величності... А за річкую Дніпром має також лишатися на боці їхньої царської величності богоспасенне місто Київ... А королівська величність, і його, королівської величності, наслідники, й королі польські та великі князі литовські... щоб не мали до тих городів і міст та до Запоріжжя... ніякого й нині, й наотім приступу, і то на вічні часи.

... Поміж нас, ближніх бояр та думних людей його царської величності і великих та повноважних послів його королівської величності, дійшло до утруднення щодо тих розорених городів і міст... а саме: Ржицея, Терехтиміров, Канев, Мошни, Сокольне, Черкаси, Боровиця, Бужин, Воронков, Крилов і Чигирин... Тоді... погідно домовилися й постановили... що ті міста мають лишатися порожні, так, як вони є тепер..."

Величко С. В. - Литопис, Т.І. - С.314-316.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Як вирішувалось питання про феодалні повинності селян у Гадяцькому договорі?
2. Чи мів української уряд проводити самостійну зовнішню політику згідно Переяславських статей 1659 р.?
3. Чи мали козаки право самостійно обирати гетьмана за Переяславськими статтями 1659 р.
4. Чи вигідними були для України Батуринські статті 1663 р.? Доведайте.
5. Чому Московські статті 1665 р. викликали велике обурення в Україні і стали причиною антимосковського повстання?
6. Як вирішувалась доля Києва за Андрусівським перемир'ям?
7. Чи були умови Глухівських статей спрямовані на подальше обмеження української автономії і чому?
8. Договір про Вічний мир 1686 р. став актом остаточного міжнародно-правового поділу України на дві частини. Як саме?

Розділ 6.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ І ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ В XVIII СТОЛІТТІ

Кінець XVII - XVIII ст. в українській історії - час складних подій, трагічних доль, новаторських ідей і надій. Це також період великої європейської війни, котра увійшла в історію під назвою Північна війна. В цю війну була втягнута і Україна, на її землі точилися грандіозні битви. Всі ці події пов'язані з іменем великого гетьмана І.С.Мазепи.

"Від Богдана до Івана не було у нас гетьмана", - говорить народна мудрість. Йдеться про рівноцінність і величність двох славетних гетьманів України - Богдана Хмельницького та Івана Мазепу. Про особистість Івана Мазепи свідчить лист французького дипломата Жана Балюза [1]. Вибір, який зробив І. Мазепа відгукнувся налією і трагедією всього XVIII ст. для України. В цей час відбувався навальний наступ на автономію, що мав на меті перетворення її на звичайну провінцію Російської імперії. У цьому, зокрема, полягали функції Малоросійської колегії [9].

У пропонованому розділі наводяться документи, які характеризують І.Мазепу як людину освічену і поетичну, дають уяву про вклад гетьмана в культуру спадщину України [3-5]. Ці документи слід використати до уроку: "Становище Української держави в роки гетьманування І.Мазепи". Для ознайомлення з особистістю гетьмана Пилипа Орлика подано документи [6 і 7].

Одна з найцікавіших і найвідоміших характеристик гетьмана П.Орлика належить французькому дипломату де Монті, яку він виклав у листі з Варшави до прем'єр-міністрів, що його привіз до Парижа Григорій Орлик [8].

Значна кількість документів присвячена темі: "Українські землі в середині й наприкінці XVIII ст.", в яких простежується тенденція, з

одного боку - української шляхти відновити старі традиції автономії, а з іншого - різка реакція Катерини II у вигляді наказів, які обмежують і без того вузькі політичні права.

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ

1. З листа французького дипломата Жана Балюза (1704 р.)
2. Із спогадів Вейге (перша половина XVII ст.)
3. Із звернення І.Мазепи до війська і народу (1708 р.)
4. Іван Мазепа. Дума.
5. Із актів комісії про спадок Івана Мазепи.
6. Пакти й конституції акочів і вольностей Війська Запорозького... між Пилипом Орликом і між старшиною, полковниками, а також Військом Запорозьким (1710 р.)
7. З "Выводу прав України" П.Орлика (1712 р.)
8. Із листа французького дипломата де Монті (9 листопада 1729 р.)
9. Указ Петра I про утворення Малоросійської колегії (1722 р.)
10. З Універсалу Гетьмана К.Розумовського про обмеження права переходу селян на Лівобережній Україні (1760 р.)
11. Прохання малоросійського шляхетства і старшин разом з гетьманом про відновлення різних старинних прав Малоросії (грудень 1763 р.)
12. З указу Катерини II про ліквідацію Гетьманства та утворення Малоросійської колегії (1764 р.)
13. Уривок з Маніфесту Катерини II про ліквідацію Запорозької Січі (3 серпня 1775 р.)
14. З указу Катерини II про остаточне закріпнення селян на Лівобережній і Слобідській Україні (1783 р.)
15. Указ Катерини II про утворення Катеринославського намісництва (12 січня 1784 р.)

1. З листа французького дипломата Жана Балюза (1704 р.)

... З Московщини я поїхав на Україну, країну козаків, де був кілька день гостем володаря ... Мазепа, що держить найвищу владу в цій країні. Я мав до нього листа від канцлера Московщини. На кордоні України мене зустріла почесна козацька варта й з великою пошаною доправила до міста Батурина, де в замку резидує володар Мазепа.

Колись він, хоч козак, але знатного шляхетського роду, мав надворну рангу при королі Казимирі. Батько мій і він зналися добре, навіть я замолоду бачив п. Мазепу, гарного й стрункого, при дворі [польському]. Знаючи добре, що найвищі почести мінняють людей та що не завжди безпечно нагадувати високим достойникам їх молодість, я, прибувши до Батурина, привітав володаря якнайчемніше, як це належиться його ранзі, нічого не згадуючи про минуле. Проте він сам перший запитав мене, чи не буду я сином Ангуана Балюза.

Одержавши від мене позитивну відповідь, володар Мазепа виявив найприхильнішим способом своє здоволення, що його Прехристиянська Величність має на своїй службі сина його старого приятеля. П. Мазепа сам загадав свою молодість і те, що бачив мене не раз у Кракові, а потім зітхнувши, процитував:

Eheu! Fugaces labuntur anni!

Загалом він дуже любить оздоблювати свою розмову латинськими цитатами. Мова його взагалі добірна й чепурна, правда, як розмовляє, бо більше любить мовчати та слухати інших. При його дворі два лікарі німці, з якими Мазепа розмовляє їх мовою, а з італійськими майстрами, яких є кілька в гетьманській резиденції, говорив італійською мовою. Я розмовляв із господарем України польською та латинською мовою, бо він запевняв мене, що недобре володіє французькою...

Володар Мазепа вже поважного віку - на яких десять літ старший за мене. Вигляд у нього суворий, очі блискучі, руки тонкі й білі, як у жінки, хоч тіло його міцніше, ніж тіло німецького рейтара, і іздець із нього знаменитий.

Він дуже поважний у козацькій країні, де народ, загалом слободлюбивий і гордий, мало любить тих, що ним володіють. Привернув Мазепа козаків до себе твердою владою, великою воєнною відвагою й розкішніми прийняттями в своїй резиденції для козацької старшини.

Розмова з цим володарем дуже присматна, він має великий досвід у політиці й, у протилежність до москвичів, саідкус й знає, що діється в чужоземних країнах. Він показував мені свою збірку зброї, одну з

найкращих, що я бачив у життю, а також добірно бібліотеку, де на кожному кроці видно латинські книжки.

Кілька разів я дуже обережно навертав розмову на сучасну політичну кон'юнктуру, але мушу признатися, що нічого певного це міг витягнути від цього володаря. Він належить до тих людей, що воліють або зовсім мовчати, або говорити й не сказати. Все ж гадаю, що ледве чи любить московського царя, бо ані слова не сказав, коли я йому скаржився на московське життя. Одначе про корону польську п. Мазепа не заховав, що вона, мовляв, іде, подібно до стародавнього Риму, до занепаду. Про шведського короля говорив із пошаною, але вважає його за надто молодого. Що особливо було мені присміє - це похуття пошани, яке володар Мазепа виявляв до особи Його Величності (Людвіка XIV), про якого багато розпитував мене й якому прохав засвідчити свою пошану й відданість.

С і ч и н с ь к и й В. *Чарувані про Україну*. - С. 120-124.

2. Із спогадів Вейге¹ (перша половина XVIII ст.)

Ціла країна дуже плодвита. Сіверщина до того ще має багато лісів, ласкава природа не забула тут нічого, що належить до вигідного і задоволеного життя мешканців; мають вони копальні соли і заліза; та цього останнього тільки мало, більше привозять з інших місць; за те продаються в них шкляні гуті, де виробляють багато скла до вікон і всяку шкляну посуду, хоч не таку добірно, як у Німеччині.

...Міста збудовані на високих горах, заосмотрені палісадами або валами з стовбів, вбитих густо при собі; діри до стріляння в них дають можливість відбивати напади татар або розбійників, інших ворогів не мали вони на думці, тому й нема у них правильних фортифікацій... Збіжжя росте тут усюди в безмежній кількості. Воли і вінци їх мають прекрасну величину і добру породу, особливо вінци такі товсті, що ледве їх можна їсти. Коні дуже витривалі і люблені більше інших (сварин), задля швидкого бігу. Ще і це цікаве, що на цілій Україні не знайдеш ні одного каміння. Козаки всі ведуть однаковий спосіб життя і однаково вбираються. Мужчини зголюють собі на голові все волосся, і тільки над чолом залишається довгий чуб. Жінки носять на голові щось як шапки, цілком пласкі, як тарілки, й обвивають їх довгою плас-

¹ Вейге шведський старшина

тою; спідниця складається з тонкого волосяного сукна різноманітних кольорів, що прилягає досить тісно до тіла і віддає його форми.

Запорожські козаки належать до українських і називаються так тому, що живуть за водоспадами Дніпра на островах... Поза мурами або зарослями вони, як і інші козаки, досить добрі, так само, як ворог уже побитий, у погоні; однак до завісного бою на вільнім полі вони не надаються, хоч деякі з них служать також піхотою і уживають тягнених рушниць; бо їх стрільня йде занадто помалу й дають вогонь без ніякого порядку...

Ці (запорожці) б'ються також пішо, проти загального козацького звичаю, уживають тягнених рушниць, стріляють ними дуже докладно і тому мають славу найліпших вояків з поміж усіх.

Січинський В. *Упомянуто про Україну*. - С. 136-137.

3. Із звернення І.Мазепи до війська і народу (1708 р.)

Ми стоїмо тепер, Браті, між двома проваллями, готовими нас пожерти, коли не виберемо шляху для надійного, щоб їх обминути.

...Моє міркування є таке: кили король Шведський, завше непереможний, якого вся Європа поважає і боїться, подолає Царя Російського і зруйнує царство його, то ми, з волі переможця, неминуче причислені будемо до Польщі. ...і вже тут нема й не буде місця договорам про наші права і привілеї...

А як допустити Царя Російського виити переможцем, то вже лиха година прийде до нас од самого Царя того; бо ви бачите, що хоч він походить од коліна, вибраного народом з Дворянства свого, але, прибравши собі владу необмежену, карає народ той свавільно, і не тільки свобода та добро народі, але й саме життя його підбиті єдиній волі та забаганці Царській.

Отже, зостається нам, Браті, з видимих зол, які нас спіткали, вибрати менше, щоб нащадки наші, кинуті в рабство нашої неключимістю, наріканнями своїми та прокляттями нас не обтяжили.

Іван Мазепа

...Бачився я з обома воюючими Королями, Шведським і Польським, і все зміняв своє ужив перед ними, щоб переконати першого про протекцію і милість отчизні нашої од військових напастей та руйнацій у майбутній на неї навалі, а мода Великоросії, нам єдиновірної і єдиноплемінної випросив у нього нейтралітет, себто не повинні воювати зі Шведами, ані Поляками, ані Великоросіянами, а повинні зібравшись з військовими силами нашими, стояти в належних місцях і боронити власну нашу отчизну свою, відбиваючи того, хто нападе на неї війною, про що зараз ми повинні оголосити Государеві...

...А при майбутньому загальному замиренні всіх воюючих держав вирішено поставити країну нашу в той стан держав, у якуму вона була перед володінням Польським, із своїми природними Князями та з усіма колишніми правами й привілеями, що вільну націю означають. Поручитися за те з'являси найперші в Європі держави: Франція і Німеччина... Договори наші про вишесказане уклад я з Королем Шведським письмовим актом, підписаним з обох сторін і оголошеним в означених державах. І ми тепер уважати повинні Шведів за своїх приятелів, союзників, добродіїв і немовби од Бога посланих, щоб увільнити нас од рабства та зневаги і поновити на найвишньому ступені свободи та самодержавства. Відомо ж бо, що колись були ми те, що тепер московці: урид, первинність і сама назва Русь од нас до них перейшло. Але ми тепер у них-яко притча во язиці! Договори сі з Швецією не суть нові і перші ще з нею, але потверджують вони і поновлюють попередні договори та союзи, од предків наших а Королями Шведськими укладені.

І так, нижніші договори наші з Швецією суть тільки продовження колишніх, в усіх народах уживаних. Та й що ж то за народ, коли за свою користь не дбає і очевидній небезпеці не запобігає? Такий народ неключимістю своєю подобиться воїстину в'язимущим тваринам, од усіх народів зневажаним.

Історія Русів. - К., 1991. - С.202-204.

Військова печатка часів І. Мазепи

Печатка І. Мазепи

ДУМА

Всі покою щиро прагнуть,
А не в еден гуж тягнути:
Той направо, той наліво,
А все браття: то-то диво!
Не маш любви, не маш згоди
Од Жовтої взявши Води
През незгоду всі пропали,
Самі себе звоували!
Ей, братиша, пора знати,
Що не всім нам панувати,
Не всім дано все знати
І речами керувати!
На корабель поглядимо,
Много людей полчімо,
Однак стирник сам керуєт,
Весь корабель управуєт.
Пчілка бідну матку маєт
І оної послухаєт.
Жалься, Боже, України,
Що не вкуші маєт сини!
Еден живе із погани,
Кличєт: "Сюди, отамани!
Ідем матки рятувати,
Не даймо їй погибати".
Другий ляхам за грош служить,
По Вкраїні і той тужить:
"Мати моя старенькая!
Чом ти вельми слабьская!
Розно тебе розшарпали
Гди аж по Дніпр туркам дали.
Все то фортель, щоб слабіа
І аж в кінець сил не міла".
Третій Москві аж голдуєт
І їй вірно услугуєт.
Той на матку наркаєт
І недолю проклінаєт
"Ліпше було не родити,
Нежлі в таких бідах жити!"

От всіх сторін ворогують,
Огнем, мечем руйнують,
От всіх немаш значивости,
Ані слушної учтивости,
Мужиками називають,
Вікупі лихо одбувати.
Я сам, бідний, не здолаю
Хіба тільки заволаю:
Ей, панове енерали,
Чому ж есте так оспали?
І ви, панство полковники,
Без жодної політики,
Озьмітєся всі за руки,
Не допустіть чорной муки.
Матці своїй більш терпіти!
Нуте врагів, нуте бити!
Самопали набивайте,
Гострих шаблєй добувайте,
А за віру хоч умріте
І вольностей бороніте!
Нехай вічна буде слава,
Же през шаблю маєм права!

Пан'юк Іван. Україна. - 1991. - №6. - С. 5.

5. Із актів комісії³ про спадок Івана Мазепи

Не доказуємо чогось протилежного їй не перечимо, що ясновельможний гетьман мав доходи тільки для своєї особи, але знаємо також добре, що він розкинув і видав їх щедрою рукою у побожному намірі на будову багатьох церков і монастирів, на милостині, на позолочення бані Печерської церкви й на відбудову її монастиря св. Сави в Палестині. Промовчуємо багато побожних і милостинних учинків згаданого гетьмана, не можемо того одного поминути мовчанкою, що він саме перед теперішнім повстанням - уже другий рік минає - вислав до Гробу Спасителя на гору Синаї, на св. гору Афон і до інших св. місць Палестини тридцять тисяч дукатів ...

³ Створена шведським королем Карлом XII відразу по смерті гетьмана в зв'язку з суперечкою між його небожем по сестрі Станіславом Войнаровським і козацькою старшиною за гетьманський епадок.

- Після того Войнаровський предложив виказ грошей, що були в Будинцях який не зберігся, старшина ось такий виказ особистих випадків Мазепи, що зберігся в її пам'яті від дванадцятих років:
- > позолочення бані ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ УСПЕНСЬКОЇ великої ЦЕРКВИ [20500 дук[атів];
 - > мур довкола ПЕЧЕРСЬКОГО МОНАСТІРЯ і ЦЕРКОВ тощо, мільйон;
 - > великий дзвін і дзвінниця до ПЕЧЕРСЬКОГО МОНАСТІРЯ 73000 зол [отих];
 - > великий срібний свічник для ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ УСПЕНСЬКОЇ великої ЦЕРКВИ 2000 імпер[іалів];
 - > золота чаша і така ж оправа ЄВАНГЕЛІЯ для неї 2400 дук[атів];
 - > золота митра для неї 3000 дук[атів], помпнувши прикраси й пожертви для неї;
 - > позолочення бані митрополичого СОФІЙСЬКОГО СОБОРУ в КИЄВІ 5000 дук[атів], золота чаша для нього 500 дук[атів], віднова його 50000 зол[отих];
 - > церква КИЇВСЬКОЇ [МОГИЛЯНСЬКОЇ] КОЛЕГІЇ з ПІМНАЗІЯМИ й ін. більше ніж 200000 зол[отих];
 - > соборна церква св. МИКОЛИ КИЇВСЬКОГО з МОНАСТІРЕМ тощо більше ніж 100000 зол [отих];
 - > віднова [сорборної] ЦЕРКВИ МОНАСТІРЯ св. КИРИЛА за КИЄВОМ більше ніж 10000 зол[отих];
 - > вівтар у МЕЖИПРСЬКОМУ МОНАСТІРІ 10000 зол[отих];
 - > фундація новозбудованого єпископського [ВОЗНЕСЕНСЬКОГО] СОБОРУ в ПЕРЕЯСЛАВІ з монастирем тощо більше ніж 300000 зол[отих];
 - > церква в ГЛУХОВІ [мурований УСПЕНСЬКИЙ СОБОР ГЛУХІВСЬКОГО МОНАСТІРЯ] 20000 зол[отих];
 - > рефектар (трапезна. - Ред.) ГУСТИНСЬКОГО МОНАСТІРЯ 10000 зол[отих];
 - > рефектар [ЛУБЕНСЬКОГО] МПАРСЬКОГО МОНАСТІРЯ понад 8000 зол[отих];
 - > церква св. ТРИЦІ в БАТУРИНІ понад 20000 зол[отих];
 - > незакінчена церква св. МИКОЛИ в БАТУРИНІ 4000 зол[отих];
 - > монастирська [ПОКРОВСЬКА] ЦЕРКВА в ДІПТЯРАХ [Дитяряці. - Ред.] 15000 зол[отих];
 - > монастирі БАХМАЦЬКИЙ, КАМЕНСЬКИЙ [УСПЕНСЬКИЙ] ЛЮБЕЦЬКИЙ [АНТОНІВ], ДУМНИЦЬКИЙ [РІЗДВА БОГОРОДИЦІ] з ЦЕРКВАМИ тощо невідомо скільки;
 - > віднова [БОРИСОГЛІБСЬКОГО] катедрального МОНАСТІРЯ

в ЧЕРНІГОВІ 10000 зол[отих];

> докінчення будови [монастирської соборної] ЦЕРКВИ св. ТРИЦІ там само 10000 зол[отих];

На віднову монастиря св. САВИ дав у БАТУРИНІ архимандритові, пізнішому патріарху, 50000 зол [отих], а на докінчення будови цього ж монастиря й до інших місць ПАЛЕСТИНИ вислав тому ж патріархату 30000 дук [атів];

> чаша з чистого золота, лампа та срібний вівтар для БОЖОГО ГРОБУ 20000 зол [отих];

> срібна рака з п'ятьма срібними свічками на мощі св. ВАРВАРИ 4000 імпер[іалів];

> вівтар для церкви у ВЛІВНІ 1000 зол [отих];

> підмога православлю на руки луцького єпископа Жабокрицького 3000 зол [отих];

> ЄВАНГЕЛІЯ в арабській мові на руки александрійського патріарха 3.000 зол [отих].

Дерев'яні церкви: чернігівська св. ІВАНА ЄВАНГЕЛІСТА з вітарем тощо понад 5000 зол[отих]; дві батуринські, ВОСКРЕСЕНСЬКА й ПОКРОВИ БОГОРОДИЦІ з приналежностями понад 15000 зол[отих]; в селі Прачі понад 15000 зол[отих]; св. ІВАНА ХРЕСТИТЕЛЯ в РИЛЬСЬКУ 2000 зол[отих].

Не могла старшина підрхувати щедрих пожертв Мазепи на милостині монастирям, церквам, митрополитам, архієпископам, єпископам, архимандритам і іншим духовним із ГРЕЦІЇ, ПАЛЕСТИНИ, МОЛДАВІ, ВОЛОЩИНИ, СЕРБІ, БОЛГАРІЇ, ПОЛЬШІ й ЛИТВИ, на УКРАЇНІ чужинцям, духовній старшині, різним церквам, українським монастирям, ченцям, студентам і бранцям, але знала, що за 23 роки свого гетьманства дана Мазепа щороку 1000 зол[отих] на юбієвських бурсаків і 500 зол[отих] ГУСТИНСЬКОМУ МОНАСТІРЕВІ.

За душу покійної гетьманової роздав монастирям і церквам руками канцеляриста Войцеховича 20000 зол [отих], за визволення ки. Четвертинського 3000 зол[отих], на запис ПЕЧЕРСЬКОМУ МОНАСТІРЕВІ 180000 імпер[іалів] ...

Герб російської царя з гербом І. Мазепи

6. Пакти й конституції законів і вольностей Війська Запорозького між Пилипом Орликом і між старшиною, полковниками, а також Військом Запорозьким (1710 р.)

Во ім'я отця, і сина, і святого духа, прославленого у святій Трійці Господа Бога.

Нехай буде на вічну славу і пам'ять Війська Запорозького і народу Руського.

Нарешті тепер уже недавно, за часів ясновельможного Гетьмана Івана Мазепи, що благочестиво почив, виденназване Царство Московське, прагнучи втілити свої нечестиві наміри за допомогою сили і платячи нам злом за добро, замість вдячності і справедливої шани за таку велику й вірну службу, за (наші) військові видатки, що довели нас до повного розорення, за нечисленні героїчні подвиги і криваві ратні труди, вирішило перетворити козаків на регулярну армію, підкорити своїй владі міста, відмінити права і вольності, знищити з коренем Військо Запорозьке, що перебуває в пониззях Дніпра, і навки стерти його ім'я. Усе це було очевидним, і нині існують докази на це, документально підтверджені. І тоді згаданий вище святої пам'яті ясновельможний Гетьман Іван Мазепа, перейнявшись законною ревністю до недоторканості батьківщини, законів та вольностей Війська Запорозького, палаючи пристрасним бажанням і в дні свого видатного гетьманату і після власної смерті - для увіковічнення свого імені - не тільки побачити на власні очі нашу батьківщину, а також Військо Запорозьке неушкодженими, але й залишити їх процвітаючими, з помноженням і розширенням вольностями, піддав себе під непереможне покровительство Найяснішого наймогутнішого короля Швеції Карла XII, який за особливим господнім провидінням направився зі своїм військом на Україну. Осць так він (Мазепа) пішов по слідах свого попередника, найвідважнішого святої пам'яті Гетьмана Богдана Хмельницького, який при взаємній згоді і стратегічній передбачливості (вступив

Пилип Орлик

у союз) з найяснішим королем Швеції, такого ж імені дідом його священої королівської величності Карлом X, прагнучи до збільшення своєї батьківщини з-під тяжкого польського рабства, і так само у відповідь на свої прохання отримав допомогу для вигнання польських військ...

Подібно до того, як будь-яка держава існує і міцніє завдяки недоторканій цілісності кордонів, так і наша батьківщина, Мала Русь, нехай лишається у своїх кордонах, затверджених угодами Польської Речі Посполитої, славетної Порти Отаманської і Московського Царства, зокрема тих, що по річці Случ, які визнані за правління Богдана Хмельницького як володіння Гетьмана і Війська Запорозького вищезгаданого Польською Річчю Посполитою і навичко встановлені та підтверджені силою договорів. Обов'язком Ясновельможного гетьмана під час (складання) угод його Священої Королівської Величності, короля Швеції, нехай стане турбота про це і нехай він чинить твердо, наскільки вдасться, коли справа вимагатиме протидії. Особливо ж він мусить в уклінному проханні до його Священої Королівської Величності, свого наймилостивішого Володаря, опікуна, захисника і протектора наполягати, щоб його Священна Величність нікому не дозволяв не лише порушувати закони і вольності (наші), але й привласнювати батьківські землі.

Крім того, який вдалося щасливо завершити війну, Ясновельможному Гетьману належить (укласти) з його Священою Королівською Величністю королем Швеції такий гарантований договір, щоб його Священна Величність та його нащадки, Найясніші Королі Швеції, користувалися титулом постійних Протекторів України і на ділі здійснювали у майбутньому охорону нашої батьківщини стосовно недоторканості її законів, привілеїв та кордонів. Таким же чином Ясновельможному Гетьману належить просити Священну Королівську Величність, щоб угодами його Величності з Московським Царством, які будуть заключені, було передбачено як повернення після закінчення війни на свободу наших полонених, що перебувають у Московському Царстві, так і справедливе відшкодування всіх збитків, заподіяних Україні збройною силою. Крім того, спеціально належить Ясновельможному Гетьману просити і турбуватися перед Священною Королівською Величністю, аби взяті наші полонені, які є в Королівстві його Величності, були звільнені і вільно повернулися на свою батьківщину.

Наскільки Військо Запорозьке Нижньої течії Дніпра здобуло собі безсмертну славу нечисленними героїчними діяннями на суші й на морі, настільки ж воно було винагороджене багатьма привілеями і

благодіяннями для загальної і своєї власної вигоди. Однак коли Московське Царство вдалося до різних засобів, щоб його пригнобити і пограбувати, та почало споруджувати у його володіннях і власних землях та Самарські укріплення, то фортецю, розташовану на Дніпрі, що стало перешкодою у рибних ловах та полованні згаданому Війську Запорозькому і завдало йому збитків, кривди та несправедливого гноблення. Нарешті, була перетворена на руїну столиця війська - Січ, передмур'я заперожців на шляху блискавичного Марсу. Відтак після шасливого завершення війни (якщо тепер вищеназване Військо Запорозьке не поверне свої володіння і Дніпро, насильно захоплені Москалями) Свяновельможний Гетьман муситиме під час мирних переговорів Його Священної Королівської Величності короля Швеції з Московським Царством, подбати про такі сприятливі умови миру, за якими б Дніпро і землі Війська Запорозького буди звільнені від московських укріплень і фортець і повернуті у попередню власність згаданого Війська, і щоб надалі там не споруджували жодних фортець, не осаджували ніяких міст та сіл із огороженим строком слобід і ніяким іншим чинком під будь-яким претекстом не спустошували володінв Війська Запорозького. Нікому й ніколи цього не може бути дозволено, хоча б навіть на це був дозвіл Ясновельможного Гетьмана або й загальне рішення Війська Запорозького було спрямоване на їх (нових містечок і сіл) захист.

Якщо в незалежних державах дотримуються похвального і корисного для публічної рівноваги порядку, а саме - і під час війни, і в умовах миру збирати приватні й публічні ради, обмірковуючи спільне благо батьківщини, на яких і незалежні володарі у присутності Його Величності не відмовлялися підкорити свою думку спільному рішення урядовців і радників, то чому б вільній нації не дотримуватися такого ж прекрасного порядку? Він існував у Війську Запорозькому у давні часи за старим правом вольностей, стосуючись гетьманату. Але коли деякі Гетьмани Війська Запорозького узурпували владу, порушуючи всляке природне право й рівність, вони на власний розсуд встановили такий закон: "Як так хочу, я так велю". Через таке деспотичне право (завдяки) некомпетентності Гетьманського правління на батьківщині і в Війську Запорозькому виникли численні безпорядки, порушення законів і вольностей, громадські утиски, насильницьке розміщення військових постойв, зневажливе ставлення до старшин, полковників та знатних козаків. Отож, ми, старшина, Кошовий Отаман і Все Військо Запорозьке, укладаємо договір з Ясновельможним Гетьманом і поста- новляємо в акті обрання його Ясновельможності, навично зберігати у Війську Запорозькому такий закон, щоб у нашої батьківщині першість

належала Генеральній старшині як з огляду на її високі служби, так і у зв'язку з постійним перебуванням при Гетьмані. Після неї у звичному порядку мають бути виановані цивільні Полковники, подібні за характером обов'язків до цивільних радників. Окрім того, від кожного полку мають бути обрані за згодою Гетьмана декілька знатних ветеранів досвідчених і весьма заслужених мужів, для входження до публічної ради. Цій Генеральній Старшині, Полковникам і Генеральним радникам належить давати поради теперішньому Ясновельможному Гетьману та його наступникам про цілісність батьківщини, про її загальне благо й про всі публічні справи. Без їхнього попереднього рішення і згоди, на власний розсуд (гетьмана) нічого не повинне ні починатися, ні вирішуватися, ні здійснюватися. Через це вже тепер, при обранні

Гетьмана, за одностайною ухвалою встановлюється три Генеральні Ради, які щороку збиратимуться у Гетьманській Резиденції. Перша - на свято Різдва Христового, друга - на свято Великоддя, третя - на Покрову Найблагословеннішої Богородиці.

На ці ради мають з'являтися відповідно до наказу згаданого Гетьмана і згідно з законним обов'язком не лише полковники зі своїми урядниками і сотниками, не тільки Генеральні Радники від усіх полків, але й послі від Низового Війська Запорозького для слухання й обговорення справ, щоб взяти активну участь, під жодним приводом не ухилившись від призначеного часу. І коли Ясновельможний Гетьман запропонує публічній раді щось на обміркування, тоді усі без винятку муситимуть з чистим сумлінням, відкинувши свої й чужі приватні інтереси, без нечестливої заздрості і жадоби помсти, прийняти правильне рішення, виконання якого жодною мірою не зашкодить Гетьманській честі, не стане публічним тятарем для батьківщини, її розоренням - чого хай не станеться - чи бідою. Якщо ж, однак, поза цими вищевизначеними Генеральними радами з наперед визначеним терміном проведення виникне потреба у вирішенні, зміні чи виконанні якихось невідкладних справ, тоді Ясновельможний Гетьман надляється певною свободою влади і впливу, щоб вирішувати такі справи за порадом Генеральній Старшині. Таким же чинном, якщо надходитимуть якісь листи із іноземних країн чи областей, адресовані Ясновельможному Гетьманові, тоді належить Його Ясновельможності повідомляти (про них) Генеральну Старшину, а також розкривати відповіді, і щоб не було таємної писемної кореспонденції, особливо чужоземної і такої, яка могла б завдати шкоди цілісності батьківщини і загальному благоу. А для того, щоб виникла більша довіра між Гетьманом і Генеральною Старшиною, Полковниками і Генеральними Радниками у веденні

секретних і відкритих справ, кожен з них, заступаючи свій уряд, повинен скласти за публічно ухваленою формою тілесну присягу на вірність батьківщині, чесну відданість Гетьману й виконання обов'язків своєї служби. І якщо буде помічене щодо Ясновельможного Гетьмана, щось супротивне справедливості й таке, що відхиляється від законів або завдає шкоди вольностям і небезпечне для батьківщини, тоді Старшина, Полковники і Радники можуть скористатися повною свободою голосу, щоб, чи приватним чином, чи, коли (цього) вимагатиме надзвичайна й безвихідна необхідність, публічно на раді висловити докір. Його Ясновельможності, вимагаючи звіту щодо порушень законів і вольностей батьківщини, однак без лихослів'я й без найменшої шкоди високій Гетьманській честі. За ці докори Ясновельможному Гетьману не належить ображатися чи мститися, а навпаки - він мусить подбати про виправлення порушень. Особливо кожен із Генеральних Радників у своєму полку, від якого він буде висутий і обраний на загальних виборах до Старшинської Ради, повинен, як і цивільні Полковники, твердо стежити за порядком, керуючись приписами цієї спільної ради, і рішуче виступати проти спроб скривдити чи утискати тягарями простий люд. І подібно до того, як Старшини, Полковники і Генеральні Радники зобов'язані дотримуватися відповідного права й виявляти всіляку шанобливість до Ясновельможного Гетьмана, видавати йому належні почесні й вірно служити, так і Ясновельможному Гетьману належить взаємно їх поважати, мати за бойових соратників, а не за рабів і рахувати своїми помічниками, не примушуючи їх умисне до особистої залежності й безглуздої та недостойної, при собі присутності, окрім тих випадків, коли цього вимагатиме необхідність.

VII

Якщо хтось із Старшини, Полковників, Генеральних Радників, знатних козаків та всіх інших урядників, а також із рядових козаків учинить злочин, що шкодить Гетьманській честі, виявившись винним через нечесливий умисел або випадково, у такому разі подібних виправданій (злочину) не повинен карати сам Ясновельможний Гетьман із власної ініціативи і помети, але таке правопорушення - і умисне, й випадкове - має підлягати (розгляду) генерального Суду, який повинен винести рішення не поблажливе й не лицемірне, а також, якому кожен мусить підкорятися, як переможений законом.

VIII

Згадана Генеральна Старшина, яка постійно перебуває при Гетьмані, повинна доповідати Ясновельможному Гетьману про всі публічні справи, що перебувають у її віданні. І (подібно) донесення не повинні прийматися через посередництво наближених особистих слуг Гетьмана,

котрих не слід залучати до участі в будь-яких законодавчих, управлінських і військових справах, відсторонивши їх від посольств, а ще більше — від громадських (доручень).

IX

Оскільки відомо, що з давніх часів у Війську Запорозькому були Генеральні Скарбники, які віддали публічним скарбом, млинами і всіма публічними прибутками, податками і сплатами і розпоряджалися всім цим на розсуд і за згодою Гетьмана, отож і нині за загальною згодою встановлюється такий порядок і ухвалюється закон, що не підлягатиме змінам, що на випадок, якби наша Батьківщина звільнилася від Московського ярма, належить на розсуд Гетьмана при публічній згоді обрати Генерального скарбника, мужа видатного, заслуженого, багатого і прямотишого, який взяв би під свою опіку державну скарбницю, видав би млинами і всіма прибутками і дбав би про них не для власної, а для загальної потреби, враховуючи думку Гетьмана. А сам Ясновельможний Гетьман не повинен ніяким чином поширювати своє право обертати (іх) на власну користь, обмежуючись своєю частковою прибутків, які належать на Гетьманську булаву і особу, тобто відують з Галашького полку, Шептаківського повіту Почепського і Оболонського мастьків та іншими прибутками, що виділені за публічно ухвалою на Гетьманську посаду. Більше того, Ясновельможному Гетьману виділяється (частина) із спільних володінь і земель Війська Запорозького, але так, щоб необмежена влада не порушила прав тих, чії заслуги перед батьківщиною менші, а саме: ченців, священників, бездітних удів, виборних і рядових козаків, двірських слуг і приватних осіб. При цьому повинен бути обраний не тільки Скарбник, який перебуває при Гетьмані й постійно знаходиться у Гетьманській столиці, але також одночасно (слід обрати) у кожному Полку двох присяжних Скарбників, значних і заможних (представників), затверджених спільною ухвалою обох станів: козаків і простого люду. Вони мусять знати і прибутки Полку від приватних осіб, і публічні податки, й зобов'язані опікуватися видатками, щороку складаючи звіти - звітуючи про своє управління. Отож ці Полкові Скарбники, перебуваючи у залежності від Генерального Скарбника, мали б своїм завданням і обов'язком виплачувати у своїх Полках борги з державної скарбниці, визначати її прибуток, збирати його й передавати до рук Генерального Скарбника. А намим Полковникам жодним способом не слід втручатися (в справи) поділової скарбниці, оскільки їм належить задовольнятися прибутками й пільгами свого уряду.

Встановлюється і оголошується ненорушим, що вдови козаків, (їхні дружини та діти-сироти, козацькі господарства і (господарства)

жінок, чоловіки яких перебувають на війні або на якихось військових службах, не притягатимуться до жодних обов'язкових для простого люду загальних повинностей і не будуть обтяжені сплатою податків.

Силою цього Виборчого Акту ухвалюється, щоб столицне місто Русі Київ та інші міста України зберігали недоторканими й непорушними всі свої справедливо отримані закони та привілеї й не мусить у відповідний час обов'язково підтверджуватися Гетьманською владою.

Нещасний простолюди дуже часто благає про відшкодування й висуває слізи скарги на відкупників мита, оскільки ринкові комісари переслідують його (простолюди) численними, незвичними і незліченими адиствами, так що через ці перешкоди не дано можливості бідній людині спунити вільного кроку на ринку, продаючи дешеві речі для забезпечення своїх нестатків, або ж купуючи щось для домашніх потреб поза базарним податком. А якщо, наприклад, хтось підпаде під найменшу підозру, то ринкові комісари позаблядять його всього - від голови до п'ят. Отож відкупники мита та їхні заступники повинні стягати на користь державної скарбниці платню за ввіз і вивіз лише тих товарів і в такому обсязі, який вказаний в універсалах, не стягуючи з купців взагалі нічого зайвого. Таким же чином Ринкові Комісари повинні збирати ринковий податок лише від тих, хто йому підлягає, а не від бідних людей, які прибувають на ринок, щоб продати чи купити дешеву річ для хатніх потреб. Вони (комісари) також не повинні чинити жодного судочинства не тільки в кримінальних, але і в (інших) термінових справах і не накладати незвичних ошлат і штрафів на народ і на міста, про що має ретельно подбати Ясновельможний Гетьман зі звичною турботливістю Гетьманської влади, до обов'язків якої належить великодушню направляти й поліщувати усі права в країні стосовно надійного дотримання непорушних громадських вольностей. Щодо пактів і конституцій, укладених для успішного виконання (вищезгаданого), то Його Ясновельможність удостоїв їх підтвердити власноручним підписом і державною печаткою, а також присягою належної форми. Ця присяга звучить так:

Я, Пилип Орлик, новообраний Гетьман Війська Запорозького присягою Господом Богом, прославленим у Святий Трійці, на таке: обраний вільним волевиявленням відповідно до старого закону і звичаїв (нашої) вітчизни за згодою Священній Королівській Величності короля Швеції, Нашого Протектора, Генеральними Старшинами і послами від усього Війська Запорозького, що перебуває під рукою його священної Королівської Величності й мешкає в нижній течії Дніпра, будучи обраним, проголошеним і піднятим на видатне Гетьманське звання, присягаю, що незмінно виконуватиму ці пакти й конституції, які

додаються тут і одногласно узгоджені в даному Акті виборів між мною і Військом Запорозьким, приривуючися закону й орієнтуючися у всіх пунктах, частинах, періодах і клаузулах з вірною любов'ю і належною турботою на благо України, нашої батьківщини і спільної Матері, державну недоторканість якої я (зобов'язуюсь) боронити, а також якнайширше дотримуватися законів і вольностей Війська Запорозького усіма стараннями і зусиллями, на які лише я здатний. (Теж присягаю), що не буду вступати в жодні союзи з іноземними державами і народами; а всередині батьківщини - у будь-які змови, які б переслідували намір зруйнувати її чи нанести їй шкоду, а тасмні підбурювання змови, небезпечні для законів і вольностей батьківщини, будуть завжди відкриватися перед Генеральною Старшиною, Полковниками і особами, яких це стосуватиметься по уряді. Теж присягаю і зобов'язуюся виказувати пошану достойним і добре заслуженим перед батьківщиною особам, а також усім козакам обох станів, вищого й нижчого, які заслужили добре ставлення, а для співучасників злочину буду застосовувати покарання згідно з артикулами права. Так мені хай допоможе Господь, немеркнуче Євангеліє і безвинна мука Христова. І не все моє власноручним підписом і державною печаткою скріплюю і підтверджую. Діялося в Бендерах, року божого 1710, квітня 5 дня.

Підтвердження цих Пактів

Королем Швеції.

Вісник Київського університету. Історико-філологічні науки / Упоряд. Л.Т. Мельник. - 1991. - № 2. С. 7-17.

7.3 "Виводу Прав України" П. Орлика (1712 р.)

По довгій й кривавій війні вічної пам'яті найхоробріший гетьман Хмельницький визволив з-під польської корони притищену козацьку націю. Він то утворив з України незалежне князівство і вдовольня титулом гетьмана війська Запорозького, і син його перейняв не по нім у спадку, й Стани названого князівства по смерті його обирали далі своїх князів, і ніяка держава не присвоювала собі права протититися йому. Україна залежала тільки під деяким оглядом від царів московських.

... Але найсильнішим і найпереможнішим аргументом і доказом суверенності України є урочистий союзний договір, заключений між царем Олексієм Михайловичем з одного боку та гетьманом Хмельницьким і Станами України з другого. Трактат цей уложений в 1654 р.

Ганарис урэдуг Старого Калено.

*И. К. В. не відказав о в гдніе
в 1708 р. в м. Станіи України, коли
вони були в неволі у татар. В
договорі, який був заключений
в 1708 р. між Імператором
Петром II і Станіями України,
визначено, що Станіи України
вони повинні бути вільні і
не повинні платити нічого
за свою свободу. В тому ж
договорі сказано, що Станіи
України повинні бути вільні
і не повинні платити нічого
за свою свободу.*

Сторінка автографа Пилипа Орлика

прав козацького суверенітету. Промалюємо досі не знає, чи Брюховецького примушено до цього негідного кроку погрозами чи чемпішніми способами. Але річ відома, що це зречення не касує ні в чому прав України, бо гетьман не міг дарувати того, що належало Станам. Дарма скаржилися козаки; на Україну вислано війська, які збройною силою тримали козаків у неволі і давали їм відчувати увесь татар деспотичного панування.

Те, що я оце пошито сказав, показує кожній неупередженій людині безперечне право Станів України й волючю несправедливість, учинену їм.

Але які б великі не були московські насильства, вони не дають ніякого законного права москалям щодо України. Навпаки, козаки мають за собою право людське й природне, один із головних принципів якого є: Народ завжди має право протестувати проти гніту і припернути уживання своїх стародавніх прав, коли матиме на це слушний час.

Такий слушний час настав для України, бо шведський король

і підписаний уповноваженими представниками. Цей, такий урочистий і докладний трактат, названий вічним, повинен був, здавалося, назавжди установити спокій, вольності й лад на Україні. Це дійсно так і було б, якби цар так само сумлінно виконав би його, як у це вірили козаки. Вони передали московському війську свої твердині і злучили свої війська за царських генералів і злучили свої війська за царських генералів, скориставши з довіря названої нації, хитрощами захопили велику кількість інших укріплень і потім почали командувати, мов би господарі, в цілій країні.

Однак козаки залишили тинь суверенності і навіть по смерті гетьмана Хмельницького цар дав в 1658 р. грамоту Станам України.

Гетьман Брюховецький, улавивши в подорож до Москви під покрывкою добра для України, вчинив так, що признав царя за протектора козаків. Це була основа всіх нещасть України. Україну примушено зречтис

прийшов на поміч пригніченої України, козаки набрали відваги й думали тільки про те, якби використати цю нагоду, щоб визволитися з неволі. Князь Мазепа і Станіи України ужили своєї влади в 1708 р., щоби знову заволодіти тим, що їм належало. Аби краще забезпечити собі свої вольності, вони злучилися з королем шведським і умовилися з ним не трактувати не з ким окремо. Ось деякі точки договору, що відносяться до мого предмету:

1. Й. К. В. зобов'язується обороняти Україну і прилучені до країни козацькі землі й негайно вислати туди задля цього помічні війська, коли вимагатиме того потреба і коли помочі цієї проситимуть князь і Станіи. Війська ці, вступаючи в країну, будуть під командою шведських генералів, але під час операцій на Україні. Й. В. довірить керування ними князеві та його наступникам, і це триватиме доти, доки Україна потребуватиме того війська, котрому Й. К. В. видаватиме платню, а козаки постачатимуть хліб і харчі.

2. Все, що завойовується з буйшої території Московщини, належатиме на підставі воєнного права тому, хто цим завойовує, але все те, що як виявиться, належало колись народові українському, передастися і здержатися при українським князівстві.

3. Князь і Станіи України, згідно з правом, яким досі користувалися, будуть захищені і здержані на всім просторі князівства і частин, прилучених до нього.

4. Іван Мазепа, законний князь України, жодним способом не може бути нарушений у володінні цим князівством; до його смерті, яка, треба сподіватися - не наступить ще довго. Станіи України захищать всі вольності згідно з своїми правами та стародавніми законами.

5. Нічого не зміняється в тому, що досі зазначено щодо герба й титулу князя України. Й. К. В. не мотгтиме ніколи присвоїти цей титул і герб.

6. Для більшого забезпечення як цього договору, так і самої України, князь і Станіи передадуть Й. К. В. на весь час, поки триватиметься ця війна, а з нею й небезпека, деякі з своїх городів, а саме: Стародуб, Мглин, Багатурин, Полтаву, Гайчак.

Уповноважені Його Величества Царя зазначають:

1. Що Україна ніколи не була незалежною, що з-під ярма невірних визнавала її побідна зброя Його Царського Величества.

2. Щодо першого пункту, то з того, що Україна була колись польською провінцією, коли зважимо, що від 1649 р.³ до наших днів її визнавала як князівство ціла Європа і навіть сам Цар. В ім'я якого принципу

³ Йдеться про Зборіський договір

релігії і побожності Московський Двір, визволивши козаків з-під так мовити польської опіки, накинув їм - як показав це досвід - ярмо безперечно жорстокіше ніж те, яке невірні накидають завойованим народам?

В кінці, коли, як то дехто твердить - хоч таке твердження зовсім фальшиве, - що Його Царське Величство придбав від поляків якийсь право, не може бути нічим іншим, як правом опіки, бо поляки ніколи не мали іншого, тож і не могли передати більше прав, ніж самі мали. Ось чому Й. Ц. В. не має жодної підстави відбирати Україні її вольності та привілеї.

...Отже, з повною надією можна вивести з усього цього, що Московський Двір належить уважати за узурпатора України і що є причиною покладатися на розуміння права природного і людського тими, що читатимуть це писання, що вони переконаються в безперечній праві Станів України обрати п. Пилипа Орлика за свого гетьмана... Це ж бо інтерес усіх європейських держав так зробити, щоб Україну звернено гетьманові Орлику, котрого вільно обрали й проголосили Стани України. Міжнародне право вимагає допомагати в крайніх випадках притісненим громадянам; тим слушніше, справедливіше і в більшій згоді з обов'язком християнства й навіть гуманності причинитися до відбудування держав.

Все це було виказано й доведено. Скажу тільки, що коли всіх наведених мотивів не досить, то інтереси, котрих я де в чому вже торкався, зобов'язують європейські держави веліти звернути Україну і тим самим обмежити державу (московську), яка незабаром може змагати до повалення європейської свободи.

Ті, що дбають про інтерес цілої Європи і кожної її держави окрема, легко зрозуміють небезпеку для свободи Європи від такої агресивної держави. Вони можуть судити про це краще за мене не тільки з прикладів історії, але також завдяки глибокому досвідові й досконалій мудрості, котру мають про все, що відноситься до добра їх держав та інтересів Європи.

Треба сподіватися, що вони переконаються, що все сказане тут, основане на доказах і досвіді минулого, і що забезпечення та тривалість миру залежить у деякій мірі від реституції України.

Хрестоматія з історії України. - К., 1993. - С. 117-122

8. Из листа французького дипломата де Монти

9 листопада 1729 р.

Козацький гетьман Орлик, що служив під прапорами славетного гетьмана Мазепи, гетьмана України, як генеральний комісар і писар, що вважається першим, після гетьманського, урядом у козаків, був обраний козацьким гетьманом на місце вищезгаданого Мазепи після смерті останнього в Бендерах. П. Орлик залишився з кошем 7000-8000 чоловік на службі його Величності короля. Карла XII. Після нацилля, яке турки виконали на особі шведського короля, козаки перейшли під опіку Порти, але гетьман Орлик пішов за королем у Швецію, де користувався привілеєм "шефа союзної армії", і де знайшов разом зі своєю родиною піддержку навіть після смерті короля... Ми знаємо гетьмана [Пилипа Орлика], як людину великої ворожнечі до москалів, розумну й відважну, дуже поважаю й люблену на Україні між козаками, яким цар відібрав майже всі давнішні вольности. Але козаки, хоч 18.000 московських драгунів тримає Україну в тяжкому гніті та неволі, тільки і шукають нагоди, щоби повстати проти гнобителів і повернути свою давнішу вольність.

Січівський В. Чужинці про Україну. - С. 154-155.

9. Указ Петра I про утворення Малоросійської колегії (1722 р.)

Цього 1722 р., квітня 27 дня всепресвітішій, державнішій Петро Великий, імператор і самодержець всеросійський і інше, жалуючи відданих своїх - малоросійський вироуд, видав указ: при гетьмані пану Скоропадському в Глухові для управління судами і для іншого, що в прохальних пунктах гетьмана Хмельницького і в ухвалах на нього написано, замість однієї воеводської персони для кращої вірності і управління бути колегії, в якій бути бригадирові панові Вельямінову з шістьма чоловіками штаб-офіцерами ...

Хрестоматія з історії Української РСР. - Т. 1. - С. 458-459.

10. З Універсалу гетьмана К. Розумовського про обмеження права переходу селян на Лівобережній Україні (1760 р.)

... У височайших, власноручно її імператорської величності підпису грамотах сказано, що її імператорська величність зволила обійняти новообраному гетьману і всім вірним підданам малоросійського народу всі вольності, права і привілеї, які вони мали з часу прийняття під Російську державу Богдана Хмельницького з військом Запорозьким і усім малоросійським народом, непорушно тримати...

Через те, на виконання цієї грамоти... якою наказано нам управляти всякими військовими і цивільними справами на основі Військових прав, колишніх звичаїв та встановлених пунктів і в нагляд вищезгаданих малоросійських прав, не менше того, щоб запобігти недоїмкам... щоб запобігти кривдам володільцям та іншим людям, які (кривди) бувають від того, що піддані забирають важите на їх (володільців) землях майно, а більше її самому посполитому народові, щоб даремно не розгублювати при переході важитого на чужих землях майна, наказуємо: отосилити по всій Малій Росії, щоб посполитий народ при переході з одного володіння в інше не забирав важитого ним на землях володільців майна і ним не завдавав збитків означеним володільцям. Так само і володільці, приймаючи до себе посполитих із чужих володінь, не приймали б майна, важитого в іншому володінні.

Проте, щоб і володільці інколи, під виглядом важитого посполитими у них майна, не могли затримувати у себе посполитих, і тим самим не робити перешкоди в їх вільному переході, при своєму переході посполиті повинні з'являтися до володільців і брати у них письмове посвідчення про вільний перехід, яке володільці, беззаперечно, повинні видавати. Якщо ж деякі володільці будуть при цьому виявляти упертість, то посполиті повинні заявити про це найближчому урядові...

Але й інші володільці без посвідчення не повинні приймати посполитих ...

*Хрестоматія з історії України.
К., 1993. - С. 122-123.*

Кирило Розумовський

11. Прохання малоросійського шляхетства і старшин разом з гетьманом про відновлення різних старинних прав Малоросії¹

Грудень 1763 р.

О вольностях малороссийских вообще

Прежде всего всеподданейше вашего императорского величества просит подтвердить все прежние права, обыкновения, привилегии, вольности и преимущества, данные и утвержденные от королей польских и великих князей литовских, и от предков в. и. в., всероссийских государей, а особливо государя царя и великого князя Алексея Михайловича во время подданства гетмана Богдана Хмельницкого малороссийского гетману, шляхетству, духовному чину, войску, мещанству и всему народу, чтоб оные в вечные времена содержимы и сохраняемы были без всякого нарушения и в таком точно разумении и силе, как оные написаны и заключены, чтоб как все генерально, так и каждый партикулярно своими правами, обыкновениями, вольностями и преимуществами пользовался, оных во всех случаях употреблять и тем себя охранять могли...

О вольностях малороссийских казаков

... И для того всеподданейше в. и. в. просим подтвердить малороссийским и низовым запорожским казакам все их прежние привилегии и вольности, а именно: вольное избрание гетмана и старшины, и чтоб они по воинским делам между собою от них и судимы были, а по земским и гражданским в тех же судах ведомы были, что и шляхетство, чтоб как они сами, кроме воинской настоящей службы, от всяких других должностей, податей и работ, так и по смерти их, жены и дети их теми же свободами, что и они, пользовались, имения же их, то есть: дома, хуторы, рощи, сады, займища, огороды, сенокаты и прочие земли и угодия, чтоб свободны от всяких налогов, постоев... словом сказать: чтобы они ни к чему другому и никакому употреблению не были, кроме настоящей воинской и вашему императорскому величеству должной службы.

¹ Чоловіг на ім'я Катерини II, складена на основі вироблених 23 пунктів на старшинському з'їзді під керівництвом останнього українського гетьмана Кирила Григоровича Розумовського, який відбувся на початку грудня 1763 р. у Глухові. В ній імператриця прохала про підтвердження козацької старшини всіх попередніх прав, звичаїв, привілеїв, вольностей та переваг, особливо тих, що були дані від царя Олексія Михайловича "по времє подданства гетмана Богдана Хмельницького". Цей документ можна поставити в ряд з такими, як договірні статті між гетьманами і царями, таємний договір між І. Мазепою і Карлом XII, Конституція та "Винят прав України" Пилипа Орлика.

О вольностях мецан

Мещанство некоторых малороссийских городов имеет особенные свои привилегии и вольности, данные ему от королей польских и подтвержденные от предков вашего императорского величества, и судится особенным своим правом, называемым магдебургским, а прочие города и местечки от владельцев или поставленных над ними урядников - по своим древним обыкновениям, а в земских делах - теми же правами, что и шляхетство; всеподданнейше и. и. п. просим подтвердить, малороссийскому мещанству все его прежние привилегии и вольности, и чтоб те города, которые имеют право судиться по правам Магдебургским, и впредь бы оными судились, прочие же города и местечка, чтоб судими были по своим обыкновениям от владельцев и урядников.

О учреждении университетов, гимназий и типографий

К бессмертной вашей величества императорского славе, а к просвещению и пользе малороссийского народа весьма много служить может, ежели всемиловитейше указать соизволите, по примеру находящихся в иностранных государствах университетов и гимназий и с такими ж привилегиями, завести и в Малой России два университета и несколько гимназий; первый из оных университетов, состоящий из четырех факультетов, может быть в Киеве на том же месте, где ныне Кievo-Братский училищный монастырь...; а другой - в Батурине, состоящий из трех факультетов, кроме богословского; а гимназии - в тех городах, которые мы к тому за способные изберем и усмотрим... При тех же университетах, а где за потребное судится, и при гимназиях должно быть типографиям для печатания как церковных, так и гражданских книг...

Український історичний журнал. 1993. - № 7.8. - С. 89-91; 98.

12. З указу Катерини про ліквідацію гетьманства та утворення малоросійської колегії (1764 р.)

Після всеміловитившого від нас звільнення графа Розумовського, за його проханням, з чину гетьманського наказуємо нашому Сенатові для належного управління в Малій Росії створити там Малоросійську колегію, в якій бути головним нашому генералу графу Рум'янцеву і з ним чотирьом великоросійським членам ... Сенат повинен представити нам малоросійських (членів) - генерального обозного Кочубея,

генерального писаря Туманського, генерального осавула Журавку та хорунжого Данила Апостола... Нижчих канцелярських службовців вибрати йому, графу Рум'янцеву, на свій розсуд ...

Ми наділяємо цих малоросійських чинів зрівнюванням у класах з великоросійськими нижченаведеними чинами ...

За відсутністю тепер гетьмана, призначеному від нас головному малоросійському командирові мати такі права як генерал-губернатору і президенту Малоросійської колегії ...

Запорозькій Січі, яка була під управлінням гетьмана, бути тепер підвладною цьому малоросійському урядуві.

Хрестоматія з історії Української РСР. - Т. 1. - С.532-533.

13. Уривок з маніфесту Катерини II про ліквідацію Запорозької Січі

3 серпня 1775 р.

Ми захотіли через це оголосити всім вірогідним цілої нашої імперії, що Запорозька Січ остаточно зруйнована, з викоріненням на майбутнє й самої назви запорозьких козаків, за образу нашої імператорської величності, за зухвалі вчинки цих козаків і за неслухняність до наших височайших повелінь.

... Іх злючини, які примусили нас прийняти такі суворі заходи, є такі:

1. Забуваючи свої попередні важливі і згубні злочини і зраду вірності і підданства, вони почали років з десять тому назад та й зовсім недавно надто далеко заходити з своїм зухвальством, привласнивши і вимагаючи вренті для себе в кінці, ніби як надбання їх власності, не тільки всі ті землі, які ми придбали в останню війну від Оттоманської Порти, але й навіть ті, що були заселені в Новоросійській губернії, мотивуючи, ніби їм і ті і інші здавна належали ...

2. Внаслідок такого привласнення собі земель Новоросійської губернії, вони наслідились не тільки робити перешкоди вказаному нами їх обмежуванню, загрожуючи надісланим для цього офіцерам явную смертю, але й заводити і будувати на них свавільно власні зимівники, більше того - виводити ще з тамтешніх жителів та поселених гусарського і пікінерського полків людей чоловічої і жіночої статі, яких забрали і виведено на Запорожжя всього до 8000 душ, включаючи сюди й тих, які від утисків козаків у своїх власних житлах були змушені переходити до них і підкоритися їх сваволі.

5. Приймали до себе в козаки, незважаючи на часті наші урядові заборони, не тільки утішачів, які вступали до козаків, але і людей жонатих і сімейних, через різні спокиси підмовили до втечі з Малоросії тільки для того, щоб собі підкорити і завести у себе власне хліборобство, в чому й досягли багатого успіху, бо селяни, які займаються хліборобством, нараховується тепер на місцях колишнього запорозького володіння до 50 000 душ.

6. Нарешті, ті ж запорожці почали свавільно привласнювати землі, що здавна належали нашому Донському війську, непохитному в належній нам вірності, яке з великою мужністю ставиться до нашої служби і порядком і доброю поведінкою здобуло собі назавжди відмінну нашу височайшу монаршу прихильність. Вони забороняють донським козакам користуватись згаданими землями, які вже тривалий час знаходяться у їх володінні. Всяка твереза людина може легко зрозуміти, які лукаві наміри запорозьких козаків, яка відсутня шкода від цього для держави. Завдячи власне хліборобство, вони розривали тим саму основу їх залежності від нашого престолу і, звичайно, задумали утворити з себе всередині батьківщини область, цілком незалежну із своїм власним несамовитим управлінням, в надії, що нахвал до розбещеного життя і до грабунків буде при внутрішньому достатку безперестанно обновлювати і збільшувати їх кількість. Даремо тут посягати, наскільки неможливим було б здійснення цього злодійського заміру, як з огляду на безпеку суміжних до Запорозька жителів і сіл, так і з огляду неминучого убутку числа наших вірних підданих.

...Так з належною увагою до всього вищесказаного ми вважаємо нині своїм обов'язком перед богом, перед нашою імперією і взагалі перед самим людством зруйнувати Запорозьку Січ і ім'я козаків, запозичене від неї. Внаслідок цього 4 червня нашим генерал-поручником Текелем з довіреними йому нашими військами зайнята Запорозька Січ у цілковитому порядку і повній тиші без всякого опору з боку козаків, через те, що вони побачили публікацію війська, коли вже із усіх боків були оточені. Ми цьому начальнику наказали найспокійнішим чином виконати доручену йому справу, уникати, наскільки це можливо, кровопролиття.

Повідомляючи наших вірних і любих підданих про всі ці обставини, ми можемо одночасно їм оголосити, що немає тепер більше Запорозької Січі з її політичним спотворенням, значить, і козаків цього імені. Місця жителів і тамтешній угіддя ми залишаємо, зараховуючи їх за здатністю до Новоросійської губернії. Доручаєм при новому влаштуванні особливе опікувство заснованому там нашому урядові.

14. 3 Указу Катерини II про остаточне закріпачення селян на Лівобережній і Слобідській Україні (1783 р.)

8. Для певного і правильного одержання казенних прибутків у намісництвах Київському, Чернігівському і Новгород-Сіверському, щоб запобігти всяким втечам і обтяженню поміщиків і інших сільських жителів, кожному з поселен залитихся на своєму місці і при своєму званні, де він записаний нинішньою останньою ревізією, за винятком тих, які відлучилися до оголошення цього нашого указу. На випадок же втеч після оголошення цього указу діяти за загальними державними постановами.

9. Містам, що знаходяться у намісництвах Київському, Чернігівському і Новгород-Сіверському, надати рівні вигоди і переваги, якими на підставі дарчих грамот наших предків користуються міста Київ, Чернігів, Ніжин і інші.

12. Все це йде мова про такі міста... з приводу яких не може бути суперечок і які складаються із мешканців казенного відомства і нікому не віддані у володіння. Щодо міст, про які йдуть суперечки, то тут треба спочатку "розглянути і вирішити звичайним порядком, кому вони належать. Але через те, що майже в усіх малоросійських містах за дворянами і чиновниками з різних нагод приписані двори з селянами та землі, потрібно запропонувати тамтешньому нашому генерал-губернаторові намагання придбати їх на користь міста шляхом купівлі або обміну, щоб таким чином цілком очистити міста від усього їм не властивого...

15. ...Право на викуп майна найближчими родичами, про яке в малоросійських правах немає ніякої постанови, поширити і на губернії Київську, Чернігівську і Новгород-Сіверську, оскільки воно відноситься до загального державного законодавства.

...Ми визнали за необхідне вчинити однакове розпорядження і щодо тих повітів, із яких склалися колишня Слобідська Українська губернія і які тепер увійшли до складу Харківського і частково Курського і Воронезького намісництв...

Хрестоматія з історії України. - К., 1993. - С. 124.

Хрестоматія з історії Української РСР. - Т. 1. - С. 536-537.

15. Указ Катерини II про утворення Катеринославського намісництва

12 січня 1784 р.

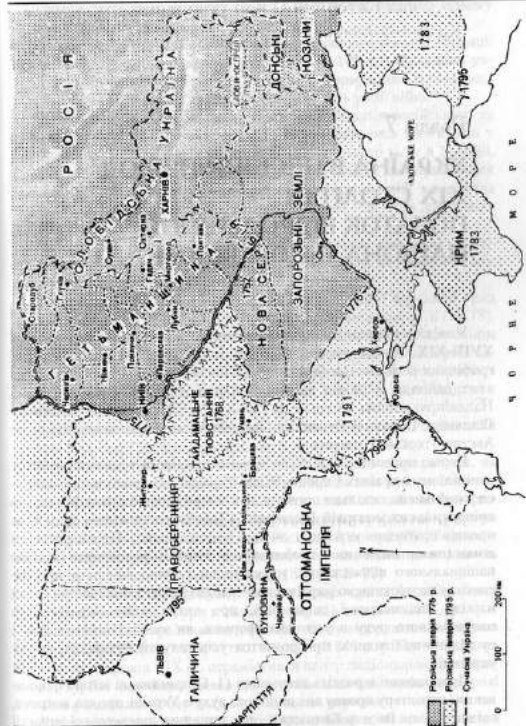
Повідомивши Сенат нашим указом від 30 березня 1783 р. про підготовку до заснування Катеринославського намісництва згідно рішень від 7 листопада 1775 р., звелили ми... Катеринославському генерал-губернатору князю Потьомкіну подати нам (пропозиції) про необхідність збільшення числа повітів, якщо це виходитиме з площі земель та кількості населення, чи про утворення області з метою зручнішого управління.

Згаданий генерал-губернатор виконав цей наказ. Ми після розгляду запропонованого нам поділу губерній з картою звелили: ПЕРШЕ. Губернському місту під назвою Катеринослав бути для кращої вигоди на правому боці ріки Дніпра біля Кайдака. ДРУГЕ. Утворити Катеринославське намісництво з 15 повітів, а саме: Катеринославського, Новомосковського, Олександрійського, Кременчуцького, Полтавського, Костянтиноградського, Словянського, Бахмуцького, Донецького, Маріупольського, Павлоградського, Херсонського, Ольвіопільського, Єлисаветградського і Олександрійського. ТРЕТС. Внаслідок цього генерал-губернатору зробити розпорядження, які, згідно з назвою повітів, треба заснувати наново міста. ЧЕТВЕРТЕ: Також йому доручаємо встановити рубежі цього намісництва.

Хрестоматія з історії Української РСР. - Т. 1. - С.538-539.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте ситуацію, в якій опинилась Україна на початок Північної війни.
2. Охарактеризуйте особистість І Мазепи.
3. Чим мотивувалися утворення Малоросійської колегії?
4. Визначте основні політичні ідеї П.Орлика.
5. Як П.Орлик захищав національно-державні права України?
6. Яку оцінку дав П.Орлику французький дипломат де Монті?
7. Визначте і проаналізуйте історичне значення Конституції Пилипа Орлика.
8. Охарактеризуйте припиня ліквідації Запорозької Січі Катериною II.
9. Проаналізуйте головні чинники остаточного закріпачення селян на Лівобережній і Слобідській Україні.

Українські землі в складі Російської імперії наприкінці XVIII ст.

Розділ 7.

УКРАЇНА В ПЕРШИЙ ПЕРІОД XIX СТОЛІТТЯ. ПОЧАТОК ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

У зв'язку з геополітичними змінами, що сталися в Європі, на зламі ХVIII-XIX століть українські землі історико-етнографічних і географічних регіонів: Слобожанщини, Лівобережжя, Півдня, територія яких займала 9/10 від загальної площі України, яка називалась Наддніпрянщиною, входили до складу Російської Імперії, а Східної Галичини, Північної Буковини, Закарпаття до Австрійської (пізніше Австро-Угорської імперії).

Перша половина XIX ст. позначена швидкими темпами розвитку капіталізму в країнах Європи. Щодо України - ці процеси проявлялися уповільнено, оскільки проводилась репресивна політика феодаліно-кріпосницьких монархій Романових і Габсбургів стосовно будь-яких проявів прагнення українців до волі й незалежності. Проте, всупереч домаганням іноземних гнобителів в Україні розпочався процес національного відродження, низка подій і явищ свідчили про зародження патріотичною українською інтелектуальною і поширення серед народу національної свідомості, про активізацію українського національного руху в усіх його формах, як культурницьких, так і суспільно-політичних, про розвиток усіх галузей духовного життя українців.

Пропоновані в розділі документи (1-4) присвячені історії формування і характеру прояву опозиційного руху в Україні, про що, зокрема, свідчить місія Василя Калніста — представника шляхетської династії українських патріотів, який за дорученням співвітчизників

однодумців звернувся до уряду Прусії з проханням надати допомогу Україні у випадку визвольної війни проти Росії.

Початок XIX ст. ознаменувався війною наполеонівської Франції проти Росії. У розділі наведено документи (5-10) про ставлення українців до Вітчизняної війни 1812 року про формування козацьких і ополченських полків на Україні, які брали участь у цій війні.

Відомо, що українці не стояли осторонь загальноросійського та польського визвольного рухів, події яких відбувалися на Україні у даний період. Про подвиг учасників декабристського руху в Україні, про "українське питання" в програмних документах декабристських організацій, про програмні вимоги таємних організацій товариства об'єднаних слов'ян, Малоросійського товариства - свідчать документи (11-15).

Колонізаторська політика російського царизму викликала в українському суспільстві в тому числі і поміж освітян та учнівської молоді антисамодержавні настрої (16).

Турбуючись про зміцнення "єдиної і неподільної" царський уряд проводив жорстоку кріпосницьку політику в українському селі (17-18). Зміст і характер так званої інвентарної реформи, проведеної царизмом у 1847-1848 рр. на Правобережній Україні, за допомогою якої робилася спроба законодавчо врегулювати взаємовідносини поміщиків і кріпаків, урмувати панщину, а насправді увічнити кріпосництво - висвітлює документ (19).

Антикріпосницьку боротьбу українських селян проти Російської й Австро-Угорської деспотії розкривають документи (20-24).

Першим осередком українського національного відродження, як відомо, стала Слобожанщина, де 1805 р. з ініціативи місцевої інтелекції у Харкові було відкрито університет, який на той час був єдиним вищим навчальним закладом і провідником української культури в усіх українських землях підвладних Російській імперії (25). Визначне місце в історії українського національного відродження належить Київському університету заснованому 1834 р. (26-27).

Використання цих документів допоможе краще засвоїти тему "Розвиток освіти і культури в Україні в першій половині XIX ст."

Велику роль в українському національному відродженні відіграло Кирило-Мефодіївське товариство, створене 1846 р. у Києві, куди на початку 40 - х років XIX ст. перемістився центр національно-визвольного руху. Погляди його членів ґрунтувалися на ідеї месіанської ролі України у визвольній боротьбі слов'янських народів.

Головною метою своєї діяльності Кирило-Мефодіївське товариство вважало відновлення національно-державної незалежності України з

демократичним ладом за зразком Сполучених Штатів Америки або Французької Республіки у конфедеративному союзі, таких самих незалежних слов'янських держав. Націоналістичні ідеї, сповідувани одним з членів товариства - геніальним Тарасом Шевченком, стали невичерпним джерелом натхнення багатьох поколінь українців.

Пропоновані документи (28-31), які вперше наведені в даному виданні, дають уяву про цю небезпечну антиурядову організацію, про репресії, які обрушилися на її членів і особливо на Шевченка, якого заслали до Оренбурзької фортеці рядовим солдатом з найсуворішою забороною писати й малювати.

Проблеми українського національного відродження, стан справ у господарстві, культурі, побуті, природі цікавили іноземців, які відвідували Україну в ті часи. У 1847-1850 рр. в Україні перебував відомий французький письменник О. де Бальзак. Про характер і зміст його вразень про Україну й українців свідчить лист надісланий ним до рідних на батьківщину (32).

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ

1. Звернення Василя Каміста до міністра Прусії Геріберга з проханням про конфіденційну зустріч.
2. Довідкова записка міністра Геріберга королю Прусії з приводу місці В. Каміста.
3. Відповідь пруського короля Вільгельма міністру Герібергу з приводу місці В. Каміста
4. Анотація невідомого на рапорті графа Е.Ф. Геріберга (1791 р.).
5. Україна в планах Наполеона I Бонапарта (1812 р.).
6. Т.Г. Шевченко про участь українського народу у Вітчизняній війні (1812 р.)
7. Розпорядження про створення українського козацького війська (1812 р.).
8. П.П. Котляревський про формування 5-го Полтавського козацького полку (1812 р.).
9. Прохання студента Харківського університету Сіробани-Яковлева про зарахування його в козацький полк (1812 р.).
10. Військовий агент Англії Вільсон про українське ополчення (1812 р.).
11. З революційної прокламації "Піднесення товариства" (1823 р.)
12. Проект договору "Піднесення товариства" з "Польським патріотичним товариством"
13. З Присяги об'єднаних слов'ян (1823-1825 рр.).
14. Ї "Записок" Г.Горбачевського.
15. Із свідчень С.І.Мурашова-Аноста за діяльність таємних товариств декабристів на Україні (6 лютого 1826 р.).
16. З справи про вільнодумство професора Ніжинського ліцею Белоусова.
17. Із кріпосницьких указів царського уряду про покарання селян.
18. З указу царського уряду про зобов'язаних селян (2 жовтня 1842 р.).
19. Ілєвтарні правила (29 грудня 1848 р.).
20. З судової справи Устима Кармалюка (1835 р.).
21. Примітки Устима Кармалюка.

22. З протоколу допиту Лук'яна Кобиліці про причини виступу селян Русько-Кирилівської округи.

23. Повідомлення Буковинської адміністрації про вжиті заходи щодо дій Лук'яна Кобиліці. (1848 р.).

24. Із повідомлення крайового уряду буковинському обласному старості про виключення Лук'яна Кобиліці з рейхстагу.

25. Із проєкту заснування Харківського університету.

26. Оголошення ради Київського університету про його уронисте відкриття.

27. Із рапорту Київського коменданта Київському військовому, Подільському і Волинському генерал губернаторові про віддачу в солдати студентів університету за переконування педагогічної літератури.

28. З таємної інформації шефа жандармів графа О.Ф. Орлова про Кирило-Мефодіївське товариство.

29. З обвинувального вирок у справах Т.Г. Шевченка (1847 р.).

30. З листа В. Рєпніної до О.Ф. Орлова з проханням виключити дозвіл Т.Г. Шевченка малювати.

31. Т.Г. Шевченко. Передмова до невіданого "Кобзаря".

32. З листа Оноре де Бальзака.

1. Звернення Василя Капніста до міністра Пруссії Герцберга з проханням про конфіденційну зустріч

Квітень 1791 р.

Пане!

Благаю вашу милість вибачити сміливість, що я дозволяю [собі звернутися безпосередньо до Вас. Дуже важлива справа, яка привела мене з віддаленої країни до Вашої милості, вимагає якнайшвидшого полегшення і якнайбільшої таємниці. Отже, пане, зважуюся якнайсмирненніше просити Вас зволити прийняти мене окремо; моя місія така, що її можна відкрити лише Вашій милості.

Маю честь залишатися з найглибшою повагою, Пане, Вашої милості дуже смирним і дуже покірним слугою.

Дашкевич Я. Р. Берлін, квітень 1791 р.
Місія В.В. Капніста: її передісторія і історія // Укр. археографічний щорічник. - К., 1992. - Вып. 1, Т. 4. - С. 222.

Василь Капніст

2. Доповідна записка міністра Герцберга королю Пруссії з приводу місії В. Капніста. Берлін, 24 квітня 1791

Зважаю своїм обов'язком якнайсмирненніше доповісти Вашій величності, що до мене таємно прибув дворянин з Малоросії або Російської України, який називав себе Капністом і який про себе каже, що він має титул двірського радника і навіть посаду на заводах. Він твердить, що [його] нідезлі мещаниці цієї країни, що доведені до крайнього відчаю тиранією, яку російський уряд, а саме князь Потьомкін, здійснювали над ними, та що він хотів би знати, чи на випадок війни вони зможуть сподіватися на протекцію Вашої Величності - в такому випадку вони спробують скинути російське ярмо. Він каже, що це була країна давніх запорозьких козаків, від яких заборали всі їхні привілеї, кинувши їх під ноги росіяні,

що з них сформували 28 кавалерійських полків по 800 чоловік в кожному, які добре виконували службу, наперекір собі, і не хотіли нічого іншого, як відновити давній козацький лад; що імператриця сформувала з них п'ять губернаторств у Катеринославі, Кракові [!], Києві і т.д.

Цей емісар має досить добрий вигляд і розмовляє зі мною досить прихильно. Все ж таки я йому сказав, що я не можу відлучуватися до пропозицій такого роду; що Ваша милість також не захоче про це слухати, доки Ви не дотримуетесь миру з Росією; що, якщо вибухне війна, тоді їм доведеться думати, що треба зробити, щоб шукати і отримати підтримку Вашої Величності. З цим він хоче повернутися назад. Я вважав, що не повинен приховувати від Вашої Величності цю пропозицію, залишивши її на волю Вашої Величності: чи Ви захочете на ньому відіслати цього емісара так, що я вважаю найприйнятнішим - чи Ви захочете, щоб з ним поговорив хтось інший, крім мене.

Треба побоюватися, чи це не був емісар, підсланий російським двором і підсланий для зондування тут ґрунту, хоча по ньому цього не видно.

Герцберг
Берлін, 24 квітня 1791.

Дашкевич Я. Р. Берлін, квітень 1791 р. Місія В.В. Капніста: її передісторія і історія // Український археографічний щорічник. - К., 1992. - Вып. 1, - Т. 4. - с. 225.

3. Відповідь пруського короля Вільгельма міністру Герцбергу з приводу місії В. Капніста

Звичайно, це є [так], як Ви кажете у Вашому вчорашньому донесенні, і я повністю поділяю Вашу думку, що не треба довіряти першому зустрічному, який приходить з планами, подібними до тих, про які Ви згадуєте, - якомусь дворянинові з Російської України на ім'я Капніст. Ви, очевидно, відповіли йому дуже добре, що у випадку оголошення війни треба буде тоді подивитися, чи його співвітчизники мають таку ж наміри діяти, як вони про це говорять. При цьому прошу Бога, щоб Він Вас святю і гідно беріг.

У Потсламі, 25 квітня 1791.

Вільгельм.

Дашкевич Я. Р.
Берлін, квітень 1791 р. Місія В.В. Капніста: її передісторія і історія // Український археографічний щорічник. - К., 1992. - Вып. 1, - Т. 4. - с. 226.

4. Анотація невідомого на рапорті графа

Е.Ф. Гердберга (1791 р.)

Відмічено. Король схвалив відповідь, яку я дав цьому козацькому емісарові Капністові; я сказав йому, що я не беру жодної участі в цій цілій справі й не хочу в неї вилутоватись; що лише тоді, коли буде війна між Пруссією та Росією, тоді козаки повинні будуть дивитися, чи хочуть вони звертатися до короля, але що мені було б приємніше, коли б до мене не зверталися, бо не люблю підбурювати невдоволених. Пан Капніст сказав мені на це, що він повертається до себе; що в нього є брат, який подорожує і який зможе в разі потреби з'явитися сюди.

1791 р.

Дашкевич Я. Р.

Берлін, квітень 1791 р. Мисія В.В. Капніста, її передісторія і історія. // Український археографічний посібник. К., 1992. - Виш. 1. - Т. 4. - с. 227.

5. Україна в планах Наполеона I Бонапарта (1812 р.)

Наполеон Бонапарт

У своїх спогадах видатний полководець звертався й до аналізу причин поразки кампанії проти Росії у 1812 р., згадував і свої плани щодо України, яка в його боротьбі з Російською імперією займала особливе місце.

Ще з 1810 р. у військових колах Франції почало обговорюватися питання про головний напрям і театр воєнних дій у майбутній війні з Росією. Один з таких планів передбачав відокремлення від Росії українських і литовських губерній, реорганізацію Польщі, захоплення Києва, закріплення на лінії Двіна - Дніпро й продовження після цього наступу на Москву.

На початку 1812 р. імператору була передана спеціальна тека з матеріалами про Україну, серед яких особливо увагу привертав документ, підготовлений директором політичного департаменту Міністерства закордонних справ Франції О.Потерівом. На його думку, у подоланні Росії суттєву

роль має відіграти її "відкинєння" від Чорного моря. Для цього пропонувалося утворити нову українську державу, залежну від Франції, на зразок інших васальних, наполеонівських країн. Передбачалося, що вона складатиметься з подніпровської частини Катеринославщини, Таврії, всієї долини Дніща до Дону, який разом з Азовським і Чорним морем стане її кордоном на півдні. Козаки і кримські татари увійшли б до "Наполеоніди" - таку назву мала отримати ця держава. Вона, зазначалося в документі, маючи на чолі єдиного вождя й конституцію, яка відповідає звичаям народів, що тут проживають, з можливою перспективою політичної незалежності буде міцним бар'єром проти амбітних проєктів Росії та її претензій на Чорне море. Народи, що населяють цю територію, мають високі почуття й дуже нетерпляче переносять російське ярмо. Запорожці гарно складені, міцні, відважні й невтомні. Вони перші піднімуть прапор повстання проти Москви, а за ними підуть й інші народи Російської імперії.

Український історичний календар. - 96. - К., 1995. с. 146-147.

7. Т. Г. Шевченко про участь українського народу у Вітчизняній війні 1812 р.

Наконец, разрешился от бремени своими чудовищами-чадами страшный 12-й год. Как жертва всеожожения, вспыхнула святая белокаменная, и из конца в конец по всему царству раздался клич, чтобы выходили и стар и млад заливать вражескою кровью великий пожар московский.

Достиг этот судорожный клич и до пределов нашей мирной Украины. Зашевелилась она, моя родная мать; зашевелилось охочекоемное и охочелешее ополчение малороссийское.

Шевченко Т. - *Твори*. - К., 1939. - Т. II. - С. 295.

Т. Г. Шевченко

7. Розпорядження про створення Українського козацького війська (1812 р.)

Військо не передбачається утворити на Україні з людей до козачої служби здібних і здавна відомих звичкою і охотою до неї.

Воно повинно складатись з 4 полків: кожний полк з 8 ескадронів, а ескадрон - з 150 козаків.

Повіти, що склали колишню польську Україну, а саме: Київської губ. - всі 12 та суміжної з нею Кам'янець-Подільської - 4, тобто Вінницький, Брацлавський, Гайсинський і Балтський, зобов'язані кожний з поміщицьких та інших верств людей зібрати по 2 ескадрони, або по 300 козаків, у пристойному одязі та з кіньми із зброєю.

Людей можна призначати на козаків, незважаючи ні на роки, ні на зріст, а також маловажкі тілесні вади, але єдино тільки із збереженням сил і здібностей до служби цього роду...

Як мише в українських полках потреба, всі вони розпускаються по своїх домівках, але вже назавжди задішяться привласними війську і за першою потребою повинні з'явитись на службу і екласти знову свої полки, для чого вони повинні мати в постійній справності зброю, одяг і коней, утримуючи все це своїм коштом, але звільняючись зате від усіяких інших по державі повинностей. Діти їх, які народжені від (часу) вступу у військо, належатимуть також до нього. А тим з них, яких поміщики не знайшли для себе вигідним прийняти в селянства свої, відведуться для оселення землі казенні, - про що буде ухвалена тоді окрема постанова...

Хрестоматія з історії Української РСР. - К., 1970. - с. 109.

8. І. П. Котляревський прс формування 5-го Полтавського козацького полку (1812 р.)

За дорученням вашого сіятельства 10 числа цього місяця почав я прийом козаків для сформування 5 козацького полку. Через повільне спочатку приставлення козаків не так успішно це робиться, як би хотілося. А втім, люди, прийняті мною хороші, стариків нема і дуже молодих мало; більша

частина вступає в козаки з задоволенням, охоче і без ніякого засмучення; всі з піками і шаблями, але багато є шабель, з кіє перероблених; є з рушницями та пістолями, але ця зброя в посередній справності. Коні невеликі, але до служби придатні, одяг увесь новий; треба тільки буде привести все до однаманітності, в одних лише шапках не додержано розміру, бо в одних вони дуже високі, а в інших низькі, але всі (майже) однакові на вигляд.

Всіх сил докладу, щоб оправдати довір'я вашого сіятельства і заслужити продовження ваших до мене милостей.

Хрестоматія з історії Української РСР. - К., 1970. - С. 109.

Приморт Полтавського ополчення

9. Прохання студента Харківського університету Сіробаби-Яковлева про зарахування його в козачий полк (1812 р.)

Повинність і обов'язок і самий голос натури вселяють всякому людо- до батьківщини. Я також син Росії, також люблю свого батьківщину... Армія знаходиться дуже далеко. Стан мого батька не дозволяє мені її досягнути. Ваше сіятельство! Простіть моє зухвальство, що сміливо вдаюся до вашого заступництва. Добродесність і слава вашого імені дозволяють мені сподіватись бути співучасником 3-го Полтавського козацького полку; будучи удостоєний цього, пам'ятатиму ваше благодіяння повік і вважатиму (себе) завжди щасливим.

Хрестоматія з історії Української РСР. - К., 1970. - С. 109.

10. Військовий агент Англії Вільсон про Українське Ополчення (1812 р.)

<...> Щоб дати уявлення про силу держави, скажу, що фельдмаршал наказав малоросійській міліції наблизитись до Могильова і передбачив, що приїде тільки 15000 чоловік, але замість того з'явилося 20000 кінноти і 20000 піхоти. <...>

Хрестоматія з історії Української РСР. - К., 1970. - С. 109.

І. П. Котляревський

11. З революційної прокламації "Південного товариства" (1825 р.)

Запитання. Що значить бути вільним і щасливим?

Відповідь. Без волі нема щастя. Святий апостол Павел говорить: шною крові куплені ви і не будете рабами іншим людям.

Запитання. Чому ж руський народ і руське воїнство нещасні?

Відповідь. Тому, що царі викрали у них волю.

Запитання. Отже, царі діють всупереч волі Божій?

Відповідь. Так, звичайно, Бог ваш сказав: вищий за вас нехай буде вам слуга, а царі тільки тиранять народ.

Запитання. Чи повинні ми підкорятися царям, коли вони діють всупереч волі Божій?

Відповідь. Ні! Христос сказав: не можете ви Богові робити (одночасно) і мамоні; від того руський народ і все руське страждають, що підкоряються царям.

Запитання. Що ж святий закон наш велить робити руському народові і воїнству?

Відповідь. Розкаяться в тривалому рабстві і, ополчившись проти тиранства та нечестя, поклоняться: нехай буде всім один цар на небі і на землі тільки Ісус Христос.

Запитання. Що може утримати нас від виконання святого цього подвигу?

Відповідь. Ніщо! Ті, хто будуть противитися святому подвигу

цього, є зрадники, боговідступники, які продали душі свої нечестю, і горе лицемірам, бо страшна кара Божа вразить їх на цьому світі і на тому.

Запитання. Яким же чином ополчитися з усім ширим серцем?

Відповідь. Взяти зброю і йти за ними, хто говорить в

Засідання Південного товариства

ім'я господне, пам'ятаючи слова спасителя нашого: блаженні алчущі і жадущі правди, бо вони наситяться; і, скинувши неправду і нечестя тиранства, поновити правління, схоже з законом Божим.

Запитання. Яке ж правління схоже з законом Божим?

Відповідь. Таке, де нема царів. Бог створив усіх нас рівними і, зійшовши на землю, обрав апостолів з простого народу, а не із знатних та царів...

Хрестоматія з історії Української РСР. - К., 1970. - С. 109.

12. Проект договору "Південного товариства" з "Польським патріотичним товариством"

На Київських контрактах¹ у 1824 р. я дізнався від Ходкевича, що в Польщі існує товариство, яке, довідавшись, що у нас таке саме організувалось, бажає з ним вступити в стосунки. Я про це доніс Директорі, яка доручила мені скласти договір. Ось з чого він складався:

З нашого боку

1. Росія, бажаючи мати вдячних союзників, замість таємних ворогів, після закінчення свого перетворення дає незалежність Польщі.

2. Буде зроблено нове визначення кордонів, і області, які не цілком обрусіли, щоб душею бути прив'язаними до користі Росії, повернути (іх) Польщі.

3. При цьому, крім народності, будуть взяті до уваги також і місцеві вигоди, які залишаються на боці Росії, щоб вона мала хороші воєнні кордони.

4. Поляки можуть, однак, сподіватись одержати губернію Гродненську, частину Віленської, Мінської і Воллинської.

5. Із затвердженням цього договору Російське товариство протегуватиме полякам, які мають справи в Росії, якщо вони справедливі.

6. Товариство Руське всіма засобами буде намагатись викоренити ненависть, яка існує між обома народами, усвідомлюючи, що в освіченому столітті, в якому ми живемо, користь усіх народів однакова, а запледа ненависть є привабливістю часів варварства.

7. Для дальших стосунків з обох боків призначатимуться депутати...

¹Поклятися мамоні означає заздобу наживи, користьголюбство.

²Київські контракти - традиційний щорічний ярмарок.

З боку поляків

1. Поляки зобов'язуються вжити всіх заходів, якого б роду вони не були, щоб великий князь Костянтин Павлович не міг повернутися в Росію.
2. Повстати одночасно з нами.
3. Йти проти Литовського корпусу, якщо він оголосить себе проти нас.
4. Подавати нам усяку допомогу, яку вони тільки зможуть.
5. Налагодити стосунки між вами і іншими політичними товариствами, які існують в Європі.
6. Повідомляти вас про всі важливі справи, як тільки вони дійдуть до їх відома.
7. Діяти на протязі революції таким чином, як їм буде вказано нашим товариством, якому вони визнають себе підвладними.
8. Прийняти правління республіканське.

Хрестоматія з історії Української РСР - К., 1970. - С. 110-111.

13. З "Присяги об'єднаних слов'ян"

1823-1825 рр.

Вступаючи в число Об'єднаних Слов'ян для звільнення себе від тиранства і для повернення свободи, такої дорогоцінної речі людському, я, урочисто присягаю на цій збірці на взаємну любов, що для мене є божеством і від чого я чекаю виконання усіх моїх бажань. Клянусь бути завжди добродійним, вічно бути вірним нашій меті і додержуватись найглибшого мовчання.

Клянусь, що уста мої тільки тоді відкриють назву цього союзу перед людиною, коли вона веде безсумнівне бажання бути його учасником; клянусь до останньої краплі крові, до останнього подиху допомагати вам, друзі мої, від цієї священної для мене хвилини. Особлива діяльність буде першою моєю доброчинністю, а взаємна любов і допомога - святим моїм обов'язком. Клянусь, що ніщо в світі не зможе мене з цього зрушити.

Якщо ж порушу цю клятву, то нехай докори сумління будуть першою постою за мерзотне клятвопорушення, нехай ця зброя обернеться своїм вістрям до серця мого і наповнить його лекезельними муками; нехай хвилини життя мого, шкідлива для моїх друзів, буде останньою...

Хрестоматія з історії Української РСР - К., 1970. - С. 111.

14. Із "Записок" І. І. Горбачевського¹

В кінці 1824 р. таємне товариство під назвою Слов'янського союзу, або З'єднаних слов'ян, складалося з малої кількості членів, розпоршкованих по різних місцях південної Росії... 6 грудня 1824 р. Борисов² і Горбачевський після тривалої наради визнали, що для єдності в діяннях до найшвидшого досягнення призначеної мети необхідно прискорити хід (розвитку) товариства... На виконання цієї думки перший з них написав проєкт остаточного створення товариства.

В березні 1825 р. багато хто з слов'ян зібрався у містечку Черняхіві (в 25 верстах від Житомира) і, розглянувши згадану пропозицію, прийняли її одностайно...

Товариство мало головною метою звільнення всіх слов'янських племен від самодержавства; знищення існуючої між деякими з них національної неєдності і возз'єднання всіх населених ними земель у федеративний союз.

Передбачалося з точністю визначити кордони кожної держави, запровадити в усіх народів форму демократичного представницького управління, утворити конгрес для управління справами Союзу і для зміни, в разі потреби, загальних основних законів, надаючи кожній державі (права) зайнятися внутрішньою будовою і бути незалежною в складанні окремих своїх узакошень.

Беручи до уваги основи добробуту окремої людини, ми переконуємося, що вони бувають фізичні, моральні і розумові, тому цивільне суспільство, як ціле, складене з одиниць, необхідно будеться на тих же началах і для досягнення можливого добробуту потребує промисловості, яка запобігає убогості і бідності, моральності, яка виправляє погані схильності, пом'якшує пристрасті і прищеплює людюлюбство, і, нарешті, освіти, найвірнішого сводвижника в боротьбі проти зла, нерозлучного з існуванням, яке робить розумнішим і досконалішим в усіх починаннях. Розгортати і поширювати ці три основи начала суспільного добробуту ставилось у першій і незмінній обов'язок слов'янина.

Переконаність в цих правилах примушувала слов'ян робити такі висновки:

1) Ніякий переворот не може бути успішним без згоди і сприяння цілої нації, тому треба насамперед підготувати народ до нового устрою цивільного існування і потім вже дати йому його.

¹І. І. Горбачевський (1800-1869) - декабрист з українських дворян

²Борисов Андрій Іванович - декабрист

2) Народ не інакше може стати вільним, як зробившись моральним, освіченим і промисловим. Хоч воєнні революції швидше досягають мети, але наслідки їх небезпечні: вони бувають не коліскою, а трюною вільності, в ім'я якої воєни здійснюються.

Цей слабкий нарис достатньо показує, що дух Слов'янського товариства багато в чому відрізняється від духу Південного товариства...

Але з'єднання двох товариств не стільки сприяла схожість їх характерів, скільки нетерпіння і бажання якнайскорішого досягнення мети.

Ми зобов'язані сказати, не дорікаючи нікому, що більшість слов'ян ще гірше розуміла правила і засоби свого Союзу і поривом своїм захоплювала тих небагатьох, які були цілком пройняті ним. Ці останні бачили неможливість боротися з представниками сильного російського товариства, яке обіцяло негайно звільнити Росію, і з скорботою прийняли на себе труд його. Побововання завдати шкоди добробуту вітчизни, показати себе бонгузми або себелюбцями примусила їх втішатися надіями, що після перевороту думка Слов'янського союзу прокинеться і з новою силою примусить працювати для звільнення своїх слов'янських народів.

Затиски і тисьма І.И. Горбачевскою. - М., 1925. - С. 43-44, 57-60

15. Із свідчень С.І. Муравйова-Апостола про діяльність таємних товариств декабристів на Україні

6 лютого 1826 р.

У Південного товариства мета була одна з самого початку: введення в Росії конституції під назвою Руської правди; на початку 1822 року, як уже мною показано, зустрівся я в Києві з Пестелем, Юшневським, В. Давидовим, кн. С Волконським, членами Південної управи. Тут було вже сказано про знищення в Москві Союзу благо-денствія, про невизнання цього знищення Південною управою, внаслідок цього запропоновано було Пестелем продовжити дії, організувавши вже з нас не управу, а товариство, не відокремлюючись, однак, від членів петербурзьких, які будуть однієї з нами думки щодо знищення, оголошеного в Москві; з цим усі погодилися і обрали для керування Південним товариством двох директорів - Пестеля і Юшневського. На цих нарадах говорено було про те, що перед тим як приступити до якої-небудь дії, треба мати готову конституцію; внаслідок цього Пестель пояснив головні риси створюваної ним Руської правди, після вислухання яких вирішено

було залишити рік на роздумування кожному членові для прийняття або відкинення цієї конституції; цим закінчилась нарада 1822 року. Про заходи виконання цього року не говорилось, з часу переведення мого в армію я не листувався ні з ким із членів Північного товариства, я не знаю ходу подій, які відбувались у них, і взагалі до самого приїзду кн. Трубецького в Київ повідомлення з Північного товариства до Південного надходили дуже рідко і були надто неповні.

На початку наступного 1823 року члени Південного товариства, вищезазнані мною, і Бестужев-Рюмін, якого я прийняв у 1822 році, знову зібралися в Києві. Пестель знову пояснював Руську правду, яка була визнана всіма членами з легкими запереченнями, і тут говорилось про введення її через тимчасове управління, яке мало бути доручено директорам товариства.

Членами, які мали найбільш за всіх вплив на Південне товариство порадами або творами, були я, Пестель і Бестужев-Рюмін.

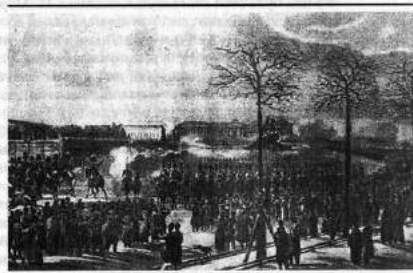
Південне товариство передбачало розпочати свої дії відкрито у 1823 році в таборі 9-ї дивізії при к. Бобруйській; у 1825 році у таборі біля м. Ліщини і зрештою в 1826 році під час очікуваного з'єднання 3-х корпусів. Образ діяння і причини, через які було відкладено виконання, будуть викладені мною в нижчезазначених пунктах.

Для досягнення мети своєї товариство розраховувало на ті війська, які знаходилися під начальством своїх членів, передбачаючи, що одні вплинуть на інших. А найвищих осіб на державній службі я нікого не знаю, кого б товариство вважало своїм покровителем, та його і не було.

До якої міри думки товариства існують у військових поселеннях, мені невідомо, і я принаймні не знаю нікого, хто служить в тих військах і був членом нашого товариства. Це краще за всіх повинен знати В. Давидов, якого звичайне місце перебування було поблизу поселення.

1825 року, під час табору біля Ліщина, приходили до мене солдати, які були в

Повстання на Сенатській площі 14 грудня 1825 р.

Семенівському полку: Пензенського - Гульбін, Тамбовського - Малафеев та Іванов, Саратовського - Федор Ніколаєв, Аноїченко, Греков та інші, яких імен не пригадую. Я з ними розмовляв про важкість служби, лаяв її, нагадував їм про старий полк, питав їх, чи пам'ятають вони своїх старих офіцерів, чи пам'ятають мене? Кавав їм, що я звеселив, що вони від своїх старих офіцерів ніколи і ніде не відстануть, і тому подібні говорив їм промови, особливої ж обіцянки я з них не брав.

Солдат, що був у мене під час того ж табору і скаржився на долю свою, признається, якщо не помилюсь, Малафеев, і з ним був ще другий, який, проте, мовчав і не брав участі в скаргах першого. Цього другого прізвище, здається, Іванов, а як звати його - не пригадую. Він був у моїй роті в Семенівському полку, і його можна опізнати тим, що в нього зламана права ключиця, через що він довог лежав у полковому госпіталі.

Щодо 800 чоловік, які нібито взяті мною в Чернігівському полку, то це цілкомита брехня, я навіть ніколи не розмовляв з ними так, як з вищезазначеними семенівськими солдатами. Під час п'ятирічної служби моєї в полку встиг їх прив'язати до себе, входячи в їх нестатки і, прагнучи допомогти їм, наскільки міг, у всякому випадку. Ніяких інших зазуби я з ними не використовував.

Південне товариство мало зносити з Північним у 1823 році через брата Матвія і через В. Давидова та кн. Волконського, у 1824 році - через Швейковського і Пестеля, а в 1825 році - через кн. Трубецького, який переїхав по службі в Київ. Усі взагалі переговори скінчилися з боку Південного товариства до цілковитого з'єднання двох товариств, на що Північне не погоджувалося і виставляло як причину цієї незгоди несхвалення в деяких частинах прийнятої Південним Руської правди; а в них була своя конституція, складена М. Муравйовим, Швейковський під час поїздки своєї мав від мене листи до членів: М. Муравйова, кн. Трубецького, М. Тургенева, в яких я всіх їх упрошував приєднатися до нас і не створювати окремого товариства...

Товариством прокламаті до народу і військ не були заготовлені. А Катехізіс складений мною для відозви до заклоту проти монархічної влади...

На одній з нарад, які відбулися в Києві у 1823 році, як мною хочіано в 7 пункті, перший раз говорилось про знищення всієї імператорської фамілії. Присутніми були названі в тому ж пункті члени. Засідання було на квартирі кн. Волконського.

Думка ця була запропонована таким чином: при введенні Руської правди, що вчинити з усією імператорською фамілією? Думки членів були: Пестеля, Юшневського, В. Давидова, кн. Волконського; знищення всіх; Бестужева: одного государя; моя (думка була): нікого, і разом

з тим я пропонував розпочати дії неприхованим заклотом, відмовившись від покори, і залишався при цій думці, хоч і протиставили мені всі бідуння міжусобної брани, яка неодмінно повинна була виникнути від запропонованого мною способу дії. Народа про це тим закінчилося, що Бестужев і я оголосили, що їх четверо однієї думки, а протинної - тільки нас двоє... Після цієї наради Бестужев справді писав листа проти цієї думки товариства і подав його до нашої Директорії. Список цей був у мене деякий час, але давно вже мною знищений, бо я не зберігав ніяких політичних паперів.

У 1825 році, під час збору військ 3-го Корпусу, в таборі біля м. Ліщина знаходилися там члени Артамон Муравйов, Швейковський, Тизенгаузен, Вранський (який, проте, на жодній нараді нашої не був і взагалі мало брав участі в справах товариства), Бестужев-Рюмін і я. Всі назвали члени, довідавшись, що у Швейковського відійняв полк, того ж вечора з'їхалися до нього і знайшли його в цілковитому відчаї. А Муравйов запропонував, не гаючи часу, розпочати дії, ця пропозиція при першому пориві була всіма схвалена. По-перше, тому, що правилом в товаристві було: якщо одного члена його буде викрито, - почитати дії без згодування (для нас справжні причини відняття полку у Швейковського були неясні), по-друге, тому, що в усякому випадку товариство втрачало таким чином цілий полк, на допомогу якого могло сподіватися, поки Швейковський ним начальствував. Тут же А. Муравйов запропонував себе, щоб їхати в Таганрог для нанесення удару государеві, але його пропозиція не було прийнято, тому що на початку розгортання дії він був необхідний в полку для впливу на нього. Народа ця закінчилась рішенням: Бестужеву їхати якомога скоріше до Пестеля, повідомити його про наш намір і знати його думку, вимагаючи від нього допомоги і сприяння. А план дії був такий: коли прийде начальник штабу армії - арештувати його і корпусного командира і, піднявши корпус, рушити на Київ - оволодіти ним і далі діяти за обставинами...

Під час того ж Лешинського табору побачився з капітаном Тютчевим, який служив в Семенівському полку, а тепер у Пензенському; його і прийняв у товариство. Він першим сказав мені про існування Слов'янського товариства, розповідаючи, що один артилерійський офіцер, і, здається, він назвав Борисова, робив йому пропозицію вступити в таємне товариство і давав навіть читати статут його. Я просив Тютчева постаратися дістати цей статут, що він справді через кілька днів і виконав. З цього статуту, написаного на одному аркуші, ніким не підписаного і притому досить неясного і незadowільного, довідатися можна було, що товариство мало за мету об'єднати всі племена слов'янські в один народ. Якими ж засобами товариство хотіло досягти

пії мети, про те не можна було довідатись з цього статуту; начальники його мені невідомі, а члени, яких я знаю, такі: в артилерії 8-ї бригади: Горбачевський, Бечастний, Борисов, Пестов, Андреевич (члени не знаю); Пензенського полку... майор Спиридов (прийнятий мною і пізніше Бестужевим присланий до Слоб'яни), капітан Тютчев (також) і Гробинський (чина не знаю); Чернігівського полку: штаб-капітан Соловйов, поручики Шніп'яло, Кузьмін, Сухінов, а інших членів не знаю, але, здається, є і поляки.

Про Малоросійське товариство знаю тільки те, що нібито там начальник маршал Лукашевич і що мета його - приєднати Малоросію до Польщі. Між іншим, Лукашевича самого бачив я раз у своєму житті в кн. С. Волконського, а членів цього товариства не тільки не знаю нікого, але й не чув, щоб коли при мені кого-небудь називали...

Все, що я знаю за чутками і здогадками про польські товариства, полягає ось у чому: головне управління знаходиться поза Польщею, в Дрездені, головні особи в товаристві: генерали Хлочицький, Князевич, гр. Прозор відіграє велику роль. Поділ товариства узгоджений з розподілом землі, тобто кожна провінція має свою провінціальну директорію, що відноситься до головної і яку знають усі члени, що проживають в повіті; мета їх: повернення незалежності і, здається, введення конституції 3-го травня. З членів польських товариств, крім вищезазваних мною, знаю гр. Ходакевича, гр. Мошинського, Гродецького і Чарковського. З ними я мав особисті стосунки. Князя Яблоновського, гр. Олізара, Ст. Проскуру, Валеска, Дениска (з ними хоч я не був у стосунках, але знаю, що вони члени). А інших не знаю нікого.

Про поширення таємних товариств по всьому царству Польсько-му, Познанському герцогству, Галичині і губерніях литовських, Волинській, Подільській і Київській стверджую не скажу, знаю тільки, що, товариства польські дуже численні, і вважало, за однозначністю, яка існує між поляками, що воно повинно бути так. Гр. Мошинського я завжди знав як члена польського товариства, а не як начальника управління губерній Волинської, Київської і Подільської і про цю обставину ні від нього і ні від кого не чув.

Кн. Трубецької, призначений дежурним штаб-офіцером, приїхав до Києва на початку 1825 року, і через те, що він був одним з директорів Північного товариства, то і приїзд його, полегшивши відносини обох товариств, зближив їх більше, ніж будь-коли. Члени: я, Бестужев і Пестель просили його дійсно подбати про залучення членів в 4-му корпусі, чого він, однак, не виконав.

Наприкінці 1825 року, коли він від'їздив у Петербург, доручено

йому було оголосити членам Північного товариства про рішення наше розпочати діяння, не пропускаючи 1826 року, і разом з тим прохання наше, щоб і вони за цим рішенням вжили своїх заходів. Перед від'їздом Трубецького в Петербург було ухвалено в разі успіху в діях доручити тимчасове правління Північному товариству, а війська зібрати в двох тиборах: одному - під Києвом, під начальством Пестеля, другому - під Москвою, під начальством Бестужева, а мені їхати в Петербург. Про цей план знали тільки Пестель, Бестужев, я, брат Матвій, А. Муравйов, кн. Трубецької і ті, кому він сам сповідався...

Избранные сочинения политические и философские произведения декабристов. - М., 1951. - Т. 2. - С. 201-203, 205, 207 - 210, 213.

16. З справи про вільнодумство професора Ніжинського лицеем Белоусова

28 травня Єгор Котляревський, що в 1826 році, коли він, Єгор Котляревський, був у 7 класі, професор Белоусов, під час читання права природного, розповідаючи про верховну владу, задав своє запитання учням: "Що, коли государ дурень, негідник, то що ви думаете з ним", і коли учні замовкли, то Белоусов сказав: "Ну, вигнати його, вбити".

29 травня Микола Котляревський підтвердив свідчення свого брата Єгора про слова, сказані професором Белоусовим в класі і сам він, Микола, чув, що той професор на лекції природного права, розповідаючи про верховну владу, звернувся до учнів і запитав: "Якщо представник народу - государ негідний і на зло спрямовує вірену йому від народу владу, то що з ним треба зробити?" І коли учні мовчали, то професор сказав, що можна такого государя скинути, вбити. Це повинні були чути всі учні тоді 7, тепер 9 класу, в тому числі і Ріттер, який залишився у 8 класі; але найфраче, мабуть, помітив ці професорські слова учень Іван Сушков, який перебуває тепер у Харківському університеті; бо він, Сушков, вийшовши з класу, висловлював свої міркування про ці слова професора.

Того ж 1828 року травня 17 дня учень 8 класу Юхим Філіпченко, крім посилання його на Олександра Котляревського, щодо непристойних слів, промовлених у класі професором Белоусовим, ще посвідчив, що "минулого 1827 року грудня 25 дня, коли він з своїм рідним братом Петром Філіпченком, учителем ніжинського повітового училища, був у будинку дворянина Гаєвського, який живе в Ніжині, землемір

Нижинського повіту Підгаєвський, який був там, сказав при ньому, Юхимові Філіпченко, при браті його і при господареві Гавсь-кому, що він, Підгаєвський, чув, нібито професор Белоусов на лекції говорив учням: "Що коли государ дурень, або негідник, то можна його вигнати і вбити".

Иофанов Д., *М.В. Гоголь. Детские и юношеские годы. К. 1931. - С. 406-408.*

17. Із кріпосницьких указів царського уряду про покарання селян

Уривок

І
308. Для утримання кріпаків в покорі і доброму порядку поміщик має право використовувати домашні засоби виправлення і покарання за власним розсудом, але без каліцтва і тим менш ще з небезпекою для їх життя.

309. Коли володільць (власник) не побажає карати кріпаків своїх сам або якщо використані ним засоби покарання і виправлення залишаться безуспішними, то він може звернутись до уряду і просити законного з його боку сприяння.

311. За провини, власне, проти володільця або його прав, так само як і за проступки поліцейські, кріпаки, за його проханням, піддаються поліцейському покаранню, з поверненням до попереднього життя, або утриманню в упокорювальних і робітних домах на строк, самим володільцем визначений.

ІІ

288. Заколотом проти властей, урядом встановлених, вважається і всяке заворушення селян або дворових людей проти своїх поміщиків, володільців або управляючих і проти волосних та громадських управлєнь.

1907. Кріпаки за заворушення проти панів своїх або ж осіб, яким їх поміщики передали на законній підставі свою владу, цілком або з обмеженнями, піддаються покаранням, визначеним в статтях 283-290 цього Уложення за заколот проти властей, урядом встановлених.

1908. За всяке вперте негідкорення, хоч і без нього повстання, панам своїм, або особам, яким від них на законній підставі передана їх влада, цілком або з обмеженнями, кріпаки у випадку, коли володільць, не бажаючи сам використати наланих йому по закону домашніх ви-

правних засобів, повідомить про це належному начальству, піддаються, зважаючи на обставини, більш або менш збільшуваним або зменшуваним цю провину, покаранню різками від двадцяти до, п'ятдесяти ударів. З цього виключаються лише випадки, коли вони не покорились наказам, які суперечать закону і яких виконання зробило б їх самих учасниками в злочині

Кріпаки за подачу на поміщиків своїх заборонених законом скарг піддаються покаранню різками до п'ятдесяти ударів.

Хрестоматія з історії України. - В 2т. - К., 1959. - Т. 1. С. 624.

18. 3 указу царського уряду про зобов'язаних селян

2 квітня 1842 р.

Уривок

В статтях 440-й і 457-й Зводу законів про стани (т. 9) встановлені правила, на підставі яких поміщикам дозволено обертати селян своїх у вільних хліборобів з відступленням їм у власність поміщицьких земель за певну, за взаємною угодою, винагороду. Бажаючи, в загальних видах державної користі, щоб при укладенні таких умов землі, які належать поміщикам, як вотчинна власність дворянства, охоронені були від відчуження з володіння дворянських родів, ми визнали за благо, на пояснення Зводу законів про стани (т. 9) ст. 442-ї пункту 3-го, надати тим з поміщиків, які самі цього побажають (права) укладати з селянами своїми, за взаємним погодженням, договори на такій підставі, щоб, не утискуючись постановами про вільних хліборобів, поміщики зберігали приналежне їм повне право вотчинної власності на землю з усіма її угоддями та багатствами як на поверхні, так і в надрах її, а селяни одержували від них ділянки землі в користування за умовленої повинності. При укладанні таких договорів поміщики можуть укладати з селянами дальші умови, за взаємною з ними угодою, на таких розглянутих у державній раді і нами затверджених головних правилах:

1) У повинності селян, на користь поміщиків, можуть бути визначені в договорах грошовим оброком, виробами, обробитком поміщицької землі або іншою працею.

2) У випадку невиконання селянами прийнятих ними на себе за договором обов'язків вони примушуються до цього земською поліцією під керівництвом повітових предводителів дворянства і під вищим наглядом губерньського правління.

3) Селяни, після належного затвердження складених між ними і поміщиками договорів, приймають назву зобов'язаних селян...

6) Поміщики утворюють в селищах зобов'язаних селян вочинне управління і мають вищий нагляд за сільською поліцією в них і за виконанням законів про сільський благоустрій; їм належить також право суду і розправи в провинах і незначних злочинах зобов'язаних селян і початковий розгляд взаємних між ними позовів і суперечок...

8) Поміщики і зобов'язані селяни зберігають складені ними між собою договори назавжди і непорушно, маючи, однак, право окремими частковими умовами роботи змінити в наділенні землею і повинностях на визначені строки, за взаємним погодженням, а якщо маєтки заставлені, то і за погодженням з належними кредитними установами, але в усіх випадках не інакше як за попереднім затвердженням уряду...

Хрестоматія з історії України. В 2 т. - Т. 1. - К., 1959. - С. 625.

19. Інвентарні правила

Скорочено

29 грудня 1848 р.

§ 1.

Вся земля, яка є ніни в користуванні селян і докладно зазначена в інвентарі, повинна, як мирська, залишатись у них без усякої зміни: за користування нею вони відбувають певні повинності.

§ 2.

За надані селянам земельні ділянки і інші угіддя вони повинні відробляти поміщику панщину кожний тиждень: тяглове сімейство - по три дні тяглових з упряжкою і по одному дню жіночих; напівтягове - по два дні піших і по одному дню жіночих.

Примітка 1. Працедаєтними вважають: чоловіків від 17 до 55, а жінок від 16 до 50, якщо, між іншим, вони не мають особливих фізичних або розумових вад.

§ 13.

Кожний робітник зобов'язаний відробляти за день одне з таких завдань:

З робочою худобою

1. Зорати землю чорноземної, глинистої і суглинистої 1/4 десятини, піщаної - 1/3 десятини, і багаторічного перелугу 1/6 десятини.

2. Заралити одним ралом: свіжої оранки - 1/2 десятини або давньої та зарослої о - 1/3 д.

3. Заборонувати землю глинистої та суглинистої 1/2 десятини, піщаної і чорноземної - 1 десятину.

4. Перевезти на відстань до 25 верст в один кінець різного вантажу на одній коняці від 15 до 20 пудів, а на двох коняках або на парі волів - від 25 до 35 пудів.

Без робочої худоби

5. Засіяти хліб на 4 десятинах.

6. Вижати хліба озимого або ярого 1/2 десятини; вкосити того або іншого хліба - 1/3 десятини.

7. Зв'язати скошеного хліба при доброму врожаї з чверті десятини, а при поганому - з 1/3 десятини, а в маетках, де простір землі невідомий, зв'язати такого хліба 3 копів.

8. Обмолотити озимого хліба, з 1 квітня до 1 жовтня, по 1 копів на день, а в інші пори року - по 2/3 копів, провіяти вимолочене збіжжя і зібрати соломку.

9. Обмолотити ярого хліба, з 1 квітня до 1 жовтня, по 1 1/2 копів на день, а в інші пори року - по 1 копів, провіяти вимолочене збіжжя і зібрати соломку.

10. Вкосити сіна на перелогах 1/2 десятини і на луках та на низинах з кущинами - 1/3 десятини.

11. Зібрати сіна і скласти в копичі на гарних луках з 1/3 десятини, а на поганих - з 1/2 десятини.

12. Розкидати піїв на десятину.

13. Нарубати 1/4 кубічного сажня триполінних дров.

14. Напрясти пражі 5 пасом у 30 ниток, довжиною в 2 1/2 аршини мотовило.

15. Виробити селянського полотна, 50-аршинну шпукву, за стільки днів, якої ширини буде полотно.

Примітка 1. Кожний робочий день вважають від сходу до заходу сонця, а з 15 травня до 15 серпня - з 5 годин ранку до заходу сонця.

§ 14.

Взагалі розподіл і призначення роду робіт між робітниками та робітницями, не виходячи з зазначеного вище розміру, залежить від безпосереднього розсуду поміщика або економії на зазначеній вище підставі.

§ 15.

Панщина, визначена в § 2, повинна відроблятися кожного тижня обов'язково, без перенесення її на інший час, тільки у випадку крайньої потреби один день може бути перенесений на наступний тиждень, але ніяк не далі.

§ 18.

Крім згаданої панщини, селяни повинні відробляти поміщикаві з кожного здатного працівника обох статей на рік по 12 літніх згинних днів.

§ 20.

За робочий згинний день селянам платити на предмет податей і громадських повинностей:

чоловікові тягалому з паром робочої худоби:

за урочну роботу - 15 коп.

за роботу неурочну - 10 коп.

чоловікові пішому:

за урочну роботу - 30 коп.

за роботу неурочну - 7 1/2 коп.

жінці:

за урочну роботу - 10 коп.

за роботу неурочну - 7 1/2 коп.

§ 23.

За надання селянам особливих вигод, зазначених в інвентарі, вони зобов'язані відбувати на користь поміщикаві додаткові повинності, а саме: будівельні дні: з кожного тягла, півтягла і городнього сімейства по вісім днів на рік, тобто з кожного господарства посилали на роботу 8 днів на рік одного працівника.

§ 25.

Кожному господарству тягалому, півтягалому і городньому посилали по черзі, але не більше двох разів на місяць, у нічний караул одного чоловіка туди, куди вкаже поміщик в місцях того маєтку, де мешкають ці селяни.

§ 26.

Городники, за користування садбою та городньою землею і усі надані поміщиком вигоди, платять йому або той самий оброк, який досі платили, або виконують ту роботу, яку виконували до цього часу. Якщо ж вони будуть сплачувати оброк несправно, то на них можна накладати (надалі до остаточного введення інвентарів) роботи, але не більше як 24 дні на рік, включаючи в те число і 12 днів згонів. Крім того, вони по черзі несуть караул, як зазначено в § 25.

§ 27

Бобилі обкладаються на користь поміщика оброком і звільняються від усіх повинностей, крім тих, що належать у казну податних та інших зборів. Оброк цей признається поміщиком від 1 крб. 50 коп. до 2 крб. 5 коп. срібл., а з жінок - наполовину.

§ 28

Селяни, крім польових та інших робіт, можуть також за розсудом володільців використовуватись на фабриках і заводах, що знаходяться у тому самому або суміжному селі, де вони мають жительство. При відстані, більшій як 5 верст, вони звільнюються від урочних робіт, згідно прим. 6 § 13.

§ 32

Поміщицькі селяни зобов'язані, в числі інших парафіян, обробляти землю священникам, за окремим в кожній парафії положенням з власних днів.

§ 45

Поміщик може використовувати селян на різних по маєтку економічних посадах, із звільненням у такому випадку сімейства від усіх робіт і повинностей, згідно з § 33 цих правил.

§ 54

Ці правила, визначаючи обов'язки селян до їх володільців, ні в Чому не змінюють прав останніх до перших і їх взаємних відносин. Поміщик є безпосередній господар в маєтку і наглядач за порядком та спокоєм між селянами; він дивиться і наглядає за їх господарством і скеровує їх до благочинності, праці і доброзичливого способу життя.

Хрестоматія з історії України. В 2 т. - Т. 1. - К., 1959, С. 626-629.

20. З судової справи Устима Кармалюка (1835 р.)

За указом його імператорської величності створена при Кам'янець-Подільському ордонанс гаузі' комісія військового суду, слухаючи виписку з справи, проведеної над підсудними рекрутками Данилом Хроном і Устимом Кармалюком за вчинені

*Устим Кармалюк.
З картини худ. В. Савица*

ними пограбування і спалення селянина Івана Сала села Добової Літінського повіту, в якій опуститься, як от:

<...> УСТИМ Якимів син Кармалюк, 28-ми років, неписьменний, жонатий, уродженець Подільської губернії Літінського повіту, с. Головчинець, з поміщицьких селян, перебував на службі рекрутом з 1812 року, в походах і воєнних діях проти ворога не бував, на протязі рекрутської служби перебував під судом у Кам'янці за втечу 1814 року в липні місяці і був присуджений за конфірмацією* вищого начальства до покарання шістьма місяцями крізь п'ятсот чоловік один раз, доповідаючи, що після покарання був він, Кармалюк, з іншими відправлений під вартою до м. Крим і під час вирушання з Кам'янця з першого тракту, невідомо йому з якого місяця, здійснив з іншим своїм товаришем Данилом Хроном, варту підмовивши його, втечу. <...>

Хрестоматія з історії Української РСР. - К., 1970. - С. 117.

21. Прикмети Устима Кармалюка

<...> Кармалюк, прикмет таких: 20-ти років, на зріст 2 аршина 6 1/2 л вершків, обличчя кругле, ніс звичайний, волосся на голові, брови, вуса і борода русяві, очі голубі, борода голить, розмовляє по-російському чисто, родом з с. Головчинець, Літінського повіту, селянин, відданий на службу 1812 року, перебував у 4-му українському полку, в с. Головчинця має рідну сестру, Оксеню, яка замужем за селянином Проклом Вероницею.

Хрестоматія з історії Української РСР. - К., 1970. - С. 117.

22. З протоколу допиту Лук'яна Кобилиці про причини виступу селян Русько-Кимполунзької округи

29 січня 1844 р.

Що ж стосується підбурювання тутешніх гірських підданих... треба б приписати головним чином Лук'янові Кобилиці, який поширив між підданими ідею, що вони вільні й мусять відібрати у дідичів ліси. Для обгрунтування цього твердження оповідав Кобилиця підданим, що він має цісарський патент, друкований золотими буквами, який забезпе-

* Ординац-гауз комісія - правова комісія

* Конфірмація - тут хвала, схвалення.

Повстання селян під керівництвом Л. Кобилиці. З картини худ. В. Штайна

чує населенню Русько-Кимполунзької округи ці свободи. Але від час детального допиту він сказав, що не мав такого патенту, що він тільки купив книжку про права і повинності гірських підданих, яка мала позолочену печатку, й через що він прийшов до думки, що вона писана золотими буквами. З цього патенту він сказав зробити багато копій для тутешніх підданих. Коли його було допитано після арешту і обвинувачено в бунтарстві, то виявилось, що ця книжка, якої не знайдено в нього, є не що інше, як твір камерального радника Дрдацького - про патенти панщини в Галичині й Буковині, що довелося копією патенту про кріпацтво для Буковини, яку вибрано з-поміж цих паперів і додано до цього за № 13, і на якому навіть була зазначена 207 сторінка вищезгаданого твору.

Селянський рух на Буковині в 40-х роках XIX ст.: Збірник документів. - К., 1949. - С. 158.

23. Повідомлення Буковинської адміністрації про вжиті заходи щодо антиурядових дій Лук'яна Кобилиці

12 грудня 1848 р.

За відомостями, які до нас надійшли, депутат рейхстагу Лук'яні Кобилиця своїм місцевим однодумцям прищепив ідею, що домінії припинили діяльність та що він одержав від його величності цісаря уповноваження вибирати нових війтів і десятників, які будуть урядувати окремо без всякого втручання домінії. Всі піддані повинні звертатися до дідичів з проханнями видати дрова в разі потреби з панських лісів, а якщо дворазове прохання не буде задоволене дідичами, то в таких випадках належить повідомити його, Кобилицю, а він вже дасть відповідні вказівки.

Кобилиця в деяких громадах провів нові громадські вибори, а в інших ніби він роз'яснив місцевому населенню, що ліси і полонини належать їм, що тут тільки він і цар повинен давати розпорядження та що наступного року будуть всі звільнені від податків.

Кобилиця взяв під своє командування гірських стрільців в Русько-Кимпозувійській окрузі і в радівських горах, через що гірське населення та подояни з його виборчого округу не мають довіри до розпоряджень домінії, а в деяких місцевостях навіть відмовляються їх виконувати.

Це спонукало мене направити туди відповідний відділ війська під керівництвом надійного обласного комісара для встановлення спокою, порядку та потрібної слухняності.

*Селянський рух на Буковині в 40-х роках XIX ст.:
Збірник документів. - К., 1949. - С. 186-187.*

24. Із повідомлення крайового уряду буковинському обласному старості про виключення Лук'яна Кобилиці з рейхстагу

14 лютого 1849 р.

Високоповажний пане!

Президент рейхстагу повідомив пана міністра внутрішніх справ, що рейхстаг на своїй засіданні 6 ц.м. прийняв таке рішення: "Вважати депутата з виборчої округи Вишніця на Буковині Лук'яна Кобилицю виключеним із складу рейхстагу і уповноважити президента рейхстагу дати розпорядження про переведення нових виборів..."

*Селянський рух на Буковині в 40-х роках XIX ст.:
Збірник документів. - К., 1949. - С. 204-205.*

25. Із проекту заснування Харківського університету

Уривок

Серпень 1802 р.

1. Університет належатиме до числа вищих училищ в імперії, а призначених для готування юнацтва до громадських державних посад.
- § 2. На цій підставі в Харківському університеті викладатимуться

всі ті науки, які відкривають шлях до достойного посідання місць у різних званнях громадянства.

§ 3. Наукам, властивим особливо кожному званню, повинні передувати науки, пристойні кожному добре вихованому громадянину. Вони підготовляють його розум до інших знань, що повинні вже становити ту галузь, якій він себе посвятив.

§ 16. Благоустроена держава має потребу в особливому училищі, яке б готувало чиновників для спорудження різних будівель, водних сполучень та інших державних робіт цього роду, необхідних найбільше там, де все ще упорядковується і наближається до квітучого становища. Грунтовне вивчення архітектури, механіки, гідравліки і землеустрою в тому найбільше, що належить до застосування уможлиблює основ їх до самого виконання на ділі, потребує особливих учителів і способу навчання, відмінного від звичайного викладання цих наук, як частин фізики або змішаної математики. Відділ-університету, призначений для цього, будучи учбовим закладом, майже єдиним у Росії, можна назвати відділом цивільних мистецтв.

§ 19. В попередніх відділах готувалися люди до посад, в яких науки становлять не предмет, а тільки засіб бути найкориснішим. А для тих, хто відчуває себе здібним, вивчаючи науки, збільшуючи і поширюючи освіту, приносять користь державі, у вересні 1809 року може відкритися відділ ученості, в якому через докладніші настанови і глибокі шукання істин кожної науки будуть навчатися механіки, фізики, хіміки, природознавці та астрономи. В цьому ж відділі викладатимуться історія наук, педагогія та інші науки, потрібні вчителів.

§ 24. Харківський університет може приймати в студенти шляхом екзаменів учнів з губернських народних училищ - Харківського, Курського, Орловського, Воронежського, Новоросійського, Полтавського та Чернігівського; таким способом він може впливати на освіту і користь всього південного краю Росії. <...>

Хрестоматія з історії Української РСР. В 2 т. - Т. 1. К., 1959. - С. 458-459.

26. Оголошення ради Київського університету про його урочисте відкриття

Уривок

Листопад 1834 р.

...Затверджений в цьому краї університет, перетворений з Волинського ліцею, призначений переважно для навчання юнацтва губерній Київської, Волинської і Подільської; спадкова увага жителів їх до

Миколайський парк та Імператорський Університет Св. Володимира в Києві

користі освіти і на майбутні часи зміцнила добробут учбових закладів цього краю.

Місцем заснування цього закладу обрано місто Київ, столицю святого рівноапостольного князя Володимира, де вперше засяяло і звідки розлилося по всій древній Росії світло істинної віри. Хай це обрання провіщає успіхи розсадника освіти, в душі благочестя і моральності.

Засновуваний університет назвали Імператорським Університетом Св. Володимира, на честь великого просвітителя Росії і удостоєний прийняття під особливе покровительство його імператорської величності.

Університету Св. Володимира даровано всі права і привілеї, які надано іншим університетам у державі... Проект Університету Св. Володимира вже складений і удостоївся височайшого затвердження: засновуваному закладові доставлено всі посібники, належні від вищого училищного начальства; найважливіші кафедри його заміщені, Рада і Правління університету почали виконувати своїх обов'язків, і університетські курси почнуть працювати 15 серпня цього року.

Таким чином Рада Імператорського Університету Св. Володимира з дозволу попечителя його цим має честь сповістити <...> що урочисте відкриття 15 липня п. р. в день присвячений пам'яті св. рівноапостольного кн. Володимира <...>

*Центральний державний історичний архів України. -
ф. 708, оп. 276, стр. 50, арх. 16.*

27. Із рапорта київського коменданта київському військовому, подільському і волинському генерал-губернаторові про віддачу в солдати студентів університету за переховування нелегальної літератури

12 листопада 1837 р.

Щ[ав] міністр народної освіти повідомив попечителя Київського учбового округу, що його імператорська величність в 21 день жовтня височайше повеліти зволик: з числа студентів університету св. Володимира, які ув'язнені в Києво-Печерській цитаделі за знайдені у них недозволені твори, двох - Павла Богдановича і Юлія Буяльського записати в рядові і відправити на Оренбурзьку лінію, третього - Станіслава Рутковського призначити вчителем повітового училища в одну з віддалених губерній Казанського учбового округу під нагляд тамошнього начальства і четвертого - Станіслава Стройновського пропустити і залишити в університеті під особливим наглядом попечителя фон-Бралке, причому п. міністр додав, щодо студентів Богдановича і Буяльського треба чекати розпорядження п. військового міністра, якому від цього повідомлено про таке височайше повеління.

Внаслідок відозву про те до мене попечителя Київського учбового округу від 10 цього, листопада за № 4647, звільнив студента Стройновського з-під арешту і передав інспектору студентів університету, а інших до одержання дозволу і виготовлення відправки для Рутковського, тримаючи, як і раніше, під суворим арештом, я вважаю своїм обов'язком про таке височайше повеління довести до відома вашою сіятельства.

Хрестоматія з історії України. - Т. 1, К., 1959. - С. 664.

28. Заємної інформації шефа жандармів графа О.Ф. Орлова про Кирило-Мефодіївське товариство

Недавно виявлено, що молоді вчені люди в Києві, майже всі уродженці Малоросії, утворили Українсько-Слов'янське товариство св. Кирила і Мефодія. Засновниками товариства були: колязкий секретар Гулак, ад'ютант Костомаров і кандидат Белозерський, але з ними зближалася і інша молодь, яка здобільного вчилася в Університеті Св. Володимира.

Засідання Кирило-
Методіївського товариства.
Худ. Л. Ходченка, 1951

Товариство ставило собі за мету приєднання до Росії іноземних слов'янських племен, а засобами до цього воно вважало піднесення слов'янських племен до поваги власної їх народності, усунення звичаїв із всього іноземного, знищення ворожнечі і встановлення згоди між ними, схилення їх до сповідання однієї православної

віри, відкриття училищ і видання книг для простого народу.

У деякого з учасників Українсько-Слов'янського товариства було знайдено... статут, за правилами якого і слов'янських племенах мало установитись народно-представницьке правління...

Треба ще відзначити, що ідеї про відновлення в кожній країні народності, мови, власної літератури і об'єднання слов'янських племен у одне ціле не належать тільки особам, причасним до згаданої справи, а становлять об'єкт міркувань багатьох учених, і тих, хто з них займається дослідженням взагалі про слов'ян, називають слов'янофілами.

А в Києві і в Малоросії слов'янофілство перетворюється в українофілство. Там молоді люди більше піклуються про відновлення мови, літератури і звичаїв Малоросії, мріючи навіть про повернення часті колишньої волинці козацтва і Гетьманщини.

Причетні до справи про Українсько-Слов'янське товариство, як уродженці Малоросії, були, власне, українофілами. Всі вони у своїх листах, а художник Шевченко, колишній вчитель Куліш і Костомаров навіть у надрукованих ними творах, зображаючи неправильно справжнє становище України, яка ніби перебувала в тяжкому становищі, захоплено говорили про колишню Малоросію, надаючи їй надзвичайно великого значення; історію цього краю подавали мало не визначнішою за всі історії, набага гайдамаків описували як рипарства, наводили приклади колишньої волинці, натякаючи, що дух свободи не пропав і досі таїться серед малоросіян. Вірші Шевченка на малоросійській мові, особливо рукописні: "Сон", "Послання до мертвих і

Одна з рукописних прокламацій
Кирило-Методіївського товариства

живих", "Три душі" та інші, одні насквіного і величезною мірою зухвалою, а інші прямо підбурливою змісту. За височайшою затвердженою ухвалою з справи про Українсько-Слов'янське товариство винуваті засуджені до суворого покарання; крім того, визначено:

1) Надруковані твори: Шевченка - "Кобзар", 1840 р.; Куліша - "Повість про український народ", 1846 р., "Україна" 1843 і Михайло Чернишенко "1843 р., Костомарова, під псевдонімом Ярема Галка - "Українські балади", 1839 і "Вігня" 1840 р. заборонити і вилучити з продажу.

2) Генерал-ад'ютантам Бібікову і Кокшкінуповідомити, щоб вони стежили у вірених їм губерніях, чи не липилися в продажу вірші Шевченка, рукопис "Закон Божий" та інші підбурливі твори, також чи не існують думки про колишню волинцю, гетьманщину і про уявні права на відокремлення; щоб звертали увагу на тих, які переважно займаються малоросійськими дренностями, історією і літературою, і намагалися б припинити в цій галузі наук всяке зловживання, але дуже пемомітно і обережно, без відкритих переслідувань і по можливості не роздратовуючи уродженців Малоросії.

3) Міністру народної освіти, який уже вжив заходів до спрямування праць вчених до міркувань про народність, мову і літературу власне - російськїх, оголосити ще позитивний височайший наказ, щоб наставники і письменники діяли в дусі і в інтересах нашого уряду, зовсім не допускаючи ні на лекціях, ні в книжках і журналах ніяких принушень про приєднання до Росії іноземних слов'ян і взагалі ні про що, що належить урядові, а не вченим, щоб вони міркували по можливості обережніше там, де мова йде про народність або про мову Малоросії та інших підвладних Росії земель, не надаючи переваги любові до батьківщини над любов'ю до вітчизни, імперії і усуваючи все, що шкодитиме останній, особливо про уявні теперешні злидні і про колишню, нібито надзвичайно щасливе становище підвладних племен, щоб усі висновки вчених і письменників зводилися не до піднесення Малоросії, Польщі та інших країн окремо, а Російській імперії, і всіх народів, що її складають; щоб цензори звертали сувору увагу на московські, київські і харківські періодичні видання і на всі книги, що друкуються в слов'янофілському дусі, не допускаючи в них неясних і двозначних

Микола Костомаров

виразів, якими вони багаті, і які, хоч і не містять у собі злочинної мети, але можуть, проте, людей зловмих наводити на припущення про самостійність і колишню вольницю народів, підданих Росії.

Кирило-Мефодієвське товариство. В 3 т. - К., 1990. - Т. 1. - С. 62-70.

29. З обвинувального вироку у справах Т. Г. Шевченка (1847 р.)

Шевченко, замість того, щоб довільно відчувати благоговійні почуття до осіб августійшої фамілії, які удостоїли викупити його з кріпосництва, писав вірші малоросійською мовою найбурливішого змісту.

Шевченко набув між друзями своєї славу знаменитого малоросійського письменника, а тому вірші його ще більш шкідливі і небезпечні. З улюбленими віршами в Малоросії могли виникати і згодом укорінятися думки про уявне раювання часів гетьманщини, про щастя повернутися ці часи і про можливість існування України як окремої держави.

Судячи з тієї виняткової поваги, яку почували і особисто до Шевченка, і до його віршів всі українсько-сло-в'янські, спочатку здавалося, що він міг бути, якщо не діючою особою між ними, то зярадяком, яким вони хотіли скористатися в своїх задумах; але, з одного боку, ці задуми були не такі вже важливі, як уявлялося на перший погляд, а з другого, і Шевченко почав писати свої підбурливі твори ще з 1837 р., коли слов'янські ідеї не захоплювали київських учених, як і вся справа доводить, що Шевченко не належав до Україно-слов'янського товариства, а діяв окремо, захоплюючись власною зіпсованістю. Проте, за підбурливий дух і зухвалість, що виходила за всякі межі, його потрібно було визнати одним з найважливіших злочинців...

Художника Шевченка за писання підбурливих і надзвичайно зухвалих віршів, як наділеного міцною будовою тіла, призначити зручним в Оренбурзькій окремій корпусі з правом вислуги, доручивши начальству найсуворіше наглядати, щоб від нього, ні в якому разі, не могло вийти підбурливих і пасквільних творів.

Власноручна приписка Миколи до вироку: "Під найсуворіший нагляд, заборонивши писати і малювати".

Шевченко Т. Повне зібр. творів. У 4 т.- К., 1927. - Т. 4. - С. 298-299.

30. З листа В. Рєшніої до О. Ф. Орлова з проханням виклопотати дозвіл Т. Г. Шевченкові малювати

Пане граф!

Ви людина, наділена великою владою і в силу свого високого становища і благородства ви покликані творити добро. Якщо підтримка порядку і творення справедливого суду є властивістю державного мужа і благородної людини, то найціннішим доповненням добра буде, щоб справедливість не перетворилася в жорстокість та щоб справедливе рішення супроводжувалося милосердям.

Переконана в цьому, я звертаюсь до вас, пане граф, з благанням за нещасного Шевченка.

Знаючи його дуже добре, я можу запевнити, що, яка б не була його провинка, він покараний надто суворо відданням у солдати і висланням, що не було потрібно, щоб його переконати в його винності, ще додати таку жорстоку витонченість, як заборона малювати. Мало надію, граф, ви зрозумієте, що я взяла на себе обов'язок зробити все можливе, щоб полегшити долю Шевченка, оскільки я знаю його дуже добре і знаю ще те, що він зовсім самотній на цьому світі. Для досягнення цієї мети я не маю іншого шляху, як звернутися до вас з благанням одержати для нього дозвіл на малювання. Я прошу у вас цієї милості, смиренно склавши на грудях руки!

Хоч сама по собі я нічого не значу, але як дочка мого батька, який стільки перестраждав, і перестраждав невинно, я визнаю за собою право говорити за нещасних, і в ім'я пам'яті мого батька, який так вас поважав я прошу, пане граф вибачити мені мою настирливість, як кажуть у світі; що ж до мене, то я вшвенена, що роблю те, що повинна робити, благаючи вас за нещасного, що збився з дороги, але є гідний співчуття і який не має ні родини, ні протекції.

Будьте ласкаві, пане граф, направити відповідь, якщо ви будете вважати її слушною мені надіслати, на ім'я моєї сестри її величності Єлизавети Миколаївни Кривцової в Орел. Я її попереджу, що я даю її адресу.

Прийміть, графе, засвідчення моєї до вас поваги і, я хотіла б навіть вже сказати, ширій подяки.

Варвара Рєпніна

Яготин, 1848 р, 18 лютого

Кирило-Мефодійське товариство - В 3 т. - К., 1990. - Т. 2. - С. 338-340.

31. Т.Г. Шевченко. Передмова до нездійсненого "Кобзаря"

Воскреснем ли когда от чужезвастья мод?

Чтоб умный, добрый наш народ

Хотя по языку нас не считал за немца.

А. Грибоедов

Випускаю оце в люди другого "Кобзаря" свого, а щоб не з порожніми торбами, то надіяю його предисловієм. До вас слово моє, о брати мої українська возлюблена.

Велика тута осіла мою душу. Чую, а іноді і читаю: ляхи друкують, анітелень, неначе всім заціпило. Чого се ви так, братія моя? Може, злякались нашествія іноплемених журналістів? Не бійтесь, собака лас, а вітер несе. Вони кричать, чом ми по-московській не пишемо? А чом москалі самі нічого не пишуть по-своєму, а тільки переводять, та й то чортзна по якому. Натовкмачать якихсь індивідуалізмів тощо, так що аж язик отерпне, поки вимовиш. Кричать о братстві, а гризуться, мов скажені собаки. Кричать о єдиній славянської літературі а не хотять і заглянути, що робиться у слов'ян!

Чи розібрали вони хоч одну книжку польську, чеську, сербську або хоч і нашу? Бо і ми-таки, слава богу, не німці! Не розібрали. Чом? Тим, що не тямлять. Наша книжка як попадеться у їх руки, то вони аж репетують та хвалять те, що найпоганіше. А наші патріоти-хуторяни ї ї собі за ними. *Преочаровательно* в чарах тих ось що: жиди, шинки, свині і п'яні баби. Може, це по їх уточненої натурі і справді добре. А на наші мужицькі очі, то дуже погано. Воно й то правда, що і ми самі тут трохи винні. Бо ми не бачили нашого народу - так, як його бог сотворив. У шинку і наші, і москалі, і навіть німець - всі схожі на свиню, а на панцині - то ще поганіше. У хату прийти до його або до себе покликать по-братській не можна, не можна, бо він злякається, та, може, ще й те, що він пізнає дурня у жупані.

Прочитали собі по складах "Енеїду" та потинялись коло шинку, та й думають, що от коли ми вже розпізнали своїх мужиків. Е, ні, братики, прочитайте ви думи, пісні, послухайте, як вони співають, як вони

говорять меж собою, шапок не скидаючи, або на дружньому бенкеті як вони згадують старовину і як вони плачуть, неначе справді в турецькій неволі або у польського магнатства кайдани волочать. - то тойді і скажете, що "Енеїда" добра, а все-таки сміховина на московський шталт.

Отак-то, братія моя возлюблена. Щоб знати людей, то треба пожити з ними. А щоб їх списувати, то треба самому стать чоловіком, а не марнотрапелем чорнила і паперу. Отойді пишій і друкуйте, і труд ваш буде трудом чесним.

А на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово. А чие краще, нехай судять люди. Вони здаються; на Гоголя, що він лише не по-своєму, а по-московському, або на Вальтер Скотта, що й той не по-своєму писав. Гоголь, виріє в Ніжині, а не в Малоросії - і свого язика не знає; а Вальтер Скотт в Едемборге, а не в Шотландії а може і ще було що-небудь, що вони себе одцурались. Не знаю. А Борнц' усе таки поет народний і великий. І наш Скворода таким би був, якби його не збила з пилву латинь, а потім московщина.

Покойний Основ'яненко дуже добре приглядався на народ, та да прислухався до язика, бо, може, його не чув у колісці од матері, а Гулак-Артемовський хоть і чув, так забув, бо в пані постригся. Поре нам! Безумів нас обуяло отим 'мерзенніш і богупротивним панством. Нехай би вже оті Кирип-гучкошинські сутяги - їх бог, за тьжкіє гріхи наші, ще до зачатія во утробі матерій осудив киснуть і пити в чорнилах, а то мужи мудрі, учені. Проміняли свою добру, рідну матір - на п'янищу непотребіу, а в придаток ще й *ав* додали.

Чому В. С. Кораджич, Шафарик і інші не постриглися у німці (ім би зручніше було) а остались слов'янами, ширими синами матерів своїх, і славу добрую стягали? Поре нам! Но братія не вдавайтесь в тугу, а моліться богу і рабо тайте розумно, во ім'я матері нашої України безталавної. Амінь...

Матеріали до вивчення історії української літератури. - К., 1961. - Т. 2. - С. 44-45.

32. 3 листів Оноре Де Бальзака (1848 р.)

Не можна узвяти собі просторів та врожаю на цих землях, котрих ніколи не гноять, і на котрих щороку сіють житю.

<...> Країна ця дивна з того погляду, що поряд з надзвичайним бльском бракує в ній самого необхідного комфорту.

³ Р. Берне

<...> Маємо тут (у Верхівні⁸) людину, що виробляє з заліза чудові речі. Коли б ти післав мені малюнок келеха, який би багатий не був, він зумів зробити його з заліза або срібла. Це якийсь Бенвенуто Челліні, що вискочив посеред України, ніби-то печериця. Як би ти міг також додати до цього малюнка декілька добрих гравюр, які часто продаються ні за що, і зробити невеличку колекцію орнаментів, я поверну тобі а подякою гроші. Скажу тобі, як ти можеш усе те переслати, і ми помогли б таким робом поважному і великому артистові дати йому моделі.

<...> Я бачив північний Рим, місто православ'я з 300 церквами, багачками Лаври, св. Софії, стенив. Цікаво раз побачити. Маємо тут цікавий союз розкоші й міщери. Такий спектакль дає Київ... На протязі 15 або 20 днів контрактів (ярмарку) у Київ приїждять зі всіх куточків Росії, буває такий рух у справах, забавках, що неможливо, щоб я опитав тебе, або ж кому іншому... Я бачив на контрастах у Києві чудесні кліми в такому роді, як мені дала в останньому році п. Г. і між іншими річками 12 стільців чудового виробу. Але ж усе це було в такій ціні, що прийшлося відмовитися.

Сімецький В. *Чужий про Україну*. - С. 216 -217.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. З якою місією їздив Василь Кавініст до Прусії? Яка головна ідея його звернення до пруського уряду?
2. Визначіть і проаналізуйте плани Наполеона Бонапарта щодо України у війні проти Росії 1812 р.
3. Як Т. Шевченко висловив прояв почуття патріотизму в українстві під час Вітчизняної війни 1812 р.?
4. Які чинники обумовили успіх у формуванні козацьких полків і ополчення в Україні у війні з наполеонівською Францією?
5. Дайте оцінку подвигу учасників декабристського руху на Україні. Який характер державного устрою в Росії визначили програмні документи декабристських організацій?
6. Охарактеризуйте договір "Південного товариства" з "Польським патріотичним товариством" і визначіть як у ньому проявляліся інтереси українського народу?
7. Які почуття висловлюють у Вас слова "Присяга об'єднаних слов'ян"? Чи пригадали Вам такі благородні й героїчні риси, які були у членів "Товариства об'єднаних слов'ян"?
8. Поясніть, які три основні початка суспільного добробуту, що складають незмінний обов'язок слов'янства, визначені в документі 14. Чи актуальні вони нині?
9. Як ідеї декабристів відгукнулися на українську інтелігенцію?
10. Проаналізуйте зміст кріпосницьких указів царського уряду за документами 14-18.

⁸ Верхівня - село на житомирщині де перебував О. Бальзак

11. У чому полягає головна суть інвентарної реформи? Перерахуйте повинності, селян, що визначені в інвентарних правилах і поміруйте. Яким чином можна було їх виконати?

12. Що ви знаєте про Устима Кармалюка? Який характер мала боротьба селян Поділля під проводом Устима Кармалюка?

13. Розкажіть про Лук'яна Кобилицю. Охарактеризуйте боротьбу селян Галичини і Буковини проти паробуржаскої деспотії під проводом Лук'яна Кобилиці.

14. Яку мету переслідував російський шарм відкриваючи університети у Харкові і Києві? Чи здійснювались його сподівання?

15. Поміркуйте, над правдивістю тверджень у документі 26: "Місцем заснування цього папству обрано місто Київ, сповищо сватого рівноапостольного князя Володимира де вперше зявилось і задані розплисо по всій дренній Росії світло істинної віри", "Засновуваний університет названий Імператорським Університетом Св. Володимира, на честь великого просвітителя Росії..."

16. Місце і роль Кирило-Мефодіївського товариства у національно-визвольному русі України. Де і коли воно діяло?

17. Розкажіть, чому Т.Шевченко був найнебезпечнішим для російського царизму? Чому найтяжче покарали саме його?

18. Які проблеми національно-патріотичного характеру порушує Т.Шевченко у своїй передмові до невідданого "Кобзаря"? Поміркуйте чи актуальні вони сьогодні?

19. Які враження про Україну, Київ, контрактну ярмарку господарство, соціальні проблеми, культуру, природу описує О.Бальзак у своєму листі?

20. Використавши карти, простежте, як історико-етнографічно і географічно було розподілено землі України між Російською та Австрійською \ північно - Австро - Угорською \ імперіями? Охарактеризуйте причини цього поділу.

Розділ 8.

УКРАЇНА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТТЯ

Усі характерні особливості соціально-економічного і політичного розвитку України у другій половині XIX ст. безпосередньо пов'язані із здійсненням реформ в Російській імперії, а саме судової, військової, у галузі освіти, а також відміною кріпосного права, заснуванням земств і міського самоврядування. Незважаючи на непослідовний характер реалізації цих реформ, саме вони відкрили простір для розвитку капіталістичних відносин в Україні. Цій темі присвячені документи № 1-4,6,7.

Внаслідок відміни кріпосного права селяни не тільки здобули особисту волю, а й отримали можливість кудувати землю. Тому у пореформений час селянське землевладіння збільшилося майже в чотири рази, дрібногосподарнє селянське господарство поступово перетворювалося у визначальний фактор розвитку сільського господарства. Реформа давала змогу поміщикам захистити близько половини землі, а решту розподілити між колишніми кріпаками. За землю селяни виплатили понад 1,5 млрд. крб., що значно перевищувало її вартість [5,10-12].

У другій половині XIX ст. істотні зміни відбулися у структурі промисловості. За цей час в Україні сформувалися два промислових райони: Катеринославська губернія як центр важкої промисловості і Правобережна Україна - центр цукрово-гуральної промисловості. Значно зросла роль добувної промисловості Донбасу. Кількість підприємств в Україні збільшилася від 3712 у 1869 р. до 5301 у 1900 р. [8,13,14].

Західна Україна у цей період залишалася здебільшого землеробською. У сільському господарстві Східної Галичини було задіяно 74,9% всього населення. Важливого значення набув розвиток нафтової промисловості [16-18].

Багатоукладність виробництва в Україні, непослідовний характер реформування економіки і суспільства поступово призвів до загострення

суперечностей, вирішити які не змогли навіть дві буржуазні революції в Росії [19,20].

У другій половині XIX ст. під час посилення національно-культурного гноблення українського народу закладалися підґрунтя суспільно-політичних течій і рухів. Укази про заборону української мови надовго загальмували прогресивний поступ українського суспільства. На відміну від інших народів Російської імперії (фінів, татар, поляків) українці не мали елементарних прав на розвиток своєї етнокультурної самобутності. Лише третина дітей Лівобережної України могли відвідувати початкову школу [24-29]. Тому перші діячі громадського руху активно працювали на просвітницькій ниві: Д. Антонович, Т. Рильський [30,31,33]. Національно-культурні проблеми українського народу визначали характер руху народовців у Східній Галичині, товариства "Просвіта", першої української політичної партії - Русько-української радикальної партії [34-36].

Характер розвитку українського суспільства у другій половині XIX ст. визначив суперечливість суспільно-політичного і економічного розвитку у XX ст. Прослідкувати особливості розвитку цих процесів можна крізь призму документів і матеріалів, які вміщено в цьому розділі.

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ

1. З промови Олександра II 30 березня 1856 р. перед предводителями московсько-го дворянства.
2. Із загального положення від 19 лютого 1861 р. про селян, що вийшли з кріпосної залежності.
3. Положення від 19 лютого 1861 р. про викуп селянами їхніх садів та польових угідь.
4. З місцевого положення від 19 лютого 1861 р. про поземельне влаштування селян, оселених на поміщицьких землях в губерніях малоросійських: Чернігівській, Полтавській та частині Харківській.
5. Розмір викупуних платежів, нарахованих на селян українських губерній.
6. Судова реформа.
7. Міська реформа.
8. Ріст населення України в другій половині XIX ст.
9. Співвідношення міського і сільського населення України в кінці XIX ст.
10. Дані про виконання найманої праці в селянських господарствах Мелітопольського, Бердянського і Дніпровського повітів Таврійської губернії.
11. Скорочення площі дворинського землевладіння на Україні в 1862-1902 рр.
12. Відомості про кількість сільськогосподарських робітників, які відходили в 90-х роках XIX ст. на заробітки в інші губернії, переважно південні.
13. З історії родини Самогресів.
14. Зі спогадів про заснування Юзом металургійного заводу в Донбасі.
15. Про умови життя робітників на різних промислових підприємствах.

16. І.Френко. "Як житиметься селянам-хліборобам" (Уринок).
17. Про економічне становище закарпатських селян.
18. З брошури І. Лейхнера "Нафта і газ. Образок галицької промисловості" 90-ті роки XIX ст.
19. Початок української еміграції.
20. Про життя українців в еміграції. Вісті з Брандлії.
21. З адреса польських дворян від 19 вересня 1862 р. на ім'я Олександра II про приєднання Південно-Західного краю до Польщі.
22. Відозва Центрального національного комітету до польського народу, яка поширювалась і в губерніях Правобережної України.
23. "Грамота сільському народові", яка поширювалась польськими повстанцями серед селян Правобережної України.
24. З доповіді голови сільчої комісії про ведінні школи (1862 р.).
25. З циркуляра міністра внутрішніх справ Валуєва про заборону української мови від 18 лютого 1863 р.
26. Урядовий указ 1876 р. про заборону української мови.
27. Про національний і релігійний гніт українського народу у складі Російської імперії.
28. Європейські політики про українське питання.
29. Шкільна освіта на Черкащині наприкінці XIX ст.
30. Стих українського шкільництва на Галиччині.
31. Зі слогадів про Дмитра Антоновича.
32. З біографії Дмитра Марковича.
33. З програмних засад "Братства тарасівців" (1893 р.).
34. Із протесту галицьких українців проти гноблення закарпатських українців правлячими колами Угорщини (1896 р.).
35. З рішень І. Франка на книжку члена Русько-Української Радикальної партії Ю. Бачинського "Україна Irredenta" (1895 р.).
36. Михайло Грушевський: сторічки біографії.
37. М.І. Мурашко про заснування Київської школи малярства.
38. М.Л. Кропивницький про завдання українського театру.

1. З промови Олександра II 30 березня 1856 р. перед предводителями московського дворянства

Я дізнався, панове, що між вами поширилися чутки про намір мій скасувати кріпосне право. Щоб запобігти усяким необґрунтованим чуткам в такому важливому питанні, я вважаю за потрібне оголосити вам, що я не маю наміру зробити це тепер. Але, звичайно, ви і самі знаєте, що існуючий порядок володіння душами не може залишатися незмінним. Краще скасувати кріпосне право зверху, ніж чекати того часу, коли воно само собою почне ліквідуватися знизу. Прошу вас, панове, подумати про те, як би здійснити це. Передайте слова мої дворянству для обміркування.

Хрестоматія з історії Української РСР. 3 т. - К., 1961. - Т. 2. - С. 12.

2. Із загального положення 19 лютого 1861 р. про селян, що вийшли з кріпосної залежності

1. Кріпосне право на селян, оселених в поміщицьких маєтках, і на дворових людей скасовується назавжди, в порядку, зазначеному в цьому Положенні і в інших разом з ним виданих Положеннях і Правилах...

3. Поміщики, зберігаючи право власності на всі належні їм землі, надають за встановлені повинності в постійне користування селян садибу їх осілість і, крім того, для забезпечення їхнього побуту і для виконання їх обов'язків перед урядом та поміщиком ту кількість польової землі і інших угідь, яка визначається на підставах зазначених в місцевих Положеннях...

8. Поміщики, наділивши селян в постійне користування за встановлені повинності землею, на підставі місцевих Положень не зобов'язані надавати ні в якому разі наділяти їх будь-якою додатковою кількістю землі.

9. Після набрання чинності цього Положення анімаються з поміщиків:

1) обов'язки по постачанню продовольства та опікуванню селян;
2) відповідальність за внесення селянами державних податей і виконання ними грошових та натуральних повинностей;

3) обов'язок клопотатися за селян у справах цивільних і кримінальних... і

4) відповідальність за них у всіх казенних стягненнях, як от: штрафах, митах ...

17. Селяни, які вийшли з кріпосної залежності, утворюють в справах господарських сільські громади, а для безпосереднього управління і суду об'єднуються у волості. В кожній сільській громаді і в кожній волості громадськими справами керують громада та її виборні на основах, викладених у цьому Положенні...

23. Селянам, які вийшли з кріпосної залежності, надається право нарівні з іншими вільними сільськими жителями і з додержанням встановлених в загальних законах і в цьому Положенні правил:

1) провадити вільну торгівлю, дозволену селянам, без взяття торговельних свідомств і без сплати мита...

2) відкривати і утримувати на законній підставі фабрики і різні промислові, торговельні та ремісничі підприємства...

3) записуватися в цехи, займатися ремеслами в своїх селищах і продавати свої вироби як у селищах, так і в містах...

4) вступати в гільдії, торговельні розряди і відповідні їм підряди...

59. Поки селяни залишаються зобов'язаними поміщикам, на землі якого вони оселені, сільський староста повинен: селян, які виконують "задельну" повинність [панщину], наряджати на роботу, а з оброчних стягувати оброк відповідно до вимоги поміщика, обґрунтованої правилами Місцевих Положень, і взагалі негайно виконувати законні вимоги поміщика під свою особисту відповідальність ...

148. Поміщикам надається на підставах і в межах, нижчеозначених, право вогниної поліції в сільській громаді тимчасовозобов'язаних селян, на землі його оселених, і разом з тим поміщик є почитель сільської громади.

149. Поміщик має право нагляду за додержанням громадського порядку і громадської безпеки на території належного йому маєтку...

151. Селяни, оселені на землі поміщика, зобов'язані захищати його і його домашніх від усіх насильницьких дій, а також надавати їм допомогу при раптових громадських лихах, для усунення яких потрібна одночасно велика кількість робочої сили. Для цього в разі небезпеки як сільське начальство, так і селяни повинні з'являтися на допомогу навіть і без виклику їх поміщиком...

158. Поміщикам протягом перших дев'яти років після затвердження цього Положення надається право, якщо він визнає перебування якого-небудь селянина в громаді шкідливим або небезпечним, запропонувати самій громаді виключити цього селянина і віддати його в розпорядження уряду ...

187. Кожна сільська громада як при общинному, так і при дільничному

або подвірному (спадковому) користуванні землею відповідає круговою порукою за справне відбування казенних земських і громадських повинностей кожним з її членів.

Хрестоматія з історії Української РСР: - Т.2. - С. 18-20

3.3 положення від 19 лютого 1861 року про викуп селянами їхніх садиб та польових угідь

3. Придбання у власність селянами разом з садбною осілістю польових земель і угідь, відведених їм в постійне користування, допускається не інакше, як за згодою поміщика ...

35. Придбання у власність садбного і польового наділу, відведеного селянам в постійне користування, може провадитися за вимогою одного поміщика не інакше, як усією сільською громадою...

64. В разі купівлі селянами у поміщика наділу за казенною добровільною угодою з поміщиком, як без сприяння, так і при сприянні уряду, сума платежу за куповані землі не обмежується ніякими певними розмірами, а залежить тільки від розсуду сторін, які договороються...

65. За основу для визначення розміру викупуної позики береться грошовий оброк, призначений селян на користь поміщика по устанаві грамоті (на підставі Місцевих Положень про поземельне влаштування селян, поселених на поміщицьких землях), за наданий селянам у постійне користування садбний і польовий наділ...

66. Зазначений у попередній статті річний оброк за куповану землю капіталізується з шести процентів, тобто множитья на шістьнадцять і дві третини. З обчисленої на цій підставі капітальної суми призначається в позичку селянам для видачі поміщиком... певна частина, а саме: 1) під час купівлі у власність селянами повного, по устанаві грамоті, наділу - чотири п'яті (тобто 80 коп. за карбованець); 2) під час купівлі наділу зменшеного... три чверті (тобто 75 коп. за карбованець)...

113. Селяни, які придбали у власність землю з допомогою викупуної операції, зобов'язані вносити в казну щорічно взамін належного поміщику за цю землю оброку по шість копійок на карбованець з призначеної урядом викупуної позики аж до погашення її. Такі платежі зносять викупуними.

114. Викупуна позика погашається внеском викупуних платежів протягом сорока дев'яти років з дня видачі позики.

Хрестоматія з історії Української РСР: - Т.2. - С. 21.

4. З місцевого положення 19 лютого 1861 р. про поземельне влаштування селян, оселених на поміщицьких землях в губерніях малоросійських: Чернігівській, Полтавській та частині Харківській

9. Для визначення розмірів наділу сільських громад мирською землею Полтавська губернія ділиться на дві місцевості, Чернігівська - на три і Харківська - на чотири ...

12. Якщо винишній селянський наділ більший за вищий розмір наділу, розрахований на всю сільську громаду, то поміщикова дозволяється відрізати цей лишок в своє безпосереднє розпорядження...

13. Якщо винишній селянський наділ менший за нижчий розмір наділу, розрахований на всю сільську громаду..., то поміщик прирікає громаді невістачаючу кількість до селянського наділу, якщо в його безпосередньому розпорядженні залишається не більше однієї третини всієї кількості придатних земель...

14. Якщо після надання в користування селян з наділу... залишилось в безпосередньому розпорядженні поміщика менше однієї третини загальної кількості належних йому угідь, то поміщик має право вдержати в своєму безпосередньому розпорядженні до однієї третини всієї кількості придатних земель ...

33. Поміщики не зобов'язані відпускати селянам ліс для будівель.

34. Поміщики не зобов'язані також відпускати селянам паливо безплатно.

37. Кожна сімейна ділянка складається або з однієї садиби, або з садиби і польового наділу...

57. Після закінчення дворічного строку, призначеного на первісне затвердження наділу, визначається шестирічний строк, протягом якого поміщик може вимагати обов'язкового для селян розмежування загальних черезсмужних панських угідь...

93. Ділянки громадської землі, надані... в наділ окремих селянських сімейств, залишаються в спадковому користуванні цих сімейств. Порядок спадкування сімейних ділянок і порядок сімейних поділів визначається місцевими звичаями...

168. Повинності з селян визначаються в уставній грамоті: окремо за піші ділянки, окремо за додаткові і окремо за садиби...

171. З десятини садибної землі визначається щорічна плата по 5 крб. 10 коп., за винятками, зазначеними в статтях 172 і 173 ...

196. Обчислення чоловічих піших робочих днів, що належать за

польову землю, провадиться по кожній селянській ділянці відповідно до кількості наявної в ній придатної землі...

198. З загальної кількості робочих днів, що йдуть на користь поміщика з ділянки, три п'ятих відробляються селянами протягом літнього півріччя, а дві п'ятих - протягом зимового...

Хрестоматія з історії Української РСР: - Т.2. - С. 24-25.

5. Розмір викупних платежів, нарахованих на селян українських губерній

Губернії	Сума викупних платежів за 49 років (млн. крб.)	Сума додаткових платежів (млн. крб.)	Загальна сума викупу (млн. крб.)	В скільки разів перевищував ринкову ціну землі
Чернігівська	56,4	3,4	59,8	4,5
Полтавська	49,4	4,0	53,4	5,6
Харківська	47,9	2,6	50,5	7,8
Київська	110,0	-	110,0	3,7
Подільська	101,1	-	101,1	2,5
Волинська	63,2	-	63,2	3,8
Катеринославська	25,6	1,3	26,9	7,1
Херсонська	33,2	1,5	34,7	5,8
Таврійська	3,5	0,2	3,7	7,4
Разом	490,3	13,0	503,3	3,9

Хрестоматія з історії Української РСР: - Т.2. - С. 28-29.

6. Судова реформа

Уривок з судових статутів 20 листопада 1964 р.

1. Влада судова належить: мировим суддям, з'їздам мирових суддів, окружним судам, судовим палатам і урядовому сенату як верховному касаційному суду ...

7. Для визначення у кримінальних справах вини або невинності підсудних до складу судових мієць у випадках, зазначених в статуті кримінального судочинства, приєднуються присяжні засідателі ...

19. Мировими суддями можуть бути обрані ті з місцевих жителів, які: по-перше, мають не менше 25 років віку; по-друге, здобули освіту в вищих або середніх учбових закладах, або склали відповідний цьому іспит; або ж прослужили не менше трьох років на таких посадах, при виконанні яких могли набути практики у веденні судових справ, і, по-третє, якщо при цьому вони самі, або їх батьки, або дружини володіють хоча б у різних місцях, або площею землі вдвоє проти того, яка визначена для безпосередньої участі в виборх гласних в повітовій земській збірній... або іншим нерухомим майном, ціною не менше п'ятнадцяти тисяч карбованців, і в містах - нерухомою власністю, оціненою для збирання податку в столицях - не менше шести тисяч, а в інших містах - не менше трьох тисяч карбованців...

23. Мирові судді, як почесні, так і дільничі, обираються на три роки.

24. Вибори мирових суддів провадяться на повітових земських збірних ...

40. У столицьних містах, Петербурзі і Москві, обов'язки повітових земських збірних по виборх мирових суддів покладаються на загальні міські думи...

81. Присяжні засідателі обираються з місцевих обивателів всіх станів: по-перше, з тих, що є російськими підданними; по-друге, що мають не менше 25 років і не більше 70 років віку, і, по-третє, що проживають не менше двох років у тому повіті, де провадяться вибори у присяжні засідателі ...

84. У загальні списки присяжних засідателів відносяться:

1) почесні мирові судді;

2) всі, що перебувають на державній громадянській службі, по визначенню від уряду на посаді п'ятого і нижче класів, за винятком: а) членів судових місць, дільничих мирових суддів, обер-секретарів і секретарів судових місць, судових приставів і нотаріусів; б) осіб прокурорського нагляду при судових місцях; в) вице-губернаторів; г) чиновників, які займають посади скарбників, а також лісничих державних лісів і д) чиновників поліції взагалі;

3) всі, що перебувають на місцевій службі по виборх дворянських і міських товариств, крім міських голів;

4) селяни, які обрані в чергові судді волосних судів або до волосних і сільських розправ і рівних з ними сільських судів, а також займали бездоганно не менше трьох років посади волосних старшин, голів, сільських старост, або інші відповідні шим посади в громадському управлінні сільських обивателів різних найменувань або були церковними старостами;

5) всі інші особи, що володіють землею в кількості не менше ста десятин або іншим нерухомим майном ціною в столицях - не менше двох тисяч карбованців, у губернських містах і градоначальствах - не менше тисячі, а в інших - не менше п'ятсот карбованців або ж одержують плативо чи дохід від свого капіталу, заняття, ремесла або промислу в столицях не менше п'ятсот, а в інших місцях - не менше двохсот карбованців на рік.

85. Не підлягають внесенню в списки присяжних засідателів:

1) священнослужителі і ченці;

2) всі військові чини, які перебувають на дійсній військово-сухопутній або морській службі, а також ті з громадянських чинів, які перебувають при військах або служать по військово-судовій справі у військовому і морському відомствах, і

3) вчителі народних шкіл.

86. У списки присяжних засідателів не можуть бути внесені всі ті, які служать у приватних осіб.

2. Статут карного судочинства

1. Ніхто не може бут покараний за злочини або провини, які підлягають відомству судових місць, якщо не засуджений до покарання вироком відповідного суду, що набрав чинності...

6. Вирок ухвалюється не інакше, як після перевірки і доповнення в засіданні суду доказів, встановлених попереднім слідством.

7. Засідання, крім випадків, зазначених у законі, відбуваються публічно.

9. Вирок може бут тільки такий, що засуджує або виправдує у підсудного. Залишення в підозрі не допускається.

10. У справах про злочини і провини, що тягнуть за собою покарання, зв'язані з позбавленням всіх громадянських прав або з втратою всіх чи деяких особливих прав і переваг, визначення вини або невинності підсудних надається особливим присяжним засідателям. Це правило не поширюється на справи про державні злочини ...

17. Відмінність підсудності за станом скасовується ...

204. Справи про державні злочини підсудні судовим палатам, або верховному карному суду, а справами про злочини за посадою відносять окружні суди, судові палати, касаційний департамент сенату або верховний суд у порядку, визначеному в III книзі цього статуту ...

1051. Для суду в справах про державні злочини до членів карного департаменту судової палати приєднуються 1) губернський

предводитель дворянства тієї губернії, де заснована палата; 2) один з повітових предводителів дворянства, які перебувають в округу місцевого окружного суду; 3) один з міських голів того ж округу і 4) один з волосних голів або старшин місцевого повіту.

Судебные уставы 20 января 1884 года. - СПб., 1866. - Ч. 2-3

7. Міська реформа

Уривок з міського положення

16 червня 1870 р.

1. Права про піклування і розпорядження по міському господарству і благоустрою надаються міському громадському управлінню, а нагляд за законним виконанням цього - губернатору, з точним додержанням правил цього положення ...

9. Міське громадське управління в постановах і розпорядженнях своїх не може виходити за межі визначених йому справ. Всяка постанова його, яка суперечить цьому, не дійсна ...

15. Установами міського громадського управління є: 1) міські виборчі зібрання, 2) міська дума і 3) міська управа.

16. Міські виборчі зібрання скликаються з метою обрання гласних міської думи, через кожні чотири роки; час скликання їх визначається думою.

17. Всякий міський обиватель, до якого б стану він не належав, має право голосу під час виборів гласних, за таких умов: 1) якщо він російський підданий; 2) якщо йому не менше 25 років з дня народження; 3) якщо він при цих умовах володіє в міських межах... на праві власності нерухомим майном, яке підлягає збору на користь міста, або має торгове чи промислове підприємство за свідцтвом купецьким, або ж, проживши в місті протягом двох років перед проведенням виборів хоча б з тимчасовою відсутністю, сплачує на користь міста встановлений збір із свідцтва: купецького або промислового на роздрібну торгівлю, або прикажчикового першого розряду, або з квитків на утримання промислових підприємств... і 4) якщо за ним немає недоїмок по міських зборах ...

21. Різні відомства, установи, товариства, компанії, громадянства, а також монастирі і церкви, якщо володіють у містах нерухомим майном, з яких стягується на користь міста збір, сплачують на користь міста встановлені збори з документів за право торгівлі і промислів

(ст. 17), користуються правом голосу на міських виборах через своїх представників, призначених з додержанням умов, зазначених в ст.17, 18 і 19.

22. Для проведення виборів у гласні утворюються в кожному місті з обивателів, які мають право голосу на виборах (ст.17-22), три виборчі зібрання, з яких кожне обирає одну третину всього числа гласних (ст. 48). Для цього обивателі вносяться в список виборців у тому порядку, в якому вони йдуть по сумі зборів, що належать з кожного з них у доход міста і дають право голосу на виборах (ст. 17); потім особи, внесені в зазначений список, діляться на три розряди, або зібрання, таким чином: до першого розряду зараховуються з показаних на початку списку виборці, які, вносячи найвищі розміри зборів, сплачують разом одну третину загальної суми зборів, яка належить з усіх виборців; до другого зараховуються виборці, що йдуть за ними в списку, які теж сплачують разом третину зборів; до третього - всі інші виборці. Складений на зазначених підставах список з поділом виборців на розряди затверджується міською думою.

48. Міська дума складається під головуванням міського голови з гласних, що обираються на чотири роки (ст. 16); в кількості, яка відповідає кількості осіб, що користуються правом голосу на виборах ...

70. Міська управа перебуває під головуванням міського голови ...

82. Посади міського голови, членів міської управи і міського секретаря (секретаря думи) заміщаються за вибором міської думи ...

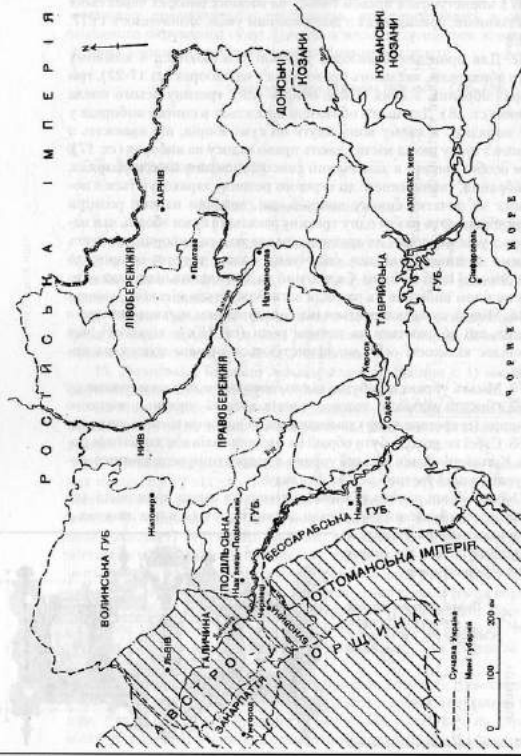
88. Євреї не можуть бути обрані на міських голів або займати їх посади. Кількість членів міської управи з нехристиян не повинна перевищувати однієї третини всього її складу.

Особи, обрані на посаду міського голови, а також призначені для тимчасового заміщення цієї посади, затверджуються в цих званнях у губернських містах міністром внутрішніх справ, а в інших містах губернатором.

*Позше зібрання Законів
Російської Імперії.
Зібрання 2-е. - Т. 14, санд 1.
№ 48498*

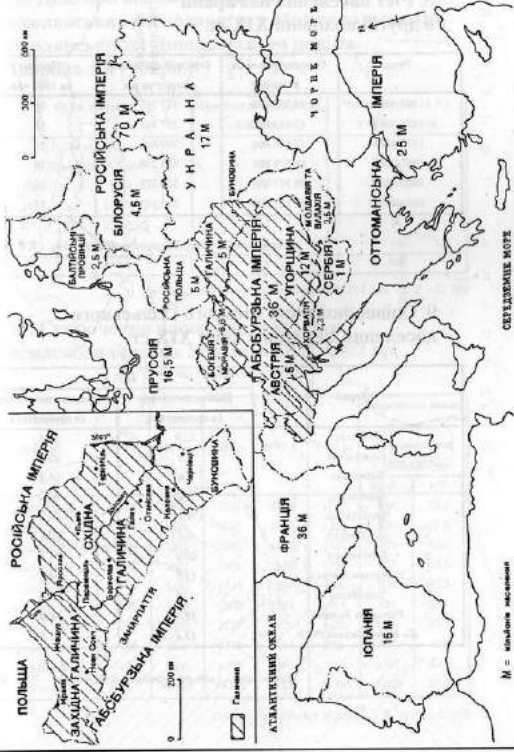

Герби малоросійських губерній

Українські землі у складі Російської імперії в XIX ст.

Загальноєвропейські держави у складі Асоціації-Європейської імперії XIX ст.

8. Ріст населення на Україні в другій половині XIX ст.

Роки	Середня кількість жителів	Середній природний приріст на рік	Приріст на 1000 чол.
1867-1870	14 958 000	237 715	16
1871-1875	15 911 000	207 447	13
1876-1880	17 186 000	269 809	16
1881-1885	19 574 000	315 298	16
1886-1890	20 317 000	359 575	18
1891-1895	22 151 000	370 183	17

Хрестоматія з історії Української РСР: 13 т. - Т. 2. - С. 92

9. Співвідношення міського і сільського населення України в кінці XIX ст.

Губернії	1897 р.	
	Міське населення (в процентах)	Сільське населення (в процентах)
Київська	12,9	87,1
Подільська	7,3	92,7
Волинська	8,6	91,4
Харківська	14,7	85,3
Чернігівська	9,2	90,8
Полтавська	9,9	90,1
Херсонська	28,9	71,1
Катеринославська	11,5	88,5
Таврійська	20,0	80,0
<i>Разом по Україні</i>	<i>13,6</i>	<i>86,4</i>
<i>По Європейській Росії</i>	<i>12,4</i>	<i>87,6</i>

Хрестоматія з історії Української РСР: 13 т. - Т. 2. - С. 92

10. Дані про вживання найманої праці в селянських господарствах Мелітопольського, Бердянського і Дніпровського повітів Таврійської губернії

Група дворів	Процент господарств з наймитами	Частка послуг (в %) у кожній групі
I. Що не сіють	3,8	-
II. Що сіють до 5 дес.	2,5	2
III. -/-/ 5-10 -/-/	2,6	10
IV. -/-/ 10-25 -/-/	8,7	38
V. -/-/ 25-50 -/-/	34,7	34
VI. -/-/ понад 50 -/-/	64,1	16
<i>Разом:</i>	<i>12,9</i>	<i>100</i>

Хрестоматія з історії Української РСР: 13 т. - Т. 2. - С. 102

11. Скорочення площі дворянського землеволодіння на Україні в 1862-1902 рр. (в тисячах десятин)

Губернії	1862 р.	1872 р.	1882 р.	1892 р.	1902 р.	Скорочення площі двор. землеволодіння у 1862-1902 рр.	
						в дес.	в %
Волинська	2675	2677	2570	2465	2187	488	18,2
Київська	1945	1871	1795	1680	1525	420	21,6
Подільська	1560	1509	1502	1463	1354	206	13,2
Полтавська	1903	1805	1666	1469	1228	675	35,5
Харківська	1538	1434	1324	1088	878	660	42,9
Чернігівська	1659	1548	1368	1224	1011	648	39,1
Катеринославська	2706	2463	2213	1720	1432	1274	47,1
Таврійська	1889	1639	1418	1121	945	944	49,9
Херсонська	3102	2655	2339	1961	1635	1467	47,3
<i>Разом:</i>	<i>18 977</i>	<i>17 661</i>	<i>16 195</i>	<i>14 491</i>	<i>12 495</i>	<i>6782</i>	<i>35,7</i>

Сельское хозяйство Украины. - X. 1923. - С. 115

12. Відомості про кількість сільськогосподарських робітників, які відходили в 90-х роках XIX ст. на заробітки в інші губернії, переважно південні

Губернії	Кількість відходивців (душ)
Київська	191 490
Полтавська	173 020
Харківська	164 150
Чернігівська	134 140
Подільська	108 285
<i>Разом</i>	<i>771 085 душ</i>

Сільське господарство України. - X. 1923. - С. 22

13. З історії родини Симиренків

Симиренківський рід впродовж двох віків вперто вибивався "в людину", аби в середині минулого століття впевнено увійти до нової суспільної еліти українських промисловців.

А почалося все із запорозького козака Степана Симиренка, котрий зав'язав до Млієва зовсім не випадково. Вільні й справні люди таборилися тут споконвіки. Хазяїнували в Млієві і Хмельницькій, і Криворіччя. Хоча зазнали Симиренки і неволю. Дітей Степана загнали було в кріпаки. Правда ненадовго. Згодом трапилося небажене: викупилися симиренки! Природний розум, кмітливість, хитрість стали в пригоді...

Федор найбільш запозв'язаний із синів Степана Симиренка, ... справив весілля з сестрою заможного куштя Кіндрата Яхненка та її започаткував з братами дружини торгово-промислової фірми "Брати Яхненки - Симиренки". Федір швидко збагнув: за нових умов, на межі зародження капіталістичних відносин одними лише мужицькими хитрощами "каші не зварити". Отож послав у науку до Парижа свого старшого сина Платона. Повернувшись додому, той такі дива утворив, що гучна слава про цукроварні заводи та механічні майстерні пішла гуляти по всій Росії. У 1848 році став до ладу центральний завод млієвської фірми - найбільший в імперії, а той у всій Європі. Механічні майстерні розрослися до машпобудівного велеття. На верфях Яхненків - Симиренка виліскував металом перший український річковий пароплав "Українець".

З Парижа Платон привіз не лише інженерний досвід, але й світогляд вільної цивілізованої людини. Тарас Шевченко двічі гостював у Млієві. Найбільше поета вразили речі, майже неможливі за тих часів закріпаченій і темній Україні: вільна праця за шедру винагороду, восьмигодинний робочий день, безкоштовна лікарня на 100 ліжок та школа - на 150 учнів, ціле містечко добротних будинків (для окремої сім'ї) з газовим освітленням та опаленням, паровий млин, театр... Як оглянув те Тарас, обняв Кіндрата Яхненка, розцідував його: "Батьку Кіндрате! Що ти заробив!" - а на очах сльози. "Нічого особливого, - відповів Яхненко, - то Платонова грамота".

Перелік меценатських справ Платона Симиренка зайняв би не один десяток аркушів. Тож згадаймо хоча б депо. Платон видав власним коштом Шевченкового "Кобзаря" - останим не цензуроване видання за життя поета, а в скрутні 40-ві роки у своїй лікарні поставив на ноги сотні поранених під час Кримської кампанії та врятував від голодної смерті понад 10 тисяч сімей з усієї України. За це й отримав лівоничий титул "Почесного Громадянина Росії" ...

Майкут В. Яблуко з Едемського саду // The Ukrainian Review, 1997. - № 3. - С. 53-60.

14. Зі спогадів про заснування Юзом металургійного заводу в Донбасі

...В Англії, на батьківщині коксового доменного виробництва, в той час було багато застарілих заводів, які відстали роки на 50 від металургійної техніки, - і ось такий завод англійці спорудили у нас. Може, Юз виний тут тільки частково. Справа в тому, що йому довелося взяти заводське устаткування не залишнею, якої на початку 70-х років на Україні не було, а волами. Немислимо, зокрема, примусити волів тягти потужну повітродувку, в якій один тільки циліндр важить більше ста пудів. Треба було придумати легшу повітродувку машину, яку можна було б перевезти в Донбас волами. Англійські спеціалісти збудували таку машину, яка при порівняно невеликій вазі та малих розмірах може дати потрібну кількість дуття при значному числі обертів. Проте, навіть працюючи з граничним навантаженням, так що все навколо деренчало і тряслося, така машина була слабою і давала мало дуття в доменну піч. Тому доменні печі Юзівки мали невелику продуктивність.

Поряд з доменною піччю стояла переробна фабрика, яка освітлювала вночі всю околицю долум'ям, що виривалося з димарів. Хоч

англійсь Юз і знав про бесемерівський та мартенівський процеси, вже запроваджені у виробництво сталі, але почав з будівництва пудлінгових печей, винайдених ще наприкінці XVIII століття.

Юз зобов'язався збудувати завод і потім випускати рейки, причому за кожен пуд готових рейок, прокатаних у Росії, уряд сплачував заводчикові особливу премію, незалежно від продажної ціни рейок. Незабаром виявилось, що катати рейки з пудлінгового заліза, одержуваного в невеликих кусках, безглуздо (хоч це й робилося). Почали спільно ставити мартенівські печі...

Усі юзівські робітники були росіяни, а майстри - іноземці. І постійною темою їх розмови зі мною було те, що майстер-іноземець один заробляє більше, ніж усі робітники пудлінгового цеху, разом узяті.

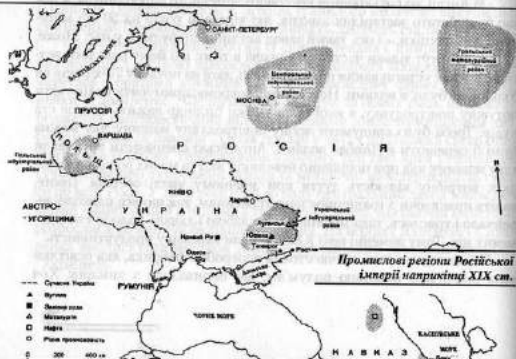
- Чому це? - запитували вони. - Хіба це справедливо?

Я відповів, що у нас, мабуть, не можна знайти людей, які зміogli б робити пудлінговий метал або захотіли працювати в Юзівці, а крім того, хазяї тут англійці, і вони, природно, хочуть мати на заводі своїх майстрів.

- Що ви кажете? - відповідали робітники. - Хіба у нас в Росії не знайдуться люди, які могли б займатися цією справою? такі люди є, але їх сюди не пускають. На Уралі двісті років роблять залізо і роблять краще ніж тут. Чому цих людей не випускають сюди? Чому таку справу віддали англійцям?

Я не знав, що відповісти. Але наші бесіди поступно переходили до подібних запитань: робітники не могли примиритися з цією національною образою...

Хрестоматія з історії Української РСР. 13 т. - Т.2. - С. 93,95

15. Про умови життя робітників на різних промислових підприємствах

Уривок з брошури фабричного інспектора

Чернівці, 1889 р.

...Цікаве житлове приміщення виявила інспекція на сирніковій фабриці Г. Вороніна (Чернігівська губ.): тут роль житлового приміщення виконує двоповерхова дерев'яна сушильня і до цього чотирикутного дерев'яного ящика, в який напихано без розбору цілу масу людей обох статей і різних віком - сімейні з грудними дітьми, юнаки, дівчата і старики... - немає навіть східців, а є лише приставний поміст без перил, з обленіною (взимку) поверхнею, яки навмисно призначено для того, щоб люди ламали собі руки і ноги на цій вкрай крутій нахилій площині.

На другій сирніковій фабриці Ф. Осіпова (Чернігівської губ. х. Софіївка), казарми являють собою темний коридор (горнище) з голими стінами без вікон. Робітники різні за віком і обох статей сплять впопалку на голій підлозі, притиснувшись один до одного (наш огляд був взимку). У жодного з них ми не помітили ні підстилки, ні ковдри, ні подушки. Всі спали, не роздягаючись, і коли вставали, то під ними виявлялась безліч сирників, притиснених на одязі з фабрики. Вивалиться люди з гнилою калюжі, виритой перед фабрикою, куди викадила всі фабричні покидьки, всякий бруд. Казарми-спальні в загальних рисах влаштовуються в Харківському округу так: дво- або багатоповерхові кам'яниці, а іноді й дерев'яний будинок поділяється всередині на кілька великих залів. Одна з них служить кухнею, друга спільною їдальнею, решта спальні. Між інших, такий поділ дається рідко (лише на найбільших заводах), частіше і кухонна, піч і їдальня містяться у спальні. Для сну звичайно служать нари, рідше ліжка... Досить часто (для того, щоб виграти місце) нари бувають в два і навіть в три яруси.

...Коли кухня і їдальня не відокремлені від спальні, то неохайність приміщення збільшується у величезній пропорції, і про чисте повітря в такій казармі не може бути й мови...

...Лазень вкрай мало... Навіть цукрові заводи не мають їх і задовольняються баками і душами з теплою водою. На 800-х фабриках Харківського округу ми знайшли всього лише три лазні. Між тим, лазні саме на цукрових заводах дуже необхідні. Праця в постійно високій температурі при роз'їдаючій дії парової... вимагає часто освіжати тіло, а умов для цього немає...

...І усюди великих центрів цивілізації повторюється те саме явище: в міру зростання промисловості і великих промислових підприємств життя робітників стають дедалі гіршими...

Хрестоматія з історії Української РСР. 13 т. - Т.2. - С. 182, 183

16. І. Франко "Як живеться селянам-хліборобам"

Уривок

Край наш є краєм рілничим і більше як три четвртини всіх людей займається господарством. Всього народу в нашому краю є близько п'ять мільйонів, а з того більше як пів'ята мільйона рілників. Земля в нас поділена поміж двори і селян і то так, що на двори припадає менша половина всієї землі, амісно: двори мають більше як півшеста мільйона моргів, а селяни трохи менше як півосьма мільйона моргів, втім, однако, ліси майже всі належать до панів, бо селяни всі до купи не мають і десятого паю тих лісів, що пани. Хоть ніби мужицької землі трохи більше як панської, то, однако, на одно мужицьке господарство припадає дуже мало, бо коли на один обшар двірський припадає гурт на гурт більш як тисяча моргів, та на одно мужицьке господарство, якби всю мужицьку землю однако розділив, припадає може п'ять моргів. Земля, той кусник ріллі, то найважливіша підстава життя наших хліборобів...

Половина мужиків-хліборобів у Галичині не має навіть тільки на життя, що доконче треба, аби а голоду не пухнути. Половина наших мужиків все з року в рік голодує і мусить голодувати, бо не має на чому вижити, а друга половина мужиків, хоч як-так дихає, то, однако, живе так бідно, як мало де в котрому краю. Та половина наших майже безземельних мужиків рятуються, як може, зарібками та службами по дворах та інших роботах. Але ж гіркі та неплатні у нас зарібки. Великого промислу та фабрик у нас дуже мало, а цілий заробок та лише на панських ланах. Платня рабінника у нас усюди дуже мала, від 15 до 30 кр. на днину так, що з самого зарібку, якби не мав

*Іван Франко
(1856-1916)*

хоть кусник свого ґрунту, в жоден спосіб би не вижив. Нешасливе ж те життя тих наших безземельних мужиків-робітників. Самі знаєте, як то живеться. Половина майже кожного села - то такі бідки, що навіть чорного хліба не мають, а лише пісною бараболою та борцем живляться, а скороми то й на великдень не кожний побачить. Стара убога одяжина дірами світить, а в хагі діти босі, голі і навіть верітки нема. Такої бідноти або, як то звычайно називають пролетарій, множитья у нас чимраз більше, бо й усі паші селяни-хлібороби так зі всіх боків пригнічені, що чимраз більше сходять на біду, і всім грозить однаке лихо...

Народ. - Львів, 1890. - № 1. - С. 11-12.

17. Про економічне становище закарпатських селян

...Ціле угорське Підкарпаття заселене тепер хліборобним пролетаріатом, в якого нема відповідних просторів землі, щоб з неї можна було вижити. Міг би сей обідній селянин знайти ще відповідно до кліматичних обставин сіх сторін свій прожиток у годівлі товару, але до сего недостає йому ні сіножатей ні подонів. А виваймити се все може він виключно через посередника, який забирає весь зиск для себе.

Фабричного промислу в сіх сторонах нема ніякого. Нема і ніяких копалень. Домашній промисел, що обмежався на вовняні вироби для власного вижитку, шез зовсім, бо ніде овець годувати. Селянин купує власні кранничу одіж для себе. Міг би хто думати, що в сіх сторонах, забитих дошками від світа, бодай прожиток дешевий. Куди! Якраз навпаки! До половини зими з'їв кожний господар свої хліборобні засоби, а до життя живе дорого купленою стравою. За все платить він 8-10% дорожче від міської ціни...

Руський селянин не бачить цілий рік ні м'яса, ні яєця, хіба вин'є кілька капелі молока, а в великосвятчий день з'їсть кусень житнього або пшеничного хліба. Зрештою, його поживою є вівсяний оціпок і - коли не брачне - бульба. Не дивинця, що коли в інших гірських сторонах бачимо людей рослих, кріпких і та здорових, у руському Підкарпатті подіблемо хіба недокрівні...

Хрестоматія з історії Української РСР. Т.2. - С.253.

18. З брошури І. Лейхнера "Нафта і газ. Образок з галицької промисловості" 90-ті роки XIX ст.

Уривок

Після шостої години вечора ви бачите, як у Бориславі по заболочених вулицях бродять мерці. Люди всі жовті як глина, зустрічають один одного без слова, як приголомшені. Вони не йдуть додому, бо в них немає хати... Їм нічого їсти. Вони не бояться сирої й холодної погоди, бо вони провели весь день у погості та на холоді. В них немає одягу, який варто шанувати, бо в на одверте, сіро-жовте лахміття вже давно чекає лахмітників. Вони блукають без мети, доки на розі якоїсь вулиці оклик: "Купуйте одну миску, гаряча і повна, одна порція три, чотири, шість крейцерів!" - їм не нагадає, що вони мусять щось їсти. Ці бронзові глиняні миски стоять на довгій лавці перед порожнім ящиком з товарів. Ящик - це прилавок, на якому стоять великі горшки з картопляним супом і з локшиною на воді. Один чернак картоплі і локшини - це одна "миска", міра одної порції. Жадібно тиснуть ся сюди голодні, швидко відбувається продаж. Одверта і засмалцьована сврейка кидає ще липкими пальцями одну пучку солі в посуд. Крім цього, можна одержати чорний, погано випечений хліб - по п'ять крейцерів за фунт. Коли місять тісто, до нього додають старий засушений хліб - і печиво стає тоді таке кисле, що після першого шматка тече сліна з рота. У голодних це викликає ще більший голод. Якщо навіть появляються скарги, на них спокійно дивляться як на само собою зрозуміле явище. Після цього обіду кожний засовує люльку в рот і приєднується до великого людського потоку, щоб розшукати корчму, яка належить братові, жінці, батькові, наставникові з шахти, чи комусь іншому з близьких людей (шахтовласника). Також ця, що продає "миски", належить до таких людей.

*Хрестоматія з
історії Української РСР
Т.2. С. 249-250*

*Спрайк робітників
нафтових промислів
Борислава. 1904*

19. Початок української еміграції

До 1877 року у Сполучені Штати іммігрували лише окремі вихідці з України. На відміну від першої масової хвилі, початок якої датується саме цим роком і яка практично повністю складалася з найбідніших селянських верств, поодинокі українські іммігранти більш раннього періоду змушені були покидати свою рідну землю переважно з політичних та релігійних причин. Таким чином вони уникали переслідувань з боку панівних класів.

Зважимо, що встановлення осіб, які першими прибули до Сполучених Штатів, справа надто кропітка. В українській іммігрантознавчій літературі (тій, яка виходила в Україні) вважається, що першим із перших був Агапій Гончаренко. Він - "православний священник і політичний біженець" - з'явився у США 1877 року. Однак у збірці праць про імміграцію, виданій 1934 року у Варшаві, висловлюється припущення про те, що першим українським іммігрантом у Сполучених Штатах був Іван Макогон із Залісся під містом Чортків (нинішня Тернопільська область), який ще 1860 року добрався до Америки. Тут же згадується і Юрко Копицький з Новосаїдського повіту, що вже у 1862 році шукав свого щастя у США. Американські джерела час від часу відкривають інші українські прізвища. В історію громадянської війни у США увійшло ім'я українця за походженням генерала Турчина, відомого під іменем "Грінзій козак". Він уславився як командир бригади союзної армії, дії якої стали вирішальними у битві під Чикаго (1863 рік). У хроніках війни за незалежність теж зустрічаються українські прізвища - Немиряч, Зборовський та інші...

Основна маса українців виїздила тоді з Австро-Угорщини. Староста одного з повітів Галичини повідомив про прагнення багатьох селян виїхати до Америки, прогидіяти чому, за його словами, було неможливо. Однак, відсутність офіційного дозволу з боку властей на перших порах значною мірою стримувала виїзд. І все ж, незважаючи на це, скажімо, у 1881, 1883 і 1884 роках кількість емігрантів сягала вже за тисячу чоловік. Загалом у період між 1877 і 1899 роками, який прийнято вважати часом "першої хвилі"

*Родина одного з перших
іммігрантів з України в
штати Іллінойс (США)*

української еміграції до США, на американській землі поселилося понад 200 тисяч українців.

Євтух В.Б., Камінський Є.Є., Ковальчук О.О.
Збірка про українську самобутність. - К., 1992. - С.11-12

20. Про життя українців в еміграції. Вісті з Бразилії

Уривок зі статті з газети "Громадський голос"

1896 р.

Нужда галицька так надоїла людям, що і в пекло не бояться йти, щоб лиш втекти від рідного краю... Пішов голос про Бразилію. Незнаний це край, далекий, але народ не зважав, роздумував довго: утекти з неволі - це одинока рада.

І почався гарячковий рух, гарячкова продажа ґрунтів і мандрівка до нової землі. Тисячі братів наших перенеслися до Бразилії, а як їм там житисься, про це досі не мали докладної відомості... В одному листі від нашого чоловіка знаходимо ось які звістки про той край, котрий наші обаламучені люди не раз уважають якимсь земним раєм ...

Недавно приїхали люди з Галичини. Їх вислано на місце, віддалене на кілька миль від Курітіби, головного міста Парани. В цьому місці, однак, були скалисті гори, а на скалі, розуміється, хліб не родить ...

З усіх країн Бразилії в одній Парані закладаються колонії ріллянці; тут емігранти, що одержали землю, мають надію, що може хоч внукам їх буде лишче, як в Галичині. В кожному іншому місці емігранти стають невільниками панів, що садять великі плантації кави ...

Емігрантів вважають у Бразилії за худобу; жовіри бразільські б'ють і знущаються над ними дуже часто, а стати в їх оборони не можна ...

Громадський голос - 1896. - 4 черв.

21. З адреса подільських дворян від 19 вересня 1862 р. на ім'я Олександра II про приєднання Південно-Західного краю до Польщі

Ваша імператорська величність! Становище нашого краю безвідрадне. Народ без освіти, середні учбові заклади незадовільні як

числом, так і системою викладання; промисловість позбавлена капіталів і придушена надмірними процентами, хлібна торгівля через недостачу удосконалених шляхів сполучення відірвана від іноземного збуту; узаконення суперечать звичаям, переказам і прогресу громадських понять; виконання права знесилено... бюрократією, адміністрація зосереджена поза місцевих потреб і інтересів. Нарешті, край без органів, обраних з середовища свого для керівництва громадськими його справами.

Становище це, що виникло внаслідок роз'єднання нашого з царством Польським, утруднює остаточне влаштування селянської справи і загрожує рішучим занепадом краю, якщо не буде відновлена адміністративна єдність його з краєм, який має щодо нього однакові потреби ...

Хрестоматія з історії Української РСР. - У 3 т. - Т. 2. - С. 69-70.

22. Відозва Центрального національного комітету до польського народу, яка поширювалася і в губерніях Правобережної України

В перший день явного повстання, в першу хвилину початку священної боротьби комітет центральний народовий оголошує всіх синів Польщі, без різниці віри і роду, походження і стану, вільними і рівними громадянами краю. Земля, якою сільський люд володів на правах чиншу або панщини, стає з цієї хвилини безумовною його власністю, а власники, які зазнали збитку, винагороджені будуть із загальних фондів [фондів, коштів] держави.

Отже, до зброї! Народи Польщі, Литви і Русі! До зброї! Час загального визволення настав ...

А тепер звертаємося до тебе, народ московський, традиційним лозунгом нашим - свобода і братство народу - і тому прощаємо тобі вбивство нашої вітчизни, навіть кров Праги і Омшани, розбій на вулицях Варшави і тортури в підземеллях цитаделі. Але якщо ти в цю вирішальну хвилину не відчужеш у собі муки сумнівля за минуле, не зявиш більш священних бажань для майбутнього, якщо ти в боротьбі з нами даси підтримку тиранові, який нас б'є, а тебе тонче, горе тобі!

Хрестоматія з історії Української РСР. Т.2. - С. 69-70

23. "Грамота сільському народові", яка поширювалась польськими повстанцями серед селян Правобережної України (1863 р.)

Уривок

Разом з Польщею і Литвою піднявшись... щоб здобути вічну свободу і щасливу долю цілої нашої країни, заявляємо перед богом, щирим світом і народом, що іншого щастя не жадаємо для дорогої нашої країни і не виншуємо ніде більше, як тільки в волі, свободі, рівності і щасті всіх мирян, якої б вони віри й стану не були... А жадаючи найбільше щастя сільському народові на вічні часи, постановляємо:

а) Сільський люд в селах і хуторах панських і казенних, одновірці, чиншовики і так далі від сьогодні вільні, свободні і рівні в правах з іншими обитателями країни...

б) Можуть і мають право переходити з місця на місце до владости ніхто їм в тому перешкоджати не буде.

в) Можуть і мають право вчитись в усіх школах і бути в крайовій службі на рівні з іншими обитателями країни...

г) Разом з іншими мають право обирати з-поміж себе виборних до судів, рад і урядів сільських, повітових... земських, і найвищих народних.

д) Будуть судитись і правитись на рівні з іншими тільки своїми судами і властями, зложеними з виборних, що мають стергти свято справедливість, закони і безпечність осіб і здобутки кожного...

е) Подати народні, земські повинності і людей до народного війська будуть давати тільки за постановою і дозволом найвищої крайової Ради, зложеної з виборних від цілої країни...

є) Орні землі, сіножаті і садиби панські і казенні, що їх за чини або за відробітки чи на викуп держали селяни, від сьогодні на вічні часи власністю кожного хазяїна без жодної за них плати... Дідичі за ці їх землі матимуть плату з народного скарбу...

ж) Про наділ землею селянських людей, які досі її не мали, як будинки, бобили, халупники, двірські люди і т. д., постановить в слухний час найвища крайова Рада...

з) Одновірці і чиншова шляхта матимуть на вічну власність нарівні з селянами і садибною і ґрунтовою з земель панських, де буде її доволі за плату з народного скарбу або з коронних земель.

і) Сільським священикам православним, окрі церковної землі, назначаємо плату грошми, щоб тільки не потребували вони від люду

плати за духовні послуги, а скільки прийдеться платити всякому священикові, скаже найвища крайова Рада...

ї) Крім усього сказаного, кожному, хто підніметься оружно з нами... або здоров виїде, або zostanie пораним, наділять, шонайменше шість моргів землі садибу в землях коронних або досмертну плату з народного скарбу...

й) Сільському народові, надаючи вищевикладені права, вольності, обшательські рівності всіх перед кожним і земської власності, ручасмося і вічно обцяємо свободу прав, віри, якої хто придержується, і уживання своєї мови в школах, судах і інших земських розправах...

Хрестоматія з історії Української РСР. Т. 2 - С. 70-71

24. З доповіді голови слідчої комісії про недільні школи (1862 р.)

...Ініціатива про розповсюдження грамотності в народі і про недільні для цього школи вийшла не від уряду безосередньо, а, на нещастя, від таємного товариства, яке утворилося в 1855 році в Харкові з метою змінити спосіб правління і взагалі внутрішній порядок в Росії ...

Не усвідомивши ще думки про заснування недільних шкіл, товариство стало спочатку трудитися над поширенням грамотності в народі, а особливо між розкольникими за допомогою різних рукописних статей (заміток, повчань і т. п.) обурливого змісту. Потім, коли внаслідок безпорядків, які були в 1858 році в Харківському університеті, деякі члени таємного товариства переїхали в Київ, то тут складалося нове ще ширше коло їхнього товариства, яке привернуло до себе деяких студентів Київського університету. В цьому колі і вперше проявляється виразний і свідомий намір про заснування недільних шкіл для поширення за їх допомогою пропаганди в народі.

Таємна і злочинна мета недільних шкіл у Києві очевидна з багатьох натяків і думок, висловлених головними діячами в їх паперях, розглянутих слідчою комісією, а особливо із слів колишнього викладача в тих школах Левченка, який рішуче висловився, що засобом до поширення в масі простого народу ліберальних ідей повинні служити недільні школи ...

Хрестоматія з історії Української РСР. Т. 2. - С. 273-274.

25. З Циркуляра міністра внутрішніх справ Валуєва про заборону української мови

18 липня 1863 р.

Давно вже йде суперечка в нашій пресі про можливість існування самостійної малоруської літератури. Приводом для цієї суперечки були твори деяких письменників, які відзначалися більш або менш чудовим талантом. За останній час питання про малоруську літературу набуло іншого характеру, внаслідок обставин чисто політичних. Попередні твори малоруською мовою були розраховані лише на освічені класи південної Росії, а тепер прихильники малоруської народності звернули свої погляди на масу неосвічену, і ті з них, які прагнуть здійснити свої політичні задуми, взялися під приводом поширення грамотності і освіти видавати книги для початкового читання, букварів, граматики, географій і т. д.

Навчання в усіх без винятку училищах проводиться загально-руською мовою, і вживання в училищах малоруської мови ніде не допущено; саме питання про користь і можливість вживання в школах цього наріччя не тільки не розв'язане, але навіть порушення цього питання прийнято більшістю малоросіян з обуренням, яке часто висловлюється в пресі. Вони досить ґрунтовно доводять, що ніякої окремої малоруської мови не було, немає і не може бути, і що наріччя їх, яке вживається простолюдом, є та ж російська мова, тільки зіпсована впливом на неї Польщі, що загально-руська мова так само зрозуміла для малоросів, як і для великоросів, і навіть значно зрозуміліша, ніж тепер створювана для них деякими малоросами, і особливо поляками, так звана українська мова. Особам того гуртка, який намагається довести протилежне, більшість самих малоросів докоряє в сепаратистських задумах, ворожих Росії і згубних для Малоросії.

Беручи до уваги, з одного боку, теперішнє тривожне становище суспільства, яке хвилюють політичні події, а з другого боку, маючи на увазі, що питання про навчання грамотності на місцевих наріччях не дотало ще достатнього розв'язання в законодавчому порядку, міністр внутрішніх справ визнав за необхідне, надалі до погодження з міністром народної освіти, обер-прокурором св. синода і шефом жандармів щодо друкування книг малоруською мовою, дати по цензурному відомству розпорядження, щоб до друку дозволялись тільки такі твори цією мовою, які належать до галузі красного письменства;

пропускання ж книг малоруською мовою як духовного змісту, так навчальних і взагалі призначених для початкового читання народу, припинити ...

Е. Фименко О. Я. *Історія України та її народу* - К., 1992. - С. 250-252

26. Урядовий указ 1876 р. про заборону української мови

Госуд. імп. в 18/30 день минулого травня височайше наказав: 1) не допускати ввозу в межі імперії без окремого на те дозволу Голови. упр. яких би то не було книг і брошур, що видаються за кордоном на малоруському наріччі. 2) Друкування і видання в імперії оригінальних творів і перекладів на тому ж наріччі заборонити, за винятком тільки: а) історичних документів і пам'яток і б) творів красного письменства, але з тим, що при друкуванні історичних пам'яток безумовно додержувати правописсу оригіналів; у творах же красного письменства не допускати ніяких відступів від загальноприйнятого російського правописсу і щоб дозвіл на друкування творів красного письменства давати тільки після розгляду рукописів у Голови. упр.

3) Заборонити також різні сценічні вистави і читання на малоруському наріччі, а також і друкування на ньому текстів до музикальних нот. 4) Припинити видання газети "Киевский Телеграф". Про що височайшу волю пропоную Голови. упр. до належного виконання.

Е. Фименко О. Я.
Історія України та її народу - К., 1992. - С. 252

27. Про національний і релігійний гніт українського народу у складі Російської імперії

Перейдем тепер до письменних та грамотних українців.

І знов маєте такі факти: як тільки хто примітить, що ви Українець вас зараз беруть під надзор поліції; а запримітить дуже легко: як на пошті перехватять писмо, писане по-українськи, як почує поліцейський чиновник, що ви співаєте українську пісню, або як заговорите з знакомим або з сям'єю на вулиці по-українськи. Після того кожного року вибирають чоловік десять, або і більш і без всякої вини і суду посилають у Сибір; так свого року вислані: учитель

Стронін, інженер Лобода, адвокат Кониський, учитель Шевич, кандидат Чубинський і багато інших. Висилають же просто за те тільки, що хто небудь окажетця Українцем: - робитця не без суда і вини а не об'являють, бо нічого й казати про те, як хто промовить і словечко по-українськи. Так, на примір 18-літній хлопець Володимир Синегуб сидить вже 1/2 року в тюрмі, за те, що учив на селі парубків старі козацькі пісні; так полковник Красовський пішов на 12 літ в каторжну роботу за те, що об'яснив солдатам, що не годитця бить селян на екзикуції; так доктор Ніссудитця темер у Петербурзі мабуть в арештанцькі роти, за те, що не виніс безвинної грубої лайки поліцайстра і т. д.

Крім личної біди, Україні вносять ще униження новинисомі в літературі. Більша часть журналів московських те й робить, що топтає в грязь Українців, за те тільки, що вони Українці. Прогляньте "Русский Вестник", виданий Катковим, або "Вестник юго-западной и западной России" Говорського, і переконаєтеся, що нема страниці, з котрої-б не лилось болото на все українське: і мова у нас мужицька і України нема й не було ніколи і писемненні Українці шарлатани, езуби, або людські агенти. Шевченко каторжник (sic) і п'яниця і слава Богу, що він пішов ad patres і т. д. д. - Словом, п'яна перекунка не видумає того, що московські редактори видумають і напишуть; а одвічати їм не можна, бо цензура нічого не пустить, не дадуть вам ніякої служби та одладуть під надзор поліції. Хоть умірайте з голоду.

За українську пісню посадять у тюрму. Як спіткає вас на улиці офіцер, то заведе в поліцію, кажучи: "По-хохлацьки не говори: Малороссии нет со времени Алексія Михайловича". Як поліцейський обмилитця, звійде не в ту хату, де хотів, то розбудить в ночі вашу сем'ю, вас поб'є по морді і посадять у тюрму. На другий день побачить, свою помилку, пустить вас, та справедливости не шукайте, - і все це факти, що роблятьця в нас на очах щоденно.

А ось вам останній на закуску.

Вийшло постановленне міністерства, щоб цензура не пускала ні одної книжки, писаної по-українськи, щоб задержала і не випускала з типографій всіх тих, котрі вже надуковані. Костомарова за збор грошей на дрюк українських книжок виправляють за границю.

Скажіть, чи єсть де земля від Китая до Патагонії, від нової Гляндії до Канади, де б було переступленнем говорити своєю мовою, де-б був заперт писати книжки і учить дітей тим язиком, яким у сім'ї говорять 14.000.000 народа. Як нема, а цікаве діло, та хочетья вам його побачить, - їдьте до нас, у Київ, або Чернігів; у нас, на святій Русі, побачите.

Побачите як цілий народ душать: бідних та темних різкою, голодом та попівською темною освітою, бідних та просвітих теж голодом, поліцією, Сибіром.

Чи задупають нас, не знаємо, Будемо боротця за свою правду, поки життя стане. Як же нас розвіють по великому світу та вже живої души не останетья на Україні, то не поминайте лихом та з нашого приміру учітья розпізнавать, що таке Москва.

Присимо всі славянські газети передрукувати цей одзів, найбільше-ж просимо братів Галичач, сподіваючись, що в них буде ємпятія для братського нещастя, буде охота постояти за свою правду.

Українець

Студинський К. *Епистола боротьби за українство в 1863 р.* - Б.м., - С. 517-518.

28. Європейські політики про українське питання

Звісний указ із 18 (30) Мая 1876 має за собою бодай одну заслугу: прочитавши його один тільки раз не можна ніяк сумніватися про його значінне - він не силкуєть сховати свою правдиву мету за гарні фрази. Він оповіщує в ширю бруталний спосіб свою ціль і проголошує в кількох сухих реченях офіціальний смертельний засуд над українською мовою.

Це немов меч ката, що стинає народови голову у моральному значінню. Сьогодні-ж мусить російський комітет міністерів признати сам, що це указ протикультурний. Година справедливости, здається, вибила вже й для українців.

Я вірю в це, що указ з р. 1876 стане незабаром тільки немилим сном, із якого український народ пробудиться до нового життя. Цей твердий народ, якого ніщо не змогло зломити, що його голос і протест не дали ся нічим адавити, чейже заслужив собі на те, щобі 20 вік влекших наконець його тяжку долю.

Джордж Вейл. Лауреат Школи політичних наук у Парижі

Яворський В. *Українська справа в Європейським освітленню.* - Відень, 1905. - С. 18

29. Шкільна освіта на Черкащині наприкінці XIX ст.

*Із звіту повітового відділення
Київської єпархіальної училищної Ради*

1892 р.

...Навчался у звітному році у 64 церковно-приходських школах (Черкаського) уїзду 4976 хлопчиків, і 454 дівчинки, з них 188 хлопчиків і 18 дівчаток навчалися у двокласній школі у м. Мошни, а інші навчалися в однокласних школах.

У школах грамоти навчалось всього 1369 хлопчиків і 82 дівчинки, всього навчалось грамоті 6881 чол. Всіх дітей православного віросповідання, що навчаються, в уїзді було 7649. Не навчається дітей в уїзді 74%, з них 8396 хлопчиків і 14318 дівчаток.

*Духовна спадщина Черкаського краю:
Хрестоматія із історії культури Черкащини.
Кн. 2. - Черкаси, 1997. - С. 49.*

30. Стан українського шкільництва на Галичині

Польські поміщики жили паразитами на організмі українського народу та завзялись держати його в безпросвітній темноті. По скасуванні панщини вони якійсь час винаймали державі свої гуральні, напр., у 1893 році було в Галичині 21046 корчем, а народ пропивав щороку 25,5 мільйонів крон, збагачуючи поміщиків і державу, а вже 1897 року наші люди пропивали 30-40 мільйонів крон річно, а на все шкільництво краю держава виділяла 8 мільйонів крон щороку, і в тому часі було в нас 36-40% неграмотних людей.

Справа освіти була дуже заведбана, наприклад, 1876 року було в Галичині 1340 українських народних шкіл, яким держава часом допомагала,

*Діти культури
з Паддівцяниці,
Галичини
на Буковині
на святкування
100-річчя від дня
виходу в світ "Богди"
І. Котляревського,
1898*

наприклад, 1878 року східногалицьким школам дала 9143 крони, а лише 5-м польським повітам в той самий час - 67462 крони. Така політика польської адміністрації сприяла занедбанню українських шкіл. Нехай про це свідчать цифри, наприклад, в 1900 році було шкіл:

Рід школи	Польські	Українські
грожанські	44	-
6-ти класні	56	-
5-ти класні	104	-
4-х класні	191	5
3-х класні	40	20
2-х класні	327	350
1-класні	близько 1300	1519

*Нагаєвський І. Історія Української
держави двадцятого століття. - К., 1993. - С. 38-39.*

31. Зі спогадів про Дмитра Антоновича

... На чолі правобережних "хлопоманів" стояв відомий тепер діяч "України і видатний учений В. В. Антонович, який був дійсним теоретиком та ініціатором хлопоманства". Його ім'я, разом з іменем, Рильського, "греміло тоді - каже Драгоманів, - по польських панських дворах та газетах... як прийдущих Гонті й Залізняка" і, як це не дивно, польська шляхта загрожувала їм за хлопоманство переслідуванням з боку російського уряду... Це власне виявилось перед польським повітанням. Коли "молоді хлопомани заявили своїм товаришам, що зрікаються взяти участь у польським повстанні, як зараз Антоновича покликано було до місцевого маршалка, де знаходився цілий соймик шляхти, що вимагав у нього відмови від хлопоманської декларації, загрожуючи в іншому разі переслідуванням з боку російського уряду. Відмови, звичайно, не сталося, і потім д.д. Антоновича і Рильського було дійсно притягнуто до слідства з боку політичної комісії при генерал-губернаторі "за комуністичну пропаганду серед селян". Тільки загальний, ще тоді конфузливий настрій уряду і благодушність тодішнього київського генерал-губернатора кн. Васильчикова захистили їх від заслання у східні губернії.

Одже постать Антоновича здавалась польській шляхті значною; ім'я його греміло по всіх польсько-шляхецьких дворах, звичайно річ не з похвалою для нього. Чим же провинив він перед шляхтою і в чому власне були його думки? Відповіддю на це слугує звісна його "Исповедь" ...

Волею фортуни я вродився на Україні шляхтичем; змалку мав я всі звички панів і дово допіляв усі стани та національні передувати людей, в колі яких я виховувався; але коли прийшов час мого самопізнання, я "хладнокровно" обміркував своє становище в краї, я розважив його хибі, всі порівняв суспільства, серед якого доля мене поставила, і побачив, що його становище морально безвихідно, коли воно не відмовить ся від свого виключного погляду, від своїх погордливих замахів на край і його народність, я побачив, що Поляки-шляхтичі, які живуть в південно-руському краї, мають перед судом свого сумління, тільки дві вихідні точки: або подобити нарід, серед якого вони живуть, перейняти ся його інтересами; вернутись до народности, колись покинутої їх предками, і невсипающим трудом та любовію, як посила, винагородити все зло, вчинене їми народowi, що вигодував багато поколінь вельможних кольтоністів, яким ці останні за ніг і крив платили презирством, лайкою, не шануванням його релігії, звичаїв, моралі, особи, - або, коли для нього не стане моральної сили, переселитись у землю польську, залюднену польським людом, для того, щоб не додавати собою ще одної дармоїдної особи, для того, щоб нарешті спекатись самому перед собою журного докору в тому, що я теж кольтоніст, теж плантатор, що і я посередно і безпосередно (що одначе все ідно!) годуюсь чужими трудами, затуляю дорогу до розвою народу, в хату якого заліз непроханий, з чужими йому поріваннями, що і я належу до табору, який шильнує пригнобити народній розвій тубільців, і що я не повинно поділяю відповідальність за їх вичинки. Звісно, я звачив ся на перше; бо як би я не був повсонаний шляхецькими звичками і мріями, мені легше було з ними розстатись, як з народом, серед якого з виріс, який я знав, гірку долю якого я бачив у кожнім селі, де тільки владали ними шляхтич, - з уст якого я чув не одну сумну пісню, що шарпала серце, не одно чесне дружнє слово (хоч я був і панічем), не одну трагічну повість про зотіле в скорботах і безовочнім труді життя... Вам добре звісно, і те, що перш, ніж я звачив ся розстатись з шляхтою і всім її моральним майном, я спробував усі шляхи примиря; ви знаєте і те, як стрінуто було з вашого боку всі спроби умовити вельможних до людського обертання а селянами, до дбання про освіту народа. засновану на його власних національних засадах, до визнання південно-руського, а не польського, того, що півд.-руське, а не польське; ви ж були свідком, як подібні думки збудили спочатку свист і сміх, потім гнів і лайку, і врешті брехливі доноси та натяки на Колівщину. Потому, звісно, лишалось або зрєктись свого сумління, або покинути вашу громаду; я вибрав друге і сподіваюсь, що трудом і любовю заслужу коли небудь, що українці визнають мене сином свого народу, бо я все готовий

поділити з ними. Сподіваюсь також, що згодом серед польського шляхецького суспільства, що живе на Україні, поворіт до народу і свідомість кінечности працювати на його користь - раніш чи пізніш стане моральною потребою не тільки окремих осіб, як тепер, а огулом усіх, хто матиме силу обміркувати своє становище і свої обов'язки, і не прекладе мрії над насущне, викликане власним сумлінням, діло.

Степенко І.
Українські шестидесятники. - К., 1908. - С. 42-45.

32. З біографії Дмитра Марковича

Рід Марковичів - старий козацький рід. Сам письменник згадує серед своїх предків навіть генерального підскарбія Марковича. Дід - Василь Маркович був багатий дідич на Подлявщині в Пирятинському повіті. Жив він у розкошах в величезному палаці: одних поварів мав 10, була своя кірапалька оркестра на 60 чоловік, безліч челяді, - це вже само характеризує широкую його поміщицьку вдачу. Але як помер, то хоч і залишив величезні маєтки (с. Кульжичі, де він жив, у Пирятинському повіті, на Чернігівщині - грунти, в Бороніжціні - кіські заводи), та зате ж немало було й боргів: все спредало, сплатили ті, борги, і діти його, в тім і батько письменника - Василь, дістали в грошах суцпу проти багатств дідових нісенітницю: принаймні сам письменник каже, що спадкоємці дістали по 12 чи 18 тисяч аспіаціями, себто по 3 - 4 тисячі карбованців як на наші гроші...

Дмитро Маркович був другою дитиною Василя.

Принаймні згадує сам письменник про вмерлого старшого свого брата Михайла, а в іншому місці називає себе найстаршим у сім'ї з живих дітей. Народився він у Полтаві 24 жовтня 1848 р.

Дитячі роки проходить в с. Сороковицях Остерського повіту на Чернігівщині. Локотках Глухівського повіту, Новій Греблі біля Глухова і нарешті в лісі під с. Шостою - все це подімає за спогадами самого письменника. Оточення для розумового розвитку хлопця було сприятливе. Батько - веселий, сміливий, гуманний, великий англоман - ненавидів царизм і взагалі всякий деспотизм; на великих зборах та бенкетах виступав за визволення селян з кріпацтва; кохався в красі природи, заваятий мислєвць, що й сина свого Дмитра, хлопця 7 років, з собою водить на охоту; та не менше кохався і в книжках: його кабінет - це стіл, диван і "масса книг", сам він на дивані лежав і все читав, і читав, і читав; розмовляв "всегда по-руські".

Мати-освічена, стримана, горда, добра, ненавидить російське тих часів дикунство, поміщицьке свавільство і марнотратство, засуджує кріпацтво; і, розуміється, піяла не є українка; любить свою сім'ю, її інтересами живе, хоч і не замикається в ній цілком: в хаті Марковичів "збиралася часто громада людей розвинених, що цікавилися письменством, стежили за науковим рухом і жили взагалі справжнім інтелектуальним життям"

Виховували Марковичі дітей своїх як папаят, у панських звичках; за няньку була німкеня. Та зате за найближче любе товариство йому хлопцень мав-забитих фрейторів; кухарів, нучерів по сусідніх пахах, а в себе в хаті - слуг, не багатьох кріпаків свого батька. Прикрих спогадів з часів дитинства не лишилось у письменника...

Аж ось, коли хлопцень десять років було вже, приїхав гостювати дядько по-батькові, Опанас Васильович Маркович з дружиною Марією Олександрівною і сином Богдасем.

Опанас Васильович Маркович, старший брат батька письменникового Василя Марковича, член Кирило-Мефодіївського Братства, відомий етнограф. Людина доброчой владчі, непосидючий, палкий українوفіл, готовий сперечатися за все українське й обстоювати його до кінця. Був у близькій дружбі з Кулішем і Костомаровим, р. 1847 закінчив Київський університет і того ж року разом з всіма братцями був заарештований, відбув два місяці арешту і потім висланий на службу в Орловську губернію...

Яке сильне перше враження справив на хлопця дядько в своїй шапці з добрим обличчям, таким, що дивлячись на нього, не можна було його не любити, той, що всім єством своїм міг заховити і, здавалось, створений був, щоб захоплювати собою всіх з оточення. І цей дядько з дядиною і з своїм сином балакав по-простому, не по-панськи...

Та що каже дядько: "Мужики? Хто тебе вчив? Які мужики? Тако-го слова немає, забудь його. Словом мужик люди лаються". Згодом дядько сідає за рояль і починає співати... "одну за одну народні українські пісні" та так, що мати не витримала й розплакалась. На селі весь час живши, ніколи не чув до того гостювання дядькового хлопцень ні колядок, ні щедрівок народніх, а приїхав дядько і завдяки йому діти слухають колядки, щедрівки і дивляться на "козу". Дядько записує пісні і, коли колядачки пішли вже, ставить ноти і співає те саме. Дядько не раз ходить по селі та все носє записує.

Почувши хлопцень уперше, що ніби то людей кудують, звертається він до дядька, чи й справді продають людей? Дістає відповідь: "Продають, як скотину, як коней. Не по правді це. Це гріх великий; вони

роблять, працюють, а ми їмо те, що вони заробляють... Скоро сонечко засвітить, хмари розійдуться і люди вільні будуть".

Черкаський Т. Дмитро Маркович // Дмитро Маркович. По спогадах і хуторах. - К., 1929. - С. VI-XII.

53. З програмових засад "Братства тарасівців"

1893 р.

Знаючи сучасний стан і рух української молодіжї по багатьох містах широкї України, стежучи по змозі за рїдною лїтературою, що має своїм осередком Галичину, і уважаючи на попередній, так званий українфільський рух, ми - молоді Українці, порадивши ся і погодивши ся поміж себе, поклали привселюдно в коротких словах висловити наші погляди. ...

Кожна освічена людина з науки і власного досвїду знає, що людскість уся подїляється на раси, народности, нації і т.п. Знає і ти-мить, що через те тільки й існують ці колективні одиниці й носять таку назву, що вони мають щось своє власне, що відрізняє одну таку одиницю від другої. Так кожна нація має свою мову, звичаї, історію, культуру і взагалі свій світогляд, одним словом, власне психічне я.

...Ми, яко космофіли, що любимо усіх людей і бажаємо усії людскости однаково добра і широкої волї, повинні бути націоналами, бо того вимагає від нас моральне почуття наше. Ми повинні віддати усі свої сили на те, щоб визволити свою націю з того гнету, в якому вона зараз перебуває ...

Уважаючи на час, місце й обставини, ми повинні звернути свою увагу й на Російську державу і її народи і, яко інтелігенти тої держави, ми конечно бажаємо усім її народам повного добра... Але ми знаємо, що держава, а надто Російська, се єсть поверховний агрегат часто-густо багатьох націй, що нічим не з'єднані проміж себе, опріч самодержавія... через се ідея панування такого абсолютизму єсть ідея мертва, нація ж єсть жива істота. Тим то ми змагаємось проти усякого деспотизму, або олікунства, над яким би се не було народом... Ми стоїмо за повну автономію у всіх народів...

Таке наше бажанне впливає з того, що такий лад практикою й наукою виявляється поки найморальнішим і найкращим для кожної людини. Бачимо ж, що Російська держава, заховивши такий великий обшир, так багато розмаїтого люду скувала і склову свою державною

ідею, що не може через свій абсолютизм її сама поступати уся разом, а також і не дає змоги вільно поступати поодиноким народам, що сконані її кайданами, бо розмаїті народи у Російській державі не можуть разом, куюно, з однією мовою і накиненими спільними інтересами йти шляхом поступу. Кожен нарід може розвиватись і дійти до добробуту, до свідомості тільки лишуючи ся на рідному ґрунті...

Наука і життя Українського народу доводять нам, що Україна була, єсть і буде завжди окремою нацією, як кожна нація, так і вона потребує національної волі для своєї праці й поступу...

З усього, що досі казано, випливає *й програма нашої практичної діяльності.*

Для нас, свідомих Українців, *єсть один українсько-руський народ. Україна Австрійська і Україна Російська однак нам рідні*, і жадні географічні межі не можуть роз'єднати одного народу.

...Ми бажаємо такі відміни сьогочасних обставин, щоб при ній був можливий вільний розвиті і цілковите вдоволення усім моральним, просвітним, соціальним і політичним потребам Українського народу.

Досягаючи сього, мусимо прашувати в душі такого на моральному й науковому ґрунті заснованого ідеалу людського ладу, в якому немає місця нації пануючій і нації підвладній, а українська нація в ряд з усякою другою, користуєть ся однаково рівним правом. Через се ми маємо бути цілковитими прихильниками до *федеративного ладу в тих державах, з якими з'єднана українська земля.*

В *справах соціально-економічних* прашувати маємо в душі такого ладу, в якому немає місця ні панови ні мужикови, ні визискувачеві, ні визискуваному, а є місце ціловкраїнській національній родині, що складаєть ся з рівних проміж себе правом, *мажимо однаково забезпечення, національно свідомих братів праціників.*

В справі *релігійній*, яко в справі особистого сумління, мусить панувати серед нас абсолютна толеранція...

Хрестоматія з історії України. - К., 1993. - С. 146-148.

34. Із протесту галицьких українців проти гноблення закарпатських українців правлячими колами Угорщини (1896 р.)

... В кількох північних комітатах¹ Угорщини живе до 500 000 русинів. І походженням, і традицією історичною та літературною, і з погляду на тип етнографічний та на усну словесність вони - частина

того українсько-руського народу, що заселює східну частину Галичини і полудневу частину Росії і в цілому числиться сьогодні около 25 мільйонів душ. В ХУІ віці почали мадяри витискати русинів, подобно як і інші немадярські народності, з усіх важніших урядів, а з часом почалося й переслідування русинів ...

... Мадяри забороняють угорським русинам вибирати руські часописи з часописи з Галичини, навіть неполітичні, лиш літературні або призначені для дітей. А ось недавно, бо 6 мая е. р., угорське правительство в своїй великій гуманності заборонило спроваджувати і ширити в Угорщині видання львівської "Просвіти", про котру перед кількома роками сам цісар заявив, що се "дуже пожиточне товариство". Угорським русинам забороняють зноситися з галицькими, одбирають листи, писані до угорських русинів і т. д. Навіть в абсолютній Росії не робиться таких речей так явно, з таким цинізмом, а особливо з устами, повними грімких фраз про свободу, толеранцію і цивілізацію.

Щоб знищити всякі сліди Русі на Угорщині, наказав уряд переміновати назви не лише містечностей, а й осіб, і то як імена, так і прозвіська на лад мадярський...

... З цілої українсько-руської території власне угорські русини найперші почали емігрувати за море... і що на нових осідках, особливо в Сполучених Державах Північної Америки, власне вони показуються найменше цивілізованими, а причіплене до них американцями прозвіще "hungarian" задана сталося синонімом грубості, нехарності, зледащості і рабської приниженості ...

Русини не мають ані одного посла в соїмі. Не мають тому, що в Угорщині вибори переводяться так, як певне віде в краю, хоч би тільки напівцивілізованим.

... Ми не вороги мадярської нації. Ми високо цінимо її енергію в боротьбі за свої права, й героїство в тяжких для неї хвилях; ми шануємо її заслужених мужів, й талановитих писателів, поетів і політиків, бо знаємо, що вони ніколи не були ворогами слабих, гнобителями пригноблених.

Ми бажаємо мадярській нації якнайкращого розвитку, та проте думаємо, що по трупах немадярських народностей вона не піде наперед, що дорога насильств, кривдження, економічного і духовного руйнування провадити тільки до згиби, а не до поступу, дегенерує і підкопує не тільки слабшого, а й сильнішого.

Ми певні, що не тільки в Європі, але й серед чесних і доступних для справедливості мадяр протест наш найде відгомін, а з свого боку завеземо, що не перестанемо боротися з теперішніми порядками в

¹ Комітат - адміністративно-територіальна одиниця в давній Угорщині.

Угорщині, негідними краю європейського, не перестанемо всякими легальними способами розбуджувати серед наших угро-руських братів руського народного почуття, віруючи твердо в те, що панування брутального насилля і цинізму ніколи не може бути тривке.

Львів. 15 червня 1896 р. "Життя і слово", - 1986. - №1. - С. 1-9.

35. З рецензії І. Франка на книжку члена Русько-української радикальної партії Ю. Бачинського "Ukraina Irredenta (1895 р.)"

... Роки 70-ті і 80-ті в історії української свідомості були і завжди лишаються часом переважного впливу М.П. Драгоманова... Всею душею поступовий європеїєць, чоловік, якого нпр. бомбардування Парижу зворушило до гірких сліз, Драгоманов був заразом ширим українцем, що відчував вельми живо свій кровний зв'язок з Україною, знав її всю від краю до краю, любив її не як абстрактність, не як термін географічний, а любив у її конкретних життєвих проявах, любив й народ, починаючи від своїх полтавців, а кінчаючи "пораненим братом", бідним, занедбаним угорським русином. В особі Драгоманова побачили ми, побачила Європа перший раз новий тип - свідомого європейця і не менш свідомого українця.

Зблукком його праць був рух української молоді в 70-80-тих рр., а остаточно - повстання русько-української радикальної партії.

Для того, хто колись займатиметься оцінкою діяльності Драгоманова, буде інтерсно прослідити повільну та консервентну еволюцію його поглядів на українську національну самостійність. Як писателю політичній і критик Драгоманов виступив з гаслом: література великоруська для великоросів, українська для українців, а російська - спільна інтелігентним верствам обох націй. В основі цієї думки багато правди, та толкуючи її як категоричний імператив доходиться до абсурдів. От тим то Драгоманов з часом, під впливом нових фактів, звільня обмежував її, з одного боку, на боротьбу проти усної національної ексклюзивності, проти ширення національної ненависті і шовінізму, а, з другого боку, признавав, що інтелігентна література в українській мові залежить від натуральної еволюції української нації і мусить постати тоді, коли в ній настане потреба (як ось тепер у Галичині), та поки що основою літературної діяльності свідомих українців повинна бути література популярна, кочевна для просвіти українських народних мас.

Аналогічну еволюцію переходили думки Драгоманова також щодо питання про політичну самостійність України. В 70-их, ба і в 90-их роках, він гарячо протестував проти тих, хто закидав російським українцям політичний сепаратизм, протестував проти "Моск. Відомостей" Каткова так само, як і проти українського сепаратизму з австро-рофільською закраскою, ширеного львівською "Правдою" О. Барвінського. Він дорожив державною цілістю Росії, вбачаючи в ній сильне заборолло проти пангерманізму, та, з другого боку, бажав тако-го внутрішнього перestroю Росії який би відповідав його європейським ідеям про права людини, про самоуправу корпорацій, громад, кантонів. Виходячи з принципу утилітарності, він в проєкті всеросійської політичної програми "Вільна спілка" не клав надто великої ваги на національність, а більшу увагу на культурні й економічні потреби громад і територій. В "Чудацьких думках", і "Листах на Наддніпрянську Україну" він і тут поробив значні concessії розбудженому напоромі національного почуття: коли почуття не стане силою, то воно здобуде собі стільки політичного ґрунту, скільки зможе, політична самостійність стане тоді питанням часу <->

Вийд прав України// М. Грушевський. І. Франко, М. Костомаров та ін.-Л., 1991. - С.67-70. II- 1991. - С.67-70.

36. Михайло Грушевський: сторінки біографії

Михайло Грушевський (29.09.1866 - 24.11.1934) великий український історик, визначний організатор української науки, політичний діяч і публіцист. Народився в Холмі, в родині педагога-славіста зі старого духовного роду на Київщині. Скінчив курс Тифліської гімназії історико-філологічний факультет Київського університету /1890/. Наукову працю почав під керівництвом В. Антоновича; перші наукові публікації: "Южнорусские господарские замки в половине 16 в. /1890/. "Вольный вопрос 1077-1102" /1891/, "Громадський рух на Україні-Русі в 13 в".

Залишений при університеті для підготовки до професури /кандидатська праця "Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослав до конца 14 ст" (1891), дістав ступінь магістра (дисертація "Барское

*Михайло Грушевський,
голова Центральної Ради*

старство", 1894) й за рекомендацією Антоновича був призначений 1894 р. як звичайний професор на кафедру історії України /офіційна назва: всесвітньої історії з особливою увагою до Східної Європи/ у Львівському університеті (був ним до 1914 р./.

Грушевський став директором історико-філософської секції, а незабаром /1897/ головою Наукового Товариства ім. Шевченка. Розвинувши надзвичайно енергійну працю коло реорганізації НТШ за зразком академії наук, розпочав збирання фондів, зкупчення наукових сил, зокрема притягнув до співробітництва І.Франка. М.Грушевський високо підніс Товариство, що, за його висловом, "створила українську науку в очах і поняттях культурного світу". Головою НТШ М. Грушевський лишився до 1913 р. Редактор (з 1895 до 1913) "Занісок" та здебільша заснованих ним же видань Товариства, Грушевський вмістив там низку розвідок та статей з історії України, головним чином давньої..., а також про економічний стан Галичини 16 ст.

М. Грушевський створив у Львові наукову школу істориків України (зокрема С. Томашівський, О. Терлецький, М. Кордуба, І. Крип'якевич, В. Герасимчук, І.Джижора, І. Кревецький та ін.).

З 1898 р. М. Грушевський став одним із редакторів заснованого ним спільно з І.Франком "Літературно-Наукового Вісника", який згуртував кращі українські літературні сили. Він був одним з організаторів Української Видавничої Співки (1899) і Товариства Прихильників української науки, літератури і штуки (1904), він же організував публічні університетські курси у Львові.

У 1898 р. у Львові вийшов перший том його монументальної "Історії України-Руси" ...

Політична діяльність М. Грушевського почалася в Галичині (він був одним із засновників Національно-демократичної партії, з якою незабаром розійшовся), але особливо розгорнулася на Центральної Україні після 1905 р.

Енциклопедія Українознавства: В 10. - Т.2. - Л., 1993. - С. 453-454.

37. М.І. Мурашко про заснування Київської школи малярства

На кінець 1879 року у нас таких, що записалося, було понад сто. Ми шалом примирилися із своєю метушливою скромною діяльністю. Більша частина в нас були бідняки, вчилися безплатно. Це були діти ремісників, для яких малювання було істотною необхідністю, і це нас

морально задовольняло. Через те, що всієї маси учнів ми прийняли не могли, то довелося тримати школу відкритою цілий день, а 10 год. ранку і до 7 год. вечора, тільки з двогодинною перервою. Приходили, як кому зручно і можливо, і одні змінюлися іншими. Для ремісників, які не могли потрапити до нас в будні, ми встановили безплатні недільні уроки від 12 до 3 год. після полудня, які з того часу тривали протягом усього часу існування школи. Крім ремісників, прибігали до нас всякі малюки учні, користуючись свободою свята.

Закрита о 3 годині вечора, з 5 годин знову відкривалася наша малювальна установа, і до нас збиралися дуже поважні люди, які тільки таким способом вечері і могли скористуватися нашою школою. Тут були студент, офіцер, доцент університету, учні старшого класу реальної училища і інші в такому роді; славна все публіка. Розглядали нашу скромну збірку з мистецтва і, найсерйозніше ставлячись до справи, з великою любов'ю малювали за ефектно освітленого бюста, встановленого в арці, в глибокій магазині.

Цікаво відмітити, що спочатку у нас на одні з днів тижня школа стала і оголошена відкритою спеціально для дівчат і ніхто з чоловічої статі в цей день не з'явився, але цей порядок не прицепився, дівчата і жінки були в нас у свої дні, але вони вільно і охоче заповнювали школу і в інший час, не соромлячись учнів, ці дні скасували, заняття провадилися спільно.

Так минуло чверть століття, і я нічого не можу сказати проти цих спільних занять.

*Київська рисувальна школа 1875 - 1901 гг.
Воспоминания старого учителя. -
К., 1907. - С. 65 - 66.*

38. М.Л. Кропивницький про завдання українського театру

З листа до М.К. Садовського

Кожен бачить уже, що український театр пустив і парості, і коріння, і це дійсний факт, а котрим критика мусить панькатися, десятиріччя його існування показало і його вартість, і живучість, і впливність, і користь...

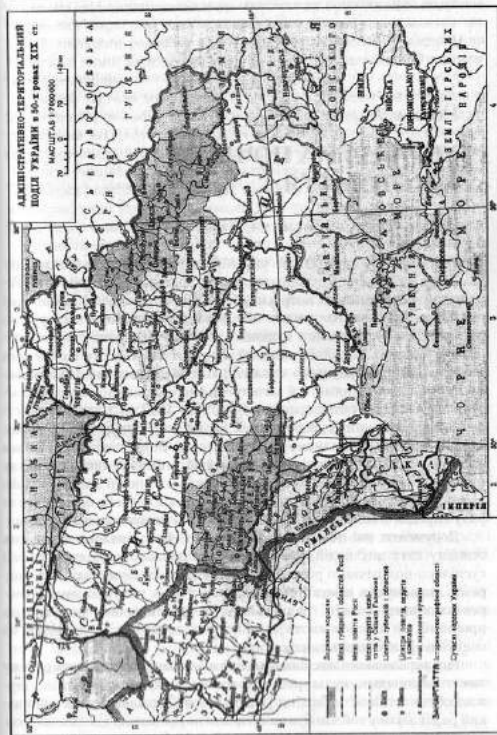
*М. Л. Кропивницький,
М. К. Садовський,
М. К. Заньковецька*

Так чи не пора українським драматургам-писакам дбати про те, щоб їх дитина завжила і запобігла собі і літературній вартості? Хатнім змаганням та чубленням, що недоумки-підлизі виносять на вулицю та розволочують по всьому світу, ми тільки оточуємо проти себе своїх же, плідимо поміж себе незорозуміння, а чужим даємо привід шантажу і пасквілянтства; пора нам поладатися і порозумітися та по-братерському любо-тихо та коштовно виробити напрямок, щоб та каліка-недоріка не дибала вже навромацки, а пішла смілою і твердою ходою поруч з другими слов'янськими театрами, почувачою під ногами твердий і рівний ґрунт.

Про місцевий театр. - К. 1954. - С. 101.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Який характер мали реформи 60-70-х років в Російській імперії? До яких голо-вних змін в суспільстві вони привели?
2. Охарактеризуйте умови звільнення селян із кріпосної залежності.
3. У чому полягає суть міської реформи?
4. Як зміни у правовій системі держави спричинила судову реформу?
5. Зробіть аналіз статистичних даних про зріст населення, співвідношення міського і сільського населення України. Які тенденції у розвитку суспільства вони відбивають?
6. Економіка України у другій половині XIX ст., все більше набувала капіталістичних ознак. Проілюструйте це даними, відповідних документів.
7. Підготуйте вступ на тему: "Соціально-економічний розвиток Галичини у другій половині XIX ст."
8. Складіть розповідь про формування класу українських підприємців, використавши дні з історії родини Сампренків.
9. На який період припадає так звана перша хвиля української еміграції? Визначте її причини й особливості.
10. Як обставини привели до польського повстання 1863 р? Яку мету воно переследувало?
11. Що таке недільні школи? Чому російський уряд заборонив їх діяльність?
12. Прокоментуйте документи про заборону української мови. Які наслідки вони мали для розвитку українського народу?
13. Якою була реакція європейської громадськості на заборону українського друку?
14. Дайте порівняльну характеристику розвитку української шкільної справи в Російській імперії і в Галичині.
15. У чому полягала суть українського питання в Російській імперії?
16. Які погляди сповідували представники класоманства? Проаналізуйте "Сповідь" Д. Антоновича.
17. У чому суть програмних засад "Братства тарасівців"?
18. Дайте характеристику суспільно-політичного положення українців у складі Австро-Угорської імперії.
19. Яку оцінку діяльності М. Драгоманова дав І. Франко?
20. Підготуйте вступ на тему: "Початок наукової і політичної діяльності Михайла Грушевського".
21. Які здобутки розвитку української культури другої половини XIX ст.

Розділ 9.

УКРАЇНА НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Початок XX століття в українській історії визначений динамізмом подій і явищ суспільного життя, які неминуче втягували Україну в вир революційних потрясінь. Як у Наддніпрянській Україні, так і на західноукраїнських землях цей період характеризується різкою політизацією українського національного руху, зокрема появою перших політичних партій. Бурхливий розвиток капіталізму, що почався наприкінці попереднього століття, ознаменувався не тільки економічними досягненнями, а й загостреннями соціально-класових суперечностей, які вибухнули революцією 1905 - 1907 рр. Нарешті, загострення міждержавних суперечностей вилилося в Першу світову війну, в епіцентрі якої опинилися і українські землі. Війна стала переломним рубіжем новою та новітньою історією, спричинивши загальну цивілізаційну кризу, зокрема розпад чотирьох імперій і, що особливо варто підкреслити, - революційні потрясіння з їх глобальними, а для ряду народів, в тому числі й українського, і фатальними наслідками.

Документи, які подані в цьому розділі, фрагментарно передають основну суть цих подій, визначають для данного періоду тенденції суспільно-політичного розвитку, причини, що їх обумовлювали. Зокрема, засвідчують прискорений розвиток двох могутніх визвольно-революційних потоків - соціального та національного, висвітлюють причини, що обумовлюють їх злиття в єдине русло боротьби за соціальне і національне визволення.

Ідеї українського національного самовизначення доходять рубіжу вимог національно-культурної автономії, а в окремих випадках і першавної самостійності України [1, 26]. Однак державно-самостійницький радикалізм у той час був винятком, а не превалюючою тенденцією. Більшість партій, за документами [7, 13] були еклектично-світо-

глядними, які в своїх соціально-політичних орієнтаціях сполучали спрощений марксизм, західноєвропейську соціал-демократичну модель суспільного розвитку з наївно-романтичним націоналізмом, не йдучи далі вимог української автономії у складі федеративної демократичної республіки.

Значна частина документів [8, 15, 17, 19, 25] відтворює складні та неоднозначні в своїй оцінці процеси, що відбувалися на початку століття на західноукраїнських землях: від первісного усвідомлення своєї національно-етнічної "Я", до розуміння Східної Галичини як Півночі українського національного відродження. У цьому діапазоні - проблеми українсько-польських відносин, москوفільства, освіти тощо. Практично кожний документ тою чи іншою мірою відтворює важкі соціально-економічні умови життя західноукраїнців.

Наростання протесту проти політики економічного та соціальногогноблення, який вибухнув першою російською революцією - 1905 - 1907 рр. простежується в документах [3,9,10]. Вони свідчать, що розв'язання соціально-класових суперечностей силовими методами веде не тільки до взаємної жорстокості і кровопролиття, а й до падіння моральних устоїв суспільства, духовних цінностей. Інші документи розкривають окремі аспекти українського контексту російської революції, зокрема активізацію національно-культурного і політичного життя в Україні.

Суть століпівських реформ, їх наслідки для українського села висвітлюють в документах 12,16. В інших документах, що відносяться до цього періоду, подана позиція всеросійських політичних партій, зокрема РСДРП, російської громадськості до українського питання [5, 11, 18, 20, 27].

Різні партії, політичні орієнтації - відповідно і різне, діаметрально протилежне ставлення до Першої світової війни. Відмінність позицій чітко викладена в документах 22, 23, 24. При цьому простежується і спільна мета: використати політичну ситуацію, обумовлену війною, для розв'язання національного питання.

Окремі аспекти культурного життя в Україні на початку XX ст. аналішл своє відображення в документах 4, 17, 18, 21. Вони передають не тільки важкий стан культури бездержавного народу, а й ті позитивні зрушення, які відбувалися на шляху відродження української культури в умовах загального піднесення національно-політичного руху. В своїх зусиллях зберегти і розвинути культуру українського народу національносвідома культурна еліта України знаходила розуміння і підтримку передової російської інтелегенції [5, 18].

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ

1. Миколи Міхновський. Самостійна Україна.
2. Візкритий лист Революційної українською партії до міністра внутрішніх справ Сипягіна.
3. Селянський рух в селах Подласької, Харківської та інших губерній (1902).
4. Із спогадів Євгена Чикаленка.
5. Із доповідної записки Російської Академії наук про скасування обмежень українського друкованого слова.
6. З програми Української народної партії
7. З програми Української соціал-демократичної робітничої партії
8. Із статті Івана Франка "Щирість тону і щирість перековань"
9. Про селянський рух у Чернігівській губернії
10. Збройні демонстрації в Харкові
11. Ставлення до національних соціал-демократичних партій
12. Із статтінського укладу про доповнення деяких постанов діючого закону в ділянках селянського земледолюдини і землекористування
13. Хто такі соціалісти-революціонери і чого вони домагаються?
14. Програма Української трудової громади в Другій Державній думі
15. Із статті "Холопська нужда", надрукованої в газеті "Промадський голос" (Львів) - 14 червня 1907 р.
16. Протест селян проти насильницьких методів запровадження аграрної політики Століпінна
17. Іван Франко. Кому це за сором?
18. З листа К. Станіславського до А. Кримського
19. Др. Лев Косут. Хто ми є?
20. Із резолюції Поронинської наради ЦК РСДРП "В національному питанні"
21. З промови Г. І. Петровського на засіданні IV Державної думи з національного питання
22. Війна і російська соціал-демократія
23. Документи "Союзу визволення України". Наша платформа
24. Політичні орієнтації ТУП в роки Першої світової війни
25. Іван Ляска-Рудницький. Українці в Галичині під австрійським пануванням.
26. Микета Шановал. Досвід Революції.
27. З листа В. І. Левина до Ілесси Арванд.

1. Микола Міхновський. Самостійна Україна¹

Часи вишиваних сорочок, світи та горілки минули і ніколи вже не вернуть ся. Третя українська інтелігенція стає до боротьби за свій народ, до боротьби кривавої і безпощадної. Вона вірить у сили свої і національні, і воля виповнить свій обов'язок. Вона виписує на своєму прапорі ці слова: "ОДНА, ЄДИНА, НЕРОЗДІЛЬНА, ВІЛЬНА, САМОСТІЙНА УКРАЇНА ВІД КАРПАТІВ АЖ ПО КАВКАЗ". Вона віддає себе на служення самому великому ідеалові і доки хоч на однім клапті української території пануватиме чужинць, доти українська інтелігенція не покладе оружжя, доти усі покоління Українців йтимуть на війну. Війна провадитиметься усіма засобами, і боротьба культурна уважатъ ся також відповідною, як і боротьба фізичною силою. Потреба боротьби впливає з факту нашого національного існування. Нехай наша історія сумна й невідраднa, нехай ми некультурні, нехай наші маси темні подурені, ми все ж існуємо і хочемо далі існувати. І не тільки існувати як живі істоти, ми хочемо жити як люди, як громадяне, як члени вільної нації. Нас багато - цілих 30 мільйонів. Нам належить ся будуччина, бо зовсім не можливо, щоб 1/30 частина усієї людности, ціла велика нація могла зникнути, могла бути задушеною, коли вона спроможна воювати з цілим світом! Ми існуємо, ми відчуваємо своє існування і своє індивідуальне національне "я". Наша нація у своєму історичному часто була не солідарною поміж окремими своїми частинами, але нині увесь цвіт української нації по всіх частинах України живе однією думкою, однією мрією, однією надією: "Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ". Нині ми всі солідарні, бо зрозуміли, через що були в нас і Берестечки і Полтава... Наша нація ступила на новий шлях життя, а ми мусимо стати на її чолі, щоб вести до здійснення великого ідеалу.

Усі, хто на цілій Україні не за нас, ті проти нас. Україна для Українців, і доки хоч один ворог-чужинць лишить ся на нашій

¹ Микола Міхновський (1873-1924) - фундатор українського організованого націоналізму, один із перших ідеологів державної незалежності України, засновник Української Народної партії (УНП). Брошура М. Міхновського "Самостійна Україна" була опублікована в 1900 р. Вона мала стати програмним документом Революційної Української Партії (РУП), проте як таке не була визнана певною частиною "руйнівців".

території, ми не маємо права покласти оружя. І пам'ятаймо, що слава і перемога - це доля борців за народну справу. Вперед!..

Самостійна Україна: Збірник програм українських політичних партій початку ХХ ст. - Т. 1991. - с. 18-19

2. Відкритий лист Революційної української партії до міністра внутрішніх справ Сипягіна²

1900 р.

Пане Міністер!

Ви заборонили робити нашою мовою напис пам'ятнику нашому першому національному постови Котлярському! - Того обурення, що охопило нас, коли ми дізналися про Вашу відповідь на прохання лояльних Полтавців, Ви не зможете зрозуміти. Але те, чого ви так бажали, те сталося: ми учули всю гіркість тієї карути, тієї зневаги, що Ви завдали шашій нації. Батьки наші та діди мовчки занесли і заборону освіти на нашій мові і навіть заборону самої мови української.

Вони все преказували нам свій заповіт: "терпіти, надіятись і мовчати".

Через те Ви, Пане Міністер, і Вам подібні добродії стали уважати нашу мовчану націю за парів Європи, бо ви звикли поважати лише їдню насилля, хоч і дурите цілий світ на Гагській конференції, ніби шануєте право.

<...> Вас лють, що нація, яку Ви зробили старцем, зложила криваво зароблений гріш на пам'ятник своєму постови - і Ви ганебно рукою безсидного чужинця поклали свою заборону на душу нації. <...>

Нехай відповідь Вам наша історія. Нехай вона розповість Вам, яка міцна та сильна була польська держава "від моря до моря", який знівечений був увесь наш нарід під панованем чужинців - Поляків, які терпили віні гнобительства від польських панів...

І нехай історія розповість Вам, як одним сильним і міцним рухом зруйнувала наша нація усю польську державу і повернула війнєць гнобителів. А колишні Поляки, Пане Міністер, вміли гнітити нас не згірше від сучасних Росиян і колишня Варшава була культурніша, ніж сучасний Петербург.

А знаєте, через що наші прабатьки розвалили Польщу? Через те, що вона налягала на душу нації, на її моральне "Я"...

Уряд російський супроти нашої нації став на ту саму стежкушо й колишній польський уряд і тим самим вимагає, щоб ми пішли шляхом

² Від імені партії лист написав М. Міхновський, який формально не був її членом.

наших прабатьків часів Богдана Хмельницького. І ми підемо. <...>

<...> Українська нація мусить скинути панованє чужинців, бо вони оажурят саму душу нації. Мусить добути собі свободу, хочби захиталася ціла Росия! Мусить добути своє визволенє з рабства національного та політичного, хочби пролилися ріки крові! А та кров, що польєть ся, впаде як народне проклятє на Вашу голову, Пане Міністер, і на голову всіх гнобителів нашої нації.

Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Док. і матеріали: В 3 т. - Б. м., 1982. - Т. 1. - С. 73-74/

3. Селянський рух в селах Полтавської, Харківської та інших губерній

1902 р.

В Костянтиноградському повіті Полтавської губернії - бунт, убито управляючого, бунтують кілька сіл...

У Карлівці (величезній масток герцога Мекленбурзького, в якому працює близько 6000 робітників) зібрані війська - 1500 чоловік, губернатор полтавський там же. Заарештований і висланий з Карлівки студент Баумпштейн, а за що - невідомо.

В Харківській губернії також бунтують. Це навіть і "бунтом" не можна назвати, тому що це не звичайний вибух. Місяці, охоплені повстанням, оточено і пройті звідти не можна, тому й нічого невідомо.

Ми чули, що причиною "повстання" є вимога селян про видачу насіння для посіву. На перші спроби голодуючих взяти зерно з магазинів силою власті відповіли жорстокими розправами.

В результаті "бунт", який викликав поїздку на Південь нового міністра Плеве.

Хрестоматія з історії України. - К., 1996. - с. 181.

4. Із спогадів Євгена Чикаленка³

<...> Буваючи в Галичині і спостерігаючи там широкий, як порівнювати з Великою Україною, національний рух, я набрався певності, що й у нас він розві'ється, коли в Росії буде конституція і коли

³ Євген Харлампович Чикаленко (1861 - 1929) - великий землевласник, видатний український громадський діяч, відомий меценат, один із засновників Товариства Українських Поступовців (ТУП) в 1908 р.

настане воля для прояву національного життя. Тому я завжди равав нашим українцям до згоди частіше їздити до Галичини, щоб наочно побачити тамошнє життя і укріпитися в вірі в майбутнє відродження української нації на всім просторі України. Тоді Галичина була для нас аразком боротьби за своє національне відродження, який підтримував в нас віру й надію на краще будуче: Галичина була для України справжнім П'ємонт⁴, бо до 1906 року тільки там могла розвиватися українська преса, наука і взагалі національне життя, яке в російській Україні було суворо заборонено й придушене царським урядом.

Коли стало відомо, що полтавська міська дума дістала від уряду дозвіл на відкриття пам'ятника Катляревського (в 1903 р. - ред.), то на чергових загальних зборах організації постановлено було взяти в цьому святі якнайактивнішу участь... і таким чином заманіфестувати силу українського руху.

Такі самі постанови роблено було на загальних зборах і щодо ювілею Лисенка, І. Нечуя-Левицького... Так само організація дбала про щорічне, коли можливо, прилюдне святкування роковин Шевченка і т. д. На всіх цих ювілеях, з'їздах, роковинах організація намагалася показати світові, що українська нація живе, а що її тільки придушено.

На свято відкриття пам'ятника Катляревського приїхало багато делегатів від галицьких установ і ми з Києва разом вїхали до Полтави в одному поїзді, зайнявши під'їзд два вагони. Жартуючи казали ми, що коли, боронь боже, наш поїзд розіб'ється, то надовго припиниться відродження української нації, як чехи казали, що якби завадилися будинок, в якому збиралися "будителі" чеського національного руху - Рїгер, Полацький, Ганка та Гавличек, то може не було б і відродження чеської нації. <...>

Євген Чикавсько.
Спогади (1861 - 1907). - Ново-Йорк, 1955. - с. 336-337.

4. Из доповідної записки Російської Академії наук про скасування обмежень українського друкованого слова

Березень 1905 р.

У кінці 1904 р., під тиском революційних подій, царський уряд був змушений піти на деякі податки трудящим, розраховуючи, що при

першій же слушній нагоді вони будуть відібрані. Змушений він був переглянути і негласні закони про обмеження українського друкованого слова, але й тут не обійшлося без лукавства. Нмагаючись якнайдовше затягти розгляд справ і розраховуючи на підтримку з боку реакційної частини учених, уряд дів "розумно і обережно", ухваливши звернутися з питанням до Академії наук, Київського і Харківського університетів та деяких інших установ.

Для розвитку цього питання 5 лютого 1905 р., на загальних зборах Академії була створена спеціальна комісія, до складу якої ввійшли відомі вчені академіки О. О. Шахматов, П. Ф. Фортунатов, О. С. Ланпо-Данилевський, А. С. Фамішин, В. В. Залєвський, С. Ф. Ольденбург; головою комісії призначено Ф. Е. Корша, який не раз виступав на захист української мови. Комісія, очевидно, розуміючи важливість справи, працювала дуже інтенсивно; вже 18 лютого того ж року на загальних зборах академії було прочитана, обговорена і затверджена спеціальна записка "Об отмене стесненія малорусского печатного слова", в якій теоритично обґрунтовувалися права українського народу на розвиток своєї мови у всіх її жанрах. Для цього автори записки (в основному Ф. Е. Корш і О. О. Шахматов) коротко простежили розвиток української літератури й літературної мови і показали, що цей розвиток є законним історичним процесом, якого не можуть стримати ніякі заборони. У записці підкреслено, що зняття заборони потрібне в інтересах як українського, так і російського народу. Комісія вважала також своїм обов'язком розглянути і заперечити основні аргументи, що їх протягом багатьох десятиків років висували реакційні російські та українські учені і публіцисти, виступаючи проти розвитку української мови.

Доповідні записки про необхідність зняття обмежень українського слова подали також учені ради Київського та Харківського університетів, але і постановкою питання, і глибиною висвітлення його ці записки значно поступають перед запискою Академії наук (особливо це стосується записки Київського університету, у якому працювало багато реакційних учених - одвертих ворогів української мови). Не виходячи за рамки офіційного документа, члени академічної Комісії сказали більше, краще і різкіше, ніж члени університетських комісій. Заявити у висновках: "Таким чином, виходить, що в ненормальних умовах духовного і розумового життя живе в Росії народність, що налічувала в січні 1897 р. до 23 мільйонів 700 тис. душ" - означало на конкретному прикладі підтвердити слова В. І. Леніна, що дореволюційна Росія була тюрмою народів. І хоч Комісія, виходячи з рамок офіційності, писала, що в несправедливих утисках були винні окремі урядові чиновники, для

⁴ Область в Італії, епіцентр національно-визвольної боротьби проти австрійського поневолення.

кожного, хто прочитав "Записку", ставало ясно, що причина утисків значно глибші, що ці утиски були викликані інтересами російської правлячої верхівки на чолі з царем і його урядом.

Дуже важливим є той факт, що "Записка" була схвалена всією Академією на загальних зборах. Реакційна частина академіків не змогла заперечити жодне з положень "Записки", цього надзвичайно важливого документа в історії української літературної мови. Це був серйозний ляпас царському уряду.

Історія України. Хрестоматія. 2 т. - К., 1996. - ч. 1. - с. 320-321

6. З програми Української народної партії⁸

Опублікована в 1906 р.

Українська Народна партія робітничої маси українського народу, єсть партія Українського міського і сільського пролетаріата.

Усіх українців, хто виробляє, продукує, хто живе з власної праці, усіх кого визискують і кривдять: робітників фабрик і заводів, сільських і міських, робітників ремісників, робітників транспорту і торгівлі, робітників інтелегентних фахів, хліборобів наймитів і тих хто робить на власному ґрунті але без наймової праці, усіх їх має об'єднати Українська Народна Партія для боротьби з пануючими,гноблячими і визискуючими.

Українська Народна Партія визначає соціалістичний ідеал яко єдиний, котрий може остаточно задовольнити українській та інші народи, знищити визиск, безправ'я, знищити сучасний устрій, збудований на насильді, примусі, нерівності і пануванні. <...>

1. Головні завдання Української Народної партії - посвітити, освідомити українців- робітників і хліборобів з боку розуміння їх національних і класових інтересів.

2. З'організувати освічений і свідомий своїх інтересів український пролетаріат у Всеукраїнський союз українців-робітників.

3. З'організувати так само українців-хліборобів у Всеукраїнський союз хліборобів-українців.

⁸ Українська Народна партія (УНП) утворилася в 1902 р., відокремившись від Революційної Української партії (РУП) як її праве крило. Її засновником став М. Міхновський. Вона була єдиною (до 1907 р.) українською партією, що стояла на засадах державної самостійності України, не підіймала політичного ідеалу рівності громадян: "Україна з її добрами тільки для українців, а не для чужинців".

Непоборна спільна сила з'єднаних українців-робітників і селян учинить захват політичної влади на Україні, знищить визиск, насильді, і утворить невідлеглу Україну-Республіку вільних працюючих людей.

Націоналізація землі

<...> Націоналізувати землю, значить зробити її власністю тієї нації чи народу, що цю землю оселяє, тільки власністю не окремих одиниць, а власністю усієї нації. Кождий член нації, що живе з землі, бере землю до уживання, скільки може обробити її власноручно без наймита.

Націоналізувати землю на Україні, значить зробити її національною власністю українського народу, кождий член української нації, що живе з землі, бере землю до уживання, скільки може обробити її власноручно без наймита.

Націоналізація землі на Україні для запровадження соціалістичного строя і соціалістичного оброблення землі - це наш ідеал і наше конечне завдання, бо тільки єдине таким шляхом на завше розв'яжеться аграрне питання на Україні. <...>

Еміграція чужих народів на Україну

Ходючи зараз по містах укр. Галичини помислиш, що ходиш по польській землі: скрізь лунає польська мова, урядові, промислові і капіталісти і робітники - поляки, жиди і німці. Тільки виїхавши за околицю міста побачиш, що то Україна, бо в селах живе україн. люд і лунає українська мова. <...>

Цей процес зараз відбувається і на Україні Російської. Польський елемент в кулі з русским і німським виникає українській по містах Правобережної України. Русській елемент виникає українській в Лівобережній Україні. Еміграція руських на Україну, ведена стихійною силою шукання лішого життя, що року збільшується, збірючи вигідні професії, промисли і складаючи таким чином заможні класи на Україні. Слідом за урядовцем, кушцем і промисловцем суне на українську робочий люд, стає в конкуренцію, з робітником-українцем і завдяки своїй культурній перевазі і перевазі політичній рус. культури, поволі виникає елемент український з усіх професій, починаючи з самих найвигідніших. Неорганізованість і несвідомість укр. пролетаріата цій справі допомагає.

Вільна невідлегла самостійна республіка - Україна робочих людей

Самопризначення українського народу єсть ніщо інше, як право вільно його свободи з іншими вільними культурними народами світа.

Де-які українські партії личуть своїм ідеалом перетворення Росії на Федеративним ґрунті.

<...> Ми визнаємо тільки добровільні Федерації народів: се значить добровільні Федерації уже свободних народів. Росія, Австрія, Германія, і інші, де поряд з пануючими живуть десятки знедолених націй, мусять поперед розпастися; Федерації потім коли і зложаться, то зовсім не в межах сучасних держав, а в залежності од інтересів кожної нації. <...>

Будуємо і боремося за самостійну Україну зовсім не для того, аби в її панували капіталісти хоч і українськи. Весь час боротьби не забуваємо, що єдине соціалістичний ідеал може остаточно задовольнити український пролетаріат і взагалі працюючий український люд.

Самостійна Україна буде республікою вільних людей, свободних від гніту і експлуатації, республікою людей свободної праці.

Самостійна Україна; Збірник програм українських політичних партій початку ХХ століття. - Тернопіль, 1991. - с. 20, 39, 40-41, 51, 53.

7. З програми Української соціал-демократичної робітничої партії*

1905 р.

<...> Українська с.-д. партія перш за все і головним чином вимагає:

1) демократичної республіки - в якій найвища державна влада у всіх міжнародних і тих внутрішніх ділах, що стосуються всієї Російської держави, належить виключно одному виборному законодавчому зібранню народних представників;

2) автономії України з окремою державною інституцією (сеймом), якому належить право законодавства у внутрішніх справах населення тільки на території України;

3) загального, рівного, прямого виборчого права з таємним голосуванням для кожного громадянина старше 20 років; права кожного виборця бути обраним у всяку представницьку інституцію...

6) права кожної нації на культурне і політичне самоопреділення;

7) широкого самоврядування (автономії) місцевого і крайового для всього населення держави;

* Витяг з програми, прийнятої на ІІ з'їзді Революційної Української партії (1905 р.) На цьому з'їзді РУП було перейменовано в Українську соціалдемократичну робітничу партію (УСДРП).

8) необмеженої свободи слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків...

10) права вільного переїзду, знищення паспортів, повної волі промисловості і розпорядження своєю власністю;

11) знищення усяких привілеїв класів, верств (сословій), походження, статі, і націй;

12) рівноправності всіх мов у школах, судах, у крайових, громадських і державних інституціях;

13) проголошення релігії ділом кожного громадянина;

15) заміни постійного війська народною міліцією;

16) безплатного обов'язкового світського, загального і професійного навчання для всіх дітей до 16 років; їжі, одягу і підручників - безплатно для всіх бідних; передачі всієї народної освіти на Україні Українському сеймові; відповідного числа шкіл для кожної нації;

<...> В цілях охорони труда партія добивається:

1) максимального робочого 8-годинного дня для всіх дорослих найнятих робітників і робітниць;

<...> На користь вільного розвитку класової боротьби на селі і сільського господарства партія вимагає:

1) передачі всіх земель - казенних, удільних, кабінетських, монастирських, церковних і великих приватних землевласників крайовим автономним одиницям;

2) знищення всіх пережитків кріпачства...

Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст.: Програмні документи перших українських політичних партій. - К., 1992. - с. 9-11.

8. Із статті Івана Франка "Щирість тону і щирість переконань"

1905 р.

Не вірте, молоді русофіли... що ми, галицькі українці, тим тільки й живемо й живемо, що "ненавистю ко всему русскому". Ми всі русофіли. Ми любимо великоруський народ і бажаємо йому всякого добра, любимо і вчуємо його мову і читаємо в тій мові, пешо, не менше, а може, й більше від вас... І російських письменників, великих світочів у духовнім царстві, ми знаємо й любимо... І ми чуємо себе ближчими до них, як до вас, чуємо себе солідарними з ними у всім, що для нас дороге і святе, і високе... Ми любимо в російській духовній скарбниці ті самі коштовні золоті зерна та пильно відрізняємо їх від

полови, від жуželю, від виплодів темноти, позадиштва та ненависті... Ми чуємо себе солідарними з найкращими силами російського народу, і це міцна тривка і світла основа нашого русофільства.

Хрестоматія з історії України. - К., 1996. - с. 186.

9. Про селянський рух у Чернігівській губернії

Повідомлення в газеті "Вперед"

від 16 березня 1905 р.

Рух з Курської губернії перекинувся у Чернігівську, де цитаделлю селянських загонів є Шостенський пороховий завод. Туди спільно стягуються війська. Ватажком повстання вважають тепер деяких робітників з місцевих селян. Один з них, одягнений в папаху і бурку з золотими канатами, видав себе за студента. Він заарештований. Другий одягнений в просту світлюку, але під світлою був генеральський мундир з орденами. Натовп слухав кожне слово "генерала". Поліції не вдалося заарештувати його. Тепер селяни кажуть, що "студенти" обіцяли повернутися із зброєю. Поли у церквах виголошують слівні проповіді про те, що "все казасмутить японець і англійка". Народ у вічі їм сміється. "А самі чого іздали краї". А поли, правда, самі скористувалися з поміщицького добра, тому що селяни погрожували їх спалити, якщо не візьмуть участі у загальному політі. <...>

Хрестоматія з історії Української РСР, у 2 т. - К. - 1961. - Т. 2 - с. 356.

10. Збройні демонстрації в Харкові

Повідомлення з газети "Пролетарий"

25 жовтня 1905 р.

Харків. 14 жовтня... 11 жовтня в університеті відбулись багатолюдні робітничі збори. На цих зборах повідомили про смерть студента Константінїді, пораненого патрулем. Коли почули, що наближається військо, було вирішено забарикадувати університет і захищати його із зброєю в руках. Було збудовано 8 барикад з телеграфних стовпів, цеглин, дроту і т. д. Барикадами був охоплений весь район,

включаючи собор, університет і будинок суду. Судовий архів був перетворений на фортецю. Двері і вікна були забарикадовані великою кількістю каміння, вугілля та балок. Натовп, що зібрався в університеті, досягав до 3000 чол. На даху майоріло багато червоних прапорів з революційними написами. Опівдні прийшов великий транспорт вогнепальної і холодної зброї, яка була розподілена між повсталими. В той же час в місті відбувалися збори для розграбування збройних крамниць; одна з них була зовсім пограбована. В натовп стріляли драгуни з закритого приміщення.. 10 чол. убито, багато поранено.

Після 300 чол. влаштували патріотичну маніфестацію з портретом царя і національними прапорами. Маніфестанти вицент розбили карету шведкої допомоги, яку аустрилі, побили лікарів і санітарів, а також окремих студентів, далі вони зустрілись з робітниками, які прямували до університету... Потім робітники розбили шибки в редакції реакційних газет "Южний край" та "Губернские ведомости".

Боски, скориставшись відсутністю поліції у віддалених частинах міста і загальним замішанням, намагались грабувати крамниці і бити перехожих. Район біля університету був оголошений у стані облоги...

Хрестоматія з історії Української РСР, у 2 т. - К. - 1961. - Т. 2 - с. 385.

11. Ставлення до національних соціал-демократичних партій

Резолюція IV (Об'єднавчої) з'їзду РСДРП

Кітень-травень 1906 р.

Беручи до уваги:

- 1) що в ході революції пролетаріат усіх національностей Росії делі більше згуртується спільною боротьбою;
- 2) що ця спільна боротьба веде до все більшого зближення різних національних соціал-демократичних партій Росії;
- 3) що в багатьох містах утворюються вже, замість колишніх федеративних, елітні комітети всіх національних соціал-демократичних організацій даної місцевості;
- 4) що більшість національних соціал-демократичних партій не налягає вже тепер на принципи федерації, справедливо відкинутому

¹ Російська соціал-демократична робітничка партія - загальноросійська партія, організації якої діяли і в Україні.

Пізніше Російської соціал-демократичної робітничої партії, - ми визнаємо і пропонуємо з'їздові визнати:

1) що необхідно взяти найенергійніших заходів до якнайшвидшого злиття всіх національних соціал-демократичних партій Росії в єдину Російську соціал-демократичну робітничу партію

2) що основою об'єднання повинно бути повне злиття всіх соціал-демократичних організацій кожної місцевості;

3) що партія повинна фактично забезпечити задоволення всіх партійних інтересів і потреб соціал-демократичного пролетаріату кожної даної національності, зважаючи і на його культурно-побутові особливості; способом такого забезпечення можуть бути: влаштування окремих конференцій соціал-демократів даної національності, представництво національної меншості в місцевих, обласних і центральних установах партії, створення окремих груп літературських, видавничих, агітаторських і т. п.

*КПРС в резолюціях і рішеннях: з'їзди, конференції і пленуми ЦК.
У 2 т. - Т. I. - К., 1976. - с. 152-153*

12. Із столипінського Указу про доповнення деяких постанов діючого закону в питаннях селянського землеволодіння і землекористування

9 листопада 1906 р.

Маніфестом нашим від 3 листопада 1905 р. викунні платіжі, що збирали з селян за надільні землі, скасовуються з 1 січня 1907 р. З цього часу зазначені землі звільнюються від обмежень, які лежали на них; в силу викунного боргу селянин дістає право вільного виходу з общини, з закріпленням у власність окремих домохазяїв ділянок, які переходять до приватного володіння, з громадянського наділу. <...>

1. Кожний домохазяїн, що володіє надільною землею за общинним правом, може в будь-який час вимагати закріплення за собою в приватну власність частини, яка належить йому, з визначеної землі. <...>

4. Домохазяї, за якими закріплені в приватну власність ділянки общинної землі..., зберігають за собою право користуватися в незмінній частині тими сіножатями, лісними та іншими угіддями, які надаються на спеціальних підставах. <...>

П. А. Стоянин

6. Вимоги про закріплення в приватну власність частини з общинної землі ставляться через сільського старосту громаді, яка за ухвалою, прийнятою більшістю голосів, зобов'язана у місячний термін з дня подання заяви вказати ділянки, що переходять на підставі статей 2 та 3 у приватне володіння домохазяїна, а в деяких випадках визначається розмір належної з нього доплати (ст. 3) і постійна його частина в угіддях...

Хрестоматія з історії Української РСР: - У 2 т. - К., 1961. - т. 2. - с. 432-433.

13. Хто такі соціалісти-революціонери і чого вони домагаються

Не ранише 1907 р.

<...> Найбільше розумні і правдиві люди найшли, що причина народного лиха полягає в тім, що земля, фабрики, заводи, тобто всяке знаряддя належить не всьому народові, а окремим багатим людям. Тільки тоді робітничий народ не буде бідувати і голодувати, коли вся земля, всі фабрики, заводи, шахти, залізниця і інше знаряддя стануть власністю народу. Кожен буде тоді і робітником, і хазяїном. Такий порядок, при якому земля, заводи і інше знаряддя стануть власністю народу. Кожен буде тоді і робітником, і хазяїном. Такий порядок, при якому земля, заводи і інше знаряддя будуть належати всьому народові, зветься соціалізмом, а люди котрі його добиваються - соціалістами.

<...> Соціалісти, є тіж робітники і селяне, тільки вони вже дізнались, де правда і розуміють в чім річ. Коли б соціалісти хотіли пожити з народом, то вони б не вимагали землі селянам, не вимагали, щоб заводи і фабрики були в руках робітників. Вони б тоді не йшли на смерть і в Сибір за правду, за долю і щастя народу.

Кожен соціаліст є в той же час борець за волю народу. А такий чоловік, що борється за волю народу зветься революціонером. Але соціалісти знають, що боритись кожному зокрема не можна, а треба боритись гуртом - партіями. Таким чином, партія, котра борється за землю і волю народу зветься партією соціалістів-революціонерів.

Наша партія зветься: "Українська Партія Соціалістів-Революціонерів", бо вона працює на Українській землі.

Українська партія соціалістів-революціонерів вказує народові на засоби боротьби за соціалізм.

Ці засоби такі:

Треба добитись повного народного самоуправління (самоуправління)

себто, щоб уряд (правительство) вибірався народом і давав народу відчит в усіх своїх вчинках і без дозволу народа нічого сам не смів робити. Такий порядок зветься Демократичною (народною) Республікою.

На величезному просторі Росії живе не один народ, а живе багато народів з ріжними зв'язками, влачею, характером і мовою. От як Поляки, Фіни, Грузини, Литва і багато інших та і ми Українці. Тому не можна примусити всіх, щоб вони жили і порядкували по одному для всіх законів, бо такий закон був би тим кожухом, що гарно шитий, та не всім однаково придатний. Через це треба, щоб кожен народ, кожна країна сама для себе виробляла закони, які-б для неї були найкращі, щоб народ цієї країни був сам хазяїном у своїй хаті.

Країна, що сама для себе вільно видає закони зветься країною Автономною.

Але кожна автономна країна окремо не може бути такою дужою, як вся Росія, і тому кінце треба, щоб всі народи Росії або всі автономні країни злучились в одну величезну спілку. Це зветься федерація (союз). А коли Російська Демократична республіка буде для себе сама видавати закон через своїх депутатів в своїй краєвій народній думі, або соймі, а особливо важні справи - загальні, всеросійські однаково важкі для всіх країн, - от як війна, мир, пошта, та телеграф і т. инш. Будуть вирішуватись в загальнодержавному всеросійському соймові, який складатиметься з послів (депутатів) від усіх країн.

За таку Російську федеративну демократичну Республіку стоїть Українська партія соціалістів-революціонерів <...>

Хто такі Соціалісти-Революціонери і чого вони домагались. Б.ж.- Б.р. - с. 2-6.

14. Програма Української трудової громади* в Другій Державній думі

Од української думської громади

1907 р.

Порішивши відділитися в самостійну парламентську українську громаду і повиходити для цього з інших фракцій, до котрих ми попередю належали, ми добре розуміли, які це важкі вчинки, і уважаємо

* Українська трудова громада - блок депутатів Державної Думи, утворений представниками різних українських політичних партій і громадських організацій.

потрібним, щоб не було ніякого непорозуміння, прилюдно висловити ті причини, з яких це сталося.

Російська імперія, як відомо, виникла з Московського царства, котре втворювалось більш менш насильним преднянням сусідніх держав і земель. Вона поширилася і зміцніла теж через подібні захвати як в Європі так і в Азії, - і тепер складається з багатьох ріжних частин, що инді держаться кути лише оружною силою і дуже боляче відчувають, що вони підлегли пануючому великоруському народові і його центральному правительству. Вони тим глибше почувують свою підлеглість, що як тільки котра з цих невеликоруських частин спробує хоч трохи оберетти свої національні особности, то на це вже правительство дивиться, як на політичний сепаратизм (бажання відділитися), котрий згрожує цілості і єдності російської держави.

Тепер, коли Російська імперія зробилася конституційною державою і коли її основні закони (статті 72-81), забезпечують усім російським громадянам, не розбираючи нації та віри, вільний розвиток, ми не тільки не бачимо в законодавчій діяльності правительства зявісь переміни поглядів на права невеликоруських народів, але в газетах, близьких до уряду, чуюм старі обвинувачення в політичній сепаратизмі, - і цим обвинуваченням, як видно, спочивають і де-які з політичних партій, що виробились в Думі.

Між тим політичне одділення од Росії кого-небудь з її безправних народів, - так само й України, - ми признаємо за неможливе і небажане.

Не кажучи вже про те, що таке одділення порушить загальну політичну рівновагу Європи, що воно може викликати чужоземне втручання і закінчитись новим поневоленням народів, що шукають волі, - це політичне одділення, щоб його здійснити і забезпечити на далі незалежність і силу нової держави, вимагало-б такого напруження економічних сил, якого така держава не змогла б витримати. Далі, коли-б такий державі і нечастило, вона конечно мусіла б підпасти під економічну і політичну залежність од дужчих сусідів; так, як це ми тепер бачимо у Румунії, Болгар, Сербії, Чорногорців і т. и. З другого-ж боку, народи, що складають сучасну Росію, за сотні літ спільного життя дуже багато внесли в загально-державний культурний і матеріальний капітал і - не можуть зрестись од нього. Не втворювати нові держави по старим зразком новинні тепер поневолені народи Росії; вони повинні йти до такого перероблення російської держави, як вже там вона не склалася, - щоб кожному народові була забезпечена свобода самостійного розвитку і життя на своїй землі.

Отже, ми не признаємо ні можливим, ні бажаним порушення

цілості і єдності Російської держави, а навпаки бачимо в тій цілості і єдності конкретну умову сили для забезпечення будуччини всіх народів Росії, - і про це заявляємо зовсім певно і рішуче.

Але ця цілість та єдність російської держави буде міцна і непорушена лише тоді, як народи, що складають Росію, будуть зв'язані між собою не військовою силою і централізацією урядування, а через справжню спільність інтересів, котру всі будуть признавати. Вживання трюхи не всіх економічних і політичних сил держави на те, щоб удержати служивими всі її ріжкі частини і щоб піддержати адміністративну централізацію, вже привело до того, що добробут народу і навіть зовнішня безпечність краю тепер не можна уважати за певні.

Один тільки єсть вихід з цього становища. По нашому глибокому переконанню, — це рішуча і коначна переробка державного урядування на національну і територіальну (краєву) автономію всіх країн Російської Імперії, котрих людність повинна одержати права самовираза і самоуправування.

Через те, маючи на увазі, що жодна з політичних партій Державної Думи не виставила досі питання про краєву автономію в усій повноті і для всіх недержавних народів Росії, а в тім і для нашого рідного краю - України, ми ставимо своєю особливою метою досягнути цього не резолюціями чи політичними програмами, а міцними державними установами; для цього, а також і для оборони всіх окремих інтересів України в загальному законодавстві, ми - рішили з'єднатись в одну українську парламентську громаду, повиходивши для того з партій, до котрих ми досі належали.

*Українське суспільно-політичне думка в 20 столітті:
Документи і матеріали: В 3 т. - Б. М., 1983. - Т. 1. - с. 160-161.*

15. Із статті "Холопська нужда", надрукованої в газеті "Громадський голос" (Львів)

14 червня 1907 р.

Нужда руських хлопів в Галичині вже загально звісна. Про ську нужду писали прихильні хлопам газети, говорили в соймі і в державній раді хлопські заступники. І здавалось би, що нема вже рятунку для нашого хлопа, бо задовго господарила в краю шляхта, задовго спихала всі тягарі краєві і державні на хлопа, задовго вже той хлоп дівив свою дрібну землю, задовго тиснулася його родина в нужденній лінійці, задовго він платив відсотки від довгів і лихву, і нині маса

хлопська так збідніла, що о правильній господарні рішній нема що говорити.

В найбільшій часті громад припадає на тисячу людей близько 9 соток таких, що не виказують жодного доходу або дуже малий, а зазедве відкаладають людей, що мають від 100 до 300 корон... доходу. Виходить з того, що в галицьким селі на сто люда є 90 нуждарів, а 10 заможних.

В багатьох околицях люди не їдять хліба, а живуть тільки горохом, фасолею і кукурузою. В разі хвороби не має хлоп жодної помочі ані обезпечення, і бували випадки, що через брак такої помочі втікало людське життя з бідного людського тіла.

У парі з нуждою іде темнота серед хлопської маси. В деяких повітах більше як половина хлопських дітей не ходить до школи і ростуть ті бідні діти без всякої освіти.

До чого ж довела така господарка в краю? До того, що наш хлоп, котрий не звик за ціле життя піти далі, як до повітового міста, кидав батьківщину, продавши остатки і тівав ген далеко за морє! Сотки тисяч нашого народу опинилося в Канаді, Бразилії і інших краях Америки, а внигна їх там галицький край!..

*Хрестоматія з історії Української РСР:
У 2 т. К., 1961 - Т. 2 - с. 551-552.*

16. Протести селян проти насильницьких методів запровадження аграрної політики Столипіна

*Телеграма селян с. Собківки Уманського повіту Київської губернії
на ім'я міністра землеробства*

9 березня 1910 р.

З пошаною просимо Державну раду і всіх панів міністрів не затверджувати законопроект про землеустрій, прийнятий Державною думою. Закон від 9 листопада погубить селянське землеволодіння. Селяни це бачать, почувать, заявляють начальству, але воно не слухає, силою примуше підписувати погоджувальні вироки; тих, що не бажають, саджають за ґрати і тримають доки вони не погодяться підписати.

*На заробітків.
Худ. М. Кудяков*

Тих, що відмовляються, ув'язнюють і стапом висилають з губернії на два роки. Всякій людині відомо, що в кожній общині земля не однако-ва: є хороша, посередня, погана; кому дають хорошу, кому посередню, а більшості погану. Сльози, горе в кожному селі. Почуваємо, відрубні не утримуються, їх розпродають, хто сп'яну, хто по нужді, а більшість через родинні сварки. Скуплять землю мужицьку куркулі сільські і прийшли різноплеміні, залишаться селянство безземельне і безробітне, а це не доведе до добра. Рятуйте хліборобів і разом з ними Русь православну, поки ще не пізно. Уповноважені 127 домохозяїв села Собівки Уманського повіту Київської губернії, вислані в Кишинів на два роки за те, що не погодились підписати вирок, складений місцевим начальством.

*Хрестоматія з історії Української РСР.
В 2 т. - К., 1961. - Т. 2. - С. 437-438*

17. Іван Франко. Кому це за сором?

*Відкритий лист до редакції "Правди"*⁹

Дуже здивувала мене і львівську поступову молодіж руську "Сучасна хроніка" в VI н-рі "Правди", особливо ж той її уступ, де редакція, звертаючись до галицької молодіж, радить їй "лишити забавку в космополітизм та гру в теорії, а взятися до практичної роботи і перш усього до придбання найбільшої суми такої власної освіти і знання, щоб здатися і тоді, коли доведеться вийти на широку ниву практичного життя, тямлячи перш усього свого бога, - рідний край, кланяючись перш усього своєму богові - рідній землі і народові - і пам'ятаючи, що перш треба жити, а потім філософувати".

...Що таке космополітизм, я і досі докладно не знаю. Знаю тільки, що майже кожний з тих, котрі уживають сього слова як закиду, розуміють під ним що іншого. Одні називають космополітами таких, що відріклися від своєї народності, а переходять до другої, другі хресять тим іменем таких людей, що держаться латинської поговорки: *Ubi bene ibi patria*¹⁰, треті розуміють під космополітизмом змагання до якогось абстрактційного вискочення з усяких національних рамок. Але найбільша частина закидів проти космополітизму - виходить на закиди проти усього "не нашого", против "чужих" теорій, "чужої" науки, "чужої" освіти. Скажу одверто, що оскільки перші три закиди вважаю зовсім недореч-

ними, то останній являється просто низьким і реакційним, а на лихо, здається, що іменно такий закид редакція "Правди" схотіла зробити галицько-руській молодіж. Се бачимо з того, що зараз немов для доповнення додала "не бавитись в теорії". Признаюсь, такого закиду я ніколи не надіявся почути від чоловіка мислячого і поступового, а тим менше від такого, хто хоч скільки-небудь знає галицько-руську молодіж, ту нещасну, богом забуту молодіж, котра при нашій чинішній шкільній системі може пройти і проходить цілу гімназію і цілий університет, ані разу не почувши імені Данте, Шекспіра і Дарвіна, котра проходить університет, не чувши ні одної лекції філософії, психології, історії літератур європейських (окрім німецької). Закидувати тій молодіж, що вона бавиться в теорії, се значить кривоаво глумитися над її змаганням придбати собі бодай поза університетом приватно, хоч одну-другу окрушину того загальноєвропейського знання, без котрого ніяк немислимий освічений чоловік...

Молодіж, іменно поки молода, повинна дбати про те, щоб обгорнути оком і духом якнайбільше світу, якнайширший кругозір, придбати якнайбільше теоретичного знання, принципів і ідеалів, бо пізніше, під вагою практичного життя, ніколи буде, а часто прийдеться черпати з того скарбу поглядів і ідеалів, придбаних в молодім віці...

Молодіж, поки молода, повинна набиратися всякого знання теоретичного, повинна, як ті пчолы, літати по всіх нивах людської освіти і культури, збираючи все, що піднімає і окрилює людський ум і убагородное серце, тямлячи тільки одно, що практичне життя жде її серед рідного народу і що все, чим багата і сильна людськість, буде в данім часі придатне і позитичне і для нашого народу. Нині не ті часи, щоб ми з своїм народом змогли відгородитися від Європи китайським муром. Нині народ наш домагається від нас служби на різних полях...

Історія філософії України. Хрестоматія. - К., 1993. - С. 402-405.

18. З листа К. Станіславського¹¹ до А. Кримського¹²

1911 р.

Ми, росіяни, глибоко співчуваємо стражданням українського народу і віримо, що сонце нового щасливого життя засяє над Україною, і її змучене серце розквітне в усій своїй чарівності, шелестіні золотих

⁹ Газета "Правда" національно-патріотичного спрямування видавалася на початку XX ст. на західноукраїнських землях.

¹⁰ Де добре, там і батьківщина.

¹¹ Станіславський Костянтин Сергійович (1863-1938) - видатний радянський (російський) режисер, актор, теоретик театрального мистецтва.

¹² Кримський Атангел Юхимович (1871-1942) - історик української мови і літератури, славіст, сходознавець.

українських ланів, у могутній народній творчості, у талантах прекрасного волелюбного народу.

Я палко люблю українську музику. Якщо Чайковського ми називаємо царедієм російської музики, то Лисенка - цього чудового і чаруючого красою своєї музики композитора - ми сміливо можемо назвати сонцем української музики.

Такі українські актори, як Кропивницький, Заньковецька, Саксаганський, Садовський - блискуча плеяда майстрів української сцени - ввійшли золотими літерами на скрижалі історії світового мистецтва і ні в чому не поступаються перед знаменитостями - Щепкіним, Мочаловим, Соловцовим, Недєліїним. Той, хто бачив гру українських акторів, зберіг світлу пам'ять на все життя.

Хай живе довгі віки народ, що дав світові безсмертного Шевченка.

*Братерство культур: Зб. матеріалів з історії
російсько-українського культурного
взаємовідносин. - К., 1954. - С. 234.*

19. Др. Лев Когут. Хто ми є?

Як перебував я за границею, одного разу мав я таку пригоду. Стрічаю між чужинцями чоловіка, із першого погляду пізнаю, що це наш чоловік, з Галичини чи з Буковини. Приступаю до нього і питаю по руски: "Хто ви є?" - "Я ... австріяк" - відповідає. - "Та не о се мені ходити - кажу - хто ви є, Русин чи Поляк?" - "А так, ніби я Русин" - каже вкінці незнакомий і ми почали балакати. Се було в Німеччині, а таке саме траплялось мені і в Росії. Стрінеш нашого чоловіка, питаєш хто він, а він не знає хто він і каже "австріяк". Знову ж від знайомих в Америці знаю, що там наші переселенці також не знають як назвати себе властиво перед чужинцями, тамошніми жителями. Називають себе або "австріяками", або "галічанами" - "галішанами". І чужинці знають "австріяків", "галішенив", а Русинів не знають, бо не чувають про них нічого. Так знають про себе наші люди за границею, на чужині, а не ліпше річ масть ся з сим в себе дома, в своєму краю.

Запитайте першого-ліпшого нашого чоловіка в Галичині хто він, а він відповість вам, що "християнин", або "католик", а той, що обряду латинського скаже, що він "Поляк", бо він "польської віри". Знову ж на Буковині скаже вам наш чоловік, що він "Волох", бо належить до "волоської віри". А на Україні, за кордоном, також від русина не

довідаєтесь, що він Русин. На запитання відповість, що він "руський", "християнин", або прямо "мужик". Натомість мало знайдеться таких русинів по сей і по той бік кордона, що дадуть добру відповідь, що вони Русини - Українці.

І так чоловік приходить на світ, живе не раз довгі літа і вмирає не знаючи, хто він був, з якої народности походив і т.д. А так бути не повинно...

Однак біда в тім, що як ми повисше довели, наш чоловік не знає хто він, до якої народности належить, та й через те не дбає про величане скрізь свого родового імені.

Наші люди не знають який вони нарід, не відносять, що то є нарід і народність і до того баламутять ся ще тим, що дуже часто народність, своє родове походження в'яжуть з вірою. Але таке причислювання себе до народности після віри є **хибним, неправдимим**. На се візьмімо за примір отсе: До греко-православної віри (Церкви) належать Русини, Москалі, Волохи, Болгари, Серби, Греки. Отже після того мали б вони бути одною народністю. Однак так не є. Мимо того, що усі народи належать до одної Церкви, кожний з них має себе за окремий народ, має свою окрему відмінну мову, свої інші звичаї.

...Віра не замінє народности. Приміром є так, що той самий нарід є двоякої віри. Масмо Німців. Одні з них є католиками, а другі протестантами, а mimo того і одні і другі однаково є добрими Німцями. Так само і з Русинами. Русини, ті самі, замешкують російську Україну, Галичину і Буковину. І ті, що на Україні і на Буковині є православної віри, а ті, що в Галичині, а в часті й на Буковині, є віри греко-католицької. А mimo того є вони всі одними Русинами, хоч і не одної віри.

Отже, хто ми є?

Русини-українці.

Чому?

Бо належимо до руско-української народности.

*Др. Лев Когут. Хто ми є?
Про українську народність,
державу і мову. - Чернівці, 1911. - С. 3-7.*

² Мається на увазі Наддніпрянська Україна, що знаходилася на той час у складі Російської імперії. (ред.)

20. Із резолюції Поронінської наради ЦК РСДРП "В національному питанні"

Вересень-жовтень 1913 р.

4. Щодо права пригноблених царською монархією націй на самовизначення, тобто на відокремлення і утворення самостійної держави, то с.-д. партія безумовно повинна відстоювати це право. Цього вимагають як основні принципи міжнародної демократії взагалі, так і особливо нечуване національне гноблення більшості населення, царською монархією, яка являє собою найбільш реакційний і варварський державний лад у порівнянні з сусідніми державами в Європі і в Азії. Щого вимагає, далі, справа свободи самого великоруського населення, яке небажати створити демократичну державу, якщо не буде витравлено чорносотенний великоруський націоналізм, підтримуваний традицією ряду кривавих розправ з національними рухами і виховуваної систематично не тільки царською монархією і всіма реакційними партіями, але й холопствующим перед монархією великоруським буржуазним лібералізмом, особливо в епоху контрреволюції.

5. Питання про право націй на самовизначення (тобто забезпечення конституцією держави цілком вільного і демократичного способу розв'язання питання про відокремлення) недоцільно змішувати з питаннями про доцільність відокремлення тієї чи іншої нації. Це останнє питання с.-д. партія повинна розв'язувати в кожному окремому випадку цілком самостійно з точки зору інтересів всього суспільного розвитку і інтересів класової боротьби пролетаріату за соціалізм.

*КПРС в резолюціях і рішучих з'ясах,
конференцій і пленумів ЦК
В 2 т. - К., 1976. - Т. 1. - С. 375.*

21. З промови Г.І. Петровського на засіданні IV Державної думи з національного питання¹¹

Червень 1913 р.

<...> У Росії великоросів всього 43 %. Це значить менше половини населення, а тим часом усю ренту Росії визнано іноземницькою.

¹¹ Основну частину тексту промови написав В.І. Ленин з якою виступив у думі її депутат-більшовик Г.І. Петровський

Таким чином, більшість населення в Росії не має права і можливості говорити рідною мовою і зазнає безконечного насильства і гніту.

Тепер нашому великоруському націоналізмові і поміщицькому патріотизмові нема, здається, рівних в Європі, і не тільки в Європі, але навіть в Азії. В усюмо світі не знайти нічого гіршого, нічого ганебнішого за те, що витворяють у нас над пригнобленими народностями. Ніде на земній кулі нема такої дикої середньовічної установи, як смуга єврейської оселістю...

У цій клоаці розвиваються всякі адирства, і тільки на ґрунті тако-го огидного кріпосницького порядку можуть виникати такі безсоромні потворні справи, як справа Бейліса...

Переслідуються особливо слов'янські наші, білоруси, українці і поляки... Чорносотенці та їхні дакеї називають Росію великою слов'янською державою, мабуть, тільки тому, що в цій великій державі практикується найбільше гноблення слов'янських народностей. Арешти, обшуки, штрафи, поліцейські переслідування за таємне навчання рідної мови, - скажіть, де це ще збереглося? Де це може бути в XX віці?

Напр., таке невинне явище, як музичне товариство в Полтаві, там поліцеймейстер заборонив говорити українською мовою. Директор Миргородської гімназії, переглядаючи програму одного концерту, сказав, що коли буде сказано хоч одне слово на дураському українському діалекті, то не буде ні одного учня на цьому концерті. В Лебединській чоловічій гімназії директор теж забороняє говорити українською мовою, і, під час доведення якоїсь алгебраїчної теореми цією мовою, учневі було поставлено двійку. Можливо, ви скажете, що це дрібниця, але ви знаєте, що через ці двійки у нас в середніх навчальних закладах молодь кінчає життя самогубством.

Візьмемо офіційні дані "Ежегодника России" за 1910 р., видані міністерством внутрішніх справ, кошторис якого вам пропонують схвалити. Ці дані говорять, що в європейській Росії процент грамотного населення становить 30% - це менше половини того, що ми маємо в найвідсталішій з європейських країн - в Австрії.

Але, шп., якщо гідка і кріпосницька ганебна є взагалі російська неграмотність, охоронювана і насаджувана нашим урядом, то вона ще жахливіша на Україні. Я взяв сім чисто українських губерній, тобто губерній, де українське населення становить 2/3 всього населення. Це губернії: Полтавська, Подільська, Харківська, Київська, Волинська, Катеринославська, Чернігівська. І що ж виявилось? Ні в одній з цих губерній грамотність не досягає і тієї середньоросійської величини,

яку я шойно навів з офіційного щорічника. У Катеринославській губернії грамотних усього 29% населення, а потім вона спадає в дальших губерніях до 20%. Ось точні дані з урядової статистики, взяті відносно того, до якого руйнування і здичавіння веде наш уряд слов'янські нації великої слов'янської держави...

*Історія України. Хрестоматія:
У 2 ч. - К., 1996. - Ч. 1. - С.353-355.*

22. Війна і російська соціал-демократія

Із маніфесту ЦК РСДРП про імперіалістичну війну

Листопад 1914 р.

Європейська війна, яку протягом десятирчч підготовляли уряди і буржуазні партії всіх країн, вибухнула...

При даному становищі не можна визначити, з точки зору міжнародного пролетаріату, поразка якої з двох груп воюючих націй була б найменшим злом для соціалізму. Але для нас, російських с.-д., не може підлягати сумніву, що з точки зору робітничого класу і трудящих мас усіх народів Росії найменшим злом була б поразка

царської монархії, найбільш реакційного і варварського уряду, який гнобить найбільшу кількість націй і найбільшу масу населення Європи й Азії.

В Росії завданням с.-д. з огляду на найбільшу відсталість цієї країни, яка не завершила ще своєї буржуазної революції, повинні бути, як і досі, три основні умови послідовного демократичного перетворення: демократична республіка /при повній рівноправності і самовизначенні націй/, конфіскація поміщицьких земель і 8-годинний робочий день...

Перетворення сучасної імперіалістичної війни в громадянську війну є єдино правильний пролетарський лозунг, вказуваний досвідом Комуні, намічений Базельською /1912 р./ резолюцією і впливаючий з усіх умов імперіалістичної війни між високо розвинутими буржуазними країнами. Хоч би якими великими здавалися труднощі такого перетворення в ту чи іншу хвилину, соціалісти ніколи не відмовляться від систематичної, наполегливої, неухильної підготовчої роботи в цьому напрямі, раз війна стала фактом.

Тільки на цьому шляху пролетаріат зможе вирватися із своєї залежності від шовіністичної буржуазії і, в тій чи іншій формі, бльш чи менш швидко, зробити рішучі кроки на шляху до дійсної свободи народів і на шляху до соціалізму.

КПРС в резолюціях і рішеннях з Тоді, конференцій і пленумів ЦК. В 2-х томах. Т. 1. - К., 1976. - С. 395 - 396.

23. Документи "Союзу визволення України" Наша платформа

1914 р.

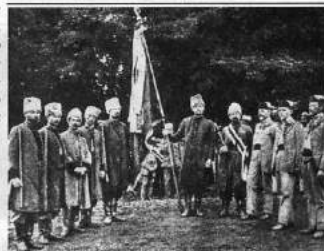
Українські землі по обидва австро-російського кордону є не тільки одним з головних теренів сучасної європейської війни, а також одною з причин і предметом війни.

Українці добре розуміють, що у війні сій ходить головню о їх долю, ходить о те, чи в результаті війни український Південь в Австрії буде знищений, чи українське життя розвіте також по той бік Збруча, аж за Дніпро і над Чорне море, і тому не можуть зоставати ся німими свідками теперішніх подій, а голосно і рішучо підносять свої неоспоримі права на національну самостійність.

Об'єктивна історична конечність вимагає, аби між західною Європою і Москвіщиною повстала самостійна українська держава. Потрібне се для осягнення і утрєвлення європейської рівноваги, є се в інтересі народів австро-угорської держави, а передовсім в інтересі німецького народу в обох царствах, а для українського народу було б се здійсненієм вікових його мрій і зусиль.

В зрозумінню сеї історичної конечности російської Україніш покликали до жита центральну загально-національну організацію, яка взяла на себе репрезентацію під теперішню хвилю національно-політичних і соціально-економічних інтересів українського народу в Росії. Організацією сею є Союз визволення України.

Освячення прапора сілових стрільців. Ченівці, 1914 р.

В Союзі репрезентовані всі ті політичні напрями, що стоять на становищі державної самостійності українського народу, а реалізацію своїх національно-політичних і економічних стремлень в даний момент зв'язують з розбиттям Росії у війні.

Національно-політичною платформою Союзу є державна самостійність України.

Формою правління самостійної української держави має бути конституційна монархія, з демократичним внутрішнім устроєм політичним, однопалатною системою законодавства, громадянськими, мовними і релігійними свободами для всіх національностей і віросповідань, з самостійною українською церквою.

На випадок прилучення до Австрії більшої чи меншої українсько-російської території буде Союз обстоювати за створенням з усіх земель, заселених українським народом в Австрії, особного автономного краю.

Одночасно зі збудуванням самостійної української держави має бути переведена радикальна аграрна реформа на користь селянства. Є це основний економічний постулат визволення України...

Практичною своєю задачею ставить Союз визволення України:

1. Організацію українських суспільних сил для переведення в жите постулатів Союзу.

2. Переведення національної громадсько-політичної організації українсько-російських земель, о скільки вони будуть окуповані у війні з Росією.

3. Приготовлення скликання українського національного конгресу, який би заняв становище про форму правно-державної організації відрізаних від Росії в наслідок війни, чи на основі рішення міжнародної конференції українських земель, про внутрішній політичний устрій, аграрну справу і пр.

4. Виступи в обороні інтересів українського народу і його національно-державних змагань перед правительством воюючих держав і перед міжнародними конференціями.

5. Популяризацію української справи в Європі через видавництво публікацій, кореспонденцій і пр.

Союз визволення України в своїй діяльності стоїть в контакті з актрійськими Українцями.

Затис добровольців для "патріотичного" наступу на фронтах Першої світової війни, 1914 р.

Вірять в остаточну перемогу австро-угорської і німецької армій, в розбиття Росії, вірять Українці і в те, що на руїнах російської імперії, єї тюрми народів, встане Вільна Самостійна Україна.

Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті; Документи і матеріали; В 3 т. - [Б. м.], 1983. - Т. 1. - С. 216 - 217.

24. Політичні орієнтації ТУП¹⁵ в роки Першої Світової війни

За спогадами Євгена Чикаленка

В Києві я помітив, що українці трохи підбадьорились, що на весну (1915 р. - Ред.) в Київ прийдуть німці, і висловлювались за те, що українцям не треба виходу тікати...

Зібралася ТУПівська рада, на якій ухвалено написати відозву до російського й закордонного громадянства; в ній говорилось, що ми, українці, з початку війни зацїли нейтральне /нейтральне - Ред./ становище і не виступали ні за, ні проти війни, а тепер постановили виступити рішучо проти війни, бо вона тільки знищить наш край, як уже знищила Галичину та частину Волни, і не принесе нічого корисного. В. Леонтович та А. Вязлов висловлювались проти такої рішучої заяви, бо вона йде всупереч з думками російської інтелігенції, що нас і так обвинувачує вже не тільки уряд, але й громадянство в сепаратизмі. Спіради, барон Ф.Р. Штейнфельд, якого вибрано було підчас війни, на одних загальних зборах в члені ради ТУП-у, заявив свій протест проти того, що рада ТУП-у виходить з нейтральної позиції, якої обіцяла триматися з початку війни, а через те він, як кадет, не може зоставатися в українській організації. Він та інші кадети дорікали нам, що ми прагнемо приходу на Україну німців і не хочемо зрозуміти, що німці поневолять та пригнітять нас, як поляків у Познаньщині. На це ми відповідали, що ...коли німці не змогли омічтити таких близьких своїх сусідів, як поляків, то нам вони нічого не зроблять та й намагатися не будуть нас оміччувати. Правда, вони будуть нас визискувати економічно, але це потім вийде нам на користь: за всяку науку треба

¹⁵ Товариство Українських Поступовців. Створене як громадсько-політичне об'єднання в 1908 р. після розгрому в роки столітньої реакції українських політичних партій.

платити, а німці принесуть на Україну свої капітали, заведуть індустрію та промисловість, як у Лодзі; навчають наших селян, щоб у їх хліб родив не по 40 родив з десятини, як тепер у середньому, а по 122 пуди з десятини, як родить у Германії на далеко гіршому ґрунті. Огі фабрики та інженери, що переїдуть на Україну, в другому або в третьому поколінні вже пороблять українцями, як їх багато поробилося в Польщі поляками, а в Росії - "істинно-руськими".

Німці нам не страшні; кацали страшніші, але не через те, що вони нас обрусять; коли не обрусили нас за 250 років, то не зможуть обрусити й далі. Вони страшні нам своєю некультурністю: під московським пануванням наш народ не розвинувся, а понизився культурно, навіть став менше грамотним, як про це свідчать "Румянцевская опись", а якої видно, що в 17 столітті на Україні було більше шкіл, як при заведенні земств, в 19 столітті. А коли порівняти культурний стан фінсько-литовських народів під російським та німецьким пануванням, то ще яскравіше побачимо, що німці нам не бояться треба, а прагнути...

Святе Чикаленко *Модернізм, 1907 - 1917. - Львів, 1931. - С. 484 - 486.*

25. Іван Лисяк-Рудницький. Українці в Галичині під австрійським пануванням

Напередодні першої світової війни українське населення Австро-Угорської імперії становило близько чотирьох мільйонів чоловік. Воно було поділене між австрійськими провінціями Галичиною /3 380 000/ і Буковиною /300 000/ та Угорським королівством /470 000/ <...>

Польсько-українські стосунки були головною внутрішньою проблемою Галичини. Боротьба між двома спільнотами, що відкрито вибухнула 1848 р., точилася з дедалі більшою напрутою і лютою з року в рік і з десятиліття в десятиліття. Конфлікт відбивався не лише на тих частинах польського і українського народів, які проживали в Австрійській імперії, але мав також фатальний вплив на історичну долю Польщі й України взагалі <...>

Паніване становище польської національності підтримувалося соціальними привілеями земельної аристократії та верхівки середнього класу. І, навпаки, для українців боротьба за національне й соціальне визволення була єдиною. Тому польський дослідник міг твердити: "Те, що селянин став синонімом русина, а поляк - синонімом пана, стало

фатальним для нас... Соціальний елемент національного питання непорівняно подешевше, спрощує русинам працю над пробудженням національної свідомості руського народу, а нам утруднює оборону нашого становища".

<...> Обидві спільноти дивилися на свій теперішній конфлікт крізь призму великої війни XVII ст. між польською шляхтою і українським козацтвом. Ці стереотипи посилювала література. Талановиті й надзвичайно популярні історичні романи Генрика Сенкевича неабияк спричинилися до вироблення у польських головах уявлення про українців як бунтівних варварів.

Польську позицію добре резюмує заява, що її зробив незадовго до падіння Австрійської імперії не крайній націоналіст, а проинімовий учений поміркованих поглядів, і, як він сам казав, прихильник польсько-українського примирення: "Польська суспільна думка сприймає цю провінцію як, сказати б, доручене їй майно, до розподілу якого в будь-якому вигляді допустити не можна... Поляки мають священний обов'язок, бачити в Галичині "історичну область", де вони покликані бути за господаря дому... Українців треба було постійно тримати подалі від важелів політичної влади, а освітні й господарські можливості української спільноти старанно обмежувати, щоб не спричинити незручностей "господарям дому".

Український погляд висловив Іван Франко: "Ми бажаємо повної національної і політичної свободи... полякам. Але тільки під тим необхідним умов'ям, якщо вони раз назавжди зречуться опіки над нами, раз назавжди покинуть думку будувати історичну Польщу на непольських землях, а стануть так само, як і ми, на становищі Польщі чисто етніографічної" <...>

Близько 40% галицької території належало латифундіям. Обсяг сільськогосподарської продукції був найнижчий серед усіх австрійських провінцій. Селяни використовували примітивні, майже середньовічні знаряддя та методи виробництва. Село зацугалося в трагічний сітці неписьменності, лихварства й алкоголізму. Процес урбанізації й індустріалізації йшов повільно <...>

Тиск перенаселення поміякшувався заоканською еміграцією - переважно до Сполучених Штатів Америки, але частково також до Канади та Бразилії. Підраховано, що від 1890 до 1913 р. близько 700 - 800 тисяч австро-угорських українців /з Галичини і Закарпаття/ покинули свій край; це становило від третини до половини всього приросту населення за цей період. Важливим був також рух сезонних робітників до різних європейських країн, головним чином до Німеччини. У 1907 - 1912 рр. туди виїждало в середньому близько 75 тисяч

емігрантів щороку. Українські організації уклали угоди з німецькою владою щодо набору й умов праці мігрантів, що польська преса витлумачила як доказ прусько-української анти польської "інтриги". Як американські емігранти, так і європейські сезонні робітники мали змогу ошадити гроші, велику частину яких вони надсилали додому. Вперше у руках східногалицьких з'явилася готівка<...>

Іван Дісяк - Рудницький. *Історичні есе: В 2 т. - К., 1994. - Т. I. - С. 413, 423 - 425, 434.*

26. Микита Шановал. Досвіди революції

Суспільство на Україні перед революцією мало характеристику вже децю змінену, ніж сто років перед тим.

Головна соціальна група, 3/4 населення, селянська, котра зайнята хліборобською продукцією на своїй землі. Малоземельна і безземельна групи обробляли поміщицьку землю. Хліборобська продукція з селянських земель йшла головним чином на споживання, а з панських земель - на утримання міст, промислової і торгової соціальних груп.

Розвинулись дуже соціальні групи: промислова, торгова, адміністративна і культурно-творча.

Всі ці соціальні групи творили суспільство на Україні як господарську і політичну цілість, котра була недиференційною частиною всеросійського суспільства. Щоб ясніше бачити структуру суспільства на Україні, ми абстрагуємося від всеросійського суспільства, кладемо мислено межу між Росією і Україною. З національно-українського погляду суспільний поділ праці на Україні має таку структуру:

- 1) хліборобська продукція з погляду права власності у двох групах: селянсько-українській і поміщицькій неукраїнській /московській і польській переважно/;
- 2) промисловість велика, середня і частина дрібної в руках чужонаціональних груп: московської, польської, єврейської і закордонного капіталу;
- 3) торгівля в руках єврейських, московських і польських, почасти несвідомо національної української міщанської і дуже мала частина - в руках української споживчої кооперації;
- 4) культурна творчість в руках чужонаціональної, ідеологічно московської інтелігенції, дуже мала частина - в української інтелігенції.
- 5) політична адміністрація і війське виключно в руках чужонаціональної, московської, групи.

Національно-українського свідомою частиною суспільства на Україні була тільки інтелігенція, в інших групах суспільства українці (маються на увазі національно-свідомі - Ред.) рахуються одиницями (3 - 4 поміщики, 4 - 5 міських домовласників, 200 - 300 робітників, кількост селян). Українська інтелігенція, хай її було стільки, як рахували московські чорносотенці, числяла 30 000 душ, тобто 1% від всієї етнографічної маси, коли її рахувати за 30 мільйонів (під Росією)...

Наша інтелігенція розміщувалася майже виключно в сфері культурної служби: письменство, наука, вільні професії (лікарі, адвокати тощо) і почасти в економічній сфері, спеціально в апараті обміну (кооперація). Спроби професійного обчислення наших сил не робилися, але в 1917 році виявилось, що ми маємо: кількост народних вчителів, кількост кооператорів, кілька попів, кілька лікарів, інженерів, адвокатів, юристів, 5 - 6 лісоводів, два десятки агрономів, 3 поміщики, кілька торговців нижчого калібру, жодного великого підприємства, банку (не рахуючи кредитної кооперації), жодного генерала, кілька штаб- і оберофіцерів.

Це все показує, що основні соціальні функції в господарстві - продукція, обмін, а також в культурній і політичній сферах обслуговувалися на Україні неукраїнськими частинами суспільства. Суспільний поділ праці відбувався не всередині української нації, а ззовні її: українська етнічна маса (селянство) виробляла тільки частину хліборобської продукції, інтелігенція - частину культурної, а всі інші суспільні функції виконувалися чужими елементами суспільства. Отже, поділ праці між українськими і неукраїнськими елементами творив суспільство як міцний зв'язок на Україні. Суспільство на Україні є цілість з погляду структури і функцій, але разом з тим - велика нецілість з погляду національно-культурного і суспільно-психологічного.

Ці структурні елементи суспільства мають різну культурну характеристику.

Поміщицтво - могутнє і сильне своєю національною (московською чи польською) свідомістю, має повноту політичних прав, опирається на своє право власності на землю і визискує працю бідного селянства, котре складає 2/3 всієї селянської маси. Має дуже державну централістичну ідеологію, всі культурно-психологічні й ідеологічні зв'язки прив'язують його до московського центру і самодержавства, яке з погляду поміщичтва є найкращою формою захисту поміщицьких і московсько-колоніальних інтересів на Україні. Поміщики мають повноту влади в місцевих самоуправах (*земствах*).

Промислова буржуазія і фінансовий капітал. Надзвичайно сильний,

енергійний клас, що витворився історично з усіх класів, головним чином з міського люду, з торговців, ремісників, поміщиків і спекулянтів. Національно-московський за походженням або за ідеологією. Зленационалізований українці і євреї займають деяке місце в цій класі. Єврейство працює головню в сфері фінансовій. Вся промисловість в руках цього класу (гірництво, сільськогосподарська промисловість і т. д.). Національно-українських свідомих елементів у цій сфері суспільного життя нема (крім одиниць).

Обида. Переважно в руках єврейських, московських та польських. Участь українців, та й то лише в дрібній торгівлі, мікроскопічно мала. Деяка частина постачання в селах поволі переходить в руки кооперації, котра носить український характер, але з нею конкурує вся міська і частково провінціальна кооперація неукраїнська.

Обидва класи - промисловий і торговий - фінансово-економічно організовані як органічна цілість з московським суспільством. Організаційні центри - господарські і фінансові - не на Україні, а в Москві, в Польщі, в деякій частині - за кордоном. Закордонний капітал працює у повній спільні з московським.

Обидві групи утримують в своїх руках переважну більшість всієї продукції і обміну, разом з поміщицтвом утворюють могутню частину суспільства.

Інтелекція (в широкому значенні) разом з попередніми групами складає переважну більшість населення міст і виконує культуру, політично-адміністративну, посередницьку і т. п. службу. Вся інтелекція перейнята московською ідеологією, централістично-бюрократичними методами праці і вважає за свій центр Московщину, центр ідеологічний, культурний, директивний. Ця інтелекція, як і всі попередні групи, ненавидить саму ідею місцевого українського суспільства, не бере ніякої участі в українській культурній праці для української етнічної маси, а навпаки: працює української інтелекції поборює і натомість йде могутнім натиском проти українства і сидкується за всяку ціну розбити форми і підвалину українського народного побуту, викоринюючи всілякі риси оригінальності і самобутності українських несвідомих мас.

Таким чином, культурно-психологічно суспільство на Україні поділялось на дві нерівні частини: неукраїнську, в руках якої була вся індустріальна продукція, половина хліборобської, весь обмін, вся адміністрація, майже вся культурна праця - з одного боку, і українська, у якій була частина хліборобської продукції (селянської) і мала частина культурної, нелегальної, праці (інтелекція). На поміщицьку харчову продукцію опиралося постачання міст, утримування промислового,

торгового, адміністративного, політичного, військового й інтелекційно-службового населення, тобто життя неукраїнських культурно і антиукраїнських по суспільних стремліннях соціальних груп опиралося на свою господарську автарку, самоостачальність, самостійність. Підставою цієї соціальної незалежності пануючих груп була праця українського напівголодного селянина, що був об'єктом визиску колоніального (по своїй характеристичі), пануючого населення України.

Перед цими могутніми соціально-пануючими групами стояло українське селянство і інтелекція.

Українське селянство - національно так несвідоме, як сто років перед тим, дещо навіть заражене принишленими поняттями про свою "руськість", ніби національну тождність з пануючими групами. Селянство без національного імені, бо стара назва "руський" була історично вже наповнена антиукраїнським змістом, а "українець", "Україна" вважалися за слова злочинні, нелегальні, некультурні. Українська маса не має права на школу. До 1917 - жодної української школи, а натомість багато московських як провідників антинациональної, централістично-бюрократичної, клерикальної, монархічної московської пропаганди.

Українське селянство протягом ста років обробляється пануючими в антиукраїнському напрямі, тобто всілякими засобами. У ньому викоринюють навіть підстави для витворення ідеї місцевого, українського суспільства. Тому викоринюється мова, пісня, мистецтво, побут і т. д., взагалі всякі індивідуальні риси.

Селянство під натиском господарських і людських кривд протягом століття бореться: в першій половині - проти кріпацтва, в другій і далі - за землю. Повстає під впливом безпосередніх утисків, рухається іноді неясними споминами про волю козацьких (1854 - 1855 роки), повстає просто, повстає під впливом агітації і чуток про царську милість; нарешті, 1902 року повстає проти поміщиків, губить віру в царя, але не має ясных понять політичних, бо не усвідомлює себе національно ні "по-руському", ні по-українському. Це сира маса, що провадить майже вегетативний спосіб життя, не усвідомлюючи своєї колективної сили, не маючи колективного ідеалу. Селянська думка не має ніякого соціологічного світогляду ні в якій формі: ні в релігійній, ні в суспільно-політичній, ні в національно-культурній. В такому становищі були 3/4 населення України. Над цією аморфною масою панувала 1/4 населення, національно, суспільно-політично і культурно іншого, об'єктивно антиукраїнського напрямку ...

27. З листа В.І. Леніна до Інеси Арманд

Січень 1917 р.

<>У нас було недавно двоє втікачів з полону. Цікаво було подивитися "живих", емігрантшиною не повівчених людей... Надзвичайно цікаво було подивитися і послухати. Пробув /йдеться про одного з двох - Ред./ рік у німецькому полоні /взагалі там тьма страхіть/, в таборі з 27 000 чол. українців. Німці влаштуовують табори за націями і всіма силами відколюють їх від Росії; українцям підіслали спритних лекторів з Галичини. Результати? Тільки, мовляв, 2 000 були за "самостійність" /самостійність в розумінні більше автономії, ніж сепарації/ після місячних зусиль агітаторів! Всі інші, мовляв, випадли в люті при думці про відокремлення від Росії і перехід до німців або австрійців.

Факт знаменний! Не вірити не можна. 27 000 - число велике. Рік - строк великий. Умови для галицької пропаганди - архісприятливі. І все ж близькість до великорусів брала гору! Звідси не випливає, зничайно, нітрохи невірність "свободи відокремлення". Навпаки. Але звідси випливає, що може-таки від "австрійського типу" розвитку доля Росію врятує.

В.І. Ленін про Україну. - К., 1957. - С. 422.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Чим різняться між собою програмні документи українських політичних партій, зокрема стосовно державного статусу України, державно-політичного устрою, соціальних вимог.

2. У чому полягав політичний радикалізм М. Міхновського?

3. Який висновок стосовно ролі інтелігенції в українському суспільно-політичному житті та її чисельності можна зробити на основі спогадів Є. Чинаєнка?

4. Назвіть найхарактерніші соціальні риси у робітничих і селянських виступах проти існуючого суспільного ладу.

5. Підтвердіть чи спростуйте твердження, що РСДРП була партією Всеросійською. Яким вона вбачала статус національних соціал-демократичних партій?

6. Що таке Українська трудова громада в Другій Державній думі? В чому полягала суть її аргументації щодо неопітності відокремлення України від Російської імперії?

7. Назвіть основну суть століпінської аграрної реформи. Чим повинні її несприятливості українським селянством?

8. На основі соціологічних узагальнень М. Шаповала зробіть висновки щодо необхідності поєднання соціальних і національних аспектів визвольної боротьби українського народу.

9. Назвіть основні критерії визначення своєї національної ідентичності, якими переважно користувалися західноукраїнці на початку XX ст.

10. На яких концептуальних засадах бачилося розв'язання національних проблем в Російській імперії білгородською партією?

11. У чому полягала принципова відмінність у відношенні до першої світової війни російської соціал-демократії і організацій, що репрезентували український національний рух?

12. Назвіть основні причини /історичні, соціальні/, що обумовлювали гостроту українсько-польських відносин на початку XX ст. Якими бачилися умови розв'язання українсько-польського протистояння?

13. Які наміри переслідувала Німеччина, розділяючи військово-політичних російської армії за національними ознаками?

Розділ 10.

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917-1920 рр.

1917-1920 рр. - найдраматичніші й найгероїчніші роки у долі українського народу ХХ століття.

Лютнева (1917 р.) революція в Росії привела до падіння монархії (1-5) і відкрила можливість проведення демократизації суспільного життя імперії. У зв'язку з цим на території Росії почали виникати значна кількість партій і організацій, які ставили перед собою різні соціально-економічні й політичні завдання та цілі.

В Україні активізація громадського життя проявилася у створенні Центральної Ради, яка взяла на себе функції Всеукраїнського політичного центру і з перших днів свого існування поведла боротьбу за національно-державне відродження українського народу.

Про діяльність Центральної Ради у цьому напрямку весною 1917 р. свідчать документи 5, 8, 14, 17-21, 24, а про суспільно-політичне становище в Україні цього періоду документи 6, 7, 9-13, 15, 16, 22, 23.

Восени 1917 р. в Росії назріла чергова революційна криза, яка завершилася жовтневим збройним повстанням в Петрограді, падінням Тимчасового уряду, проголошенням ІІ Всеросійським З'їздом Рад встановлення радянської влади на території Росії, обранням нового вищого законодавчого органу і виконавчої влади - Ради Народних Комісарів на чолі з В. І. Леніним.

Вивчити цей період, боротьбу за монополітичні перетворення, державне і культурне будівництво в Україні після жовтневих подій, відношення різних політичних сил цих процесів, загострення громадянського протистояння в суспільстві і переростання його у громадянську війну, встановлення радянської влади в Україні, проголошення незалежності УНР і визнання її на міжнародній арені, допоможуть документи 25-50.

Внутрішнє становище в Україні весною 1918 р. висвітлюють документи 51-53.

Період гетьманування П.Скоропадського, соціально-економічне і політичне становище, що склалося у державі літом-восени 1918 р., його культурна політика відображено у документах 54-61, 63-68.

Про правління Директорії УНР її зовнішньополітична діяльність свідчать документи 62, 69, 70, 75, 77, 90, 91.

Проголошення ЗУНР і боротьбі її за незалежність присвячені документи 65, 74.

Вивчити діяльність другого і третього радянських урядів, їх соціально-економічну і культурну політику, відносини з різними політичними силами, боротьбу з Денікіним, міжнародно-правові взаємини допоможуть документи 71-73, 76, 78-89, 92-97.

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ

1. Повідомлення Тимчасового Комітету Державної думи про владу.
2. Повідомлення Тимчасового Комітету Державної думи про склад нового уряду.
3. Зречення Государя Імператора Миколи ІІ від престолу російського і відмова від верхньої влади.
4. Декларація Тимчасового уряду про його політичні завдання.
5. Відозва Української Центральної Ради до Українського народу.
6. 3 постанов установчого з'їзду Союзу українських автономістів-федералістів.
7. 3 резолюції з'їзду української партії соціалістів-революціонерів.
8. 3 резолюції Українського Національного З'їзду.
9. Повідомлення про запровадження 8-годинного робочого дня і обрання 5 березня 1917 р. заводського комітету на Київському Арсеналі.
10. Постанова загальних зборів сесії с. Антішівки Золотоніського повіту з вимогою припинення імперіалістичної війни.
11. Телеграма - протест Корілівської Ради робітничих і солдатських депутатів проти ноні Милкова.
12. Рішення з'їзду вчителів Звенигородського повіту Київської губернії про необхідність створення українських народних шкіл.
13. Рішення Харківського комітету РСДРП(б) про створення Червоної гвардії.
14. Резолюція Української Центральної Ради 3-го червня 1917 р. з приводу відповіді Тимчасового уряду на домагання, проізовані делегатами Української Центральної Ради.

15. Резолюція мітингу прінків Донбасу з вимогою передачі дієї влади Радам і встановлення контролю над виробництвом.
16. Присяга селян Центральної Ради.
17. З Першого Універсалу Української Центральної Ради.
18. З Другого Універсалу Української Центральної Ради.
19. Статут Генерального Секретаріату.
20. Склад Центральної Ради.
21. Тимчасова інструкція Генеральному Секретаріату Тимчасового уряду в Україні.
22. Резолюція II-го Всеукраїнського учительського з'їзду в Києві.
23. Резолюції Київського комітету РСДРП(б) прийняті на зборах робітників київських підприємств про необхідність вжити рішучих заходів в боротьбі з хлібозаводою.
24. Постанова з'їзду представників народів Росії, скликаного Українською Центральною Радою, про Раду народів і про національно-персональну автономію.
25. Донесення Глухівського повітового комісара головному управлінню в справах міліції про більшовицьку раду в Глухівському повіті Чернігівської губернії.
26. Повідомлення про кількісне зростання партійних організацій та посилення впливу більшовиків у промислових центрах Донбасу.
27. Із зведень головного управління в справах міліції про аграрний рух у Катеринославській губернії.
28. Звернення Генерального Секретаріату до всіх громадян України.
29. Резолюції IV з'їзду Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії.
30. Постанова III українського національного з'їзду Київщини про землю.
31. Третій Універсал Центральної Ради.
32. Офіційне пояснення Генерального Секретаріату щодо земельної справи.
33. Із програмних засад Української Демократично-хліборобської партії.
34. Закон про виключне право Центральної Ради видавати законодавчі акти УНР.
35. Маніфест до українського народу з улічтиваними вимогами до Української Ради.
36. Резолюції I Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів у Харкові.
37. Про автономію Донецького та Криворізького басейнів.
38. Постанова Всеукраїнського з'їзду самостійників-соціалістів у справі земельної реформи.
39. Підсумкова таблиця виборів в Українській Установчі збори.
40. Коментарі до підсумкової таблиці Українських Установчих зборів.
41. Повстання на заводі "Арсенал" в м. Києві.
42. Паєта "Народна воля" про більшовицьке повстання у Києві.
43. Спогади Д.Дорошенка про участь студентів і гімназистів м. Києва у битві під Крутами.
44. Із тимчасового земельного закону, затвердженого Українською Центральною Радою.
45. Закон про національно-персональну автономію, ухвалений УЦР 9 (22) січня 1918 р.
46. Четвертий Універсал Української Центральної Ради.
47. Спогади Д. Дорошенка про муравіювські репресії жителів м. Києва в січні 1918 р.
48. З мирного договору між Українською Народною Республікою, з одної, і Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з другої сторони.
49. Із німецько-українського додаткового договору до мирного договору між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з однієї сторони і з Української Народною Республікою з другої сторони.
50. Закон Центральної Ради про державну мову.
51. З рішень II Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів.
52. Наказ головнокомандуючого окупаційними військами в Україні генерала Ейхгорна про відновлення землекористування поміщиків і куркулів та їхнє право на урожай.
53. Конституція Української Народної Республіки.
54. Універсал гетьмана Павла Скоропадського.
55. Закон про тимчасовий державний устрій України.
56. Резолюція Звенигородського селянського повітового з'їзду на установлення гетьманської влади.
57. Повстанський рух проти німецько-австрійських військ в Україні.
58. Репресії свирейського населення австро-німецькими окупаційними військами.
59. Із рішень Першого з'їзду КП(б)У.
60. Статут тимчасових земельно-ліквідаційних комісій.
61. Закон про обов'язкове навчання української мови і літератури, а також історії та географії України у середніх школах.
62. Політичні засади Українського Національного Союзу.
63. Наказ міністра народної освіти про утворення національної нижчої початкової школи.
64. Цифрові відомості про постачання продуктів і сировини Україною згідно торговельного договору України з центральними державами.
65. Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії, ухвалений Українською Центральною Радою.

66. Закон Української Держави про заснування Української Академії наук.
67. Наказ гетьмана П.Скоропадського про призначення діючих членів Української Академії наук.
68. Постанова Ради Міністрів уряду П.Скоропадського про передачу влади Директорії.
69. З декларації Директорії Української Народної Республіки.
70. Акт Директорії про віддання всіх українських земель.
71. Постанова Тимчасового робітничо-селянського уряду України про створення волосних і сільських комітетів бідноти.
72. Про відокремлення церкви від держави та школи від церкви.
73. Про передачу всіх шкільних закладів у відання відділу освіти.
74. Закон Західноукраїнської Народної Республіки про мови на її території.
75. Із слоганів В. Винниченка щодо мирного договору між директорією УНР і Раднаркомом РРФСР та причини його невиконання.
76. Про карність агітації, спрямованої на підбурювання національної ворожбачі.
77. З договору Директорії з Антантою про спільну боротьбу проти Радянської влади в Україні.
78. Про скасування плати за навчання в школах.
79. З Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки.
80. Декрет Всеукраїнського Виконавчого Комітету Рад про загальнодержавний облік і розподіл продовольчих продуктів і речей домашнього господарства.
81. Постанова Центрального Виконавчого Комітету Рад України про необхідність об'єднання військових і матеріальних сил Радянських республік.
82. Декрет Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад про військовий союз радянських республік Росії, України, Латвії, Литви, Білорусії та Криму для боротьби проти імпералістів.
83. Меморандум Української Комуністичної партії Виконавчому Комітету Комінтерну.
84. Постанова адміністрації Денікіна про обмеження вивчення української мови у системі освіти.
85. Резолюція губернального делегатського учительського з'їзду Полтавщини на денікінський наказ від 21 вересня 1919 р.
86. Білий терор (документи осіні 1919 р.).
87. Програма Української Комуністичної партії.
88. Закон Всеукраїнського Революційного комітету про землю.
89. Із декрету ВУЦВК про застосування в усіх установах української мови парівні з великоруською.

90. Про політичну конвенцію між Польщею і Україною.
91. З військового договору Директорії з урядом Польщі.
92. Постанова РНК про українську мову в школах і радянських установах.
93. Проект декларації революційної повстанської армії України (махновців), (прийнята Військово-Революційною Радою партії на засіданні) 20 жовтня 1920 року.
94. Умови попередньої угоди з політичного питання між Радянським урядом і революційною повстанською армією України (махновців).
95. Наказ армії Південного фронту "Про ліквідацію анархії і беспорядків у повстанській армії Н. Махна".
96. Союзний робітничо-селянський договір між РСФСР і УСРР.
97. Постанова РНК "Про Академію наук".

1. Повідомлення Тимчасового Комітету Державної думи про владу

27 лютого 1917 р.

Тимчасовий комітет: членів Державної думи у важких умовах внутрішньої розрухи, викликаню політикою старого уряду, змушений ваяти у свої руки відновлення державного і громадського порядку. Усвідомлюючи всю відповідальність за прийняте ним рішення, Комітет виражає впевненість, що населення й армія допоможуть йому у важкому завданні створення нового уряду, який відповів би вимогам населення і користувався його довірою.

Голова Державної думи Михайло Роздзяко (всього 11 підписів)
27 лютого 1917 р.

Российское Законодательство X-XX веков: Т. 9. - М., 1994. - С. 118

2. Повідомлення Тимчасового Комітету Державної думи про склад нового уряду

2 березня 1917 р.

Виконавчий комітет Державної думи оголошує наступний склад нового уряду:

1. Кн.Г.Є.Львов - голова Ради міністрів і міністр внутрішніх справ;
2. П.М.Мілюков - міністр іноземних справ;
3. О.Ф.Керенський - міністр юстиції;
4. Н.В.Некрасов - міністр шляхів сполучення;
5. О.І.Коновалов - міністр торгівлі і промисловості;
6. О.А.Мануйлов - міністр народної освіти;
7. О.І.Гучков - воєний міністр і тимчасово морський;
8. А.І.Шингарьов - міністр землеробства;
9. М.І.Терещенко - міністр фінансів;
10. І.В.Годнев - державний контролер;
11. В.М.Львов - обер-прокурор Св. Синоду.

Российское Законодательство X-XX веков. - С. 120-121.

3. Зречення Государя Імператора Миколи II від престолу російського і відмова від верховної влади

2 березня 1917 р.

Ставка.

Начальнику штаба.

У дні великої боротьби із зовнішнім ворогом, який прагне майже три роки поневолити нашу Батьківщину, Господу Богу було угодно послати Росії нове тяжке випробування. Розпочалися внутрішні народні заворушення, які загрожують тяжко відбитися на дальшому веденню тривалой війни. Доля Росії, честь нашої героїчної армії, добробуток народу, майбутнє дорогої нашої Вітчизни, вимагає довення війни за всяку ціну до переможного кінця.

...У ці вирішальні дні у житті Росії, вважаємо ми за обов'язок совісті, зосередити народ нашій на тісне санання і згуртування всіх його сил для швидкого досягнення перемоги, тому у згоді з Державною думою, визнали ми за благо зректися престолу держави Російської і скласти з себе верховну владу. Не бажаючи розлучатися з любим сином нашим, ми передаємо спадковість нашу брату нашому великому князю Михайлу Олександровичу і благославляємо його на зайняття престолу держави Російської.

Підпис "Микола"

М. Псков

2 березня, 15 год. 1917р.

Міністр імператорського двору

Генерал-ад'ютант граф Фредерікс.

Российское Законодательство X-XX веков. - С. 122-123.

4. Декларація Тимчасового уряду про його політичні завдання

3 березня 1917 р.

У своїй діяльності кабінет буде керуватися такими принципами:

1. Повна і негайна амністія по всіх політичних і релігійних справах, в тому числі терористичними замахами, військовими повстаннями, аграрними злочинами і т.д.

2. Свобода слова, друку, союзів і страйків з поширенням політичних свобод на військовослужбовців в межах допустимих військово-технічними установами.

3. Відміна всіх становищ, релігійних і національних обмежень.

4. Негайна підготовка до скликання на основі загального, рівного, таємного і прямого голосування Установчих зборів, які установлять форму правління і Конституцію країни.

5. Заміна поліції народною міліцією з виборним начальством, підпорядкованим органам місцевого самоврядування.

6. Вибори в органи місцевого самоврядування загального, прямого, рівного і таємного голосування.

7. Нерозхробостія і невивід з Петрограду військових частин, приймавших участь у революційному русі.

8. При збереженні строгої військової дисципліни в строю і при провадженні військової служби - усунення для солдат усіх обмежень в користуванні суспільними правами, наданих усім громадянам. Тимчасовий уряд вважає своїм обов'язком відзначити, що він не має наміру скористатися воєнною ситуацією для будь-якої затримки у здійсненні непередбачених реформ і заходів.

Голова Державної думи М.В.Родзянко

Голова Ради Міністрів кн. Г.Е.Львов

Міністри: П.Н.Мілюков, Н.В.Некрасов, О.І.Коновалов та ін.

Російське Законодавство Х-ХХ століть. - С. 124-125.

5. Відозва Української Центральної Ради до Українського народу

9 березня 1917 р.

Народе Український!

Впали вікові пута. Прийшла воля всьому пригніченому людові, всім поневоленим націям Росції.

Настав час і Твоєї волі й пробудження до нового, вільного, творчого життя, після більш як двохсотлітнього сну.

Уперше, Український тридцятичотирилітній Народе, Ти будеш мати змогу сам за себе сказати, хто Ти і як хочеш жити, як окрема нація. З цього часу в дружній сім'ї вільних народів могутньою рукою зачнеш сам собі кувати долю.

Впав царський уряд, а тимчасовий оголосив, що незабаром скличе Установчі Збори (Учредительное Собрание) на основі загального, рівного, прямого й таємного виборчого права.

Звідти уперше на весь світ пролунає у всій своїй силі справжній голос Твій, справжня воля Твоя.

До того часу ми закликаємо спокійно, але рішуче домогтися від нового уряду всіх прав які тобі природно належать, і які Ти повинен мати, Великий Народе, сам хазяїн на Українській землі.

А в найблизшій часі права на зведення рідної мови по всіх школах, од нижчих до вищих по судах і всіх урядових інстанціях. З таким же спокоем, але рішуче, домагайся, Народе, того ж права української мови від пастирів церкви, земств і всіх неурядових інституцій в Україні.

Народе Український!

Селяни, робітники, салдати, городяни, духовенство і вся українська інтелігенція!

Долержуйте спокій: не дозволяйте собі ніяких вчинків, що руйнують лад в житті, але разом, широко й уперто беріться до роботи: до гуртовання в політичні товариства, культурні й економічні спілки, складайте гроші на Український Національний Фонд і вибирайте своїх українських людей, на всі місця - Організуйтеся!

Тільки згуртувавшись, можна добре пізнати всі свої потреби, рішуче за них заявити і створити краю долю на своїй Землі.

Народе Український!

Перед Тобою шлях, до нового життя.

Смливо ж, одностайно йди на той великий шлях в ім'я щастя свого і щастя будучих поколінь Матері України, могутньою рукою твори своє воле вільне життя.

Українська Центральна Рада.

Київ, Року 1917, Березня 9.

Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: документи і матеріали. - Мюнхен, 1983. - Т. 1. - с. 259-260.

6. З постанов установчого з'їзду Союзу українських автономістів-федерелістів

1. З'їзд українських поступовців визнає і буде підтримувати Тимчасовий Уряд.

2. Замість старої назви "Товариство Українських Поступовців", що виникла через тодішні обставини, прийняти нову, що відповідає головному його основам, - отже буде називатись: "Союз українських автономістів-федерелістів".

4. У справі автономії України З'їзд постановлює: Негайно, всіма силами і засобами утворювати автономію України. Вжити заходів, щоб надати їй якнайбільшого авторитету на організаційних зборах усіх груп людности України, а остаточну санкцію перенести на Установчі збори всієї Росії.

...6. Щодо інших народів на Україні рішено:

В загальний організаційний стат автономії України внести принцип забезпечення права національних меншостей, а тим часом негайно здійснювати на практиці.

...8. Звернути увагу на організацію учительства, духовенства, селян. Дбати про заснування Селянського Союзу.

Щодо реальної роботи моменту, то треба:

Негайно приступити до націоналізації всіх громадянських установ на Україні.

Рада союзу має розробити план націоналізації та як її здійснити.

Нова рада. - 1917. - 23 берез.

7. З резолюцій з'їзду Української партії соціалістів-революціонерів

1. У справі автономії й федерації:

а) в час, коли відбувається велика творча робота серед вільних народів Росії, установчий з'їзд У.П.С.-Р. визнає найбільшою потребою українського народу проведення в життя широкій національно-територіальній автономії України з забезпеченням прав національних меншостей, і негайне скликання територіальної Української установчої ради для вироблення основ і форм автономії, і для підготовки виборів до загально-російських установчих зборів від народу українського і інших народів території України;

б) на всякі насильні перешкоди скликанню Української Установчої Ради з боку російського уряду, на всяку спробу зробити натиск за допомогою сили - партія українських соц.-рев. буде дивитись, як на продовження тієї самої імперіалістичної політики захвату і гніту, яку вели щодо України московські царі і російські імператори;

в) разом з тим з'їзд визнає, що найкращою формою устрою російської держави є федеративно-демократична республіка, установлення якої У.П.С.-Р. буде домагатися на загальноросійських установчих Зборах.

2. У справі відношення до Тимчасового Уряду:

а) партія буде підтримувати Тимчасовий Уряд в його роботі, оскільки він буде обстоювати інтереси трудового народу;

б) партія буде вимагати від Тимчасового Уряду, щоб він декларативним актом заявив про своє відношення до автономії України.

3. У справі війни:

а) визначаючи війну Росії в цю хвилю війною за волю народів Росії, Партія буде домагатися, щоб Тимчасовий Уряд замирився з воюючими державами, як тільки уряди ворожих держав одмовляться від анексії і посягання на волю народів Росії;

б) вітаючи заяву Тимчасового Уряду про закінчення війни без анексії і контрибуції, Партія буде домагатися дальшого кроку Уряду в цьому напрямі, - оголошенням умов миру, згідних з домаганням демократії.

Нова рада. - 1917 - 25 квіт.

8. З резолюцій Українського національного з'їзду

6 - 7 квітня 1917 р.)

Згідно з історичними традиціями і сучасними реальними потребами українського народу З'їзд вважає, що тільки широка національно-територіальна автономія України забезпечить потреби нашого народу і всіх інших народностей, котрі живуть на українській землі.

...Єдиною відповідною формою державного устрою З'їзд вважає федеративну й демократичну республіку російську, а одним з головних принципів української автономії - повне забезпечення прав національних меншостей, які живуть на Україні.

Резолюції другого дня національного з'їзду:

Укр. Нац. З'їзд, визнаючи за Російськими Установчими Зборами право санації нового державного ладу Росії, втім і автономії України, і федеративного устрою Російської республіки, вважає одиначе, що до скликання російських Установчих Зборів прихильники нового ладу на Україні не можуть зістатися пасивними, але в порозумінню з меншими народностями України мають негайно творити підстави її автономного життя...

Укр. З'їзд, йдучи назустріч бажанням Тимчасового Правильства щодо організації і об'єднання громадських сил, визнає негайною потребою організацію Кривої Ради з представників українських країн і міст, народностей і громадських верств, до чого ініціативу повинна взяти "Українська Центральна Рада".

Вісті з Української Центральної Ради у Києві. 1917. - Ч. 3. - С. 3.

9. Повідомлення про запровадження 8-годинного робочого дня і обрання заводського комітету на Київському арсеналі

25 березня 1917 р.

З 27 березня робота на Київському Арсеналі починає провадитись при 8-годинному робочому дні, причому приступили до врегулювання заробітної плати, щоб робітники при 8-годинному робочому дні одержували таку саму зарплату. Понаднормові роботи будуть виконуватись, якщо заводський комітет вважатиме це необхідним. В Арсеналі обрано заводський комітет <...>

Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов: В 3 т. - К., 1957, Т. 1. - С. 68 - 69.

10. Постанова загальних зборів селян с. Антишівки Золотоніського повіту з вимогою припинення імпералістичної війни

1917 р.

Тисяча дев'яност сімнадцятого року, квітня 3-го дня, ми, нижчепідписані громадяни села Антишівки Золотоніського повіту Полтавської губернії, зібравшись на загальну сходку, одгоголосо постановили звернутися до Тимчасового уряду, а також в Петроградську, Московську, Київську і Полтавську Ради робітничих і солдатських депутатів з пропозицією почати якнайшвидше мирні переговори, щоб покласти край безцільній війні.

Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов: В 3 т. - К., 1957, Т. 1. - С. 389 - 390.

11. Телеграма-протест Горлівської ради робітничих і солдатських депутатів проти ноти Мілюкова 24 квітня 1917 р.

Горлівська районна Рада робітничих і солдатських депутатів, обміркувавши події в Петрограді, які були викликані нотою Тимчасового уряду, протестує проти ноти, висловлює свою солідарність та

готовність підтримати дії Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів як органу, що стоїть на сторожі інтересів революційної демократії.

Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов: В 3 т. - К., 1957, Т. 1. - С. 271.

12. Рішення з'їзду вчителів Звенигородського повіту Київської губернії про необхідність створення українських народних шкіл

23 - 24 квітня 1917 р.

4) з'їзд, обміркувавши питання про те, якою мовою належить навчати в школах, визнав, що тільки навчання рідною мовою може дати нам вільну українську школу;

5) з'їзд визнав, що переходити до навчання українською мовою потрібно поступово.

Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов: В 3 т. - К., 1957, Т. 1. - С. 90.

13. Рішення харківського комітету РСДРП(б) про створення Червоної гвардії

11 травня 1917 р.

Контрреволюція не жде. В знаменні квітневі дні вона відкрито виступила проти пролетаріату; треба бути напоготові до нових її ударів. Треба не тільки організуватися в могутню пролетарську партію, в професійні спілки і т. д., треба в період, коли революція ще не закінчилася, коли вона поглиблюється і захоплює дедалі ширші галузі соціального життя, організованість підтримати збройною силою. Пролетаріат повинен бути озброєним.

Після жвавих дебатів ухвалено:

1. Створити Червону гвардію в Харкові під безпосереднім керівництвом і контролем Харківського комітету.

¹18 квітня (1 травня) 1917 р. міністр закордонних справ Тимчасового уряду Мілюков розіслав ноту урядам союзних держав, якою підтверджував, що Росія продовжує війну до переможного кіця.

...2. Доручити представнику Харківського комітету у Виконавчому комітеті Рад робітничих і солдатських депутатів до його відома про існування на заводах бойових дружин, які знаходяться в розпорядженні Харківського комітету РСДРП, і запропонувати вжити негайних заходів для захисту цих дружин від посягання з боку міської міліції.

Велика Октябрьська соціалістическа революція на Україні. Сборник документов и материалов. В 3 т. - К., 1957, Т. 1. - С. 194 - 195.

14. Резолюція Української Центральної Ради з приводу відповіді Тимчасового уряду на домагання, пропоновані делегацією Української Центральної Ради

3 червня 1917 р.

Обміркувавши відповідь Тимчасового Російського Уряду на домагання Української Центральної Ради і зважаючи на те, що визнання права українського народу на автономію відповідає його трудовим і національним інтересам, загальні збори Центральної Ради, поповненої Радою Селянських Депутатів та Військовим Генеральним Комітетом, визнали, що, відкинувши домагання Центральної Ради, Тимч. Рос. Уряд свідомо пішов всупереч інтересів трудового народу в Україні і всупереч ним же (урядом) проголошеному принципу самовизначення народів. Через це Збори Ц. Р. визнають необхідним:

1) звернутися до всього українського народу з закликком організуватися і приступити до негайного закладання підвалин автономного ладу в Україні;

2) Ц. Р. вважає потрібним негайно видати... універсал, в якому має висвітлити суть домагань укр. демократії, представленої Центр. Радою, а також ті завдання, які стоять перед нею в творенні автономного ладу в Україні разом з іншими національностями української землі;

3) загальні збори визнають, що Ц. Р. вжила всіх заходів, щоб порозумітися з Тимчасовим Російським Урядом у справі оголошення принципу автономії України, і з огляду на те, що стихійний зріст укр. руху набирає... більших розмірів, що відмова тимчасовим урядом може той Рух направити в небажаний напрям, У. Ц. Р. постановляє тепер ще з більшим напруженням сил стати до організації й направлення того руху, щоб не довести край і всю Росію до анархії і занепаду злобутків революції.

Вісті з Української Центральної Ради. - 1917. - Ч. 8. - С. 3

15. Резолюція мітингу гірників Донбасу з вимогою передачі всієї влади радам і встановлення робітничого контролю над виробництвом 18 червня 1917 р.

... А для того, щоб вжити рішучих заходів у боротьбі за мир в усьому світі, щоб відвернути господарську катастрофу в країні, щоб запобігти контрреволюції і для боротьби з капіталістами, які руйнують промисловість всієї країни, виходячи сьогодні на вулицю, ми голосно протестуємо проти потурання і бездіяльності і проголошуємо: вся влада Всеросійській Раді робітничих, солдатських і селянських депутатів! Геть чоросотенну Думу і Державну раду!

Геть капіталістів локаутчиків! Хай живе контроль і організація промисловості! Геть сепаратний мир з Вільгельмом кривавим і сепаратні угоди з англійськими і французькими капіталістами! Досить крові і сліз! Хай живе мир у всьому світі трудящих і війна катма-капіталістам!

Велика Октябрьська соціалістическа революція на Україні. Сборник документов и материалов. В 3 т. - К., 1957, Т. 1. - С. 297 - 299.

16. Присяга селян Центральної Раді

...В с. Новоселиця, Суботівської волості на Чигиринщині, коли до селян дійшов Універсал Центральної Української Ради, то вони, прочитавши і обміркувавши його, постановили сходом (і приговором списали) присягнути на вірність Центральної Раді і слухатись її дота, доки вона буде вести справи народні так, як тепер. Зараз же послали за сніященником, щоб той вийшов прийняти від них присягу. Присягнули чисто всі дорослі чоловіки і жінки, котрим минув 21 рік.

Багато хлопців, котрим не минуло ще по 21 рокові аж плакали з жалю, що їх не допускали до присяги, - „Ми ж, кажуть, так само як і ви всі хочемо і будемо боронити Україну і нашу Центральну Раду, - чом же ж нас не допускають до присяги“.

За прикладом Новоселиці так само роблять селяне і по других селах Суботівської волості.

Звенигородська Зоря. - 1917. - 23 червня.

17. 3 Першого Універсалу Української Центральної Ради

*Універсал Української Центральної Ради
до українського народу, на Україні й поза Україною сущого*

10 червня 1917 р.

Народе Український! Народе селян, робітників, трудящого люду! Волею своєю ти поставив нас, Українську Центральну Раду, на сторожі прав і вольностей української землі.

Найкращі сини твої, виборні люди від сел, від фабрик, від солдатських казарм, од усіх громад і товариств українських вибрали нас, Українську Центральну Раду, й наказали нам стояти й боротися за ті права та вольности.

Твої, Народе, вибрані люди заявили свою волю так:

Хай буде Україна вільною. Не одділюючись від усієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Україні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародної Української Збори (Сойми). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Україні, мають право видавати тільки наші Українські Збори.

Ті ж закони, що мають лад давати по всій Російській державі, повинні видаватися у Всеросійським Парламентом.

Ніхто краще нас не може знати, чого нам треба, й які закони для нас лучші.

Ніхто краще наших селян не може знати, як порядкувати своєю землею. І через те ми хочемо, щоб після того, як буде одібрано по всій Росії поміщицькі, казенні, царські, монастирські та інші землі у власність народів, як буде видано про це закон на Всеросійським Урядовим Зібранні, право порядкування нашими українськими землями, право користування ними належало тільки нам самим, нашим Українським Зборам (Соймові).

Так сказали виборні люди з усієї Землі Української.

Сказавши так, вони вибрали з поміж себе нас, Українську Центральну Раду, й наказали нам бути на чолі нашого народу, стояти за його права й творити новий лад вільної автономії України.

...Ми гадали, що Центральне Російське Правительство простягне нам руку в сій роботі, що в згоді з ним ми, Українська Центральна Рада, зможемо дати лад нашій землі.

Але Тимчасове Російське Правительство одкинуло всі наші домагання, одкинуло простягнену руку українського народу.

Ми вислали до Петрограду своїх делегатів (послів), щоб вони представили Російському Тимчасовому Правительству наші домагання.

А найголовніші домагання ті були такі:

Щоб Російське Правительство прилюдно окремим актом заявило, що воно не стоїть проти національної волі України, проти права нашого народу на Автономію.

Щоб Центральне Російське Правительство по всіх справах, що торкаються України, мало при собі нашого комісара по українських справах.

Щоб місцева власть на Україні була об'єднана одним представником від Центрального Російського Правительства, себто вибраним нами комісаром на Україні.

Щоб певна частина грошей, які збираються в Центральну Казну з нашого народу, була віддана нам на національно-культурні потреби...

Всі ці домагання наші Центральне Російське Правительство одкинуло.

Воно не хотіло сказати, чи признає за нашим народом право на Автономію та право самому порядкувати своїм життям. Воно ухилилось од відповіді, одіславши нас до майбутнього Всеросійського Урядового Зібрання.

Центральне Російське Правительство не хотіло мати при собі нашого комісара, не хотіло разом з нами творити новий лад.

Так само не хотіло призначити комісара на всю Україну...

І гроші, що збираються з нашої землі, одмовилось повернути на потреби нашої школи, освіти й організації.

І тепер, Народе Український, нас приневолено, щоб ми самі творили нашу долю.

І через те ми, Українська Центральна Рада, видаємо цей Універсал до всього нашого народу й оповіщаємо: од нині самі будемо творити наше життя.

Отже, хай кожен член нашої нації, кожен громадянин села чи города од нині знає, що настав час великої роботи.

Там, де через якісь причини адміністративна влада зосталась у руках людей, ворожих до українства, приписуємо нашим громадянам повести широку, дуже організовану та освідмлену роботу, й тоді перебрати адміністрацію.

В городах і тих місцях, де українська людність живе всуміш з іншими національностями, приписуємо нашим громадянам негайно прийти до згоди й порозуміння з демократією тих національностей і разом з ними приступити до підготовки нового правильного життя.

Центральна Рада покладає надію, що народи не українські, що живуть на нашій землі, також добатимуть про лад та спокій у наших краях.

І коли ми зробимо що підготовчу організаційну роботу, ми скличемо представників від усіх народів землі української й виробимо закони для неї. Ті закони; той увесь лад, який ми підготуємо, Всеросійське Учредительне Зібрання має затвердити своїм законом.

...Треба сил для того. Треба дужих, сміливих рук. Треба великої народної праці. А для успіху той праці насамперед потрібні великі кошти (гроші). До цього часу український народ усі кошти свої оддав у Всеросійську Центральну Казну.

І через те ми, Українська Центральна Рада, приписуємо всім організаціям громадянам сел і городів, усім українським громадським установам і установам 31-го числа місяця липня (січня) накласти на людиність особливий податок на рідну справу й точно, негайно й регулярно пересилати його в скарбницю Української Центральної Ради.

Народе Український! У твоїх руках доля твоя. В цей трудний час всевітнього безладдя й розпаду докажи спомою одностайністю й державним розумом, що ти, народ робітників, народ хліборобів, можеш гордо й достойно стати поруч з кожним організаціям, державним народом, як рівний з рівним.

Винниченко В. К. *Відродження нації. - Київ, Видеть, 1920. - Ч. 1. - С. 219 - 224.*

18. З Другого Універсалу Української Центральної Ради

3 липня 1917 р.

Ми, Центральна Українська Рада, стоячи, як все, за тим, щоб не відірвати України від Росії та щоб разом з усіма її народами змагати до піднесення й розвитку цілої Росії та до єдності її демократичних сил, з задоволенням приймаємо заклик правительства (Тимчасового уряду - авт.) до єдності й сповідаємо всіх громадян України, що вибрана українським народом через його революційні організації Центральна Українська Рада незабаром буде доповнена на справедливих основах представниками інших народностей, які живуть на Україні, через їхні революційні організації, і тоді буде тим єдиним найвищим органом революційної демократії України, що заступатиме інтереси цілого населення нашого краю.

Доповнена Центральна Українська Рада виділить наново споміж себе окремих відповідальних перед нею Генеральний Секретаріат, який буде пропонує до затвердження тимчасовому правительству

в характері представника найвищої крайової влади тимчасового правительства на Україні.

У згоді з іншими національностями України й діючи на полі державної управи яко орган тимчасового правительства, Генеральний Секретаріат Центральної Ради твердо йтимо шляхом закріплення нового ладу, витвореного революцією.

Змагаючи до автономного устрою України, Центральна Українська Рада в порозумінню з національними меншостями України приготує проєкти законів про автономний лад України для предложения їх на затвердження Установчим Збором.

Зважаючи, що утворення крайового органу тимчасового правительства на Україні забезпечує бажане наближення управи краєм до потреб місцевого населення в межах, можливих до Установчих Зборів, і думаючи, що доля всіх народів Росії тісно зв'язана з загальними збудовками революції, ми рішуче відкидаємо проби самочинного здійснення автономії Установчих Зборів.

Що ж торкається комплектування українських військових частей, Центральна Українська Рада матиме своїх представників при кабінеті міністра війни, в генеральний штаб й при верховнім головнокомандуючим для участі при комплектуванні окремих частей виключно українцями.

Сповідуючи про се громадян України, ми твердо вірим, що українська демократія, яка наділила нас своєю волею, разом з революційним правительством доложити усіх сил, щоб довести край і зокрема Україну до остаточної перемоги революції.

Винниченко В. К. *Відродження нації. - Київ, Видеть, 1920. - Ч. 1. - С. 279 - 282.*

19. Статут Генерального секретаріату

Липень 1917 р.

На підставі згоди з тимчасовим правительством дня 16 липня (в. ст.) 1917 р. - орган революційної демократії всіх народів України - Українська Центральна Рада, що має підготувати Україну до остаточного здійснення автономного ладу й довести її до Українських Установчих всенародних Зборів і російського Установчого Зібрання, утворює Генеральний Секретаріат, який являється найвищим органом управи на Україні.

Діяльність Генерального Секретаріату зазначається тимчасово такими головними пунктами:

1. Найвищим красивим органом управи на Україні є Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради, який формується Центральною Радою, відповідає перед нею і затверджується тимчасовим правительством.

2. Формування Генерального Секретаріату Центральної Ради здійснює через свій Комітет.

3. Центральною Радою затверджує Генеральний Секретаріат в цілому, висловлюючи йому довіру.

4. В склад Генерального Секретаріату входить 14 генеральних секретарів, а саме секретарів: в справах внутрішніх, фінансових, військових, харчових, земельних, юстиції, освіти, національних, торгу, промисловості, пошти й телеграфу, праці, доріг, генеральний контролер і генеральний писарь.

Примітка: При секретареві в національних справах назначається три товариші секретаря - від Великої Росії, Євреїв і Польків. Товариші секретаря по ділах своєї нації мають право реферату і рішучого голосу в цих справах у Генеральнім Секретаріаті. Товариші секретаря в національних справах затверджуються Комітетом Ради.

5. Своєю властью Генеральний Секретаріат здійснює через всі урядові органи на Україні.

6. Всі урядові органи на Україні підлягають властью Генерального Секретаріату.

Примітка: Генеральний Секретаріат установлює, які органи, в яких межах і в яких випадках мають зноситись безпосередньо з тимчасовим правительством.

7. Всі урядові посади на Україні, коли вони не виборні, заміщаються Генеральнім Секретаріатом або підвладними йому органами.

8. При тимчасовім правительстві має бути статс-секретар для справ України, якого признає тимчасове правительтво по згоді з Центральною Радою.

9. Статс-секретар має пильнувати інтересів України в усій роботі тимчасового правительтва й в разі потреби переслати законопроекти через Генеральний Секретаріат на розгляд Ц. Ради.

10. Генеральний Секретаріат передає на

Перший Генеральний Секретаріат Центральної Ради, 1917 р.

санкцію тимчасового правительтва ті законопроекти, які розглянула й ухвалила Центральною Радою.

11. Генеральний Секретаріат передає на затвердження тимчасового правительтва тимчасові фінансові обрахунки видатків на потреби України, які розглянула й ухвалила Центральною Радою.

12. Тими коштами, які надходять на рахунок Центральної Ради, розпоряджується Генеральний Секретаріат по бюджету, ухваленому Центральною Радою.

13. Генеральний Секретаріат ті справи, які він вважає найважливішими, передає на розгляд Центральної Ради.

14. Діяльність Генерального Секретаріату, відповідальна перед Центральною Радою, контролюється нею шляхом запитань по всіх справах.

15. В перервах поміж сесіями Центральної Ради Генеральний Секретаріат відповідає перед Комітетом Центральної Ради, який виконує всі її функції, крім зазначеної в 3-ім.

16. Коли Генеральний Секретаріат не згоджується з постановою Комітету в якій небудь справі, остання переноситься на розгляд Центральної Ради, яка скликається негайно.

17. Коли Центральною Радою висловлює недовіру Генеральному Секретаріатові, він подається у відставку.

18. Всі Акти Центральної Ради й Комітету контрастигуються Генеральнім Секретаріатом.

19. Всі закони тимчасового правительтва мають силу на Україні від дня проголошення їх в Краєвім Урядовім Віснику на українській мові.

Примітка: В надзвичайних обставинах Генеральний Секретаріат проголошує їх іншим способом.

20. Всі закони, адміністративні приписи й постанови, проголошені українською мовою, публікуються також на мовах: російській, єврейській, польській.

Вісник з Української Центральної Ради. - 1917. - № 18. - (хистопод)

20. Склад Центральної Ради

Мандатна Комісія в своїх засіданнях 5, 6, 7 та 8 серпня 1917 року, розібравши всі мандати членів Української Центральної Ради і підрахувавши їх по групах, визнала числовий склад Центральної Ради таким чином:

Члени Центральної Ради	Повністю були всіх членів	Скільки обрано	Скільки присутніх
1. Від Національного з'їзду 6 - 8 квітня біжучого року	3	3	2
2. Від Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів	212	149	92
3. Від Української Ради Військових Депутатів	132	132	100
4. Від Української Ради Робітничих Депутатів	100	100	80
5. Від Українського Військового Генерального Комітету	26	26	15
6. Від губерній, великих міст, повітів	81	26	8
7. Від політичних партій	20	10	8
8. Від професійних, просвітніх та економічних організацій	16	10	9

Члени Центральної Ради	Повністю були всіх членів	Скільки обрано	Скільки присутніх
Від національних меншостей України			
а) від російських С. Д.	20	17	17
б) від російських С. Р.	20	18	18
в) від партії Народної Свободи	10	9	2
г) від партії Народних Соціалістів	4	4	4
д) від Совета Робітничих і Соціалістичних депутатів	50	31	31
Польські партії			
е) від демократичного центру	5	3	3
ж) від С. Д. польських	4	1	1
з) від польської соціалістичної партії (лівої)	7	7	7
д) від польської С. Д. (Р Р)	4	-	-
Єврейські партії			
1. Від Бунду	13	13	13
2. Від Паолей Ціон	9	9	9
3. Від Сіоністів	13	13	13
4. Від Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії	13	13	13

5. Від Єврейського демократичного об'єднання	2	2	2
6. Від громадських організацій	10		
7. Від молдаван	4		
8. Від німців	3		
9. Від татар	3		
10. Від Білорусів, Чехів, Греків, Болгар	5		
11. Запасних місць	9		
Всього	792	643	447

Вісник з Української Центральної Ради. - 1917. - № 20 - 21.

21. Тимчасова інструкція Генеральному секретариату Тимчасового уряду в Україні

Серпень 1917 р.

1. На час до вирішення справи про місцеве врядування Установчими Зборами по справах місцевого врядування Україною вищими органами тимчасового уряду є Генеральний Секретаріат, котрого призначає тимчасовий уряд по пропозиціях Центральної Ради.

2. Уповноваження Генерального Секретариату поширюються на губернії Київську, Волинську, Подільську, Полтавську і Чернігівську.

3. Генеральний Секретаріат складається з генеральних секретарів по відомствах: а) внутрішні справи, б) фінанси, в) хліборобства, г) освіти, д) торгу і промисловості, є) праці, а також секретаря по національних справах і генерального писаря. Крім цього, при Генеральному Секретариаті є для контролю його справ генеральний контролер, що бере участь у засіданнях Генерального Секретариату з правом рішучого голосу. З числа секретарів не менше чотирьох повинні бути замінені з осіб, які не належать до української національності. При Секретариаті по національних справах встановлюються три посади товаришів секретаря з тим, щоб всі чотири найбільш численні національності України мали кожного свого представника в особі секретаря або з його товаришів.

4. Генеральний Секретаріат подає на затвердження тимчасового уряду проекти, що торкаються життя краю і його врядування...

5. Уповноваження тимчасового уряду по справах місцевого управління, що входять у компетенцію поименованих у статті 3 відомств, здійснюються через генеральних секретарів...

6. По всіх справах, зазначених в попередній статті, місцева влада краю звертається до Генерального Секретариату, як після зносни з тимчасовим

урядом, передає його розпорядження і накази місцевій владі.

7. Генеральний Секретаріат подає список кандидатів на урядові посади, обов'язки яких торкаються пунктів, зазначених в статті 5 справ.

8. Стосунки вищих державних установ і окремих громадських відомств з секретаріатом і окремими секретарями по належності, а також останніх з вищими державними установами і відомствами робиться через особливого комісара України в Петрограді.

Міністр-председатель

О. Керенський

Міністр юрист Зарудний

Петроград, 4 (17) серпня 1917 р.

Нова Рада. - 1917. - 6 серп.

22. Резолюція II-го Всеукраїнського учительського з'їзду в Києві

Серпень 1917 р.

У шкільній роботі мусять мати місце національна творчість (словесна, музична, мистецька) відповідно до індивідуальних нахилів дітей, широке ознайомлення з рідним краєм, його історією, місцевим життям.

...Щоб усі громадяни мали право на безплатну нижчу, середню і вищу освіту з забезпеченням учнів підручниками, одягом, продуктами харчування... освіта щоб була обов'язковою і світською...

...Щоб у вищих школах в Україні було заведено викладання курсів українською мовою...

Відкрити український народний університет у Києві...

Просити Українську Центральну Раду подбати через Генеральний Секретаріат Народної Освіти про те, щоб якнайшвидше:

а) завести наукову фундаментальну бібліотеку для народного університету;

б) забезпечити помешкання для українського народного університету...

Вісті з Української Центральної Ради. - № 15 - 16.

23. Резолюції Київського комітету РСДРП(б), прийнятої на зборах робітників київських підприємств про необхідність вжити рішучих заходів у боротьбі з корніловщиною

Серпень 1917 р.

...Зухвалому виступу контрреволюції на чолі з Корніловим, який не зупиняється перед відкриттям фронту, хоче знищити революцію і

встановити криваву диктатуру, необхідно протиставити організовану відсіч робітників і солдатів...

На засіданні Виконавчого комітету Ради робітничих депутатів було ухвалено наполягати в "Особливому комітеті" на негайному арешті колишнього начальника штабу Київського військового округу генерала Обелєва. Обелєшев підданий домашньому арешту.

Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов: В 3 т. - К., 1957. Т. 1. - С. 471 - 473.

24. Постанова з'їзду представників народів Росії, скликаного Українською Центральною радою, про Раду народів і про національно-персональну автономію

15 вересня 1917 р.

Рада народів

Виходячи з засад, наведених в постанові про майбутній устрій Російської республіки та про шляхи до його здійснення, з'їзд народів, скликаний Центральною Українською радою, постановив:

1. Для розроблення і переведення в життя всіх тих заходів, котрі будуть потрібні для здійснення всіх тих завдань національного та краевого автономно-федеративного будівництва і для організування Спільної ради народів, утворити складений на вказаних далі засадах особливий повномочний орган - Раду народів.

2. В склад Ради народів має ввійти по 4 члени від кожного народу, який мав представництво на з'їзді.

3. При голосуванні кожен народ має два голоси, незалежно від числа присутніх на даному засіданні повноправних членів Ради народів, представників цього народу.

4. Раді народів належить право приймати в свій склад представників тих народів, котрі не брали участі в з'їзді: ці нові члени мають ті самі права, що і інші дійсні члени Ради...

5. Раді народів надається право утворювати при собі всі ті установи, котрі будуть потрібні при її праці, і зробити для цього відповідні видатки.

6. Для об'єднання праці національних військових організацій при Раді народів може бути утворено осередковий військовий комітет.

7. В справі своєї внутрішньої організації Рада народів сама повинна виробити постійний регламент.

8. Місцем перебування Ради народів є місто Київ, але при потреби Рада може засідати і в іншому місці.

Про національно-персональну автономію

Вважаючи на те: а) що цілковите територіальне розмежування заселяючих Росію народів неможливе; б) що між ними є народи, котрі не складають більшості ні в однім краю; в) що національно-територіальна автономія не вирішує остаточно питання національних меншостей та малих націй, - з'їзд народів, скликаний Центральною Українською радою, постановив:

1. Кожен з населяючих Росію народів має право на національно-персональну автономію, тобто на організацію нації в публічноправову спільноту, до якої можуть входити всі члени даного народу на всім просторі держави.

2. Обсяг плавування, а також і певні форми внутрішньої організації національно-автономної установи визначаються Національними Установчими зборами певного народу, скликаними на основі вселюдного, рівного, безпосереднього, таємного, пропорціонального і без різниці пола голосування.

3. Державний закон забезпечує національним меншостям, кількість яких досягає в певному краю визначеного законом числа, право користуватися своєю мовою як в місцевих державних чи кращих установах, так і в органах місцевого самоуправління.

Нова Рада. - 1917. - 17 верес.

25. Донесення Глухівського повітового комісара Головному управлінню в справах міліції про більшовизацію рад у Глухівському повіті Чернігівської губернії

21 вересня 1917 р.

Маю честь доповісти про стан в Глухівському повіті і назрівання подій: останнім часом у Глухівському повіті в зв'язку з продуктовою кризою настроїв в населення дуже тривожний і похвалений. Рада робітничих, солдатських і селянських депутатів у руках більшовиків. Своєю владою скасовує накази начальника місцевого гарнізону про відрядження військових загонів на допомогу міліції. В посаді Шостка заворушення, Рада солдатських депутатів втручається в дії міліції і місцевих властей. Проводить незаконні арешти.

*Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине.
Сборник документов и материалов: В 3 т. - К., 1957, т. 1. - С. 831.*

26. Повідомлення про кількісне зростання партійних організацій та посилення впливу більшовиків у промислових центрах Донбасу.

5 жовтня 1917 р.

Юзівка. До 2000 членів партії. Вплив величезний. Невелика група більшовиків у думі має вплив не пропорціональний кількості. На рудниках створені партійні комітети, які об'єднані міжрайонним комітетом.

Олександрівськ. Організації утворилися тільки в червні, в думу провела 1 чоловіка; тепер заводці виносять більшовицькі резолюції. На перевиборах в Раду безсумнівно більшовицька перемога.

Повідомлення з місць вияснили картину зростання партії. Тепер у Катеринославській губернії налічується близько 22 000 членів партії, в той час, як три місяці тому в усьому Донецькому басейні налічувалось тільки 16 000.

*Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине.
Сборник документов и материалов: В 3 т. - К., 1957, т. 1. - С. 675.*

27. Извєдєнь Головного управління в справах міліції про аграрний рух у Катеринославській губернії.

9 жовтня 1917 р.

У Катеринославському повіті, в маєтку Клейна, селяни самоуправно захоплюють землю.

Селяни села Мар'ївки захопили у землевласниці Шишкіної землю. В Олександрівському повіті між селянами-відрубниками і обшинниками с. Семенівки із-за захоплення землі загострились стосунки. Група анархістів і комуністів веде посилену агітацію проти Тимчасового уряду у буржуазії.

*Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине.
Сборник документов и материалов: В 3 т. - К., 1957, т. 1. - С. 759.*

28. Звернення Генерального секретаріату до всіх громадян України

Жовтень 1917 р.

У Петрограді відбулися криваві події, які загрожують загибелі завоювань революції.

Частина населення Петрограду, керована більшовиками, збройним шляхом ліквідували Тимчасовий Уряд і хоче нав'язати свою волю Російській Республіці.

Генеральний Секретаріат України... закликає населення України до спокою. Разом з усіма революційними силами України Генеральний Секретаріат буде рішуче боротися з будь-якими спробами підтримки Петроградського повстання.

Громадяни України! Покажіть себе вірними захисниками свободи і ворогами анархії, яка може віддалити скликання Всеросійських і Українських Установчих Зборів і навіть привести до загибелі рідного краю.
Київ. 27. 10. 1917 р.

ЦДАВО України. - Ф. 1063. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арх. 41.

29. Резолюції IV з'їзду Української соціал-демократичної робітничої партії

Жовтень 1917 р.

...В цілій державі, як і в окремих краях її, мусить бути негайно утворена однорідна революційна демократична влада, влада організованого пролетаріату, селянства і війська.

Влада мусить в основу своєї діяльності покласти:

а) активну політику до спинення імперіалістичної війни, підтримуючи потяг пролетаріату і цілої революційної демократії, як в Росії, так і серед інших воюючих держав до демократичного миру, без анексії і контрибуцій, на основі самовизначення націй;

б) передачу всієї поміщицької, державної, кабінетської, удільної, церковної і монастирської землі в розпорядження і завідування земельних комітетів...

в) рішучий контроль державної і краєвої влади при найближчій участі організованого пролетаріату над продукцією і поділом продуктів фабрично-заводської промисловості;

г) фінансову політику в напрямі максимального оподаткування великого капіталу і майна;

д) перетворення російської держави в федеративну російську республіку;

е) широку децентралізацію і демократизацію влади в державі утворенням перш за все красно-національних автономних органів революційної влади з широкою компенсацією, в усіх галузях краювого життя, в тому числі поширення територіальної (на всю Україну) і предметної компетенції Генерального Секретаріату.

Українська суцільно-політична думка в 20 столітті. - Т. I. - С. 331 - 333.

30. Постанова III Українського національного з'їзду Київщини про землю

28 - 30 жовтня 1917 р.

Постанова з'їзду.

Присутні 477 представників /тобто делегатів. - ред./

Земельна справа.

Всі землі України /Український земельний фонд/ переходять без викупу в користування всього трудового народу України, який порядкує ним через сільські громади, волості, повітові, краєві та всеукраїнські земельні комітети, обрані трудовим народом на основі загального, рівного, прямого та таємного виборчого права.

З'їзд звертається до Центральної Ради, щоб вона оголосила всі землі на Україні земельним фондом, виробила і затвердила законопроект про порядкування землею земельним комітетом.

...З'їзд домагається негайної націоналізації всіх тих галузей господарства, які забезпечують найнекучіші життєві потреби людині /залізниця, пароплави, вугільну та іншу промисловість/.

ЦДАВО України, Ф. 115. - Оп. 1. - Спр. 54. - Арх. 27

31. Третій Універсал Центральної Ради

7 листопада 1917 р.

Народе український і всі народи України!

Тяжка і трудна година впала на землю Російської Республіки. На півночі в столицях іде міжусобна й кривава боротьба. Центрального правління нема й по державі ширяться безвластя...

Наш край так само в небезпечі. Без влади, дужої, єдиної, народної Україна також може впасти в безодню усобиць, різни, занепаду.

І ми, Українська Центральна Рада, в ім'я творення ладу в нашій країні, в ім'я рятівання всієї Росії, оповіщаємо:

Віднині Україна стає Українською Народною Республікою.

Не відділяючись від Російської Республіки й зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб уся Російська Республіка стала федерацією рівних і вільних народів.

До Установчих Зборів України вся власть творити лад на наших землях, давати закони й правити належить нам, Українській Центральній Раді, й нашому правительству - Генеральному Секретаріатові України.

Отож оповіаємо;

До території Народної Української Республіки належать землі, заселені в більшості українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь Української Народної Республіки, як щодо прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини, так і суміжних губерній і областей, де більшість населення українська, має бути встановлене по згоді зорганізованої волі народів.

Всіх же громадян сих земель оповіаємо:

Віднині на території Української Народної Республіки існує право власності на землі поміщицькі й інші землі нетрудових хазяїв сільськогосподарського значення, а також на удільні, монастирські, кабінетські та церковні землі - касується.

Признаючи, що землі ті єсть власність усього трудового народу й мають перейти до нього без викупу, Українська Центральна Рада доручає Генеральному Секретареві земельних справ негайно виробити закон про те, як порядкувати земельним комітетом.

...На території Народної Республіки України від сього дня встановлюється по всіх підприємствах вісім годин праці. Приписуємо Генеральному Секретарству праці від сього дня разом з представництвом від робітництва встановити державну контролю над продукцією на Україні, пильнуючи інтересів як України, так і цілої Росії.

Четвертий рік на фронтах длетється кров і гинуть марно сили всіх народів світу. Волею й іменем Української Республіки ми, Українська Центральна Рада, станемо твердо на тому, щоб мир встановлено якнайвишде.

Так само будемо дбати, щоб на мирному конгресі права українського народу в Росії й поза Росією в замирненню не порушено. Але до миру кожен громадянин Республіки України, разом з громадянами всіх народів Російської Республіки, повинен стояти твердо на своїх позиціях як на фронті, так і в тилу.

Останніми часами ясні здобутки революції затемнено відновленою карою на смерть. Оповіаємо:

Віднині на землі Української Республіки смертна кара касується. Всім ув'язненим і затриманим за політичні виступи, зроблені до сього дня, як уже засудженим, так і не засудженим, а також і тим, хто ще до відповідальності не потягнений, дається поща амністії.

Суд на Україні повинен бути справедливий, відповідальний духом народу.

З тою метою приписуємо Генеральному Секретареві судових справ

зробити всі заходи упорядкувати судівництво і привести його до згоди з правними поняттями народу.

Генеральному Секретарству внутрішніх справ приписуємо:

Вжити всіх заходів до закріплення й поширення прав місцевого самоврядування, що являються органами найвищої адміністративної влади на місцях.

Так само в Українській Народній Республіці мають бути забезпечені всі свободи, здобуті всеросійською революцією: свобода слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканості особи й мешканця, право й можливість уживання місцевих мов у зносинах з усіма установами.

Український народ, сам довгі літа борючися за свою національну волю й нині її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей, на Україні суцїх, тому оповіаємо: що народом великоруському, єврейському, польському й іншим на Україні признаємо національно-персональну автономію для забезпечення їм права та свободи самоврядування в справах їх національного життя. Та доручаємо нашому Генеральному Секретарству національних справ подати нам у найближчій часі законопроект про національно-персональну автономію.

Справа харчова є корінь державної сили в сей тяжкий і відповідальний час. Українська Народна Республіка повинна напружити всі свої сили й ритувати, як себе, так і фронт і ті частини Російської Республіки, які потребують нашої допомоги.

Промадяне! Іменем Народної Української Республіки в федеративній Росії ми, Українська Центральна Рада, кличемо всіх до рішучої боротьби з усім безладдям і руйніцтвом та до дружнього великого будівництва нових державних форм, які дадуть великій і знеможеній Республіці Росії здоровля, силу й нову будучність. Вироблення тих форм має бути проведене на Українських і Всеросійських Установчих Зборах.

Днем виборів до Українських Установчих Зборів признаємо 27 грудня 1917 (9 січня н. ст. 1918) року, а днем скликання їх - 9 (22 н. ст.) січня 1918 року.

Про порядок скликання Українських Установчих Зборів негайно видано буде закон.

У Києві 7 (20) листопада 1917 р.

Виниаченко В.
Відродження нації - Ч. 2. - С. 74 - 80.

32. Офіційне пояснення Генерального секретаріату щодо земельної справи

Листопад 1917 р.

До Генерального Секретаріату надходять запитання про те, як треба розуміти ті або інші думки останнього Універсалу про Земельну справу.

...Оберігаючи все народнє господарство: машини, ліси, будинки, лани, скот і інше, дбаючи про порядок в Україні, Універсал не дозволяє ніяких самочинних захватів земель і всякого добра, порубки лісів тощо, бо такі захвати і порубки неминуче зруйнують відтєнер вже всенароднє багатство та викличуть розруху та сварки в краю і серед селянства.

...Цілком виразно в Універсалі зазначено, що право власності скасовується тільки на землі нетрудових господарств, які б вони не були: чи то селянські, чи то козачі, чи якісь інші, залишаються у власності теперішніх хазяїнів.

...Право власності на землі, які належать містам, містечкам і селам, або перебувають під дачами, садбибами, городями, садами, а також під копальнями, каменоломнями, заводами, фабриками і таке інше — Універсалом не скасовується.

Взагалі Універсал не дає права розпоряджатися самовільно землями, сільськогосподарським реманентом, кіньми і т. п., а призначаючи його добром всенародним, передає під догляд і в розпорядження Повітовим та Губернським Земельним Комітетам при допомозі Комітетів волосних.

Київ. 12. XI. 1917 р.

ЦДДАВО України. - Ф. 1067. - Оп. 3. - Спр. 4. - Арк. 3 - 4

33. Із програмових засад Української демократично-хліборобської партії

Листопад 1917 р.

"Місце величезних лятифундій і - витворених панщиною - великих, скупчених та бідних українських сел, повинні зайняти розкинуті расно по всій українській землі хутори трудового українського селянства, на яких український хлібороб, об'єднаний в могутні кооперативні товариства, добуває з нашої родючої землі трудом своїм і своєї сім'ї максимум того, що вона може дати..."

Для здійснення цього має утворитися "український державний земельний фонд, в який увійдуть казенні, кабинетські, удільні, монастирські і т. п. землі, а також землі приватних власників, котрі

законодавчим порядком, в міру потреби переходитимуть за викуп по справедливій оцінці у власність держави, поперх певної установленної законом норми".

"Фонд цей має різатись на хутори такої величини, котра відповідає якості землі і котра даної місцевості являється найбільш продуктивним типом трудового селянського хазяйства. Ці хутори златюся в довичну і наслідственну - але без права поділу (майорат або мінорат) - аренду з правом фактичної переступки в цілості - тим безземельним або малоземельним українським хліборобам, які самі власними руками обробляють землю".

Одначе "обмежується право скуповувати землю в одні руки поперх установленної законом норми та забороняється торг землею для спекуляції".

"Одкидаючи без застережень право інших народів чи держав панувати над нами, ми будем найбільше рішучо поборювати всяке русофілство, австрофілство, чи полонофілство і взагалі всяку політичну ідею, яка буде обмежувати наші суверенні права і затягати наш народ в старе ярмо політичної немочи та національної неволі".

Шмет С. До історії Української Демократично-хліборобської Партії // Хліборобська Україна. 36. I. - 1920. - С. 64 - 67.

34. Закон про виключне право Центральної Ради видавати законодавчі акти УНР

25 листопада 1917 р.

До сформування Федеративної Російської Республіки і утворення її конституції, виключне і неподільне право видавати закони для Української Народної Республіки належить Українській Центральній Раді.

1. Всі закони і постанови, які мали силу на території УНР до 27 жовтня 1917 р., якщо вони не змінили і не скасовані Універсалами, законами і постановами Української Центральної Ради, мають силу і надалі, як закони і постанови УНР.

Право надавати розпорядження в обсягу урядування на основі законів належить генеральним секретарям УНР.

До визнання таких розпоряджень залишаються в силі розпорядження російського правительства, які були видані до 27 жовтня 1917 р., якщо вони не змінили або не скасовані Українською Центральною Радою та Генеральним секретарством.

Вісник Генерального секретаріату УНР. - 1917. - 1 груд.

35. Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради

Грудень 1917 р.

Виходячи з інтересів єдності і братерського союзу робітників і трудящих, експлуатованих мас у боротьбі за соціалізм, виходячи з визнання цих принципів численними рішеннями органів революційної демократії, Рад, і особливо II Всеросійського з'їзду Рад, соціалістичний уряд Росії, Рада Народних Комісарів, ще раз підтверджує право на самовизначення за всіма націями, які пригноблювались царизмом і великоруською буржуазією, аж до права цих націй відокремитись від Росії.

Тому ми, Рада Народних Комісарів, визнаємо народну Українську республіку, її право зовсім відокремитись від Росії або вступити в договір з Російською республікою про федеративні і тому подібні взаємовідносини між ними.

Все, що стосується національних прав і національної незалежності українського народу, ми... визнаємо зараз же, без обмежень і безумовно.

... Ми обвинувачуємо Раду в тому, що, прикриваючи національними фразами, вона веде двозначну буржуазну політику, яка давно вже виражається в невизнанні Радою Рад і Радянської влади на Україні (між іншим, Рада відмовилась скликати, на вимогу Рад України, крайовий з'їзд українських Рад негайно). Ця двозначна політика, що позбавляє нас можливості визнати Раду як повноважного представника трудящих і експлуатованих мас Української республіки, довела Раду найостаннішими часом до кроків, що означають знищення всякої можливості угоди.

Такими кроками були, по-перше, дезорганізація фронту.

Рада переміщує і відкликає односторонніми наказами українські частини з фронту.

По-друге, Рада приступила до розбросання радянських військ, що перебувають на Україні.

По-третє, Рада підтримує кадєтсько-каледінську змову і повстання проти Радянської влади. Рада пропускате через свою територію війська до Каледіна, відмовляючись пропускати війська проти Каледіна.

Стаючи на цей шлях нечуваної зради щодо революції, на шлях підтримки найлютіших ворогів як національної незалежності народів Росії, так і Радянської влади, ворогів трудящої і експлуатованої маси, кадєтів і каледінців, Рада змусила б нас оголосити, без усяких нагань, війну їй, навіть якщо вона була вже цілком формально визнаним і

безспірним органом вищої державної влади незалежної буржуазної республіки української.

Тепер же, вважаючи на всі викладені вище обставини, Рада Народних Комісарів ставить Раді, перед лицем народів Української і Російської республіки, такі запитання:

1. Чи зобов'язується Рада відмовитись від спроб дезорганізації загального фронту?

2. Чи зобов'язується Рада не пропускати надалі без угоди верховного головнокомандуючого ніяких військових частин, що направляються на Дон, на Урал або в інші місця?

3. Чи зобов'язується Рада сприяти революційним військам в справі їх боротьби з контрреволюційним кадєтсько-каледінським повстанням?

4. Чи зобов'язується Рада припинити всі свої спроби розбросання радянських полків та робітничої Червоної гвардії на Україні і повернути негайно зброю тим, у кого вона була віднята?

У разі неодержання задовільної відповіді на ці запитання протягом 48 годин, Рада Народних Комісарів вважає метою Ряду в стані відкритої війни проти Радянської влади в Росії і на Україні¹.

*Вісник Генерального Секретаріату
УНР. - 1917. - 9 груд.*

36. Резолюції I Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів у Харкові

Грудень 1917р.

... Перемога робітників міста, підтримана біднішим селянством, в інтересах забезпечення широких мас скеровується проти основ панування буржуазії, приватної власності на землю, на знаряддя і засоби виробництва і тим викликає, з одного боку, спочувливий рух серед робітників світу, а з другого - збройне повстання проти робітничої і селянської влади з боку всіх буржуазних клас. Повстання, організоване всією російською буржуазією, веде зараз Генерал Каледін, якого підтримують козацькі кола і дрібнобуржуазні кола України, що захопили до своїх рук владу на Україні...

¹ Документ підписали В. Ленін і Л. Троцький.

Центральну раду теперішнього складу не можна визнати за уряд робітників і бідніших селян України. Політика Ради в земельному питанні: в питаннях про робітничий контроль над виробництвом, про демократизацію армії, про ставлення до робітничо-селянського уряду Російської Федерації, що його утворили й затвердили організовані робітники, солдати й бідніші селяни всієї Росії, а так само й України, позиція, що її посіла Рада в боротьбі робітників і селян з буржуазною контрреволюцією на Дону, роздмухування Радою націоналістичного чаду серед народних мас України, нарешті, провокаційний зрив роботи Всеукраїнського з'їзду рад у Києві політиканами, що керують діяльністю Ради, - все це поставило революційну демократію України перед завданням рішучої боротьби проти Ради, за утворення робітничої й селянської влади на Україні. Всеукраїнський з'їзд робітничих і солдатських з участю селянських депутатів ухвалив:

Влада на території Української республіки віднині належить виключно радам робітничих, солдатських і селянських депутатів...

Україну проголошується республікою рад. Тимчасовому Центральному виконавчому комітетові, виділеному з складу цього з'їзду, доручається негайно поширити на території Української республіки всі декрети й розпорядження робітничо-селянського уряду федерації, що мають загальне для всієї федерації значення, - про землю, про робітничий контроль над виробництвом, про цілковиту демократизацію армії; оголосити недійсними всі розпорядження Ради й Секретаріату.

...Правильні й нормальні ці взаємини³ можуть бути лише такі, коли уряди всіх частин Росії будуть органами влади робітничих, солдатських і селянських депутатів.

...На Україні ж перетворення в життя цього принципу⁴ потрапило до рук української буржуазії та дрібнобуржуазних соціалістів, які, проголосивши Українську республіку, провадять дрібнобуржуазну політику в інтересах буржуазії не лише української, але й неукраїнської. Ця політика веде до загострення національних суперечок та до розпалювання національної ворожнечі, яка неминуче приведе до нових форм національного гніту та нерівності.

³Йдеться про відносини між робітничо-селянським урядом Російської Федерації та робітничо-селянським урядом України.

⁴Мається на увазі принцип права на самовизначення.

...І всеукраїнський з'їзд робітничих та солдатських депутатів, визначаючи Українську республіку як федеративну частину Російської республіки проголошує рішучу боротьбу проти згубної для робітничо-селянських мас політики Центральної ради, викриваючи її буржуазний, контрреволюційний характер. З'їзд боротиметься за самовизначення України в інтересах робітників та селян, за їх панування, за усунення всяких національних обмежень, вської національної ворожнечі та ненависти, за Українську робітничо-селянську республіку, засновану на міцній єдності трудящих мас України, незалежно від їх національності, з трудящими масами всієї Росії.

*Резолюції Всеукраїнських з'їздів
Рад робітничих, селянських,
червоноармійських депутатів -
Центральної армії України СРСР -
X, 1922 - С. 9-14.*

37. Про автономію Донецького та Криворізького басейнів

Зважаючи на те:

1) що Донецький і Криворізький басейни є з господарського боку однорідна область;

2) що всякий розподіл Донецького басейну шкідливо вплине на розвиток його продуктивних сил і зменшить єдність та силу пролетарської боротьби, Всеукраїнський з'їзд рад робітничих, солдатських та селянських депутатів протестує проти злочинної імперіалістичної політики керівників козачої та української буржуазних республік, які намагаються поділити між собою Донецький басейн, і буде домагатися цілості Донецького басейну в межах радянської республіки.

*Резолюції Всеукраїнських з'їздів Рад
робітничих, селянських,
червоноармійських депутатів. - С. 12-13.*

38. Постанова Всеукраїнського з'їзду Самостійників-соціалістів у справі земельної реформи

Грудень 1917 р.

Одержати землю і розв'язати земельне питання може тільки самостійний нарід, і тому проголошення Самостійної Української Народної Республіки є необхідною умовою для розв'язання аграрного питання в Україні.

Нарід український складається у своїй величезній більшості з трудового люду і тому земельне питання мусить бути розв'язане в інтересах трудящого люду.

Проволякати цієї справи, що роблять українські партії, які зараз стоять у влади, веде тільки до анархії, а значить і до загибелі нашої...

В основу закону мусить бути положена конкретна мета: націонал-соціалізація землі: націоналізувати землі, оселені народом українським...

Кожен член української нації, що живе з землі, бере її тільки до уживання, скільки може обробити її власними руками, власноручно без наймита.

... Маючи на увазі, що власність на нетрудові землі на Україні уже скасована без викупу, дальший шлях, шлях послідовного законодавства аграрного, мусить бути такий:

Ліквідувати велике землеволодіння... потім, по черзі, середнє, і далі - переходити до утворення класа трудового селянства, що живе з власної праці, спеціальне соціалістичне законодавство мусить зробити не тільки неможливою мобілізацію землі (скупчення її в поодиноких руках), а навпаки, робити необхідним переход земельної власності до трудової норми.

Цей клас трудового селянства поволі, шляхом кооперації... перейде од індивідуального оброблення землі до колективного, а від колективного до соціалістичного, коли і буде досягнений віковичний ідеал Українського трудового народу: жити щасливо, вільно і незалежно на своїй землі...

*Українська суспільно-політична думка
в 20 статтях. Т. 1. - С. 351-352.*

39. Підсумкова таблиця виборів в українські установчі збори

Вибірні округи	Кількість голосів, наданих за кандидатів установчих виборчих парій України (в тис. міс., без заокруглень)									Всього голосів у виборчій окрузі в Укр. Установчі збори		Всього голосів у виборчій окрузі в Українській Установчій зборі	Примітки	
	УСДРП		УСДРП		Більшовики		Мезошовики		Радикалі		Кількість голосів, наданих за кандидатів установчих виборчих парій			%
	Кількість голосів	%	Кількість голосів	%	Кількість голосів	%	Кількість голосів	%	Кількість голосів	%				
Волинський	261	60,1	1,16	0,3	36,4	9,2	2,35	0,6	1,4	0,1	304,6	69,1	820,7	Більшовики в Польській губернії та Харківському виборчому округу своїх кандидатів не висувували. В Харківському виборчому округу зведений один виборчий округ
Восточний	348,5	55,8	16,6	2,7	136,6	23,1	4,93	0,8	35,82	5,7	6,24	51,3	1193	
Київський	871,4	73,7	8,2	0,73	7,4	5,4	0,8	0,6	3,3	9,5	1150,4	76,5	1592,7	
Львівський	609,6	86,5	1,7	2,4	-	-	2	0,3	2,18	0,3	704,9	57,8	-	
Полтавський	402,6	51,7	1,5	1,7	27,4	30,6	9,8	1,1	3,9	0,7	803,3	77,3	1135	
Херсонський	112	27,1	0,5	0,1	88,5	14,1	1,6	0,4	8,4	2,0	414	44,4	932	
Чернівецький	132,7	34,0	0,3	0,07	195	50,1	3,5	0,4	3,6	1	380	-	-	
Харківський	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Разом	2800	61,3	30	1,3	784	17,3	30	0,86	62	1,4	4371	59,6	7470	

*Історія України. Хрестоматія: У 2 ч. /
Упоряд. Є.М.Калюж, Б.І.Блак, Ю.А.Гурбанов та ін. - К., 1996. - С. 50.*

40. Коментарі до підсумкової таблиці Українських Установчих зборів

Установчі збори повинні були розпочати свою роботу 9 січня 1918 р. Але по ініціативі ряду лідерів УСДРП збори у визначений час не були скликані. Своє рішення вони мотивували не стабільним політичним становищем в Україні і напруженим громадським протистоянням у суспільстві. Насправді, як свідчать аналіз документів цього періоду, причина нескликання зборів полягала в тому, що більшість депутатських місць в Українських Установчих зборах отримали партії, які виступали за радикальні економічні реформи (див. таблицю), тому представники старої орієнтації економічного і політичного розвитку заборонували їх скликання. Одним із наслідків таких дій був вихід з уряду В. Винниченка і членів фракції УСДРП, вийшли з УСДРП рештки партії більшовиків та значна група українських есерів, чимало яких перейшли на платформу більшовизму.

Таким чином, смута політичних прахунків: підтримка сил Тимчасового уряду після його падіння; допуск глибокого політичного розколу на I Всеукраїнському з'їзді Рад, не скликаним демократично обраних Всеукраїнських Установчих зборів - привели до різкого загострення політичної боротьби, сповзання країни у горнило тривалої, кровопролитної громадянської війни, ставлення під сумнів саме існування суверенної Української держави.

Після німецько-австрійської окупації України, М.С.Грушевський запропонував скликати Установчі збори у травні 1918 р. Але в Україні уже йшла збройна боротьба проти окупантів і прибічників Центральної Ради, авторитет і вплив якої у масах значно понизився, а згодом вона перестала існувати політично і юридично (квітень 1918 р.) зовсім.

ЦДАВО України, Ф. 1115, Оп.1, Спр.29, Арк.637; Спр.55, Арк.5.

41. Повстання на заводі "Арсенал" в м. Києві

Січень 1918 р.

Із доповіді співробітника Центральної Ради про становище у полку "Тараса Шевченка" (14 січня 1918 р.)

Велика більшість козаків, наслідуваних більшовицької пропаганди, називаються себе більшовиками. Більшість із них легко піддаються на всяку агітацію. В полку обрані ради, які очолюють більшовики.

ЦДАВО України, Ф. 1115, Оп.1, Спр.23, Арк.25.

42. Газета "Народна воля" про більшовицьке повстання у Києві

16-21 січня 1918 р.

Перший день

Розпочалося повстання 16 січня, коли частина полку ім. Сагайдачного, підбурювана більшовицькою агітацією, захопила на Печерському Арсеналі і засіли там. Зараз же відне козачтво, січові стрільці та козакки полку Богдана Хмельницького розпочали вибивати "Сагайдачників" з Арсеналу, але до них приєдналася більшовицька "червона гвардія" полку ім. Шевченка... яка була напихана більшовицьким

духом. Цілу ніч біля Арсеналу ішов бій між військами Центральної Ради та більшовиками.

Другий день

17 січня. Стрільщина вибухла. Шевченківський полк вирішив покинути Арсенал зявивши, що не буде допомагати ні тій, ні іншій стороні і до того ж забрав з Арсеналу гармати, які там були. Цього ж дня, через більшовицьку агітацію було оголошено по місту загальний страйк проти Центральної Ради.

Цього дня зупинилися трамваї, заводи, фабрики, друкарні, майстерні та інші підприємства, крім електричних станцій та водопроводу. Покинувши роботу, робітники прихильні до більшовиків, узялися до зброї. До них приєдналося багато різних контрреволюціонерів, які ладні були утопити Центральну Раду у ложі води. Всюди на вулицях можна було почути від одиноких і гуртів людей, що "партія Грушевського хоче віддати Україну Австрії, а партія Винниченка виступила проти цього і заперлася у Арсеналі".

Третій день

18 січня. Більшовики засіли на Подолі, Шулявці, Деміївці та інших частинах міста, де не було вірного Центральній Раді війська і звідти розпочали наступ на старий осередок міста, де розташована Центральна Рада... Майже все військо Центральної Ради було коло Арсеналу, що дало можливість більшовикам захопити центр міста.

Четвертий день

19 січня. Знову розпочався бій у різних куточках міста. Скликала напередодні нарада представників військових частин, що квартирувалися у Києві, постановила, щоб війська, які оголосили нейтралітет, виступили за Центральну Раду. Вдень більшовики поставили вимогу перед Центральною Радою, щоб її військо склало зброю, а ввечір відмови, розпочув обстріл з гармат Педагогічного музею, де знаходилась Центральна Рада. У другій половині дня по йому розпочали стрільняти з гармат. Крім того, "червона гвардія" захопила Старий Київ, наступаючи з Подолу, вокзалу, Шулявки. Особливо великий бій розвернувся на Синьому базарі (Львівський майдан) де було багато поранено і убито людей.

П'ятий день

20 січня. Арсенал оточений нашими військами(...). На вокзалі та інших частинах міста до самого вечора йшла уперта стрільщина.

Шостий день

21 січня. Стрлянина з рушниць по місту було значно менше, зате приблизно чути було постріли з гармат.

Приборкання арсеналів

<...>20 січня у Київ прийшли війська на чолі з С.Петлюрою. В середині дня 21 січня вони розпочали штурм Арсеналу і вибили гарматним вогнем "червону гвардію" з верхніх поверхів арсенальських будинків. Більшість повстанців поховалися у підвалах і стали звідти відстрілюватися. Тоді наші воєнки-Богданівці, січові стрільці, вільні козаки, чорні і червоні гойдамаки увірвалися увечері у двір Арсеналу і стали заходити більшовиків у підвалах ручними гранатами...О другій годині ночі Арсенал було взято штурмом. Полягло близько 300 арсенальців, спілки ж було взято у полон. Наші втрати невеликі... Протягом другої половини дня 21 січня проходили важкі бої по вулиці Фундуклеївській, Володимирській. Бібіковому бульварі, Подолі, Шульців, щекавицькому цвинтарі (тут було заколото січовими стрільцями 300 робітників повстанців) та інших частинах міста.³

У вечір 21 січня більшовицький комітет, побачивши, що його справа програє, подав до Центральної Ради заяву про припинення війни.

Звернення від Ради Народних Міністрів Української Народної Республіки до громадян і повстанців м.Києва

19 січня 1918 р.

Правительство УНР, сформоване на останній сесії Центральної Ради 17 січня цим заявляє, що воно зараз же, після припинення повстання в м.Києві, вживе самі рішучі заходи до негайного задоволення певних проблем робітників і подбає про забезпечення безробітних та їх сімей, а також розпочне проведення самих широких соціально-економічних реформ і у першу чергу до проведення у життя закону про соціалізацію землі, ухвалений Центральною Радою 18 січня.

У той же час Правительство УНР вживе всіх заходів до припинення війни і заключення демократичного миру.

До спокою і праці.

Рада Народних Міністрів УНР.

Голова Ради Народних Міністрів В. Голубович.

м.Київ, 19 січня 1918 р.

Народна воля. - 1918. - 4 лист.

43. Спогади Д.Дорошенка про участь студентів і гімназистів м. Києва у битві під Крутами

Січень 1918р.

... Коли з боку Бахмача і Чернігова рушили на Київ більшовицькі ешелони, уряд не міг послати для того, щоб їх зупинити, жодної військової частини. Тоді нашвидко було зібрано загін із студентів та гімназистів старших класів і відправлено їх - буквально на знищення - назустріч добре озброєним численним силам більшовиків. Бідолашню молодь довели до станції Крути і висадили тут на "позиції". У той час, коли юнаки (у більшості не тримавши ніколи у руках рушниць!) сміливо вступали у бій проти більшовицьких загонів, їхні командири, - група офіцерів - залишилися у поїзді та організували п'ятику у вагонах; більшовики без труднощів розбили загін молоді і познали його зі станції.

Помітивши небезпеку, керівництво, яке перебувало у поїзді, спішно дало сигнал на від'їзд ешелону, не затримавшись ні на хвилину, щоб забрати з собою втікаючих...

Шлях на Київ тепер був зовсім відкритий. Говорять, ініціатива відправлення на очевидну загибель декількох сотень бідолашної молоді належала військовому міністру М.В. Поруху.

Інший колишній військовий міністр - Петлюра зібрав партизанський загін, щоб відбити наступ більшовиків з боку Полтави. Він чекав їх зі своїм загonom на станції Гребінка Києво-Полтавської залізниці, але більшовики, обійшли цю станцію, рушили на Київ ґрунтовною дорогою. Петлюра, повернувшись зі своїм загonom у Київ, відіс на деякий час настрій його захисників, тому що поширив чутку нібито він "розбив вщент" більшовиків під Гребінкою.

Однак незабаром з'ясувалося дійсне становище. Над Києвом знову розпочали рватися снаряди. Кілька днів тривала пекельна канонада, і в ніч на 25 січня члени уряду, лідери фракції Центральної ради і дехто з її членів вийшли з Києва по Житомирському шосе, а за ними відступили українські війська. Від'їзд був раптовий, без будь-якого попередження, хоча б всіх членів Центральної ради та найвідоміших політичних діячів. Вранці 26 січня стало зовсім тихо, стихла стрлянина... пішов густий сніг і, здавалося, що все заспокоїлося і настав відпочинок після пекельних днів боротьби...

Дорошенко Д. Воїна і революція на Україні. Революція на Україні. По мемуарах белзьк.-М.Л.1930.-С.94-95.

³Називсько-Конотонський напрямок утримували 622, 414 полки Центральної Ради. Але при наблизженні Червоної Армії вони перерішили на її бік, заввавши, що не будуть воювати з своїми братами. Це саме зробили військові частини, розташовані у Бахмачі, Конотоні, Кролевіці та інших місцях. Народна воля 1918р. 16 січня.

44. Із тимчасового земельного закону, затвердженого Українською Центральною Радою

18 січня 1918 р.

1. Право власності на всі землі з їх водами, надземними і підземними багатствами в межах УНР віднині касується.

2. Всі ці землі з їх водами, надземними і їх підземними природними багатствами стають добром народу УНР.

3. На користування цим добром мають право всі громадяни УНР без різниці полу, віри і національності, з додержанням правил цього закону.

4. Верхове порядкування всіма землями з їх водами, надземними і підземними багатствами належить, до скликання Української Установчої Ради (зборів - ред.) Українській Центральній Раді ...

ЦДАВО України, Ф.1115,- Оп.1, Спр.29, Арх.38.

45. Закон про Національно-персональну автономію, ухвалений УЦР

9 (22) січня 1918р.

Українська Центральна Рада, згідно з універсалом 7-го листопада 1917 року, дня 9 січня 1918 року ухвалила закон про національно-персональну автономію.

Ст. 1. Кожна з населюючих Україну Націй має право в межах Української Народної Республіки на національно-персональну автономію, себто право на самостійне устроєння свого національного життя, що здійснюється через Орган Національного Союзу, влада якого шириться на всіх його членів, незалежно від місця їх заселення в межах Української Народної Республіки. Це є невідімане право націй і ні одна з них не може бути позбавлена цього права, або обмежена в ньому.

ЦДАВО України, Ф. 1115, Оп.1, Спр.29, Арх.4.

46. Четвертий Універсал Української Центральної Ради

Січень 1918 р.

Народе України!

... Чотири роки жорстокої війни обезсилили наш край і народ.

З приводу всього того не могли відбутися вибори до Українських

Установчих Зборів у визначенім нашим попереднім Універсалом реченні й не могли відбутися ті Збори, визначені на вищійшій леві, щоб перебрати з наших рук тимчасову найвищу революційну владу над Україною, установити лад у нашій Народній Республіці й zorganizувати нове Правительство.

А тим часом петроградське Правительство Народних Комісарів виповило війну Україні, щоб повернути вільну Українську Республіку під свою владу, і посилало на наші землі свої війська - червону гвардію, більшовиків...

Ми, Українська Центральна Рада, робили всякі заходи, щоб не допустити до тої братовбивчої війни двох сусідніх народів, але петроградське Правительство не пішло нам назустріч...

Крім того, те ж саме петроградське Правительство Народних Комісарів починає проволікати закінчення мира й закликає до нової війни, називаючи її "святою".

Ми, Українська Центральна Рада, вибрана з'їздами селян, робітників і солдатів України, в ніякім разі не можемо згодитися на те, ніякіх війн піддержувати не будемо, бо український народ бажає мира...

Та для того, щоб ці російське Правительство, ні ніяке інше не ставило перешкод Україні в установленню того бажаного мира, для того, щоб повести свій край до ладу, творчої праці, закріплення революції й нашої волі, ми, Українська Центральна Рада, оповіщаємо всім горожанам України:

Віднині Українська Народна Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу.

З усіма сусідніми державами, а саме: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною й іншими ми бажаємо жити в згоді й приязні, але ніяка з них не може вмишуватися в життя самостійної Української Республіки.

Владу у ній буде належати тільки до народу України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представництво робочого народу - селян, робітників і солдатів та виконуючий орган, який віднині буде називатися Радою Народних Міністрів.

І отже, перш усього, поручаємо Правительство нашій Республіки, Раді Народних Міністрів, від сього дня вести початі вже мирові переговори з осередніми державами вповні самостійно й довести їх до кінця ...

Щодо так званих більшовиків і інших напасників, які розграбують

і руйнують наш край, то поручаємо Правительству Української Народної Республіки твердо й рішучо ваятися за боротьбу з ними, а всіх громадян нашої Республіки закликаємо, щоб вони, не жалючі свого життя, обороняли добробут і волю нашого народу.

... Одночасно з тим, коли армія буде демобілізуватися, поручаємо розпускати солдатів, а після затвердження мирових договорів розпустити армію зовсім, на місце постійної армії завести народну міліцію, щоб наше військо служило обороні робочого люду, а не забаганкам пануючих верств.

Знищені війною і демобілізацією місцевості мають бути відбудовані при помочи державного скарбу.

Коли наші воєнки вернуться додому, народні ради - громадські й повітові й городечкі думи мають бути перевибрані в часі, який буде устатовлений, щоб і вони мали в них голос.

В земельних справах комісія... виробила закон про передачу землі трудовому народові без викупу, прийнявши за основу скасування власності й соціалізацію землі згідно з нашою постановою на 7 сесії.

Ліси, води й усі підземні багатства, як добро українського трудового народу, переходять у розпорядження Народної Української Республіки.

Рада Народних Міністрів поручаємо негайно пристосувати всі заводи й фабрики до мирних обставин.

Та сама війна дала сотки тисяч безробітних і інвалідів... Правительство Республіки має підняти промисел держави, має зачати творчу роботу по всіх галузях, де всі безробітні могли б найти працю й приложити свої сили, й прийняти всі міри для забезпечення покаліченим і потерпівшим від війни.

При старім ладі торгівці й всілякі посередники наживали на бідних, пригнічених клясах надміри капіталу.

Відтепер Українська Народна Республіка бере в свої руки найважливіші області торгівлі й усі доходи з неї обертає на користь народу.

Торговлю товарами, які мається привозити з-за границі й вивозити за границю, вестиме сама наша держава...

Для виконання сього поручаємо Правительству Республіки виробити й представити до затвердження закони про се, також про монополію заліза, вугля, шкур, тютюну й інших продуктів і товарів, з котрих податки найбільше обтяжували робочі кляси в користь нетрудових.

Так само поручаємо установити державно-народну контролю над усіма банками ...

Рада Народних Міністрів повинна безпощадно боротися з усіма контрреволюційними силами й кожного, хто приймає до постановя

проти самостійної Української Народної Республіки й до повороту старого ладу,- карати яко за державну зраду.

Всі демократичні свободи, проголошені Третім Універсалом Української Центральної Ради, потверджується й окремо проголошується: в самостійній Українській Народній Республіці всі народи користуються правом національно-персональної автономії, яку призвано за ними законом 22 січня.

Все перечислене в Універсалі, чого не всією виконати ми, Центральна Рада й наша Рада Міністрів, у найблищі тижні виконають, справлять і до окончного ладу доведуть Українські Установчі Збори.

Ми поручаємо всім нашим громадянам перевести вибори як найбільш енергично, підняти всі зусилля, щоб підрахунок голосів був закінчений якнайскорше, щоб за пару тижнів зібралися наші Установчі Збори,- найвищий господарь і управитель нашої землі, й Конституцією нашої незалежної Української Народної Республіки закріпши свободу, порядок і добробут на добро всього трудового народу й на тепер і на будучі часи. Сей найвищий наш орган має рішити про федеративну зв'яз з народними республіками колишньої російської імперії.

9 (22) січня 1918 р.

Виниченко В.К. *Відродження нації.-Київ: Видет, 1920.- Ч.2.- С.244-252.*

47. Спогада Д. Дорошенка про Муравйовські репресії жителів м. Києва в січні 1918 р.

... Там було повно народу і багато солдатів з рушницями, все молоді безуви хлопчачи, балакають і лаються по-московські. Ведуть кудись старенького, сивого, обшидованого генерала, підштовхуючи в плечі. Якійсь немолодий з рябим обличчям матрос почав розпитувати мене, як пройти на котрусь вулицю, і побачивши у вікні земської книгарні портрет Шевченка, радісно гукнув: "Батько Тарас!". Взагалі якась мішанина людей і понять...

Большевини ввійшли до міста з боку Печерська й Липок - багатших кварталів міста, де мешкали звичайно багатші військовій цивільній урядовці, взагалі заможні люди, і справили тут криваву баню. Привалили в помешкання, витягали звідки генералів, офіцерів і просто досрелних мужчин і вбивали їх тут же або просто вели до був. царського палату і розстрілювали там або по дорозі. І от цікава річ: борошили Київ українці, вся злоба була звернута на українців, а окошилася

майже виключно на російських офіцерів і взагалі на російському панстві і буржуазії. З більш-менш відомих українців було вбито тільки журналіста Ісака Пугача, членів Центральної Ради О.Зарудного (одні час був міністром земельних справ) та Леонарда Бочковського. Трохи згодом вбито ще д-ра М.Орловського. Вбито ще кількох українців, але більш-менш випадково: тому що знайшли червоне посвідчення (таке посвідчення Були недавно роздано всім військовим, а за моїм підписом, наприклад, було роздано понад дві сотні їх офіцерам, урядовцям і писарям з Галицько-Буковинського комісаріату) чи так згодом виявилось, що це людина, причетна до Центральної Ради або до українського війська. Чому так сталося, що вся помста і терор большевиків обернувся проти тих, хто фактично тримав "нейтралітет"? Діло в тім, що Київ узяли прийшли московські большевики, яких задалегідь розагитували й шуквали проти "буржуїв" та "офіцерів". Допались до Києва, вони не розбирались, хто саме бився проти большевицької влади, чи такі дійсно "буржуї" чи хтось інший, і видали свою злобу й жадою помсти на заможніші квартали, на заможніші будинки й помешкання, де було при тім і що пограбувати. Українці переважно належали до середніх і мало-заможних кілків, мешкали у скромних хатах і по інших кварталах; частиною вони приховались і, якщо хто з сусідів не робив доноси, звичайно могли залишитись по своїх домівках або перейти часово мешкати до приятелів чи знайомих. Багатьох не знали в обличчя, розвідка в цей прихід большевиків будля дуже слабо налагоджена, арешти проводили переважно зайшли москалі, тим і пояснюється, що навіть коли, трохи згодом, почали розшукувати тих чи інших людей, то майже засігди удавалось уникнути арешту...

Народна воля. -1918. -19 берез.

48. З мирного договору між Українською Народною Республікою, з одної, і Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною, з другої сторони

Лютий 1918 р.

Тому, що Український Народ в протязі сучасній світовій війні проголосив себе незалежним і виразив бажання повернути мирний стан між Українською Народною Республікою і державами, що знаходяться

Точне число загиблих під час муравієвських розстрілів невідоме. Трапляються дані 5000, 2000, кілька сотень чоловік. Пірахунів ніхто не робив, дані відсутні.

в війні з Росією, поставили правительством Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії і Туреччини заключити мирний договір з правительством Української Народної Республіки: вони хотять самі висити перший крок до тривалого і для всіх сторін почесного світового мира, котрий не тільки має покласти кінець страхиттям війни, але також має вести до повертання дружніх відносин між народами на полі політичному, господарському і умовому ...

Українська Народна Республіка, з одної, і Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина, з другої сторони, заявляють, що воєнний стан між ними покінчений. Сторони, заключаючи договір, рішилися нададі жити взаємно в мирі і дружбі.

Сторони, які заключають договір, зобов'язуються взаємно нав'язати негайно господарські зносини і устроїти обмін товарів на підставі слідуючих постанов: до 31 липня б. р. треба буде переводити взаємну обміну лишків найважливіших сільськогосподарських і промислових виробів для прикриття біжучих потреб ...

Вісник Ради Народних Міністрів Української Республіки. -1918. -15 берез.

49. Із німецько-українського додаткового договору до мирного договору між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з однієї сторони і Українською Народною Республікою з другої сторони

Лютий 1918 р.

... Вартості маєткові, що були під наглядом, охороною або зарядженням, мають бути негайно видані на жадання власника, а до хвилі повного повернення охороняти інтереси власника.

... Земельні маєтки або права на них, гірничо-промислові права як також права уживання і використання маєтків, підприємства або участь в них, особливо акцій, які з огляду на воєнні закони продано, або від право-власника примусово відібрано, повинні бути повернені первісному власникові на його жадання на протязі одного року після ратифікації мирного

Делегати УНР М. Ловітський, О. Сердюк і М. Любіцький підписують мирний договір. Брест-Літовський. 9 січня 1918 р.

договору, при обов'язковому повороті користей, які були одержані від продажі, або відбирання, при сім не знертається увага на добре набути права третьої особи ...

ЦДАВО України, Ф. 1115, Оп.1, Спр.3, Арк.79, 89

50. Закон Центральної Ради Про державну мову

Березень 1918 р.

Центральна Рада ухвалила:

1. Всякого роду написи, вивіски тощо на торговельно-промислових, банкових та подібних закладах і конторах повинні писатися державною українською мовою, окрім інших мов... при тім написи українською мовою мають бути на основній частині всього напису, на чільному місці.

2. Ця постанова має силу і до всякого роду виробів... виготовлених на території Республіки, які мають етикетки, написи.

3. По всіх торгово-промислових банкових і т. п. закладах, конторах... мовою в діловодстві має бути державна українська.

Нова рада.- 1918.- 24(11) берез.

51. З рішень II Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів

Березень 1918 р.

Військо австро-германського імперіалізму, покликане недовитками Центральної ради, поваленою народом, вишить радянську владу, закріплює трудовий народ і завойовує територію Української народної республіки; воно провадить військові дії під прикриттям Центральної ради, яка править лише за політичну заслону для австро-германського імперіалізму і його загарбницьких намірів.

Та щоб забезпечити змогу вільно розвивати завоювану соціалістичної революції, трудящі маси України на своєму Другому з'їзді рад перед усім світом заявляють, що вони готові підписати навіть ті тяжкі умови, що їх накладають Україні мирним договором Центральної ради з Австро-Германією, але ж за неодмінної умови цілковитого невтручання Австро-Германії у внутрішнє життя

України і виводу австро-германського війська з усіх зайнятих ним частин України.

З'їзд проголошує, що трудящі України за одних умов не визнають у своїй країні буржуазної влади ані в центрі, ані в окремих місцях і боротимуться за відновлення влади рад скрізь, де їх знищено, рішуче протидіючи буржуазним загарбникам через організацію Червоної армії, партизанську боротьбу, страйки, несплату податків і всі інші засоби, які є в розпорядженні робітників і селян.

У даний момент мирний договір, насильством накидуваний Російській федерації від германського імперіалізму, формально розриває федеративний зв'язок України з усією радянською федерацією. Українська народна республіка стає самостійною радянською республікою. Але ж по суті вземини радянських республік лишаються попередні...

Трудящі маси України твердо певні того, що за дальшої боротьби робітничої класи на Україні і по інших країнах світу вже в найближньому майбутньому цей формальний федеративний зв'язок мусить бути відновлений і всі радянські республіки об'єднуються в єдину соціалістичну всесвітню федерацію.

Резолюція Всеукраїнських з'їзду Рад робітничих, селянських, червоноармійських депутатів.- С.21-24.

52. Наказ головнокомандуючого окупаційними військами в Україні генерала Ейхгорна Про відновлення землекористування поміщиків і куркулів та їхнє право на урожай

Квітень 1918 р.

Там, де селяни не можуть засіяти всієї землі на селі і де ще знаходяться поміщики, останні повинні потурбуватися про засів землі, і у таких випадках уже земельні комітети не можуть відібрати у поміщиків землю для справедливого її розділу між селянами. Селяни ні чим не повинні перешкоджати поміщикам в засіванні полів. Для засіву землі і живів земельні комітети повинні надавати поміщикам коней, сільськогосподарські знаряддя праці, а також зерно для посіву. Урожай у таких випадках буде належати... тим, хто засіяв землі.

6 квітня 1918 р.

Гражданская война на Украине 1918-1920. Сб. док. и материалов: В 3 т.-Т.1, кн.1-К., 1967.-С.108.

53. Конституція Української Народної Республіки⁸

Квітень 1918 р.

1. Відновивши своє державне право, яко Українська Народна Республіка, Україна, для кращої оборони свого краю, для певнішого забезпечення права і охорони вільностей, культури і добробуту своїх громадян, проголосила себе і нині єсть державою суверенною, самостійною і ні від кого незалежною.

2. Суверенне право в Українській Народній Республіці належить народові України, цебто громадянам УНР всім разом.

3. Це своє суверенне право народ здійснює через Всенародні Збори України.

4. Територія УНР неподільна, і без згоди Всенародніх Зборів в 2/3 голосів присутніх членів не може відбутись ніяка зміна в границях Республіки або в правнодержавних відносинах якоїсь території до Республіки.

5. Не порушуючи єдиної своєї власті, УНР надає своїм землям, волостям і громадам права широкого самоврядування, додержуючи принцип децентралізації.

6. Націям України УНР дає право на впорядкування своїх культурних прав в національних межах...

Українська суверенно-політична думка в 20 столітті. - Т.1. - С.375

54. Універсал гетьмана Павла Скоропадського

Квітень 1918 р.

Громадяне України!

...Буше Українське Правительство не здійснило державного будування України, бо було зовсім нездатне до цього.

Бешкет і анархія проловжуються на Україні...

При таким становищі, яке загрожую новозу катастрофою України, глибоко сколихнуло всі трудові маси населення, які виступили з категоричним домаганням

Павло Скоропадський

⁸Конституція УНР, призначена до оголошення на Українських Установчих Зборах, була ухвалена Центральною Радою 29 квітня 1918 р. Внаслідок перевороту, що стався того ж таки дня, вона ніколи не була запроваджена.

негайно збудувати таку Державну Владу, яка здатна була б забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці.

Яко вірний син України я постановив відкликнути ся на сей поклик і взяти на себе тимчасово всю повноту влади.

Отсею грамотою я оголошую себе Гетьманом всієї України.

Управа Україною буде провадити ся через посередництво призначеного мною Кабінету Міністрів і на остаточнім обгрунтованню) приложених при сям законів про тимчасовий державний устрій України.

Центральна й Мала Рада, а також всі земельні комітети віднинішнього дня розпускаються...

В найблизший час буде виданий закон, установляючий порядок виборів до Українського Союму.

Права приватної власности як фундаменту культури й цивілізації відбудовують ся в повній мірі й всі розпорядки бувшого Українського Уряду, а так само тимчасового російського уряду відмінюють ся і касують ся. Відбудовуєть ся повна свобода по рєкробленню купчих по куплі-продажі землі. Поруч з сям будуть прийняті міри по вивласненню земель по дійсній їх вартості від великих власників для наділення земельними частками малоземельних хліборобів.

Рівночасно будуть твердо забезпечені права робітничої класи.

... На економічнім і фінансовім полі відбудовуєть ся повна свобода торгівлі й відкриваєть ся широкий простір приватного підприємства й ініціативи ...

Гетьман Всєї України Павло Скоропадський

Отаман Ради Міністрів М.Устимович

29 квітня 1918 р. м. Київ.

Державний вісник. - 1918р. - 16 трав.

55. Закон Про тимчасовий державний устрій України

Квітень 1918 р.

Тимчасово до обібрання Союму і відкриття його діяльності Державний устрій України і порядок керування ґрунтуєть ся на слідуючих законах:

1. Влада управління належить виключно до Гетьмана України в межах всієї Української Держави.

2. Гетьман стверджує закони, і без його санкції ніякий закон не може мати сили.

3. Гетьман призначає Отамана Ради Міністрів. Отаман Міністрів складає Кабінет і представляє його у повному складі. Гетьман затверджує і скасовує Кабінет у повному його складі. Гетьман приймає і звільняє інших посадових осіб в разі для останніх не обгрунтовано законом іншого порядку призначення і звільнення.

4. Гетьман є вищий керівничий всіх зносин Української Держави із закордонними державами.

5. Гетьман є Верховний Воевода Української Армії і Фльоти.

6. Гетьман оголошує області на військовому, осадному або виключному положенні.

7. Гетьманові належить помилування засуджених, полегшення кари і загальне прощення зроблених злочинних подій з скасуванням проти них переслідування і висвободження їх від суду і кари, а також складання казенних взимок і даровання в особистих випадках.

8. Накази й розпорядження Гетьмана закріплюються Отаман-Міністром або відповідним йому Міністром.

9. Первенствующа в Українській Державі є віра християнська, православна.

10. Всі не належні до православної віри Громадяне Української Держави, а також всі мешканці на території України користуються кожний повсемістно свобідним відправленням їх віри і богослужінням по обряду оної<...>

11. Власність є недоторкана. Примусове відчуження нерухомого майна, коли це необхідно для якої-небудь державної чи громадської користі, можливо не інакше, як за відповідну платню.

12. Українські козаки і громадяне мають право робити зібрання в межах, не шкідливих законам, мирно і без зброї.

13. Кожний може в межах, установлених законом, висловлювати і писати свої думки, а рівно розповсюджувати їх шляхом друку або іншими засобами.

14. Українські козаки і громадяне мають право гуртувати громади і спілки в межах не протизвних законам...

Гетьман Всієї України Павло Скоропадський
29 квітня 1918 р., м. Київ.

Державний Вісник. - 1918 р. - 16 трав.

56. Резолюція Звенигородського селянського повітового з'їзду на установлення гетьманської влади

3 травня 1918 р.

Відбувся з'їзд представників від 300 тис. селян Звенигородського повіту з приводу перевороту в Києві. На з'їзді виступило багато промовців, у тому числі і учасників селянського з'їзду у Києві. Після докладів з'їзду виник наступуюча резолюція.

... Наступивший спокій і лад на Україні знову порушено переворотом, виборами гетьмана і переходом влади в руки тих людей, які до цього часу показували яскраві симпатії до старого російського уряду і є прихильниками старої політики.

У соціальному плані політик самозваний уряд намічає такий план, якого трудове селянство не при яких умовах не прийме.

... Тому всі сили 300 тисячної людності слід організувати на підтримку Центральної Ради і Установчих зборів, яким повинна Центральна Рада здати свою Владу в Українській Народній Республіці у призначений час. Ніяких розпоряджень і наказів гетьмана виконувати не будемо.

Рідний край. - 1918р. - 23 трав.

57. Повстанський рух проти німецько-австрійських військ в Україні

У Ямпольському повіті житель села Нічковні Криворучко організував загін у 300 чол. Він рушив на Ямполь, де захопив склад зброї у 1000 гвинтівок і 26 кулеметів.

У Ольгопільському повіті, при спробі розібрати селянські загони, останні вступили у збройну сутичку з німцями. Всюди на Поділлі селяни і фронтовики повстають проти німців.

Січ. 1918. - 24 травня.

Доклад голові Ради Міністрів Ф. Лизогубу.

В ніч з 1 на 2 серпня 1918 р. при допомозі двох пароплавів була затримана баржа, яка переплачувала через Дніпро близько 1500 чол., котрі тікали від наступаючих на них німців. Серед повстанців було найбільше селян із Тарашанського і Звенигородського повітів... Згідно повідомленням, отриманих від селян, прибувших з Трипілля в

Полтавську губернію, сюди мають намір прибути близько 30 тис. повстанців (піхота, кавалерія, артилерія).

Командуючий німецькими військами генерал фон Ваудорф

ЦДАВО України. - Ф. 1064. - Оп.2. - Спр. 12. - Арх. 20.

58. Репресії єврейського населення австро-німецькими окупаційними військами

Доклад

Голові української Ради Міністрів Ф.Лизогубу.

У зв'язку з ворожим відношенням єврейського населення до імперських і королівських (німецько-австрійських) військ... з метою припинення виступу окремих осіб, які часто не підлягають обліку, ми повинні притягти до відповідальності усе єврейство.

Представник австро-угорського військового командування

ЦДАВО України. - Ф. 1064. - Оп.2. - Спр. 12. - Арх. 22.

59. Із рішень першого з'їзду КП(б)У

Листопад 1918 р.

1. Всі соціальні групи населення України поділилися на два основні табори: табір, що стоїть на боці соціалістичної революції, і табір контрреволюційний, що стоїть проти неї. Табір контрреволюційний, у свою чергу, має два основні підрозділи: по-перше, фінансово-капіталістично-поміщицький і, по-друге, дрібнобуржуазно-куркульсько-інтелігентський.

2. Відповідно до цього на Україні є три головні політичні центри притягання:

- а) німецько-гетьманський;
- б) націоналістичний центр решток Центральної ради;
- в) радянський.

... 4. Влада гетьмана є не чим іншим, як утвердженням панування фінансово-капіталістично-буржуазно України в найтіснішу залежність від німецько-імпералістичної держави.

5. Отже, державний переворот, учинений в Києві 29 квітня, є цілком природним продовженням того процесу поглинання України фінансовим капіталом німецької групи, який уперше цілком наочно проявився ще в Бресті під час сепаратних переговорів ...

Виходячи з того, що:

- 1) Україна економічно нерозривно зв'язана з Росією;
- 2) економічна єдність України і Росії за останнє 10-ліття створила міцний базис для єдності боротьби пролетаріату України і Росії;
- ...4) ідея "самостійності" України, під ширмою якої німецькі імпералісти загарбували й поневолювали Україну під ярмо капіталістів та поміщиків, остаточно дискредитована в найширших трудових масах України;
- 5) повстання на Україні розгортається під лозунгом відновлення революційного воз'єднання України з Росією.

І з'їзд Комуністичної партії України вважає, що завданням нашої партії на Україні є: рішуче порвати з помилками минулого, боротися за революційне об'єднання України з Росією на засадах пролетарсько-центрального в межах Російської Радянської Соціалістичної Республіки, на шляху до утворення всевітньої пролетарської комуні.

Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їзду, конференцій і пленумів ЦК. - К., 1976. - Т. 1. - С. 14 - 15, 20.

60. Статут тимчасових земельно-ліквідаційних комісій

(Затверджений П.Скоропадським 15 липня 1918 р. м. Київ)

2. ...На зазначені комісії накладається розгляд справ про निжеслідуючих проханням власників, володарів та орендаторів земель та промислових підприємств, які знаходяться поза містами і містечками, коли прохання ці спираються на порушення прав, яке мало місце після першого березня 1917 року через вчинки окремих осіб, сільських громадян та товариств, хоч би ці вчинки спиралися на розпорядження Земельних Комітетів, Рад Робочих, Військових та Селянських Депутатів, Військово-Революційних Комітетів і їм подібних організацій та інституцій губерніального, повітового та волосного самоврядування, продовольчих Комітетів та Управ ...

4. Повітовою комісією складають: а) Повітовий Староста, котрий є

головою комісії; б) Представник Міністерства Земельних Справ; в) Представник Міністерства Судових Справ; г) Представник Міністерства Внутрішніх Справ... з) Два представники місцевих земельних власників по обранню Місцевого Союзу земельних власників... два представники від земельних власників, котрі володіють у повіті не більше як п'ятма десятинами землі.

Голова Ради Міністрів Ф.Лизогуб
Міністр Земельних Справ В.Колоколюцов

ЦДАВО України. - Ф. 1064. - Оп.1. - Спр. 244. - Арх. 1, 7, 24.

61. Закон "Про обов'язкове навчання української мови і літератури, а також історії та географії України у середніх школах"

Серпень 1918 р.

Ухвалений Радою Міністрів закон про обов'язкове навчання української мови і літератури, а також історії та географії України по всіх середніх школах.

1. По всіх середніх хлоп'ячих і дівочих загальноосвітніх, професійних, комерційних і інших школах, учительських семінаріях та інститутах, а також духовних семінаріях, обов'язково викладається українська мова і література, задля чого визначається не менше 3 години тижнево в перших 5-ти класах, а в 2-х останніх класах - не менше 2 години, географія та історія України, для яких предметів мають бути визначені не менше як по 2 години тижнево в 2-х останніх класах кожної школи...

Державний вісник. - 1918. - 8 серп.

62. Політичні засади Українського Національного Союзу

Серпень 1918р.

§ 1. Мета Союзу: а) утворення міцної самостійної української держави; б) боротьба за законну владу на Україні, відповідальну перед парламентом; в) боротьба за демократичний виборчий закон у всі

установи (по 5-член. формулі); г) оборона прав українського народу і української держави в міжнародній сфері.

§ 2. Для здійснення цієї мети Союз організує українську політично-громадську волю і, репрезентуючи її, вживає всіх відповідних заходів для її виявлення і реалізації, як в межах України, так і поза її межами.

§ 3. Склад Ради. Рада складається з представників усіх політичних українських партій і української селянської спілки на паритетних основах (по 8) і з українських громадських представників, наукових і професійних організацій також на паритетних основах (по 1) ...

Вісник політики, літератури й земств. - Рік V. - Ч. 33. - 18 серпня 1918. - С. 481 - 483

63. Наказ міністра народної освіти "Про утворення національної нижчої початкової школи"

Вересень 1918 р.

<.> В час, коли наша держава творить культурно-національну цінності (одкриває Українські державні університети, академії, гімназії і т. п.) і напружує всі духовні й матеріальні сили, щоб дати українському народові рідну національну школу, коли не можна допустити ні одного кутка без української школи, нижча початкова школа для українського народу мусить обов'язково як слід приготувитись до навчання на українській мові і забезпечити себе підручниками і вчителями в першу чергу.

<.> Тому Міністерство освіти пропонує всім губернiальним і повітовим земським і міським управам в контактi з губернiальними і повітовими комісарями освіти негайно приступити до з'ясування стану шкіл з цього боку, щоб з наступного 1918-1919 шкільного р. навчання в школах для українського люду велося українською мовою у всіх групах нижчої початкової школи на всім просторі України.

Державний Вісник. - 1918. - 6 вересня.

64. Цифрові відомості про постачання продуктів і сировини Україною згідно торговельному договору України з центральними державами

10 вересня 1918 року

Назва продукту	Кількість
I	
Хліб	
Пшениця, жито, просо, гречка, горох, боб, соевниця, а також мука	Мінімум 10 мільйонів пудів до 1 грудня с. р. Мінімум всього разом 75 млн. п. до 15 червня 1919 р.
II	
<i>Харчові продукти</i>	
Худоба рогата	6 млн. пудів живої ваги
Вівці	160 000 шт.
Гуси	1 000 000 шт.
Сало	400 000 п.
Масло і сир	60 000 п.
Тютюн	250 000 п. з урожаю попередніх літ. Не менше 250 000 п. з урожаю цього року.
М'ясні консерви	200 000 п. помісяця
Яйця	2 500 вагонів
Цукор	2 500 000 пудів обов'язкового контингенту, максимум 3 000 000 п. в заміну недопостачання хліба
Свірт	1/5 всієї продукції, але не більше 20 000 000 літрів
III	
<i>Сировина</i>	
Дерево	11200 вагонів
Копальні	270 000 п.
Руда залізна	37 500 000 п.
Руда марганцева	3 000 000 п.

ЦДАВО України. - Ф. 1115. - Оп. 1. - Спр. 9. - Арк. 10, 13.

65. Тимчасовий основний закон "Про державну самостійність українських земель колишньої австро-угорської монархії", ухвалений Українською Національною Радою

Листопад 1918 р.

Держава, проголошена на підставі права самоозначення народів Українською Національною Радою у Львові дня 19 жовтня 1918 р., обнімаюча весь простір бувшої австро-угорської монархії, заселений переляжно Українцями, має назву Західно-Українська Народна Республіка.

Простір Західно-Української Народної Республіки покривається з українською суцільною етнографічною областю в межах бувшої австро-угорської монархії - то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковини та з українськими частями бувших угорських столиць (комітатів): Спичи, Шаріш, Земплин, Уг. Берег, Угоча і Марморощ, - як вона означена на етнографічній карті австрійської монархії Карла барона Черніга.

Отся державна територія творить самостійну Західно-Українську Народню Республіку.

Права владі іменем Західно-Української Народної Республіки виконує весь її народ через своє заступництво, виbrane на основі загального, рівного, безпосереднього тайного і пропорціонального права голосування без різниці пола. На сій основі мають бути вибрані установчі збори Західно-Української Народної Республіки. До часу зібрання установчих зборів виконує всю владь Українська Національна Рада і Державний Секретаріат.

Гербом Західно-Української Народної Республіки є Золотий Лев на синім полі, обернений у свою праву сторону. Державна печать має довокола гербу напис: "Західно-Українська Народня Республіка".

Лезинський М. *Галичина в ер. 1918 - 1920. - Відень, 1922. - С. 42, 45 - 46.*

66. Закон Української Держави "Про заснування Української Академії наук"

Листопад 1918 р.

Ухвалений Радою Міністрів закон про заснування Української Академії наук в м. Києві.

1. Ухвалити докладені до цього статут та штати Української Академії наук в м. Києві та її установи і закон цей перевести в життя з 1 листопада 1918 р.

2. З поміж переділених у статуті наукових установ Академії, окрім постійних комісій, витворюється в біжучому році: Фізичний інститут, Геодезичний інститут, лабораторія для спроб над матеріалами при Інституті прикладної механіки, Ботанічний сад, Акліматизаційний сад, Демографічний інститут для вивчення економічної кон'юнктури та народного господарства України.

3. Академії наук дається доручення розробити й подати на затвердження законодавчим порядком штати та обрахунок слов'янської класи при історично-філологічному відділі Академії...

Державний вісник. - 1918. - 22 листопада

67. Наказ гетьмана П.Скоропадського "Про призначення дійсних членів Української Академії наук"

Листопад 1918 р.

Призначаються дійсними членами Української Академії наук:

- а) по відділу історично-філологічних наук:
 1. Заслужений професор Харківського університету Дмитро Іванович Багалій.
 2. Ординарний професор українського Київського державного університету Агатангел Юхимович Кримський.
 3. Заслужений професор Київської духовної академії Микола Іванович Петров.
 4. Професор Чернівецького університету, д-р Степан Смаль-Стоцький.
- б) по відділу фізико-математичних наук:
 1. Ординарний академік Російської Академії наук Володимир Іванович Вернадський.
 2. Професор Київського політехнічного інституту Степан Прокопович Тимошенко.
 3. Професор Київського політехнічного інституту Микола Феодорович Кашенко.
 4. Заслужений ординарний професор Київського університету Св.Володимира Павло Аполлонович Тутковський.

в) по відділу соціальних наук:

1. Ординарний професор Київського українського державного університету Михайло Іванович Туган-Барановський.

2. Професор Катеринославського університету Федір Васильович Таравовський.

3. Ординарний професор Київського політехнічного інституту Володимир Андрійович Косинський.

4. Член-секретар комісії по розбору давніх актів Орест Іванович Левицький.

Державний вісник. - 1918. - 22 листопада.

68. Постанова Ради Міністрів уряду гетьмана П. Скоропадського про передачу влади Директорії

14 грудня 1918 р.

Обговоривши вимогу Директорії Рада Міністрів постановила скласти з себе повноваження і передати владу Директорії.

Голова Ради Міністрів
(всього шість підписів)

(підпис)

ЦДАВО України. - Ф. 1064, Оп. 2, Спр. 15, Арк. 1

69. З Декларації Директорії української Народної Республіки

Грудень 1918 р.

Героїчним поривом українського озброєного трудового народу зметено з лица Землі Української руйнуюче поміщицько-монархічне панування - гетьманщину.

<-> Відновлено національно-персональну автономію, що забезпечує право кожної нації на вільне життя. Вибрані всенароднім голосуванням органи місцевого самоврядування.

До повного вирішення земельної реформи Директорія Української Народної Республіки оголосила, що всі дрібні селянські господарства і всі трудові господарства залишаються в користуванні попередніх їх власників непорушними, а решта земель переходить у

Володимир Винниченко

користування безземельних і малоземельних селян, а в першу чергу тих, хто пішов у військо Республіки для боротьби з гетьманом. Верховне пораджування цією землею належить Директорії Української Народньої Республіки. Ця постанова стосується також до монастирських, церковних і казенних земель...

Так само ведуться слідства по всій Україні з приводу тих злочинців і злочинств, які були учинено над селянством поміщиками та гетьманським урядом.

<...>Відновлено восьмитогодинний робочий день. Знов установлено колективні договори, право коаліції і страйків, а також всю повноту прав робітничих фабричних комітетів.

Директорія є тимчасова верховна влада революційного часу. Одержавши на час боротьби силу й право управління державою від... трудящого народу, Директорія передасть свої повноваження тому ж самому народові.

... Влада в Українській Народній Республіці повинна належати лише класам працюючим - робітництву й селянству, тим класам, що збудують цю владу своєю кров'ю.

Так звані "пануючі класи", класи земельної і промислової буржуазії за сім місяців цілковитого, нічим не обмеженого свого панування на Україні доказали свою цілковиту неадекватність і надзвичайну шкідливість для всього в управлінню державою... Дбаючи тільки про свої вузько класові егоїстичні інтереси, ці класи вели воїстину грабницьку політику в краю. Розцвіт спекуляції за панування цих правителів дійшов до нечуваних розмірів. Поводячись як у завоюваній країні, великовласники правили методом безоглядного терору насильства.

<...>Директорія щиро вірить, що спільними силами всіх працюючих, трудовий народ України без жорстоких, кривавих і непотрібних форм боротьби досягне своєї мети. Отже класам нетрудовим треба розумно і чесно признати всю шкідливість і несправедливість їхнього бувного панування і раз на все примиритися з тим, що право рішати долю більшості народу повинно належати тій самій більшості, себто класам трудовим. Трудову інтелігенцію Директорія закликає рішуче стати на бік працюючих класів... Соціалістичні партії та групи всіх соціалістичних напрямів і всіх національностей Директорія кличе поставитися з повним розумінням важности моменту і всі свої сили направити на правильну та достойну трудового народу організацію волі його, на організацію порядку й ладу по всій землі Трудової Республіки <...>

Винищечко В. *Відродження нації*. - С. 168 - 176.

70. Акт Директорії "Про з'єднання всіх українських земель"

Січень 1919 р.

... Віднині воедино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України, Західно-Українська Народня Республіка (Галичина, Буковина й Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснилися віковічні мрії, якими жили і за які вмирали кращі сини України. Віднині є єдина, незалежна Українська Народня Республіка. Віднині український нарід, увільнений могутим поривом своїх власних сил, має тепер змогу з'єдинити всі змагання своїх синів для утворення нероздільної, незалежної Української Держави на добро і щасте робочого народу.

У Києві 22 січня 1919 р.

ЦІЛОВО Україна, Ф.1429, Оп.1, Спр.5, Арх. 5.

71. Постанова Тимчасового робітничо-селянського уряду України "Про створення волосних і сільських комітетів бідноти"

Січень 1919 р.

В обов'язки постійної діяльності волосних і сільських комітетів бідноти входить:

1. Розподіл хліба, продуктів першої необхідності й сільськогосподарського реманенту.
2. Надання допомоги місцевим продовольчим органам по вилученню надлишків хліба із рук куркулів і багатіїв.
3. В обов'язки комітетів бідноти входить проведення всіх постанов Тимчасового робітничо-селянського уряду України, а також відповідальність за невиконання декретів й розпоряджень Радянської влади.

Радянське бюджетництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 - серпень 1919 рр.).

36. документи і матеріали. - К., 1962. - С. 52-53.

72. Про відокремлення церкви від держави та школи від церкви

*Декрет Тимчасового робітничо-селянського уряду України
19 січня 1919 р.*

1. Церква відокремлюється від держави.
2. В межах республіки забороняється видавати будь-які місцеві закони або постанови, які б утискали або обмежували волю сумління, або встановлювали будь-які переваги та привілеї на підставі віросповідної приналежності громадян.
3. Кожний громадянин може сповідати будь-яку релігію або не сповідати жодної. Вескі правопозбавлення, що зв'язані з сповіданням будь-якої віри або з несповіданням жодної, скасовуються.
- 3 усіх офіціальних актів всяка вказівка на приналежність громадян до будь-якої релігії або на приналежність до жодної - вилучається.
4. Чинності державних та інших публічно-правових громадських установ не супроводяться жодними релігійними обрядами або церемоніями.
5. Вільне виконання релігійних обрядів забезпечується, оскільки вони не порушують громадянського ладу і не супроводяться замахами на права громадян Радянської Республіки. Місцева влада має право вжити всіх потрібних заходів для гарантування в цих випадках громадянського ладу і безпеки.
6. Ніхто не може, посилаючись на свої релігійні переконання, уникати виконання своїх громадянських обов'язків. Винятки з цього положення, при умові заміни одного громадянського обов'язку іншим, в кожному окремо у випадку допускаються за ухвалою народного суду.
7. Релігійна клятва або присяга скасовується. В потрібних випадках дається лише урочища обітниця.
8. Акти громадянського стану ведуться виключно цивільною владою - відділами записів громадянського стану.
9. Школа відокремлюється від церкви.
Викладання релігійних віровчень в усіх державних та громадських, а також приватних учбових закладах, де викладаються загальноосвітні предмети, не допускається. Громадяни можуть навчатися релігії приватним шляхом.
10. Всі церковні і релігійні громадяни підлягають загальним положенням про приватні громади та сіллки і не користуються жодними перевагами або субсидіями ні від держави, ні від її місцевих, автономних або самоврядувальних закладів.
11. Примусове стягнення зборів та оподаткування на користь церковних

і релігійних громад, а також і заходи примусу або кари з боку цих громад над їх членами не дозволяються.

12. Жодні церковні та релігійні громади не мають права володіти власністю. Прав юридичної особи не мають.

13. Все майно церковних і релігійних громад, що існують на Україні, є народною власністю.

14. Будинки та речі, які призначені виключно для богослужбових цілей, передаються, за особливими ухвалами місцевої влади або центральної державної влади, в безплатне користування відповідних релігійних громад.

*Культурне будівництво в Українській РСР.
Важливі рішення Комуністичної партії і
Радянського уряду 1917 - 1959 рр.:
Збірник документів і матеріалів. - К., 1960. - Т. 1.
(1917 - 1941 рр.) - С. 26 - 28.*

73. Про передачу всіх шкільних закладів у відання відділу освіти

*Декрет Тимчасового робітничо-селянського уряду України.
25 січня 1919 р.*

1. З метою перетворення шкільної виховної справи на Україні, з метою єдності наступництва й оновлення школи на підставах нової педагогіки і соціалізму всі шкільні заклади: початкові, середні й вищі, загальноосвітні і спеціальні, а також заклади дошкільного виховання і позашкільної освіти, як державні, так і громадські й приватні, переходять у відання відділу освіти Тимчасового робітничо-селянського уряду України.

Виняток з цього становлять спеціальні шкільні заклади для дорослих, коли вони мають виключно технічні цілі, і всі медичні школи.

2. Усе майно зазначених шкільних закладів, з чого б воно не складалося, переходить вповні до відділу освіти Тимчасового робітничо-селянського уряду України.

3. Всі кредити з скарбниці, що видаються тепер на підставі кошторисів і штатів всіх відомств на потреби народної освіти, перераховуються в кошторис відділу освіти.

4. Для встановлення строку і порядку, зазначеного в пп. 1 і 2 передачі, з закінченням її до 15 лютого ц. р., відділові освіти надається право утворювати спеціальні міжвідомчі комісії з представників заінтересованих відомств і відділу освіти <...>

Культурне будівництво в Українській РСР. - Т. 1. (1917 - 1941 рр.) - С.30.

74. Закон Західноукраїнської Народної Республіки "Про мови на її території"

15 лютого 1919 р.

Закон

З дня 15 лютого 1919 року про уживання мови у внутрішнім і вишнім урядовано державних властей і урядів, публічних інституцій і державних підприємств на Західній області Української Народної Республіки.

Українська Національна Рада постановила:

1. Державною мовою на Західній області Української Народної Республіки є мова українська.

2. Цю мову уживають у внутрішнім і вишнім урядуванню всі державні власті і уряди, публічні інституції і державні підприємства.

3. Законно признаним національним меншостям поліщається свободу уживання як усно так і в письмах їх матірної мови в урядових зносинах з державними властями і урядами, публічними інституціями і державними підприємствами.

4. Закон цей обов'язує з днем його оповіщення.

За Виділ Української Національної Ради:

Д-р Горбачевський, в.р., Д-р Петрушевич, в.р.

*Національні відносини в Україні у ХХ ст.:
Збірник документів і матеріалів. - К., 1994. - С.92.*

75. Із спогадів В.Винниченка щодо мирного договору між Директорією УНР і Раднаркомом РРФСР та причини його невиконання

Лютий 1919 р.

Ми вигнали німців і їхнього "гетьмана" з України. Але ми були знесилені, нам треба було спокою хоч на час, щоб зібрати свої сили, щоб закріпити свою відбиту самостійність. Тому Директорія охоче прийняла пропозицію советського уряду припинити війну...

Советський уряд зробив цю пропозицію з необхідності: йому так само... треба було боротись на два фронти: проти української армії і проти своїх руських білогвардійців. Розуміючи таке становище Москви і бажаючи використати його, я, як голова Директорії і керівник зовнішньої політики, дав директиву нашій делегації непохитно стояти

на умовах миру, вироблених Директорією. Вони були такі (в головних рисах - не текстуально): Цілковита самостійність Української Народної Трудової Республіки, припинення воєнних дій, вивід всіх військових частин Росії з території України, номіч військовими засобами української армії. За це Українська Держава зобов'язувалась заключити з Московю тимчасовий воєнний Союз проти білогвардійських руських армій та всіх сил, які їм помагали, хоч би й сил Антанті.

<...>Ленінові вдалося перемогти противників миру з Україною і склотив більшість керівних органів компартії прийняти наші умови. Самостійність і незалежність України була офіційно визнана в відповідній резолюції й мирний договір підписано з боку Росії головою советського уряду В. Леніном та Наркомом Закордонних Справ Чічеріном, а з боку Української Держави - головою української делегації Семеном Мазуренком. Семен Мазуренко зараз же прямим телеграфним проводом повідомив про це свій уряд і поірохав ратифікації Директорією цього великого акту! Його повідомлення прийняв С. Петлюра, який завідував військовим телеграфом, але Директорією про це не повідомив і ратифікації договору, розуміється, не сталось. С. Мазуренко кілька разів домагався відповіді, але не міг дістати її. Він хотів вернутись на Україну, щоб особисто привезти заключений договір, але з наказу Головного Отамана С. Петлюри його на кордоні не було пущено на Україну. І таким чином, цей величезної ваги для нашої державності акт було сховано від українства і вся дальша боротьба за неї пішла таким нещасливим для нас напрямом. Москва, не дждавшись ратифікації мирного пакту, вважаючи мовчання Директорії за небажання миру, відновила воєнні дії, зайняла Київ, натиснула на розбиту українську армію і витиснула її за межі України до Польщі.

*Винниченко В. Заповіт борця за вільновоюлю. - К., 1991. - С. 77 - 74.
Див.: ЦДАВО України, Ф. 1429, Оп. 5, Спр. 17, Арк. 4.*

76. Про карність агітації, скерованої на підбурювання національної ворожнечі

Декрет РНК УСРР. 13 лютого 1919 р.

Бажаючи припинити національне цькування, що збільшилося за останній час, Рада Народних Комісарів України постановляє:

** Див.: ЦДАВО України, Ф. 1429, Оп. 5, Спр. 17, Арк. 4.*

1. Підлягають негайному арешту і віддачі під суд Революційного трибуналу як контрреволюціонери всі особи, що ведуть агітацію, споровану на розпалювання почуття національної ворожбачі.

2. За зазначений в п. 1 злочин винні заарештовуються на термін не менше як п'ять років ...

*Культурне будівництво в Українській РСР. - Т. 1
(1917 - 1941 рр.). - К., 1960. - С. 31.*

77. З договору Директорії з Антантою "Про спільну боротьбу проти радянської влади в Україні"

Березень 1919 р.

1. Українська Директорія зобов'язується прийняти спільну участь з французькими, польськими, грецькими добровільними загонами у боротьбі з більшовиками і у звільненні від них території Росії.

2. Українська Директорія зобов'язується створити регулярну армію повністю боездатну у кількості не менше 300 тис. чол. не пізніше 1 серпня ц.р.<...>

4. Союзні держави рішенням Версальської конференції 3 лютого ц.р. вирішили надати допомогу всім урядам, які утворилися на території Росії, у справі встановлення державного апарату, надавши їм допомогу живою і технічною силою.<...>

11. Всі оперативні дії (військові - ред.) проти більшовиків ведуться під одним командуванням, призначеним Антантою.

12. Українська Директорія зобов'язується провести негайне звільнення всіх співробітників гетьманського уряду, прийняти енергійні заходи щодо припинення бандізму і хвилі єврейських погромів в Україні.

ЦЛДВУ України, Ф. 1738, Оп. 1, Спр. 31, Арх. 57, 58, 68.

78. Про скасування плати за навчання у школах

Декрет РНК УСРР. 4 березня 1919 р.

Плата за навчання в школах усіх типів скасовується незалежно від відомства, що в ньому вони перебувають. Для шкіл усіх типів крім вищої, постановою ця набуває чинності з 1 березня 1919 р., для вищих шкіл - з 1 березня 1919 р.

*Культурне будівництво в Українській РСР. - Т. 1
(1917 - 1941 рр.). - К., 1960. - С. 35.*

79. З Конституції Української Соціалістичної Радянської Республіки

Березень 1919 р.

1. Українська соціалістична радянська республіка є організація диктатури трудових та виснажених мас пролетаріату й біднішого селянства над їх івовими гнобителями й есенлуататорами - капіталістами й поміщиками.

2. Завдання цієї диктатури є здійснити перехід від буржуазного ладу до соціалізму через запровадження соціалістичних реформ і систематичного подолання всіх контрреволюційних намірів з боку заможних клас...<...>

3. Для здійснення свого основного завдання Українська соціалістична радянська республіка:

а) провадить в життя заходи, безпосередньо скеровані на знищення існуючого економічного ладу, через скасування приватної власності на землю і на всі інші засоби виробництва;

б) в парні будівництва державного життя закріплює владу за робітничою класою...<...>

в) створює для трудових мас виключну можливість користуватися політичними правами (волею усного та друкованого слова, зборів та спілок)...<...>

г) організовує збройну оборону здобутків соціалістичної революції.<...>

4. <...>Українська соціалістична радянська республіка заявляє про свою тверду рішучість увійти до складу єдиної міжнародної соціалістичної радянської республіки, як тільки утворяться умови для її появи.<...>

23. <...>Для забезпечення за трудящими справжньої волі совісті, а також, щоб не дати можливості використати релігію й церкву в інтересах збереження класового ладу, перше відокремлюється від держави, і за всіма громадянами визнається право пропаганди різних релігійних вчень, що не ставлять перед собою ніяких соціальних і політичних цілей, а також релігійних вчень, що духом своїм не перечають комуністичному поглядові.

<...>27. Щоб забезпечити для трудящих дійсний доступ до знань, УСРР ставить своїм завданням дати робітникам і біднішим селянам усеосторонню й безплатну освіту.

28. УСРР визнає працюзобов'язок всіх трудящих республіки й проголошує гасло: "Хто не працює, той не їсть" <...>

32. УСРР, визнаючи рівноправність за трудящими незалежно від їх

расової й національної приналежності, об'являє суперечним основним законам республіки встановлення або припущення будь-яких привілеїв або переваг на цьому ґрунті, а також будь-якого пригнічення національних меншостей або обмеження їх рівноправності.

33. Керуючись цілком інтересами робітничої класи, УСРР позбавляє політичних прав окремих осіб і окремі групи, які користуються цими: правами на шкоду інтересам комуністичної революції.

34. Герб УСРР є зображення на червоному тлі в проміннях сонця злотих серпа і молота, оповитих вінком із колосся і з написом російською і українською мовами: 1) УСРР і 2) Пролетарі всіх країн, єдуйтеся!

33. Торговельний, морський і військовий стяг УСРР складається з полотнища червоного (багряного) кольору, в лівому куті якого - коло державна зверху - вміщено золоті літери "УСРР" або напис: "Українська соціалістична радянська республіка".

Резолюції Всеукраїнських з'їздів Рад. - С. 38, 58-63.

80. Із декрету Всеукраїнського Виконавчого комітету рад про загальнодержавний облік і розподіл продовольчих продуктів і речей домашнього господарства

Квітень 1919 р.

Імперіалістична війна, навала гайдамацько-німецьких банд, хизацька політика поміщицько-буржуазного уряду гетьмана, пограбування України німецьким і австро-угорським капіталом, вакханалія петлюрівщини, внесли повний хаос і анархію у господарське життя України... Радянська влада в Україні отримала у спадковість дезорганізовану, пограбовану й обезсилену країну.

Тому, незважаючи на існуючу достатню кількість продуктів харчування, робітників і селянську бідноту України душить спекуляція та куркульська жадність.

<...> Виходячи із цього і захищаючи інтереси робітників, селян та всього трудявого населення, ЦВК Радянської України постановляє:

1. Підтверджуючи непохитність хлібної монополії і системи твердих цін, установити обмін продуктами між містом і селом, між Україною та іншими братніми республіками на основі виконання кожним членом радянської сім'ї свого господарського соціалістичного обов'язку. Робітничо-селянська держава повинна вимагати від селян

хліба для армії і робітників, від робітників - товарів і промислових продуктів для села, а від армії - охорони свободи праці тих і других.

2. Запровадити суворе проведення принципу загальнодержавного обміну, розподілу і постачання населення продуктами харчування, його особистого споживання і використання цих продуктів для домашнього господарювання <...>

Радянське будівництво на Україні. - С. 108-110.

81. Постанова Центрального Виконавчого Комітету Рад України про необхідність об'єднання військових і матеріальних сил Радянських республік

Травень 1919 р.

Спільність ворога вимагає від усіх Радянських республік спільної боротьби і єдності керівництва нею. Необхідність самого бережливого відношення до матеріальних сил республіки вимагає розпоряджатися ними спільно і планомірно. Тому ЦВК Рад України разом з Київською Радою робітничих депутатів, Київським повітовим з'їздом Рад селянських депутатів і представниками Київських професійних союзів й фабрично-заводських комітетів постановили:

1. Вся збройна боротьба з ворогами Радянських республік повинна бути об'єднана в усіх існуючих Радянських республіках;

2. Всі матеріальні засоби, необхідні для везення цієї боротьби, повинні бути зосереджені навколо спільного для всіх республік центру.

Виходячи із цього ЦВК доручає своїй президії звернутися до ЦВК всіх Радянських республік з пропозицією зробити конкретні форми організації єдиного фронту революційної боротьби.

Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни. - К., 1962. - С. 122.

82. Декрет Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету про військовий союз радянських республік Росії, України, Латвії, Литви, Білорусії та Криму для боротьби проти імперіалістів

Червень 1919 р.

Радянські соціалістичні республіки, створені трудящими масами і на території Росії, України, Латвії, Литви і Білорусії, не одноразово і

на весь світ заявляли про свою готовність вступити у мирні переговори з метою припинення нав'язану їм війну.

Охоплені безглуздими наміром - підкорити собі увесь світ, прагнути до нічим не обмеженої експлуатації багатств цих країн, об'єднавшись проти світового руху трудящих, сили міжнародного імперіалізму відкинули мирні пропозиції трудящих мас Росії, України, Латвії, Литви та Білорусії, папругують і вини всі свої сили на придушення Радянської влади, де вона створена масовим революційним рухом робітників і селян... Для успішної боротьби з силами, які знову прагнуть загнати у рабство десятки мільйонів російських, українських, латвійських, литовських, білоруських й кримських робітників та селян, вимагають від них тісного об'єднання військових сил, централізації його керівництва у важкій смертельній боротьбі за життя.

Військовий союз всіх згаданих радянських соціалістичних республік, повинен бути вирішальним кроком у відповідь на наступ спільного ворога.

Тому, визнаючи незалежність, свободу і суверенітет трудящих мас України, Латвії, Литви, Білорусії та Криму, виходячи з резолюції Українського Центрального Виконавчого Комітету, ухваленої на засіданні 18 травня 1919 р. та пропозицій радянських урядів Латвії, Литви та Білорусії, Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет Рад визнав необхідним провести тісне об'єднання:

1) військової організації і військового командування, 2) Рад народного господарства, 3) залізничного керівництва та господарства, 4) фінансової і 5) комісаріатів праці радянських соціалістичних республік Росії, України, Латвії, Литви, Білорусії, Криму для того, щоб керівництво названими галузями народного життя, було зосереджено у руках єдиних колегій.

Об'єднання повинно бути проведено шляхом згоди з Центральним Виконавчим Комітетом і Радами Народних Комісарів згаданих Радянських республік.

Для здійснення названих намірів Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет, вибирає комісію, якій доручає негайно вступити в переговори з представниками відповідних Центральних Виконавчих Комітетів і спільно з ними виробити конкретні форми об'єднання. (Переклад - ред.)

1 червня 1918р. підписали: Голова Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету М.Калінін.

Секретар (підпис)

*Радянське будівництво на Україні
в роки громадянської війни. - К., 1962. - С. 136-137.*

83. Меморандум Української Комуністичної партії (боротьбистів) Виконавчому Комітетові Комінтерну

Серпень 1919 р.

До Виконавчого Комітету III Комуністичного Інтернаціоналу Постановою Центральних Комітетів Української Соціально-Демократичної Робітничої Партії (незалежних лівих) і Української Партії Соціалістів-Революціонерів (комуністів) від 6-го серпня 1919 року обидві названі партії злилися в єдину Українську Комуністичну Партію (боротьбистів) з гаслом "Пролетарі всіх країн, єднайтесь!".

Цей акт злиття в єдину Комуністичну Партію двох відділів українського комунізму, які в пролетарській революції на Україні брали досі розрізнену участь, являється ще й великим завершуючим моментом в розвитку українського комуністичного руху, що чутко відбиває на собі вимоги місцевої соціальної дійсності, а далі цей акт становить нову вихідну точку дальшого процесу організаційно-ідеологічної консолідації комуністичних сил міста й села України.

Глибокий розкол в лавах українських соціалістичних партій і процес виділення з них комуністичних сил, що органічно виростають зі всієї гущі суспільно-економічних умов України, почався зарав же по лютневій революції 1917 р. і до моменту першої облоги Києва військами Радянської Росії дійшов до такого загострення і міці, що представників лівого крила Українських Соціалістичних Партій праве крило, котре керувало тоді політичним життям України, заарештувало і засудило на розстріл.

Дальший хід революції допровадив той розкол до неминучого кінця, і ліве крило - це зорганізоване зерно українського комунізму відійшло безповоротно до боротьби в ім'я влади Рад, як до одиної організаційної форми диктатури пролетаріату.

Лави борців коло зорганізованого центра, українського комунізму, збігаються в глуху добу гетьманської реакції, гартуються в героїчній і безопадній боротьбі, як з нею, так і з Українським Національним Союзом, котрий своєю демократичною фразеологією прикривав свою контрреволюційну природу<->

<->Боротьба з гетьманщиною і Директорією рука в руку, плече в плече з комуністами-більшовиками України, глибоке розуміння всієї небезпеки існування двох комуністичних осередків на Україні, примушують організаційно-ідеологічне ядро українських комуністичних сил - комуністів-боротьбистів, закликати і до складання міжпартійного Радянського центру підчас повстання і до організаційного злиття з

куністами-більшовиками України в березні 1919 року<...>

Стоючи перед кінцем другої пролетарської революції на Україні, вступаючи в полосу як найбільше жорстокої реакції переводячи всю партію, а разом з нею і сам переходячи в пілополя для нової боротьби, Центральний Комітет української комуністичної партії (боротьбистів), заявляючи про вступ партії в ряди III Інтернаціоналу, засидає гаряче привітання вождям пролетарської революції і закликає, що близький час, коли спаяні коло єдиного комуністичного центру робітники й селяне України піднімуть нове повстання за владу Рад, і відроджена Українська Радянська Республіка вступить в одвертий бій з ворогами міжнародного комунізму.

Київ, 28 серпня 1919 року

*Центральний Комітет Української
Комуністичної партії (боротьбистів)
Українська суспільно-політична
думка в 20 столітті. - Т.І. - С. 427-429.*

84. Постанова адміністрації Денікіна про обмеження вивчення української мови у системі освіти

Вересень 1919 р.

Наказ №22

Головначальствуючого губерній Катеринославської, Харківської, Курської, Полтавської.

м. Харків

Оголошую основні положення, прийняті "Особенным Совещанием" по питанню про українські школи.

1. Про навчальні заклади з викладанням на малоросійській мові.

1) У школах, у яких до появи української влади, викладання проводилося на російській мові, а потім, по розповсюдженню української влади, мовою викладання була введена мова малоросійська, повинні повернутися до викладання на російську мову.

2) Згідно з законом і правилами 1.06.1914 р. викладання на малоросійській мові допускається у приватних навчальних закладах, які утримують приватні особи або громади.

3) Згідно з закоположеннями від 25.10.1917 р. відпуск кредитів з казни на утримання навчальних закладів з викладанням на малоросійській мові не допускається.

4) Земствам і містам не дано право засновувати і допомагати навчальним закладам на малоросійській мові.

5) ... Подальше існування і відкриття навчальних закладів з викладанням на малоросійській мові можливе при умові прийняття їх на утримання приватними особами або громадами.

3. Про викладання "Українознавства" та малоросійської мови.

1) Викладання "Українознавства" (історії та географії України) скасовується.

2) Викладання малоросійської мови та літератури допускається як необов'язковий предмет на загальних основах.

Головначальствуючий

Генерал-лейтенант Май-Маєвський

Управляючий справами Головначальствуючого

Полковник Шаталов

Діловод

Поручик Гасвенко

(Переклад. - ред.)

Київские губернские ведомости. - 1919. - 21 сент.

85. Резолюція губерніяльного делегатського учительського з'їзду Полтавщини на денікінський наказ від 21 вересня 1919 р.

<...>По всій території України, по всіх школах, де вчать діти і молодь українського населення, викладовою мовою мусить бути лише мова українська і тому учительський з'їзд визнає кінце необхідним негайне скасування наказу №22 і вимагає скасування всіх розпоряджень, які являються наслідком цього наказу, бо вони порушують найелементарніше право нації на вільний розвиток української культури..., а також протиріччять самим елементарним вимогам педагогіки...

Дністрянська зоря. - 1919. - 6 жовт.

86. Білий терор

У Білій Церкві був жидівський погром, який улаштували добровольці (левісінці - ред.). Будинки жидівські майже цілком зруйновані, багато чоловіків і жінок забито, а дітей топчили в криницях. Такий же погром був і в м.Василькові.

З Бердичева і Фастова повідомляють, що добровольці зробили погроми і вивезли кількасот жителів. Взагалі місто (Фастів) страшенно знищено.

Коли Білгородки Київського повіту добровольці розстріляли 25 чол. селян за рубку панського лісу.

В с. Венрик за те, що селяни косили отаву на панській землі, добровольці оточили їх і кулеметним вогнем вбили 5 селян, тяжко ранили одного, 100 душ заарештували і невідомо де поділи.

Голос села. - 1919. - 3 жовт.

Деникінський терор на Полтавщині

Деникінці розстрілюють усіх свідомих українців. В Хорольському повіті на Полтавщині розстріляно більше як 200 душ. Розстріляні голова комітету (укр.есерів) тов.Гулько, робітник Пригода, учителя Грироревича, завідувачий музеєм росіянин Брищів. Убитих заборонено хоронити.

Дністерська хвиля. - 1919. - 3 жовт.

Повстання проти Деникіна

Лубенський повіт, охоплений повсталими селянами проти Деникінських карних загонів. Повстання розпочалося в м.Шпільки, де селяни напали на карний добровольчий загін, знищили його і рушили на Лубин. Під містом виник бій, у якому повстанці перемогли і рушили на Ромодан. Крім того, розпочалося повстання у Кременчуцькому і Кобелянському повітах.

Голос села. - 1919. - 30 верес.

87. Програма Української Комуністичної партії

Ухвалена Першим Установчим З'їздом УКП

22-25 січня 1920 року

Національна справа

<...>7. Українська революція спочатку виявилася як революція національна, і задачі національно-політичного визволення українського народу вирости на ґрунті потреб належного розвитку продукційних сил українського економічного організму ще за капіталістичного ладу, бо той розвій сприявся експлуатацією України з боку імперіалістичної Росії і вів в дальнім розгортанні суспільних

взаємин до нечуваного поневолення і гніту українського народу.

Але внаслідок краху всевітнього капіталізму, а через те і не повний розвиток капіталізмів Росії і України, мисля українська революція неминуче переходить в революцію комуністичну, в увільнення працюючих українських мас і національно, і соціально, на ґрунті необхідності безупинного розвитку продукційних сил українського економічного організму, заміною капіталістичних продукційних взаємин соціалістичними.

Се ставить перед УКП задачу дати належне розв'язання національної проблеми на Україні, аби припинити національну боротьбу, задовольняючи і здійснюючи вимоги національної революції і двигаючи її на скріплення развою революції комуністичної.

8. Виходячи з принципу самовизначення націй і вважючи на властивості, потреби й вимоги развою українського господарчого організму, для всестороннього і неупинного развою його продукційних сил У.К.П. підтримує незалежність і самостійність економічного й політичного порядкування Української Соціалістичної Радянської Республіки.

Одночасно з тим УКП обстоює необхідність тісного союзу і співробітництва Української Радянської Республіки з іншими радянськими республіками, як в цілях оборони й наступу насамперед супроти буржуазних держав, так і в цілях використання економічних сил кожного національно-економічного організму на допомогу внутрішній будові інших, виходячи тут з інтересів комуністичного будівництва цілої людськості.

Виходячи з необхідності для всестороннього развою комуністичної революції на Україні втягати в процес комуністичної перебудови, в роботу порядкування державою, всю масу працюючого люду, підтримує партія необхідність українського національного характеру Української Республіки відповідно величезній більшості творчої революційної маси працюючих, себо урядової української мови по всіх радянських установах при забезпеченні прав національних меншостей: російської, жидівської і польської на основі принципу рівноправности<...>

10. Будучи в змаганнях комуністичної перебудови українського суспільства через Українську Соціалістичну Радянську Республіку виразником волі всього пролетаріату України, всього працюючого люду її, як нації основної і численнішої української, так і інших націй, У.К.П. ставить основним завданням, як необхідну умову належного переведення комуністичної революції об'єднання і зближення в спільній революційній боротьбі супроти капіталістів і поміщиків

пролетарів і напів-пролетарів різних націй як в межах України, так і в міжнародному масштабі. Зважаючи на нерозвинену комуністично і ще імперіялістичну волю російського пролетаріату в Росії і почати на Україні, У.К.П. бореться з усіма контрреволюційними спробами використати се явище в інтересах імперіялістичної політики Росії відносно України, викликати тим національну боротьбу і нанести удар закономірному розвою української, а значить і світової комуністичної революції...

*Українська суцільно-політична
думка в 20 столітті. - Т.1. - С. 438-440.*

88. Закон Всеукраїнського Революційного Комітету "Про землю"

Лютий 1920 р.

Робітничо-селянський уряд доводить до уваги робітникам, селянам, військовій і цивільній владі в Україні:

1. Віднині на території України правом користуватися землею володіють тільки трудящі.

2. Всі існуючі господарства, які належали до цих пір трудовим селянам-власникам, козакам, бувшим державним селянам і т.д., залишаються недоторканими<->

3. Всі бувші поміщицькі, державні, монастирські і удільні землі, конфісковані ще у минулому році Радянською владою, переходять без всякого викупу у користування всього українського трудового народу і в першу чергу для задоволення потреб у землі безземельних і малоземельних селян та сільськогосподарських робітників. Всі бувші нетрудові власники: поміщики, нетрудові орендарі - підлягають негайному виселенню із своїх економій<->

5. Уся тяглова сила і сільськогосподарські знаряддя праці нетрудових господарств передаються у розпорядження земельних відділів для забезпечення ним у першу чергу безземельних і малоземельних селян, сільськогосподарських робітників і державних зразкових господарств.

7. Бувші поміщицькі землі, а також радянські господарства, які знаходилися у користуванні нетрудових елементів селянства, повинні бути негайно передані також без всякого викупу і оренди на користь в першу чергу безземельного і малоземельного трудового селянства.

Радянське будівництво на Україні. - С. 59-61.

89. Із декрету ВУЦВК про застосування в усіх установах української мови на рівні з великорусською

Лютий 1920 р.

На всій території Української СРР, в усіх цивільних і військових установах повинна застосовуватися українська мова нарівні з великорусською. Ніяка перевага великорусській мові неприпустима. Всі установи, як цивільні, так і військові, зобов'язані приймати заяви та інші справи як на великорусській, так і на українській мовах, і за відмовлення або ухилення від прийому винні притягуються за всією суворістю військово-революційних законів.

*Культурне будівництво в Українській РСР.
Т.1 (1917-1941). - К., 1960. - С.63.*

90. Про політичну конвенцію між Польщею і Україною

Квітень 1920 р.

<->2. Кордони між УНР і РПП установлюються так: на північ від Дістри вздовж р. Збруч, а далі вздовж бувшого кордону між Австро-Угорщиною і Росією до Вишеградів, а від Вишеградів на північ через Кременець, а далі по лінії на схід від Здолбунова, потім вздовж границі Ровенського повіту... бувшої Мінської губернії до пересічення її р. Прип'яттю, а потім Прип'яттю до її гирла.

3. Польський Уряд визнає за Україною територію на схід від кордону, вказаної у п. 2 цього договору, до кордонів Польщі 1772 р. (до розділів), які Польща уже займає або дістає від Росії шляхом збройним або дипломатичним<->

6. Аграрні питання в Україні буде вирішено Конституантою (тобто Установчими зборами - Авт.). До моменту скликання Конституанти юридичне становище землевласників польської національності в Україні визначається угодою між РПП і УНР.

7. Укладається воєнна конвенція, яка є інтегральною частиною договору.

8. Договір залишається секретним. Він не може бути переданий третій країні або бути обнародуваним.

ЦДАВО України, Ф. 1429, Оп. 1, Спр. 29а, Арх. 1.

91. З військового договору Директорії з урядом Польщі

Квітень 1920 р.

1. Дана військова конвенція складає інтегральну частину політичної конвенції з дня 21 квітня 1920 р., вступає з нею одночасно в силу і діє до укладення постійної військової конвенції між Польським Урядом і Україною.

2. Польські і українські війська проводять разом військові операції як союзні війська.

3. З моменту початку військових дій проти більшовиків, Український Уряд зобов'язується поставляти продукти для польської армії... У випадку недопоставок Українським, урядом необхідної продукції, цивільний комісар України, за погодженням з інтендантурою дивізії (армії), проводить реквізицію продуктів серед місцевого населення<...>

11. На польській території продовжується організація українських частин... до того часу, поки ця організація буде можлива на власній території.

12. Командування польських військ зобов'язується поставляти українським військам зброю, амуніцію, спорядження і одяг<...>

13. Обидві сторони зобов'язуються тримати цю конвенцію таємною<...>

ЦДАВО України, Ф. 1429, Оп. 1, Спр. 29а, Арк. 2-3.

92. Постанова РНК про українську мову в школах і радянських установах

Вересень 1920 р.

Рада Народних Комісарів постановляє:

1. Доручити Наркомосові терміново розробити план широкого розвитку виховних і освітніх закладів усіх ступенів і розрядів з українською мовою викладання.

2. негайно запровадити обов'язкове вивчення української мови в усіх учбово-виховних закладах з українською мовою викладання...

4. Поставити в обов'язок Державному видавництву подбати про видання, за погодженням з Наркомосом, достатньої кількості підручників українською мовою, так само, як і художньої літератури і всіх інших видань.

5. Наркомпродові і Наркомзему свою популярну і пропагандистську літературу видавати переважно українською мовою.

6. Поставити в обов'язок виконкомам мати в кожному губерньському місті не менше однієї української газети.

7. Наркомосові через його місцеві органи негайно ж організувати в усіх губерньських і повітових містах вечірні школи для навчання української мови радянських службовців.

8. Поставити в обов'язок усім радянським установам подбати про залучення співробітників, які знають українську мову і можуть нею задовольняти запити населення.

Культурне будівництво в Українській РСР - Т. 1. (1917-1941рр.). - С. 71-72.

93. Проект Декларації Революційної повстанської армії України (махновців)

(прийнята Військово-Революційною Радою армії на засіданні)

20 жовтня 1920 року

Суть дійсного радянського ладу повинна, на нашу думку, полягати ось в чому.

Для організованого налагодження нового господарського і громадського життя вільні селяни й робітники природно створюють - всюди на місцях - свої громадсько-економічні організації, сільські комітети або ради, всілякі союзи, кооперативи, гірничі, фабричні і заводські комітети, залізничні, поштово-телеграфні та інші організації. З метою широкого об'єднання взаємних інтересів всі ці організації: виробничі, професійні, розподільні, транспортні та інші природно створюють зверху до низу об'єднуючі їх органи у вигляді економічних рад, які виконують технічне завдання регулюванням громадсько-господарського життя у широкому масштабі. Ради ці можуть бути волості, міські, обласні та ін. Вони утворюються у разі необхідності на добровільних засадах. Вони ні в якому разі не можуть бути політичними установами, якими б керували ті чи інші політичні діячі чи партії, які диктували б свою волю і здійснювали під маскою "радянської влади" свою політичну владу; вони повинні бути лише дорадчо-виконавчими органами, регулюючи живу господарську діяльність на місцях. Такий радянський

Нестор Махно

устрій є дійсно організацією вільних робітників і селян. І якщо його створення стане дійсно добровільною справою робітничих і селянських мас, якщо жива господарська робота всіх низових, місцевих і об'єднуючих радянських організацій розпочне залучати до себе все більш широкі робітничо-селянські маси, без примусу і самочинного втручання будь-яких політичних партій або влад, то, на нашу думку, незабаром властяться налагодити громадсько-господарський апарат на засадах соціальної рівності, справедливості, дружнього співробітництва і цим самим положити край існуванню класів, політичних партій і властей, а також пануванню однієї нації над іншою.

Решта і нетрудові верстви населення згодом будуть природно залучені у цей трудовий апарат. Всяка "політична діяльність" у своїй основі неминуче створена для підтримки системи привілеїв, системи політичного і економічного пригноблення трудового класу - всяка "політична" організація і діяльність через непотрібність відпадуть і самоліквідуються<...>

Верстюк В. Н. Н. Махно: Воспалення,
матеріали і документи. - К., 1991. - С. 160-161.

94. Умови попередньої угоди з політичного питання між Радянським Урядом України і революційною повстанською армією України (махновців)

Жовтень 1920 р.

1. негайні звільнення і припинення переслідування надалі на території Радянських Республік усіх махновців і анархістів за винятком збройно-виступаючих проти Радянського Уряду.

2. Повна вільна агітація і пропаганда як усно, так і друковано махновцями і анархістами своїх ідей та поглядів без заклику до насильства і повалення Радянського Уряду при дотримувани військовій цензурі. У видавничій справі анархісти і махновці, як революційні організації, визнані Радянською владою, користуються технічним апаратом Радянської Держави, дотримуючись правил технічних видань.

3. Вільна участь у виборах Рад, право махновців і анархістів... вільної участі у підготовці чергового 5-го Всеукраїнського З'їзду Рад... (грудень 1920 р.).

Верстюк В. Н. Н. Махно: Воспалення,
матеріали і документи. - К., 1991. - С. 175-176.

95. Наказ армії Південного фронту "Про ліквідацію анархії і безпорядків у повстанській армії Н.Махна"

24 листопада 1920 р.

<...>У зв'язку з закінченням бойових дій проти Врангеля, внаслідок його розгрому, Революційна Військова Рада Південного фронту вважає завдання, поставлене перед Повстанською армією, виконаним і пропонує Повстанській армії негайно розпочати роботу по перетворенню партизанських повстанських частин у нормальні військові з'єднання Червоної Армії... За останній період (з боку Повстанської армії - авт.) були наявні такі правопорушення:

1. 12 листопада в с. Михайлівці були пограбовані і вбиті 12 червоноармійців<...>

7. 7 листопада в с. Іванівці убито 6 червоноармійців і 2 кавалеристи.

8. В районі с. Жеребець пограбовано відділ постачання 23-ї дивізії, проведено збройний набіг інтеркавбригади. Поранено командира транспорту. Убито декілька червоноармійців... Чимало різних груп, які називають себе махновцями, по всій Україні здійснюють пограбування і насильство над населенням. Все це змущує Революційну Військову Раду Південного фронту ліквідувати партизанщину і безпорядки в районі фронту і тому пропонує Реввійськраді Повстанської армії:

1) Всі частини колишньої Повстанської армії, які перебувають в Криму, негайно вести до складу 4-ї армії, Реввійськраді котрої доручено їх переформувати.

3) Реввійськраді Повстанської армії провести заходи по роз'ясненню серед бійців необхідності прийнятих заходів.

Командуючий Південним фронтом Фрунзе-Михалов.

Верстюк В. Н. Н. Махно: Воспалення,
матеріали і документи. - К., 1991. - С. 178-179.

96. Союзний робітничо-селянський договір між РСФСР і УРСР

28 грудня 1920 р.

Уряд Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, з одного боку, і Уряд Української Радянської Соціалістичної Республіки з іншого, спираючись на проголошене Великою пролетарською

революцією право народів на самовизначення, визнаючи незалежність і суверенітет кожної із договірних сторін і усвідомлюючи необхідність об'єднання своїх сил з метою оборони, а також в інтересах їх господарського будівництва, вирішили укласти цей союзний робітничо-селянський договір...

I

РСФСР і УРСР укладають між собою військовий і господарський союз.

II

Обидві держави вважають необхідним оголосити, що спільні зобов'язання, які вони надали, будуть приймати на себе по відношенню до інших держав, можуть обумовлюватися лише спільністю інтересів робітників і селян, укластих цей союзний договір республік, і що із самого факту колишньої незалежності території Української Радянської Соціалістичної Республіки і бувшої Російської імперії (у розумінні до складу - ред.) для УРСР не витікає ніяких зобов'язань по відношенню до кого б то не було.

III

Для кращого здійснення указаной в пункті I мети, обидва уряди оголошують об'єднаними наступні комісаріати:

1. Військових і морських справ;
2. Вищу Раду Народного господарства;
3. Зовнішньої торгівлі;
4. Фінансів;
5. Праці;
6. Шляхів сполучення;
7. Пошти і телеграфу...

Собрания законностей и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. - М., 1921. - С. 13.

97. Постанова РНК УСРР "Про Українську Академію наук"

25 січня 1921 р.

З метою розвитку наукової і дослідної діяльності Української академії наук Раднарком постановляє:

1. Закріпити за Академією наук будинки бувшої Київської I-ї гімназії і бувшого пансіону Левашової.

2. Передати у привілейоване користування Академії наук добре обладнану друкарню в Києві і забезпечити її папером для академічних видань.

3. Прийняти на академічний пайок всіх дійсних членів, членів-Кореспондентів і співробітників для окремих наукових доручень української академії наук по визначенню Наркомосу.

Примітка. Забезпеченню підлягають також і родини у встановленому для академічних пайків порядку.

4. Наркомпраці по згоді Південбюро ВЦРПС установити покаторгну платню для найвизначніших робітників Української академії наук по пропозиції Наркомосу...

*Культурне будівництво в Українській РСР
(1917-1927 рр.). - К., 1960. - С. 177.*

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які наслідки для Росії мала Перша світова війна?
2. У чому проявилася демократизація суспільного життя Російської держави, у тому числі й України?
3. Зробіть аналіз політичних програмних завдань різних політичних партій та рухів в Україні восени-літом 1917 р.
4. Якою була мета Центральної Ради весною 1917 р. і що було зроблено для її реалізації?
5. Проаналізуйте Перший і Другий Універсали УЦР. У чому вони різнилися і чим не висловилися?
6. Охарактеризуйте політичне становище України влітку 1917 р. (по регіонах України).
7. Що було зроблено УЦР, громадськими і політичними організаціями щодо розвитку культури українського народу літньо-восени 1917 р.?
8. Доведіть, що тимчасова інструкція Тимчасового Уряду обмежувала діяльність Генерального Секретаріату УЦР.
9. У чому полягала небезпека корнілієвського закладу?
10. Які події в Росії й Україні дали можливість УЦР проголосити Третій Універсал?
11. Дайте характеристику основних положень Третього Універсалу і його значення для державного будівництва.
12. Спираючись на документи післявоєнного періоду, проаналізуйте, що спричинило політичний розкол в Україні і громадянського протистояння в суспільстві.
13. Як вирішувалося аграрне питання та інші соціальні проблеми Центральної Ради восени 1917 р.?
14. Розгляньте підсумкову таблицю виборів в Українській установчій збори. Яким політичним партіям віддали свої голоси громадяни України?
15. Яке мало значення для українського народу проголошення Четвертого Універсалу?
16. Проаналізуйте, чому восени 1917 р., вранку 1918 р. зросли вплив і авторитет партії більшовиків.

17. Які були затверджені основні принципи на I Всеукраїнському з'їзді партій у Харкові?

18. Як ви гадаєте, чому Центральна Рада, що утворилася як вищий політичний, а потім парламентський орган національно-визвольного руху і державотворення, втратила свій вплив серед населення, потерпіла поразку і була ліквідована?

19. На підставі поданих документів проаналізуйте соціально-економічну політику гетьмана П.Скоропадського. Чому вона не знайшла підтримки у масах?

20. Після ознайомлення з основними програмними документами Директорії УНР, її зовнішньою політикою і орієнтирами, дайте відповідь на запитання: чому вона не мала авторитету в українському суспільстві?

21. Яке історичне значення мало утворення ЗУНР та Акт про з'єднання всіх українських земель?

22. У чому полягала головна, на Вашу думку, причина поразки радянської влади в Україні влітку 1919 р.?

23. Дайте характеристику політиці Денікіна в Україні. Чому його армія і сили Директорії УНР потерпіли поразку в Україні восени 1919 р.?

24. Проаналізуйте Варшавський договір Директорії УНР. Як він вплинув на територіально-етнічну цілісність України та долю її народу?

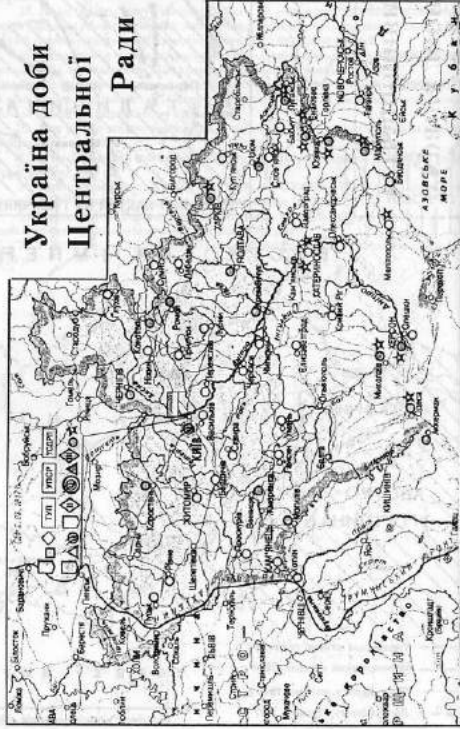
25. Розгляньте, яку культурну політику проводили уряди України впродовж 1917-1920 р.

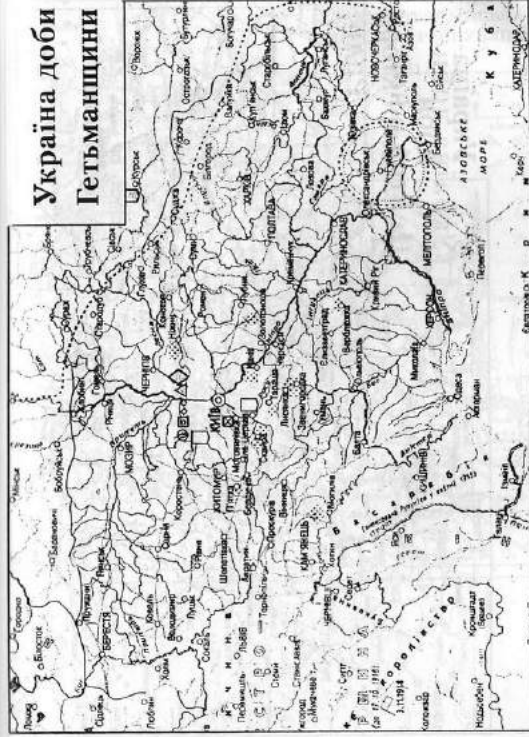
ЧОРНЕ МОРЕ

Україна в першій світовій війні

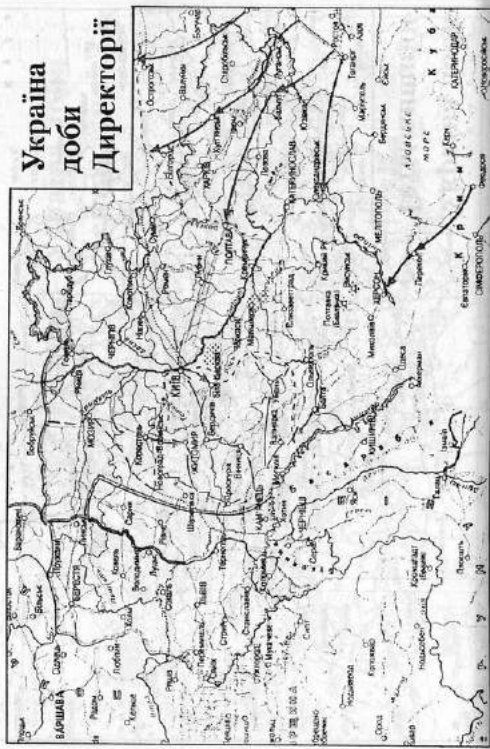
Україна доби Центральної Ради

Україна доби Гетьманщини

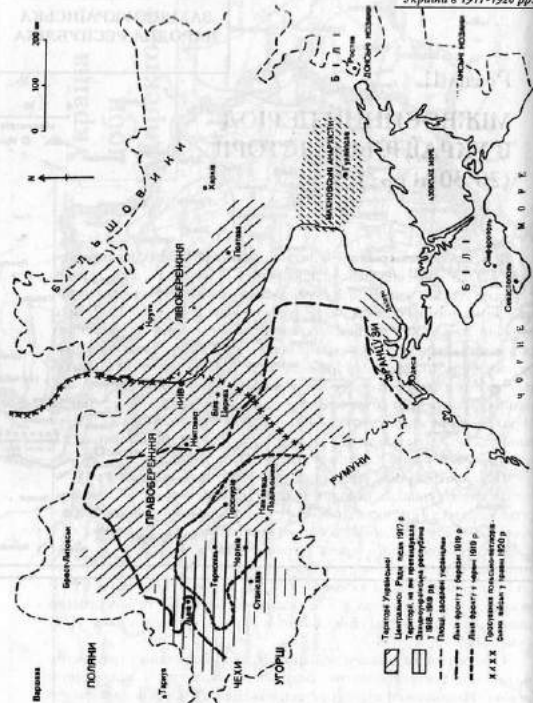

Україна доби Директорії

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА

Розділ 11.

МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ (20-30-ті рр.)

Документи і матеріали, що подані в цьому розділі як допоміжний матеріал до вивчення відповідного курсу "Історія України", мають сприяти усвідомленню того, наскільки складними, суперечливими і неоднозначними в оцінках були пронеси і явища в суспільному житті України 20-х - 30-х років. Незаперечні досягнення в економічному розвитку, український культурний ренесанс 20-х років, інші позитивні зрушення цього періоду супроводжувалися поступовою втратою Україною свого суверенітету, небаченим політичним терором, голодоморами, утисками проти будь-яких проявів національної самосвідомості. В розділі вміщені документи різної політичної та ідеологічної спрямованості, що обумовлюється основним методологічним принципом історичного пізнання - пріоритетом історичного факту.

Початок 20-х років - це період, коли визначався міжнародний статус України, вирішувалися проблеми внутрішньополітичної та міжнародної правосуб'єктності. Документи [1-2, 5-7] певною мірою відображають основну суть даної проблеми, у загальних рисах свідчать, як із суб'єкта міжнародного права Україна перетворювалася на об'єкт політичних інтересів інших держав. Принципи, на яких передбачалося і реально відбулося входження УСРР до соювної держави СРСР відображені в документах 3, 5-6. У ширшому контексті окремі аспекти національної політики, здійснюваної в Україні, простежуються в [документах 9-12].

Суперечливим, позначений триумфальними злетами і трагічними падіннями постає розвиток української культури в міжвоєнний період. Національно-культурне відродження 20-х років [документи 9, 11, 23] змінилося тотальним нищенням національної культури та її носіїв - української інтелігенції [документи 19-21, 33-35, 39]. Зміст

названих документів переконливо засвідчує, що повноцінний розвиток національної культури неможливий в умовах політичного безправ'я, втрати нацією права суверенно вирішувати свою долю. З аксіоматичною визначеністю вони показують, що культурний розвиток нації тісно пов'язаний з її державним станом.

Інші документи розділу (4, 14, 18, 22, 31) відтворюють характер і методи здійснення соціально-економічних перетворень, здійснюваних у Радянській Україні в 20 - 30-ті роки: від нової економічної політики до політики "соціалістичного штурму". Як й інші сфери суспільного життя, соціально-економічні трансформації за своїми результатами не можуть бути оцінені однозначно. З одного боку, незалежні досягнення у створенні потужного економічного потенціалу країни, певний мінімум соціальних гарантій, з іншого - неюдодільні виміри ціни, яку було заплачено за ці досягнення. Серед найжахливіших вимірів - масові голодомори (документи 8, 26-29).

Деформації громадсько-політичного - від гіпертрофованих ідеологічних збочень (17) до масових репресій, терору проти українського народу (19-21, 25, 32, 36, 39) - ще один переконаливий і повчальний приклад (також і для сьогодні), що призводить надмірна політизація суспільного життя, нехтування правами людини.

Суть інтегрального націоналізму як суспільно-політичного явища української історії міжвоєнного періоду багатовимірно передають документи 15-16, 24. Вони дають підстави для неупередженого висновку: і гіпертрофованій класовій підхід, що ігнорує національні інтереси, і радикальний націоналізм, якщо вони практикуються як свідомі пріоритети політики, неминуче ведуть до порушення громадянського миру в суспільстві, до насильства, людських трагедій.

У розділі знайшли певне відображення й інші сторони суспільно-політичного життя на західноукраїнських землях (24, 37-38). Йдеться, зокрема, про спробу поновлення української самостійної державності - Карпатської України.

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ

1. Із записки Е.Й.Кіріїна про дипломатичні представництва УСРР.
2. Мирний договір між Росією та Україною, з одного боку, і Польщею - з другого. Рига, 18 березня 1921 р.
3. Із резолюції першої Всеукраїнської наради КП(б)У "Національне питання".
4. Промисловість в умовах нової економічної політики. Із резолюції VI конференції КП(б)У.
5. Декларація VII Всеукраїнського з'їзду Рад про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік.
6. Договір про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

7. Нота уряду УСРР урядом Франції, Великобританії, Італії в протестом проти анексії Східної Галичини.

8. Із звіту Центральної комісії по боротьбі з наслідками голоду при ВУЦКВ про чисельність, харчування, захворюваність та смертність серед голодуючих.

9. Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови.

10. Із листа Ю.Й.Тютюнника О.Я.Шумському.

11. Про підсумки українізації.

12. Із полемічних статей Миколи Хвильового.

13. Микола Зеров, Сарайлівський ренесанс і пошехонські соски.

14. Про Дніпробуд. Постанова першої Всеукраїнської конференції КП(б)У.

15. Метрич Організації Українських Націоналістів.

16. "Тризуб" про програму Організації Українських Націоналістів.

17. Постанова колегії НКО про видання "Казок Андерсена".

18. Про сільське господарство України і роботу на селі. Резолюція пленуму ЦК ВКП(б).

19. Із доповідної записки голові ДПУ УСРР В.А.Балицькому "Про підсумки роботи по відкритті українського контрреволюційного підпілля по Україні у зв'язку із справою 'СВУ'".

20. Резолюція-протест лєсторського персоналу Української Господарської Академії в ЧСР в справі арештів на Україні.

21. Шифрограма Й.В.Сталіна С.В.Косіору та В.Я.Чубарю.

22. Із доповіді С.Косіора на XI з'їзді КП(б)У. Політичний звіт ЦК КП(б)У.

23. Кореспонденція газети "Обсервер" про фільм О.Довженка "Земля".

24. "Пашфікація" Східної Галичини.

25. З директивного листа ЦК ВКП(б) до ЦК КП(б)У.

26. Лист ЦК КП(б)У всім секретарям райкомів, головам райвиконкомів, уповноваженим обкомів про обов'язкове вивчення всіх названих колгоспних фондів, у тому числі і поштової, і рахунок виконання плану хлібообдоговля.

27. Інформація Дніпропетровського обкому партії ЦК КП(б)У про збільшення смертності в області та про надання продовольчої допомоги населенню.

28. З доповіді Голови Раднаркому УСРР В.Я.Чубаря про підсумки 1933 сільсько-господарського року на об'єднаному пленумі ЦК та ЦКК КП(б)У.

29. Про демографічні наслідки голоду 1932-1933 рр. в Україні.

30. Про перенесення еполеї Української Соціалістичної Радянської Республіки в місто Київ.

31. Із резолюції XIII з'їзду КП(б)У на звіт ЦК КП(б)У.

32. Відповідь на директиву ЦК ВКП(б) про проведення відкритих процесів.

33. Ловішка Наркомату освіти України про національні школи в Україні.

34. Постанова ЦК КП(б)У про реорганізацію національних шкіл в Україні.

35. Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України.

36. Телеграма Й.Сталіна ЦК Компартії союзних республік, обкомам, крайкомам, наркомам внутрішніх справ і начальникам управлінь внутрішніх справ.

37. Проголошення самостійності Карпатської України.

38. Виступ прем'єр-міністра Карпатської України Августина Волошина при відкритті першого засідання сейму Карпатської України.

39. Телеграма об'єднання українських письменників "Слово", послана з Нью-Йорку 20 грудня 1954 року.

1. Із записки Е.Й. Квірінга¹ про дипломатичні представництва УСРР

14 січня 1921 р.

Україна стоїть напередодні встановлення дипломатичних, консульських та інших відносин з Польщею, Латвією, Литвою, Естонією, а у більш віддаленому майбутньому це питання постане і щодо решти держав.

Тому нам задаледь потрібно встановити форму представництва. Наскільки мені відомо, тепер це питання вирішується так, що російський посол буде одночасно і представником УСРР.

Таке вирішення питання, з моєї точки зору, не відповідає ні нашій політиці висування незалежності і суверенності УСРР, ні тому становищу, яке українське питання посідає в міжнародній політиці.

Самостійні посольства у великих державах (Англії, Франції, С.Штатах Америки, Німеччині, Італії)

<...> У міжнародній політиці найближчих років Україна матиме важливе самостійне значення. Я не говоритиму зараз про те, правильна чи не правильна наша політика прокламування перед зовнішнім світом самостійності УСРР - але оскільки це так і оскільки Україна посідає в політиці великих держав самостійне місце, ми не можемо відмовлятися від самостійних посольств УСРР у великих державах, тому що передача повноважень УСРР російським послам стала б позаканонним для цих держав фіктивністю усіх розмов про сувереніту України, дала б надто сильну зброю всім нашим ворогам.

Таким чином, я вважаю, що у великих державах, які "роблять" світову політику, Україна повинна мати свої самостійні посольства поряд з російськими.

Самостійні посольства у країнах із значним українським населенням

Цим питання не вирішується. Необхідно ще врахувати значення дипломатичних представництв як центрів тяжіння національних елементів і значення їх роботи серед еміграції. Візьмемо, наприклад, Польщу. Ми ні в якому разі не можемо залишитися байдужими до дальньої долі Галичини і захоплених у нас Волині та Холмщини.

...Наші представництва уособлюватимуть ту УСРР, на яку маса

українського селянства в Польщі почне покладати свої надії й уповання.

Щодо Польщі наявність самостійних дипломатичних представництв ще тим важлива, що тут сконцентрувалась квінтесенція петлюрівської контрреволюції, за якою потрібно пильно стежити і всякими заходами, в тому числі й дипломатичними, неослабно боротися. Якщо це робитиме російсько-українське посольство, наша революційна робота серед українського селянства Галичини, Волині, Холмщини, а також робота по розшаруванню української націоналістичної інтелігенції зустрінє велике упередження, тому що тоді нас легко буде зображувати агентами єдиної неділимой.

Крім того, призначення самостійного посла в Польщу (першого посла Радянської України) має справити сприятливе враження на уряди буржуазних держав і полегшити в майбутньому визнання УСРР.

З цих міркувань я вважаю необхідним мати самостійне українське представництво в Польщі та інших країнах, де українські елементи мають серйозне значення (С.Штати, а можливо, Чехо-Словаччина і Румунія).

Крім цього слід ще звернути серйозну увагу на роботу по розшаруванні української еміграції. Остаточний крах петлюрівщини і самостійний виступ УСРР на міжнародній арені внесе ще більший розклад в українську еміграцію. Для України культурні сили цієї еміграції мають велике значення, і зробити їх радянськими або хоча б сприяти цьому є одним з важливих завдань наших дипломатичних представництв...

Висновок

Таким чином, форма дипломатичного представництва УСРР уявляється мені в такому вигляді:

1. У великих державах УСРР має своє самостійне представництво, яке має лише політичні функції (військові і економічні, зовнішньоторговельні спільні з РСФФР), якнайтісніше зв'язане з представництвом РСФФР. Такі самі є в країнах із значним українським населенням і сильною українською еміграцією (Польща) або там, де це викликається якою-небудь політичною комбінацією.

2. В решті держав представництво УСРР покладається на посла РСФФР, причому при ньому є радник і секретар в українських справах, або один секретар, за тими винятками, коли це абсолютно не потрібно (наприклад, у Персії, Афганістані і т.п.).

З комуністичним привітом

Е.Квірінг

¹ Квірінг Еммануїл Йовнович (1888-1937). В 1922 р. відповідальний дипломатичний представник, в 1923-1925 рр. перший (генеральний) секретар ЦККП(б)У.

2. Мирний договір між Росією та Україною, з одного боку, і Польщею - з другого

Рига, 18 березня 1921 року

Росія та Україна, з одного боку, і Польща - з другого, керовані бажанням припинити війну, що виникла між ними, і на основі підписаного 12 жовтня 1920 р. Договору про прелімінарні² умови миру укласти остаточний, міцний, почесний і заснований на взаємній згоді мир, вирішили вступити в мирні переговори. <...>

Стаття I

Обидві договірні сторони оголошують стан війни між ними припиненим.

Стаття II

Обидві договірні сторони, згідно з принципом самовизначення народів, визнають незалежність України і Білорусії. <...>

Стаття III

Росія та Україна відмовляються від усіх прав і претензій на землі; розташовані на захід від кордону, описаного в ст. II цього Договору. З свого боку Польща відмовляється на користь України та Білорусії від усіх прав і претензій на землі, розташовані на схід від цього кордону. <...>

Стаття VII

1. Польща надає особам російської, української та білоруської національності, які перебувають в Польщі, на основі рівноправності національностей, всі права, що забезпечують вільний розвиток культури, мови і виконання релігійних обрядів. Взаємно Росія та Україна забезпечують особам польської національності, які перебувають в Росії, Україні і Білорусії, всі ті ж права.

Особи російської, української і білоруської національності в Польщі мають право, в межах внутрішнього законодавства, культивувати свою рідну мову, організувати і підтримувати свої школи, розвивати свою культуру і створювати з цією метою товариства і спілки. Цими ж правами, в межах внутрішнього законодавства, користуватимуться особи польської національності, які перебувають в Росії, Україні і Білорусії.

²Прелімінарні - попередні.

2. Обидві договірні сторони взаємно зобов'язуються ні прямо, ні опосередньо не втручатися в справи, які стосуються устрою і життя церкви та релігійних громад, що перебувають на території другої сторони. <...>

Українська РСР на міжнародній арені: Збірник док. (1917-1923 рр.) - К., 1966. - С. 266-267, 271, 275

3. Із резолюції Першої всеукраїнської наради КП(б)У "Національне питання"

2-4 травня 1921 р.

<...> 5. Питання про форми державних взаємовідносин між РСФФР і УСРР в обстановці перемоги пролетарської революції як в Росії, так і Україні втратило свою попередню властиву буржуазно-державним відносинам гостроту. Там, де нема між державами інших кордонів, крім етнографічних, де нема ні митлиць, ні економічної конкуренції, там питання про державні взаємовідносини розв'язуються залежно від конкретної обстановки, в якій розвивається спільна боротьба революційних народів за торжество комуністичної революції. Тому в історії радянської української державності бували моменти повної незалежності і самостійності УСРР (перший Секретаріат, Радянський уряд другого періоду), моменти федеративного зв'язку (IV Всеукраїнський з'їзд), політичної самостійності на основі воєнного і економічного об'єднання з РСФФР (нинішній status quo). Але при всіх цих зовнішніх змінах мінялася лише форма, а не мінялася природа державних відносин між республіками, побудованих на началах братерського єднання і солідарності трудящих, що є досі не зрозумілим для українських іновісців, які розцінюють державні відносини радянських республік за шаблонами буржуазних конституцій і буржуазного державозаставства. Для Комуністичної партії України питання про ставлення УСРР до РСФФР ніколи не було питанням принципу, а питанням виключно революційної доцільності, і той, хто всередині нашої партії спробував би питання про державні взаємовідносини (самостійність або єднанецтво) вилити у форми принципіальних незгод фактично став би у партії провідником ідей або великоруського, а українського шовінізму. Але, оскільки державні відносини між двома братніми республіками перебувають лише в процесі оформлення і не вилилися поки що в певні сталі форми, наша партія повинна зробити кроки до найвизидного вироблення конституційних основ, що регулюють взаємовідносини між РСФФР і УСРР.

6. В питанні про ставлення до національної української культури і мови наша партія на грудневій конференції 1919 р. накреслила ясну, певну лінію, яку повинні проводити всі товариші, що працюють на Україні. Резолюція грудневої конференції говорить: "Зважаючи на те, що українська культура (мова, школа і т.д.) протягом віків придушувалася паризмом і експлуаторськими класами Росії, ЦК РКП ставить в обов'язок всім членам партії всіма засобами сприяти успішному всіх переходом до вільного розвитку української мови і культури. Оскільки на ґрунті багатоговора гноблення серед відсталі частини українських мас спостерігаються націоналістичні тенденції, члени РКП повинні ставитися до них з найбільшою терпимістю і обережністю, протиставляючи їм слово товариського роз'яснення тотожності інтересів трудящих мас України і Росії. Члени РКП на території України повинні на ділі проводити право трудящих мас учитися і розмовляти в усіх радянських установах рідною мовою, всіляко протидіючи спробам штурмовими засобами відіснити українську мову на другий план, прагнучи, навпаки, перетворити українську мову в знаряддя комуністичної освіти трудових мас. Негайно ж повинні бути вжиті заходи, щоб в усіх радянських установах була достатня кількість службовців, які володіють українською мовою, і щоб надалі всі службовці вміли розмовляти українською мовою".

Ця резолюція, що лишається в силі і понині, не скасована ні одним з'їздом, ні партійною нарадою, не потребує ніяких коментарів, повинна проводитися партією з усією рішучістю в життя.

7. Підходячи з усією обережністю і терпимістю до болісних проявів національного почуття відсталіх українських мас поза партією ЦК КП(б)У повинен вести найнепримиренішу боротьбу проти націоналістичних ухвалів всередині партії. Партія наша може робити поступки дрібнобуржуазній селянській стихії зовні, але вона не робить їх дрібнобуржуазним опортуністичним елементам всередині партії.³ Вона не може допустити, щоб партійні організації стали ареною національних конфліктів, які розігруються за її межами серед дрібної буржуазії як великоруської, так і української. Тільки одночасно борючись з проявами великоруського русотязства і українського шовінізму, наша партія зуміє тісніше згуртувати свої лави навколо ідей міжнародного комунізму і братерської солідарності трудящих.

*Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з їздів, конференцій і пленумів ЦК
У 2 т. - К., 1976. - Т. 1. - С. 149-150.*

³ Опортунізм - в марксистській термінології "агентура буржуазії всередині робітничого класу, його партії" (В. Ленін).

4. Промисловість в умовах нової економічної політики

Із резолюції VI конференції КП(б)У

Грудень 1921 р.

<...> Розвиток дрібного приватного господарства на селі і в місті, що відбувається з моменту заміни продрозверстки продподатком, по-служив основою для зміни всіх наших господарських відносин, які встановлювалися в період "воєнного комунізму". Від системи розподілу державою всіх матеріальних ресурсів, які виробляла націоналізована промисловість і які збиралися з селян в порядку продрозверстки й натурального обміну з дрібним виробництвом, ми перейшли до системи часткового розподілу лише державних ресурсів, одержуваних в порядку надходження продподатку і з виробничих підприємств, які лишилися в безпосередньому керуванні держави. Певна частина державних ресурсів (відрахування до фонду заробітної плати на державних підприємствах та обмінні фонди Наркомпроду) і ресурси приватного господарства дістають право вільного обігу на товарному ринку за принципом купівлі-продажу.

Це неминуче привело нас до відновлення одиниці обліку в грошовій формі і поставило вимогу встановити більш гнучку форму організації державної промисловості, змушеної конкурувати на товарному ринку з приватним виробником і неорганізованим споживачем.

<...> Прагнення розвантажити державні органи від дрібних і середніх підприємств, а також бажання залучити до господарської роботи якомога більше продуктивних сил примусило державу встановити форму експлуатації деякої частини державних підприємств приватними особами на умовах оренди. В основу цього заходу покладено розрахунок на використання тих матеріальних і грошових ресурсів, які весь час були недоступні для держави (частково приховані, частково розпорочені між дрібними виробниками, яких не міг охопити державний апарат).

Через цю форму приватного господарства держава повинна полегшити собі доступ до дрібного виробника. Підприємць-орендар повинен стати (по суті) агентом держави по використанню розпорочених ресурсів; з другого боку, він повинен вкласти у виробництво свої ресурси, знання і організаційський досвід, щоб оживити ті підприємства, які не працювали або працювали слабо.

Проведення цього принципу виключає допустимість прийняття госпропсами державних зобов'язань перед орендарями про надання останнім сировини, палива тощо в порядку планового постачання.

Відпуск цих матеріалів може проводитись виключно в порядку спеціальних господарських угод, коли орендарям даватимуться виробничі завдання.

⟨...⟩ З боку держави повинен бути проявлений максимум уваги контролює над діяльністю орендарів, щоб забезпечити господарське (а не хизацьке) використання устаткування і приміщень, зданих в оренду, а також дістати максимум вигоди від експлуатації цього державного добра...

Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їзду, конференцій і пленумів ЦК - К., 1976. - Т. 1 - С. 173, 180.

5. Декларація VII Всеукраїнського з'їзду Рад про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік

13 грудня 1922 р.

Глибока спільність класових інтересів пролетарів усіх країн владно диктує необхідність всемірного зміцнення їх організаційного зв'язку й єдності перед лицем світового капіталу.

Класова солідарність робітників і селян Росії, України, Білорусії та Закавказьких Республік уже з самого початку Великої Жовтневої Революції заклала міцний фундамент найтіснішого зв'язку і фактичної єдності в їх спільній боротьбі з царством капіталістів і поміщиків. Тільки завдяки цьому братерському союзі, що народився, виріє і зміцнів в грізні і бурі громадянської війни, трудящі маси Радянських республік змогли завойовувати і відстояти свої права на владу, землю, фабрики і заводи проти лютих атак об'єднаного табору капіталістичних хизаків усього світу.

Дослгнутий ними шляхом величезних жертв і зусиль стан відносного спокою продовжує залишатися під загрозою повторення насильницьких спроб капіталістичних держав знищити плоди наших перемог. Наочним доказом виразно ворожої позиції буржуазних країн, які не миряться з самим фактом існування Радянських Республік, є наша міжнародна ізоляція, що триває. Зокрема, ця ненависть проявляється у безупинних спробах західноєвропейської буржуазії підривати нашу силу шляхом використання і роздування національно-шовіністичних пристрастей серед частини дрібної буржуазії та інтелігенції деяких Радянських Республік (петлюрівщина на Україні,

меншовики у Грузії, мусаватисти в Азербайджані, дашнаки у Вірменії, національний союз у Росії).

Проведення нової економічної політики і пов'язане з цим відносно швидке зростання дрібнобуржуазних елементів збільшують небезпеку посилення цих ворожих пролетаріатові націоналістичних настроїв, як у формі відродження великодержавноросійських тенденцій, з одного боку, так і сепаратсько-шовіністичних, з другого. Разом з тим необхідність ґрунтуватися в справі внутрішнього будівництва повністю на власні сили і засоби Радянських Республік, що випливає з факту нашої міжнародної ізоляції, вимагає дальшого посилення і поглиблення їх економічної єдності, що відкриває можливість ставити і розв'язувати господарські завдання, непосильні для кожної з них зокрема.

За таких умов єдино правильною з точки зору інтересів робітничого класу і селянства політикою може бути лише лінія максимального згуртування і об'єднання всіх сил Радянських Республік і зміцнення єдиного робітничо-селянського фронту.

Основоючись на викладеному вище, VII Всеукраїнській з'їзду Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів цілком схвалює позицію уряду в даному питанні, яка виразилася в постанові сесії ВУЦВК від 16 жовтня цього року.

VII з'їзд Рад у цілковитій згоді з бажанням і волею трудящих України звертається до робітників і селян Росії, України, Білорусії, Грузії, Вірменії та Азербайджану з братерською пропозицією негайно приступити до оформлення вже нині фактично існуючого Союзу Радянських Республік і утворення цим шляхом єдиного соціалістичного робітничо-селянського фронту проти фронту світової буржуазії.

З'їзд твердо впевнений, що такий єдиний Союз Соціалістичних Радянських Республік, який закріпить на принципах взаємної рівності їх тісний економічний і політичний зв'язок і в той же час забезпечить самостійність національно-культурного будівництва та необхідні гарантії прояву господарської ініціативи кожного з членів Союзу, буде найкращою формою розв'язання національного питання в дусі міжнародної пролетарської солідарності, першим кроком до встановлення майбутньої Всесвітньої Радянської Республіки Праці і могутнім оплотом інтересів робітників і селян не тільки союзних країн, а й всього світу.

Українська РСР на міжнародній арені: Збірник док. (1917-1923 рр.), - К., 1966. - С. 544-545.

6. Договір про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік⁴

30 грудня 1922 р.

Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка (РСФРР), Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР), Білоруська Соціалістична Радянська Республіка (БСРР) і Закавказька Соціалістична Федеративна Радянська Республіка (ЗСФРР - Грузія, Азербайджан і Вірменія) укладають цей союзний договір про об'єднання в одну союзню державу - "Союз Радянських Соціалістичних Республік" - на таких засадах:

І. До відання Союзу Радянських Соціалістичних Республік в особі його верховних органів належать:

- а) представництво Союзу в міжнародних зносинах;
- б) зміна зовнішніх кордонів Союзу;
- в) укладення договорів про прийняття до складу Союзу нових республік;
- г) оголошення війни і укладення миру;
- д) укладення зовнішніх державних позик;
- е) ратифікація міжнародних договорів;
- ж) встановлення систем зовнішньої і внутрішньої торгівлі;
- з) встановлення основ і загального плану всього народного господарства Союзу, а також укладення концесійних договорів;
- и) регулювання транспортної і поштово-телеграфної справи;
- к) встановлення основ організації збройних сил Союзу Радянських Соціалістичних Республік;
- л) затвердження єдиного державного бюджету Союзу Радянських Соціалістичних Республік, встановлення монетної грошової і кредитної системи, а також системи загальносоюзних, республіканських і місцевих податків;
- м) встановлення загальних засад землевпорядження і землекористування, а також само користування падрами, лісами і водами по всій території Союзу;
- н) загальне союзне законодавство про переселення;
- о) встановлення основ судустрою і судочинства, а також цивільне і кримінальне союзне законодавство;
- п) встановлення основних законів про працю;
- р) встановлення загальних засад народної освіти;
- с) встановлення загальних заходів у галузі охорони народного здоров'я;

- т) встановлення системи мір і ваги;
- у) організація загальносоюзної статистики;
- ф) основне законодавство в галузі союзного громадянства по відношенню до прав іноземців;
- х) право загальної амністії;
- ц) скасування постанов з'їздів Рад, Центральних Виконавчих Комітетів і Рад Народних комісарів союзних республік, що порушують союзний договір.

2. Верховним органом влади Союзу Радянських Соціалістичних Республік є з'їзд Рад Союзу Радянських Соціалістичних Республік, а в період між з'їздами - Центральний Виконавчий Комітет Союзу Радянських Соціалістичних Республік. <...>

11. Виконавчим органом Центрального Виконавчого Комітету Союзу є Рада Народних Комісарів Союзу Радянських Соціалістичних Республік (Раднарком Союзу), що обирається Центральним Виконавчим Комітетом Союзу на строк повноважень останнього у складі:

- Голови Ради Народних Комісарів Союзу,
- Заступників Голови,
- Народного Комісара Закордонних Справ,
- Народного Комісара Військових і Морських Справ,
- Народного Комісара Зовнішньої Торгівлі,
- Народного Комісара Шляхів,
- Народного Комісара Пошти і Телеграфів,
- Народного Комісара Робітничо-Селянської Інспекції,
- Голови вищої Ради Народного Господарства,
- Народного Комісара Праці,
- Народного Комісара Продовольства,
- Народного Комісара Фінансів.

12. З метою утвердження революційної законності на території Союзу Радянських Соціалістичних Республік і об'єднання зусиль союзних республік по боротьбі з контрреволюцією засновується при Центральному Виконавчому Комітеті Союзу Радянських Соціалістичних Республік Верховний Суд з функціями верховного судового контролю, а при Раді Народних Комісарів Союзу - об'єднаний орган Державного Політичного Управління, голова якого входить до Ради Народних Комісарів Союзу з правом дорадчого голосу.

13. Декрети і постанови Раднаркому Союзу Радянських Соціалістичних Республік обов'язкові для всіх союзних республік і виконуються безпосередньо на всій території Союзу.

14. Декрети і постанови Центрального Виконавчого Комітету і Раднаркому Союзу друкуються мовами, загальнозживаними у союзних

⁴Проект договору був знаєсений на обговорення І Всесоюзного з'їзду Рад.

республіках (російська, українська, білоруська, грузинська, вірменська, тюркська).

15. Центральні Виконавчі Комітети союзних республік опротестовують декрети і постанови Раднаркому Союзу до Президії Центрального Виконавчого Комітету Союзу Радянських Соціалістичних Республік, не приймаючи їх виконання.

16. Постанови і розпорядження Ради Народних Комісарів Союзу Радянських Соціалістичних Республік можуть бути скасовувані лише Центральним Виконавчим Комітетом Союзу Радянських Соціалістичних Республік і його Президією; розпорядження ж окремих Народних Комісарів Союзу Радянських Соціалістичних Республік можуть бути скасовувані Центральним Виконавчим Комітетом Союзу Радянських Соціалістичних Республік, його Президією і Раднаркомом Союзу.

17. Розпорядження Народних Комісарів Союзу Радянських Соціалістичних Республік можуть бути припинені Центральними Виконавчими Комітетами або Президіями Центральних Виконавчих Комітетів союзних республік лише у виняткових випадках, при явній невідповідності даного розпорядження постановам Раднаркому або Центрального Виконавчого Комітету Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Про припинення розпорядження Центральний Виконавчий Комітет або Президія Центрального Виконавчого Комітету союзних республік негайно повідомляє Раду Народних Комісарів

Союзу Радянських Соціалістичних Республік і відповідного Народного Комісара Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

18. До складу Рад народних Комісарів союзних республік входять: Голова Ради Народних Комісарів, Заступники Голови,

Голова Вищої Ради Народного Господарства,
Народний Комісар Землеробства,
Народний Комісар Промисловства,
Народний Комісар Фінансів,
Народний Комісар Праці,
Народний Комісар Внутрішніх Справ,
Народний Комісар Юстиції,
Народний Комісар Робітничо-Селянської Інспекції,
Народний Комісар Освіти,
Народний Комісар Охорони Здоров'я,
Народний Комісар Соціального Забезпечення,
Народний Комісар Національних справ,
а також з правом дорадчого голосу Уповноважені Наркоматів

Союзу: Закордонних Справ, Військових і Морських Справ, Зовнішньої Торгівлі, Шляхів і Пошти і Телеграфів.

19. Вища Рада Народного Господарства і Народні Комісаріати: Промисловства, Фінансів, Праці і Робітничо-Селянської Інспекції Союзних республік, безпосередньо підпорядковуються Центральним Виконавчим Комітетам і Раднаркомом союзних республік, керуються у своїй діяльності розпорядженнями відповідних Народних Комісарів Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

20. Республіки, що входять до складу Союзу, мають свої бюджети, які є складовими частинами загальносоюзного бюджету, затверджуваного Центральним Виконавчим Комітетом Союзу. Бюджети республік в їх прибуткових та видаткових частинах встановлюються Центральним Виконавчим комітетом Союзу. Перелік прибутків і розміри прибуткових відрахувань, що йдуть на утворення бюджетів союзних республік, визначаються Центральним Виконавчим Комітетом Союзу.

21. Для громадян союзних республік встановлюється єдине союзне громадянство.

22. Союз Радянських Соціалістичних Республік має свій прапор, герб і державну печатку.

23. Столицею Союзу Радянських Соціалістичних Республік є місто Москва.

24. Союзні республіки вносять відповідно до цього договору зміни до своїх конституцій.

25. Затвердження, зміна і доповнення союзного договору підлягають виключно віданню з'їзду Рад Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

26. За кожною з союзних республік зберігається право вільного виходу з Союзу.

(Підписали члени повноважних делегацій від РСФФР,
УСФР, ЗСФФР, БСФР; всього 86 підписів)¹

Українська РСР на міжнародній арені. - С 556-560.

¹ Проект договору параграфами, тобто підписали поstateйно, лише 86 делегатів з 214. Українська делегація, підтримана делегаціями інших республік, не погодилася з рядом положень даного договору і запропонувала версію його прийняття на весні 1923 р. попередньо доопрацювавши його в напрямку розширення суверенних прав суб'єктів федерації - союзних республік. Не прийнятий ні в грудні 1922 р., ні навесні 1923 р., союзний договір був включений складовою частиною до Конституції СРСР, прийнятої ІІ Всесоюзним з'їздом Рад в січні 1924 р.

7. Нота уряду УСРР урядам Франції, Великобританії, Італії з протестом проти анексії Східної Галичини

13 березня 1923 року

З газетних повідомлень Уряд України дізнався, що Польський Уряд звернувся до Союзних Урядів з пропозицією остаточно врегулювати питання про східні кордони Польщі.¹ Ті самі джерела повідомляють, що питання вже передане з ініціативи Французького Уряду Раді послів у Парижі, і що воно повинно найближчим часом дістати роз'яснення відповідно до сподівань Посольського Уряду.

Український Радянський Уряд рішуче заперечує проти будь-якого вирішення без його участі долі територій, що безпосередньо межують з Україною і мають багато спільних інтересів з останньою.

При підписанні Ризького договору з Польщею² Росія та Україна відмовились від усіляких прав і претензій на Східну Галичину, встановлення кордонів України по ріці Збруч, прикордонній між Україною і Східною Галичиною. Але в той же час протягом ризьких мирних переговорів голова російсько-української делегації оголосив на пленарному засіданні Ризької мирної конференції від 24 вересня 1920 р. заяву Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету від 23 вересня того ж року, що доля Східної Галичини повинна бути вирішена вільним волевиявленням усіх національностей, які її населяють.

Акт окупації польськими властями і військами Східної Галичини, де 3/4 населення становлять українці, був на думку Уряду України актом насильства, хоч би він був підтверджений конференцією союзних послів. Це схвалення Союзних Держав аж ніяк не усуває того нечуваного факту, що після перемоги союзників, які оголосили себе прихильниками самовизначення нашої, понад 4 мільйонів українців, які користувалися при реакційно-клерикальній габсбурзькій монархії політичною, адміністративною і культурною автономією, були полегі союзників поставлені в гірші політичні умови, ніж до війни.

Урядові України відомі намагання Польського Уряду перетворити акт тимчасової окупації в акт анексії, але також відомо всьому світові, що населення Східної Галичини всіма засобами чинить опір новому насильству над його правами і свободами. Відмова українського населення

¹До березня 1923 р. політичним сувереном Східної Галичини були країни Антанті, за Польщею ж визнавалося лише тимчасове право на адміністративне управління східногалицькими землями.

²Див.: документ 2.

взяти участь у виборах, юрби українців та інших галичан, що перебувають на території сусідніх з Польщею держав, щоб не потрапити до набору в польське військове, часткове повстання, які охопили цілі райони Східної Галичини, - все це свідчить про рішучий протест Східної Галичини проти анексіоністської політики Польщі. Анексія, якої вимагає Польський Уряд, може викликати тільки нові протести з боку населення Східної Галичини, а також обурення робітничих і селянських мас України і Росії.

Тому Уряд України вважає своїм обов'язком заявити задалегідь, що він вважає неможливим встановлення якого б то не було режиму в Східній Галичині без його попередньої згоди і без опиту самого населення.

Народний Комісар закордонних Справ України.

Українська РСР на міжнародній арені. - С. 587-588.

8. Із звіту Центральної комісії по боротьбі з наслідками голоду при ВУЦВК про чисельність, харчування, захворюваність та смертність серед голодуючих

1923 р.⁴

На Україні голод охопив цілком п'ять південних губерній і став реальною загрозою суміжним повітам благополучних губерній.

В січні голодувало 1900 тис. чоловік, в квітні - 3200 тис., і в липні - 3800 тис., що складало тоді 40% усього населення цих губерній.

Супутники голоду - хвороби - звели собі міцне гніздо серед голодуючого населення. За самими неповними відомостями, до серпня через голод хворіло 280 тис. чоловік, а тифом і холерою - 350 тис.⁵

Втрата голодного року виражається головним чином у смертях від голоду. Про те, що це так, свідчать далеко неповні дані Наркомздорів⁶, зібрані на основі донесень медичного персоналу. За його відомостями, вже на I вересня кількість померлих від голоду у тому ж голодному районі складає 47525 чоловік. Цю цифру... треба вважати значно припущеною.

*Голод 1921-1923 років в Україні:
36 док. і матеріалів. - К., 1993. - С. 201, 202.*

⁴Дата публікації документа. Йдеться про події 1921-1922 рр.

⁵Відомості стосуються 1922 р.

9. Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови

*З постанови ВУЦВК і РНК УСРР від 1 серпня 1923 р.*¹¹

Ті спокійні обставини, що склалися після перемоги над контрреволюцією і над голодом, дають Радянській владі змогу розвинути той визвольний національний процес, що почала Жовтнева революція через скинення влади поміщиків і капіталістів, які разом з царською бюрократією були на території України не тільки експлуаторами робітників і селян, але й русифікаторами, що переслідували та пригнічували українську національність.

За короткий час існування Радвлади на Україні, незважаючи на відтягнення всіх сил культурного фронту, зроблено вже багато в справі розвитку української культури, в справі школи та книжки. Але ця робота не могла усунути нерівності культур, що створилися внаслідок вікового утиску.

Через те найближчим завданням Уряду мусить бути усунення цієї нерівності в галузі національної культури.

Те ж саме завдання диктує Радянській владі ще й потреба зміцнення тісної спілки робітників і селян і ще більше пристосування державного апарату до потреб, до побуту і до мови українського народу. Для цього треба збільшити українізацію всього державного апарату.

Залишаючи і на майбутнє обов'язковість для службовців знання російської мови, що є засобом взаємини з найбільшою національною меншістю на Україні і з народом всього Союзу, зокрема з російським народом, і вважаючи, що в сучасних умовах російська мова перестала бути засобом пригнічення в руках привілейованих класів і папани, є засобом прилучення української культури до високорозвиненої, що має світове значення, - російської культури робітничо-селянський уряд України визнає за потрібне все ж таки протягом найближчого часу зосередити увагу держави на поширенні знання української мови. Формальна відмінність, що визнавалася до цього часу між двома найбільш поширеними на Україні мовами - українською та російською, - недостатня. Внаслідок відносно слабого розвитку української школи і української культури взагалі, внаслідок відсутності

¹¹ Дана постановою, в розвиток рішень XII З'їзду РКП(б), намітила комплекс заходів, на основі яких розпочався довготривалий (до початку 30-х років) процес т. з. українізації.

потрібних підручників для навчання, відсутності підготовленого, до певної міри, персоналу - життя, як ми бачимо на досвіді, приводить до фактичної переваги російської мови.

Щоб усунути таку нерівність, робітничо-селянський уряд вживає низку практичних заходів, які, додержуючи рівноправність мов усіх національностей, що є на території України, мусять забезпечити українській мові місце, відповідне числу та питомій вазі українського народу на території УСРР.

Щоб досягти зазначеної мети, Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет і Рада Народних Комісарів постановили:

I. Загальні засади

1. Мови всіх національностей, що є на території України, проголошуються рівноправними.

2. Кожному громадянину будь-якої національності забезпечується можливість в його зносинах з державними органами і в зносинах державних органів з ним користуватися рідною мовою.

3. Відповідно до переважного числа населення, що говорить українською мовою, вибрати, як переважачою для офіційних зносин, українську мову.

4. Відповідно до політичного та культурного значення російської мови та її поширеності на Україні, вважати за найпоширеніші на Україні обидві мови - українську та російську.

5. Згідно з цим робітничо-селянська влада звертатиметься до всього населення України в цілому обома найпоширенішими мовами - українською та російською.

6. В адміністративно-територіальних одиницях / районах, округах, губерніях /, а також і в містах з більшістю населення, що належить до національних меншостей, органи влади користуються мовою більшої частини населення, з додержання, проте, гарантій для решти національностей, що є в цьому районі. <...>

IV. Про співробітників державних установ

20. З наданням чинності цьому декретові ніхто з тих громадян, хто не володіє обома найбільш поширеними мовами, не може бути прийнятий на службу в державну установу...

21. Особи, що перебувають на державній службі до моменту надання чинності цьому декретові і не володіють обома найбільш поширеними мовами, мають вивчати їх протягом року.

22. Заначені в п.21 особи, що не вивчили в установленні для них строк української мови, підлягають безумовному звільненню з

державної служби. Звільнений не може бути прийнятий ні в один з державних органів без знання української мови.

23. Категорії особливо кваліфікованих осіб, а також осіб, що мають спеціальне призначення і можуть бути звільнені від обов'язкового вивчення української мови, встановлює Рада Народних Комісарів особливими постановами.

24. Залізничники, що служать на території України, за винятком потягової бригади, що обслуговує потяги простого сполучення загальносоюзних магістралей, мусять володіти обома найбільш поширеними мовами.

V. Заходи, що забезпечують знання найпоширеніших на Україні мов

25. Доручити Наркомосові організувати при установах для навчання співробітників радянських установ української мови курси двох типів: короткотермінові з строком навчання на них не більш як 3 місяці і довготермінові /для кваліфікованих робітників/ з строком навчання до 9 місяців.

26. Центральним, губерніяльним і окружним органам надається право в установленому штатному порядку організувати апарати для обслуговування потреб різних національностей, крім української та російської, з достатнім числом перекладачів.

*Національні відносини в Україні у XX ст.:
36. Док. і матеріали. - К., 1994. - С. 106-109.*

10. Із листа Ю.Й.Тютюнника¹¹ О.Я. Шумському¹²

20 серпня 1923 р.

Шановний тов. Шумський!

Пишу Вам як старому знайомому ще по спільній боротьбі проти гетьманщини і Директорії. Ви, напевно, пам'ятаєте, що справа національного визволення мене завжди більше цікавила, ніж щось інше. Оскільки, особливо після XII з'їзду Компартії, Радянська влада

¹¹ Тютюнник Юрій Йосипович (1891-1929) - член Української Центральної Ради, український військовий діяч часів громадянської війни. В 1923 р. повернувся з еміграції у Радянську Україну.

¹² Шумський Олександр Якович (1890-1946) - вихідцем український державний і партійний діяч. В 1924-1927 рр. очолював Народний Комісаріат освіти УСРР. В державно-політичному житті репрезентував т. з. української націонал-комунізм.

бореться проти русофільських тенденцій певної частини чиновництва і українізує державний апарат та школи, відпадає доцільність боротьби. При сучасному стані всі чесні українські елементи на Україні мають пошну змогу прикласти свої сили для будівництва нового життя.

*Україна в XX столітті. - 36. Док. і матеріали
/1900-1939/. - К., 1997. - С. 292.*

11. Про підсумки українізації

З резолюції Пленуму ЦК КП(б)У

Червень 1926 р.

<...> 6. За останній рік, з часу як постановили питання про українізацію на квітневому пленумі 1925 року, ми маємо величезні досягнення в галузі українізації. В державному апараті процент діловодства, що провадиться українською мовою, доходить 65, тоді як на початку того року він становив 20. Держапарат у районах та округах працює вже переважно українською мовою. Початкову школу українізовано на 80% (решта обслуговує нацменшості). Систематично йде вперёд українізація середньої та вищої школи. Незважаючи на всі труднощі, пресу українізовано на 60%. Поточного року переведено на українську мову більше як половину шкіл політграмоти на селі. Розгортається українізація шкіл політграмоти в місті. Процент українців у партії з 37 підвищився до 47, а в комсомолі - з 50 до 61. Посунувся вперёд процес українізації профспілок, особливо тих, що зв'язані з селом. За основне досягнення минулого року треба вважати безсумнівне зрушення в свідомості партійних мас у напрямі розуміння ваги та доконечності українізації. Всі ці досягнення є наслідок твердої, правильної та рішучої лінії і роботи, що її провів ЦК КП(б)У у галузі українізації. Заперечування цих досягнень може бути лише наслідком пагубної недооцінки сил та здатностей партії здійснювати правильну національну політику. Було б неправильно, однак, і переоцінювати досягнення, бо така переоцінка може загальмувати дальше проведення та поглиблення українізації. Головні труднощі залишаються попереду. Ми ще не маємо вирішальних наслідків у галузі українізації партії, а без цього для партії надзвичайно утруднене керування культурними процесами серед українських мас, процесами, що розвиваються та ускладнюються; саме тому потрібне максимальне напруження сил та волі партії для дальшої роботи в справі українізації. <...>

Вимагається вмілого підходу до справи проведення українізації

серед робітників. Розрізнення між русифікованими робітницями, що звикають мішано-українську мову, та між корінними російськими робітницями, уважне ставлення до найменностей та суворе забезпечення їхніх інтересів. Однак, обережне проведення українізації серед робітників не визначає ані найменшою мірою послаблення агітаційної та пропагандистської роботи, спрямованої до того, щоб авангард робітничого класу опанував українську мову як знаряддя будівництва соціалізму та змички з селянством. Разом з цим воно не мусить визначати будь-якого послаблення загальної роботи для українізації, що провадиться партією в країні. Навпаки, саме тепер, більше ніж коли, від партії вимагається зміцнити загальний темп українізації, опанувати стихійно ростучий процес українізації.

8. XII з'їзд нашої партії у квітні 1923 року визначив, що ґрунтовною перешкодою розв'язання національного питання та ліквідації національної нерівності є пережитки російського шовінізму, що мають сталі коріння в минулому, які живляться приватнокапіталістичними відносинами, що розвиваються знову в умовах нечу.

Соціальне коріння російського шовінізму на Україні залягає в товщі російського міського мішанства (буржуазії) та в інтелігентсько-співіському прошарку. При цьому треба підкреслити, що російський шовінізм на Україні має міцну підтримку в масах російського мішанства поза Україною. За його спиною старі, далеко ще не вижиті забобони щодо "українського діалекту", щодо переваги російської культури і т. ін. ("розмови про переваги російської культури і висування положення про неминучість перемоги більш високої російської культури над культурами більш відсталих народів (українською, азербайджанською, узбецькою та ін.) є не що інше, як спроба закріпити панування великоруської національності"), - говорить постановою XII з'їзду. <...>

Ми можемо, мусимо й будемо примушувати до вивчення української мови радянського службовця, що зобов'язаний обслуговувати потреби людної (в більшості своїй української). Ми мусимо українізувати партійний апарат, мусимо підняти щодо цього керівний партійний актив, підтягаючи в цій роботі всю партійну масу і звязуючи систематичні заходи, щоб перевести на українську мову середпартійну роботу. Але партія рішуче відмежовувалася і відмежовується від будь-якого проведення українізації зверху, примусовими адміністративними заходами щодо робітників і селян інших національностей.

Аж ніяк не стоїть питання про те, щоб примусити російські робітничі маси зрестися російської мови і російської культури та визнати своєю культурою і своєю мовою - українську. <...>

Цим шляхом буржуазного розвитку ми протиставляємо наш пролетарський шлях. Партія стоїть за самостійний розвиток української культури, за виявлення всіх творчих сил українського народу. Партія бореться за широке використання українською соціалістичною культурою, що будуватиметься, всіх цінностей світової культури, за рішучий її розрив з традиціями провінціальної обмеженості та рабського наслідування, за створення нових культурних цінностей, гідних творчості великого класу. Але партія робить це не шляхом протиставлення української культури культурам інших народів, а шляхом братнього співробітництва робітників і трудящих мас усіх національностей у справі будівництва міжнародної пролетарської культури, що в неї український робітничий клас зуміє вкласти свою частку.

11. Для боротьби проти ростучого на селі та в місті українського шовінізму партія мусить не гальмувати, а рішуче проводити українізацію, спрямовуючи її не лише на поверховість, але й в глибину, і нещадно борючись проти великоросійського шовінізму, що чинило мірою створює ґрунт для оживлення українського шовінізму серед мас...

Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і робітничого класу. 1917-1959: 36, док.: У 2 т. - К., 1960. - т. 1 (1917 - червень 1941 р.). - С. 312-317.

12. Із полемічних статей Миколи Хвильового¹³

Що таке мистецтво?

Щоб відповісти на таке запитання, не треба бути теоретиком: - "Мистецтво взагалі" - то архіспецифічна галузь людської діяльності, що намагається задовольнити одну з потреб "духу" людини, саме любов до прекрасного. <...>

Український масовізм

Ми зовсім не випадково, а цілком продумано поставили питання: Європа чи просвіта. Це одно з найрадикальніших питань нашої доби. В Європі, як у психологічній категорії, об'єднано суму тих можливостей, які ми можемо в мистецтві протиставити "просвіті", теж психологічній категорії, з якої живиться куркуль.

Отже нічого нема дивного, що в сьгоднішній літературі борються

¹³ Хвильовий (Фігальов) Микола (1893-1933) - відомий український письменник, у культурному житті репрезентував український націонал-комунізм.

дві сили: перша - це та яка орієнтується на Європу, друга - це та, яку використовує просвіта, інакше кажучи, куркуль. <->

Що ж таке Європа?

Європа - це досвід багатьох віків. Це не та Європа, що її Шпенглер оголосив "на закаті", не та, що гине, до якої вся наша ненависть. Це - Європа грандіозної цивілізації, Європа - Гете, Дарвіна, Байрона, Ньютона, Маркса і т.д., і т.п. Це та Європа, без якої не обійдуться перші фаланти азіатського ренесансу. <->

Культурний епігонізм

...Стоїть така основна й нез'ясована дилема:

- Чи будемо ми розглядати своє національне мистецтво як службине /в даному разі воно служить пролетаріатові/ і як вічно-підсобне, вічно-резервне до тих світових мистецтв, які досягли високого розквіту.

Чи, навпаки, залишивши за ним ту ж саму службину роль, найдемо за потрібне підіймати його художній рівень на рівень світових шедеврів.

Ми гадаємо, що це питання можна розв'язати тільки так:

- Оскільки українська нація кілька століть шукала свого визволення, оскільки ми розцінюємо це, як непереможне її бажання виявити й висловити своє національне /не націоналістичне/ офарблення.

Це ж національне офарблення виявляється в культурі і в умовах вільного розвитку, в умовах, подібних до сьогоднішньої ситуації, з таким же темпераментом і з такою ж волею надгоняти інші народи, як це ми спостерігали й у римлян, що за, порівнюючи, менший період значно наблизились до грецької культури. Ця ж національна суть мусить себе висловити й у мистецтві. <->

Московські задріпанки

<-> Оскільки наша література стає, нарешті, на свій власний шлях розвитку, остільки перед нами стоїть таке питання: на яку із світових літератур вона мусить взяти курс.

У всякому разі, не на російську. Це рішуче і без всяких застережень. Не треба плутати нашого політичного союзу з літературою. Від російської літератури, від її стилів українська поезія мусить якомога швидше тікати. Поляки ніколи б не дали Міцкевича, коли б вони не покинули орієнтуватись на російське мистецтво. Справа в тому, що російська література тягнеть над нами в віках, як господар становища, який привчав нашу психіку до рабського наслідування. Отже, виногукувати на ній наше молоде мистецтво - це значить затримати його розвиток. Ідеї пролетаріату нам і без московського мистецтва відомі, навпаки - ці ідеї ми, як представники молодого нації, скоріш відчуємо,

скоріш виалемо у відповідні образи. Наша орієнтація - на західноєвропейське мистецтво, на його стиль, на його прийоми.

*Шляхи розвитку української пролетарської літератури.
Літературна дискусія /1925-1928/; 36. матеріалів. -
X, 1928. - С. 50, 56, 60, 71.*

13. Микола Зеров. Євразійський ренесанс і пошехонські соски¹⁴

<-> З подібних міркувань виходить і Хвильовий. Ми повинні широкі і ґрунтовно знайомитися з культурним набутком інших народів, з усім, що може поширити і запліднити наш власний досвід. Ми повинні засвоїти найвищу культуру нашого часу не тільки в її вислідах, а і в її основах, бо без розуміння основи ми лишимось "вічними учнями", які ніколи не можуть з учителями зрівнятися. Ось що говорить нам ініціатор дискусії (М. Хвильовий - Ред.) імпресіоністичним своїм нарисом на Європу і пізнішими до свого гасла коментарями.

У той час, як одні боялися, що гасла Хвильового (тоді ще не з'ясовані другою його статтею) наша примітивність зрозуміє як заклик до позверхового малкування Європи, а другі, озброївшись молодечим завзяттям, збиралися ту Європу завоювати, - я спробував показати, що Європа у Хвильового "фігурує" як символ поважної культурної "традиції" і як стимул до підвищення "нашої власної кваліфікації". Цю думку потім ствердили і розвинули дальші статті Хвильового. <->

Значить, не уникаймо і старої Європи, і буржуазної, і навіть феодальної. Не лякаймося її психологічної зарази (хто знає, може пролетаріатові краще вже заризитися ключовою окресленістю західноєвропейського буржуа, аніж млявістю російського "камогосего дворянина"), освоймо джерела європейської культури, бо мусимо їх знати, щоб не залишитися провінціалами. І на звернене до молоді "Камо грядеши" Хвильового відповідаємо: "Ad fontes!" Тобто, йдімо до перших джерел, доходимо до кореня.

Життя й революція. - 1926. - № 11. - С. 68-69.

¹⁴ Стаття одного з провідних письменників-неокласиків М.Зерова опублікована в рамках літературної дискусії 1925-1928 рр. Започаткована М.Хвильовим, вона мала визначити перспективи розвитку української літератури, культурного процесу взагалі. Зокрема, М.Хвильовий закликав відійти від "масовізму", "своєстияваного неонародництва і провінціалістичного просвітанства", орієнтуватися на європейський рівень, йти "до джерел, спільних для всієї європейської культури".

14. Про Дніпробуд

Постанова першої Всеукраїнської конференції КП(б)У

Жовтень 1926 р.

Дальший розвиток промисловості нашої країни і всього народного господарства упирається в розвиток енергетичних сил СРСР.

На півдні України, в Криворізько-Донецькому районі, сконцентрована основна частина важкої індустрії нашого Союзу: металургійна, металообробна, вугільна і рудна, що є величезним споживачем електроенергії.

Природні багатства цієї частини Союзу, при наявності дешевої електроенергії, забезпечують надалі зростання і розвиток цих галузей промисловості, підвищуючи їх конкурентну спроможність на закордонному ринку, а також створення нових галузей.

Уже ці завдання рішуче висувають необхідність використання Дніпра для будівництва потужної Дніпровської гідроелектростанції - Дніпробуд.

Теперішній стан Дніпра загрожує втратою величезного водного шляху і вимагає великих затрат для шлюзування.

Створення Дніпробуду усуває цю загрозу, дає одночасно безпосередній вихід до Чорного моря найбагатшому сільськогосподарському району України, лівим районам БСРР та районам РСФФР, що прилягають до Дніпра, створюючи рентабельні умови транспорту.

Одночасно Дніпровське будівництво створює умови для корінної реорганізації багатого сільськогосподарського району, що прилягає до Дніпробуду, з використанням дешевої енергії для іригації і меліорації.

Громадська думка робітників і селян України рішуче вимагає негайного здійснення Дніпровського електробудівництва, що виявилось в рішеннях цілого ряду партійних організацій і радянських з'їздів.

Перша Всеукраїнська партійна конференція, визначаючи Дніпробуд основною передумовою дальшого розвитку народного господарства по шляху індустріалізації, висловлює впевненість, що Дніпровське будівництво буде почато вже в поточному господарському році, і доручає ЦК добиватися перед союзними органами виключення асигнування на Дніпробуд у бюджет 1926/27 року.

*Комуністична партія України в резолюції
і рішеннях з'їзду, конференцій і пленумів
ЦК - К., 1978. - т. 1. - С. 420-421.*

15. Устрій Організації Українських Націоналістів¹⁵

І. Розділ. Політичні засади

А. Загальні означення.

1. Український націоналізм є духовний і політичний рух, зроджений з внутрішньою природою Української Нації в час її зусильної боротьби за підстави й цілі творчого буття. <...>

4. Нація є найвищий тип людської спільності, що при найбільшій своїй психологічній зрізничкованості має свою одну внутрішню форму, витворену на ґрунті подібного природного положення, спільного пережиття історичної долі та невпинного стремління здійснитися в повноті силової натури. <...>

7. На шляху до власного самоздійснення в формі найбільшої інтенсивності історичного значення, нація чисельно збільшує запас своїх біофізичних сил на поширеній рівночасно територіяльній базі; у цьому відношенні відбувається в ній процес постійного переформлювання різних етнічних первнів у синтезу органічної національної єдності; з погляду цієї своєї чинності нація все знаходиться в стані власного росту. <...>

9. Умовою, що забезпечує нації тривалу активну участь у світовому середовищі, є найбільш пристосована до всебічних інтересів в національного життя політична організація, якою є суверенна держава.

10. Держава є зовнішня форма такої взаємочинності всіх діючих сил нації, яка відповідає основним її якостям і в той спосіб уможливила нормальний її розвиток у всіх можливих виявленнях; держава - це стан кожнотчасової окресленості нації формою організованого співвідношення сил, замкнених в органічну цілість - систему, відмежовану назовні як самостійна, збрана одиниця.

11. Через державу стає нація повним членом світової історії, бо що лиш у державній формі свого життя вона посідає всі внутрішні й зовнішні ознаки історичного підмету. <...>

13. Для Української Нації в стані її політичного поневолення почальним постулатом є створення політично-правної організації, означеної Українська Самостійна Соборна Держава. <...>

16. Першим зв'язком та переємником завдань українського

¹⁵ Даний програмний документ прийнятий Великим Збором Організації Українських Націоналістів, що відбувся у Відні в січні-лютому 1925 р.

націоналізму є покликана до життя Конгресом Українських Націоналістів Організація Українських Націоналістів, побудована на засадах: всеукраїнства, надпартійності й монархізму.

Б. Державний устрій.

1. Форма української державної влади буде відповідати послідовним етапам державного будівництва України, а то національного визволення, державного закріплення та розвитку.

2. В часі визвольної боротьби лише національна диктатура, виворена в ході національної революції, зможе забезпечити внутрішню силу Української Нації та найбільшу її відпорність назовні.

3. Шо лиш після відновлення державності настане доба її внутрішнього порядкування та переходу до стану монархічного державного тіла. В цей перехідний час голова держави матиме за завдання підготувати створення найвищих законодавчих органів на засаді представництва всіх організацій суспільних верств, з угляденням відмінностей окремих земель, що ввійдуть до складу Української Держави.

4. На чолі упорядкованої держави стане покликаний представницьким органом голова держави, що визначить виконавчу владу, відвідаєльну перед ним та найвищим законодавчим тілом.

5. Основою адміністративного устрою Української Держави буде місцеве самоврядування; зокрема кожний край буде мати свій представницький законодавчий орган, покликаний місцевими організаціями суспільними верстами, та свою виконавчу владу.

В. Соціально-економічні постанови.

1. Вступні тези.

1. Українська держава буде змагати до досягнення господарської самостарчальності нації, збільшення народного майна та забезпечення матеріального благобуту населення шляхом розбудови всіх галузей народного господарства.

2. Господарське життя країни буде побудоване на основі співпраці держави, кооперації та приватного капіталу. Поодинокі ділянки народного господарства будуть розділені між ними, будь стануть предметом їх рівночасного і рівнорядного діяння, залежно від користности того для цілости народного господарства та для інтересів держави.

2. Аграрна політика.

1. Інтересам народного господарства України відповідає існування та розвиток селянського господарства.

2. Вивласнення поміщицьких земель без викупу, переведене в час революції на Сході України, державна влада затвердить законом, якого силу поширить на всі землі України.

3. Державна влада переде корективи в розподілі землі на Сході України, необхідні з огляду на стихійний, неупорядкований характер розподілу вивласнених земель у час революції.

4. Держава дбатиме про розвиток сільськогосподарської виробничости та про забезпечення благобуту селянства шляхом підтримання середнього сільського господарства.

5. Селянське господарство буде побудоване на праві приватної земельної власности, обмеженім державною регуляцією вільної продажі й купна землі, з ціллю заногіти в той спосіб надмірному зменшенню чи збільшенню земельних наділів.

6. Державна влада буде всебічно сприяти інтенсифікації селянських господарств та пристосуванню їх до ринків, буде підтримувати розвиток сільськогосподарської кооперації, уділювати сільському господарству дешевого продукційного кредиту, і буде дбати про агрокультурну й агроосвітню справу та про забезпечення хліборобської продукції державним обезпеченням. <...>

3. Промислова політика.

1. В цілі усамостійнення народного господарства та його всебічного розвитку, що зокрема диктують потреби державної оборони та konieczність дати верстат праці лишкам сільської людності, держава буде сприяти упромисловленню країни.

2. Підприємства таких галузей промисловости, що являються важливими для існування та оборони країни, будуть удержавлені. Інші підприємства будуть залишені приватному капіталові поодиноких осіб і асоціацій на основі вільної конкуренції та приватної ініціативи. У випадках, визначених законом, держава матиме право першества перед приватним капіталом у набутті співласности приватних підприємств. <...>

4. Торговельна політика.

1. Торговельні операції, так на внутрішньому як і на зовнішніх ринках, будуть розподілені між приватним капіталом, кооперацією і державою, яка то остання перебирає торгівлю виробами удержавленої промисловости та головні роди перевозу.

2. Маючи на увазі нормальний внутрішній процес розподілу й обміну, держава дбатиме рівночасно про забезпечення українським продуктам і виробам найвигідніших умов збуту на світових ринках, а

для оборони національного господарства назовні вживатиме метод охоронного і сприяючого характеру та метод протекціонізму, що знайдуть примінення в формі мит та торговельних договорів. <...>

5. Соціальна політика.

1. Регулювання взаємовідносин поміж суспільними групами, зокрема право остаточного арбітражу в справах суспільних конфліктів, буде належати державі, яка дбатиме про співпрацю виробничих верств Української Нації.

2. Члени всіх суспільних груп будуть мати право коаліцій, на основі якого вони будуть об'єднуватись у професійні організації з правом синдикалізуваня після територіального принципу і після галузей виробництва та матимуть своє представництво в органах державної влади.

3. Працівники і працівники матимуть право вільних персональних і колективних умов у всіх справах, що стосують взаємних інтересів, у рамках законодавства та при контролі держави. <...>

6. Працівники і працівники матимуть право вирішувати взаємні спори шляхом третейських судів. На випадок недосягнення згоди за ними залишається право штрафів та льокавтів. Остаточне залагодження конфліктів належатиме державним арбітражним урядам.

7. Нормальним днем праці буде 8-годинний день праці з тим, що, наскільки дозволять на те обставини, держава подбає про його скорочення. <...>

Г. Зовнішня політика.

1. Здійснення постулату української державности передумовляє активізацію внутрішнього політичного життя українського народу, заміцнюванню назовні для зазначення української справи як рішального чинника в питанні східно-європейського політичного стану.

2. Повне усунення всіх займанців з українських земель, що наступить у бігу національної революції та відкриве можливість розвитку Української Нації в межах власної держави, забезпечить тільки система власних мілітарних зброєнь та доцільна союзницька політика.

3. Відкидаючи в засади традиційні методи української політики орієнтуватися в визвольній боротьбі на котрогось з історичних ворогів Української Нації, українська зовнішня політика здійснюватиме свої завдання шляхом союзних в'язань з тими народами, що вороже відносяться до займанців України, як рівно ж шляхом належного використання міжнародних взаємовідносин для досягнення суб'єктивної ролі України в міжнародній політиці.

4. В своїй зовнішньополітичній чинності Українська Держава стриматиме до досягнення найбільше відборонних меж, що охоплюватимуть усі українські етнографічні терени і забезпечуватимуть їй належну господарську самовистарчальність.

Г. Військова політика.

<...> 3. Лише військова сила, що спиратиметься на озброєний народ, готовий уперто та завзято боротися за свої права, зможе авільнити Україну від займанців та вможливити упорядкування Української Держави.

4. Оборону впорядкованої держави перебере єдина, регулярна, надклясова, національна армія і фльота, що враз з територіальними козацькими частинами будуть збудовані на підставі загальної військової повинності.

Д. Культура й мистецтво.

1. Українська Держава буде змагати до піднесення рівня культури й цивілізації на Україні, узгіднюючи культурний процес, побудований на основі свободи культурної творчости, з духовою природою українського народу, його історичними традиціями й вимогами сучасності та викорінюючи лихі наслідки чужонаціонального поневолення в ділянці культури та психіки народу.

2. Тільки розвиток тої культурної творчости й тих мистецьких течій, що зв'язані зі здоровими проявами в минувшині Української Нації та з культом лицарськості і волево-творчим відношенням до життя, зможе будити здоровий гін нації до сили й могутости.

Е. Шкільна політика.

1. Керування й догляд за шкільництвом, як засобом виховання народних мас у національно-державному дусі, та встановлення шкільної системи, що лідиєсла б на належний рівень розвитку освіту українського народу, буде належати державі.

2. В основу народного шкільництва ляже система української, державної, обов'язкової і безплатної єдиної школи, яка забезпечуватиме всебічний, гармонійний розвиток людини та обійматиме і практичне, фахово-професійне виховання.

3. Приватні освітні установи та чужомовне навчання будуть допущені за дозволом держави в кожному окремому випадку та підлягатимуть контролі державних чинників.

Є. Релігійна політика.

1. Уважаючи релігійне почуття внутрішньою справою людської особи, Українська Держава в цьому огляді стане на становищі повної волі релігійної совісті.

2. Приймаючи засадничо відділення церкви від держави, влада задержує необхідну контролю над церковними організаціями, і співпрацюватиме з українським духовенством різних культів у справах морального виховання нації.

3. У школу буде допущена наука релігії тих культів, що не будуть проявляти денационалізуючих впливів.

4. Українська Держава буде сприяти розвитку української національної церкви, незалежної від чужоземних патріархатів, та українізації релігійних культів, що будуть діяти на Україні.

Ж. Організація Українських Націоналістів.

1. Беручи ідею Української Самостійної Держави в підставу свого політичного діяння та не признаючи всіх тих міжнародних актів, умов та установ, що стан українського національно-державного розірвання сотворили та закрипили, Організація Українських Націоналістів ставить себе в категоричне протиповенство до всіх тих сил, своїх і чужих, які цю становищу українських націоналістів активно чи пасивно протиставляється та протидіятиме всяким політичним заходам одиниць і колективів, що будуть являтися відхиленням від повних асид.

2. Не обмежуючись у своїй діяльності на той чи інший терен, але змагаючись до опанування української національної дійсности на всіх українських землях та на чужих теренах, заселених українцями, Організація Українських Націоналістів вестиме всеукраїнську політику державництва без придавання їй партійного, класового чи якого-небудь іншого суспільно-групового характеру, та в прямій послідовності протиставляє її всім партійним і класовим угрупованням з їх методами політичної праці.

3. Спираючись на творчі елементи українського громадянства та об'єднуючи їх вколо українського національно-державного ідеалу, Організація Українських Націоналістів ставить собі завдання уздоровити відносини внутрі нації, висликати в українському народі державно-творчі зусилля, розгорнути українську національну силу на всю її ширину і таким чином забезпечити великій Українській Нації відповідне місце серед інших державних народів світу. <...>

*Українська суспільно-політична думка в 20 столітті.
Документи і матеріали. В 3 т. - Б. М., 1983. - Т. 2. - С. 327-335.*

16. "Тризуб"¹⁶ про програму Організації Українських Націоналістів

5 травня 1929 р.

Таки наміри націоналістів, як удержавлення лісів і обмеження продажу лісів явно викривають статські нахили наших майбутніх диктаторів. Яка ж тоді лишається різниця у методах порівняно з большевизмом? Так само на большевицький манер збираються націоналісти збудувати і соціальну базу влади... Очевидно, було б ніяково говорити серйозно про програму і партію націоналістів. Є лише певна група з певним настроєм. Дійсно, приглядаючись до того, хто в "Розбудові нації"¹⁷ виробляє і творить ідеологію Проводу, хто належить до складу його, приходиш до висновку, що при тих умовах годі говорити про можливість витворення чогось нового; єдино, що з'єднало б людей в певну ідейну цілісність.

Мітрак П. Нарис історії ОУН. - Мюнхен - Лондон - Нью-Йорк, 1968. - Т. 1. - С. 108

17. Постанова Колегії НКО¹⁸ "Про видання казок Андерсена"

Серпень 1929 р.

<...> П. Про установку НКО в справі казок

1. Констатувати, що Наукедком Социху НКО в 1925 році, обговорюючи питання про дитячу літературу і ставлячись негативно до казки взагалі, визнав однак за можливе, через брак відповідної дитячої літератури, поруч з використанням класичної художньої літератури використовувати також і старі казки і байки тощо, але відповідно переробивши і зредитувавши. <...>

III. Про можливість використання казок Андерсена

1. Визнаючи, що датський казочник письменник Андерсен 1-ої половини XIX ст. в своїй творчості відбив настрої середньої і дрібнобуржуазії з часів її боротьби з феодальним абсолютизмом, але ж в останній період своєї творчості відбив настрої буржуазії, що перемогла феодалізм і стала в суперечність з ідейними гаслами пролетаріату; що

¹⁶ Друкований орган уряду УНР в екзилі (вигнанці).

¹⁷ Друкований орган ОУН.

¹⁸ Народний комісаріат освіти.

і в першому періоді творчості Андерсена відбилися класові риси цієї середньої і дрібної буржуазії: сентименталізм, елементи містицизму, патріотизму і т. ін.; що тому треба розглядати казки Андерсена відповідно до цих двох періодів його творчості, - визнати за можливе використання його казок - зокрема з 1-го періоду його творчості, як письменника найкращого періоду боротьби буржуазії з залишками феодалізму. Але визнати, що таке використання казок Андерсена, навіть з 1-го періоду його творчості, може відбутися лише за умов дійсного перероблення відповідно до потреб сучасності та усунення зазначених буржуазних містичних, сентиментальних, патріотичних тощо рис і за дійсно ґрунтовної редакції казок з відповідним суворим добором їх і переробкою. <.>

IV. Про видання казок Андерсена видавництвом "Космос"

1. Констатувати, що у виданні казок Андерсена видавництвом "Космос" не переведено ні потрібного добору казок, ні перероблено їх відповідно умовам сучасності, ані не переведено дійсного редагування, а, навпаки, казки взято без відповідного вибору і залишено такі, що цілком не відповідають умовам сучасності; в казках залишено також всі шкідливі риси містицизму, патріотизму, шукання магічних клас, примиренство і т. ін. Визнати, що дане видання казок Андерсена цілком і безумовно не відповідає тим умовам, що лише за ними можна припустити видання казок.

2. Визнати, що довілі ДНМК¹³ на видання зазначеного збірника казок Андерсена видавництвом "Космос" є, безумовно, помилка, а тим паче є неприпустима помилка - резолюція ДНМК про допуск цього збірника казок до бібліотек Соцвиху. Тому дану резолюцію про допуск цього збірника казок до бібліотек Соцвиху скасувати.

Післяк осітня. - 1929. - №10. - С. 144.

18. Про сільське господарство України і про роботу на селі

Резолюція пленуму ЦК ВКП(б)

Листопад 1929 р.

<.> Комуністична партія і Радянська влада України завдяки своїй правильній і послідовній політичній лінії як у галузі господарського

будівництва, а також щодо політичної та організаційної роботи на селі, на сьогодні зуміли не тільки відновити попередній рівень сільського господарства, а й у деякому перевищити його (посівні площі - 109,3%, зернові - 97%, технічні культури - 287,5%, валовий збір зернових - 92,2% довоєнного рівня, тваринництва - 107%). <.>

Досвід минулого року підтвердив, що досягнення високих темпів у розвитку сільського господарства, розв'язання зернової проблеми можуть бути досягнуті тільки при посиленому розвитку великого громадського господарства - колгоспів, радгоспів, що побудовані на базі найвищої техніки.

Україна за своїми умовами (порівняно високий рівень сільського господарства, в тому числі по товарності, наявність великих кадрів сільськогосподарських робітників і батрацтва) має всі дані як для Стену, так і на Правобережжі для того, щоб у галузі переведення індивідуального селянського господарства на колективні рейки йти більш повільним темпом поредему інших республік. Україна повинна протягом найкоротшого строку дати зразки організації великого громадського господарства не тільки на території окремих районів, а навіть на суцільних площах, які охоплюють цілі округи, маючи на увазі протягом найближчих років суцільну колективізацію всього степового району України. У цьому напрямі дуже важливу організаційну роль повинні відіграти МТС, що набули на Україні особливо широкого розвитку. <.>

Усі ці завдання КП(б)У може розв'язати тільки при умові, коли у всіх ланках своїх правильно враховуватиме винятково складну обстановку в українському селі, значне загострення класової боротьби та особливо активність куркульства. Куркуль є найлютішим ворогом наших заходів у галузі колективізації, хлібозаготівель та ін., і ці заходи можливо проводити тільки проти куркуля, тільки в боротьбі з ним.

Тому партійна організація України повинна ще більше посилити роботу по організації та піднесенню культурного рівня пролетарських мас села (сільгоспробітники, батрацтво), по згуртуванню і піднесенню активності всієї бідняцької маси, справжньому зміцненню її союзу з середняком для рішучого наступу на куркуля. Ради, кооперація, колективи повинні стати головними опорними пунктами цього наступу..

Комуністична партія Радянського Союзу в резолюції і рішеннях з'їзду, конференцій і пленумів ЦК - К., 1980. - Т. 4. - С. 344-350.

¹³ Державний науково-методичний комітет (При Наркоматі освіти - Ред.)

19. Із доповідної записки Голові ДПУ УСРР В.А.Балицькому "Про підсумки роботи по викриттю українського контрреволюційного підпілля по Україні у зв'язку із справою "СВУ" 29

1 грудня 1929 р.

В результаті операції, здійсненої в 28 округах по викриттю українського підпілля, зв'язаним з "СВУ", арештовано понад 700 чоловік. Операція охопила прани українські кола і вивила цілий ряд угруповань і організацій, що проводили антирадянську роботу на селі і в округах центрів.

В раді округів виявлені організаційні осередки "СВУ", які проводили роботу під безпосереднім керівництвом і за вказівкою Київського центру чи окремих членів президії "СВУ" (Єфремов, Чехівський та ін.)

Поряд з цим операція показала, що майже всі ліквідовані контрреволюційні угруповання і організації ідеологічно споріднені з "СВУ" і так чи інакше, якщо не завжди організаційно, то за своєю цілеспрямованістю, методами роботи, програмною платформою, зв'язаним з ліквідованим нині українським контрреволюційним підпіллям центром - "СВУ" <...>

Україна в ХХ столітті. Зб. док. і матеріалів (1900-1939). - С. 368-369.

20. Резолюція-протест лекторського персоналу Української Господарської Академії в ЧСР в справі арештів на Україні

Ухвалена 14 грудня 1929 р.

Вже десять років панує на Україні більшовицька окупаційна влада. Вже десять років червоний терор планомірно винищує національно свідомі елементи українського населення. Тисячі й тисячі селян, робітників та інтелігенції було страчено або гине в більшовицьких казематах за вірність своєму народу.

Більшовицьке Державне Політичне Управління (бувши Чека) - це модерна форма колишньої іспанської інквізиції - затопило у потоках

²⁹"СВУ" - Спілка визволення України.

крови безчислених жертв стихійний, масовий протест українського населення проти московсько-комуністичної окупації рідного краю.

Видно, однак, що всього цього було замало для певності т.зв. Радянського Уряду України, експозитури Москви у Харкові, і що не могла йому і "українізація" України, цей замаскований спосіб керування Україною неукраїнськими руками. Тому цей уряд існує тепер у Києві³¹ жахливий монстр-процес проти української інтелігенції, що загрожує смертю найкращим українським культурним діячам, які мали мужність залишитися на батьківщині під час червоної окупації і часи продовжували свою працю для добра власного народу. Їхня культурна, аполітична діяльність віддавна вже була сіллю на оці харківської Чеки, яка лише тепер нашла потрібним виступити проти них з таким процесом, закидаючи їм протидержавну роботу у "Союзі Визволення України" з метою ніби то повалення більшовицького ладу на Україні і заведення там європейського політичного режиму.

Цей проєктований політичний процес у Києві має бути нічим іншим як погромом української інтелігенції взагалі. Офіційно він ведеться проти т.зв. "єфремовщини", себто проти найвільніших представників української інтелігенції з академіком і довголітнім віце-президентом Української Академії Наук у Києві С.Єфремовим на чолі. С.Єфремов - це видатний історик української літератури, громадський діяч і публіцист, що як в часи царської реакції, так і нині, за червоного терору, безкомпромісово боронив українську справу. Дальшими головними оscarженними у цьому процесі є: п. Володимир Чехівський, щільний провідник автокефальної української церкви, професор історії Йосиф Гермайзе, видатний педагог Дуруківський та інші. У зв'язку з цією справою заарештовано сотні людей з рядів української інтелігенції, особливо з рядів народного учительства.

Мета цього процесу ясна: з одного боку плановий погром української інтелігенції, цього мозку кожної нації, з другого - відвернення уваги українських народних мас від започаткованого Москвою нового наступу проти економічної автономії радянської України в напрямку повної ліквідації її державности.

Процесуально ця судова розправа ведеться Радянським Урядом з порушенням найелементарніших умов нормальної юстиції. Чека наперед мобілізує громадську опінію України проти оscarжених, виявом чого є існування віча і заяви з домаганням якнайшворішого покарання арештованих. Слідство ще не переведене і не закінчене, а проте більшовицькі уряди та навіть прокуратура дозволяють собі наперед

³¹Процес над "Спілкою визволення України" відбувся у Харкові в березні-квітні 1930 р. До різних термінів покарання було засуджено 45 представників інтелігенції.

передішати вирок, що має бути "висловом класової непримиримості революційного трибуналу". Отже, свідомі і програмові підготовки т.зв. Юстицизму. Жертвою цієї провокації мають стати люди, "злочинном" яких було хіба те, що вони і під більшовицькою окупацією не адрджували свого народу та не втратили своєї людської гідності.

Історія знає мало прикладів таких жадливих замахів на людське сумління, як цей антиукраїнський процес у Києві. Було би непростим злочином мовчати і не протестувати проти цього большевицького нападу на найсвятіші і незаймані людські права. Однак населення України є позбавлене змоги вільно і правдиво висловити свою думку, як про не красномовно свідчить успіх Чехою переведеного "стадного плебсциту", бо під загрозою урядового терору воно або мусить мовчати, або з примусу маніфестувати прилюдно свої симпатії до катів власного народу.

Тому ми, члени лекторського складу Української Господарської Академії в ЧСР, незалежно від різниці наших політичних переконань, однодушно і найрішучіше протестуємо перед цілим світом проти цих нелюдських способів нищення культурних сил нашого народу. Ми віримо, що світова громадська думка, яка завжди рішуче засуджувала прояви будь-якого терору, і в даному випадку зверне свою увагу та категорично залямає цей новий знам'як червоного терору на Україні, що прямує до задушення культурно творчих сил українського народу. Ми переконані, що українські культурні працівники, під большевицьким режимом суціль, не дадуть себе залаяти новими переслідуваннями і надалі будуть невпинно працювати над розвитком національної культури та ширенням її серед поневолених мас українського народу.

Підписали: професори (19), доценти (16), лектори (13), асистенти (14), професорські стипендіяти (6) - всього 68 підписів.

Україна в XX столітті: Зб. док. і матеріале (1900-1939). - С. 378-381.

21. Шифрограма Й.В.Сталіна С.В. Косіору²¹ та В.Я. Чубарю²²

2 січня 1930 р.

Коли передбачається суд над Єфремовим та іншими? Ми тут думаємо, що на суді необхідно розгорнути не тільки повстанські і терористичні справи звинувачуваних, а й медичні фокуси, що мали за

мету вбивство відповідальних працівників. Нам нема чого приховувати перед робітниками гріхи своїх ворогів. Крім того, нехай знає так звана "Європа", що репресії проти контрреволюційної частини співів, що намагаються отруїти і зарізати комуністів-пацієнтів мають повне "виправдання" і по суті справи бліднуть перед злочинною діяльністю цих контрреволюційних негідників. Наше прохання погодити з Московою план ведення справи на суді.

Україна в XX столітті: Зб. док. і матеріале (1900-1939). - С. 378-381.

22. Із доповіді С. Косіора на XI з'їзді КП(б)У

Політичний звіт ЦК КП(б)У

8 червня 1930 р.

<...> Україна - країна важкої індустрії. Тому особливо характерним для України є саме ріст і розвиток важкої індустрії. Питома вага важкої індустрії УСРР у всій українській промисловості зростає з року в рік: в 1927-28 році²³ вона становила 37,7%, 1928-29 році - 40,3 і в 1929-30 році - вже 45,4%. Що ми є країною важкої індустрії, видно також з питомої ваги української промисловості в загальносоюзній промисловості. Якщо питома вага української промисловості в загальносоюзній посідає в цілому дещо більше 20%, в основних провідних галузях важкої промисловості УСРР посідає панівне місце: по вугіллю - 80%, по чавуну - 65%, по сталі і прокату - 55%, по руді - 75%, по цукру - понад 80%... Питома вага промисловості УСРР надто значна і є вирішальною для низки галузей промисловості всього Союзу. З наведених даних цілком очевидно, що Україна є найбільш промисловою частиною Радянського Союзу і що наша питома вага, наша роль в розвитку важкої промисловості постійно зростають. <...>

XI з'їзд Комуністичної партії (більшовицької) України: Стенографічний звіт. - X, 1930. - С. 239.

²¹ Косіор Станіслав Вікторович (1889-1938) - в 1928-1938 р. генеральний (з 1934р. - перший) секретар ЦК КП(б)У.

²² Чубар Влас Якович (1891-1939) - в 1923-1934 рр. голова уряду (РНК) УСРР.

²³ До 1930 р. господарський рік в країні розпочинався 1 жовтня.

Олександр Довженко

23. Кореспонденція газети "Обсервер" про фільм О.Довженка "Земля"

15 вересня 1930 р.

За відсутності першокласних фільмів, доступних для публіки, я повинна згадати тут про прекрасну роботу Довженка, показану в приватний спосіб в середу в Російському посольстві (наскільки мені відомо, він скоро буде демонструватися Кінематографічним товариством).

Я розраховую дати пізніше більш детальний відгук про "Землю". Зараз для гарантії його високої якості досить згадати про блискуче відчуття точних предметних рухів, прекрасний порив ліричної композиції і док

крайності ретельної гармонії з ритмами і розмірами. "Земля" - саме хвилююче з того, що до цього приходило з Радянської Росії. Після неї Довженко стає в число чотирьох найвидатніших кінорежисерів світу.

Культурне будівництво, в Українській РСР. 1928 - червень 1941: 36. Док. і матеріали. - К., 1986. - С. 112-113.

24. "Пацифікація"²⁵ Східної Галичини

Стаття надрукована в органі ОУН "Розбудова нації", 1930 р., ч. 10, Прага, та в різних часописах в Америці, Канаді, Бразилії.

Уряд Пілсудського ринувся одним замахом ліквідувати українське питання в Польщі, способом, практикованим колись турками супроти вірменів або царсько-російськими чорносотенцями супроти жидів. Він вислав на українські терени карні експедиції поліцейних відділів і кавалерії, які чинили страшні спустошення на землях Східної Галичини; нищили культурні й господарські надбання українського народу і люто катували мирне українське населення.

Цей ганебний дикий погром українського народу польський уряд назвав "пацифікацією" Східної Галичини. Ота дика "пацифікація" зачалася в половині вересня і з кожним днем прибирала щораз жахливіших форм. Ті події викликають обурення й огиду в кожній культурній людині.

²⁵ Уморотворення.

Вибрано насамперед ті повіті, села та міста, де українське населення національно найсвідоміше і де найкраще розвинена культура й господарська діяльність. Туди владали відділи поліції або кавалерії і пшодрували всі культурні та економічні надбання українського населення. <...>

Окремий карний загін ловив усіх тих людей, яких імена подала місцева поліція або місцеві поляки. Тих людей заганяли до громадського уряду або до якогось більшого приміщення і там виконували над ними страшну езекуцію - жаліли середньовічні тортури. Це діялося, звичайно, під безпосереднім доглядом комендантів відділів.

В число тих нещасних жертв попадали місцеві інтелігенція і найсвідоміші селяни, без огляду на вік і пол, що попри господарство чи інше заняття проводять також і культурно-освітню або економічну громадську діяльність, члени управ і надзірних рад кооперативів, читальні, диригенти хорів, оркестр і т.д. - словом - найкультурніша частина села була об'єктом нещасних знущань.

Езекуція відбувалася так: викликують вибрані жертви по черзі, здирають убрання, кладуть на лавку або підлогу, вкладають в уста мокру шмату, двох людей сідає на голову, двоє на ноги, комендант визначає кількість буквів - звичайно 25-50, а то і сто й більше. Коли нещасна жертва зімліє, то відливають водою й катують далі. Крім чисто фізичних мук, видумували оті модерні каги ще й моральні муки. Наприклад, за кожним десятком нагаїв приказують жертві кричати: "Нех жие маршалек Пілсудскі" або співати "Ще Польська не згігела". Тоді знову кажуть катованій жертві цілувати "польську" землю і дати Україну. <...>

Вимір кари залежить від дотеперішньої громадської активності жертви. Коли хто займав рівночасно кілька громадських становищ, то б'ють його за кожне становище зокрема. По тій "роботі" приговорюють до скатованих людей: "Пропала ваша Україна!". <...>

Знищено дощенту тисячі українських кооперативів, читальні "Просвіти" з бібліотеками, театральним приладдям, музичними інструментами, словом - усю обстановку, не виключаючи самих будинок. Цю руйніщну роботу переводилося не тільки по селах, але також і по містах. Всюди, де тільки був український пам'ятник, експедиція нищила його. <...>

У тій "війні" з українським мирним і безборонним населенням показала свою "високу техніку" не тільки поліція, але й полки польської кавалерії, на чолі якої стоїть "еліта" польської шляхти, синки польських дідівців, високих урядовців і магнатів. Оці старшини не тільки кермували цілою "акцією" й розкошували страхіттям невинно катованих

чоловісів, жінок і молоді; вони простягали також свої "шляхетські" руки по тяжко загоране чуже майно, яке не тільки грабували для військових магазинів, але себе й свої родини не забували. Скільки то пішло свиней, гусей та інших ласощів до панської кухні! Скільки то вагонів вівса, пшні, вилертих під виглядом "контрибуції" з рук українського селянина, продано, щоб наповнити приватну кишеню шляхетських панівців! <...>

Як формальну причину отой дикої "паціфікації" Східної Галичини польський уряд подав саботажі, що мали місце на українських землях і були звернені проти польської держави та польських колоністів і поміщиків, яких підтримує польська держава, кривдячи тим українське населення. Ті саботажі принесе влада тайній "Українській Військовій Організації". Щодо цього, то треба заважити наступне:

Проти виразної волі українського народу держави Антанти рішенням з дня 14 березня 1923 р. передали Східну Галичину Польщі, яка зобов'язувалася трактувати українців нарівні з іншими своїми громадянами й забезпечити їм вільний культурний та господарський розвиток. Однак Польща, не звертаючи найменшої уваги на міжнародні договори, перебравши владу в Східній Галичині, від самого початку послідовно й безпощадно нищить усі культурні й господарські здобутки українців. <...>

Задумлива атмосфера покликала до життя тайну "Українську Військову Організацію", яка на безправства й терор уряду й собі відповідає терором. Вже десяток років ця організація бореться з польською державою, колонізацією українських земель. <...>

Проте карні експедиції не були звернені проти людей, запідозрених у приналежності до УВО чи в участі в саботажній акції: й то виключно проти них, а проти цілого українського населення та проти його культурного й економічного дорібку, а поголовне катування всього населення села, від дітей почавши, а на старих і вагітних скінчивши, насилування дівчат, грабування приватного майна українців, нищення кооперативів, культурних і наукових установ не мало нічого спільного ні з законною відповідальністю за саботажі, ні з намаганням знайти винуватків, ні взагалі з законом. <...> Що "паціфікаційна" акція не мала на меті спацифікувати, отже втихомирити відносини в Східній Галичині, завести лад і спокій, свідчить і те, що цілий край обернено в воєнний табір, що заведено не тільки фактичний воєнний стан, але й режим нового беззаконня й безправ'я. <...>

*На оточу ганьбу Польщі, твердим варшавцем в Європі.
Видання Проводу українських націоналістів. - Прага,
1931. - С. 5-6, 11, 13-15.*

25. З директивного листа ЦК ВКП(б) до ЦК КП(б)У

Шілкком секретно

Травень 1931 р.

Згідно з постановою ЦК від 20 цього травня у Вашій республіці має бути виселено 30 000 куркульських сімей в Уральську область.

У зв'язку з фактами грубих помилок у справі виселення куркулів (механічний підхід у добір тих, кого виселяють, ряд випадків явно антисередняцьких перегнів) ЦК пропонує Вам встановити ретельний нагляд за ходом виселення. <...>

Перевірте ретельно склад тих, хто підлягає виселенню, включаючи до нього лише дійсно куркульські елементи і не допускаючи виселення лише за формальними ознаками: позбавлення виборчих прав, наявність твердого задання і т. ін. Особливу увагу зверніть на те, щоб заходи, які застосовуються до куркулів, не були поширені на середника і бідняка, як, наприклад виселення середняків і бідняків, які не бажають вступати до колгоспів, виступають проти місцевих органів тощо.

Поряд з цим Вам необхідно встановити контроль за дійсним забезпеченням куркульських господарств, що виселяються, тримісячним запасом продуктів, мінімальним реманентом.

*Винниченко І. І. Україна 1920-1980-х:
депортації, заслання, виселення. - К, 1994. - С. 102.*

26. Лист ЦК КП(б)У всім секретарям райкомів, головам райвиконкомів, уповноваженим обкомів про обов'язкове вивезення всіх наявних колгоспних фондів, у тому числі і посівного, в рахунок виконання плану хлібозаготівель

24 грудня 1932 р.

У зв'язку з відміною постанови ЦК КП(б)У від 18 листопада ц.р. про колгоспні фонди пропонуємо:

1. В усіх колгоспах, що не виконали плану хлібозаготівель, в п'ятиденний термін вивести всі без винятку наявні колгоспні фонди, у тому

числі і посівний, в рахунок виконання плану хлібозаготівель.

2. Всіх, хто чинить цій справі опір, в тому числі і комуністів, арештовувати і видавати до суду.

3. Попередити всіх голів колгоспів, що в разі, якщо по закінченню вказаного терміну будуть виявлені будь-які невизвезені чи приховані фонди, комори і т.п., голови, а також інші винуваті в цьому посадові особи будуть притягнуті до судової відповідальності і суворо покарані.

4. Зобов'язати секретарів РПК²⁸, голів РВК²⁹ і уповноважених обкому протягом 24 годин вручити дану постанову головам колгоспів під розписку.

*Голод 1932-1933 років в Україні: очима істориків,
мною документів. - К., 1990. - С. 296.*

27. Інформація Дніпропетровського обкому партії ЦК КП(б)У про збільшення смертності в області та про надання продовольчої допомоги населенню

2 березня 1933 р.

В Дніпропетровській області протягом всього 1932 р. (особливо останнього кварталу і перших місяців 1933 р.) має місце значне зростання захворюваності і смертності.

Коефіцієнт смертності за 1932 р. порівнюючи з попереднім також зріс з 13,9 до 17,1 на 1000 душ населення), причому в деяких містах, як Дніпропетровськ, Запоріжжя, Кам'янське і окремих сільських місцевостях коефіцієнт смертності коливається від 15,4 до 20,1.

З кінця 1932 р. і зокрема в І-му кварталі поточного року зростання захворюваності і смертності збільшилося ще й у зв'язку з так званими безблжковими набрякlostями, авітамінозом і випадками отруєння від вживання в їжу сурогатів, що мають місце в багатьох районах області.

Варто, нарешті, відмітити зростання випадків підкидування дітей і надзвичайно високу (до 50%) їх смертність, надзвичайну переантаженість дитячих будинків (замість належних 250 дітей вже зараз знаходиться 550) і заповненість ними сітки стаціонарних ясел.

²⁸ Районний партійний комітет.

²⁹ Районний виконавчий комітет.

Обком партії вжив ряд заходів по боротьбі з цими явищами. З обласних фондів перекинуті продукти в ці райони для пунктів харчування і дитячих ясел (вже розгорнуто 260 ясел з охопленням 12 800 дітей). Організовані гарячі сніданки в школах. Вислані бригади медпрацівників з медикаментами для проведення лікувально-профілактичних заходів, зокрема по попередженню харчових отруєнь; розгорнуті додаткові ліжка для госпіталізації найбільш тяжких хворих, проводиться масово-роз'яснювальна робота серед населення.

*Народна правда,
Документи і матеріали про голод
1932-1933 років на Дніпропетровщині,
- Д., 1933. - С. 46-47.*

28. З доповіді Голови Раднаркому УСРР В. Я. Чубаря про підсумки 1933 сільськогосподарського року на об'єднаному пленумі ЦК та ЦКК²⁸ КП(б)У

18 листопада 1933 р.

Внаслідок упертої більшовицької боротьби підсумки 1933 сільськогосподарського року багато кращі за попередні роки. Дійсно, цього року ми досягли великих успіхів у боротьбі за перетворення всіх колгоспів на більшовицькі. Цього року ми створили міцну базу для того, щоб усіх колгоспників зробити заможними. Ми ще не спромоглися остаточно розв'язати це завдання 1933 року, але ті досягнення, що ми їх вже маємо, є перші кроки, і нашим дальнім завданням є цілковите перетворення в життя цього гасла.

Доказом того, що ми маємо певні досягнення, певні зрушення в сільському господарстві, є ті факти, які ніхто не може заперечувати: ми цього року вперше за ряд років виконали план хлібоздачі до терміново-до Жовтневих

*Завдання
продподатків*

²⁸ Центральна
контрольна комісія.

свят. Ми заготовили на цей час понад 220% в порівнянні зі здачею 1932 року. Наші радгоспи на це число задали хліба майже втричі більш, ніж минулого року, і в два з лишком рази більш, ніж минулого року в цілому. Колгоспи виконали свої зобов'язання перед державою і в той же час забезпечили утворення насінневих і фуражних фондів. <...>

Можна було б навести ще багато фактів, що промовляють за наші успіхи. Але відмічаючи перемоги, яких здобула українська партійна організація в піднесенні сільського господарства цього року, треба зосередити всі сили на ліквідацію тих хиб і недоліків, які зменшують наші темпи на низці діляниць і загрожують нам у боротьбі за цілковите здійснення постанов партії, за цілковите виконання планів і програм соціалістичного сільського господарства. Ці відсталі ділянки не дозволяють нам заспокоїтись на досягнутих успіхах, а вимагають від нас дальшої більшовицької настирливості в боротьбі.

*Голод 1932-1933 років
в Україні: очима істориків, нові документи -
К., 1990. - С. 559, 563.*

29. Про демографічні наслідки голоду 1932-1933 рр. в Україні

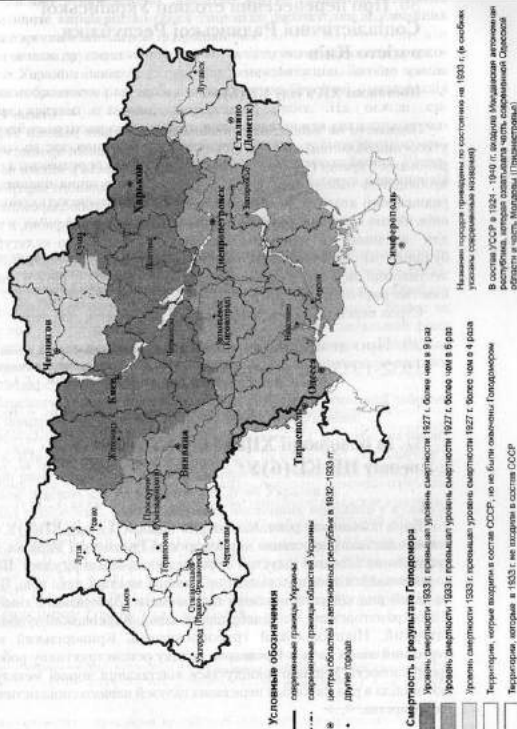
<...> Ми розповімо про розгляд учасниками семінару в Торонто 29⁹ методики, яка давала змогу розрахувати і в 1990 р. опублікувати дані про демографічні наслідки голодомору. Користуючись нею, авторів цих рядків тоді вдалося визначити кількість жертв по роках, виділити прямі і непрямі втрати. Виявляється, що перевищення смертних випадків понад звичайну норму дорівнювала 3 238 тис. Враховуючи неточність висхідних статистичних даних, прямі втрати від голоду оцінювалися в діапазоні від 3 до 3,5 млн. чол. Обрана методика дозволяє також оцінити прямі втрати від голоду 1932 р., який був наслідком зимових хлібозаготівель 1931-1932 рр., в 144 тис. чол. Загальні втрати, включаючи ненароджених, визначаються для 1932 р. в 443 тис. а для 1933 р. разом з демографічно луною у формі зниження народжуваності в 1934 р. - в 4 207 тис. чол. <...>

Кульчицький С. В. Ще раз до питання про демографічні наслідки голоду 1932-1933 рр. в Україні // Укр. іст. журн. - 1995. - №5. - С. 138.

⁹ Семінар відбувся у січні 1995 р. в Центрі російських і східноєвропейських досліджень Торонтського університету (Канада).

КАРТА ГОЛОДОМОРУ

(продовження)

30. Про перенесення столиці Української Соціалістичної Радянської Республіки в місто Київ

Постанова XII з'їзду КП(б)У

Січень 1934 р.

Зважаючи на зміцнення основних промислових районів України, утворення областей, що полегшують керівництво цими промисловими районами України (Донбас, Харків, Дніпропетровськ), маючи на увазі необхідність наближення уряду України і центрального партійного і радянського апарату до найважливіших сільськогосподарських районів, якими є райони, розташовані на Правобережжі України, а також для дальшого і швидкого розвитку національно-культурного будівництва і більшовицької українізації на базі індустріалізації і колективізації, перенести столицю України в місто Київ, що є її природним географічним центром.

Строк переїзду - осінь 1934 року.

*Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їзді, конференції і пленумів ЦК.
У 2 т. - К., 1976. - Т. 1. - С. 769.*

31. Із резолюції XIII з'їзду КП(б)У на звіт ЦК КП(б)У³⁰

I

Три з половиною роки, що минули після XII з'їзду КП(б)У, були роками дальшого зростання соціалістичної Радянської України. Продукція соціалістичної індустрії України зросла більш як удвоє. Швидко розвивалися промислові центри України, як старі, так і нові. Пущено цілий ряд нових величезних підприємств (Запорізький комбінат, Ново-краматорський машинобудівний завод, Харківський турбогенераторний, Нікопольський трубопрокатний, Криворізький металургійний завод та ін.). Проведено велику реконструктивну роботу в промисловості. Успішно ліквідується відставання чорної металургії, що вийшла в ряд найбільш передових галузей нашого соціалістичного господарства. <...>

³⁰З'їзд відбувся у травні-червні 1937 р.

У зв'язку з виконанням програми другої п'ятирічки збільшено майже вдвоє виробництво речей широкого вжитку для задоволення швидко зростаючих потреб трудящих. <...>

Величезні зрушення сталися в соціалістичному сільському господарстві України. Завершено судячу колективізацію. Значно зростає машинізація радгоспів і колгоспів і на її основі - механізація найважливіших сільськогосподарських робіт. На основі організаційно-господарського і політичного зміцнення колгоспів та радгоспів і застосування підвищеної агротехніки в сільському господарстві перевищено старі дореволюційні норми врожайності. Розвиток стахановського руху на селі висунув десятки тисяч передовиків боротьби за високі врожаї. <...>

II

Великі успіхи соціалістичної промисловості і сільського господарства, підвищення продуктивності праці і зростання суспільного багатства стали основою дальшого піднесення матеріального добробуту найширших мас робітників, колгоспників, усіх трудящих. Більш як удвоє зріс роздрібний товарооборот, майже подвоївся загальний фонд заробітної плати, набагато зросли державні асигнування на соціальне страхування, на охорону здоров'я трудящих, на розвиток комунального господарства і, зокрема, житлового будівництва.

Перемогли соціалістичної індустріалізації і колективізації забезпечили швидкий культурний розвиток радянської України.

Вчетверо зросли державні асигнування на потреби народної освіти. Широко розгорнуто нове шкільне будівництво. Збільшення в чотири рази сітки середніх шкіл забезпечило охоплення в 1937 р. середньою освітою майже третини всіх дітей України.

Зад підкреслює, однак, наявність численних недоліків у культурному будівництві на Україні. Якість роботи початкової і середньої школи відстає від поставлених перед нею нових завдань в опануванні учнями необхідного обсягу знань. Все ще дуже повільно перебудовуються вищі школи, ряд науково-дослідних інститутів. Недостатньо розгорнуто масову культурно-виховну роботу. В зовсім незадовільному стані перебуває антирелігійна пропаганда.

*Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їзді, конференції і пленумів ЦК.
У 2 т. - К., 1976. - Т. 1. - С. 872-874.*

32. Відповідь на директиву ЦК ВКП(б) про проведення відкритих процесів

Серпень 1937 р.

"Секретарю ЦК ВКП(б) товаришеві Й. В. Сталіну"

У виконання директиви ЦК ВКП(б) від 4 серпня ц.р. про проведення у 2-3 районах відкритих процесів над шкідниками у сільському господарстві повідомляю, що за встановленими слідчими органами матеріалами особливо велике шкідництво у області сільського господарства (шкідництво у області заготівель сільськогосподарської продукції, псування та шкідницький ремонт тракторів, комбайнів, а також у області агротехнічної та насіннєвої справи) наявне у Куп'янському, Золочівському та Миргородському районах.

Бюро обкому вирішило відкрити показні процеси над ворогами народу - шкідниками сільського господарства провести у Куп'янському, Золочівському та Миргородському районах. <...>

У кожний із вказаних районів обкомом надіслано комісії на чолі із відповідальним інструктором для допомоги слідчим органам та найшвидшої ліквідації наслідків шкідництва.

НКВС, облпрокуратурою, за рішенням обкому, виділено спеціальні групи для найбільш ретельного проведення слідства на місцях.

Місцеві райгазети на час проведення процесів зміцнюються спеціально відібраними працівниками із області для всебічного і повного висвітлення у районній та обласній пресі ходу процесів та широкою мобілізації колгоспників на ліквідацію наслідків шкідництва <...>

Секретар Харківського обкому КП(б)У
М. Гікало"

Шаповал Ю. І. *Людина і система
(Штрихи до портрету
тоталітарної доби в Україні)*.
К., 1994. - С. 36-38.

33. Довідка Наркомату освіти України про національні школи в Україні

Березень 1938 р.

Секретарям ЦК КП(б)У
тов. Хрущову М.С.
тов. Бурмистенку М.О.

Про національні школи України

1. На Україні нараховується 21656 шкіл, в яких навчається 5 143 789 учнів. Викладання в школах на 21 мові. Так, наприклад, з українською мовою викладання є 18 101 школа, російською - 1550 шкіл, єврейською - 312, молдавською - 163, узбецькою - 19, білоруською - 9, болгарською - 54, польською - 50, німецькою - 512, чеською - 14, греко-єлінською - 12, греко-татарською - 8, татарською - 5, вірменською - 4, туркменською - 2, киргизською - 1, шведською - 1, казахською - 2.

Крім того, є 838 шкіл (так звані змішані школи), викладання в яких здійснюється на декількох мовах - "українсько-єврейсько-німецькій, німецько-польсько-російській, українсько-російсько-болгарській" тощо. <...>

3. Більшість шкіл з польською, німецькою, болгарською та ін. мовами навчання не мають достатнього континенту дітей. Так, наприклад, в Київській чеській школі є 3 класи і в них - 19 учнів. В неповній середній польській школі Хмельницького району на початок цього навчального року в 5, 6, і 7 класах залишилося всього по 3 учнів.

Головною причиною такого становища є те, що багато національних шкіл було насаджено штучно, діти, що в них навчаються, зовсім не знали мови, на якій велось викладання. <...>

4. Виявлено багато випадків примусу українського і російського населення видавати своїх дітей в польські, чеські та інші національні школи.

Так, наприклад, в Гнівані, Барі, Хмільнику Вінницької обл. штучно були створені польські школи, куди примушували українське населення (на тій підставі, що вони католики) посилати своїх дітей, не рахуючись з тим що діти і їх батьки польської мови не знали, дітей напояляли навчати в українських і російських школах. <...>

6. На Україні є один німецький педагогічний інститут, два

національних відділи (польський і болгарський) при Київському і Одеському українських інститутах, із національних технікумів і педучилищ. <...>

Шматлай.

*Національні відносини в Україні у XX ст.:
36. Док. і матеріали. - К., 1994. - С. 232-233*

34. Постанова ЦК КП(б)У про реорганізацію національних шкіл в Україні

10 квітня 1938 р.

Перевіркою встановлено, що вороги народу - троцькісти, бухаринці й буржуазні націоналісти, які орудували в НКО УРСР, насаджували особі національні німецькі, польські, чеські, шведські, грецькі й інші школи, перетворюючи їх в очаги буржуазно-націоналістичного, антирадянського впливу на дітей.

Практика насадження національних шкіл завдавала величезну шкоду справі правильного навчання і виховання, відгороджувала дітей від радянського життя, позбавляла їх можливості приобщатись до радянської культури і науки, не давала можливості надалі набувати освіту в технікумах, вищих навчальних закладах.

Виходячи з рішення ЦК ВКП(б), Політбюро ЦК КП(б)У визнає недоцільним і шкодливим подальше існування особих національних шкіл, особих національних відділів та класів при звичайних радянських школах і постановляє:

1. Реорганізувати особі національні німецькі, польські, чеські, шведські й інші школи в радянські школи звичайного типу, а також ліквідувати особі національні відділи, відділення і класи при звичайних школах, технікумах і вишах. <...>

3. Учні особих національних початкових, неповних середніх шкіл, особих національних технікумів і педшкіл, особих національних відділів при них розмістити в сусідніх радянських школах, технікумах і педшколах звичайного типу, забезпечивши їх педагогічними кадрами, підручниками та навчальними приладами. <...>

5. Приміщення, які звільняються від реорганізованих особих національних навчальних закладів обов'язково використати для відкриття нових шкіл, технікумів, педшкіл та поліпшення умов роботи існуючих шкіл, технікумів, як то ліквідація дво- трьохзмінності, розукрупнення їх, тощо.

*Національні відносини в Україні у XX ст.:
36. Док. і матеріали. - К., 1994. - С. 236-237.*

35. Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України

З постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У

від 20 квітня 1938 р.

Рада Народних Комісарів УРСР і Центральний Комітет КП(б)У відзначають, що внаслідок підривної роботи контрреволюційних троцькістсько-бухаринських і буржуазно-націоналістичних елементів, які орудували в Народному комісаріаті освіти УРСР і органах народної освіти, викладання російської мови в школах України поставлено незадовільно.

Буржуазні націоналістичні і троцькістсько-бухаринські елементи, що проливали в окремі ланки партійного, радянського апарату і органів народної освіти, намагались підрвати проведення ленінсько-сталінської національної політики на Україні і підрвати братерську єдність українського народу з російським народом і народами Союзу РСР.

Необхідність вивчення російської мови в школах України обумовлюється, по-перше, посиленням братерського зв'язку та єднанням між українським народом і російським народом і народами Союзу РСР для їх подальшого господарського і культурного росту; по-друге, щоб сприяти дальшому вдосконаленню українських кадрів в галузі наукових і технічних знань; по-третє, щоб забезпечити необхідні умови для успішного несення всіма громадянами УРСР військової служби в рядах Робітничо-Селянської Червоної Армії і Військово-Морського Флоту <...>

*Історія України. Хрестоматія: В 2 ч. -
К., 1996. - Ч. 2. - С. 162.*

36. Телеграма Й. Сталіна ЦК Компартії союзних республік, обкомам, крайкомам, наркомам внутрішніх справ і начальникам управлінь внутрішніх справ

20 травня 1939 р.

ЦК ВКП(б) пояснює, що застосування методів фізичного впливу у практиці НКВС, починаючи з 1937 року, було дозволено ЦК ВКП(б). <...> Відомо, що всі буржуазні розвідки застосовують методи фізичного впливу проти представників соціалістичного пролетаріату і

притому застосовують ці методи у найогиднішій формі. Виникає питання - чому соціалістичні органи державної безпеки мають бути гуманішніми щодо скажених агентів буржуазії і заклятих ворогів робітничого класу і колгоспників?

ЦК ВКП(б) вважає, що методи фізичного впливу повинні як виняток застосовуватися до відомих і запеклих ворогів народу і розглядається у цьому випадку як допустимий і правильний метод.

Шановал Ю.І. Україна 2-50-х років:
історичні циністичної історії. - К., 1993. - С. 213.

37. Проголошення самостійності Карпатської України

*Самостійність Карпатської України
проголошено 15 березня 1939
Законом ч. 1, § 1.
Першого сейму Карпатської України*

Закон Ч. 1

Сойм Карпатської України ухвалив цей закон:

§ 1. Карпатська Україна є незалежна держава.

§ 2. Назва Держави є: КАРПАТСЬКА УКРАЇНА.

§ 3. Карпатська Україна є республіка з президентом, вибраним Соймом КУ, на чолі.

§ 4. Державна мова Карпатської України є українська мова.

§ 5. Барва державного прапору Карпатської України є синя і жовта, причому барва синя є горішня, а жовта є долішня.

§ 6. Державним гербом Карпатської України є дотеперішній красивий герб: медвідь у лівім червонім полі й чотири сині та жовті смуги в правому білому полі, і ТРИЗУБ св. Володимира Великого з хрестом на середньому зубі. Переведення цього місця закону полишається окремому знакові.

§ 7. Державний гімн Карпатської України є: "Ще не вмерла України...".

§ 8. Цей закон обов'язує зараз од його прийняття.

*Українська суспільно-політична думка в 20 столітті.
Док. і матеріали. В 3 т. - Б.М., 1983. - Т. 2. - С. 398.*

38. Виступ прем'єр-міністра Карпатської України Августина Волошина при відкритті першого засідання сейму Карпатської України¹

15 березня 1939 р.

Світлий сойме!

З глибини душі відчуваю важність тих слів, якими ослівив я Вас як першу законно вибрану політичну репрезентацію нашого народу. При цій нагоді переживаю найвизначнішу хвилину свого життя.

Світлий сойме!

В цих словах криється величезна важність нинішнього історичного дня. Боже Провидіння дозволило мені відкрити перший сойм Карпатської України словами Тараса Шевченка:

*"Встане Україна, світ правди засвітить
і помолиться на волі невольничі діти..."*

Висловлюю глибоку вдячність Богові, що дозволив дочекатися цього великого нашого свята, що є святом цілого українського народу. Дозволив якраз нам - найменшій частині українських земель - бути вільними. Від національної загибелі врятувала нас наша глибока віра у наше національне воскресіння. Почавши від XII віку, безупинно він наш народ боротьбу за свої права із завойовниками і вже здавалося, що наші вороги зітруть нас із лиця землі.

Після зруйнування Січі підняв свої могутнє слово Тарас Шевченко, як степовий буревій; задрижав царський трон; всенародного пориву більше не можна було здержати.

В Карпатській Україні приготувлялася для нас неминуча загибель, щораз більше витискали нас у гори. Половина нашого народу поєвоєнена була виємігрувати. Нашу мову витиснено з урядів, а навіть з церкви. В Карпатській Україні відносили були неможливі. Та хоч як нас переслідували, дух, ідею не можна в кайдани закувати.

Що ми дїждалися цього часу, можемо завдячувати витривалості нашого народу. Незважаючи на всі трагічні переживання, залишилися ми вірними синами свого народу, дух предків додавав нам творчої сили і почуття єдності. Дня 12 лютого ми доказали, що ми достойні бути між вільними народами.

З цього місця сердечно дякую нашому народові за те велике довір'я. Прирікаємо, що над своє життя будемо берігти його волю. Дякую всім братам-українцям за висловлення радості. Одночасно

¹На цьому ж засіданні Августин Волошин (1874-1946) був одногосено обраний президентом Карпатської України.

дякую і всім людям доброї волі, що тішаться нашими успіхами.

Ми розбудуємо Карпатську Україну, з признанням повних прав і національним меншістю, щоб усі громадяни Карпатської України почувалися щасливими.

З цієї нагоди не можу не згадати президента буйшої ЧСР, що скликав наш перший сойм. Вітаю всіх тих, що нас вітали з усіх країн. Вітаю його преосвященство д-ра Дениса Нарадія, апостольського адміністратора нашої греко-католицької єпархії, вітаю преосвященного владнику Діонізія, єпископа православної єпархії, вітаю заступників урядів і нашого війська, вітаю наших українських братів з-за кордону, що прибули на відкриття нашого сойму, і всіх інших гостей. <...>

*Національні підстави в Україні у XX ст.
36. док і матеріалів. - К., 1994. - С. 241.*

39. Телеграма об'єднання українських письменників "Слово", послана з Нью-Йорку 20 грудня 1954 року

Москва, СРСР, Другому Всесоюзному з'їздові письменників.

Українські письменники - полігамні емігранти вітають з їзди і висловлюють співчуття письменникам усіх поневолених народів СРСР.

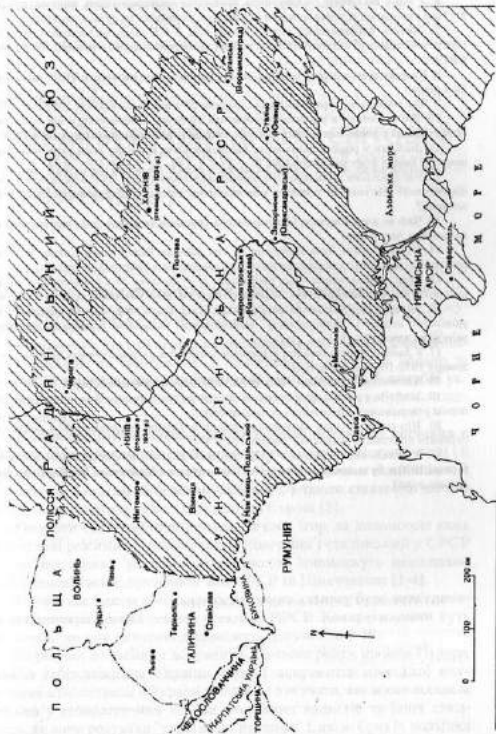
1930 року друкувалося 259 українських письменників. Після 1938 р. з них друкувалося тільки 36. Просимо висвітлити в МГБ, де і чому зникли з української літератури 223 письменники?

*Лавріненко Ю. Розстріляне відродження.
- Париж, 1959. - С. 11-17.*

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Чи правомірно вважати УСРР початку 20-х років суб'єктом міжнародного права? Відповідь аргументуйте.
2. Чим мотивували офіційні особи потребу відкриття самостійних українських посольств у зарубіжних країнах?
3. У чому Ви бачите обмежений характер зовнішньополітичної діяльності УСРР ще до її входу до складу СРСР?
4. Знайдіть на карті українські землі, які в 1921-1923 рр. перейшли під юрисдикцію Польщі.
5. У чому полягала новизна принципів господарювання, запроваджених НЕПом, у порівнянні з політикою "воєнного комунізму"?

Районська Україна в складовій частині

6. У чому Ви бачите співзвучність принципів господарювання, запроваджуваних НЕПом і концепцією реформування української економіки на сучасному етапі?

7. Зробіть порівняльний аналіз документів 5 і 6 щодо визначення державно-політичної правосуб'єктності УСРР в рамках новоствореного союзного об'єднання - СРСР.

8. На яких принципових основах вирішувалося мовне питання в УСРР на початку 20-х років?

9. Яку тенденцію, характерну для середини 20-х років, відображає документ 10?

10. Які орієнтації в розвитку української культури заперечував, а які відстоював М.Хвильовий у своїх публіцистичних естетичк, уривки з яких подаються в документі 12?

11. Знайдіть у розділі документи, які засвідчують провідну роль української економічної бази в індустріалізації СРСР.

12. Які принципи державного будівництва проголошувала ОУН в своїх програмних документах? Що означає принцип монархизму взагалі, в програмних засадах ОУН, зокрема?

13. Чим не влаштувала більшовицьких ідеологів творчість дитячого письменника-кашкаря Андерсена?

14. Чому Україна була віднесена до тих районів Радянського Союзу, де колективізація сільського господарства мала бути завершена в найшвидші строки?

15. Знайдіть пояснення, чому наприкінці 20-х - початку 30-х років поряд з так званим розкуркуленням більшовицькі репресії обрушилися і на українську інтелігенцію?

16. Який зв'язок між методами боротьби ОУН проти польського поневолення українського народу і "паціфікацією", здійснюваною польською владою на західноукраїнських землях?

17. У якому розділі знайдіть відповідні документи, які висвітлюють причини голодомору 1932-1933 рр. Назвіть їх.

18. Дайте оцінку документа 28 з точки зору морально-етичних норм.

19. Знайдіть у розділі документи, які засвідчують планомірний характер репресій в період утвердження сталінського тоталітаризму.

20. Що собою являли національні школи в Україні наприкінці 30-х років і які справжні причини їх закриття ("реорганізації")?

21. У складі якої держави в 20-30 рр. знаходилися українські землі, на яких у березні 1939 р. була проголошена самостійна держава - Карпатська Україна? Яка її подальша доля?

Розділ 12.

УКРАЇНА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ТА ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (1939-1945 рр.)

Друга світова війна - надзвичайно драматична і трагічна подія ХХ ст. не лише в історії людства, а й в історії українського народу. Переконливим свідченням цього є пропонувані в даному розділі документи і матеріали.

Враховуючи, що цей період висвітлювався однобічно і деформовано радянською та зарубіжною історіографією, у розділі подано за змістом документи, які відображають різні сторони боротьби українських патріотичних сил за визволення України та побудову власної держави.

Передаєнь Другої світової війни з усією гостротою поставив в епіцентр європейської політики проблему єдності української нації і її воз'єднання. Свідченням цього було проголошення самостійності Карпатської України 15 березня 1939 року, а також ставлення до цієї події різних політичних сил в Україні та Європі [5].

З'ясувати суть політико-дипломатичних ігор, за допомогою яких тоталітарні режими: гітлерівський у Німеччині і сталінський у СРСР «вели підготовку до цієї бойні народів, допоможуть нещодавно опубліковані таємні протоколи між СРСР та Німеччиною [1-4].

Відомо, наслідком німецько-радянського альянсу було воз'єднання західноукраїнських земель у складі УСРР. Конкретизувати суть цієї проблеми при вивченні допоможуть документи 6-10.

Звернення до таємних документів Третього рейху, промов Гітлера, наказів гебітскомісара України Коха і документів німецької окупаційної адміністрації в Україні допоможе з'ясувати, яке місце посідала Україна у геополітичних планах німецьких нацистів та їхніх союзників, як вони розуміли "українське питання" і, якою була їх політика в його розв'язанні [18-27, 31-35, 42-44].

Більше піввіку по тому, коли розгорнулася жорстока боротьба між двома суперрежимами, в Україні сформулились нові патріотичні збройні сили - Організація Українських Націоналістів (ОУН) та Українська Повстанська Армія (УПА). Їхня боротьба у радянській історіографії оцінювалася суто з негативної точки зору. Як насправді відбувалися події у той період читач дізнається ознайомившись з документами 11-17, 36, 39-41, 49-54, 60-61.

Аналізуючи зміст цих документів, бажано порівнювати їх з документами 28-30, 37-38, 45-48, 55-59, 62. Це дасть можливість з'ясувати різноманітність руху Опору українського населення окупаційному режиму нацистів і таким чином встановити істину про характер і хід воєнних дій в Україні в роки Великої Вітчизняної війни.

Вивчаючи питання про матеріальні і людські втрати українського народу, інших народів СРСР, Європи і світу у Другій світовій війні, бажано використати нові дані [63-66], які виникли останнім часом у вітчизняній і зарубіжній історичній літературі. Причому їх аналіз також доцільно здійснювати методом порівняння, щоб мати змогу дійти історичної правди.

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ

1. З таємного додаткового протоколу до Договору про ненапад між Німеччиною і Радянським Союзом (23 серпня 1939 р.).
2. З таємного додаткового протоколу до німецько-радянського Договору "Про дружбу і кордон між СРСР і Німеччиною" (28 вересня 1939 р.).
3. Із постанови "З'яд народних депутатів СРСР про політику і правову оцінку радянсько-німецького Договору про ненапад від 1939 р."
4. Нота уряду СРСР польському посольству в Москві про вступ радянських військ на територію Західної України та Західної Білорусії з метою взяти під захист життя та майно населення Західної України та Західної Білорусії (18 вересня 1939 р.).
5. "Мета війни" у визначенні націоналістичної газети "Українське слово" (Париж).
6. З декларації Українських Народних Зборів від 27 жовтня 1939 р. про встановлення Радянської влади в Західній Україні, про приєднання її до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік і включення її до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки.
7. Закон про прийняття Західної України до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки (15 листопада 1939 р.).
8. Закон про включення північної частини Буковини і Хотинського, Азерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабії в склад Української Радянської Соціалістичної Республіки (2 серпня 1940 р.).
9. Указ Президії Верховної Ради СРСР про націоналізацію банків, промислових і торгових підприємств, залізничного і водного транспорту і засобів зв'язку північної частини Буковини (15 серпня 1940 р.).

10. Указ Президії Верховної Ради СРСР про націоналізацію землі на території північної частини Буковини (15 серпня 1940 р.).
11. З маніфесту організації українських націоналістів під проводом С.Бандери (1940 р.).
12. З меморандуму українського уряду в емісії (15 квітня 1940 р.).
13. Акт про відновлення Української Держави (30 червня 1941 р.).
14. Декларація українського уряду (3 липня 1941 р.).
15. Із звернення громадськості Львова до українського населення із закликком об'єднати зусилля для розбудови Української Самостійної Держави (липень 1941 р.).
16. Відповідь ОУН - Бандери на вимогу німців відкрити проголошення державності 30 червня 1941 р. (21 липня 1941 р.).
17. Із програмних постанов ОУН під проводом С. Бандери (1941 р.).
18. Із зауважень та пропозицій "Східного Міністерства" щодо генерального плану "Ост".
19. Із плану "Барбаросса" (1940 р.).
20. З меморандуму про цілі агресії і методів панування на окупованих територіях Радянського Союзу (1941 р.).
21. Із протоколу засідання Гітлера з керівниками Райху про плани вирішення українського питання (липень 1941 р.).
22. Декрет Гітлера про створення Райхскомісаріату України (20 серпня 1941 р.).
23. Про трудову повинність та примусову працю (5 серпня 1941 р.).
24. Розпорядження райхсміністра зайнятих східних територій про введення примусової праці для єврейського населення (16 серпня 1941 р.).
25. Із відомості німецької адміністрації про ставлення до українського населення (вересень 1941 р.).
26. Про поділ української території між Німеччиною, Румунією і Угорщиною та про окупаційну адміністрацію в Україні.
27. Із доповідня альбангрупп поліції безпеки і СД про діяльність ОУН і ситуацію в СРСР (1941 р.).
28. Із звернення Президії Верховної Ради, Ради Народних Комісарів Української РСР і ЦК КП(б)У "До українського народу" (1941 р.).
29. Олександр Довгого до Другу світову війну (27 червня 1941 р.).
30. Микола Бажан. Клятва (1941 р.).
31. Із таємної інструкції німецького командування щодо України (1942 р.).
32. Із вступу Райхскомісара України Коха на нараді в Рівному з приводу ставлення до українського населення (1942 р.).
33. Із розпорядження Райхскомісара України генеральним комісаром округів Луцьк, Житомир, Київ, Миколаїв, Дніпропетровськ, Мелітополь про закриття шкіл, інститутів і відправлення всіх учнів старше 15 років на роботу до Німеччини (1942 р.).
34. Із директиви Райхскомісаріату України про ставлення німців до українського населення. (1942 р.).
35. Із промови гауляйтера Коха на зборач членів Націонал-Соціалістичної німецької партії в Києві про іхнє ставлення до українців (1943 р.).
36. Із звернення заклика українських націоналістів Мельника до членів ОУН (1942 р.).
37. Присяга членів ніцльської організації "Народна гвардія", що діяла в Західних областях України (грудень 1942 р.).
38. Із доповіді в ЦК КП(б)У про підпілля в тилу у німців на Україні (1942 р.).
39. Із постанов III Надзвичайного Великого Збору ОУН по створенню Української Повстанської Армії (1943 р.).
40. Із листівки УПА "За що бореться Українська Повстанча Армія (УПА)?" (1943 р.).
41. З постанови III Великого Збору Організації Українських Націоналістів (вересень 1943 р.).

42. З інформації відділу контролювання при штабі командуючого військами Вермахту на Україні про рішення 3-го збору Українських буржуазних націоналістів по створенню так званої Повстанської Армії (УПА).

43. З наказу німецького командування про повне знищення господарських споруд та народного майна при відступі (1943 р.)

44. Із наказу райферрера СС вищого керівництва військ СС і поліції на Україні про знищення Дюбосу (1943 р.)

45. Із повідомлення поети "Комуніст" про роботу інституту електрозварювання Академії наук УРСР в умовах війни (1942 р.)

46. Із повідомлення ТАРС про роботу колективу квітського заводу "Більшовик" евакуйованого на Урал (1943 р.)

47. Про підготовлення роботи шкіль в районах Української РСР звільнених від фашистських окупантів (27 лютого 1943 р.)

48. З повідомлення Радінформбюро від 17 лютого 1944 р. про оточення і знищення частинами Радянської Армії Корсунь-Шевченківського угруповання німецько-фашистських військ.

49. Універсал Української Головної Визвольної Ради (серпень 1944 р.)

50. Платформа Української Головної Визвольної Ради (липень 1944 р.)

51. Із присяги воїна Української Повстанчої Армії (1944 р.)

52. Звіту УПА (1944 р.)

53. Із листівки УПА.

54. Із звернення ОУН до українського народу (липень 1944 р.)

55. Звернення керівників УРСР до населення окупованих районів України про боротьбу з українськими націоналістами (12 січня 1944 р.)

56. Із постанови ЦК КП(б)У "Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в Західних областях України" (1945 р.).

57. З маніфесту Першого з'їзду Народних Комітетів Закарпатської України від 26 листопада 1944 р. про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною.

58. Звернення уряду Української РСР до конференції у Сан-Франциско (26 квітня 1945 р.)

59. Із Декларації Проводу Організації українських націоналістів (С. Бандера) з приводу закінчення Другої світової війни (травень 1945 р.)

60. Із звернення командного командира УПА Т. Чупринки (Р. Шукаевича) до бійців командирів у зв'язку із закінченням Другої світової війни (травень 1945 р.)

61. Звернення ОУН до українців (1945 р.)

62. Про репресивні заходи радянських органів в Західноукраїнських землях (1944-1945 рр.).

63. Людські і матеріальні втрати України у роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.)

64. Про втрати населення України з темного статистичного збірника ЦСУ України (1945 р.)

65. Про людські втрати під час Другої світової війни.

66. Втрати населення країн світу внаслідок Другої світової війни.

1. З Таємного додаткового протоколу до Договору про ненапад між Німеччиною і Радянським Союзом

23 серпня 1939 р.

При підписанні договору про ненапад між Німеччиною і Союзом Радянських Соціалістичних Республік нижчепідписавші, уповноважені обох сторін, обговорили в суворо конфіденційному порядку питання про розмежування сфер обопільних інтересів у Східній Європі. Це обговорення привело до наступного результату:

1. У випадку територіально-політичної перебудови областей, які входять до складу прибалтійських держав (Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва), північний кордон Литви одночасно стає межею сфер інтересів Німеччини і СРСР.

2. У випадку територіально-політичної перебудови областей, які входять до складу Польської держави, межа сфер інтересів Німеччини і СРСР буде приблизно проходити по лінії рік Нарви, Вісли і Явни. Питання, чи стане в обопільних інтересах бажаним збереження незалежної Польської держави і якими будуть кордони цієї держави, може бути остаточно з'ясоване лише протягом подальшого політичного розвитку...

3. Щодо південно-східної Європи з радянського боку підкреслюється інтерес до Бессарабії. З німецького боку заявляється про її цікавиту політичну незайорованість в цих областях. <...>

Листо 1941. Україна: Документи. Матеріали. Хроніка свідань. - К., 1991. - С. 57-58.

Нарком закордонних справ СРСР В. Молотов підписує радянсько-німецький договір про ненапад від 23 серпня 1939 р.

Позаду стоїть Й. фон Ріббентроп та Й. Сталін

2. З Таємного додаткового протоколу до німецько-радянського Договору "Про дружбу і кордон між СРСР і Німеччиною"

28 вересня 1939 р.

Нижчепідписавші уповноважені констатують згоду Німецького Уряду й Уряду СРСР у наступному: підписаний 23 серпня 1939 р.

таємний додатковий протокол змінюється у п. 1 таким чином, що територія Литовської держави включається у сферу інтересів СРСР, так як з іншого боку - Люблінське воєводство і частина Варшавського воєводства включаються у сферу інтересів Німеччини (див. карту у підписаному сьогодні Договорі про дружбу і кордон між СРСР і Німеччиною). Як тільки Уряд СРСР почне на литовській території надзвичайні заходи для охорони своїх інтересів, то з метою природного і простого проведення кордону нинішній німецько-литовський кордон виправляється так, що литовська територія, яка прилягає до південного заходу від лінії, зазначеної на карті, відходить до Німеччини. <...>

*Листо 1941 р.
Україна. - С. 62.*

3. Із постанови з'їзду народних депутатів СРСР "Про політичну і правову оцінку радянсько-німецького Договору про ненапад" від 1939 р.

<...> 5. З'їзд констатує, що протокол від 23 серпня 1939 р. й інші таємні протоколи, підписані з Німеччиною в 1939-1941 рр., як за методом їх складення, так і за змістом виявились відходом від лєнінських принципів радянської зовнішньої політики. Ухвалені в них розмежування "сфер інтересів" з юридичної точки зору суперечили суверенітету і незалежності ряду третіх країн.

6. З'їзд констатує, що переговори з Німеччиною по таємних протоколах велись Сталіним і Молотовим таємно від радянського народу, ЦК ВКП(б) і всієї партії, Верховній Раді і Уряду СРСР, ці протоколи були віддані з процедур ратифікації. Таким чином, рішення про їх підписання були по суті і за формою актом особистої влади і ніяк не відбавало волю радянського народу, який не несе відповідальності за що змову.

7. З'їзд народних депутатів СРСР осуджує факт підписання "таємного додаткового протоколу" від 23 серпня 1939 р. та інших таємних домовленостей з Німеччиною. З'їзд визнає таємні протоколи юридично неспроможними і недійсними з моменту їх підписання. <...>

Листо 1941 р. Україна. - С. 58-60.

4. Нота уряду СРСР польському посольству в Москві про вступ радянських військ на територію Західної України та Західної Білорусії з метою взяти під захист життя та майно населення Західної України та Західної Білорусії

18 вересня 1939 р.

Пане посол!

Польсько-німецька війна виявила внутрішню неспроможність польської держави. Протягом десяти днів воєнних операцій Польща втратила всі свої промислові райони і культурні центри, Варшава як столиця Польщі на існує більше. Польський уряд розпався і не проявляє ознак життя. Це значить, що польська держава й її уряд фактично перестали існувати. Тим самим припинили свою дію договори, укладені між СРСР та Польщею. Видаана сама на себе і залишена без керівництва, Польща перетворилася в зручне поле для всяких випадковостей і несподіванок, які можуть створити загрозу для СРСР. Тому, будучи досі нейтральним, Радянський уряд не може більше нейтрально ставитись до цих фактів.

Радянський уряд не може також байдуже ставитись до того, щоб єдинокровні українці й білоруси, які проживають на території Польщі, кинуті напризволяще, залишились беззахисними.

Зважаючи на таку обстановку, Радянський уряд дав таке розпорядження Головному командуванню Червоної Армії - дати наказ військам перейти кордон і взяти під свій захист життя і майно населення Західної України і Західної Білорусії.

Одночасно радянський уряд має намір вжити всіх заходів до того, щоб визволити польський народ із злополучної війни, куди він був звернутий його нерозумними керівниками, і дати йому можливість захити мирним життям.

Прийміть, пане посол, запевнення в цілковитій до вас пошані.

Надзвичайний комісар закордонних справ СРСР
Надзвичайному і повноважному послу Польщі
пану Гржибовському
Польське посольство

*Вартоба за важч'їдання Західної України
та Українською РСР. 1917-1939:*

Збірник док. та матеріалів. - К., 1979. - С. 473.

5. "Мета війни" у визначенні націоналістичної газети "Українське слово" (Париж)

<...> Німці були окупували важливі українські землі, перш ніж віддати їх Радянському Союзу як компенсацію за допомогу в подолі Польщі. Ця операція, що відбулася після передачі Карпатської України угорцям, ясно показує, що можна чекати з боку німців... Для них українське населення - це раби, яких можна обмінити на нафту чи вугілля, а українське питання - лише динаміт, який можна застосувати для зруйнування ворожих держав. Виходячи з цих фактів та з факту з Радянським Союзом, Німеччина відтепер становить дуже велику небезпеку для українського питання. Дивно, що великі держави не усвідомлюють це, а, навпаки, побоюються, що німці мають намір створити незалежну Українську державу. <...>

Зараз наше завдання - зробити так, щоб усі зрозуміли, що створення незалежної Української держави абсолютно необхідне. Бо ніщо так не полегшує домінування у Східній Європі німців, з одного боку, і поширення російсько-більшовицького впливу на Захід з іншого боку, як відсутність Української держави. Роздавлена, позбавлена своїх прав, роздроблена Україна, яка не в змозі вирішувати власну долю, може пробудити у будь-якого бандита апетит до легкої здобичі. Слаба Україна не в змозі протистояти тому, що чужоземці використовують її природні багатства та стратегічне положення. <...>

Створення незалежної Української держави узгоджується із загальними цілями західних держав і означає відмову від визнання гегемонії німців та росіян у Європі.

(Переклад з німецької мови)

Косиш В.
Україна і Німеччина у Другій світовій війні.
Париж: Нью-Йорк, Львів, 1993.
- С. 487-488.

6. З Декларації Українських Народних Зборів від 27 жовтня 1939 р. про встановлення Радянської влади в Західній Україні, про прийняття її до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік і включення її до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки

Виражаючи одностайну волю визволеного народу Західної України, наслідуючи приклад народів Радянського Союзу, Українські Народні Збори проголошують встановлення Радянської влади на всій території Західної України. Віднині вся влада в Західній Україні належить трудящим міста і села в особі Рад депутатів трудящих.

Український народ у колишній польській державі був приречений на вимирання. Його долею було пригноблення, знищення і грабів. Польські пани зробили все, щоб ополічити українське населення, навіть слово "українець", замінивши його словом "бидло" і "хлоп".

Українських селян позбавляли землі. Робітникам і службовцям українцям не давали працювати на фабриках, заводах і в установах. Українців не приймали в навчальні заклади. Викоріювали рідну українську мову. Прагнули знищити українську культуру. Все це не раз викликало бурю протесту, селянські повстання проти колоніального режиму правлячих кіл панської Польщі.

Але скінчився час пригноблення і безправ'я. Волею всього багатонаціонального радянського народу, за указом Радянського уряду, Червона Армія визволила навіки народ Західної України від влади польських поміщиків і капіталістів.

<...> Українські Народні Збори, будучи виразником непохитної волі і сподівань народу Західної України, постановляють:

Просити Верховну Раду Союзу РСР прийняти Західну Україну до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік, включити Західну Україну до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки з тим, щоб з'єднати український народ в єдиній державі, покласти край віковому роз'єднанню українського народу.

Возз'єднання українського народу в єдиній українській радянській державі (1939-1949 рр.). Збірник док. і матеріалів. - К., 1949. - С. 42-45.

¹Щодняшня газета, яку видавали члени ОУН в Парижі з 30-х років.

7. Закон "Про прийняття Західної України до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки"

Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки, заслухавши заяву Повноважної Комісії Народних Зборів Західної України, постановляє:

1. Вітати всемірно історичну постанову Верховної Ради СРСР від 1 листопада 1939 року про включення Західної України до складу Радянського Союзу.

2. Прийняти Західну Україну до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки і возз'єднати тим самим великий український народ в єдиній українській державі.

3. Доручити Президії Верховної Ради УРСР призначити день виборів депутатів у Верховну Раду УРСР від Західної України.

4. Доручити Президії Верховної Ради УРСР визначити адміністративний поділ областей і районів Західної України і, у відповідності з пунктами "в" і "г" статті 19 Конституції УРСР, подати на затвердження Верховної Ради СРСР проект про утворення нових областей та проект розмежування районів і областей між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Білоруською Радянською Соціалістичною Республікою.

м. Київ, 15 листопада 1939 р.

Голова Президії Верховної Ради УРСР
Секретар Президії Верховної Ради УРСР

М. Гречуха
О. Межжерін

Возз'єднання українського народу в єдиній українській радянській державі (1939-1949 рр.). Збірник док. і матеріалів. - К., 1949. - С. 85.

8. Закон про включення північної частини Буковини і Хотинського, Акерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабії в склад Української Радянської Соціалістичної Республіки

2 серпня 1940 р.

Верховна Рада Союзу Радянських Соціалістичних Республік постановляє:

1. Включити північну частину Буковини і Хотинський, Акерманський та Ізмаїльський повіти Бессарабії в склад Української Радянської Соціалістичної Республіки.

2. Доручити Президії Верховної Ради СРСР призначити день виборів депутатів у Верховну Раду Союзу Радянських Соціалістичних Республік від населення нових територій Української РСР

Голова Президії Верховної Ради СРСР
Секретар Президії Верховної Ради СРСР
Москва, Кремль. 2 серпня 1940 р.

М. Калінін
О. Горкін

Возз'єднання українського народу в єдиній українській радянській державі (1939-1949 рр.). Збірник док. і матеріалів. - К., 1949. - С. 112.

9. Указ Президії Верховної Ради СРСР про націоналізацію банків, промислових і торгових підприємств, залізничного і водного транспорту і засобів зв'язку північної частини Буковини

15 серпня 1940 р.

У відповідності з Законом Верховної Ради СРСР від 2 серпня 1940 року про включення північної частини Буковини в склад Української Радянської Соціалістичної Республіки, Президія Верховної Ради СРСР постановляє:

1. Встановити, що з 28 червня 1940 року є націоналізованими:

а) банки, інші кредитні установи, позичково-ощадні каси, а також залізничний і водний транспорт і засоби зв'язку, які є на території північної частини Буковини;

б) промислові підприємства з числом робітників понад 20 чоловік або числом робітників не нижче 10 чоловік при наявності двигуна потужністю не менше 10 к. с., які знаходяться на території північної частини Буковини.

2. Доручити Раді Народних Комісарів Української РСР затвердити перелік промислових підприємств, які підлягають націоналізації у відповідності з статтею 1 цього указу.

3. Доручити Раді Народних Комісарів СРСР внести на затвердження Президії Верховної Ради СРСР перелік підприємств, які підлягають передачі в союзне підпорядкування.

4. Крім вказаних у статті 1 підприємств підлягають націоналізації:
- а) всі підприємства поліграфічної промисловості (друкарні, літографії, цинкографії);
 - б) електростанції, трамваї і автобуси;
 - в) всі підприємства спиртової промисловості;
 - г) торгові підприємства з річним оборотом понад 600 тис. лей, а також промислові винні підвали, нафтохранища;
 - д) лікарні, великі аптеки, аптекарські склади, санаторії;
 - е) початкові, середні і вищі навчальні заклади;
 - є) кінематографи, театри, стадіони, музеї і картинні галереї;
 - ж) великі готелі, великі домоволодіння, а також будинки, господарі яких втекли з Північної Буковини.

5. Доручити Раді Народних Комісарів Української Радянської Соціалістичної Республіки встановити перелік підприємств, будинків і установ, які підлягають націоналізації у відповідності з статтею 4 цього Указу.

Голова Президії Верховної Ради СРСР
Секретар Президії Верховної Ради СРСР
Москва, Кремль. 15 серпня 1940 р.

М. Калінін
О. Горькін

Возз'єднання українського народу в єдиній українській радянській державі (1939-1949 рр.). - К., 1949. - С. 117-118.

10. Указ Президії Верховної Ради СРСР про націоналізацію землі на території північної частини Буковини

15 серпня 1940 р.

У відповідності з Законом Верховної Ради СРСР від 2 серпня 1940 року про вилучення північної частини Буковини в склад Української Радянської Соціалістичної Республіки, Президія Верховної Ради СРСР постановляє:

1. Встановити, що з 28 червня 1940 року вся земля з її надрами, і водами на території північної частини Буковини є державною власністю, тобто всенародним добром.

2. Доручити Раді Народних Комісарів Української Радянської Соціалістичної Республіки негайно провести в життя на території

північної частини Буковини всі заходи, зв'язані з передачею землі трудящим селянам у безстрокове і безплатне користування.

Голова Президії Верховної Ради СРСР
Секретар Президії Верховної Ради СРСР
Москва, Кремль. 15 серпня 1940 р.

М. Калінін
О. Горькін

Возз'єднання українського народу в єдиній українській радянській державі (1939-1949 рр.). - К., 1949. - С. 118-119.

11. З маніфесту Організації Українських Націоналістів під проводом С. Бандери²

1940 р.

Ми, українці, підносимо прапор нашої боротьби за свободу народів та людини.

Розвалюючи назавжди жахливу тюрму народів - Московсько імперію - творимо новий справедливий лад і кладемо основи нового політичного укладу в світі.

I

Боремося за визволення українського народу та всіх поневолених Московю народів.

Боремося проти московського імперіалізму всіх видів, а зокрема проти більшовизму, що довів національно-політичний, релігійний, культурний, соціальний і господарський гнет до крайніх меж.

III

Кличемо революціонерів усіх поневолених Московю народів до спільної боротьби та співпраці з українськими революціонерами-націоналістами.

Тільки Україна є правдивим союзником усіх поневолених і загрожених Московю народів у їх боротьбі з московсько-більшовицьким імперіалізмом...

² Бандера Степан (1909-1950) - політичний діяч, ідеолог українського національно-визвольного руху. З 1927 р. член Української військової організації (УВО). З 1929 р. зі створенням ОУН став її членом, а згодом одним із керівників. У 1934 р. був засуджений польським судом на смертну кару, замінену на довічне ув'язнення. В 1939 р. з початком війни був звільнений. В 1940 р. Бандера з однодумцями створив Революційний Провід ОУН, а в 1941 р. на II Великому зборі Проводу став його головою. Підготував Акт 30 червня 1941 р. проголошення Української держави. За відмову скасувати його був заарештований німцями і перебував у тюрмах і концтаборі до вересня 1944 р. В 1947 р. обраний головою Проводу ОУН. 15 жовтня 1950 р. вбитий у Мюнхені.

Степан Бандера

VI

Боремося:

- проти крайнього пониження людини в її праці та в її хаті;
- проти ограблення її з усякої радості життя;
- проти поголовного ожебрачування громадян;
- проти обтяжування жінок найтяжчими обов'язками під брехливою заслоною "урівнювання";
- проти злочинного оглулювання дітей і молоді брехливою большевицькою "наукою", газетою, кіно, радіо, театром, мітингами.

Боремося:

- за гідність і свободу людини;
- за право визнавати одверто свої переконання;
- за свободу всіх віросповідань;
- за повну свободу совісті.

VII

Боремося:

- проти тиранії і терору большевицької кліки;
- проти жакливого режиму НКВД у колгоспах, фабриках, заводах, армії, флоті, партії, комсомолі, школі і хаті.

Боремося:

- за право працюючих виявляти відверто свої політичні переконання словом і друком, відбувати вільно прилюдні збори, творити свої політичні, громадські та професійні організації.

VIII

Боремося:

- проти економічного грабежу України та всіх поневолених Московою народів;
- проти невірливства в колгоспах, радгоспах, фабриках і заводах;
- проти ограблення громадян із злидених здобутків важкої праці;
- проти насильного виселювання з рідних земель.

IX

<> І тільки через повний розвал Московської імперії і шляхом української Національної Революції та збройних повстань усіх поневолених народів здобудемо Українську Державу та визволимо поневолені Московою народи.

Українці й усі гноблені Московою народи!

Ставайте до нещадної боротьби з московсько-большевицьким гнетом!

Косик В.

Україна і Німеччина у Другій світовій. - С. 491-493.

12. З Меморандуму українського уряду в екзилі³

15 квітня 1940 р.

[...] Зміст меморандуму можна схопити наступними пунктами:

1. Уряд УНР стоїть виразно на ґрунті демократичнім.
2. Він підтримує принцип етнграфічних кордонів України.
3. Він намагається реалізувати самостійність України, але готовий на порозуміння політичне, мілітарне й економічне з її сусідами.
4. Підтримує у шій війні Францію й Англію.

Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. - С. 490.

13. Акт про відновлення Української Держави

30 червня 1941 р.

Український уряд
м. Львів, дня 30 червня 1941
ч.: 1/41 год. 21

Рішення ч. I. Національних зборів українців

АКТ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

1. Волею українського народу, Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української Держави, за яку покладає свої голови цілі покоління найкращих синів України.

Організація Українських Націоналістів, яка під проводом її Творця й Вождя Євгена Коновальця⁴ вела в останніх десятиліттях кровавого московсько-большевицького поневолення завзяту боротьбу за свободу, визнає весь український народ не склади зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена Українська Суверенна Держава.

Суверенна Українська Влада запевнить українському

Ярослав Стецько

³ Екзи́л - (лат. exsilium) - вигнання, заслання, ув'язнення, місце вигнання.

⁴ Коновалець Євген (1891-1938) - військовий і політичний діяч. Співорганізатор Галицько-Буковинського куреня Січових стрільців, з січня 1918р. - беззмінний командир (форманій) Січових стрільців. Полковник армії УНР з 1922 - на еміграції. Ініціатор створення УВО (1921) та ОУН (1929), перший голова її Проводу, збитий в Роттердамі. Автор праці "Причини до історії української революції".

народові лад і порядок, всесторонній розвиток усіх його сил та задоволення всіх його потреб.

2. На західних землях України твориться Українська Влада, яка підпорядковується Українському Національному Уряду, що створюється в столиці України - Києві з волі українського народу.

3. Відновлена Українська держава буде тісно співдіяти з Націонал-Соціалістичною Велико-Німецькою, що під проводом Адольфа Гітлера творить новий лад в Європі й світі та допомагає українському народові визволитися з-під московської окупації.

Українська Національна Революційна Армія, що твориться на українській землі, боротиметься даліше спільно з Союзною німецькою армією проти московської окупації за Суверенну Соборну Українську Державу і новий лад у цілому світі.

Хай живе Суверенна Соборна Українська Держава, хай живе Організація Українських Націоналістів, хай живе Провідник Організації Українських Націоналістів Степан Бандера!

Слава Україні! Героям слава!
(Ярослав Стецько - вр.)²

Провідник Національних Зборів
Виготовлено в трьох оригінальних примірниках
печатка
Оригінал. Машинпис.

Сергійчук В.
*СШН-УПА в роки війни. Нові документи
і матеріали. - К., 1996. - С. 239-240.*

14. Декларація українського уряду

3 липня 1941 р.

Український народ проголосив у Львові, визволеному переможною героїчною німецькою армією, відновлення української незалежної держави.

² Стецько Ярослав (1912-1986) - діяч українського національно-визвольного руху. З 1932 р. - активний член ОУН, ВД 1945 р. - член Проводу ОУН, від 1946 р. - голова Антибільшовицького блоку народів. Був одним із засновників і співкерівників Святої антикомуністичної Ліги та Європейської Ради свободи. У 1968 р. обраний членом Проводу ОУН. Автор книги "30 червня" (1967). Помер у Мюнхені.

Ця держава має тисячолітні традиції, її останньою історичною формою в 1917, 1918-1920 рр. була Українська Народна Республіка, визнана урядами Німеччини, Австрії та інших центральних держав. На підставі Брестського мирного договору ці держави заключили з Україною союз.

Хоча формально українська держава поряд з іншими республіками існувала у складі Радянського Союзу, вона в жодній мірі не була самостійною, сповненою українського змісту і не відповідала бажанню українського народу.

Продовжуючи тисячолітні традиції та виходячи із міждержавного акту, підписаного в Бресті в 1918 році, український народ відбудовує на руїнах московської в'язниці народів свою справжню незалежну державу.

Безпосереднім виразником ідей цього акту та наших політичних прагнень була і є Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери.

Під час польської та московсько-більшовицької окупації вона очолила революційну боротьбу за визволення Батьківщини та відбудову української держави, яка на відміну від фікції радянських республік має бути справді незалежною та суверенною.

Цю боротьбу український народ і далі веде під проводом Організації Українських Націоналістів на чолі із Степаном Бандерою навіть там, де ще сьогодні українському народові протистоїть ворожа йому радянська влада. В цій боротьбі ОУН зазнавала і зазнає численних втрат.

Там, де українська територія внаслідок наступу славної німецької армії була звільнена від ворожої окупації, Організація Українських Націоналістів розпочала перебудову життя, що до цього часу базувалося на державницькій фікції та фактичному національному гнобленні. Тепер йдеться про здобуття справжньої свободи та державного суверенітету.

Здійснення цього великого історичного вчинку означає вільну багаторічну боротьбу, що коштувала українському народові численних кривавих жертв.

Опираючись на повний суверенітет своєї влади українська держава преднюється до нового Європейського порядку, який впроваджується великим фюрером німецької армії та німецького народу.

Успіхи славної німецької армії, яка на чолі із своїм великим фюрером розпочала боротьбу за новий порядок в Європі, створили нам умови для відбудови держави.

Нав'язуючи до міждержавного Брестського акту 1918 року та до

найглибших і дружніх почуттів, які український народ має до німецького, українська держава зі своїм урядом на чолі хоче взяти найактивнішу участь у побудові нового порядку в Європі і у світі, у боротьбі, яку розпочали найвизначніші мужі та народи нашої епохи, співпрацювати з найкращими силами й у цій боротьбі взяти активну участь.

Ми з самого початку бореємся і спікаємо кров'ю у борні із жахливим марксистсько-московським пануванням, тому що доля висунула нас у східній Європі на передній фронт. Тому ми з величезною радістю вітаємо той факт, що інші народи і держави подали нам руку допомоги, взявши участь у цій боротьбі.

Ми хочемо йти з ними далі й боротися далі!

3.7.41

За український уряд
(Ярослав Стецько)

Україна в Другій світовій війні: Збірник німецьких архівних матеріалів: У 2-х т. / упорядкування і передмова Володимира Косика. - Львів, 1997. - Т.1. - С. 95-96.

15. Із звернення громадськості Львова до українського населення із закликом об'єднати зусилля для розбудови Української Самостійної Держави

Листопад 1941 р.

Всі творчі сили українського народу об'єднуються в одному спільному фронті будови власного державного життя. Для 6.VII.1941 р. відбулася у Львові нарада чільних представників українського громадянства в справі консолідації всіх сил довкола ідеї відбудови української державності.

Присутні вислухали звіти про консолідацію, переведену з ініціативи О.У.Н. під проводом Степана Бандери серед української еміграції, та її великий успіх серед усіх відломів української суспільності з вільком відосібненої групи інж. Андрія Мельника.

Дискусія виявила повну одностійність усього українського громадянства, яке прагне цілою душею з'єднання всіх сил для спільної нам, єдиної, великої і святої справи.

По дискусії прийнято одностійно такі резолюції:

Представники українського львівського громадянства, і зібрані в дні 6.VII. 1941 р. вітають переможні німецькі війська під проводом великого вождя Адольфа Гітлера, що несуть українському народові

визволення від большевицького ярма та дають йому змогу відбудувати самостійну українську державу.

Зібрані радіють актом консолідації українського громадянства на еміграції, довершеним в Кракові в дні 22.VI.1941 р., та закликають гарно всіх українців-патріотів об'єднати у велику історичну хвилю всі творчі сили для розбудови української самостійної держави, підняючися Державному Проводові, проголошеному у Львові в дні 30 червня 1941 р. <...>

Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. - Ф.3833, оп.1, стр.1, арк.1.

16. Відповідь ОУН - Бандери на вимогу німців відкликати проголошення державності 30 червня 1941 р.

21 липня 1941 р.

Щодо становища у Львові

I. Факти і причини

1. Проголошення відновлення української державності 30 червня 1941 р. у Львові стало уже історичним фактом, який стане одною із славних традицій українського народу. Так само, як державні акти від 22 січня 1918 року в Києві і від 1 листопада 1918 у Львові стали символом української визвольної війни 1917-1921 рр., так і Акт від 30.6.1941 стане символом сучасної визвольної боротьби українського нації.

Український народ в ході своєї багатолітньої боротьби проти Москви за відновлення національної української держави приніс тисячі і тисячі жертв. Львівський національний Акт стане першим результатом боротьби завдяки підтримці переможного німецького вермахту. Цей факт ніколи не може бути стертим з історії боротьби українського народу проти одвічного ворога Москви та більшовизму.

2. Проголошення відновлення української державності без створення уряду стало б порожньою декларатією. Український уряд - це доказ існування української держави.

Українська державність була проголошена не лише у Львові; державна влада створювалася усюди в країні, де лише було ліквідовано московський режим, в деяких місцевостях навіть раніше, ніж у Львові.

Це підтверджує прагнення українського народу до власного державного суверенітету.

Як наслідок встановлення державної влади в селах, містах, районах та областях було перебраним українцями усього управління.

Те ж відбулось і у Львові.

3. Під Московською окупацією в Україні існував єдиний український політичний волевиявлення українського народу - Організація Українських Націоналістів - ОУН - з її організаційним проводом та мережею.

При відновленні держави тим самим можна було застосувати два методи: організація державного життя зверху і одночасно знизу. Уряд розпочав з організації усього життя в країні, побудивши області управління до діяльності, координуючи їх роботу та спрямовуючи їх. Урядом було організовано управління, господарство, міліцію, охорону аэропортів, все, що було необхідно українському народу, а також німецькій окупаційній армії на самому початку.

Чому ж тоді через непризнання праці українському уряду послабляють ентузіазм до праці та охоту до відбудови українських народних мас, які в цілій країні ширилися через лозунги самостійної української держави, яка діяла б у тісній співпраці з Німеччиною?

4. Які відгуки мало створення уряду у Львові по країні свідчать збори по всіх місцевостях Західної України, на яких українське населення безумовно віддало себе в розпорядження українському уряду. Далі послідує зіставлення про цей відгомін.

Проголошення української державності, а також існування українського уряду робить позитивний вплив на українців в Червоній армії і в регіоні потойбіч ріки Дніпра, які тепер не лише усвідомлюють проти кого, а й за кого і чому вони мають боротися, коли піднімуть зброю проти Москви.

Проголошення українського уряду не дійсним може створити певативне враження на це не звільнених українських територіях.

Слід теж врахувати, що проголошення української державності і створення уряду у Львові уже відомі українській еміграції в Америці, і вона буде дуже розчарована, якщо б цей факт втратив силу, що у наслідку може викликати зворотну політичну реакцію.

5. Хоча і ОУН і створила уряд, її членами зайняті лише деякі урядові пости, більшість керівників виконавчих структур не члени ОУН, а фахівці, або відомі українські політичні особистості. Уряд має підтримку таких авторитетів, як митрополит уніатської Церкви граф Шептицький, архієпископ православної Церкви Полікарп, колишній президент Національної ради Зах. України д-р Кость Левницький та ін.

Носій українського державного мислення ОУН, яка покликала до життя уряд у Львові, була завжди вираженням ворогом Москви і Польщі і завжди представляла на противагу іншим поглядам свою довнішньополітичну концепцію дружби, співпраці і союзу з Німеччиною.

Удар проти уряду, тим самим проти ОУН стане, отже, ударом по довнішньополітичній концепції, яку ОУН представляла перед українським народом і представляє далі. Це безсумнівний факт, що ОУН в ході здійснення цієї концепції уже до війни теперішньої, а також до війни з Радянським Союзом, принесла великі жертви задля співпраці з Німеччиною.

Цей удар по українському уряді буде трактуватися українським народом як ворожий акт Німецького Райху проти ідеї української державності. Якщо Німеччина потребує чесних і вірних союзників, то таким союзником стане Україна, але лише як незалежна держава.

6. Позиція Німеччини по відношенню до української держави є принципово позитивною. Вичікуюча позиція зумовлена лише тактичними моментами, а також непевністю розстановки сил в Рад. Україні. Цей факт допускає можливість, щоб здійснилі українські факти в майбутньому були визнані німецькою стороною, вони, на нашу думку, будуть підтвержені дійсністю в цілій Україні. Тому не слід в жодному випадку проголошувати заперечення уряду. Споптанний розвиток подій, які організаційно охоплює ОУН, повинен мати можливість для власного вираження. Конспіративна форма діяльності ОУН закінчилась лише на тих українських територіях, що звільнені від московського режиму. ОУН відкрито вступає тепер в політичне життя, щоб збудувати українську державу, з переконанням, що німецькі військові установи не будуть створювати перепон, особливо тому, що Німеччина потребує на Сході сильного союзника, щоб тривалий час підтримувати фронт проти Москви. ОУН, яка вступила в співпрацю з Німеччиною, вже тепер шукає шляхи співпраці української держави з Німецьким Райхом.

Україна вважається дружельюбно настроєною до німців. Тому там не придатні ті заходи, які застосовуються в окупованих ворожих країнах, де життєвий порядок підтримує лише німецьке військове управління. Україна бажає даліше разом з Німеччиною боротися за новий порядок в Європі і співпрацювати в усіх галузях.

За нашим переконанням дуже необхідно зберегти цей стан не лише згідно з українськими, але й з німецькими інтересами.

II. Практичні висновки

1. Проголошення української держави у Львові - це вже існуючий і

довершений факт. Всі акти із цього моменту виконуються від імені української держави. Не торкається усієї української, уже визволеної, національної території.

2. Створений у Львові уряд під керівництвом Ярослава Стецька, заступника провідника ОУН, зберігається і надалі для українського народу.

3. Оскільки український уряд у Львові досі ще не визнаний Німеччиною і оскільки ОУН хоче налагодити дружню співпрацю з німецькими військовими установами в Україні, і не хоче перешкоджати ситуації, до її кінцевого прояснення у Рад. Україні, то український уряд скликає Українську крайову раду для співпраці з німецькими військовими установами у Львові. База співпраці повинна погодитися із німецькими військовими установами. Українські установи нижчого рівня - обласна і районна адміністрації і т.д. - уже створені у всій Західноукраїнській країні і всюди функціонують. Крайова рада підзвітна голові українського уряду, який тимчасово існує лише для української громадськості. Німецькі військові установи будуть співпрацювати з Крайовою радою і поки що не будуть виявляти свого відношення до уряду.

4. Крайова рада повинна будуватись за фаховим принципом із відділеннями управління, міліції, господарства, охорони здоров'я і ін., чия компетенція поширюється у всій країні. Члени уряду, які стоять у уряді на чолі відповідних ресортів, повинні виконувати їх і в Крайовій раді.

Таке рішення, з одного боку, може заспокоїти українців, з другого боку - воно не буде протирічити вичікуючій позиції Німеччини по відношенню до розвитку подій в Радянській Україні і в Києві. Остаточно, припустимо, пізніше визнати український уряд, замість сьогодні його касувати, особливо тоді, коли розвиток в Східній Україні лише підтвердить нашу сьогоднішню позицію.

Таке рішення дуже важливе тому, що державна самостійність України для обох сторін не підлягає дискусії.

Берлін, 21.7.1941

Політична служба

Організація Українських Націоналістів

Відділення зовнішньої політики та закордонної пропаганди

Україна в Другій світовій війні.
Т.1. - С. 213-217.

17. Із програмних постанов ОУН під проводом С.Бандери

1941 р.

<...> 4. Тільки справедливий націоналістичний суспільний лад буде основою сили Української Держави й основою вільного життя всього українського народу. <...>

Політичні постанови

1. Організація Українських Націоналістів бореться за Українську Суверенну Соборну Державу, за визволення поневолених Москвою народів Східної Європи й Азії, за новий справедливий лад на руїнах Московської імперії СССР. Організація Українських Націоналістів продовжуватиме всіма силами революційну боротьбу за визволення Українського Народу без огляду на всі територіально-політичні зміни, які зайшли б на терені Східної Європи...

3. Організація Українських Націоналістів стає на чолі тих українських революційних течій та співпрацює з тими революційними рухами поневолених Московю народів й з тими державами, що змагають до повного розвалу СССР. Організація Українських Націоналістів вважає союзниками України всі держави, політичні угруповання та сили, що зацікавлені в розвалі СССР та в створенні ні від кого незалежної Української Суверенної Соборної Держави. <...>

Косиш В.

Україна в Німеччині в Другій світовій війні.
- С. 496-497.

18. Із зауважень та пропозицій "Східного міністерства" щодо генерального плану "Ост"

<...> Генеральний план "Ост" передбачає, що після закінчення війни чисельність переселенців для негайної колонізації східних територій повинна становити... 4550 тис. чоловік... Адаже слід мати на увазі, що ці 4550 тис. німців повинні бути розподілені на таких територіях, як... частково також області України.

<...> До питання про українців. За планом головного управління

імперської безпеки на територію Сибіру повинні бути переселені також західні українці. При цьому передбачається до шестидесяти процентів населення...

Данишев В. И. *Баркостроение стратегии германского фашизма: Исторические очерки, документы и материалы*; В 2-х т. - М., 1973. - Т. 2. - С. 30-35.

19. Із плану "Барбаросса"

1940 р.

Німецькі збройні сили повинні бути готові розбити Радянську Росію в ході короткочасної кампанії... (Варіант "Барбаросса".)

<...> Театр військових дій розділяється Прип'ятськими болотами на північну і південну частини.

<...> Групи армій, діючих південніше Прип'ятських боліт, належить... знищити російські війська, зосереджені на Україні, ще до виходу останніх до Дніпра.

З цією метою головний удар наноситься з району Любліна у загальному напрямку на Київ.

<...> Після закінчення боїв південніше і північніше Прип'ятських боліт у ході переслідування слід забезпечити виконання наступних завдань:

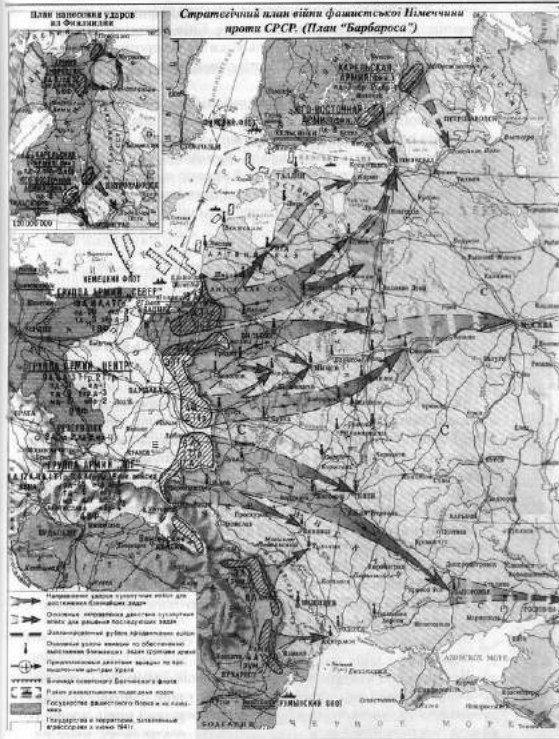
- на півдні - спочасно зайняти важливі у військовому і економічному відношеннях Донецький басейн;
- на півночі - швидко вийти до Москви. Захоплення цього міста означає як у політичному, так і у економічному відношеннях вирішальний успіх <...>

Нордбергерський процес: Сб. материалов: В 8 т. - М., 1989. - Т. 3. - С.578-540.

20. З Меморандуму про цілі агресії і методів панування на окупованих територіях Радянського Союзу

1941 р.

<...> Військовий конфлікт із СРСР приведе до надзвичайно швидкої окупації важливих і значних просторів. Цілком ймовірно, що за першими ударами... дуже швидко наступить повна військова катастрофа Радянського Союзу. У цьому випадку окупація території являла б собою не стільки військову, скільки адміністративну і економічну проблему <...>

<...> Київ був головним центром держави варягів, які належать до норманів. Але після панування татарів Київ протягом довгого часу протистояв Москві. Його національне життя, на противагу того, що говорить московська історія, чії версії поширилися і в Європі, було заповнене на досить міцній традиції.

Політичним завданням у цьому районі буде утвердження власного національного життя до можливого створення політичної форманції, яка б мала на меті сама чи в поєднанні з районами Дону й Кавказу у формі Чорноморської конфедерації постійно протистояти Москві й обєригати великокимєцький життєвий простір на Сході.

<...> На досягнення цієї політичної мети і слїдувало б спрямувати все економічне та адміністративне управління українською територією.

Нариберський процес: Сб. матеріалів: У 8 т. - М., 1989. - Т. 3. - С. 550.

21. Із протоколу засідання Гітлера з керівниками Райху про плани вирішення українського питання

Листопад 1941 р.

<...> Мотивація наших дій перед світом повинна бути узгодженою з поглядом тактики. Тут ми повинні діяти таким самим чином, як у Норвегії, в Данії, у Голландії і в Бельгії. У цих випадках ми зовсім нічого не казали про нашу мету, і ми будемо досить розумними, щоб не казати цього і в майбутньому.

Ми знову підкреслюватимемо, що ми були змушені окупувати якусь територію, щоб встановити там порядок і відновити безпеку.

Але ми не хочемо передчасно й деремно наживати собі ворогів. Ми діємо лише так, наче ми хочемо виконувати мандат. Але має бути ясно, що ми ніколи не покинемо цих територій.

Отже, йдеться про те, щоб:

1) нічого не перебудувати для остаточного врегулювання, але таємно підготувати його;

2) підкреслювати, що ми ті, що несуть свободу.

Зокрема:

Крим повинен бути звільнений від усіх іноземців і заселений німцями. Також староавстрійська Галичина стане територією Райху...

Загалом, дуже важливо те, щоб цієї величезний піриг зручно розкласти для того, щоб могли:

по-перше, ним оволодіти,

по-друге, ним керувати,
по-третє, його експлуатувати...

Головне:

<...> Ніколи не дозволяти, щоб хтось інший, окрім німців, носив зброю...

Тільки німцєк повинен носити зброю, а не слов'янин, ні чєх, ні колак, ні українець!

Ми мусимо перетворити новоздобуті території Сходу в райський сад, вони мають для нас життєве значення; у порівнянні з ними, колонії грають лише другорядну роль.

Навіть, якщо ми окремі райони вже тепер відокремлюємо, мусимо завжди діяти як захисники прав і населення. Тому треба вже тепер вибрати необхідні форми. Ми не говоритимемо про нову територію Райху, а про зумовлене війною завдання.

<...> Райхсфїлтер Розенберг підкреслив, що, на його думку, у кожнорум комісаріатї ставлення до населення повинно бути іншим. На Україні нам треба буде дозволити певне культурне існування, ми повинні би підняти історичну свідомість українців, відкрити в Києві університет і т. д.

На противагу цьому райхсмаршал (Герінг) стверджував, що ми повинні спочатку думати, щоб забезпечити себе продовольством, а до всього іншого справа дійде набагато пізніше.

(Другорядне питання: чи існує ще взагалі на Україні клас інтелігенції, чи українці вищих класів перебувають за межами сьогоднішньої Росії як емігранти?).

<...> Райхсмаршал просить фїюрера вказати території, які приєднані іншим державам.

Фїюрер відповідає, що Антонєчку хоче отримати Бессарабію і Одєсу з одеським коридором на захід і північний захід.

У відповідь на зауваги райхсмаршала і Розенберга фїюрер вказав, що новий кордон, який бажає Антонєску, трохи переважає старий румунський кордон.

Потім фїюрер пропонує обміркувати, чи не треба негайно приєднати староавстрійську частину Галичини до Генерального

Фашистські завоюовники позорють біля плакату з написом "Руські мусять амерти, щоб німцї могли жити"

Губернаторства. Відповідаючи на зауваги, фюрер вирішує не передавати цю частину до Генерального Губернаторства, а просто підпорядкувати її райхсміністру Франку...

Фюрер підкреслив, що весь балтійський край повинен стати територією Райху. Таким самим чином Крим разом із тилом (територія на північ від Криму) повинен стати територією Райху.

<...> Фюрер підкреслив, що найважливіша територія у найближчі три роки - це, без сумніву, Україна...

*Косік В. Україна і Німеччина
у Другій світовій війні. - С. 513- 515.*

22. Декрет Гітлера про створення Райхскомісаріату України

*20 серпня 1941 р.
Відпис до RK. 12251 В II
Оригінал в актах Війни 55*

Другий декрет фюрера про запровадження цивільного управління на ново зайнятих територіях Сходу

від 20 серпня 1941 р.

У доповненні мого декрету про управління ново окупованих східних територій від 17 липня 1941 р., постановляю:

I.

Замешкала українцями частина зайнятих східних територій, оскільки вона не підлягає управлінню генерального губернатора, утворює Райхскомісаріат в дусі мого декрету про управління ново окупованих східних територій від 17 липня 1941 р. і переходить під цивільне управління, яке підпорядковане райхсміністрові окупованих територій Сходу. Райхскомісаріат отримує назву "Україна".

II.

Зовнішні кордони Райхскомісаріату "Україна" будуть визначатися мною, відповідно до стану боєвих операцій, і у певний час вони будуть остаточно встановлені. Час запровадження цивільного управління в Райхскомісаріаті "Україна" чи його частинах визначатиму окремо.

III.

Райхскомісаром для України призначаю гауляйтера і обер-президента Еріка Коха. Його осідок є поки що Рівне.

Гауптквартира фюрера, 20 серпня 1941 р.

Фюрер
підп. Адольф Гітлер

Райхсміністр і начальник Райхскацелерії
підп. д-р Ляммерс

*Україна в Другій світовій війні у документах. -
Т. I. - С. 256.*

23. Про трудову повинність та примусову працю

5 серпня 1941 р.

Розпорядження райхсміністра зайнятих східних територій про введення трудової повинності у зайнятих східних територіях

від 5 серпня 1941 р.

На основі §8 указу фюрера про управління новозайнятих східних територій від 17 липня 1941 року наказую:

§ 1

(1) Всі мешканці новозайнятих східних територій у віці 18 - 45 років відповідно до ступеня праездатності підлягають загальній трудовій повинності.

(2) Райхскомісари можуть розширювати чи скорочувати трудову повинність для певних груп населення.

(3) Для євреїв діє спеціальне положення.

§ 2

Особи, які можуть підтвердити свою постійну громадську корисну діяльність, до виконання трудової повинності не притягаються.

§ 3

(1) Оплата здійснюється за справедливими ставками.

(2) В межах можливого забезпечити турботу про осіб, які виконують трудову повинність та членів їх сімей.

§ 4

(1) Привиси, необхідні для виконання даного розпорядження, видують райхскомісари.

(2) Порушення даного розпорядження та інструкцій, виданих для його виконання, ведуть за собою тюремне ув'язнення. За винесення вироків відповідають спеціальні суди.

Берлін, 5 серпня 1941 р.

Райхсміністр зайнятих східних територій Розенберг

*Україна в Другій світовій війні у документах. —
Т. 1. - С. 245.*

24. Розпорядження райхсміністра зайнятих східних територій про введення примусової праці для єврейського населення

16 серпня 1941 р.

На основі § 8 указу фюрера про управління новозайнятих східних територій від 17 липня 1941 року наказую:

§ 1

Замешкалі в новозайнятих східних територіях євреї, чоловіки і жінки, у віці від 14 повних років по 60 повних років життя підлягають примусовій праці. З цією метою євреїв зводиться у відділи примусової праці.

§ 2

(1) Хто ухиляється від примусової праці, буде покараний в'язницею.

(2) Коли від примусової праці ухиляється, після домовленості, більша кількість, або у особливо важких випадках, може бути примієна смертна кара.

§ 3

Потрібні для переведення цього розпорядження принеси видаються райхскомісарам.

Берлін, 16 серпня 1941 р.

Райхсміністр зайнятих східних територій Розенберг

*Україна в Другій світовій війні у документах. —
Т. 1. - С. 246.*

25. Із вказівок німецької адміністрації про ставлення до українського населення

Вересень 1941 р.

1. Фюрер зберігає за собою право приймати рішення про державно-політичне оформлення території, де проживає українське населення.

На всі скарги українців щодо віддання певних територій України під управління генерал-губернатора чи Румунії і на всі подібні скарги треба відповідати, що Україна була врятована завдяки німецькій крові і що з цієї причини Німеччина зберігає за собою право розпоряджатися цими територіями згідно із загальними політичними потребами.

2. У разі необхідності в майбутньому... буде допущена участь деяких українців у управлінні країни на рівні повітів і регіонів у формі комітетів довіри. У вищих органах влади поодинокі, достойні довіри українці можуть бути запрошені тільки для консультації, без того, щоб із цього випливали будь-які домовленості чи зобов'язання політичного характеру...

*Косиш В. Україна і Німеччина
у Другій світовій війні. - С. 329.*

26. Про поділ української території між Німеччиною, Румунією і Угорщиною та про окупаційну адміністрацію в Україні

<...>На кінець вересня 1941 р. німці повністю окупували балтійські республіки, Білорусь, Молдавію і більшу частину України. На той час під окупацією перебувало лише 9,4 мільйона росіян. Німецький наступ, хоч не такий швидкий, тривав до 18 листопада 1942 р. На той час німці окупували територію на 1 мільйон 926 кв. км, населену 85 мільйонами мешканців...

Коли фронт і зона бойових дій достатньо віддалилися, зону тилу передавали цивільній адміністрації.

1 січня 1943 р. Райхскомісаріат Україна становив 339 275 кв. км.

Українська територія, поділена між Генеральним Губернаторством..., Райхскомісаріатом Україна..., Румунією і Угорщиною..., була підпорядкована під час війни чотирьом різним адміністраціям. Дві з них, адміністрації Галичини й Райхскомісаріату, хоч і здавалися різними, мали спільну рису: це була німецька адміністрація, встановлена німцями...

Галичина була проголошена п'ятим дистриктом Генерального Губернаторства, на чолі якого стояв губернатор...

Як у Генеральному Губернаторстві, так і в Райхскомісаріаті "Україна" українці могли займати в адміністрації, економії, поліції тільки пости нижчого або інколи середнього ешелону.

Німецька адміністрація у Генеральному Губернаторстві на рівні округ і повітів містила в собі відділення поліції безпеки (Сіпо) і СД (яку називали гестапо). Ця служба була незалежна від цивільної адміністрації і підлягала тільки Гімлеру. Її компетенція поширювалась на всі політичні питання. Поліція, що займалася громадським порядком, складалася з українців і називалась "Допоміжна українська поліція".

Райхскомісаріат "Україна" поділявся на шість генеральних округів (Generalbezirke): Волинь-Поділля, Житомир, Київ, Миколаїв, Дніпропетровськ і Крим, на чолі яких стояли генеральні комісари, що їх призначав Тітлер.

Косиць В.
Україна і Німеччина у Другій світовій війні. - С. 174-175.

27. Із донесення Айнзацгруп поліції безпеки і СД про діяльність ОУН і ситуацію в СРСР

1941 р.

Секретна справа Райху!

Україна

Національна ситуація на Україні в даний момент неспокійна через вимоги активістів Бандери. Організація Українських Націоналістів (ОУН) Степана Бандери є найважливішим фактором боротьби в українському політичному житті...

Друга група під керівництвом полковника Андрія Мельника, унаслідок бойовничої політики Бандери, все більше і більше втрачає підгрунтя як серед українців на Україні, так і серед тих, хто перебуває на території Райху. Група Мельника загалом має характер емігрантської організації й мало пов'язана з етнографічною українською територією.

Мета групи Бандери - створення незалежної Української держави з повністю націоналістичним урядом; Бандера хотів би бачити на чолі

цього уряду особистість, яка б не належала до жодної відомої політичної групи й особисто пережила у краю епоху поневолення.

Пропаганда людьми Бандери незалежності, що продовжується в певній мірі, не залишилась без наслідків. Порів до незалежності проваляється у всіх колах, особливо серед міського населення. Під час проголошення незалежності в багатьох містах були самочинно створені органи управління (мери й управителі районів) без будь-якого погодження з німецькими органами влади. При тому поширювано також пелегальні газети, в яких надруковано звернення, передані публічно через радіостанцію Львова (проголошення створення крайового уряду). Айнзацкоманди змушені були неодноразово вживати заходів проти поширення цих газет ОУН і т. ін.

Айнзацкоманди розформовують зараз постійно служби порядку, що їх створила ОУН, й займаються організацією нової міліції...

Косиш В.

Україна і Німеччина у Другій світовій війні. - С. 517.

28. Із звернення Президії Верховної Ради, Ради Народних Комісарів Української РСР і ЦК КП(б)У "До українського народу"

1941 р.

Товариші робітники, селяни, інтелігенція великого українського народу!

Кровожерливий ворог напав на нашу землю. В смертельній ненависті до мирної радянської країни, свободолюбивого нашого народу збожеволілий Гітлер кинув свої фашистські банди, щоб перетворити нас в рабів, знищити нашу національну державу, культуру, пограбувати нашу землю і посадити на цю нашу вільного народу катів і їх наймитів, німецьких капіталістів, баронів, поміщиків. Кривавий розбійник зазіхає на українську пшеницю, сало, нафту, метал, вугілля, на багатство і добро квітучої Радянської України. Гітлерівські людодби несуть на своїх штиках ярмо, якого ще не знала історія людства. Жити вільною Українці, чи власті в рабство, під ярмо Гітлера - так тепер стоїть питання перед українським народом.

На смертний бій з найлютішим своїм ворогом піднялася вся Україна разом з братськими народами Радянського Союзу. Почалася наша велика священна Вітчизняна війна.

Президія Верховної Ради Української РСР, Рада Народних Комісарів України, Центральний Комітет комуністичної партії (більшовиків) України закликають нас, робітники, селяни, інтелігенція вчинити найжорстокіший опір ворожому наместю. Настав час, коли кожний, не шкодуючи життя, повинен до кінця виконати священний обов'язок перед Батьківщиною, перед своїм народом. Де б не появлявся ворог, - він повинен знайти собі могилу. Нехай кожна хата і будинок, нехай кожне місто і село несуть смерть гітлерівським розбійницьким бандам. Діло наше праве! Перемога буде за нами! Ніколи українці не будуть німецькими рабами!

Безсмертя. - К., 1970. - С. 82.

29. Олександр Довженко про Другу світову війну

27 червня 1941 р.

Чорний отаман, проклятий народом, проклятий сотнями мільйонів пограбованих, знедолених, голодних жителів розтерзаної і замученої Європи, кинув на нас своїх майстрів смерті і руйнування. Кинув, як і личить розбійнику, вночі, без попередження, без будь-яких приводів з нашого боку.

Гітлер несе нам поневолення і смерть. Видно, невеселі його діла. Видно, застаріла ненависть до Радянського Союзу прорвалася у нашого ворога, як гнійник. Видно, неминучість близького краху і загибелі поганих діл його останньої країні розуму і кинула його, цього скаженого собаку, на нас.

Своїм розбійницьким нападом Гітлер розпочав проти нас війну. Радянський Союз відповів оголошенням священної Вітчизняної війни проти фашистських бузубівів.

Сто дев'яносто три мільйони наших сердець здригнулися в гніві. Образа національної честі, знищення культури, підлість і розпуста, голод і бідкування населення, слюзи і горе вигнанців, дикий антисемітизм, зневажання елементарних прав, руйнування на землях французьких, чеських, сербських, голландських, бельгійських - нескінченний перелік злочинів фашистів.

Світова війна вступила в нову фазу. Почалася найбільша битва в історії людства.

27 червня 1941 р.

Олександр Довженко

Безсмертя. - К., 1970. - С. 31.

30. Микола Бажан

КЛЯТВА

В нас клятва єдина і воля єдина,
Єдиний в нас клич і порив:
Ніколи, ніколи не буде Вкраїна
Рабою німецьких катів!
Ми сталимо з гармати, свинцем з карабіна
Розтрощимо впень ворогів.
Ніколи, ніколи не буде Вкраїна
Рабою німецьких катів!
До бою звелась богатирська дружина
Радянських народів-братів.
Ніколи, ніколи не буде Вкраїна
Рабою німецьких катів!
Вкладає меча в руки вірного сина
Наш край, щоб цей меч пламенив.
Ніколи, ніколи не буде Вкраїна
Рабою німецьких катів!
Чекає на ката ганьба й домовина,
Де б чоботом він не ступив.
Ніколи, ніколи не буде Вкраїна
Рабою німецьких катів!
Роззявилась свастики паща зміїна,
Та гада розчавить наш гнів.
Ніколи, ніколи не буде Вкраїна
Рабою німецьких катів!
Іде по шляху перемог Батьківщина
Під прапором більшовиків.
Ніколи, ніколи не буде Вкраїна
Рабою німецьких катів!

1941 рік.

Бессмертя. - К. - 1970. - С. 37.

31. Із таємної інструкції німецького командування щодо України

1942 р.

1. Наші вороги: комуністи, прихильники Бандери, партизани. Потенційно найнебезпечніші бандерівці. За всяку ціну знищити.
2. Школи тільки 4-класові. На другий рік (1943) закрити.
3. "Просвіти" обсервувати. Там діють Б (бандерівці).
4. Відібрати культурно-освітні установи, театри, кіно.
5. Якнайменше наукових інституцій типу лабораторій і т. ін. <...>
6. Церкви не допускати до згоди.
7. Не поборювати сухот, тифу. Закрити лікарні для населення. Здержати продукцію дальних місцевих лікарів.
8. Суди лише німецькі. Кожний німець - суддя. Для населення суди передбачені на 10 літ.
9. Худіганство каральне тільки тоді, коли шкодить німцям.
10. Ширити аморальність - не карати за аборти.
11. Все, що має хребет, зламати...
12. Партизанів і націоналістів не допускати до згоди.
13. Контроль поїздів.
14. Секоти в заводах, цехах, церквах, підприємствах, установах і т. ін. Слідкувати за ворогами Німеччини. Пошири послуги. <...>

Косик В.

Україна і Німеччина у Другій світовій війні. - С. 587.

32. Із виступу райхскомісара України Коха на нараді в Рівному з приводу ставлення до українського населення

1942 р.

<...> Ніякої вільної України не існує. Мета нашої роботи - змусити українців працювати на Райх, а не зробити цей народ щасливим. Україна має постачати все, чого бракує Німеччині. Це завдання має бути виконане, незважаючи на жертви <...>

Рівень освіти українців мусить бути втриманий низьким. Отже, треба застосувати відповідну шкільну політику. Трикласні школи дають уже надто високу освіту. Крім того, треба зробити все, щоб знизити сильний демографічний ріст на цих територіях. Фюрер передбачав для цього спеціальні заходи. Бо інакше через кілька поколінь

німецький народ буде притиснутий до стіни біологічною силою цього народу...

Якщо цей народ працює 10 годин на день, то він має працювати 8 годин для нас. Нас не повинні стримувати ніякі сентиментальні протести. Цим народом повинна керувати залізна влада, щоб відтепер допомогти нам виграти війну. Ми звільнили Україну не для того, щоб зробити її шасливою, а щоб забезпечити для Німеччини життєвий простір і постачання, якого вона потребує.

Косиш В.

Україна і Німеччина у Другій світовій війні. - С. 574-575.

33. Із розпорядження райхскомісара України генеральним комісарам округів Луцьк, Житомир, Київ, Миколаїв, Дніпропетровськ, Медітополь про закриття шкіл, інститутів і відправлення всіх учнів старше 15 років на роботу до Німеччини

1942 р.

<...> У такий час, коли навіть у Німеччині підвищення освіти майже стоїть на місці і навіть такі життєво важливі професії, як професії лікарів, не можуть мати необхідного приросту, абсолютно не має значення, буде чи не буде в Україні підвищуватися освіта, яку німецька влада може планувати тільки через 10 років.

А тому я вимагаю... закрити всі школи, інститути, в яких навчаються учні старше 15 років, а всіх учнів і викладачів цих закладів... закритим способом відправити на роботи до Німеччини.

Я вимагаю також одночасно подбати про те, щоб, крім 4-х класних шкіл, не було жодної школи, не дозволеної мною...

Кох

Історія застерігань. - К., 1986. - С. 145-146.

34. Із директиви Райхскомісаріату України про ставлення німців до українського населення

1942 р.

<...> Хай українці думають, що ними ніколи не управляли так суворо, однак вони повинні також знати, що ніколи ще з ними не поводитись настільки ж справедливо...

Норми поставок українським населенням сільськогосподарських продуктів повинні бути виконані при всіх обставинах, незважаючи на його власне продовольче становище, у відповідності з принципом імперського маршала (Герінга. - Авт.): "Якщо і голодують в Європі, то не повинні голодувати в Німеччині". <...>

Кітська старовина. - 1995. - № 3. - С. 20.

35. Із промови Гауляйтера Коха на Зборах членів Націонал-соціалістської німецької партії в Києві про їхнє ставлення до українців

1943 р.

<...> Ясно одне, що останній німецький робітник, навіть найнезначніший, коштує в тисячу разів вище як у расовому, біологічному і політичному відношеннях, так і у ціннісному вираженні, ніж усе те, чим ми тут керуємо і володіємо. Отже, ви повинні і відповідно поводитись... Якщо я побачу когось, хто йде поруч з місцевими, то він буде виключений з партії і висланий зі східної території... Ми, націонал-соціалісти, народ-пан, нам не личить припускатись навіть думки про те, що ми можемо бути в чомусь винні, або такими, що забруднили руки...

На цій землі ми повинні лише турбуватись про те, щоб місцеве населення працювало, і ще раз працювало до останнього, що буде потрібно в боротьбі з більшовизмом...

Історія застерігань. - К., 1986. - С. 147.

36. Із звернення ватажка Українських націоналістів Мельника⁶ до членів ОУН

1942 р.

У німецьких вояках бачимо ми тих, що під проводом Адольфа Гітлера вигнали більшовиків з України: їм ми зобов'язані своєю й організованою допомогою в хрестоноснім поході проти Москви, незважаючи ні на які труднощі.

⁶Мельник Андрій /1890-1964/ - полковник Армії УНР, військовий і політичний діяч, співзорець формалістичних Стрільців, голова проводу українських Націоналістів - 1938 р. З 1947 р. - довічний голова. Ініціатор ідеї українського світового конгресу і союзу українців. З 1915 р. - жив і працював в Люксембурзі, де й похований.

Националісти і націоналістки! Великий обов'язок лежить на нас у теперішню історичну хвилину. На порозі Нового року закликаю вас: будьте готові до подальшої боротьби.

Дух Міхновського, Петлюри, Коновальця вісаує нам шлях і веде нас до остаточної перемоги. З нами Бог.

Історія застерігас... - С. 273-274.

37. Присяга членів підпільної організації "Народна гвардія", що діяла в західних областях України

Грудень 1942 р.

Я, син (донька) українського народу, присягаю, що мужньо і до останніх сил буду боротися за волю народу та за визволення моєї Радянської Батьківщини, братніх слов'янських народів з-під гітлерівського ярма.

Присягаю, що підпорядковуючись керівництву партизанським рухом західних областей України, буду безвідмовно виконувати накази та довірені мені бойові завдання, не відступаючи перед жодною небезпекою. <.>

Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941-1945: В 3 т. - К., 1985. - Т. 2. - С. 208.

38. Із довідки в ЦК КП(б)У про підпілля в тилу у німців на Україні

1942 р.

На окупованій ворогом території України було створено підпільних міських комітетів партії - 49, райкомів КП(б)У - 548, обласних комітетів партії - 20. Всього залишено комуністів у підпіллі близько 6000 чоловік.

Для встановлення зв'язку з підпільними партійними організаціями і посилення партійної роботи... послано у тил ворога - 116 чол.

<.> Крім того, були послані з різними завданнями у партизанські загони, диверсійні групи, розвідники і зв'язкові до партизанських загонів - 320 чоловік.

<.> ЦК КП(б)У послано у тил ворога чотири комсомольських працівників у якості зв'язкових з комсомольськими підпільними організаціями і готуються до відправки 16 чоловік.

Центральный державный архив громадських об'єднань України. - Ф. 1, Оп. 22, Спр. 84, Арх. 171-174.

39. Із постанов III Надзвичайного великого збору ОУН по створенню Української повстанської армії

1943 р.

Масові арешти й розстріли... відкрили Україну новими братніми могилами, які поруч козаних говоритимуть у вічність про незламне героїство великого народу.

У ці важкі роки... ОУН створила практичні передумови для того, щоб перейти в наступ і здобути остаточну перемогу...

Вісью оборони народу перед окупантським терором були дві справи: вивіз до Німеччини на каторжну роботу й грабунок хліба...

Весна 1943 р. привнесла шокітне вирівняння в переведенні політичних кампаній ОУН. При весняних спробах набору в "ясир", зустріли німці масовий спротив на Волині, Поліссі, в Галичині і в осередках та східних областях. Чигирин, Кривий Ріп, Новомосковськ висунулись на чолі опортійного та повного спротиву...

Провід ОУН на III-й Конференції в лютому 1943 р... розглянув зовнішні політичні обставини для військової дії. Після цього на теренах Полісся й Волині виступили перші збройні відділи Української Повстанської Армії (УПА). З того часу оборону українського населення Полісся й Волині взяла на себе українська військова сила. УПА крім завдань самооборони, прийняла зразу також завдання кадрової організації майбутньої Української Народної Армії.

Вістка про УПА, тобто про збройну оборону й боротьбу на теренах Полісся й Волині, різко піднесла в інших областях України бойовий дух і захоплення...

Рух УПА поширився скоро з Берестейської, Пинської, Волинської областей на Кам'янець-Подільську, Вінницьку, Житомирську й Київську області. В перших числах липня 1943 р. Виступили збройні відділи Української Народної Самооборони в Галичині (УНС). УНС зродилася з потреб оборони народу перед окупантським терором, але скоро почала формуватись у кадрові армійські частини. Таким чином

уже в липні 1943 р. 12 областей України стали на шлях збройної боротьби проти окупантів за Самостійну Соборну Українську Державу...

Косиак В. *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. - С. 618-619.

40. Із листівки УПА "За що бореться Українська Повстанча Армія (УПА)?"

1943 р.

Українська Повстанча Армія бореться за Українську Самостійну Соборну Державу. <...>

УПА бореться проти російсько-большевицьких і німецьких загартників, поки не очистить Україну від усіх "окупантів" і "визволителів", поки не збудує Української Самостійної Соборної Держави, в якій селянин, робітник і інтелігент матиме вільно, заможно і культурно жити та розвиватися.

В лавах УПА борються українські селяни, робітники та інтелігенти проти гнобителів за УССД, за національне і соціальне визволення, за новий державний порядок та новий суспільний лад:

1. а) За... індивідуальне та колективне користування землею, в залежності від волі селян.

2. а) За те, щоб велика промисловість була національно-державною власністю, а дрібна - кооперативно-громадською...

3. а) За загальний 8-годинний робочий день...

б) За справедливу оплату праці, за участь робітників у прибутках підприємства...

в) За вільну працю, вільний вибір професій, вільний вибір місця праці.

г) За свободу профспілок. <...>

5. За національно-державну організацію великої торгівлі, за громадсько-кооперативну дрібну торгівлю та за дрібну приватну торгівлю, за вільні базари.

6. За повну рівність жінки з чоловіком у всіх громадських правах і обов'язках... За державну охорону материнства. <...>

7. а) За обов'язкове середнє навчання. За піднесення освіти і культури широкої народної маси шляхом поширення мережі шкіл, видавництва, бібліотек, музеїв, кіно, театрів тощо.

б) За поширення вищого і фахового шкільництва, за невпинний ріст висококваліфікованих кадрів та фахівців на всіх ділянках життя.

в) За вільний доступ молоді до всіх вищих навчальних закладів. За забезпечення студентства стипендіями, харчами, помешканнями та навчальними приладдями.

г) За всебічний гармонійний розвиток молодого покоління - моральний, розумовий та фізичний. За вільний доступ до всіх наукових і культурних надбань людства.

8. За пошану до праці інтелігенції. <...>

9. а) За повне забезпечення всіх працюючих на старість та на випадок хвороби чи каліцтва.

б) За широке запровадження охорони народного здоров'я...

в) За особливу державну опіку над дітьми і молоддю, за поширення сітки дитячих ясел та садків, санаторій, таборів відпочинку, за охорону всієї дитячої та молоді державними закладами опіки та виховання.

10. а) За свободу думки, слова, думки, переконань, віри і світогляду. [...]

б) За вільне визнавання і виконування культів, які не суперечать громадській моралі.

в) За відокремлення церковних організацій від держави.

г) За культурні взаємини з другими народами, за право виїзду громадян за кордон для навчання, лікування та пізнавання життя і культурних надбань других народів.

11. За повне право національних меншостей плекати свою власну форму і змісту національну культуру.

12. За рівність усіх громадян України, незалежно від їх національності, в державних та громадських правах і обов'язках, за рівне право на заробіток і відпочинок.

13. За вільну українську форму і змісту культуру, за героїчну духовність, високу мораль, за громадську солідарність, дружбу та дисципліну.

Київська старовина. - 1995. - №3. - С. 23-25

41. З постанови III Великого збору Організації Українських Націоналістів

(Короткий виклад)

Вересень 1943 р.

Ми, українські націоналісти, боремось за те, щоб кожна нація жила вільним життям у своїй власній самостійній державі. Знищення національного поневолення та експлуатації нації нацією, система вільних народів у власних самостійних державах - це одинокий лад.

який дасть справедливу розв'язку національного і соціального питання у цілому світі.

Ми боремось проти імперіалістів і імперії, бо в них один папулючий народ поневолює культурно і політично та визискує економічно другі народи, тому ми проти СРСР і проти німецької " нової Європи".

Ми з усією рішучістю боремось проти всіх імперіалістичних і фашистсько-націонал-соціалістичних програм і політичних концепцій, бо вони є інструментом завойовницької політики імперіалістів. Тому ми проти російського комуністсько-більшовизму і проти німецького націонал-соціалізму.

Ми проти того, щоб один народ другі народи "визволяв", "брав під опіку", "давав охорону" і тому подібне, бо за цими лукавими словами криється гідкий зміст - поневолення, насильство, грабунок. Тому боритимось проти російсько-більшовицьких і німецьких загарбників, поки не очистимо Україну від усіх "опікунів", "визволителів", поки не здобудемо народної Української Самостійної Соборної Держави (УССД), в якій, на кінець, селянин, робітник, інтелігент справді матиме вільно, заможно і культурно жити та розвиватись та буде мати владу в своїх руках.

Ми за повне визволення українського народу з-під московсько-більшовицького та німецького ярма, за побудову УССД без панів, поміщиків, капіталістів, без більшовицьких комісарів, енкаведистів і партійних паразитів. В українській національній державі народна влада вважає народ за вихідну точку і за мету своєї діяльності. Не маючи внутрі держави поневолених країн і пригноблених народів та не переслідуючи імперіалістичних цілей у зовнішній політиці, народна влада України не втрачає часу, енергії та коштів на творення апарату насильства, поліції, тюрем, концлагерів тощо. Українська народна влада всі економічні ресурси та всю людську енергію спрямує на побудову нового державного порядку, справедливого соціального ладу, на економічну розбудову країни та культурне піднесення народу.

У рядах Української Повстанчої Армії (УПА) боряться українські селяни, робітники та інтелігенція проти гнобителів, за національне і соціальне визволення, за новий державний порядок і за новий соціальний лад в Україні.

- За знищення більшовицьких колгоспів і німецьких готгоспів. За землю для селян без викупу, за вільне господарство і вільне користування продуктами праці.

- За те, щоб велика промисловість була національно-державною власністю, а дрібна - кооперативно-громадською.

- За участь робітників в керівництві заводами, за фаховий, а не комісарсько-партійний принцип в керівництві.

- За восьмигодинний робочий день. Додаткова надурочна праця може бути тільки вільною, як і кожна праця взагалі, і робітник отримує за неї окрему підвищену плату.

- За справедливу винагороду праці, за участь робітника в прибутках підприємства. При восьмигодинному робочому дні робітник отримує таку зарплату, якої потрібно для забезпечення матеріальних і духовних потреб цілої його сім'ї. При річних підрахунках господарського стану підприємств кожний робітник отримуватиме в господарсько-кооперативних підприємствах дивіденд (належна йому доля річного прибутку), а в національно-державних - премію.

- За вільну працю, вільний вибір професії, вільний вибір місця праці.

- За свободу професію. За знищення стахановщини, соціалізму, підвищення норм та інших способів експлуатації робочої сили.

- За вільне ремесло, за добровільне організування ремісників в артілі, за право ремісника вийти з артілі та індивідуально виконувати свою працю і вільно розпоряджатись своїм заробітком.

- За національно-державну організацію великої торгівлі, за громадсько-кооперативну середню та дрібну торгівлю та за дрібну приватну торгівлю, за вільні базари.

- За повну рівність жінки з чоловіком в усіх громадських і державних правах та обов'язках, за вільний доступ жінки до всіх шкіл, до всіх професій. За першочергове право жінки на фізично легку працю, щоб жінка не шукала заробітку на праці в шахтах, рудниках та інших тяжких роботах і внаслідок цього не руйнувала свого здоров'я. За державну охорону материнства, за звільнення жінки від примусу праці. Батько сім'ї отримує таку зарплату, крім індивідуальної плати, додатково платити на утримання жінки й нелітніх дітей. Лише в таких умовах жінка матиме змогу виконувати свій важкий, почесний і відповідальний обов'язок матері, виховательки молодого покоління.

- За піднесення освіти й культури широкої народної маси шляхом розбудови шкіл, видавництва, бібліотек, музеїв, кіно, театрів тощо.

- За розбудову вищого й фахового шкільництва, за неперервний ріст висококваліфікованих кадрів фахівців для всіх ділянок життя.

- За вільний доступ молоді до всіх шкіл, за безкоштовне навчання. За забезпечення студентства стипендіями, харчами, мешканням та навчальними предметами.

- За гармонійний розвиток молодого покоління - моральний, розумовий, фізичний. За вільний доступ до всіх наукових і культурних надбань людства.

- За шану до праці інтелігенції. За створення таких матеріальних умов праці, щоб інтелігент, без турботи про завтрашній день та про

долю сім'ї, міг спокійно віддаватися культурно-творчій праці, мав потрібні умови праці над собою, постійно збагачував свої знання та підвищував свій розумово-культурний рівень.

- За повне забезпечення всіх працюючих на старість та у випадку хвороби чи каліцтва.

- За широку розбудову охорони народного здоров'я, за розбудову лікарень, санаторій, курортів та будинків відпочинку, за збільшення медично-лікарських кадрів. За право працюючих на безкоштовне користування всіма інституціями охорони здоров'я.

- За особливу опіку над дітьми і молоддю, за розбудову дитячих ясел, садків, притулків, лагерів відпочинку, санаторій та спортивних організацій. За охоплення всієї дитвори та молоді державними інституціями опіки та виховання.

- За свободу друку, слова, думки, віри і світогляду. Проти офіційного накидування суспільності світотлядних доктрин і догм.

- За вільне визнання і виконання культів, не противних громадській моралі.

- За культурні взаємини з другими народами, за право виїзду за кордон для лікування, навчання чи пізнання побуту, життя та культурних надбань других народів.

- За повне право національних меншин плекати свою власну по формі і змісту національну культуру.

- За рівність всіх громадян України, без огляду на національність, в державних та громадських правах та обов'язках, за рівне право на працю, заробіток і відпочинок.

- За вільну, українську по формі і змісту культуру, за героїчну духовність, високу мораль, за громадянську солідарність, дружбу і дисципліну.

Для здійснення своєї політично-державної програми український народ творить і розбудовує свою власну політичну і військову силу.

Політичну силу організовує, розбудовує і закріплює Організація Українських Націоналістів (ОУН). Військову силу українського народу становить в сучасний момент визвольної революційна Українська Повстанча Армія (УПА). УПА здобуде не тільки перемогу в Українській Національній Революції, але, перетворившись в регулярну Українську Народну Армію, закріпить Українську Державу і стане на охороні її кордонів перед зовнішніми ворогами.

Керуючись ідеєю нового справедливого ладу в світі та бажаючи повної перемоги над імперіалістами, веде ОУН український народ в спільному антиімперіалістичному фронті з другими народами, поневоленими чи перебуваючими під загрозою німецького й російського

чи іншого імперіалізму. Ця спільна боротьба ведеться під гаслом само-визначення всіх народів.

Українська Самостійна Соборна Держава змагатиме до постійної дружби і співпраці з самостійними державами вільних народів, змагаючи до тривалого миру.

Переможемо тільки шляхом Української Національної Революції, тільки шляхом всенародного повстання і шляхом всенародної збройної боротьби. Тому ніхто не сміє стояти осторонь, приглядатися і чекати.

Єсі на фронт боротьби за визволення. Чим швидше акційніший круг народних мас стоятиме в рядах УПА і ОУН, тим коротший час буде нашої неволі. Кожен громадянин України мусять взяти активну участь в політичній і збройній підготовці революції. Ніхто не сміє відмовитися, ніхто не сміє чекати, аж поки його попросять. Робіть самі як можете і як умієте. Поширюйте наші ідеї, лозунги, програму, літературу, допомагайте революціонерам і бійцям морально та матеріально, нещадно винищуйте імперіалістичних вислужників, бо лише знищення зрадників свого народу, дійдемо до єдності, дружності, сили. Неподібною працею всіх і кожного зокрема в підготовці Української Національної Революції прискоримо час всенародного повстання, час довгожданого звільнення і перемоги.

Наша сила - в нашій правді, в нашій прогресивній ідеї, в нашій справедливій програмі, а насамперед - в нашому свободолобивому великому народові. В нашій активності і організованості, в нашій єдності і одностайності, в нашій дисципліні і рішучій дії - запорука нашої перемоги.

Вересень 1943 р.

Провід Організації Українських Націоналістів (самостійників).

Літопис Української Повстанської Армії, Торонто. В 11т. 1976. - Т.1. - С.121-126.

42. З інформації відділу контррозвідки при штабі командуючого військами вермахту на Україні про рішення 3-го збору українських буржуазних націоналістів по створенню так званої Української Повстанської Армії (УПА)

м. Здобуєнів

15 вересня 1943 р.

Тамсно

Агент офісера III відділу контррозвідки в Житомирі повідомляє: У середині червня 1943 р. в Західній Україні відбулася третя конференція

ОУН (Організація українських націоналістів). Для участі в цій конференції були запрошені представники інших українських політичних груп. Шляхом вірогідно, що в конференції брали участь певні групи руху Мельника, групи колишніх військових прибічників УНР (Петлюра), окремі військові спеціалісти з різних українських груп, а також безпартиійні.

З ініціативи ОУН (Бандера) ще раніше відбулися наради з метою утворення всукраїнського союзу на військовий ґрунт.

З українських кіл, безпосередньо незацікавлених в ОУН, стало відомо про такі наслідки конференції:

1. Рішенням конференції були відхилені претензії ОУН на одностороннє керівництво у справах України.

2. Було створене центральне управління суто військового характеру під назвою "Верховне командування української повстанської армії (УПА)". Воно створене на основі принципів всукраїнського представництва, надпартійності і політичної незалежності від ОУН Бандери чи інших політичних груп. До верховного командування увійшли здебільшого представники ОУН Бандери і військові спеціалісти з інших груп. Тарас Бульба не підкорився УПА. Близько 200 прибічників Тараса Бульби після цього начебто відійшли від нього і приєдналися до УПА.

3. Структура ОУН зазнала докорінних змін внаслідок відмови від фашистського характеру об'єднання, що зовні виявляється в скасуванні фашистського вітанія і зміни колишньої емблеми - тризубця з мечем на тризубець без меча й всукраїнської емблеми.

Робота верховного командування УПА виявляється в посиленні організаційної і бойової діяльності націоналістичних банд в усіх областях, де встановлено вплив ОУН Бандери.

У Західній Україні організовується училище по підготовці офіцерів і унтер-офіцерів. Сформовані три основні ударні групи, які повинні наступати з Західної України в напрямку Дніпра...

Підпис

Історія держави. - С. 238-239.

43. З наказу німецького командування про повне знищення господарських споруд та народного майна при відступі

1943 р.

У випадку відступу необхідно повністю знищувати на залишеній території споруди і знамен, які в тій чи іншій мірі виявляються корисними

для ворога; житлові приміщення... машини, млини, криниці, скарди сіна і соломи.

Всі без виключення будинки спалювати; печі в будинках підірвати за допомогою ручних гранат; криниці приводити в негодність, знищуючи підйомні пристрої, також кидати в них нечистоти, падаль, гній, кізяки" бензин; скрди сіна й соломи, а також всякі інші запаси спалювати; сільськогосподарські машини і стовпи стаціонарних провідних ліній підірвати; паромі і човни затоплювати, руйнування мостів і мінування доріг покладається на саперів.

Обов'язок кожного є забезпечити, щоб залишувана ворогу територія протягом тривалого часу не могла використовуватися ним ні з будь-якою метою у військовому і сільськогосподарському відношенні.

Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941-1946. В 3 т. - К. 1985. - Т.2. - С.298.

44. Із наказу райхсфюрера СС вищому керівництву військ СС і поліції на Україні про знищення Донбасу

1943 р.

<...> Необхідно добитись того, щоб при відступі з районів України не залишалось жодної людини, жодної голови скотини, жодного центнера зерна, жодної рейки; щоб не лишились збереженими жоден будинок, жодна шахта, яка б не була виведена на довгі роки із ладу; щоб не лишилось жодної криниці, яка б не була отруєна. Противник повинен знайти дійсно тотально спалену і зруйновану країну...

Гімлер

Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941-1945. - Т.2. - С.298.

45. Із повідомлення газети "Комуніст" про роботу Інституту електрозварювання Академії наук УРСР в умовах війни

1942 р.

В липні 1941 р. уряд дбайливо евакуював наш інститут з Києва на Урал, на один із великих оборонних заводів, у виробництві якого електрозварювання відіграє велику роль.

<...> Тут всю свою діяльність ми підпорядкували потребам заводу. Розробляючи нову технологію, нові більш продуктивні методи роботи, співробітники інституту взяли активну участь у випуску бойових машин і босприспасів для фронту.

На наших очах, готуючись до широкого розгортання випуску бойових машин, завод став змінювати своє обличчя. В його цехах встановили нове устаткування. Зважаючи на величезний обсяг робіт по зварюванню, ми поставили: собі за мету - механізувати всю роботу, застосувавши автоматичне зварювання.

Потрібні для цього верстати треба було виготовляти самим. Ми організували свою електромеханічну майстерню, в якій використали евакуйовані з України верстати. На робочі місця біля верстатів стала група наукових співробітників, лаборантів та учнів. Ця майстерня відіграла значну роль у впровадженні автоматичного зварювання на двох великих танкових заводах. Майстерня виготовила для них багато апаратів швидкісного зварювання, самохідних зварювальних візів, пультів керування та ін. <...>

Різко збільшилась продуктивність праці. Замість однієї години, яку витрачав ручний зварник на зварювання заднього моста, автомат виконує ту саму роботу за 6 хв. Покращала якість і міцність швів. Впровадження автоматів дало змогу звільнити для використання на інших роботах кілька сот кваліфікованих робітників. Зменшилась на 30% витрата електродного дроту, а також витрата електроенергії.

Не обмежуючись самою тільки практичною допомогою виробництву, Інститут працював і над цілим рядом дослідних робіт, теми яких відказало нам життя, вимоги воєнного часу. Це праці з технології автозварювання, електродної справи, газового різання броні і контактного зварювання. <...>

Німецькі варвари хотіли знищити всі культурні завоювання українського народу. Окупанти прорахувались. Ми старанно зберігаємо завойоване нами в 25-річній боротьбі і самовідданій праці. Хай ми далеко від любимої України, але душою ми з нею, і ми робимо все, щоб допомогти нашій Червоній Армії розгромити і знищити німецьку гадину. В годину тяжких випробувань українські вчені разом з усім народом віддають всі сили для того, щоб наблизити день перемоги, щоб знову побачити свою землю вільною і щасливою.

Академік АН УРСР
лауреат Сталінської премії

директор Інституту електрозварювання
Академії наук УРСР

Є. О. ПАТОН

*Советская Украина в годы Великой
Отечественной войны 1941-1945. - Т.2. - С.144.*

46. Из повідомлення ТАРС про роботу колективу ківського заводу "Більшовик" евакуйованого на Урал

1943 р.

<...> Колектив великого ківського заводу "БІЛЬШОВИК" зустрів 25-у річницю Радянської України в глибокому тиді. Тут, в одній шерензі з трудящими індустріального Уралу, українці самовіддано працюють для фронту, випускаючи озброєння.

Робітники заводу "БІЛЬШОВИК" зобов'язались в декілька разів збільшити випуск бойової продукції. Своє слово вони додержали. Річний план перевиконаний, виробництво зросло в шість разів. <...>

*Советская Украина в годы Великой Отечественной
войны 1941-1945. - Т.2. - С.146.*

47. Про поновлення роботи шкіл в районах Української РСР, звільнених від фашистських окупантів

Постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 27 лютого 1943 р.

Фашистські окупанти, захопивши райони Української РСР, поставили метою ліквідувати радянську культуру, школу, онімечити наш український народ.

Фашистські окупанти зруйнували найкращі шкільні приміщення, бібліотеки, шкільні кабінети, закрили неповні середні і середні школи, залишили школи без підручників, зошитів, літератури і наочних приладів, позбавили дітей можливості набувати знання і освіти.

Щоб ліквідувати найскоріше наслідки занепаду і розгрому шкільної освіти в районах Української РСР, звільнених від фашистських окупантів, Раднарком Української РСР та Центральний Комітет КП(б)У постановляють:

1. Зобов'язати Наркома освіти УРСР тов. Бухала С. М., голів виконкомів обряд та секретарів обкомів КП(б)У негайно після звільнення районів від фашистських окупантів поновити роботу в усіх класах початкових, неповних середніх і середніх шкіл.

2. Зобов'язати голів виконкомів обряд та секретарів обкомів КП(б)У Ворошиловградської, Харківської і Сталінської областей забезпечити всі школи придатними приміщеннями і обладнанням та завести паливо.

3. Зобов'язати Наркома освіти УРСР тов. Бухала та голів виконкомів обряд укомплектувавши до 1 березня 1943 року штати Ворошиловградського, Харківського і Сталінського облвідділів народної освіти та негайно після звільнення районів укомплектувати райвідділи народної освіти.

4. Виконкомам райрад та райкомам КП(б)У разом з вчителями негайно переглянути всі шкільні підручники і поновити в них попередні тексти й оформлення.

Виконкомам обряд та обкомам КП(б)У перевірити виконання проведення цієї роботи.

Зобов'язати Наркома освіти УРСР тов. Бухала забезпечити видання навчальних планів, програм і основних підручників для I-IV класів всіх шкіл - до 1-го квітня, для V-VII класів - до 1-го червня та VIII-X класів - до 1-го вересня 1943 року.

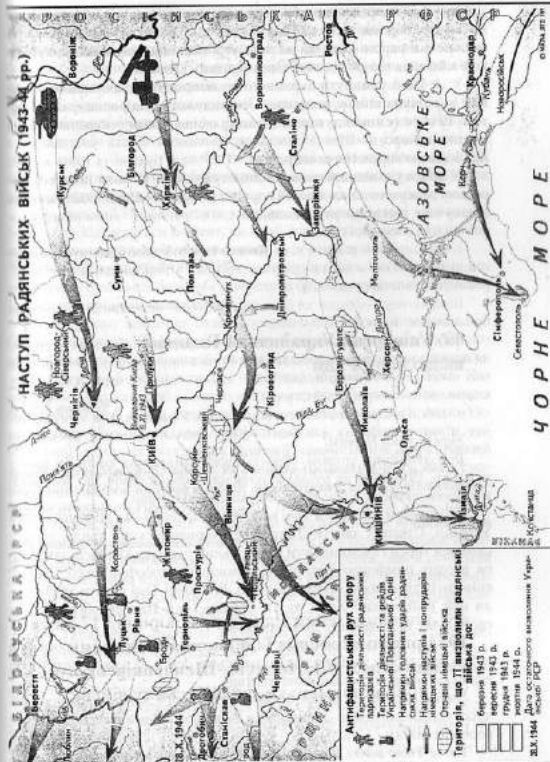
6. Зобов'язати Наркомісцевпрому (тов. Ульяновка) та Укооппромраду (тов. Філіпова) розпочати виробництво шкільних письмових приладів - ручок, пер, чорнила, олівців і т. ін.

7. Зобов'язати Наркомторгівлі УРСР (тов. Зборовського) і Укоопспілку до 15 березня завести до звільнених районів шкільні прилади (ручки, пера, чорнило та інше), зошити та своєчасно завести видані підручники.

Культурне будівництво в Українській РСР.
36. документи: У 2 Т. - Т. 2. - С. 5-6.

48. З повідомлення Радінформбюро від 17 лютого 1944 р. про оточення і знищення частинами Радянської Армії Корсунь-Шевченківського угруповання німецько-фашистських військ

Війська 2-го Українського і 1-го Українського фронтів, в результаті наступу в районі на північ від Кіровограда в західному напрямку і з

району на південь і схід від Білої Церкви в східному напрямку, прорвали на початку лютого міцно укріплену оборону німців і сміливим умілим маневром оточили велике угруповання німецько-фашистських військ на північ від лінії Звенигородка - Шпола.

<...> Щоб уникнути даремного кровопролиття і знищення оточених німецьких військ, радянське командування запропонувало 8 лютого 1944 року командуванню і всьому офіцерському складу оточених в районі Корсунь-Шевченківського німецьких військ ультиматум з пропозицією припинити опір.

У зв'язку з відхиленням ультиматуму наші війська почали генеральну атаку оточених дивізій ворога і рішучими діями стали швидко знищувати вороже угруповання.

*Киевщина в годы Великой Отечественной войны
1941-1945. Сб. док. - К., 1963. - С.559-560.*

49. Універсал Української Головної визвольної Ради

Червень 1944 р.

Український Народ!

Революційним зривом, зброєю Твоїх найкращих синів Ти здвинув у рр. 1917-1918 на руїнах тогочасних імперіалізмів, що Тебе віками поневолювали, Храм Волі - Українську Державу.

Грізні вітри розвівали Твої переможні прапори над усіма народами України. Стогін Славути-Дніпра, рев чорноморських хвиль, шелест степової тири і тасмний шум карпатських та польських лісів зливалися в одну симфонію з гомоном дзвонів Святософійського Собору, співали радісну пісню Перемоги волі. Віковичі Твої вороги зруйнували цей Твій святий Храм, та Ти, Український Народ, зберіг його в своїй душі, як священну Ідею предків.

І на протязі двох десятиріч Ти не дав собі її виврати. Ти борониш її своєю боротьбою. За Ідею волі Української Землі, за власну незалежну державу Ти приніс мільйони жертв.

Знову п'ятий рік шаліє воєнна хуртовина і лавою прокочується кризь українські землі. Здрігається Українська Земля під полчищами ворожих військ.

Не за Твою волю. Український Народ, ведуть вони цей кривавий

та жорстокий змаг, вони несуть тобі руїну, поневолення і смерть. В червні 1941 р. Ти заявив перед світом свою волю жити вільним держаним життям у відродженій Україні. На сторожі цієї волі Ти поставив - від карпатських верхів по Дон і Кавказ - збройні кадри своїх синів - українських повстанців.

Український Народ!

Гряде доба Національних Визвольних Революцій. Поневолені народи Сходу і Заходу в своїй безперервній революційній боротьбі ждуть хвилини, щоб на руїнах ворожих ім імперіалізмів побудувати вільне життя вільних народів.

Український Народ входить у вирішальну стадію своєї визвольної боротьби. Зближається момент, на який ждали сторіччями українські покоління, момент, що в ньому вирішиться наша доля.

Сучасне українське покоління може бути горде, що саме йому доведеться в героїській боротьбі завершити будову української держави і здійснити предківський заповіт.

Велетенське завдання будови української держави вимагає ще більшого завзяття, ще більшої відданості справі, а перш за все з'єднання всіх самостійних революційних сил під одним політичним проводом.

І тому, щоб об'єднати всі національно-визвольні сили Українського Народу, щоб з одного центру керувати нашою визвольною боротьбою, щоб перед зовнішнім світом репрезентувати волю Українського Народу та щоб протиставитися справам ворогів української держави розв'язати єдиний самостійний український фронт, - створюється Українська Головна Визвольна Рада, яка з сьогоднішнім днем переймає на себе керівництво визвольною боротьбою Українського Народу.

В Українській Головній Визвольній Раді зібрані всі представники активно-діючих революційно-визвольних сил сучасної України та передові одиниці з українських політичних середовищ, що в сучасний момент визнали за єдиноправильну вповні незалежну платформу визвольної боротьби Українського Народу за Українську Самостійну Соборну Державу та будуть проводити її в життя.

До Української Головної Визвольної Ради можуть входити всі справді самостійні і незалежні сили України, не залежно від їх світоглядно та політично-групового спрямування, ті, котрі готові боротися за Суверенну Українську Державу.

Українська Головна Визвольна Рада є найвищим керівним органом Українського Народу на час революційної боротьби, аж до створення уряду Української Самостійної Соборної Держави.

Ми, Українська Головна Визвольна Рада, присягаємо Тобі, Український Народі:

Наша мета - Українська Самостійна Соборна Держава на українських етнографічних землях.

Наш шлях - революційно-визвольна боротьба проти всіх заїманців і гнобителів Українського Народу.

Боротись будемо за те, щоб Ти, Український Народі, був володарем на своїй землі.

Будемо боротись за те, щоб усьому Українському Народові забезпечити участь у визначенні майбутнього державного устрою УССД та її конституції. Будемо боротись за справедливий соціальний лад без гніту і виїску, без большевиків і капіталістів, проти накинених ворогами кріпацьких систем.

На вітарі цієї боротьби кладемо свою працю і своє життя. Віримо в Твої здорові сили, Український Народі, вони є запорукою нашої перемоги.

Вітаємо боротьбу інших поневолених народів за своє визволення. З ними, зокрема з нашими сусідами, бажаємо жити в добросусідських взаєминах та працювати у спільній боротьбі при умові пошанування ними визвольних змагань Українського Народу.

Всі національні меншини, що живуть на українських землях, закликаємо включатись в українську визвольну боротьбу. Їм забезпечуємо повні громадянські права в українській державі.

Український Народі!

Ми свідомі того, що грядуща боротьба буде вимагати від Тебе ще більше закяття та героїзму, а перш за все непохитної віри в свою правду.

Віримо, що не посоромиш землі своєї!

Віримо, що будеш гідним спадкоємцем княжих дружинників і козацької слави!

Героїчна боротьба твоїх предків за Українську Державу - це для Тебе наказ.

Тому кличемо до Тебе:

Єднайся у своїй боротьбі, кринись у своїй вірі!

Слава Україні!

*Українська Головна Визвольна Рада.
Постій, в м. червні 1944 р.*

УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ГОЛОВНОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ РАДИ

Універсал проголошений Великим Збором Української Головної Визвольної Ради у червні 1944 р. під час розгортання збройної боротьби Української Повстанської Армії.

*Хрестоматія з історії держави і права України.
У 2-м т., 1997. - Т. 2. - С. 503-505.*

50. Платформа Української Головної Визвольної Ради

Листопад 1944 р.

I

1. Український національно-визвольний рух, створення Самостійної Української Держави та боротьба за її закріплення в 1917-1921 рр. поглибили національну свідомість і посилили політичну активність українських народних мас.

Упадок української держави в наслідок чужого завоювання, зумовленого недостатнім внутрішнім об'єднанням українських національних сил, полегшив чужинцям запанувати на Україні. Це панування позначилось небувалым гнітом, масовим пограбуванням українського народу, поверненням його селянства і робітництва у справжнє кріпацтво, з нещадною експлуатацією і вичищенням мільйонів мас голодом і терором. Це страшенне і криваве ліхоліття впродовж 25 років навчило українські народні маси, що піяний чужий політичний та соціальний устрій не піде їм на користь і що тільки власна національна суверенна держава є єдиною передумовою та запорукою нормального життя і розвитку нації, її культури, матеріяльного і духовного добробуту народних мас.

2. Сучасна війна між двома тотальними силами, московсько-большевицьким та німецько-гітлерівським імперіалізмом, ведеться за володіння в першу чергу українських земель, як вихідних позицій до панування у Східній Європі, а навіть у всій Європі. Обидві ці сили і це несприятливі вороги ідеї української державності. Вони стоять на позиціях тотальної, колоніальної експлуатації українських земель та їх населення. Вириваючи українському народові всі матеріяльні і господарські засоби, вони нещадно випишують провідні національні

українські сили, нищать національну культуру і національну свідомість у масах, колонізують край чужим населенням, а українське населення масово вигублюють, або вивозять за межі України.

3. Проте ця війна виснажує також наших ворогів і приводить їх до соціального та політичного розкладу. Це створює сприятливі передумови для визвольної боротьби поневолених народів та полегшить їм остаточну перемогу.

4. З уваги на це необхідно:

а) у віри сучасної тотальної війни оборонити український народ та його провідні кадри перед фізичним винищенням;

б) повести його до боротьби за своє визволення і власну суверенну державу.

Для здійснення цих завдань потрібний єдиний всеукраїнський національний фронт, організований на основі об'єднання всіх діючих національних українських сил, які змагають до української суверенної держави, і єдиний керівний центр.

Тому за ініціативою Української Повстанської Армії (УПА), що створилася в процесі збройної боротьби українського народу проти гнобителів і насильства окупантів над мирним українським населенням, організувався із представників усіх українських земель та українських політичних середовищ всеукраїнський провідний центр під назвою: Українська Головна Визвольна Рада (УГВР).

II

Цілі й завдання УГВР

1. Об'єднати і координувати дії всіх самостійницько-визвольних сил українського народу на всіх землях України та поза ними для національно-визвольної боротьби проти всіх ворогів українського народу на всіх землях України та поза ними для національно-визвольної боротьби проти всіх ворогів українського народу, зокрема проти московсько-більшовицького і німецько-гітлерівського імперіалізмів, за створення Української Самостійної Соборної Держави (УССД).

2. Визначити ідейно-програмові напрями визвольної боротьби українського народу.

3. Керувати всією національно-визвольною боротьбою українського народу аж до здобуття державної незалежності в Україні.

4. Репрезентувати, як Верховний всеукраїнський центр, сучасну політичну боротьбу українського народу в краю і закордоном.

5. Покликати до життя перший український державний уряд та скликати перше українське всенародне представництво.

III

Основні ідейно-програмові принципи

Збереження життя нації, національної єдності і культури - це перша й найвища ціль всякого здорового національного організму. Національна суверенна держава є головною запорукою збереження життя і нормального розвитку нації та добробуту її громадян. Тому українська нація в цей час повинна віддати всі свої сили на здобуття й акрипління власної держави.

Всі політично-активні чинники повинні сконсолідуватися в боротьбі за Самостійну Українську Державу, усунувши всякі суперечливі питання соціально-політичного порядку, які без здобуття власної держави не мають під собою реального ґрунту. Боротьба за національну самостійну державу може бути успішною тільки при умові, що вона буде проводитися незалежно від політичних впливів сторонніх сил.

На тій підставі УГВР визнає такі принципи своєї діяльності:

1. УГВР прагне до відбудови Української Самостійної Соборної Держави на всіх землях українського народу засобами революційної боротьби проти всіх ворогів державної самостійності українського народу, зокрема проти большевицьких і німецьких окупантів та співпраці з усіма прихильниками такої самостійності.

2. УГВР твориться на принципі повної політичної незалежності своїх прагнень від впливів сторонніх національних сил і чинників.

3. УГВР об'єднує всі провідні політичні елементи, незалежно від їх ідейного світогляду та політично-групової приналежності, що стоять на ґрунті політичної суверенності української держави та політичної незалежності українських визвольних прагнень.

4. УГВР приймає для об'єднання національно-визвольних українських сил у боротьбі за УССД таку політично-соціальну платформу:

а) забезпечення народно-демократичного способу визначення політичного устрою в Українській Державі шляхом загального на родного представництва;

б) забезпечення свободи думки, світогляду й віри;

в) забезпечення розвитку української національної культури;

г) забезпечення справедливого соціального ладу в Українській Державі без клясового визиску і гноблення;

д) забезпечення справжньої законності в Українській Державі й рівності всіх громадян перед законом;

е) забезпечення всіх громадянських прав усім національним меншостям в Україні;

ж) забезпечення для всіх громадян вільної ініціативи, регульованої вимогами і потребами цілості нації.

є) забезпечення права рівних спроможностей на суті для всіх громадян вільної ініціативи, регульованої вимогами і потребами цілості нації;

ж) забезпечення вільної форми трудового землекористування з визначенням мінімальних і максимальних розмірів для індивідуального землекористування;

з) усупільнення основних природних багатств країни: землі, лісу, води і підземних скарбів з передачею рілньих земель у постійне користування трудовим хліборобським господарствам;

и) удержавлення важкої індустрії і важкого транспорту, передача кооперативним об'єднанням легкої і харчової індустрії, право широкого вільного кооперування дрібних продуцентів;

і) забезпечення вільної торгівлі в унормованих законодавством межах;

ї) забезпечення вільного розвитку ремесла та права на творення індивідуальних ремісничих верстатів і підприємств;

й) забезпечення права на вільну працю для фізичних та умових працівників і забезпечення охорони інтересів робітництва соціальним законодавством.

5. УГВР провадитиме свою боротьбу за УССД в союзі із всіма поневоленими народами Європи й Азії, які борються за своє визволення і визнають право України на політичну незалежність.

6. УГВР змагає до порозуміння і прагне мирного співжиття з усіма сусідами України на принципі взаємного визнання права на власні держави на етнотериторіальних землях кожного народу.

ПЛАТФОРМА УКРАЇНСЬКОЇ ГОЛОВНОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ РАДИ

Платформа прийнята Великим Збором Української Головної Визвольної Ради в липні 1944р. Вперше надрукована в підпільному виданні "Ідея і чин" (1945. Ч. 8).

Хрестоматія з історії держави і права України. - Т.2. - С.506-509.

51. Із присяги вояка Української Повстанчої Армії

1944 р.

Я, воїн Української Повстанчої Армії, взявши в руки зброю, урочисто клянусь своєю честью і совістю перед Великим Народом

Українським, перед Святою Землею Українською, перед пролітою кров'ю усіх Найкращих Синів України та перед Найвищим Політичним Проводом Народу Українського:

Боротися за повне визволення всіх українських земель і українського народу від загарбників та здобути Українську Самостійну Соборну Державу. <...>

Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942-1952: Документи і матеріали. - Львів, 1991. - С. 237.

52. Зі звіту УПА

1944 р.

Дня 16 березня 1944 р. група "Л" і група "Таркуша" в кількості 30 осіб знищили 25 осіб і спалили один будинок у Солотвині.

Дня 17 березня 1944 р. група "Л" та повітова бойвка провели акцію в селі Надороже біля Толмача. Знищено 30 осіб. Будинків не спалено, лише понищено.

Дня 19 березня 1944 р. група "Л" та повітова бойвка провели акцію в селі Богородичин. Спалено 50 господарств, вбито 46 осіб.

Дня 27 березня 1944 р. група "Л" та повітова бойвка в кількості 23 осіб провели акцію в селі Зеленівка (Товмаччина).

Спалено 13 господарств, вбито 16 осіб.

Дня 28 березня 1944 р. група Сулими в кількості 30 осіб знищила 18 осіб і спалила 4 будинки на присілку Жебреч (Волосів). <...>

Історія застереж. - К., 1986. - С. 242-243.

53. Із листівок УПА

Поневолені народи Східної Європи і Азії! Зв'яжіться з УПА! Переходьте разом зі своєю зброєю на бік повстанців! Беріть участь у боротьбі проти імперіалізмів!

Народи Кавказу! Зв'яжіться з УПА! Створюйте національні загони разом з УПА! Завдяки нашим спільним зусиллям, ми викличемо загальну революцію проти імперіалістичних грабників! За незалежні держави народів Кавказу!

Вірмени! Ні російський імперіалізм, ні німецький імперіалізм не принесуть поневоленим народам свободу... Приєднуйтеся до національних загонів при УПА, об'єднуйте свої сили для боротьби за

вільну Вірменію... Тюрма народів - СРСР - буде знищена поневоленими Москвою народами. Геть гітлеровських хижаків! Геть московський імперіалізм! Хай живе незалежна Вірменія! Хай живуть незалежні держави поневолених народів Європи і Азії! Хай живе Українська держава!

Білоруський народе! Рятують тебе в Тобі самому!

Вставай на боротьбу за визволення з ярма хижачьких імперіалістів: німецьких гітлерівців і московських більшовиків. Тільки у спільному фронті всіх поневолених народів Європи і Азії проти імперіалістів вибореш краще завтра...

Відділи Української Повстанчої Армії нещадно б'ють ворогів імперіалістів: гітлерівських та сталінських посівак і їх прислужників на Україні...

Червоні партизани!

Поширюйте свій фронт боротьби. Знищуючи німецьких загарбників, поверніть свою зброю також проти кремлівських катів та їхніх агентів...

Вступайте на прогресивний шлях великого майбутнього. Єдняйтеся з народами проти всіх катів і гнобителів - за щасливе майбутнє, за новий лад вільних народів у самостійних національних державах!

Косиць В. *Україна і Німеччина у другій світовій війні*. - С. 386-387; *Молода Гвардія* - 1992. - 17 вересня.

54. Із звернення ОУН до українського юнацтва

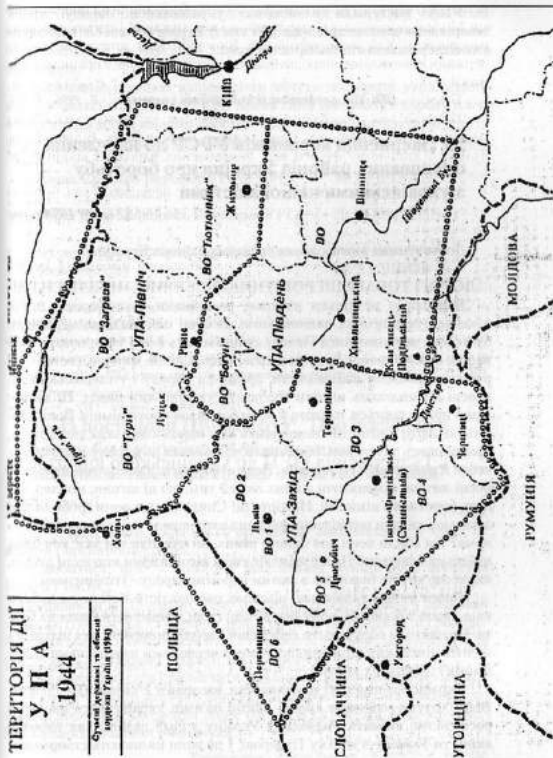
Листопад 1944 р.

*За самостійну соборну Українську державу!
Воля народам! Воля людині!*

ЧИ ЗНАЄШ ТИ?

Чи знаєш Ти, український юначе, за що бореться Українська Повстанча Армія (УПА), за що в бою віддають своє молоді життя її бійці, такі, як і Ти, українці.

Тобі цього не скаже партійно-сталінський дурисвіт чи душогуб з НКВД. Навпаки, вони залякують тебе, забрехують, знеслаблюють перед тобою борців з УПА. Вони дрижать з переляку, щоб ти не прозрів крізь ширму кремлівської брехні та не обернув свого гніву проти брехунів Сталіна.

УПА виступила в обороні українського народу проти імперіалістичних загарбників Москви й Берліну. Вона б'є кровожадних гітлерівців та сталінських поспіах...

Сергійчук В.
ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. - К., 1996. - С. 425.

55. Звернення керівників УРСР до населення окупованих районів України про боротьбу з українськими націоналістами

12 січня 1944 року.

До населення тимчасово окупованих районів України

...ДОРОГІ ТОВАРИШІ РОБІТНИКИ, СЕЛЯНИ, ІНТЕЛІГЕНТИ!

Ваш ворог не тільки німецькі розбійники. Ваш ворог - зграя німецько-українських націоналістів. Всілякі оці бандери, мельники, бульбівці, запроданіши Птлеру, допомагають йому уярмлювати наш народ, нашу Україну. Їх руки в крові наших дітей, матерів, сестер. Українсько-німецькі націоналісти, зрадники народу і гітлерівські прихвостні допомагають німцям грабувати український народ. Ці запроданці прикидаються, начебто й вони борються проти німців. Вони знають, як люто й нещадно ненавидить наш народ німецьких гнобителів. Змовившись з Птлером, вони підлабузюються до народу, вдаючи, начебто й вони проти гітлерівців. Вони створюють дженартизанські озброєні загони, заманоючи до них людей тим, що ці загони, мовляв, будуть боротися з німцями. Не вірте їм! Спитайте, що вони зробили для загальної справи визволення українського народу з-під гітлерівського ярма? Чи вбили вони хоч одного німця, чи пустили під укїс хоч один німецький ешелон? Не вірте їм! До своїх загонів вони втягнули людей, які чесно хотіли боротися з лютим ворогом народу - гітлеризмом.

Таким чином українсько-німецькі націоналісти хотіли послабити наш народ в боротьбі, роз'єднати наші сили, нацькувати брата на брата. Не дайте їм обдурювати себе і свій народ! Знищуйте цих шахраїв - агентів німецьких загарбників! Разом з червоними партизанами бийте німців і німецьких холодів!

Українсько-німецькі націоналісти насправді є спільники Птлера. Вони хочуть розірвати кровні братні зв'язки українського народу з російським, вирвати Радянську Україну з сім'ї радянських народів, викинути Україну в пельку Птлерові. І це вони називають створенням

"самостійності" для України! Будучи агентами гітлеризму, українські націоналісти хочуть перетворити Україну на колонію німецького імперіалізму, а український народ - на рабів німецьких баронів і поміщиків.

Українсько-німецькі націоналісти хочуть посварити український народ з польським. Це не виїде! Країці сини польського народу пліч-о-пліч з червоними воїнами, разом з українськими партизанами ведуть запеклу боротьбу проти спільного ворога - гітлерівської Німеччини.

Голова Президії Верховної Ради УРСР М. ГРЕЧУХА

Голова Ради Народних Комісарів УРСР Л. КОРНІЄЦЬ

Секретар Центрального Комітету Комуністичної партії (більшовиків) М. ХРУЩОВ

12 січня 1944 р., м. Київ
Копія. Машинопис.

Сергійчук В.
ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. - К., 1996. - С. 131-132.

56. Із постанови ЦК КП(б)У "Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в західних областях України"

1945 р.

<...> Викривати українсько-німецьких націоналістів у пресі як агентів і посібників німців;

- добитися, щоб у кожному населеному пункті була агентура НКДБ і НКВС;

- провести до 15 лютого 1946 р. повний облік жителів у сільській місцевості віком від 15 і старше років, родичів попередити під розписку, що особи, які ховаються, будуть вважатися учасниками банд, а до них будуть застосовані репресії, аж до арешту і виселення;

- на кожні два села призначити дільничного уповноваженого міліції;
- не пропускати жодного випадку бандпроявів без відштовідних репресій, посилити виселення сімей бандитів і куркулів, осіб, що подають будь-яку допомогу бандитам...

Хрестоматія з історії України. - К., 1993. - С. 319-320.

57. 3 Маніфесту Першого з'їзду Народних Комітетів Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною від 26 листопада 1944 р.

Спираючись на непохитливу волю всього народу, висловлену в петиціях і постановах робітників, селян, інтелігенції і духовництва всіх міст і сіл Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, Перший з'їзд Народних Комітетів всієї Закарпатської України постановляє:

1. Возз'єднати Закарпатську Україну зі своєю великою матір'ю - Радянською Україною і вийти зі складу Чехословаччини.

2. Просити Верховну Раду Української Радянської Соціалістичної Республіки і Верховну Раду Союзу Радянських Соціалістичних Республік включити Закарпатську Україну до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки.

3. Обрати Народну Раду Закарпатської України як єдину центральну владу, діючу по волі народу на території Закарпатської України.

4. Уповноважити і зобов'язати Народну Раду Закарпатської України здійснити рішення з'їзду про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною.

Прийнятий одногослосно на Першому з'їзді Народних Комітетів Закарпатської України.

Мукачеве

*Возз'єднання українського народу в єдиній
Українській Радянській державі. - С.160-162.*

58. Звернення уряду Української РСР до конференції у Сан-Франциско

26 квітня 1945 р.

В заяві уряду Української РСР, підписаній тт. Хрущовим і Мануйльським і адресованій делегатам конференції Об'єднаних націй говориться:

"Від імені уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки ми маємо честь подати таку заяву конференції Об'єднаних

націй у Сан-Франциско, скликаній з метою створення Міжнародної Організації в справі підтримання миру і безпеки.

Українська Радянська Соціалістична Республіка на підставі своєї Конституції, ухвалені 30 січня 1937 року, а також змін і поправок до Конституції, ухвалених Верховною Радою Української Радянської Соціалістичної Республіки 4 березня 1944 року, відновила право, яке раніше належало республіці і яке вона добровільно уступила СРСР у 1922 році, на встановлення безпосередніх відносин з іноземними державами, укладення угод з ними, незалежне представництво на міжнародних конференціях і в органах, створених останніми. Це також повністю відповідає Конституції СРСР і конституційним актам Верховної Ради СРСР від 1 лютого 1944 року.

Українська Радянська Соціалістична Республіка, з населенням понад 40 млн. чоловік, є однією з найбільших європейських держав. Україна, розташована на південно-західних кордонах Радянського Союзу, протягом тільки останніх 30 років була об'єктом численних іноземних вторгнень, в результаті яких український народ зазнав незліченних злигоднів. Тому Українська Республіка знаходиться в числі держав, які найбільш заінтересовані в охороні своєї безпеки від нападів агресорів.

Україна неодноразово була об'єктом кровопролитних вторгнень агресорів, які протягом віків прагнули до того, щоб захопити її територію, робочу силу, матеріальні ресурси і поневолити її народ. Всього світові відомий той вклад, який вніс український народ в справу розгрому спільного ворога Об'єднаних націй. Добре відомі стійкість і героїзм, які український народ, разом з іншими народами Радянського Союзу, проявив і проявляє в його боротьбі проти німецьких загарбників, так само як і впертість, з якою він захищав свою землю, свої великі міста - Київ, Одесу, Харків і інші міста і села України. Його партизанський рух, який підривав міць ворога і порушував його комунікації в тилу, також добре відомий. Відомі і жертви, яких зазнав український народ в його боротьбі проти спільного ворога. Дозить сказати, що під час свого останнього вторгнення на територію України німецькі ордни заповняли шкоди українському народові, яка обчислюється в кілька мільярдів доларів, знищили кілька мільйонів мирних громадян і загнали у німецьке рабство понад три мільйони чоловік.

Природно, що український народ, який зазнав таких великих жертв у цій війні і віддав усі свої матеріальні ресурси для справи розгрому ворога, український народ, солдати якого становлять найменше одну п'яту Збройних Сил Радянського Союзу, життєво зацікавлений у тому, щоб його зусилля і зусилля всіх народів Радянського Союзу,

а також інших народів, що борються з спільним ворогом, закінчилися тривалим миром і привели після перемоги закінчення війни до створення умов, які гарантуватимуть український народ і інші миролюбні нації від нових випробувань війни.

Уряд Української Радянської Соціалістичної Республіки впевнений в тому, що Україна, яка відіграла помітну роль у розгромі ворога, а її великими людськими силами і матеріальними ресурсами, було спроможна внести великий вклад в справу зміцнення миру і підтримання загальної безпеки.

На підставі вищезазначених міркувань Уряд Української Радянської Соціалістичної Республіки, керований бажанням сприяти встановленню гарантій миру і безпеки після війни як для власного народу, так і для інших народів, вирішив звернутися до Конференції Об'єднаних націй з заявою, повідомляючи про своє бажання приєднатися до загальної Організації Безпеки як одна з держав-засновників, а також взяти участь в конференції Об'єднаних націй у Сан-Франциско*.

*Українська РСР на міжнародній арені.
36. док. і матеріалів 1944-1961 рр. 1963. - С. 76-78.*

59. Із Декларації проводу Організації українських націоналістів /С. Бандери/ з приводу закінчення Другої світової війни

Травень 1945 р.

НАШІ ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНІ ОСНОВИ

У вогні нашої (ОУН) шістнадцятирічної визвольної-революційної боротьби оформилися й утвердилися, зокрема в другій світовій війні, цінності, що для українського народу стали єдино незалежними правдами.

Основні з них це:

1. Ідея української самостійної соборної держави...
2. Українська нація, що є вихідною всіх цінностей і кінцевою всіх змагань. Всі намагання поставити український народ у підрядне становище щодо таких понять як класа, раса чи союз народів, у наслідку ведуть до імпералістичного поневолення.
3. Незалежна політика і орієнтація на власні сили. <...>
4. Революційна стратегія й тактика визвольної боротьби, що єдина дотепер виправдала себе в українській дійсності. Всі намагання українських партійних чинників легально-опортуністичним шляхом реалізувати визвольну концепцію покінчилися повною невдачею.

5. Спільний фронт поневолених народів проти російсько-більшевицького імпералізму як єдино реальний міжнародний чинник і союзник у визвольній боротьбі українського народу.

ОУН світлі постанки Великих Зборів, Конференції на тихих документах з боротьби 1929-1955 рр. Збірник док. - Берлін-Мюнхен, 1956. - С. 121-123.

60. Із звернення головного командира УПА Т. Чуприки (Р. Шухевича) до бійців і командирів у зв'язку із закінченням Другої світової війни

Бійці й командири Української повстанської армії

Гітлерівська Німеччина остаточно розгромлена й розбита. Не боїться більше українському народові ні винищення у газових камерах, ні масових розстрілів цілих десятків сіл озвірілими гестапівцями. Не буде вже німецьбити по лицю свободолюбного українського селянина, ні відбирати його землі, щоб повернути його в раба німецького пана. Не платиме тисячі і десятків тисяч робітників і селян у новітній "ясир" - в Німеччину. Не ждатиме українській інтелігент на свою чергу, коли його фізично знищать, бо він міг би в прийдешньому бути постійною загрозою для окупантів. Західний варвар не буде вже панувати на українській землі. Великий вклад у перемогу над Німеччиною внесли й ви, українські повстанці. Ви не допускати, щоб німець вільно господарив на українській землі й шпівні її використовував для своїх загарбницьких цілей. <...>

У боротьбі з Німеччиною наша Українська Повстанська Армія zorganizувалася і розійшла першу бойову школу. Та з розвалом Німеччини вернувся і прогосподарився на Україні ще гірший окупант - Росія. Від віків поневолюючи Україну, вона не зрештитує з неї ніколи,

Роман Шухевич

* Шухевич Роман (псевдонім Тарас Чуприка, Тур. 1907 - 1950) - військовий діяч, член УВО-ОУН з 1925. В'язень польських тюрем і концлагеру (1934-1937). Після розгрому ОУН приєднався до проводу ОУН-Б. У 1941 р. - командир батальйону "Нахтигаль". Взяв активну участь у підготовці 3-го Надвечірнього Збору ОУН. З 1943 р. головний командир УПА. Керував партизанською боротьбою УПА проти радянського режиму. Загинув у бою під Львовом.

незалежно, чи в неї царський режим, чи "найдемократичіша в світі республіка". І саме ця "соціалістична республіка" вирішила остаточно покласти край українським самостійницьким змаганням. Скувавши весь народ у нову соціальну систему державного капіталізму, пануюча класка створила жадливі економічні умовини, щоб перемінити свободолобну людину в вічно голодну тварину, що ні про що інше не вміє думати, як про їжу. Звірили культуру "по формі національну, а по змісті соціалістичну", радівала руками українських залюканих рабів-тичун, бажанів, вишень, возняків - насильно прищиплює Україні російську культуру. Для більшого обдурення українських мас створює в Україні ще й комісаріати оборони й закордонних справ, які не мають ніяких прав, хіба тільки вихвалювати Сталіна. Невиданий в історії людства терор, провокації мають остаточно перетопити в російським горнилі український народ, що має назавжди забути, що він був самостійним, і погодитися бути вічним наймитом "старшого брата" - новітньої великої Росії. Для свободолобних мас ця "найдемократичіша республіка" (злаштує) сибірську тайгу, Соловецькі острови, масові розстріли, палення сіл, ятучні голоди та інші "новітні" "виховні" засоби.

Та український народ і тепер не скапітулював перед наступаючим ворогом. В 1943 р. вам, українські повстанці, передав він зброю в руки з наказом до останнього боронити ідею української самостійності. З неперевершеною стійкістю і героїзмом, з небаченою до цього часу вірою і запалом виконусте ви вже більше як два роки цей наказ нації. Ні голод, ні інші нестатки, ні терор відносно ваших родин не захитали вашого завзяття, вашої віри в перемогу. Ще завзятіша, ще успішніша боротьба є вашою відповіддю на всі підступні "звернення уряду УРСР". Ви добре пам'ятаєте, що так само старалася розкласти Росія воїнів Мазени, так само "дарувала" провини українським повстанським загонам у 1920-1943 рр. Всіх, що далися обманути, "нагороджено" каторжними роботами чи розстрілами, як тільки вони перестали бути потрібними Росії. Коли ви зараз вступили на шлях боротьби зі сталінським режимом, то не те, щоб перед ним капітулювати, бо з ворогом, що загрожує існуванню нації, треба боротися на життя і смерть. Я впевнений, що зброю, яку одержали ви з рук нації, не посоромите і прийдешнім поколінням передасте своє ім'я, вкрите безсмертною славою...

З незламною вірою вперед, до перемоги!
Хай живе Українська самостійна соборна держава!

Вічна хвала тим, що полягли в боротьбі з наїзником!
Слава Україні!
Травень 1945 р.
Тарас Чупринка
Гол. ком. УПА

Український історичний журнал. - 1995. - №3. - С.116-117.

61. Звернення ОУН до українців

Без дати

**Воля народам! Воля людині!
УКРАЇНЦІ!**

Щойно кілька день, як берлінський кат перестав шалити на деяких наших землях. За ним приповзла московська гадука і ще більше почала своїм ядом тротити наше населення та те, що для нас рідне.

Що приніс нам поворотний московський імперіалізм? Ви його бачили ще в 40 році, а сьогодні те рило ще більше.

Ми побачили те, в що не вірили: вбивство своїх людей, які боронили свого народу, своїх людей, свою рідну землю. Побачили ми факти насильства наших жінок (Жмудче, Сельце, Мельниці). Побачили ми факти нарварську московську культуру. Побачили ми грабжк мирного населення. Побачили, що московські кати вміють палити наші села, як факти Рожиського р-ну.

Український народе! Московські сатрапи не тільки хочуть знищити нашу культуру та те, що ми зробили та запрошували потом і кров'ю. Вони хочуть знищити нас якo нарід. Московські сатрапи проголосили якусь мобілізацію, це арешти під маскою мобілізації.

Український народе! Послухай свого проводу. Ніхто, ані одна душа, не йди на мобілізацію. Вони поженуть та голодну смерть, вони кинуть туди, де смерть неминуча. Йдіть туди, куди кличе вас свій нарід, своя нація. Ми з своєї землі ані кроку. Не йдем помагати обирати своїх людей. Ми на своїй землі родились, на ній і за неї мусимо вмерти.

Український народе! Поповної ряди Української Повстанської Армії, бо час розплати з ворогом надовго.

Геть з московським імперіалізмом!
Хай живе революція поневолених народів!
Слава Україні!
Слава Героям!

Копія. Машинопіс.

*Сергіійчук В. ОУН-УПА в роки війни.
Нові документи і матеріали. - К., 1996. - С.446.*

62. Про репресивні заходи радянських органів в західноукраїнських землях (1944-45 рр.)

...В 12-ти районах Львівської області в часі від 1.VII.44 - 17.VII. 45 р. більшовицькі злочинці :

вбили	- 1817 чол., в тому числі 120 стариків, 99 жінок, 68 малих дітей;
арештували	- 3479 чол.;
заслали на Сибір	- 2123 чол., в тому числі 624 чол., переважно стариків, 898 жінок, 601 дитину;
вивезли на примусові роботи в Довбас	- 649 чол.;
спалили	- 2706 господарств;
зруйнували	- 40 церков;
знищили	- 136 бібліотек...

Мірчук П. *Українська Повстанська Армія*. - С. 347-351.

63. Людські і матеріальні втрати України у роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.)⁸

За роки війни на території УРСР німецько-фашистськими загарбниками було знищено і замучено 4,5 млн. чол. радянських громадян, у тому числі 3, 178 млн. чол. мирних жителів, 1, 318 млн. чол. військовополонених, 2,2 млн. чол. вивезено у німецьке рабство, чимало яких там загинуло на тяжких роботах і не повернулося на Батьківщину.

У матеріальному плані фашисти зі своїми союзниками зруйнували і спалили 715 міст, понад 28 тис. сіл, 2 млн. будівель, 16, 2 тис. промислових підприємств, 28 тис. колгоспів, 875 радгоспів, 1,3 тис. МТС, 200 тис. споруд промислово-виробничого призначення, 30 тис. км. залізничних колій. Знищили і пограбували всі ВУЗи, театри і музеї України. Вивезли до Німеччини понад 11 млн. голів великої рогатої худоби, коней, масу свиней, овець і т.п. Залишили без житла 10 млн. чол. Загальні матеріальні збитки, напесені загарбниками народному господарству УРСР у цінах на 1941 р. становили 1, 3 трильйона крб., що було у п'ять разів більше суми, витраченої Україною на нове будівництво за увесь міжвоєнний період, тобто з 1920 по 1941 рік.

⁸Див.: Гуцук Т. *Україна. Перша половина XX століття: Нарис політичної історії*. - К., 1993. - С. 252-253; Косик В. *Україна і Німеччина у другій світовій війні*. - С. 625-626; Рибалка І.К., Довгопол В.М. *Історія Української РСР*. - К. - Ч.2.- С.414; *Історія Україн. / За ред. В.А. Смальюк*. - К.,1997. - С.326.

64. Про втрати населення України з тасного статистичного збірника ЦСУ України

Області	На 1.VII.1941 (у тис.)	На 1.V.1944 (у тис.)	Після визволення залишилося населення в % до 1941
Місто Київ	899,4	318,0	35,4
Київська	2.319, 4	1.845,7	65,5
Чернігівська	1.788,9	1.227,0	68,6
Сумська	1.720,0	1.184,0	68,8
Полтавська	2.227,6	1.546,1	69,4
Харківська	2.643,1	1.668,3	59,1
Ворошиловградська	2.041,3	1.094,3	53,6
Сталінська	3.388,5	1.803,9	53,2
Дніпропетровська	2.344,6	1.417,1	60,4
Запорізька	1.450,0	926,6	63,9
Житомирська	1.736,2	1.105,1	68,7
Кам'янець-Подільська	1.786,0	1.282,1	69,0
Вінницька	2.406,0	1.666,5	69,3
Кіровоградська	1.193,3	811,4	68,0
Одеська	1.832,5	1.102,5	58,6
Миколаївська	766,2	519,8	67,8
Херсонська	780,8	502,8	64,4
Волницька (по 6 районах)	240,5	147,9	61,5
Рівненська (по 27 районах)	1.103,2	759,6	68,9
Чернівецька	879,7	555,0	63,1
Станіславська (по 16 районах)	691,9	465,0	67,2
Тернопільська (по 29 районах і 2 містах)	1.327,1	818,0	61,6
УСЬОГО	36085,9	22611,2	62,7

ЦДАГО. - Ф.1, Оп.30, Спр.102, Арх.2.

65. Про людські втрати під час Другої світової війни

СРСР втратив 17-18 млн. людей (за офіційними даними 27 млн.). Без України людські втрати СРСР становлять приблизно 9-12 млн.

Що стосується національних республік, то офіційні цифри виказують лише втрати серед шовільного населення та військовополонених: Україна 5 515000, Білорусь 2 198000, Росія 1 781000, Литва 666000, Латвія 644000, Естонія 125000, Молдавія 640000. Враховуючи, що Росія втратила від 3 до 4 мільйонів солдатів на фронтах, загальне число російських втрат було 6 5-6 мільйонів. Ця цифра менша, ніж цифра втрат України.

Косиш В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. - С. 626.

66. Втрати населення країн світу внаслідок Другої світової війни

Країна	Число загиблих (тис. осіб.)			% втрат щодо всього населення
	військових	цивільних	усього	
Україна	2500	4500	7000	16,7
Німеччина	4500	4000	8500	10,5
Польща	123	4877	5000	19,6
Японія	2000	350	2350	3,4
Югославія	300	1400	1700	10,6
Франція	250	350	600	1,5
Італія	400	100	500	1,1
Румунія	300	200	500	3,7
Греція	100	350	450	6,2
Угорщина	136	294	430	4,6
Австрія	270	104	374	5,6
Великобританія	290	60	350	0,7
Чехо-Словаччина	46	294	340	3,0
США	300	-	300	0,2
Голландія	12	198	210	2,4
Фінляндія	84	16	100	2,7
Бельгія	13	75	88	1,1
Канада	42	-	42	0,4

Болгарія	25	10	35	0,3
Австралія	35	-	35	0,5

Гучак Т.
Україна. Перша половина XX століття: Нарис політичної історії.
К., 1997. - С.252-253.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Як націоналістична газета "Українське слово" (Париж) сформулювала мету війни для українців?
2. Проаналізуйте підсумки радянсько-німецьких договорів 23 серпня та 28 вересня 1939 р. у контексті вирішення українського питання.
3. Яку політичну і правову оцінку радянсько-німецького договору про ненапад (1939 р.) дав з'їзд народних депутатів СРСР 1989 р.
4. Охарактеризуйте позицію українського уряду в екзилі (вигнанні) щодо початку Другої світової війни.
5. Дайте аналіз програмних цілей і методів діяльності ОУН під проводом С. Бандери.
6. Визначте суть і значення акту про відновлення Української Держави.
7. Проаналізуйте зміст звернення громадськості Львова до українців щодо розбудови Української Самостійної Держави.
8. Якою була відповідь ОУН - Бандери на вимогу німців відкликати проголошення української державності 30 червня 1941 р.?
9. Зазначте головні програмні завдання ОУН під проводом С. Бандери.
10. Визначте і проаналізуйте основну геополітичну мету фашистської Німеччини у війні проти СРСР.
11. Які наміри були у німецького командування щодо України та українців за планом "Ост" і "Варбаросса"?
12. Охарактеризуйте суть нового порядку, встановленого нацистами в Україні.
13. Яким чином німецьке командування пояснювало різницю у політиці і діях атакажів ОУН А. Мельника і С. Бандери? Чому з першим нацисти співпрацювали, а з другим вели запеклу боротьбу?
14. Визначте головні моменти в зверненні Президії Верховної Ради, Ради Народних комісарів Української РСР і ЦК КП(б)У "До українського народу".
15. Як українська інтелігенція вела боротьбу з німецько-фашистськими загарбниками?
16. Охарактеризуйте масовий антифашистський рух опору в Україні.
17. Коли і з якою метою створилася Українська Повстанська Армія?
18. На конкретних фактах доведіть усю трагічність планування фашистів в Україні.
19. Дайте оцінку трудовому героїзму українських робітників та інтелігенції у тилку в роки війни.
20. Проаналізуйте підкування радянської влади про народну освіту в районах Української РСР звільнених від фашистських окупантів.
21. Яке місце у визволенні України від німецьких окупантів поідеє Корсунь-Шевченківська операція? У чому суть улюбленому радянському командуванню німецькому?
22. Визначте мету і завдання Української Політної Ради.
23. Чому ОУН-УПА одночасно вели боротьбу з німецькими і російськими імперіалізмами?

24. Проаналізуйте зміст директивних документів радянської влади щодо боротьби з українськими націоналістами.

25. У чому історичне значення воз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною?

26. Охарактеризуйте міжнародну політику Української РСР наприкінці Другої світової війни.

27. Чому політичне керівництво ОУН і командування УПА після розгрому фашистської Німеччини закликали українців продовжувати боротьбу? Проти кого і з якою метою?

28. Проаналізуйте причини і наслідки репресивних заходів радянських органів у західноукраїнських землях.

29. Використовуючи карти, простежте, які територіальні зміни відбувалися на Україні в роки Другої світової війни. Де і коли на її території були проведені важливі військові операції? Як відбувалося визволення України від німецько-фашистських окупантів?

30. Яких втрат зазнала Україна в Другій світової війни?

Розділ 13.

УКРАЇНА У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД ТА У 50-80-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Після закінчення Великої Вітчизняної війни Україна потрапила у тяжке становище. На фронтах і окупованій фашистами території загинуло близько 18 % населення республіки. По Україні дічі прокотилися потужний вал війни, спочатку на схід, а потім на захід. Внаслідок спустошливих дій республіка втратила майже 70 % промислового й сільськогосподарського потенціалу.

Нестабільним залишилося також політичне становище у західних областях УРСР. Тут проти радянської влади продовжувало вести збройну боротьбу ОУН-УПА.

У такому напруженому і тяжкому соціально-політичному становищі розпочав народ України будувати мирне життя і відроджувати народне господарство.

Відзначаючи історію повосинного періоду, а саме питання, пов'язані з відбудовою економіки, причини голоду 1946-1947 рр., боротьбу радянських органів влади з ОУН-УПА у західних областях України, стан культурного розвитку республіки та вплив на цей процес сталінської тоталітарної системи, релігійне питання, діяльність УРСР на міжнародній арені - вчителям і учням, студентам і читачам слід використати документи [1-27, 29-32.]

Завдяки героїчній праці народу України та значній допомозі з боку інших республік Союзу РСР, промисловість УРСР наприкінці 1950 р. була практично відновлена і республіка досягла довоєнного рівня виробництва. До рівня 1940 р. наблизилось й виробництво сільськогосподарської продукції. Це знайшло відображення у 28 документах.

Після смерті Й.В. Сталіна (березень 1953 р.) під керівництвом М.С. Хрущова розпочалася боротьба з тяжкими наслідками культури особи Сталіна. Поряд з цим М.С. Хрущов здійснив ряд перетворень у

напрямку демократизації суспільно-політичного, економічного і культурного життя держави [33-42].

Але з приходом до влади Л.І. Брежнєва (жовтень 1964 р.) розпочався поступовий процес реанімації сталінської моделі побудови соціалізму і управління державою з посиленням командно-адміністративної системи, заідеологізованим партійним керівництвом усіма сферами суспільного і духовного життя народів СРСР. Як наслідок цього процесу з середини 60-х років стало зародження дисидентського руху, який поставив за мету добиватися демократизації суспільного життя, боротися проти порушення прав людини, побудову суверенної, правової демократичної України [43-46].

Аналізуючи суспільно-політичний розвиток і стан культурного життя УРСР у 60-80-х роках, слід використати документи 47-58.

Вивчаючи другу половину 80-х років необхідно звернути увагу на те, що розпочав М.С. Горбачовим (Генеральний Секретар ЦК КПРС, Президент СРСР) курс на перебудову, демократизацію й оновлення радянського суспільства (січний Пленум ЦК КПРС, 1987 р.) із-за своєї аморфності й невизначеності потерпів невдачу і не дав бажаних економічних результатів. Внаслідок цього значно погіршилося матеріальне становище населення, навіть у порівнянні з попереднім періодом. Окрім цього, катастрофічно зростає суцільність, розпочалися у ряді регіонів і республік СРСР збройні сутички на міжрегіональній і релігійній основі, які призвели до численних жертв. М.С. Горбачовим були допущені й серйозні прорахунки у міжнародній політиці, які проявилися у ряді важливих політичних і економічних поступках з боку СРСР розвиненим капіталістичним країнам. Усе це понизило авторитет і вплив Радянського Союзу у світі, посилило кризу всього радянського суспільства і Союзу РСР, як цілісної держави.

Прагнучи зупинити цей процес, група високопоставлених діячів СРСР у серпні 1991 р. утворила Державний комітет по надзвичайному стані (ДКНС СРСР) з метою усунення М.С. Горбачова від влади, припинення економічної кризи та розпаду СРСР.

Але Б.М. Єльцин (Президент Росії) спільно з М.С. Горбачовим заарештували членів ДКНС СРСР. Проте ці дії не сконсолідували республіки навколо М.С. Горбачова і Б.М. Єльцина, а навпаки, поглибили їх розкол, спільну кризу, розпад Союзу РСР, проголошення незалежності союзними республіками у тому числі й Україною [59-74].

У серпневі дні було також заборонено діяльність КПРС, її керівну роль у суспільстві, викримуючи Компартії підтримку "... державного перевороту в СРСР". КПРС у цей час, незважаючи на ряд юридичних

обмежень її керівної ролі у політичній системі СРСР, затвердженої раніше у Конституції, залишалася вагомим політичним силою соціалістичного шляху розвитку Союзу РСР збереження його, як єдиної, цілісної багатонаціональної держави. Внаслідок заборони діяльності КПРС припинили свої функції первинні партійні організації, райкоми, обкоми, ЦК КПРС республік. Щодо більшості високопоставлених партійних діячів КПРС, які також брали участь у проведенні або прийнятті цього рішення по республіках СРСР, у тому числі і в Україні, то вони здебільшого обійняли високі державні посади і багато з них перейшли на антирадянські, антикомуністичні позиції.

Пропонована карта та картосхема [75,76] допоможуть читачам ознайомитися з процесом формування території УРСР у 1917-1954 рр., покажуть розселення українців по країнах світу.

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ

1. Договір між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Чехословацькою республікою про Закарпатську Україну (29 червня 1945 р.).
2. Договір між СРСР і Польською Республікою про радянсько-польський кордон (16 серпня 1945 р.).
3. Додаток до радянсько-польського договору про кордон між двома державами, укладеного 16 серпня 1945 р., та про операцію "Вісла".
4. Про вступ УРСР в Організацію Об'єднаних Націй (22 серпня 1945 р.).
5. Указ Президії Верховної Ради СРСР "Про скасування Державного Комітету Оборони" (4 вересня 1945 р.).
6. Указ Президії Верховної Ради СРСР про утворення Закарпатської області у складі Української РСР (22 січня 1946 р.).
7. Звернення Собору до духовенства і віруючих Греко-Католицької Церкви в західних областях України.
8. Звіт Соборної митрарської комісії.
9. Постанова Собору Греко-Католицької Української Церкви.
10. Втілення промова євхархія всієї України високопреосвященного Іоанна митрополита Київського і Галицького.
11. Довідка про результати боротьби з бандитизмом на території західних областей Української РСР за період з лютого 1944 р. по травень 1946 р.
12. Довідка про кількість вилученої у бандитів зброї на території західних областей Української РСР (травень 1946 р.).
13. Довідка про оперативне становище у західних областях Української РСР (травень 1946 р.).
14. Старта колгоспників с. Поневелки Пшанського району Вінницької області голови Ради Міністрів УРСР М.С. Хрушова на вестерній умови праці та голод (червень 1946 р.).
15. Довідка про діяльність оунівського підпілля на території західних областей УРСР (за даними на серпень 1946 р.).
16. З інформації стількоствіддлу ЦК КП(б)У (серпень 1946 р.).

17. Вирок Міжнародного Військового Трибуналу винесений фашистським алічництвом на Нюрнберзькому процесі (1 жовтня 1946 р.).
18. З постанови ЦК КП(б)У про репертуар драматичних і оперних театрів УРСР і заходи щодо поліпшення.
19. Із наказу міністра внутрішніх справ УРСР про амністію членів ОУН-УПА (листопад 1946 р.).
20. Інформація Великобілозірського району партії Запорізькому обкому КП(б)У про напружене пропольове становище у районі у зв'язку з посухою 1946 р. та факти посягання трудівців у колгоспах району і випадки виснаження сімей (січень 1947 р.).
21. Довідка МВС УРСР про захворювання населення УРСР на дистрофію та смертність від неї станом на 20 червня 1947 р. ...
22. З доповідної записки прокуратури УРСР т. Кагановичу про роботу по підготовці і проведенню збирання провадо і загальній сільськогосподарських продуктів.
23. До обрання УРСР членом Ради Безпеки ООН (листопад 1947 р.).
24. З інформаційного звіту Уповноваженого Ради у справах реалітичних культур при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР (лютий 1948 р.).
25. Із довідки МВС УРСР про виселення контингенту населення із Західної України у 1944-1948 рр. (листопад 1948 р.).
26. Доповідна записка М.С. Хрущова в ЦК ВКП(б) Й.В. Сталіну про завершення возз'єднання унітської церкви з православною у західній і Закарпатській областях Української РСР (жовтень 1949 р.).
27. Стан Переховної справи у західних областях України і Закарпатті після ліквідації унії (жовтень 1949 р.).
28. Про підсумки відбудови народного господарства УРСР у повенну в'їтричку (1951 р.).
29. Закон СРСР "Про захист миру" (12 березня 1951 р.).
30. Із завдання МДВ УРСР по ліквідації злочинів груп ОУН-УПА у західних областях України (серпень 1951 р.).
31. Про збройну боротьбу ОУН-УПА у західних областях України у 1947-1952 рр.
32. Із резолюції XVII з'їзду КП(б)У (вересень 1952 р.).
33. Указ Президії Верховної Ради СРСР про ліквідацію Особливої наради при Міністерстві внутрішніх справ СРСР (1 вересня 1953 р.).
34. Указ Президії Верховної Ради СРСР про включення Кримської області до складу УРСР (19 лютого 1954 р.).
35. До вступу УРСР в ЮНЕСКО (травень 1954 р.).
36. З постанови ЦК КПРС про подолання культу особи та його наслідків (червень 1956 р.).
37. Закон СРСР "Про державні пенсії" (14 липня 1956 р.).
38. Закон СРСР "Про подальше удосконалення управління промисловістю і будівництвом" (10 травня 1957 р.).
39. Про антипартизанську групу Маленкова Г.М., Кагановича Л.М., Молотова В.М. (22-29 червня 1957 р.).
40. Про подальший розвиток колгоспного ладу і реорганізації машино-тракторних станцій.
41. Закон СРСР "Про бюджетні права Союзу РСР і союзних республік" (30 жовтня 1959 р.).
42. Із програми КПРС про розгорнуте комуністичне будівництво, розвитку національних відносин та культури в СРСР (жовтень 1961 р.).
43. Закон СРСР "Про зміну системи органів управління промисловістю і перетворення деяких інших органів державного управління" (2 жовтня 1965 р.).
44. Із протесту проти репресій у 1965-1966 рр.
45. Із декларації Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінкських угод (9 листопада 1976 р.).
46. Із Конституції СРСР про побудову розвинутого соціалістичного суспільства.
47. Темпи росту продуктивності праці по галузях промисловості за 1960-1989 рр.
48. Виробництво основних видів продукції горної металургії 1970-1989 рр. Статистика 1989 р.
49. Парк тракторів і зернозбиральних комбайнів у сільському господарстві 1940-1985 рр.
50. Кількість спеціалістів з вищою та середньою спеціальною освітою, зайнятих у сільському господарстві у 1970-1989 рр.
51. Валовий збір сільськогосподарських культур 1940-1985 рр. всіх категорій господарств.
52. Кількість студентів та учнів вищих та середніх спеціальних навчальних закладів у 1960-1989 рр.
53. Введення в дію загальноосвітніх шкіл у 1970-1989 рр.
54. Введення в дію дошкільних закладів у 1976-1989 рр.
55. Театри і музеї у 1960-1989 рр.
56. Кількість абулованих квартир та їх загальна (жорнісна) площа у 1951-1989 рр.
57. Основні показники розвитку охорони здоров'я у 1960-1988 рр.
58. Споживання продуктів харчування у 1960-1989 рр.
59. Із закону Української Радянської Соціалістичної Республіки "Про мови в Українській РСР".
60. Декларація про державний суверенітет України.
61. Закон Української РСР "Про економічну самостійність Української РСР" (3 серпня 1990 р.).
62. Указ Президента СРСР про повolenня прав усіх жертв політичних репресій 20-50 років (13 серпня 1990 р.).
63. Із постанови Верховної Ради УРСР про розгляд вимог студентів, які проводять голодування у м. Києві (з 2 жовтня 1990 р.).
64. Закон України "Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні" (17 квітня 1991 р.).
65. Зоря радянського керівництва (18 серпня 1991 р.).
66. Звернення до радянського народу Державного комітету з надзвичайного стану в СРСР (18 серпня 1991 р.).
67. Заява Президії Верховної Ради Української РСР.
68. Поєтанова Політбюро ЦК Компартії України у зв'язку із сиробом антидержавного перевороту (21 серпня 1991 р.).
69. Указ Президента СРСР про скасування антиконституційних актів організаторів державного перевороту (22 серпня 1991 р.).
70. Постанова Верховної Ради Української РСР "Про проголошення незалежності України" (24 серпня 1991 р.).
71. Указ Президії Верховної Ради України про заборону діяльності Компартії України (30 серпня 1991 р.).
72. Декларація про національність України (1 листопада 1991 р.).
73. Заяви глав держав Республік Білорусь, РРФСР, України (8 грудня 1991 р.).
74. Угода про створення Співдружності Незалежних Держав (8 грудня 1991 р.).
75. Карта. Формування території УРСР 1917-1945 рр.
76. Картошка. Напрямок української еміграції.

1. Договір між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Чехословацькою Республікою про Закарпатську Україну

29 червня 1945 р.

Стаття I

Закарпатська Україна (що носить, згідно з Чехословацькою Конституцією, назву Підкарпатська Русь), яка на підставі Договору від 10 вересня 1919 р., укладено в Сен-Жармен ан Ле, увійшла як автономна одиниця в межі Чехословацької Республіки, воз'єднується в згоді з бажанням, проявленим населенням Закарпатської України, і на підставі дружньої угоди обох Високих Договірних Сторін, зі своєю споконвічною батьківщиною - Україною, і включиться до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки. Кордони між Словачею і Закарпатською Україною, які існували до дня 29 вересня 1938 року, стають з внесеними змінами, корарнами між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Чехословацькою Республікою згідно з картою, що додається.

Стаття II

Цей договір підлягає затвердженню Президії Верховної Ради СРСР і Чехословацьких Національних Зборів ...

За уповноваженням
Президії Верховної Ради
Союзу Радянських
Соціалістичних Республік
За уповноваженням
Президента Чехословацької
Республіки

В. Молотов

Зл. Фірлінгер,
В. Клементіс

29 червня 1945 р.

Визнання українського народу в єдиній українській радянській державі (1939-1949 рр.): Зб. документів і матеріалів. К., 1949 - С. 169-170.

2. Договір між СРСР і Польською Республікою про радянсько-польський кордон

16 серпня 1945 р.

Стаття I

Установити, згідно рішенням Кримської Конференції державний кордон між Союзом СРСР і Польською Республікою вздовж "Лінії Керзона" з відступом від неї на користь Польщі у деяких районах від 5 до 8 км, згідно доданої карти у масштабі 1 : 500 000 (карта додається - ред.), постунивши Польщі додатково:

- територію розташовану на схід від "Лінії Керзона" до річки Західний Буг і річки Соколія, на південь від міста Крилов з відступом на користь Польщі додатково:
- частину території Біловізьської Пуци, на ділянці Немирів-Яловка, розташовану на схід від "Лінії Керзона", включаючи Немирів, Гайловку, Біловіж і Яловку, з відхиленням на користь Польщі максимально на 17 км.

Стаття II

У відповідності з вказаними у статті першій, державний кордон між Союзом СРСР і Польською Республікою проходить по такій лінії:

- від пункту, розташованого приблизно на 0,6 км південно-західніше витоків річки Сан і далі вниз по середній течії річки Сан до точки, що південніше населеного пункту Соліна;
- далі східніше Перемишля, західніше Рави-Руської до річки Соколія, звідти по річці Соколія і Західний Буг на Немирів-Яловка, залишаючи на боці Польщі вказану у статті першій частину території Біловізьської Пуци і звідси до стику кордонів Литовської РСР, Польської Республіки і Східної Прусії, залишаючи Гродно на боці СРСР.

За СРСР підписав Народний
Комісар Іноземних Справ

В.М. Молотов

За Польську Республіку Президент
Крайової Ради Народної

Е. Осубка-Моравський

Зовнішня політика Радянського Союзу в період Вітчизняної війни: документи і матеріали: У 3 т. - М., 1947. - Т. 3. - С. 386-387.

3. Додаток до радянсько-польського договору про кордон між двома державами, укладеного 16 серпня 1945 р., та про операцію "Вісла"

Згідно названого договору частина українських етнічних земель площею 19,5 тис. кв. км (Лемківщина, Перемишлянина, Ярославщина, які почали називатися Закарпаттям) з населенням 1 млн. 62 тис. чоловік залишилися у складі Польської держави. Незважаючи на договір між УРСР, БРСР і Польським Комітетом Національного звільнення (вересень 1944 року) про добровільне переселення українців в Україну, білорусів в Білорусію, а поляків з цих республік СРСР в Польщу, цей договір було порушено польською стороною.

3 вересня 1945 року польські війська розпочали почали силоміць виселити українців з їх сіл у різні необжиті райони Польщі. В Україну також переселилося близько 500 тисч. українців. До початку 1947 р. у Закарпатті залишилося близько 250 тис. чоловік. Весною цього ж року польський уряд розпочав операцію "Вісла", мета якої була остаточне виселення українців з їх прадавніх земель. Як процес виселення, так і сама операція "Вісла", провадилася надзвичайно жорстокими методами. Це виражалось у розоренні населення, їх винищення, відправленню у ще існуючий надиський табір Явожний, колишній філіал Освенціма.

Наслідком таких дій став збройний опір українського населення польським властям (у цьому йому також допомагали загони УПА), що привело до численних жертв з боку українського населення і військових сил Польщі.

Додаток складений автором на основі використання багатьох джерел.

4. Про вступ УРСР в Організацію Об'єднаних Націй

22 серпня 1945 р.

22 серпня 1945 року Президія Верховної Ради УРСР ратифікувала Статут Організації Об'єднаних Націй, підписаний у Сан-Франциско (США) 26 червня 1945 року.

Радянська Україна. - 1945. - 23 серпня.

5. Указ Президії Верховної Ради СРСР "Про скасування Державного Комітету Оборони"

4 вересня 1945 р.

У зв'язку з закінченням війни і скасуванням надзвичайного становища у країні, визнати, що у дальшому існуванні Державного Комітету Оборони немає необхідності у силу чого ДКО скасовується і всі його справи передаються Раді Народних Комісарів СРСР.

Збірка законів СРСР і указів Президії Верховної Ради СРСР 1945-1946 рр. - М., 1947. - С.13.

6. Указ Президії Верховної Ради СРСР про утворення Закарпатської області у складі Української РСР

22 січня 1946 р.

Затвердили подання Президії Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки про утворення Закарпатської області з центром у місті Ужгород. <...>

Голова Президії Верховної Ради СРСР
Секретар Президії Верховної Ради СРСР

М. Калінін
О. Беркін

Москва, Кремль, 22 січня 1946 р.

Вс'єднання українського народу в єдиній українській державі (1939-1949 рр.). 36. док. і матеріали. - К., 1949. - С.183.

7. Звернення Собору до духовенства і віруючих греко-католицької церкви в західних областях України

Березень 1946 р.

Собор греко-католицького духовенства, скликаний Ініціативною групою по вс'єднанню Греко-Католицької Церкви з Православною Церквою, що відбувся 8, 9 і 10 березня у Львові, в кафедральному

соборі св. Юра, вирішив ліквідувати Брестську унію 1596 р., відійти від Рима і воз'єднатися з нашою батьківською Православною Церквою. Це той Собор подає до відома всім греко-католицьким галицьким священникам та вірним і закликає всіх вас піти його слідами. Нехай не буде роздору в нашому народі з приводу повороту до віри й Церкви наших предків від Володимира Великого. Унія, нав'язана нашим предкам 1596 р., спричинила тривалий роздор у нашому народі. Інакше її не могло бути, тому що унія була в організмі нашого народу чужим тілом, яке мало розсидити і ліквідувати наш народ. Православ'я для нас рідне, своє від віків, воно в історії найсильніше об'єднувало наш народ і тепер веде воно нас до єдиноможливої єдності.

Хто поважно може подумати, щоб наша Галицька Церква могла покинути всієї України і всієї Русі польсько-римську точку зору на всю історію Христової Церкви? Унія - це, власне така точка зору на історію Христової Церкви. А що в тій історії міститься і історія Русі впродовж другого тисячоліття, то та "точка зору" є не теоретична, але як найбільш конкретна і жива. Тому унія вже в своїй основі мусить осуджувати, ненавидіти і виклипати в історії України і всієї Русі (і всієї Східної Церкви) все те, що Рим і традиційний польський спосіб думки ненавидять і виклинають.

Невже Україна і вся Русь можуть прийняти це становище за своє? Це було б самогубство, якого ще світ не бачив: заперечення своєї тисячолітньої великої історії, відречення від серця і розуму своїх батьків, віддання їх на безчестя, добровільне поневолення свого духу. І все це на користь своїх недругів Русі, які впродовж тривалого періоду історії прагнули до ліквідації Православ'я на Русі. Ось звідси й ясно, чому унія за 350 літ, відколи існує, нічого не зробила і нічого не могла зробити <...>

Унія з Римом, щонайменше, в суто-церковній історії, мусила йти за римсько-польськими поглядами. Цього вповні досить, щоб підтримувати в нашому народі вічний роздор і вічну ворожнечу. Уніати мусять бачити всю "правду і спасіння" в Римі. Вони повинні вважати Йосафата Кунцевича за свого святого поводиря (а він же "патрон Польщі"), а митрополита Йосина (Семашка), що ліквідував 1839 р. унію в Росії, вважати за нечистивого відступника; отця Наумовича (якого переслідувала Австрія за те, що він виступав проти унії і перейшов на православ'я) так самосамо вважати за зрадника, апостола і т. д.

А православні дивляться на це зовсім іншими очима. Отже, хто кого переможе? Чи купка запеклих уніатів "католиків" переможе всіх Православну Русь? <...> Уніат, який послідовно думає, бере християнську віру в нашому народі за свою тільки від 1956 р. (від початку унії); всі історичні протипуїатські відруки в нашому народі вважає за "не-свої"; до Росії ставиться з неважністю, бо вона ліквідувала унію; між уніатами розрізняє справжніх "католиків" і зрадників і т. д. Значить, такий послідовний уніат відкидає весь український народ, як "не-свій", а за своїх вважає тільки купку "справжніх католиків" серед українців і бажає витворити новий український народ - "католицький", папський. Очевидно, на тому тлі нема і не може бути порозуміння між уніатами: одні тягнуть вліво, другі вправо, а треті стоять на місці (аби тільки вдержатися при унії). Таким способом уніатська Церква сама собою розкладається в кожній єпархії є інша віра, інші обряди, інші церковні ідеали. А навіть у тій самій єпархії все змінюється, коли настає новий єпископ. Єпископ Хомишин добре замітив, що ми завжди остаємося в "пливкому стані", завжди тільки "родимось", а не можемо "народитися". Він уявляв собі, що це тому так, що ми не "є справжні католики", тобто не римляни.

Але ми від себе додамо: забувають уніати, що вся проблема унії вже вирішена пі 350-літньою історією в нашому народі.

Унія, як штучний римський твір, могла живити тільки під кормигою римсько-католицьких держав, а в православному світі вона не може жити. Сильний організм держав сам усуває з себе чуже тіло. Уніати можуть сказати, що для Божої правди треба й життя віддати, і що, ніби, в Римі вся Христова правда і все право. Тому ми маємо і далі служити Римові, без огляду на його історичні помилки і несправедливості. Невже, дійсно, в Римі вся Христова правда і все Христове право? Коли так, то чому Вселенські (дійсно вселенські) Собори першого тисячоліття нічого про те не знали і не говорили? А вони мали нагоду раз-у-раз переконуватися в самохвальстві пап, які "твердили", ніби їм Сам Ісус Христос (через апостола Петра) віддав верховну Владу над усією Церквою. Римська Церква навчає, що Вселенські Собори непомильні. Отже, ті перші Вселенські Собори не могли помилятися в розумінні правильності устрою Церкви.

У римській науці про Церкву не можна шукати логіки, а тільки прагнень підкорити Римові увесь світ. Досить мук і страждань, що їх Рим з цією метою накинув усім народам, - а нашому народові не на останньому місці!

Браття, схаменіться! Жертвами мільйонів наших братів ми визволені, і ми вже не безомовні невільники. Визволіть від римського поневолення духу, яке це у вас залишилося! Не маруйте своїх сил і сил народу для реалізації помилкових ідей! Якщо Православна Церква не правдива, то ні одна християнська Церква не може бути правдива, бо

Православна Церква - це первісна Церква християнського Сходу і Заходу, з неї всі інші церкви виійшли.

Ми належимо до Святої Православної Церкви. Господь Бог, безсумнівно, благословить наше велике діло. Амінь.

За порушенням собору і 216 делегатів-священників від усіх трьох наших єпархій і всіх деканатів,

Президія Собору:

Митрофорний протопресвітер доктор	Гавриїл Костельник
Єпископ Станіславський	Антоній (Пельведський)
Єпископ Дрогобицький	Михайл (Мельник)

*Львівський церковний Собор.
Документи і матеріали. - 1946-1981. - 1984. - С.68-70.*

8. Звіт Соборної мандатної комісії

На Собор Греко-католицької Церкви в м. Львові 8-10 березня 1946 р. було запрошено 225 делегатів-священників, членів Ініціативної групи, і 22 делегати від мирян з усіх трьох греко-католицьких єпархій (Львівської, Самбірської-Дрогобицької і Станіславської) на Західних землях України. З тих запрошених делегатів на Собор прибуло 216 делегатів священників і 19 делегатів-мирян. Із запрошених противників возз'єднання ніхто на Собор не прибув.

Подаємо поіменний список учасників Собору.

Львівський церковний Собор. - С.62.

9. Постанова Собору Греко-Католицької Уніатської церкви

м. Львів

8-10 березня 1946 р.

Зібравшись уперше в кафедральному храмі святого Юра у Львові, в умовах, коли всі українські землі, зібрані в єдину Радянську Соціалістичну Республіку, Собор стверджує:

1. Рим штучно відколовся в XI столітті з первісної братерської Православної Соборної Церкви, щоб накинати свою диктатуру всій

Церкві. Церковна унія була нав'язана нашому народові в XVI столітті римсько-католицькою шляхетською Польщею з метою сполучення і латинізації нашого українського і білоруського народу. Тепер, коли український народ став хазяїном на своїй землі, було б нерозумним підтримувати далі уніатські тенденції і було б непрошеним гріхом розпалювати в нашому народі ненависть та братовбивчу боротьбу причиною якої була і завжди буде унія.

Виходячи з цих засад, Собор поставив скасувати постанови уніатського Брестського собору 1596 року, ліквідувати унію, анулювати залежність від Рима і повернутись до нашої батьківської Святої Православної віри і до Руської Православної Церкви.

2. Грунтуючись на словах Христа "да будут всі єдино", тобто що християнам слід єднатися в любові й богочитанні, Собор вважає необхідним звернутися до Святішого Алексія, Патріарха Московського і всієї Русі, з проханням прийняти нас в лоно Руської Православної Церкви, і довести постанови ці до відомо Радіаркому УРСР, а також Голови Ради в справах Руської Православної Церкви при Раді Народних Комісарів СРСР.

3. <->Собор від імені всього духовенства і віруючих висловлює свою глибоку подяку й довіря Урядові Радянського Союзу і Української РСР, а також свідчить про свою нерушиму вірність Батьківщині.

4. У зв'язку з поверненням до Святої Православної Церкви, Собор постановив послати відповідні телеграми Його Блаженству Константинопольському Вселенському Патріархові, Святішому Патріархові Московському і всієї Русі Алексію, Високопреосвященному Іоанну, митрополиту Київському і Галицькому, Екзархові всієї України, а також прийняти звернення від Собору до всього духовенства і віруючих уніатської Церкви із закликом повернутися до віри своїх предків.

Львівський церковний Собор. - С.94.

10. Вітальна промова Екзарха всієї України Високопреосвященного Іоанна, Митрополита Київського і Галицького

Березень 1946 р.

Господь наш Ісус Христос, Який прийшов у світ грішних спасти, зображуючи любов Божу до людей, у притчі про загублену драхму

говорить, що жінка, згубивши одну з десяткох драхм, пильно шукає її, і знайшовши, скликає подруг та сусідок і каже їм: "Порадуйтеся зі мною, я знайшла загублену драхму" (Лк. 15, 8-9).

Радіє й веселиться побожно і наш Святіший Патріарх Алексій, бо він, як люблячий всіх нас отець, щиро бажав бачити день нинішній і чути про наше воз'єднання з Матір'ю - Церквою Православною. Я глибоко впевнений у тому, що історичний подій, яка сталася, радіє і покійний Патріарх Сергій, цей наймудріший і найдосвідченіший керівник нашої Руської Церкви.

Радіємо і всі ми, радіє і вся наша Церква та з щирою любов'ю приймає вас у свої материнські обійми. <...>

Львівський церковний Собор. - С. 95.

11. Довідка про результати боротьби з бандитизмом на території західних областей УРСР¹ за період з лютого 1944 р. по травень 1946 р.

	1944 р.	1945 р.	1946 р.	Всього
Проведено операцій і засад	6495	33278	47798	87571
Вбито бандитів та їхніх	57405	45907	7523	110835
Запровано бандитів та їхніх	98541	126758	25277	250676
З'явилось з полоненими	29204	79488	6157	114859
Всього	185250	252151	86755	524156
Наві втрати при операціях (убиті і пропавші безвісті)	1675	1072	236	2983
Закрісовано бандитських нападів	3287	3421	601	7309
Наві втрати убитими і пораненими (при них)	5669	7395	864	14128
Вилучено одиниць зброї	28346	40791	13389	82526

Травень 1946 р.

Міністр внутрішніх справ

Т. Строкач

ЦДАГО України. - Ф. 1, Оп.23, Спр.2967, Арх. 25.

¹ Крім членів ОУН-УПА у даній таблиці потрапили колишні поліцаї, грабжники, диверсанти, дезертери з Червоної Армії, мародери та інші особи.

12. Довідка про кількість вилученої бандитської зброї на території західних областей Української РСР

Травень 1946 р.

	1944 р.	1945 р.	1946 р.	Всього
Гармати	35	11	3	49
Міномети	328	145	28	501
Противотанкові рушниця	211	83	13	307
Станкові кулемети	321	333	66	720
Ручні кулемети	2588	2788	765	6136
Автомати	4230	7658	2828	14711
Павільони	18591	25113	7508	51212
Пістолети	2042	4665	2181	8890
Всього одиниць зброї	28346	40791	13389	82526
Гранати	32832	35331	7579	75842
Патрони (тис. штук)	3681	4114	1452	9199

Травень 1946 р.

Міністр внутрішніх справ

Строкач Т.

ЦДАГО України. - Ф. 1, Оп.23, Спр.2967, Арх. 24.

13. Довідка про оперативне становище у західних областях Української РСР

Травень 1946 р.

У результаті проведеної роботи партійно-радянськими органами, активній діяльності військ МВС у західних областях України українсько-німецьким бандам нанесено вирішальну поразку.... якщо до 1 січня 1945 р. членів банд нараховувалось 58208 чол., то на травень 1946 р. їх залишилося 1247 чол.

По областях вони розподілились таким чином:

1. Волинська обл. - немає.
2. Дрогобицька обл. - 19 бандгруп з числом учасників 121 чол.
3. Львівська - 21... учасників 120 чол.
4. Ровенська - 4 ... учасників 58 чол.
5. Станіславська - 60 ... учасників 659 чол.

6. Тернопільська - 37 ... учасників 268 чол.

7. Чернівецька - 1 ... учасників 11 чол.

Всього 142 бандгрупи з числом учасників 1247 чол.

Банди ОУН-УПА продовжують збройну боротьбу з радянською владою. Складаються вони із куркульських елементів, родичів репресованих і висланих за межі України бувших ставленників і наймитів німецьких окупаційних властей, учасників дивізії СС "Галичина" та інших елементів.

... У рядах ОУН-УПА діють також націоналісти-фанатики, які вирішили до кінця боротися з радянською владою, не дивлячись на те, що вони усвідомлюють безперспективність і загибель для них у цій боротьбі.

... оунівські бандгрупи черпають свою моральну і матеріальну підтримку із-за кордонних оунівських центрів, які знаходяться у англо-американській зоні окупації Німеччини...

Травень 1946 р.

Міністр внутрішніх справ

Т. Строкач

ЦДАГО України. - Ф. 1, Оп.23. Спр.2967. Арх. 26-27.

14. Скарга колгоспників с. Попелюхи Піщанського району Вінницької області Голові Ради УРСР М.С. Хрущову на нестерпні умови праці та голод

Червень 1946 р.

Микита Сергійович, битьку наш, захисник, тяжко нам, обірвані ми всі, голі й босі, брудні й голодні, на людей не схожі, гірше худоби живемо, ніколи нам не було так тяжко, як у цей час, люди наші з голоду мруть, діти від недоїдання та хвороб стають каліками. Харчуємося ми лободою, лозою, а у кого є гроші, то ідуть у місто і купляють хліб у комерційних магазинах, але і за хлібом їти далеко 140-160 км., а у нас ніхто не продає. Із колгоспу ми нічого не отримуємо і немає надії, бо все вигоріло, а ярви дуже слабі і як виконаємо план то всі подохнемо...

Багато колгоспників збираються виїзжати на Кавказ і у Середню Азію. Всі говорять, що життя там багатше і дешевше, а Україна зубожіла і ніхто на неї не звертає уваги. Живуть нині добре тільки хитруни, спекулянти, жуліки, злодії, а їх багато, а простій людині не добитися правди, всі на його кричать і не вірять.

По статистиці наш район самий відсталий у області, надій ніяких, всі ми убиті горем, то у нас сил вже не вистачить, а із області ніхто нас не слухає і з кожним роком все гірше і гірше, колгоспу все рівно, як не працюй, а гарантії немає, що отримаєш зароблене. У селі дуже сумно, ніяких свят, весіль не справляють, всі обдієли і нікого не не цікавить, а молодь наша ходить у ганчір'ятка і їй не до веселощів. Люди всі змінилися - худі, чорні, злі, говорять, що нині правди немає, але правда повинна бути.

Ми просимо Вас, Микита Сергійович, підтримки, зверніть увагу на наше село Попелюхи Піщанського району. Допоможіть нам хоч би в цьому році.

З поклоном

5 червня 1946 р.

Ткачук, Білокінь

Голод в Україні 1946-1947 рр.: Документи і матеріали. - К., 1996. - С.26.

15. Довідка про діяльність оунівського підпілля на території західних областей УРСР

(за даними на серпень 1946 р.)

Оунівське підпілля і залишки банд груп УПА на території західних областей України основну увагу у своїй діяльності у даний час націлюють на зрив хлібопоставок та інших зобов'язань господарств перед державою. З цією метою оунівське підпілля у ряді випадків проводить серед населення мітинги, використовуючи при цьому церкву та інші місця масового збору людей, поширює листівки із закликом не здавати хліб державі ... спадне необмолочений хліб, зернохвища, сільськогосподарські машини... знищує партійно-радянський актив, сільський актив, місцевих жителів, які симпатизують радянській владі.

У підтримку цього, закордонний центр ОУН, у західні області УРСР із-за кордону закладає озброєнні бандитські групи, одягнені у англійську військову форму. Ці групи, поряд з терористичною діяльністю, поширюють чулки про неминучість нової війни... емісари Центрального "Проводу" ОУН привезли дерективи про підготовку ОУН-УПА на випадок воєнних дій Англії і Америки проти СРСР.

ЦДАГО України. - Ф. 1, Оп.23. Спр.2967, Арх. 43-44.

16. З інформації сільгоспвідділу ЦК КП(б)У

Серпень 1946 р.

З лютого 1946 р. почався масовий наплив населення з Бriansької, Київської, Вінницької та інших областей у західні області України за хлібом. У червні органи транспортної міліції УРСР було знято тільки з товарних поїздів 62.400 чол., а за дві останні декади липня - 97.633 чол.

Постановою Ради міністрів СРСР від 31 липня 1946 р. заборонено продаж хліба на ринках колгоспам, колгоспниками і одноосібниками до виконання плану здачі хліба.

Хрестоматія з історії України. - К., 1993, С. 327.

17. Вирок Міжнародного Военного Трибуналу винесений фашистським злочинцям на Нюрнберзькому процесі

1 жовтня 1946 р.

8 серпня 1945 р. Уряд об'єднаного Королівства Великобританії і Північної Ірландії, Уряд СРСР, Уряд США і Тимчасовий Уряд Французької Республіки вступили в договір, у відповідності з яким, заснував Трибунал для суду над військовими злочинцями, злочини яких не пов'язані з певним географічним місцем (тобто злочини проти людства в цілому - ред.).

У відповідності із ст. 5 (надзвичайного договору - ред.) уряди наступних держав, які входять в Об'єднання Націй, заявили про своє приєднання до договору: Греції, Данії, Югославії, Голландії, Чехословаччини, Польщі, Бельгії, Ефіопії, Гондурасу, Норвегії, Панами, Люксембургу, Гаїті, Нової Зеландії, Венесуели, Уругваю і Парагваю. <...>

Процес розпочався 20 листопада 1945 року і проводився на 4 мовах - англійській, російській, французькій і німецькій. Всі обвинувачені, окрім Бормана (судили заочно - ред.), не визнали себе винними.

Пред'явлення доказів і промови сторін завершилися 31 серпня 1946 року. Відбулося 403 судові засідання Трибуналу (на суді безпосередньо виступало багато десятків свідків із різних європейських та інших країн світу, було обнародовано близько 60 тис. документів, пов'язаних із великомасштабною воєнною злочинністю фашистів - ред.).

У відповідності з розділами Обвинувачувального заключення, за яким визнані винними підсудні, і на основі ст. 27 Статуту, Міжнародний Военний

Трибунал приговорив:

1. Германа Вільгельма Геринга - до смертної кари через повішення.
2. Рудольфа Гесса - до довічного тюремного ув'язнення.
3. Іоахіма фон Ріббентропа - до смертної кари через повішення.
4. Вільгельма Кейтеля - до смертної кари через повішення.
5. Ериста Кальтенбруннера - до смертної кари через повішення.
6. Альфреда Розенберга - до смертної кари через повішення.
7. Ганса Франка - до смертної кари через повішення.
8. Вільгельма Фріка - до смертної кари через повішення.
9. Юліуса Шрейхера - до смертної кари через повішення.
10. Вальтера Функа - до довічного тюремного ув'язнення.
11. Карла Денца - до тюремного ув'язнення терміном на 10 років.
12. Еріха Редера - до довічного тюремного ув'язнення.
13. Бандура фон Шіраха - до тюремного ув'язнення терміном на 20 років.
14. Фріца Заукеля - до смертної кари через повішення.
15. Альфреда Йодля - до смертної кари через повішення.
16. Артура Зейсс-Інкварт - до смертної кари через повішення.
17. Альберта Шпеєра - до тюремного ув'язнення терміном на 20 років.
18. Константина фон Нейрата - до тюремного ув'язнення терміном на 15 років.
19. Мартіна Бормана - до смертної кари через повішення.

Члени Міжнародного Трибуналу:

Від Великобританії	Джефері Лоренс, голова
Від СРСР	Іон Никитченко
Від США	Френсіс Біддл
Від Французької Республіки	Анрі Доннельє де Вабр

Нюрнберг, 1 жовтня 1946 р.

*Ми датисти, ми забобни: По матеріалам
Нюрнберзького процесу: Сб. док.
и матеріалів - М., 1985. - С. 380-381.*

18. З постанови ЦК КП(б)У, про репертуар драматичних і оперних театрів УРСР і заходи щодо поліпшення

Жовтень 1946 р.

Обговоривши питання про репертуар драматичних і оперних театрів УРСР, ЦК КП(б)У вважає стан репертуару театрів України не зовсім задовільним.

Найголовніший недолік нинішнього стану репертуару полягає в тому, що п'єси радянських авторів на сучасні теми виявилися фактично витісненими з репертуару театрів УРСР. У Київському драматичному театрі ім. І. Франка з 16 п'єс поставлених у 1945 р. і в першому півріччі 1946 р. питанням сучасного радянського життя були присвячені тільки три прем'єри; у Київському театрі російської драми ім. Лесі Українки з 14-4. <...>

Таке становище має місце і більшості обласних драматичних і музично-драматичних театрів України.

<...> Драматичні й оперні театри України досі не створили високоякісних і повноцінних в художньому відношенні спектаклів про перемогу радянського ладу, про дружбу народів радянської країни, особливо про дружбу українського і російського народів, про Велику Вітчизняну війну та про героїчну працю радянських людей.

ЦК КП(б)У вважає, що головною причиною цих найсерйозніших хиб театрального репертуару є низький рівень ідеологічного керівництва театрами з боку Комітету у справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР.

<...> Аналіз стану репертуару театрів УРСР показує, що п'єси радянських авторів на сучасні теми витіснялися, головним чином, п'єсами так званої "старої української спадщини", яким належить лев'яча частка в загальній кількості постановок.

<...> Допускаючи проникнення на сцену таких низькопробних і шкідливих п'єс, як "Кум-мірошник", "Запорізький скарб", "Бувальщина", "Хмари" та інші, театри фактично скочуються до буржуазно-націоналістичної "просвітництва", глибоко ворожої радянському суспільству.

У деяких п'єсах, написаних драматургами України, мають місце прояви національної обмеженості, помилки і перекручення буржуазно-націоналістичного характеру ("Чому не гаснуть зорі" Кошляк, "Я живу" Пинчевського). У творчості деяких драматургів ідеалізується класова боротьба між гнобителями та пригнобленими в

дореволюційному класовому суспільстві, вихвалюються пережитки старовини, замовчується братерство і дружба українського і російського народів.

ЦК КП(б)У відзначає, що серед деякої частини працівників театрів УРСР має місце низькопоклонство перед буржуазним Заходом.

Радянська Україна. - 1946. - 12 жовтня.

19. Із наказу Міністра внутрішніх справ Української РСР про амністію членів ОУН-УПА

Листопад 1946 р.

У 1945 році у своїх зверненнях до населення західних областей Української РСР - Президія Верховної Ради УРСР, Рада Народних Комісарів і ЦК Комуністичної Партії (більшовицької) України надали можливість залишам українсько-німецьким націоналістичним бандам порвати зі своєю злочинною діяльністю, з'явитися з покайням до органів радянської влади, зайнятися чесною працею і цим самим скрити свої злочини перед своїм народом.

У зв'язку з тим, що останнім часом посилилися груповий і одиничний прихід бандитів з покайням

Наказую:

1. Всіх, хто добровільно з'явився з покайням в органи радянської влади членів банд українсько-німецьких націоналістів, як рйловних, так і керівників, членів ОУН, у тому числі і "провідників", а також осіб, які ухилилися від призиву у Радянську армію - до відповідальності не притягувати, вважати амністованими і направляти на місце постійного проживання.

2. Всіх учасників банд українсько-німецьких націоналістів, які будуть продовжувати залишатися на нелегальному становищі і займатися бандитизмом - розглядати як ворогів радянського народу і зрадників Вітчизни.

4. Громадяни, із числа місцевого населення, які будуть переховувати бандитів, надавати їм матеріальну підтримку Притягують до кримінальної відповідальності.

5. Останнім часом в області управління і районні відділи МВС від бандитів поступають листи і усні запитання про те, чи будемо ми їм гарантувати свободу, після того, як вони з'являться з покайням - покаяною.

Ні один учасник оуновських бандгруп, у тому числі і їх керівників, не піддавалася і не будуть піддаватися арешту, якщо вони

припиняти зв'язки з бандитами і надалі не будуть займатися злочинною діяльністю проти радянської влади. Навіть членам Центрального проводу ОУН "Дорошу", "Вировому", "Очерету", "Арсену", "Зміюці" (сину Вітківського Д.) та багатьом іншим, які засудили зрадинську, антинародну діяльність українсько-німецьких націоналістів і свою бандитську діяльність, збереження життя і надана можливість повернутися до праці ...

6 листопада 1946 р.

Міністр внутрішніх справ

Т. Строкач

ЦДАГО України. - Ф. 1, Оп.23, Спр.2967, Арх. 65-66.

20. Інформація Великобілозірського райкому партії Запорізькому обкому КП(б)У про напружене продовольче становище у районі в зв'язку з посухою 1946 р. та факти посилення труднощів у колгоспах району і випадки виснаження сімей

Січень 1947 р.

У результаті посухи 1946 року 10 колгоспів нашого району отримали середній урожай зернових по 1,8 ц., 8 колгоспів - по 2,4 ц. з гектара, а решта колгоспів - по 4,3 ц. ... Отриманий на трудодні хліб (150 г. на трудодень, що становило лише 15% від належної норми) колгоспники спожили в процесі роботи. Овочів і картоплі, як у колгоспах, так і у колгоспників немає. У 12 колгоспах надзвичайно напружене становище, немає жодного кілограма продовольства. Надати колгоспникам цих господарств хоч би мінімальну продовольчу допомогу не має можливості.

Становище з кожним днем погіршується. Сотні людей приходять у правління колгоспів, в РК КП(б)У і райвиконком за допомогою.

Переїрка на місцях райвиконкомом і райкомом партії показала, що понад 460 сімей в колгоспах району зовсім не мають хліба та інших продуктів харчування. Це в основному сім'ї загинувши на фронті війни, багатодітні сім'ї та сім'ї інвалідів Вітчизняної війни. <...>

Голод в Україні 1946-1947 рр.: Документи і матеріали. - К., 1996. - С. 163.

21. Довідка МВС УРСР про захворюваність населення УРСР на дистрофію та смертність від неї станом на 20 червня 1947 р.

Області	Хворих дистрофією на червень 1947 р.	Померло від дистрофії всього
Ворошиловградська	38666	953
Вінницька	159976	2959
Волинська	107	26
Дрогобицька	1210	58
Дніпропетровська	82759	2266
Закарпатська	20	1
Запорізька	92596	2774
Житомирська	22837	114
Ізмаїльську	60857	20604
Київська	83703	1422
Кіровоградська	19793	256
Кам'янець-Подільська	55598	2047
Львівська	5551	421
Миколаївська	79039	262
Одеська	54402	1781
Полтавська	60284	1282
Ровенська	208	3
Станіславська	3420	337
Сталінська	120274	4384
Сумська	29958	340
Тернопільська	1622	82
Харківська	88751	2012
Херсонська	44681	1137
Чернігівська	16099	84
Чернівецька	31787	1184
Всього	1154198	46524

Голод в Україні 1946-1947 рр.: Документи і матеріали. - К., 1996. - С.247.

22. З доповідної записки прокуратури УРСР т. Кагановичу про роботу по підготовці і проведенню збирання врожаю і заготівлі сільськогосподарських продуктів

Листопад 1947 р.

Виявлено 27 випадків невиконання плану ремонту збиральних машин і окосамилування...

В суд передані справи по крадіжках колосків урожаю:

Полтавська обл. - 173 чол., Харківська - 32, Кам'янець-Подільська - 76, Чернігівська - 26 чол....

Винні засудженні по Указу Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 р. від 5 до 10 років.

Історія України. Хрестоматія: У 2 ч. / Клавейт С.М., Білик Б.У. та ін. - К., 1996. - Ч.1. - С.219.

23. До обрання УРСР членом Ради Безпеки ООН

(витяг з резолюції II сесії Генеральної Асамблеї ООН)

Листопад 1947 р.

Генеральна Асамблея обрала трьох членів Ради Безпеки для заміщення Австралії, Бразилії і Польщі, строк повноважень яких минув. Були обрані такі країни: Аргентина, Канада і Українська Радянська Соціалістична Республіка...

Історія України. Хрестоматія. - С. 222.

24. З інформаційного звіту Уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР Лютий 1948 р.

Чергові заходи по уніатській церкві у Закарпатській області

<...> Серед населення поширюються чутки, що нібито віруючі уніати, у порівнянні з православними є неповноцінними громадянами радянської батьківщини. Узнавши про це, віруючі села Осій Іршавського округу написали на ім'я тов. Хрущова М.С. протест, у якому заявили: "Ми віруючі греко-католицької церкви ніколи не

вважали себе нижче і менш цінними громадянами радянської батьківщини... Навпаки, під час фаністської окупації стійко стояли на сторожі прав трудящих. Від нас мадярська жандармерія і військовій власті забрали більше (у порівнянні з православними) людей у тюрми і концтабори за любов до Радянського Союзу. Наші сини у перші дні звільнення пішли добровольцями у ряди Червоної Армії, і ми ніколи не змирилося з тим, що нібито православні більше заслужили на турботу з боку нашої держави, як ми."

У Закарпатській області, у якій існує великий пронарок фанатично налаштованого віруючого населення, чия адміністрація приводить до серйозних, небажаних явищ, переростаючих у політичну форму руху, який може використати куркульський дрібнобуржуазний прошарок у роботі проти радянської влади.

У західних областях України ми форсували ліквідацію уніатської церкви, тому що там вона мала глибоке коріння в ОУНовських бандах, а у Закарпатській області такої необхідності немає.

Разом з тим наша робота по ліквідації уніатської церкви у Закарпатті повинна проводитися ... місіонерською роботою руської православної церкви.

Український історичний журнал. - 1997. - № 2. - С.100.

25. Із довідки МВС УРСР про виселення контингенту населення із Західної України у 1944-1948 рр.

Листопад 1948 р.

1. Загалом виселено сімей бандітів за період операції 1944-1946 рр.: сімей - 15040, чоловік - 37145.

Із них по містах і областях:

№	Найменування областей	1944		1945		1946		За три роки	
		сімей	чол.	сімей	чол.	сімей	чол.	сімей	чол.
1.	Рівненська	1159	3237	1443	3257	389	861	2991	7345
2.	Волинська	1178	3582	1357	3857	немає	немає	2535	7439
3.	Львівська	1130	2586	639	1578	712	1765	2531	5927
4.	Тернопільська	498	1249	940	1896	303	635	1741	8780
5.	Станіславська	222	586	1985	4368	288	636	2393	5590
6.	Чернівецька	77	247	311	797	78	212	461	1256
7.	Дрогобицька	460	1285	688	1740	849	2241	1977	5272
	Усього	4724	12762	7393	17497	2612	6350	14729	36809

За період 1947-1948 рр. етаповано до місць заслання членів сімей учасників банд УПА: 311, у них 536 чоловік.

2. Вислано органами МДБ у жовтні 1947 р. сімей оунівського підділля:

сімей - 26332;
чоловік - 77791.

Видиченко І.І. Україна 1920-1980 рр.: депортації, заслання, псування. - К., 1994. - С.123.

26. Доповідна записка М.С. Хрущова в ЦК ВКП(б) Й.В. Сталіну про завершення возз'єднання уніатської церкви з православною західних і Закарпатській областях Української РСР

Жовтень 1949 р.

Повідомляю Вам про проведену роботу по ліквідації греко-католицької (уніатської) церкви в західних і Закарпатській областях Української РСР.

До 1944 року у західних і Закарпатській областях УРСР в релігійному русі панівне становище посідала греко-католицька (уніатська) церква, безпосередньо підпорядкована Ватикану і римському папі Пію XII.

Ця церква нараховувала 2661 парафій, 54 монастирі з пансіонатами, 34 будинки сестер-служниць, 2 духовні академії, 4 духовні семінарії, а також духовні і культові школи. Уніатська церква публікувала також велику кількість релігійної літератури.

У той же час православна церква в західних і Закарпатській областях в результаті довгих репресій була слабою і малочисленною. Вона нараховувала 335 парафій і 18 монастирів.

Звільнення західних і Закарпатських областей України Радянською Армією викликала рух серед населення цих областей за ліквідацію греко-католицької (уніатської) церкви, як агентури Ватикану, яка вороже відносилася до радянського уряду, партії, і була активним помічником націоналістичних банд.

Рух за ліквідацію уніатської церкви, возз'єднання її з руською православною церквою прийняв масовий характер. Велику роль у розгортанні цього руху у Західних областях відіграв собор греко-католицької (уніатської) церкви, який відбувся у березні 1946 року у

місті Львові. На цьому соборі було прийнято рішення про возз'єднання уніатської церкви з руською православною церквою.

У результаті проведення роботи всі 2661 парафій уніатської церкви об'єдналися з руською православною церквою. Залишилося ліквідувати тільки 3 чоловічі і 8 жіночих монастирів уніатів. Не об'єдналися також невелика частина уніатських священиків, які залишилися без парафій і церковною діяльністю не займаються.

У Закарпатській області возз'єднання уніатської церкви з руською православною церквою виразилось у посиленні паломництва православного населення до Успенського монастиря біля міста Мукачева... побудованого у 1360 р. руським князем Федором Коріятовичем... приблизно у середині ХУІІ ст. його захопили уніати, ... але у 1947 році на свято "Успенія" православне населення знову повернуло його собі...

Український історичний журнал. - 1997. - № 2. - С. 108-109.

27. Стан церковної справи у західних областях України і Закарпатті після ліквідації унії

Жовтень 1949 р.

Назва області	До ліквідації унії (січень 1946 р.)			Після ліквідації унії (вересень 1949 р.)		
	церков	священники	монастир	церков	священники	монастир
Львівська	611	308	-	11	12	-
Станіславська	605	276	-	6	6	-
Дрогобицька	731	307	-	4	4	-
Тернопільська	822	389	5	154	156	17
Закарпатська	589	268	13	160	136	17
Всього	3358	1548	18	235	314	22

Український історичний журнал. - 1997. - №2. - С.110.

28. Про підсумки відбудови народного господарства УРСР у повоєнну п'ятирічку

<...> Тільки безпосередні збитки народного господарства України становили 285 млрд. крб. Це майже в 5 разів більше суми, витраченої на нове будівництво за роки довоєнних п'ятирічок. Загальна сума збитків, яких зазнало народне господарство і населення республіки від фашистських загарбників, становила майже 1200 млрд. крб (у довоєнних цінах).

Країна зазнала великих втрат і в людях. Понад 20 млн. громадян Радянського Союзу загинули за роки війни. В Україні людські втрати перевищили 5,3 млн. чоловік. Загинув кожний шостий житель Української РСР.

<...> У роки четвертої п'ятирічки швидкими темпами відроджувалась машинобудівна промисловість. Багато заводів фактично будувалося наново, на якісно новій технічній базі, що дало можливість освоїти випуск досконалішої продукції. Харківський тракторний завод уже в 1948 р випускав більше тракторів, ніж до війни. Повністю були відбудовані в 1948 р. Новокраматорський, Горлівський, "Більшовик" і "Арсенал" у Києві та багато інших заводів, зруйнованих окупантами.

<...> У західних областях розвивалися традиційні і виникали нові галузі. У 1950 р. було відкрито найбільше у Прикарпатті Долинське нафтове родовище в Станіславській області, що знаменувало новий етап в історії освоєння західноукраїнського нафтового басейну. Одночасно геологи відкрили такі газові родовища, як Угерське, Більче-Волинське, Рудківське. ...Почалося освоєння Львівсько-Волинського вугільного басейну, який став другим кам'яновугільним районом України.

<...> Обсяг валової продукції промисловості республіки протягом 1946-1950 рр. збільшився у 4,4 рази і на 15% перевищив рівень 1940 р. Зокрема, обсяг промислового виробництва в західних областях України на кінець четвертої п'ятирічки порівняно з 1940 р. зріс в 2,3 рази....Питома вага західних областей у промисловості Української РСР досягла 10% проти 3% у 1940 р.

В республіці вступили в експлуатацію 34 нові шахти, 28 заводів. Серед них - Запорізький трансформаторний, Харківські підшипниковий і "Електроважмаш", Львівські інструментальний і автоскладальний, Київський мотоциклетний та інші підприємства. Було також збудовано перший в Україні магістральний газопровід Дашава-Київ протяжністю 500 кілометрів. В Україні почали розвиватися нові галузі -

газова, буровугільна. Особливе значення мав новий Шебелінський газовий район на Харківщині, освоєння якого почалося з кінця четвертої п'ятирічки.

<...> Посівна площа в республіці майже досягла довоєнного рівня і становила 30,7 млн. га, або на 7 млн. га більше, ніж у 1945 р. З року в рік Українська РСР давала державі все більшу кількість хліба, цукрових буряків, та інших культур. Зокрема, у 1950 р. в засіки країни республіка засіпала 8,7 млн. т зерна, або 92,4% від рівня 1940 р. Цукрових буряків у цьому ж році вона дала державі на 10% більше, ніж у 1940 р.

Республіка досягла довоєнного рівня виробництва м'яса, молока і сала, але в основному за рахунок кількісного розширення стада. Продуктивність худоби все ще залишалася низькою, що пояснювалося рідом причин: нестачею кормів і тваринницьких приміщень, кадрів спеціалістів, слабкою механізацією ферм тощо.

За роки п'ятирічки на відбудову і розвиток шкіл УРСР держава витратила 14 млрд. крб. Розгорнувся всенародний рух допомоги народній освіті. У відбудові і забезпеченні шкіл обладнанням брали участь колгоспи, радгоспи, підприємства, робітники, колгоспники, службовці.

Рибалка І. К., Донгопол В. М. *Історія Української РСР - К., 1982. - С. 414, 422-423, 425, 432, 435.*

29. Закон СРСР "Про захист миру"

12 березня 1951 р.

Верховна Рада СРСР постановила:

1. Вважати, що пропаганда війни, у якій би то формі вона не проводилась, підриває справу миру, створює загрозу війни і є у наслідок цього важким злочином проти людства.

Осіб, винних у пропаганді війни, віддавати під суд і судити як важких кримінальних злочинців.

Відомості Верховного Світу СРСР - 1951. - № 5. - С. 56.

30. Із завдання МДБ УРСР по ліквідації залишків груп ОУН - УПА у західних областях України

Серпень 1951 р.

<...> Посилити натиск на залишки банд до їхнього цілковитого знищення;

використати період до настання зими для перехоплення банд до переходу на зимівку в схрони, ізолювати від населення і знищити; зосередити увагу на 50-ти особливо уражених (тих, де особливо активно діяли ОУН - УПА - ред.) районах, направити досвідчених чекістів, "наводнити" ці райони військами, технікою, службовими собаками, розгорнути агентуру та інформаторів...

ЦДАГО України. - Ф. 1. Оп.24. Спр.805., Арх. 62-63.

31. Про збройну боротьбу ОУН-УПА у західних областях України у 1947-1952 р.

<...> Влітку 1948 р. упівці провели масові акції проти запровадження колгоспів на території Волинської області. Було спалено колгоспи в таких селах: Первіччя і Городище (район Луківці), Доротище (р-н Ковель), Гупали і Запілля (р-н Любомль), Потани (р-н Головно), Дубечко і Кримко (р-н Заболоття), Ратно, Бузакі, Хотичево, Чорче, Височин і Прохід (р-н Ратно), Синово, Замшани і Мізове (р-н Стара Вижівка), Тоболи і Ворокомія (р-н Камінь-Каширський). У травні-червні 1948 р. проведено подібну акцію у Львівській області. Влітку 1948 р. "червоного півня" пустили колгоспам тієї ж області в м. Сокаль і в селах Бобятин, Волиця, Зубків... У вересні 1948 р. спалено колгоспи на Чернівецьчині в селах Головнічці, Козярі, Сухівці, Шильняки, Глиніці Малі. Українські повстанці були свідомі того, що така активність неминуче призводила до посилення каральних дій МВС-МДБ, однак іншого виходу не було.

У результаті невпинних облав у 1948 р. чекістам вдалося виявити 94 кришки повстанців. Лише в семи випадках всім підпільникам вдалося прорватися крізь оточення. У 87 випадках оточені упівці кількістю 191 чол. відстрілювалися до останнього патрона і у безвихідному становищі підралися на гранатах. Було також викрито одну підпільну друкарню ОУН (на Волині) та одне з підпільних бюро відділу пропаганди та інформації УГВР (на Волехівщині).

<...> Боротьба мала запеклий і відчайдушний характер з обох боків... За офіційними даними радянської преси, українськими партизанами було знищено 30 тис. чоловік (червоноармійців та співробітників МВС. (- ред.)

Кирчаук Ю. Історія УПА. - Т. 1991. - С.48-49.

32. Із резолюції XVII з'їзду КП(б)У

Вересень 1952 р.

Обговоривши проект Директив XIX з'їзду партії щодо п'ятого п'ятирічного плану розвитку СРСР на 1951-1955 роки, XVII з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України одногласно схвалює і гаряче підтримує величну програму дальшого підвищення всіх галузей народного господарства, зростання матеріального добробуту, охорони здоров'я і культурного рівня нашого народу.

За роки, що пройшли з часу XVIII з'їзду ВКП(б), народи СРСР під керівництвом Комуністичної партії <...> досягли нових всевітньо-історичних перемог, незмірно зміцнили могутність Радянської держави, піднесли її міжнародний авторитет, зробили великий крок уперед по шляху будівництва комунізму.

Новий п'ятирічний план є планом мирного господарства і культурного будівництва. Він демонструє перед усім світом велику життєву силу соціалізму, корінні переваги соціалістичної системи господарства перед капіталістичною системою, зміцнює могутність Радянської держави та всього міжнародного табору миру, демократії і соціалізму.

Комуністична партія України в резолюції і рішеннях з'їзду і конференцій (1918-1956). - К., 1958. - С. 660-661.

33. Указ Президії Верховної Ради СРСР "Про ліквідацію Особливої наради при міністерстві внутрішніх справ СРСР"

1 вересня 1953 р.

З метою подальшого зміцнення соціалістичної законності і підвищення ролі правосуддя Президія Верховної Ради СРСР постановила:

1. Скасувати Особливу нараду при міністерстві внутрішніх справ СРСР?

3. Надати Верховному суду СРСР право переглядати по протесту Генерального прокурора СРСР рішення бувших колегій ОДПУ "трийок" НКВС-УНВС. Особливої наради при НКВС-МДБ-МВС СРСР.

Сборник законодательных и нормативных актов, о репрессиях и реабилитация жертв политических репрессий. - М., 1993. - С.71.

34. Указ Президії Верховної Ради СРСР про включення Кримської області до складу УРСР

19 лютого 1954 р.

Враховуючи спільність економіки, територіальну близькість і тісні господарські та культурні зв'язки між Кримською областю і Українською РСР, Президія Верховної Ради Союзу Радянських Соціалістичних Республік постановляє:

Затвердити спільне подання Президії Верховної Ради РРФСР і Президії Верховної Ради УРСР про передачу Кримської області зі складу Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки. Москва, Кремль. 19 лютого 1954 р.

Радянська Україна. - 1954. - 27 лютого.

35. До вступу УРСР в ЮНЕСКО

Травень 1954 р.

Міністерство закордонних справ Української РСР надіслало Генеральному Директорові ЮНЕСКО Л. Евансу лист, в якому повідомляється, що уряд Української РСР вирішив прийняти Статут

¹ Особлива нарада, це один із надзвичайних органів, який було створено за постановою ЦВК і РНК СРСР у 1935 р. Він мав право "застосовувати до суспільно-небезпечних осіб" ув'язнення з виселкою у табори терміном до 5 р., а пізніше отримав право навіть присуджувати вищу міру покарання. Після скасування цього репресивного апарату, всі кримінальні справи розпочали розглядати суди, згідно чинного законодавства. Скасування посадових органів було націлено на демократизацію радянського суспільства після смерті Сталіна.

Організації Об'єднаних Націй у питаннях освіти, науки та культури і уповноважив Посла СРСР в Англії підписати цей Статут від імені Уряду УРСР

Лист аналогічного змісту був надісланий Л. Евансу також Міністерством закордонних справ Білоруської РСР.

12 травня ц. р. Посла СРСР в Англії Я. О. Малик за уповноваженням Урядів УРСР і БРСР підписав у Лондоні Статут ЮНЕСКО.

Радянська Україна. - 1954. - 16 травня.

36. З постанови ЦК КПРС про подолання культу особи та його наслідків

Червень 1956 р.

<> Як могло статися, що в умовах радянського соціалістичного ладу виник і поширився культ особи Сталіна з усіма його негативними наслідками?

При розгляді цього питання треба мати на увазі як об'єктивні, конкретні історичні умови, в яких проходило будівництво соціалізму в СРСР, так і деякі суб'єктивні фактори, пов'язані з особистими якостями Сталіна.

<> Протягом більш як чверті століття Радянська країна була єдиною країною, що проклала людству шлях до соціалізму. Вона була подібна до обложеної фортеці, яка перебувала в капіталістичному оточенні. Партія повинна була виховувати весь народ у дусі постійної пильності і мобілізаційної готовності перед лицем зовнішніх ворогів.

<> Ця складна міжнародна і внутрішня обстановка вимагала залізної дисципліни, безумовного підвищення пильності, найсуворішої централізації керівництва, що не могло не позначитися негативно на розвитку деяких демократичних форм. У ході запеклої боротьби з усім світом імперіалізму нашої країні доводилося йти на деякі обмеження демократії, виправдані логікою боротьби нашого народу за соціалізм в умовах капіталістичного оточення.

<> Перебуваючи тривалий період на посту генерального секретаря ЦК партії, Й.В. Сталін разом з іншими керівними діячами активно боровся за перетворення в життя ленінських заповітів. Він був відданий марксизмові-ленінізму, як теоретик і визначний організатор очолював боротьбу партії проти троцькістів, правих опортуністів, буржуазних націоналістів, проти підступів капіталістичного оточення. У цій політичній та ідейній боротьбі Сталін здобув великий авторитет

і популярність. Проте з його ім'ям стали неправильно пов'язувати всі наші великі перемоги. Успіхи, досягнуті Комуністичною партією і Радянською країною, вихваляння на адресу Сталіна запаморочили йому голову. В цій обстановці почав поступово складатися культ особи Сталіна.

Розвиткові культу особи сприяли у величезній мірі деякі індивідуальні якості Й.В. Сталіна, на негативний характер яких вказував ще В. І. Ленін. Наприкінці 1922 р. Ленін звернувся з листом до чергового з'їзду партії, в якому говорилося:

"Тов. Сталін, зробившись генсеком, зосередив у своїх руках безмежну владу, і я не певен, чи зуміє він завжди досить обережно користуватися цією владою". В додатку до цього листа, написаному на початку січня 1923 р., В.І. Ленін знову повертається до питання про деякі нетерпимі для керівника особисті якості Сталіна. "Сталін надто грубий, писав Ленін, - і цей недолік, цілком терпимий серед нас і в стосунках між нами, комуністами, стає нетерпимим на посаді генсека...".

<> Великої шкоди справі соціалістичного будівництва, розвитку демократії всередині партії і держави завдала помилкова формула Сталіна про те, що нібито в міру просування Радянського Союзу до соціалізму класова боротьба буде дедалі більше й більше загострюватись. Ця формула вірна тільки для певних етапів перехідного періоду, коли розв'язувалося питання "хто - кого?", коли йшла вперед класова боротьба за побудову основ соціалізму, була висунута на перший план у 1937 р., в момент, коли соціалізм уже переміг в нашій країні, коли експлуататорські класи та їх економічна база були ліквідовані. На практиці ця помилкова теоретична формула стала обґрунтуванням найгрібніших порушень соціалістичної законності і масових репресій.

Саме в тих умовах створилося, зокрема, особливе становище для органів державної безпеки, яким виявилось величезне довір'я, бо вони мали перед народом і країною безсумнівні заслуги в справі захисту заввоювань революції. Протягом тривалого часу органи державної безпеки виправдували це довір'я, і їх особливе становище не викликало будь-якої небезпеки. Справа змінилася після того, коли контроль над ними з боку партії і уряду був поступово піліментений особистим контролем Сталіна, а звичайне здійснення норм правосуддя нерідко підмінялось його одноособовими рішеннями. Становище ще більше ускладнилось, коли на чолі органів державної безпеки опинилася злочинна банда агента міжвародного імперіалізму Берія. Буди допущені серйозні порушення радянської законності і масові репресії. В результаті підступів ворогів буди обмовлені і невинно потерпіли багато чесних комуністів і безпартійних радянських людей.

<> Безумовно, факти говорять про те, що Сталін винен у багатьох беззаконнях, які чинились особливо в останній період його життя. Він застосовував часом у цій боротьбі негідні методи, порушував ленінські принципи і норми партійного життя. В цьому полягала трагедія Сталіна. Але все це разом з тим утруднювало й боротьбу проти беззаконь, які тоді чинилися, бо успіхи будівництва соціалізму, зміцнення СРСР в обстановці культу особи приписувалися Сталіну.

КПРС в резолюціях. - К., 1981. - Т.7. - С. 198-203, 205.

37. Закон СРСР "Про державні пенсії"

14 липня 1956 р.

(Витяз)

Пенсійне забезпечення гарантується створеним в СРСР соціалістичним ладом, в умовах якого назавжди ліквідована експлуатація людини людиною, безробіття і невиненність трудящих у завітрянніому дні.

Пенсійне забезпечення у Радянській державі здійснюється новістю за рахунок державних і громадських контів...Право на пенсію по старості мають робітники і службовці: чоловіки - по досягненню віку 60р. і при стажу роботи не менше 25 р. і жінки - по досягненню віку 55 р. і при стажу ... роботи не менше 20 років.

Ведомости Верховного Совета СССР - 1956. - №15. - С.317.

38. Закон СРСР "Про подальше удосконалення управління промисловістю і будівництвом"

10 травня 1957 р.

(Витяз)

Верховна Рада СРСР постановила:

Ст.1. Схвалити розроблені ЦК КПРС і Радою Міністрів Союзу РСР і отримати єдинопдушно підтримку в ході всенародного обговорення заходи по удосконаленню організації управління промисловістю і будівництвом, спрямованих на неухильне піднесення народного господарства країни, дальшого розширення прав союзних республік у господарському будівництві, наближення керівництва до виробництва, іще більш широкій участі трудящих мас в управлінні

виробництвом, всебічного розвитку їх творчої ініціативи у комуністичному будівництві.

Ст.2. Запровадити управління промисловістю і будівництвом по територіальному принципу на основі економічно-адміністративних районів.

Ст.3. Для управління промисловістю і будівництвом у кожному економічному адміністративному районі утворити ради народного господарства (раднаргопси. - ред.).

Ведомости Верховного Совета СССР. - 1957. - №1. - С. 275

39. Про антипартійну групу Маленкова Г. М., Кагановича Л. М., Молотова В. М.

Із постанови пленуму ЦК КПРС

22-29 червня 1957 р.

Пленум Центрального Комітету КПРС на засіданнях 22-29 червня 1957 р. розглянув питання про антипартійну групу Маленкова, Кагановича, Молотова, яка утворилася всередині Президії ЦК КПРС.

У той час, коли партія під керівництвом Центрального Комітету, спираючись на всенародну підтримку, проводить величезну роботу по виконанню історичних рішень XX з'їзду, спрямованих на дальший розвиток народного господарства і безперервне піднесення життєвого рівня радянського народу, на відновлення ленінських норм внутріпартійного життя, ліквідацію порушень революційної законності, на розширення зв'язку партії з народними масами, розвиток радянської соціалістичної демократії, на зміцнення дружби радянських народів, проведення правильної національної політики, а в галузі зовнішньої політики - на розрядку міжнародної напруженості з метою забезпечення міцного миру; і коли досягнуто вже в усіх цих галузях серйозних успіхів, про які знає кожна радянська людина, в цей час антипартійна група Маленкова, Кагановича і Молотова виступила проти лінії партії.

Маючи на меті змінити політичну лінію партії, ця група антипартійними, фракційними методами добивалася зміни складу керівних органів партії, обраних на пленумі ЦК КПРС. Це не було випадковістю.

Протягом останніх 3-4 років, коли партія взяла рішучий курс на виправлення помилок і недоліків, породжених культом особи, і

успішно бореться проти ревізіоністів марксизму-ленізму як на міжнародній арені, так і всередині країни, коли партія провела велику роботу по виправленню допущених у минулому перекурчених ленінської національної політики, учасники розкритої тепер і повністю викритої антипартійної групи постійно чинили прями чи по-середню протидію цьому курсові, схваленому XX з'їздом КПРС. Ця група по суті намагалась протидіяти ленінському курсові на мирне співіснування між державами з різними соціальними системами, ослабленню міжнародної напруженості і встановленню дружніх відносин РСР з усіма народами світу.

Вони були проти розширення прав союзних республік в галузі економічного і культурного будівництва, в галузі законодавства, а також проти посилення ролі місцевих Рад у розв'язанні цих завдань. Тим самим антипартійна група протидіяла твердо провадженому партією курсові на більш швидкий розвиток економіки й культури в національних республіках, який забезпечує дальше зміцнення ленінської дружби між усіма народами нашої країни. Антипартійна група не тільки не розуміла, а й чинила опір заходам партії по боротьбі з бюрократизмом, по скороченню роздутого державного апарату. В усіх цих питаннях вони виступали проти ленінського принципу демократичного централізму, який проводила партія.

Ця група чинила впертий опір і намагалася зіврати такий надзвичайно важливий захід, як реорганізація управління промисловістю, створення раднаргопсів в економічних районах, схвалений усією партією і народом. <...>

У питаннях сільського господарства учасники цієї групи виявили нерозуміння нових назрілих завдань. Вони не визнавали необхідності посилення матеріальної заінтересованості колгоспного селянства в розширенні виробництва продуктів сільського господарства. Вони заперечували проти скасування старого, бюрократичного порядку планування в колгоспах і запровадження нового порядку планування, який розв'язує ініціативу колгоспів у веденні свого господарства, що дало вже свої позитивні результати. Вони настільки відірвалися від життя, що не можуть зрозуміти реальної можливості, яка дає змогу наприкінці цього року скасувати обов'язкові поставки сільськогосподарських продуктів з дворів колгоспників. Проведення цього заходу, який має життєве значення для мільйонів трудящих Радянської країни, стало можливим на основі великого піднесення громадського творінництва в колгоспах і розвитку радгоспів. Учасники антипартійної групи замість підтримки цього назрілого заходу виступили проти нього. <...>

Не можна вважати випадковим, що учасник антипартійної групи т. Молотов, виявляючи консерватизм і косність, не тільки не зрозумів необхідності освоєння цілинних земель, а й чинив опір справі підняття 35 млн. га цілини, яка набула такого величезного значення в економіці нашої країни.

Т. Маленков, Каганович і Молотов чинили впертий опір тим заходам, які проводив Центральний Комітет і вся наша партія по ліквідації наслідків культу особи, по усунуенню допущених у свій час порушень революційної законності і створенню таких умов, які виключають можливість повторення їх у дальшому. <...>

У галузі зовнішньої політики ця група, особливо т. Молотов, виявляла косність і всіляко перешкоджала проведенню назрілих нових заходів, розрахованих на пом'якшення міжнародної напруженості, на зміцнення миру в усьому світі.

Тов. Молотов протягом тривалого часу, як міністр закордонних справ, не тільки не вживав ніяких заходів по лінії МЗС для поліпшення відносин СРСР з Югославією. <...>

У багатьох з цих питань думку т. Молотова підтримував т. Каганович, а в ряді випадків т. Маленков. Президія Центрального Комітету і Центральний Комітет в цілому терпляче поправляли їх, боролися проти їх помилок, сподіваючись, що вони здобудуть уроки з своїх помилок, не наполягатимуть на них і підуть у ногу з усім керівним колективом партії. Але вони й далі залишалися на своїх неправильних, не-ленінських позиціях.

В основі позиції тт. Маленкова, Кагановича і Молотова, яка розходиться з лінією партії, лежить та обставина, що вони перебували й перебувають у полоні старих уявлень і методів, відірвались від життя партії і країни, не бачачи нових умов, нової обстановки, проявляють консерватизм, уперто чіпляються за форми й методи роботи, які зжили себе і не відповідають інтересам руху до комунізму, відкидаючи те, що народжується життям і впливає з інтересів розвитку радянського суспільства, з інтересів усього соціалістичного табору.

Як у питаннях внутрішньої, так і в питаннях зовнішньої політики вони є сектантами й догматиками, виявляють начотницький, безжиттєвий підхід до марксизму-ленінізму. Вони не можуть зрозуміти, що в сучасних умовах живий марксизм-ленінізм у дії, боротьба за комунізм виявляються в перетворенні в життя рішень XX з'їзду партії, в наполегливому проведенні політики мирного співіснування, боротьби за дружбу між народами, політики всерішнього зміцнення соціалістичного табору, в поліпшенні керівництва промисловістю, в боротьбі за всебічне піднесення сільського господарства, за достаток продуктів, за

широке житлове будівництво, за розширення прав союзних республік, за розквіт національних культур, за всемірний розвиток ініціативи народних мас. <...>

Виходячи з усього викладеного вище і керуючись інтересами всемірного зміцнення ленінської єдності партії, пленум ЦК КПРС постановляє:

1. Засудити, як несумісну з ленінськими принципами нашої партії, фракційну діяльність антипартійної групи Маленкова, Кагановича, Молотова і Шенілова, який примкнув до них.

2. Вивести із складу членів Президії ЦК і з складу ЦК тт. Маленкова, Кагановича і Молотова; зняти з поста секретаря ЦК КПРС і вивести із складу кандидатів у члени Президії ЦК і із складу членів ЦК т. Шенілова.

КПРС в резолюціях і рішеннях з Гельсінкської конференції і пленумів ЦК - К., 1981 - Т.7 - С.257-262.

40. Про подальший розвиток колгоспного ладу і реорганізації машинно-тракторних станцій

Із постанови пленуму ЦК КПРС

25-26 лютого 1958 р.

<...> У створенні і зміцненні колгоспного ладу, в технічному оснащенні сільського господарства, в зміцненні союзу робітничого класу і селянства величезну історичну роль відіграли машинно-тракторні станції. На першому етапі будівництва колгоспів партія знайшла найдоцільнішу для того часу форму державної допомоги колгоспам у зміцненні їх громадського господарства у вигляді машинно-тракторних станцій.

МТС були тією великою політичною і організаційною силою, навколо якої селяни об'єднувалися в колгоспи і переконувалися в перевагах великого машинного сільського господарства;

через МТС здійснювались технічний прогрес у сільському господарстві та його переозброєння на базі нової техніки, підготовка кваліфікованих механізаторських кадрів, підвищення культури землеробства і тваринництва. Величезне значення машинно-тракторних станцій полягало в тому, що вони були важливим джерелом одержання хліба та інших продуктів харчування, а також сировини для промисловості. В останні роки МТС були великою організаційною силою в

боротьби за ліквідацію відставання окремих галузей сільськогосподарського виробництва, в здійсненні прийнятих партією рішень в питаннях сільського господарства.

У теперішніх умовах, коли колгоспи в більшості своїй в організаційно-господарському відношенні зміцніли, коли економіка колгоспів значно піднялася, існуюча форма виробничо-технічного обслуговування колгоспів через МТС перестала відповідати потребам розвитку продуктивних сил сільського господарства. Більше того, ця форма в багатьох випадках починає гальмувати подальше піднесення передових колгоспів, зв'язувати ініціативу колгоспних кадрів і всіх колгоспників у справі кращого використання резервів колгоспного виробництва. <...>

Тепер, коли більшість колгоспів спроможна купувати і правильно, продуктивніше використовувати трактори, комбайни та інші сільськогосподарські машини, доцільно перейти до продажу цих машин безпосередньо колгоспам. Це дасть змогу значно краще використовувати сучасну техніку, прискорити технічний прогрес у сільському господарстві, підвищити продуктивність праці, збільшити виробництво валової і товарної продукції в розрахунок на сто гектарів земельних угідь і знизити її собівартість.

Машино-тракторні станції мають бути реорганізовані в різні строки, з урахуванням особливостей районів і колгоспів, у ремонтно-технічні станції (РТС), покликані забезпечити ремонт тракторів та інших машин, технічне обслуговування колгоспів, постачання колгоспам і радгоспам (шляхом продажу) нової техніки, запасних частин, пального, добрив, отрухохімікатів та інших матеріалів. У тих районах, де ще не всі колгоспи мають можливість придбати трактори та інші машини, а головне, не можуть правильно використовувати цю техніку, слід тимчасово зберегти існуючий порядок виробничо-технічного обслуговування таких колгоспів через МТС. <...>

КПРС в резолюції... - Т.7. - С.306-308.

41. Закон СРСР "Про бюджетні права Союзу РСР і союзних республік"

(Витяг)

30 жовтня 1959 р.

Ст. 5 Кожна Радянська Соціалістична Республіка має державний бюджет союзної республіки, затверджений Верховною Радою союзної республіки.

Ст. 7. Кожен край, область, автономна область, округ, район, селищні Ради і сільські Ради мають місцевий бюджет, затверджений відповідною Радою депутатів трудящих.

Ведомости Верховного Совета СССР - 1959 - № 44. - С. 221.

42. Из програми КПРС про розгорнуте комуністичне будівництво, розвиток національних відносин та культури в СРСР

Жовтень 1961 р.

<> Найвища мета партії - побудувати комуністичне суспільство, на прапорі якого написано: "Від кожного - за здібностями, кожному - за потребами". Повною мірою втілюється лозунг партії: "Все в ім'я людини, для блага людини... Розв'язання завдань будівництва комунізму здійснюється послідовними етапами.

У найближче десятиріччя (1961-1970 рр.) Радянський Союз, створюючи матеріально-технічну базу комунізму, перевершить за виробництвом продукції на душу населення наймогутнішу країну капіталізму - США; значно підвищиться матеріальний добробут і культурно-технічний рівень трудящих, всім буде забезпечено матеріальний достаток; всі колгоспи й радгоспи стануть високопродуктивними й високодохідними господарствами; в основному будуть задоволені потреби радянських людей у впорядкованих житлах; зникне важка фізична праця; СРСР стане країною найкоротшого робочого дня.

У підсумку другого десятиріччя (1971-1980 рр.) буде створено матеріально-технічну базу комунізму, яка забезпечить достаток матеріальних і культурних благ для всього населення; радянське суспільство безпосередньо підійде до здійснення принципу розподілу за потребами, відбудеться поступовий перехід до єдиної загальнонародної власності. Таким чином, у СРСР буде в основному побудоване комуністичне суспільство. Цілковита побудова комуністичного суспільства завершиться в наступний період. <>

Партія урочисто проголошує: нинішнє покоління радянських людей житиме при комунізмі!

<> Розгорнуте комуністичне будівництво означає новий етап у розвитку національних відносин у СРСР, що характеризується подальшим зближенням націй і досягненням їхньої цілковитої єдності.

Будівництво матеріально-технічної бази комунізму веде до делаті тіншого об'єднання радянських народів. <...>

<...> Основними завданнями в галузі освіти і виховання є:

а) Здійснення загальної обов'язкової середньої освіти.

Протягом найближчого десятиріччя здійснити обов'язкову середню загальну і політехнічну одинадцятирічну освіту для всіх дітей шкільного віку і освіту в обсягу 8 класів для тієї частини молоді, що зайнята в народному господарстві і не має відповідної освіти; в наступному десятиріччі буде надана для всіх можливість дістати повну середню освіту. Загальна середня освіта забезпечується розвитком загального і політехнічного навчання, професійною підготовкою в поєднанні з посиленою суспільно корисною працею школярів, значним розширенням мережі всіх типів загальноосвітніх шкіл, у тому числі вечірніх шкіл, які дають середню освіту без відриву від виробництва. <...>

Середня освіта повинна забезпечувати ґрунтовне знання основ наук, засвоєння принципів комуністичного світогляду, трудової і політехнічної підготовки відповідно до зростаючого рівня розвитку науки й техніки, з урахуванням потреб суспільства, здібностей і бажань учнів, а також моральне, естетичне і фізичне виховання здорового підрастаючого покоління. <...>

КПРС в резолюціїх ... - С.233-234, 270, 278.

43. Закон СРСР "Про зміну систем органів управління промисловістю і перетворення деяких інших органів державного управління"

2 жовтня 1965 р.

З метою поліпшення управління промисловістю Верховна Рада СРСР постановила:

Ст. 1. Створити наступні союзно-республіканські міністерства СРСР:

Міністерство горної металургії, ... кольорової, вугільної, хімічної, нафтодобувної, нафтохімічної, лісової, будівельних матеріалів, легкої, харчової, м'ясо-молочної... та ін. промисловості.

Ст. 12. У зв'язку із змінами у організації управління промисловістю скасувати Вищу Раду по народному господарству СРСР Ради Міністрів СРСР і Раду народного господарства СРСР. Визнати за

необхідне скасування республіканських рад народного господарства і рад народного господарства економічних районів.

Відомості Верховного Союта СРСР. - 1965. - № 39. - С.558.

44. Із протесту проти репресій у 1965-1966 рр.

Генеральному Секретареві ЦК КПРС Л. І. Брежневу,
Голові Ради Міністрів СРСР О.М. Косигінові,
Голові Президії Верховної Ради СРСР М. В. Підгорному

Шановні товариші!

Звертаємося до Вас у справі, яка глибоко хвилює різні кола радянської громадськості.

Протягом останніх кількох років у Радянському Союзі провадяться політичні процеси над молодими людьми з середовища творчої і наукової інтелігенції. Ми занепокоєні цими процесами з ряду причин.

Насамперед, нас не може не тривожити те, що під час проведення багатьох із цих процесів порушувалися закони нашої країни. Наприклад, усі процеси в Києві, Львові та Івано-Франківську 1965-66 рр., на яких засуджено понад 20 осіб, провадилися в закритому порядку - всупереч тому, що прямо і недвозначно гарантоване Конституцією СРСР, Конституціями союзних республік та їх кримінальними кодексами. Мало того, закритий характер сприяв порушенню законності в самому перебігу судових доходжень.

Принцип прилюдності включає в себе не тільки відкриту судову розправу, але й широке та правдиве навіснення її ходу в пресі. Відомою є вимога В. І. Леніна про те, що широкі маси повинні все знати, все бачити і мати можливість про все судити... Однак, наша преса зовсім не реагувала на політичні процеси, що відбувалися на Україні.

Як, по суті, безконтрольність і неупублічність уможливила порушення конституційних гарантій і процесуальних норм. Стало майже правилом, що на подібних політичних процесах суд відмовляється вислухувати свідків обиди і обмежується тільки свідками звинувачення. Факти наведені в широковідомому відкритому листі П. Лівінова і Л. Богораз, красномовно свідчать про те, що суд над Галанським, Гінзбургом, Добровольським і Ляшковою провадився з грубими порушеннями процесуальних норм.

...Всі ці і багато інших фактів говорять про те, що ведені в останні роки політичні процеси стають формою придушення інакомислячих,

формою придушення громадської активності і соціальної критики, зовсім необхідної для здоров'я всякого суспільства. Вони свідчать про щораз сильнішу реставрацію сталінізму, проти якої так енергійно і мужньо перестерігають І. Габай, Ю. Кім та П. Якір у своєму зверненні до діячів науки, культури і мистецтва СРСР. На Україні, де порушення демократії доповнюються та загострюються перекрученнями в національному питанні, симптоми сталінізму виявляються ще виразніше і бруталніше.

...С. Параджанов - кінорежисер, лауреат міжнародних фестивалів, А. М. Корольов - кандидат фізико-математичних наук, Ю. В. Цехмістренко - кандидат фізико-математичних наук та ін....

(Всього 139 підписів).

Свобода. - 1968. - 11 жовтня. - С. 1.

45. Із декларації української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод

Листопад 1976 р.

Ми, українці, живемо в Європі, яка впродовж першої половини ХХ ст. двічі була сплюндрована страхітливами війнами. Ці війни заливали кров'ю українську землю так само, як і землі інших європейських країн. Ось чому ми вважаємо неправомірним той факт, що Україна, котра є повноправним членом ООН, не була представлена окремою делегацією на Гельсінській нараді з питань безпеки та співпраці в Європі.

А проте ми беремо до уваги, що за Договором від 27 грудня 1922 р. про створення СРСР, всі міжнародні угоди, підписані урядом Радянського Союзу, діють також на території України. Звідси випливає, що Декларація Прав Людини, а також Декларація Принципів, котрими держави-учасники Гельсінської наради мають керуватися у своїх взаєминах, поширюються також на український народ.

Досвід показує, що виконання Гельсінських Угод (особливо в гуманітарній частині) не може бути забезпечене без участі широкої громадськості країн-учасниць. Виходячи з цього, 9 листопада 1976 р. була створена Українська Громадська Група Сприяння виконанню Гельсінських Угод.

...Українська Група Сприяння ставить за мету:

1) Сприяти ознайомленню широких кіл української громадськості із Декларацією Прав Людини. Домагатися, щоб цей міжнародний

правовий документ став основним у відносинах між: Особою і Державою.

2) Виходячи з переконань, що мир між народами не можна забезпечити без вільних контактів поміж людьми, а також без вільного обміну інформацією та ідеями, активно сприяти виконанню гуманітарних статей Прикінцевого Акту наради з питань безпеки і співпраці в Європі.

3) Домагатися, щоб на всіх міжнародних нарадах, де мають обговорюватися підсумки виконання Гельсінських Угод, Україна як суверенна європейська держава і член ООН була представлена окремою делегацією.

4) З метою вільного обміну інформацією та ідеями домагатися акредитування на Україні представників зарубіжної преси, створення незалежних прес-агентств тощо.

Своїм головним завданням Група вважає ознайомлення урядів країн-учасниць і світової громадськості з фактами порушень на терені України Загальної Декларації Прав Людини та гуманітарних статей, прийнятих Гельсінською Народою...

Члени Української Громадської Групи Сприяння виконанню Гельсінських Угод: Олександр Бердник, Петро Григоренко, Іван Кандиба, Левко Лук'яненко, Оксана Мешко, Микола Матусевич, Миколай Маринюк, Микола Руденко (керівник групи), Ніна Строката, Олександр Тихий.

9 листопада 1976 р.

Український правозахисний рух. - Торонто; Багтимар, 1978. - С. 11-14.

46. Із Конституції СРСР про побудову розвинутого соціалістичного суспільства

Жовтень 1977 р.

<...> В СРСР побудовано розвинуте соціалістичне суспільство. <...>

Це - Суспільство, в якому створені могутні продуктивні сили, передова наука і культура, в якому постійно зростає добробут народу, складаються дедалі сприятливіші умови для всебічного розвитку особи.

Це - суспільство зрілих соціалістичних суспільних відносин, в якому на основі зближення всіх класів і соціальних верств, юридичної і фактичної рівності всіх націй і народностей, їх братерського співробітництва склалася нова історична спільність людей - радянський народ.

Це—суспільство високої організованості, ідейності і свідомості трудящих - патріотів і інтернаціоналістів.

Це—суспільство, законом життя якого є турбота всіх про благо кожного і турбота кожного про благо всіх.

Це—суспільство справжньої демократії. <...>

Розвинуте соціалістичне суспільство — закономірний етап на шляху до комунізму. <...>

Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. - К., 1977. - С. 3.

47. Темпи росту продуктивності праці по галузях промисловості за 1960-1989 рр.

Статистика 1990 р.

(у відсотках)

Вся промисловість	1960 = 100			1985 = 100	
	1970	1980	1985	1986	1989
Важка промисловість	162	234	268	104	115
паливно-енергетичний комплекс	175	274	318	105	119
комплекс-комплекс	184	240	242	106	120
електроенергетика	164	263	275	106	124
паливна промисловість	168	147	193	105	117
металургійний комплекс	149	201	216	101	110
машинобудівний комплекс	188	366	464	107	128
хімічна та нафтохімічна промисловість	213	379	460	104	114
лісова, деревообробна та целюлоза-паперова промисловість	155	227	280	105	124
промисловість будівельних матеріалів	182	250	280	102	111
Легка промисловість	147	220	248	103	121
Перероблюючі галузі, що входять до агропромислового комплексу (харчова промисловість) комплексу (харчова промисловість)	147	177	205	105	119

Народное хозяйство Украинской ССР в 1985 году.

Стат. ежегодник. - К., 1986. - С. 83.

Народное хозяйство Украинской РСР в 1989 році. - К., 1990. - С. 274.

48. Виробництво основних видів продукції горної металургії, 1970-1989 рр.

Статистика 1989 р.

(млн. т)

роки	чавун	сталь	Готовий проєкт	Стальні труби	
				млн. тт	млн. м
1970	41,4	46,6	32,7	4,5	452
1980	46,5	53,7	36,0	6,3	586
1985	47,1	55,0	37,7	6,7	615
1988	47,4	56,5	40,0	7,1	620

Народное хозяйство Украинской ССР в 1988 году.

Стат. ежегодник. - К., 1989. - С. 268.

49. Парк тракторів і зернозбиральних комбайнів у сільському господарстві. 1940-1985 рр.

Статистика 1986 р.

(на кінець року)

роки	Трактори, тис.	Зернозбиральні комбайни, тис.
1940	94,6	33,4
1945	54,1	15,4
1950	98,4	31,9
1955	136,4	50,7
1965	257,0	56,9
1980	408,8	89,9
1985	445,8	111,7

Народное хозяйство Украинской ССР в 1985 году.

Стат. ежегодник. - К., 1986. - С. 176.

50. Кількість спеціалістів з вищою та середньою спеціальною освітою, зайнятих у сільському господарстві у 1970-1989 рр.

Статистика 1990 р.

(на середину листопада, тис. чоловік)

	1970	1985	1989
В колгоспах, радгоспах, міжгосподарських та інших виробничих сільськогосподарських підприємствах	221,5	478,8	549,7
Спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою всіх спеціальностей	175,9	379,5	464,3
в тому числі сільськогосподарських спеціальностей з них агрономів, зоотехніків і ветеринарних працівників	138,8	226,1	244,9

Народне господарство Української РСР у 1989 році. - К., 1990. - С. 396.

51. Валовий збір сільськогосподарських культур 1940-1985 рр. всіх категорій господарств

Статистика 1986 р.

(тис. т.)

	1940	1950	1955	1960	1970	1980	1981-1985 (у серед. за рік)	Всіх категорій господарств
Зерно	26420	20448	32461	21790	36392	38100	39331	40495
Пшаревий буряк	13052	14624	21975	31761	46309	48841	43885	43569
Сояшаник	946	727	1445	1564	2654	2257	2287	2287
Льонджульовий (волокно)	19	12	48	74	89	92	105	118
Картопля	20664	20329	16984	19461	19726	13133	20013	20315
Овочі	5486	2318	4677	4948	5807	7186	7377	7384
Корюкові коріння/лоди	6285	2758	6172		17031	20804	23002	26869
Ковонли (волово)	47	27	45	19	23	8	13	9

Народне господарство Української РСР в 1985 році. - С. 147.

52. Кількість студентів і учнів вищих та середніх спеціальних учбових закладів у 1960-1989 рр.

Статистика 1990 р.

(тис. чоловік)

	1960	1975	1985	1989
Кількість студентів вищих учбових закладів	417,7	831,3	853,1	888,8
Кількість учнів середніх спеціальних учбових закладів	398,2	783,8	808,9	776,6

Народне господарство Української РСР у 1989 році. - К., 1990. - С. 188.

53. Введення в дію загальноосвітніх шкіл у 1976-1989 рр.

Статистика 1990 р.

Роки	Всього		Із загальною кількістю введено в дію в сільській місцевості	
	шкіл	в них учнівських міськ, тис.	шкіл	в них учнівських міськ, тис.
Десять п'ятиріччя (1976 - 1980)	1513	953,8	1112	480,1
Одинадцять п'ятиріччя (1981 - 1985)	1116	770,4	747	318,3
Чотири роки дванадцяти п'ятиріччя (1986 - 1989)	1410	810,5	1007	322,3
1989	376	192,4	276	72,4

Народне господарство Української РСР у 1989 році. - С. 154.

54. Введення в дію дошкільних закладів у 1976-1989 рр.

(на тис. місць)

Роки	всього	із загальної кількості введено в дію в сільській місцевості
Десята п'ятирічка (1976-1980)	494,5	144,3
Одинадцята п'ятирічка (1981-1985)	410,0	125,5
Чотири роки дванадцятій п'ятирічки (1986-1989)	311,9	122,7
1989	64,1	26,1

Народне господарство Української РСР у 1989 році. - С. 155.

55. Театри і музеї у 1960-1989 рр.

Статистика 1990 р.

Театри				
	1960	1975	1985	1989
Всього професійних театрів	68	77	89	118
Кількість відвідування театрів за рік, млн.	14,0	18,1	20,7	18,1
Музеї				
	1960	1975	1985	1989
Всього музеїв	132	154	174	204
Кількість відвідувань музеїв за рік, млн.	7,9	23,4	32,5	34,1

Народне господарство Української РСР у 1989 році. - С. 197.

56. Кількість збудованих квартир та їх загальна (корисна) площа у 1951-1989 рр.

Статистика 1990 р.

Роки	Всього збудовано квартир (тис.)	Загальна площа (в млн. кв. м.)
1961-1975 рр.	6013	289
1981-1985 рр.	1688	92,2
1986-1989 рр.	1421	82,1

Народне господарство Української ССР в 1985 році. - С. 264;
Народне господарство Української РСР у 1989 році.
- К., 1990. - С. 134.

57. Основні показники розвитку охорони здоров'я у 1960-1988 рр.

Статистика 1989 р.

(на кінець року, тис.)

	1960	1975	1985	1988
Кількість лікарів усіх спеціальностей	85,6	157,1	210,6	221,7
Кількість лікарських закладів	5,0	4,1	3,8	3,85
Кількість лікарських ліжок ... на 10 000 чоловік населення	343,8	578,3	668,9	687,5
Кількість лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів	7,1	5,9	6,3	6,5

Народне господарство Української ССР в 1985 році. - С. 358;
Народне господарство Української ССР в 1988 році. - С. 166.

58. Споживання продуктів харчування у 1960-1989рр.

Статистика 1990 р.

(на душу населення за рік; кг)

	1960	1975	1986	1989
М'ясо і м'ясопродукти	42	60	67	69
Молоко і молочні продукти	230	335	355	363
Яйця, шт.	137	210	279	282
Риба і рибпродукти	9,7	15,9	19,2	18,0
Цукор	26,9	45,5	47,6	46,3
Олія	6,0	8,5	10,9	11,4
Картоння	174	210	140	129
Овочі і багаторічні	89	118	129	119
Фрукти і ягоди (без переробки на вино)	40	50	53	52
Хлібні продукти	163	151	139	137

Народне господарство Української РСР в 1989. - С.285.
Народне господарство Української РСР у 1989 р. - С.112.

59. Із закону Української Радянської Соціалістичної Республіки "Про мови в Українській РСР"

Листопад 1989 р.

Українська РСР визнає життєдайність та суспільну цінність усіх національних мов і беззаперечно гарантує своїм громадянам національно-культурні та мовні права, виходячи з того, що тільки вільний розвиток і рівноправність національних мов, висока мовна культура є основою духовного взаєморозуміння, культурного взаємобогачення та зміцнення дружби народів.

Українська мова є одним з вирішальних чинників національної самобутності українського народу.

Українська РСР забезпечує українській мові статус державної з метою сприяння всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, гарантування його суверенної національно-державної майбутності.

Виховувати у громадян, незалежно від їхньої національної належності, розуміння соціального призначення української мови як державної в Українській РСР, а російської мови як мови міжнаціонального спілкування народів Союзу РСР - обов'язок державних, партійних, громадських органів та засобів масової інформації республіки. Вибір мови міжособового спілкування громадян Української РСР є невід'ємним правом самих громадян.

III. Мова освіти, науки, інформатики і культури

Стаття 25. Мова виховання та одержання освіти
Вільний вибір мови навчання є невід'ємним правом громадян Української РСР.

Українська РСР гарантує кожній дитині право на виховання і одержання освіти національною мовою. Це право забезпечується створенням мережі дошкільних установ та шкіл з вихованням і навчанням українською та іншими національними мовами.

Стаття 27. Мова навчання і виховання в загальноосвітніх школах
В Українській РСР навчальна і виховна робота в загальноосвітніх школах ведеться українською мовою.

У місцях компактного проживання громадян інших національностей можуть створюватись загальноосвітні школи, навчальна і виховна робота в яких ведеться їхньою національною або іншою мовою.

У випадках, передбачених у частині третій статті 3 цього Закону, можуть створюватись загальноосвітні школи, в яких навчальна і виховна робота ведеться мовою, спільно визначеною батьками школярів.

У загальноосвітніх школах можуть створюватись окремі класи, в яких навчальна і виховна робота ведеться відповідно українською мовою або мовою населення іншої національності.

Вивчення в усіх загальноосвітніх школах української і російської мов є обов'язковим.

Порядок вивчення української мови особами, які прибули з інших союзних республік, або їх звільнення від її вивчення визначається Міністерством народної освіти Української РСР.

Стаття 28. Мова навчання в професійно-технічних училищах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах

В Українській РСР навчальна і виховна робота в професійно-технічних училищах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах ведеться українською мовою, а у випадках, передбачених частинами

другою і третьою статті 3 цього Закону, поряд з українською - і національною мовою більшості населення...

VI. Сприяння національно-культурному розвитку українців, які проживають за межами Української РСР

Стаття 40. Сприяння національно-культурному розвитку українців, які проживають за межами Української РСР

На основі угод з іншими союзними республіками Українська РСР сприяє національно-культурному розвитку українців, які проживають в цих республіках.

Українська РСР подає згідно з нормами міжнародного права всебічну допомогу, за їх бажанням, освітнім школам, науковим установам, національно-культурним товариствам українців, громадянам українського походження, які проживають в зарубіжних країнах, у вивченні української мови та проведенні наукових досліджень з українознавства, сприяє навчання громадян українського походження в навчальних закладах Української РСР.

*Відомості Верховної Ради УРСР.
Дод. від 9 листопада 1989р. - С.58, 63, 66.*

60. Декларація про державний суверенітет України

*Ухвалена
Верховною Радою Української РСР
16 липня 1990 р.*

Верховна Рада Української РСР,
ВИРАЖАЮЧИ волю народу України,
ПРАГНУЧИ створити демократичне суспільство,
ВИХОДЯЧИ з потреб всебічного забезпечення прав і свобод людини,
ШАНУЮЧИ національні права всіх народів,
ДБАЮЧИ про повноцінний політичний, економічний,
соціальний і духовний розвиток народу України,
ВИЗНАЮЧИ необхідність побудови правової держави,
МАЮЧИ на меті утвердити суверенітет і самоврядування народу України,

ПРОГОЛОШУЄ

державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зв'язках.

I. САМОВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Українська РСР як суверенна національна держава розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення.

Українська РСР здійснює захист і охорону національної державності українського народу.

Будь-які насильницькі дії проти національної державності України з боку політичних партій, громадських організацій, інших угруповань чи окремих осіб переслідуються за законом.

II. НАРОДОВЛАДДЯ

Громадяни Республіки всіх національностей становлять народ України. Народ України є єдиним джерелом державної влади в Республіці. Повновладдя народу України реалізується на основі Конституції Республіки як безпосередньо, так і через народних депутатів, обраних до Верховної і місцевих Рад Української РСР.

Від імені всього народу може виступати виключно Верховна Рада Української РСР. Жодна політична партія, громадська організація, інше угруповання чи окрема особа не можуть виступати від імені всього народу України.

III. ДЕРЖАВНА ВЛАДА

Українська РСР є самостійною у вирішенні будь-яких питань свого державного життя.

Українська РСР забезпечує верховенство Конституції та законів Республіки на своїй території.

Державна влада в Республіці здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову.

Найвищий нагляд за точним і однаковим виконанням законів здійснюється Генеральним прокурором Української РСР, який призначається Верховною Радою Української РСР, відповідальний перед нею і тільки їй підзвітний.

IV. ГРОМАДЯНСТВО УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Українська РСР має своє громадянство і гарантує кожному громадянину право на збереження громадянства СРСР.

Підстави набуття і втрати громадянства Української РСР визначаються Законом Української РСР про громадянство.

Всім громадянам Української РСР гарантуються права і свободи, які передбачені Конституцією Української РСР і нормами міжнародного права, визаними Українською РСР.

Українська РСР забезпечує рівність перед законом усіх громадян Республіки незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, освіти, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин.

Українська РСР регулює імміграційні процеси.

Українська РСР виявляє турботу і вживає заходів щодо охорони і захисту інтересів громадян Української РСР, які перебувають за межами Республіки.

V. ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ВЕРХОВЕНСТВО

Українська РСР здійснює верховенство на всій своїй території. Територія Української РСР в існуючих кордонах є недоторканою і не може бути змінена та використана без її згоди.

Українська РСР самостійно визначає адміністративно-територіальний устрій Республіки та порядок утворення національно-адміністративних одиниць.

VI. ЕКОНОМІЧНА САМОСТІЙНІСТЬ

Українська РСР самостійно визначає свій економічний статус і закріплює його в законі.

Народ України має виключне право на володіння, користування і розпорядження національним багатством України.

Земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території Української РСР, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, весь економічний і науково-технічний потенціал, що створений на території України, є власністю її народу, матеріальною основою суверенітету Республіки і використовуються з метою забезпечення матеріальних і духовних потреб її громадян.

Українська РСР має право на свою частку в загальносоюзному багатстві, зокрема в загальносоюзних алмазному та валютному фондах і золотому запасі, яка створена завдяки зусиллям народу Республіки.

Вирішення питань загальносоюзної власності (спільної власності всіх республік) здійснюється на договірній основі між республіками - суб'єктами цієї власності.

Підприємства, установи, організації та об'єкти інших держав і їхніх громадян, міжнародних організацій можуть розміщуватись на території Української РСР та використовувати природні ресурси України згідно з законами Української РСР.

Українська РСР самостійно створює банкову (включаючи зовнішньоекономічний банк), цінову, фінансову, митну, податкову системи, формує державний бюджет, а при необхідності впроваджує свою грошову одиницю.

Вищою кредитною установою Української РСР є Національний банк України, підзвітний Верховній Раді Української РСР.

Підприємства, установи, організації та виробничі одиниці, розташовані на території Української РСР, вносять плату за використання землі, інших природних і трудових ресурсів, відрахування від валютних надходжень, а також сплачують податки до місцевих бюджетів.

Українська РСР забезпечує захист всіх форм власності.

VII. ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА

Українська РСР самостійно встановлює порядок організації охорони природи на території Республіки та порядок використання природних ресурсів.

Українська РСР має свою національну комісію радіаційного захисту населення.

Українська РСР має право заборонити будівництво та припинити функціонування будь-яких підприємств, установ, організацій та інших об'єктів, які спричиняють загрозу екологічній безпеці.

Українська РСР дбає про екологічну безпеку громадян, про генофонд народу, його молодого покоління.

Українська РСР має право на відшкодування збитків, заподіяних екології України діями союзних органів.

VIII. КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК

Українська РСР є самостійною у вирішенні питань науки, освіти, культурного і духовного розвитку української нації, гарантує всім національностям, що проживають на території Республіки, право їх вільного національно-культурного розвитку.

Українська РСР забезпечує національно-культурне відродження українського народу, його історичної свідомості і традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя.

Українська РСР виявляє піклування про задоволення національно-культурних, духовних і мовних потреб українців, що проживають за межами Республіки.

IX. ЗОВНІШНЯ І ВНУТРІШНЯ БЕЗПЕКА

Національні, культурні та історичні цінності на території Української РСР є виключно власністю народу Республіки.

Українська РСР має право на повернення у власність народу України національних, культурних та історичних цінностей, що знаходяться за межами Української РСР.

Українська РСР має право на власні Збройні Сили.

Українська РСР має власні внутрішні війська та органи державної безпеки, підпорядковані Верховній Раді Української РСР.

Українська РСР визначає порядок проходження військової служби громадянами Республіки.

Громадяни Української РСР проходять дійсну військову службу, як правило, на території Республіки і не можуть використовуватись у військових цілях за її межами без згоди Верховної Ради Української РСР.

Українська РСР урочисто проголошує про свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох невідерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї.

X. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Українська РСР як суб'єкт міжнародного права здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами, бере участь у діяльності міжнародних організацій в інтересі, необхідному для ефективного забезпечення національних інтересів Республіки у політичній, культурній, економічній, екологічній, інформаційній, науковій, технічній, спортивній сферах.

Українська РСР виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, активно сприяє зміцненню загального миру і міжнародної безпеки, безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах.

Українська РСР визнає перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальнолюдських норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права.

Відносини Української РСР з іншими радянськими республіками будуються на основі договорів, укладених на принципах рівноправності, взаємоповаги і невтручання у внутрішні справи.

Ця Декларація є основою для нової Конституції, законів України і

визначає позиції Республіки при укладанні міжнародних угод. Принципи Декларації про суверенітет України використовуються для укладання союзного договору.

Закони України. - К., 1996. - Т.1. - С. 5-9.

61. Закон Української РСР "Про економічну самостійність Української РСР"

3 серпня 1990 р.

Цей Закон на основі Декларації про державний суверенітет України визначає зміст, мету і основні принципи економічної самостійності України як суверенної держави, механізм господарювання, регулювання економіки і соціальної сфери, організації фінансово-бюджетної, кредитної та грошової системи Української РСР.

Розділ I ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Зміст економічної самостійності Української РСР Забезпечення економічної самостійності Української РСР є необхідною умовою державного суверенітету України. Українська РСР самостійно:

визначає економічний статус і стратегію соціально-економічного розвитку в інтересах народу України;

здійснює управління економічними процесами з метою відродження і всебічного розвитку соціальної та культурної сфери, задоволення потреб громадян Української РСР у матеріальних, соціальних і духовних благах, охорони навколишнього середовища;

визначає структуру народного господарства, пріоритетні напрями господарської діяльності, форми і методи господарювання та управління суспільним виробництвом;

здійснює фінансово-бюджетну, грошово-кредитну, ціннову, інвестиційну, науково-технічну і зовнішньоекономічну політику.

Усі розташовані на території України підприємства, установи і організації становлять її народногосподарський комплекс.

Стаття 2. Основні цілі економічної самостійності Української РСР Економічна самостійність Української РСР покликана забезпечити умови життя народу України, гідні сучасної цивілізації, задоволення його соціальних і культурних запитів;

підпорядкування суспільного виробництва потребам та інтересам людини, створення умов для вільної творчої праці й самоствердження особи:

- соціальну захищеність кожного громадянина України;
- зростання національного багатства;
- розвиток науки, досягнення передового технологічного рівня виробництва;
- підвищення престижу підприємливості та сумлінної праці;
- рівні можливості вільного культурного, духовного та інтелектуального розвитку всіх громадян, які проживають на території республіки;
- досягнення екологічної безпеки, створення здорових і безпечних умов життя і праці.

Стаття 3. Основні принципи економічної самостійності Української РСР

Економічна самостійність Української РСР базується на таких основних принципах:

- власності народу республіки на її національне багатство та національний дохід;
- різноманітності і рівноправності форм власності та їх державному захисті;
- децентралізації власності і роздержавленні економіки;
- повний господарській самостійності і свободі підприємництва всіх юридичних і фізичних осіб у рамках законів Української РСР;
- самостійності регулювання грошового обігу;
- захищеності внутрішнього ринку.

Стаття 4. Відносини власності в Українській РСР
Основа економічної самостійності Української РСР утворює власність її народу на національне багатство. Власністю народу України є земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території Української РСР, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, весь економічний, науковий і технічний потенціал, розташований на території республіки.

До власності народу України належать основні засоби виробництва в промисловості, будівництві, сільському господарстві, транспорті, зв'язку, банків, кредитній установи, майно торгових, комунальних та інших підприємств, а також житловий фонд та інше майно на території України.

Порядок створення і функціонування на території України нових об'єктів власності радянських республік, інших держав, міжнародних організацій, іноземних юридичних осіб і громадян визначається законодавством Української РСР.

Власність в Українській РСР виступає в таких формах:

- державна;
- колективна;
- індивідуальна (особиста і приватна трудова власність) та інші, передбачені Законом "Про форми власності".

Відносини власності встановлюються і регулюються на основі законодавства Української РСР. Українська РСР гарантує рівноправність усіх форм власності. Право власності охороняється законом. <...>

Закони України. - Т. 1. - С.10-11.

62. Указ Президента СРСР "Про поновлення прав усіх жертв політичних репресій 20-50-х років"

13 серпня 1990 р.

Тяжкою спадщиною минулого стали масові репресії, сваволя і беззаконня, що їх чинило сталінське керівництво від імені революції, партії, народу. Наруга над честю і самим життям співвітчизників, яка почалася із середини 20-х років, тривала з найжорстокішою послідовністю кілька десятиліть. Тисячі людей було віддано на моральні і фізичні муки, багато з них знищено. Життя їхніх сімей та близьких було перетворено на безпросвітну смугу приниження і страху.

Сталін і його оточення присвоїли практично необмежену владу, позбавивши радянський народ свобод, які у демократичному суспільстві вважаються природними і невід'ємними.

Масові репресії здійснювалися переважно шляхом позасудових розправ через так звані особливі наради, колегії, "трийки" і "двійки". Проте і в судах нехтувалися елементарні норми судочинства.

Відновлення справедливості, розпочате ХХ з'їздом КПРС, велося непослідовно і по суті припинилося у другій половині 60-х років.

Спеціальною Комісією для додаткового вивчення матеріалів, пов'язаних із репресіями, реабілітовано тисячі безвинно засуджених; скасовано незаконні акти проти народів, які було піддано переселенню з різних міськ; визнано незаконними рішення позасудових органів ОДПУ-НКВС-МДБ у 30-50-і роки у політичних справах; прийнято й інші акти щодо поновлення у правах жертв сваволі.

Але й сьогодні ще не піднято тисячі судових справ. Пляму несправедливості досі не знято з радянських людей, які безвинно постраждали під час насильственої колективізації, були ув'язнені, виселені з сім'ями у віддалені райони без засобів до існування, без права голосу, навіть без оголошення строку позбавлення волі. Повинні бути реабілітовані представники духовенства і громадяни, яких переслідувано з релігійних мотивів.

Якнайшвидше подолання наслідків беззаконь, політичних злочинів на ґрунті зловживань владою потрібне всім нам, усьому суспільству, яке стало на шлях морального відродження, демократії і законності.

Виражаючи принципове засудження масових репресій, вважаючи їх несумісними з нормами цивілізації і на підставі статей 127 і 114 Конституції СРСР постановляємо:

1. Визнати незаконними, такими, що суперечать основним громадянським і соціально-економічним правам людини репресії, які проводилися щодо селян у період колективізації, а також щодо всіх інших громадян з політичних, соціальних, національних, релігійних та інших мотивів у 20-50-х роках, і повністю поновити права цих громадян.

Раді Міністрів СРСР, урядам союзних республік, відповідно до цього Указу, внести у законодавчі органи до 1 жовтня 1990 року пропозиції про порядок поновлення прав громадян, які постраждали від репресій.

2. Цей Указ не поширюється на осіб, обґрунтовано засуджених за вчинені злочини проти Батьківщини і радянських людей під час Великої Вітчизняної війни, у передвоєнні і післявоєнні роки.

Раді Міністрів СРСР внести у Верховну Раду СРСР проект законодавчого акта, який визначить би перелік цих злочинів і порядок визнання по суду осіб, засуджених за їх вчинення, такими, що не підлягають реабілітації з підстав, передбачених цим Указом.

3. Враховуючи політичне і соціальне значення повного вирішення усіх питань, пов'язаних з поновленням прав громадян, необґрунтовано репресованих у 20-50-і роки, покласти нагляд за цим процесом на Президентську Раду СРСР.

Президент

Союзу Радянських Соціалістичних Республік М. Горбачов
Москва, Кремль. 13 серпня 1990 р.
№ 556.

*Відомості з Гіду народних депутатів
СРСР і Верховної Ради СРСР. - 1990. - №34. - С.647.*

63. Із постанови Верховної Ради УРСР "Про розгляд вимог студентів, які проводять голодування у м. Києві з 2 жовтня 1990 р."

Розглянувши вимоги студентів, які проводять голодування в м. Києві, передані Президії Верховної Ради УРСР 2 жовтня 1990 року... Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки постановляє:

1. Стосовно проведення нових виборів:

...Прийняти Закон про референдум в Українській РСР, Закон про громадські об'єднання та організації в Українській РСР, Закон про статус народного депутата Української РСР, передбачені порядком денним, та Закон про вибори в Українській РСР на багатопартійній основі.

У 1991 році провести в Українській РСР народні голосування (референдум) з питання довіри Верховній Раді Української РСР дванадцятиго скликання і за його результатами вирішити питання про проведення нових виборів до кінця року.

2. Стосовно військової служби громадян України:

Забезпечити проходження строкової військової служби громадянами України поза межами республіки тільки за добровільною згодою громадянина.

3. Стосовно націоналізації майна КПРС та ВЛКСМ на території України:

Відповідно до постанови Верховної Ради УРСР від 15 жовтня 1990 року розглянути на сесійному засіданні висновки Державного арбітражу УРСР, Міністерства юстиції УРСР і Державного комітету УРСР по економіці у питанні щодо націоналізації майна КПРС та ВЛКСМ на території України і до 1 грудня 1990 року утворити тимчасову комісію Верховної Ради УРСР з цього питання.

4. Стосовно Союзного договору:

...Спрямувати всі зусилля Верховної Ради УРСР на стабілізацію політичної і економічної ситуації в республіці, на побудову правової суверенної Української держави, прийняття нової Конституції республіки, і поки цього не досягнуто, укладення Союзного договору вважати передчасним.

5. Стосовно відставки Голови Ради Міністрів УРСР:

Взяти до відома повідомлення Голови Верховної Ради УРСР Кравчука Л. М. від 17 жовтня 1990 року стосовно відставки

Голови Ради Міністрів УРСР Масола В. А. і вирішити це питання у порядку, передбаченому статтею 97 п. 9, статтею 108 п. 4 Конституції УРСР.

*Відомості Верховної Ради України
Радянської Соціалістичної Республіки. - 1990. -
№ 49. - С.604, 836-837.*

64. Закон України "Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні"

(Витяг)

17 квітня 1991 р.

Верховна Рада України засуджує репресії і відмежовується від терористичних методів керівництва суспільством, висловлює співчуття жертвам необґрунтованих репресій, їх рідним і близьким, проголошує намір неухильно добиватись відновлення справедливості, усунення наслідків свавілля і порушень громадянських прав, прагне забезпечити посилену на цей час компенсацію матеріальної і моральної шкоди, заподіяної незаконними репресіями, реабілітованим та їх сім'ям, та гарантує народу України, що подібне ніколи не повториться, що права людини і законність будуть свято додержуватись.

Цим Законом ліквідуються наслідки беззаконня, допущені з політичних мотивів до громадян України, поновлюються їх права, встановлюються компенсації за незаконні репресії та пільги реабілітованим.

Стаття 1. Вважати реабілітованими осіб, які з політичних мотивів були необґрунтовано засуджені судами або піддані репресіям позасудовими органами, в тому числі "двійками", "трийками", особливими нарадами і в будь-якому іншому позасудовому порядку, за вчинення на території України діянь, кваліфікованих як контрреволюційні злочини за кримінальним законодавством України до набрання чинності Законом СРСР "Про кримінальну відповідальність за державні злочини" від 25 грудня 1958 року, за винятком осіб, зазначених у статті 2 цього Закону.

Визнати реабілітованими також громадян, засуджених за:

- антирадянську агітацію і пропаганду за статтею 7 Закону СРСР "Про кримінальну відповідальність за державні злочини" від 25 грудня 1958 року і статтею 62 Кримінального кодексу України в редакції до прийняття Закону України від 28 жовтня 1989 року "Про затвердження Указу Президії Верховної Ради Української РСР від 14 квітня

1989 року "Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів Української РСР";

- поширення завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад, тобто за статтею 187 Кримінального кодексу України;

- порушення законів про відокремлення церкви від держави і школи від церкви, посягання на особу та права громадян під приводом справляння релігійних обрядів, якщо вчинені дії не були поєднані з заподіянням шкоди здоров'ю громадян чи статевою розпустою.

Стаття 2. Реабілітації не підлягають особи, щодо яких у матеріалах кримінальних справ є сукупність доказів, які підтверджують обґрунтованість притягнення їх до відповідальності за:

- зраду батьківщини, шпигунство, диверсії, шкідництво, саботаж, терористичні акти;

- злочини проти людяності і людяності, каральні акції щодо мирного населення, вбивства, мордування громадян і пособництво в цьому окупантам у період Великої Вітчизняної війни;

- збройні вторгнення на територію України, організацію збройних формувань, які чинили вбивства, розбої, грабежі й інші насильства, та особисту участь у вчиненні цих злочинів.

Не підлягають реабілітації також особи, засуджені за злочини проти правосуддя, пов'язані з застосуванням репресій, навіть якщо вони самі згодом зазнали репресій.

Стаття 3. Реабілітувати всіх громадян, засланих і висланих з постійного місця проживання та позбавлених майна за рішенням органів державної влади і управління з політичних, соціальних, національних, релігійних та інших мотивів під приводом боротьби з куркульством, противниками колективізації, так званими бандпосібниками та їх сім'ями.

*Хрестоматія з історії держави
і права України. В 2 т. - К., 1997. - Т.2. - С.697-699.*

65. Заява радянського керівництва

18 серпня 1991 р.

У зв'язку з неможливістю за станом здоров'я виконання Горбачовим М.С. обов'язків Президента СРСР і переходом, відповідно статті 127 (7) Конституції Союзу РСР повноважень Президента Союзу РСР до Віце-Президента СРСР Янаєва Г.І.

3 метою подолання глибокої всебічної кризи політичної, міжнародної і громадської конфронтації, хаосу і анархії, які загрожують життю та безпеці громадян Радянського Союзу, суверенітету, територіальної цілісності, свободи і незалежності нашої Вітчизни; виходячи з результатів всенародного референдуму про збереження СРСР; керуючись життєво важливими інтересами народів нашої Батьківщини, всіх радянських людей

Виявляємо:

1. Відповідно до статті 127 (3) Конституції СРСР і статті 2 Закону СРСР про правовий режим надзвичайного стану і йдучи назустріч вимогам широких кругів населення про необхідність застосування найрішучіших заходів щодо запобігання сповзання суспільства до загальнонаціональної катастрофи, забезпечення законності і порядку постановляємо запровадити надзвичайний стан у окремих місцевостях СРСР терміном на 6 місяців з 4 години за московським часом 19 серпня 1991 року.

2. Встановити, що на всій території СРСР безумовне верховенство мають Конституція СРСР і Закони Союзу РСР.

3. Для управління країною і ефективного здійснення режиму надзвичайного стану, утворити Державний комітет по надзвичайному стану в СРСР (ДКНС СРСР) у такому складі:

Бакланов О.Д. - перший заступник Голови Ради Оборони СРСР; Крючков В.О. - голова КДБ СРСР; Павлов В.С. - прем'єр-міністр СРСР; Пуго Б.К. - міністр внутрішніх справ СРСР; Стародубцев В.О. - голова селянської спілки СРСР; Тізаков О.І. - президент асоціації державних підприємств СРСР; Язов Д.Г. - міністр оборони СРСР; Янаєв Г.І. - в.о. Президента СРСР.

4. Встановити, що рішення ДКНС СРСР обов'язкові для неухильного виконання всіма органами влади і управління, службовими особами і громадянами по всій території Союзу РСР.

Г. Янаєв, В. Павлов, О. Бакланов
18 серпня 1991 р.

Радянська Україна. - 1991. - 20 серпня.

66. Звернення до радянського народу Державного комітету з надзвичайного стану СРСР

18 серпня 1991 р.

Співвітчизники! Громадяни Радянського Союзу! У важкій, критичній для долі Вітчизни і наших народів час звертаємось ми до

вас! Над нашою Батьківщиною нависла смертельна небезпека. Розпочата по ініціативі М.С. Горбачова політична реформа, задумана як засіб забезпечення динамічного розвитку країни і демократизації суспільного життя, внаслідок ряду причин, зайшла в тупик... Влада на всіх рівнях втратила довіру населення. Політиканство витіснило із суспільного життя турботу про долю Вітчизни і громадянства. Насаджується злобне знущання над всіма інститутами держави. Країна по суті стала некерованою. Скориставшись наданими свободами, які ційно з'явилися, виникли екстремістські сили, які взяли курс на ліквідацію Радянського Союзу, розвалу держави і захоплення влади будь-якою ціною. Розгонтано результати загальнонаціонального референдуму про єдині Вітчизни... Криза владі катастрофічно позначилась на економіці. Хаотичне, стихійне сповзання до ринку, викликало вибух егоїзму - регіонального, відомчого, групового і особистого... результатом стало різне падіння рівня життя переважної більшості радянських людей, розквіту спекуляції і тіньової економіки.

Це результат цілеспрямованих дій тих, хто грубо нехтуючи основним Законом СРСР, фактично здійснює антиконституційний переворот і тягне до неприборканої особистої диктатури.

Префектури, мерії та інші протизаконні структури все більше явочним

підляхом відміняють собою обрані народом Ради.

Триває наступ на права трудящих. Право на працю, освіту, охорону здоров'я, житло, відпочинок поставлені під знак питання.

Навіть елементарна особиста безпека людей все більше і більше виставляється під загрозу. Злочинність швидко зростає, організовується і політизується. Країна поринає у безодню насильства та беззаконня.

Дестабілізація політичної та економічної обстановки у радянському Союзі підринає наші позиції у світі. Подекуди почулися реваншистські нотки з вимогою переглянути наші кордони. Лунають навіть голоси про розчленування Радянського Союзу і встановлення міжнародної опіки над окремими регіонами країни.

Ще вчора радянська людина відчувала себе гідним громадянином шановної держави (за рубежем - ред.), інші вона - людина другого сорту.

<> Ми обіцяємо провести широке всенародне обговорення нового Союзного договору. Кожен матиме право і можливість у спокійній обстановці осмислити цей надзвичайно важливий акт і визначитись щодо нього, до того, яким стане Союз, залежатиме доля численних народів нашої великої Батьківщини.

Ми маємо намір негайно відновити порядок, покласти край міжнародному кровопролиттву, оголосити нещадну війну

кримінальному світові, викоринувати ганебні явища, які дискредитують наше суспільство і принижують радянських громадян. Ми очисти-мо вулиці наших міст від злочинних елементів, покладемо край сваволі розкрадачів народного добра.

Ми виступаємо за справедливі демократичні процеси, за послідо-вну політику реформ, що веде до оновлення нашої Батьківщини, до її економічного і соціального процвітання, яке дасть їй змогу зайняти гідне місце у світовому співтоваристві націй...

ДКНС СРСР
18 серпня 1991 р.

Радянська Україна. - 1991. - 20 серпня.

67. Заява Президії Верховної Ради Української РСР

Серпень 1991 р.

Президія Верховної Ради Української РСР відзначає, що повний аналіз і оцінки ситуації, що склалася після утворення Державного комітету по надзвичайному стану в СРСР, буде зроблено Верховною Радою Української РСР після рішень позачергової сесії Верховної Ра-ди СРСР. До рішення сесії Верховної Ради Української РСР з цього питання положення постанов Державного комітету по надзвичайному стану в СРСР не мають юридичної сили на території України.

Президія констатує, що на території Української РСР надзвичай-ний стан не запроваджується і підстав для цього не вбачається.

На Україні діють Конституція СРСР, Конституція Української РСР, Закони і постанови, прийняті у відповідності з ними, здійснюють свої повноваження законно обрані органи державної влади та у-правління.

Президія заявляє, що вона буде послідовно відстоювати держав-ний суверенітет України, права людини, демократичні завоювання, за-початковані в 1985 році. Ми підтримуємо заходи Кабінету міністрів УРСР по захисту внутрішнього споживчого ринку, посиленню бороть-би з злочинністю, корупцією, спекуляцією.

Зважаючи на обставинку, яка склалася в країні, Президія Верхо-вної Ради Української РСР закликає місцеві Ради народних депутатів, керівників державних органів, підприємств, установ і організацій, лідерів політичних партій, громадських об'єднань масових рухів, всіх громадян України зробити усе від них залежне, щоб уникнути

дестабілізації становища, загострення соціально-політичної ситуації в республіці, порушень трудового ритму і громадського порядку. Спільними зусиллями залобити конфронтації і протистоянню, утри-матись від страйків, мітингів і маніфестацій. Зосередити всі зусилля на вирішенні найважливіших проблем повсякденного життя республіки, успішно провести весь комплекс сільськогосподарських робіт, підго-товку до зими, поліпшення продовольчого забезпечення населення.

Література України. - 1991. - 22 серпня.

68. Постанова Політбюро ЦК Компартії України у зв'язку із спробою антидержавного перевороту

21 серпня 1991 р.

Політбюро ЦК Компартії України, оцінюючи драматичний розви-ток подій останніх днів у країні, засуджує авантюристичну спробу ан-тидержавного перевороту, вчинену групою, яка стала на шлях грубо-го порушення Конституції СРСР.

Радянська Україна. - 1991. - 23 серпня.

69. Указ Президента СРСР про скасування антиконституційних актів організаторів державного перевороту

22 серпня 1991 р.

У ніч на 19 серпня група змовників захопила владу з наміром здійснити державний переворот. Цей злочин був припинений завдяки рішучим діям керівництва Росії, принциповій позиції інших рес-публік, виступом москвичів, лєнінградців, населення інших регіонів на захист демократії і конституційного порядку. Змовникам не вдало-ся направити армію проти народу.

Так званий ДКНС видав ряд актів, що мали на меті встановити диктаторський режим і повернути країну з шляху демократичних пере-творень. Вживаються необхідні заходи по ліквідації всіх наслідків змо-ви і покарання винних.

Цим указом встановлює:

1. Скасувати всі рішення, видані ДКНС чи окремими його членами.
2. Усунути всіх членів ДКНС з постів, які вони займають.

3. Взяти до відома, що Генеральний прокурор СРСР порушив кримінальну справу щодо осіб, які брали участь в змові.

Президент СРСР М.С. Горбачов.

Москва, Кремль, 22 серпня 1991 р.

Радянська Україна. - 1991. - 23 серпня.

70. Постанова Верховної Ради Української РСР "Про проголошення незалежності України"

24 серпня 1991 р.

Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки постановляє:

Проголосити 24 серпня 1991 року Україну незалежною демократичною державою.

З моменту проголошення незалежності чинними на території України є тільки її Конституція, закони, постанови Уряду та інші акти законодавства республіки.

1 грудня 1991 року провести республіканський референдум на підтвердження Акту проголошення незалежності.

Голова

Верховної Ради Української РСР

Л. Кравчук

м. Київ, 24 серпня 1991 р.

Акт проголошення незалежності України

24 серпня 1991 р.

Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19

*Історична мить
ухвалення Акту про
незалежність України*

серпня 1991 року, продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні, виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами, здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто

ПРОГОЛОШУЄ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ та створення самостійної української держави - УКРАЇНИ.

Територія України є неподільною і недоторканою.
Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України.

Цей акт набирає чинності з моменту його схвалення.

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

24 серпня 1991 р.

Відомості Верховної Ради України... - С. 502.

71. Указ Президії Верховної Ради України про заборону діяльності Компартії України

30 серпня 1991 р.

Розглянувши висновки тимчасової президії Верховної Ради України по перевірці діяльності на території України посадових осіб, органів влади, управління громадських об'єднань та організацій у зв'язку з державним переворотом 19-21 серпня 1991 року, відповідно до яких керівництво Компартії України своїми діями підтримала державний переворот і тим самим сприяла його здійсненню на території України, Президія Верховної ради Постановила:

1. Відповідно до частини другої статті 7, та керуючись пунктами б статті 106 Конституції України, заборонити діяльність Компартії України.

2. <...> прийняти майно (будинки, споруди, друкарні ... іншу власність (Компартії України - ред.) на рахунок Верховної Ради України.

м. Київ

Голова Верховної Ради України

30 серпня 1991 р.

Л. Кравчук

Радянська Україна. - 1991. - 3 вересня.

72. Декларація прав національностей України

Листопад 1991 р.

Верховна Рада України, виходячи з Декларації про державний суверенітет України, з Акта проголошення незалежності України,

керуючись Загальною Декларацією прав людини та ратифікованими Україною міжнародними пактами про права та свободи особистості;

прагнучи утвердження в незалежній, демократичній Україні священних принципів свободи, гуманізму, соціальної справедливості, рівноправності всіх етнічних груп народу України;

беручи до уваги, що на території України проживають громадяни понад 100 національностей, які разом з українцями складають п'ятидесятидвохмільйонний народ України, приймає цю Декларацію прав національностей України:

Стаття 1

Українська держава гарантує всім народам, національним групам, громадянам, що проживають на її території, рівні політичні, економічні, соціальні і культурні права.

Представники народів та національних груп обираються на рівних правах до органів державної влади всіх рівнів, займають будь-які посади в органах управління, на підприємствах, в установах та організаціях.

Дискримінація за національною ознакою забороняється і карається законом.

Стаття 2

Українська держава гарантує всім національностям права на збереження їх традиційного розселення і забезпечує існування національно-адміністративних одиниць, бере на себе відповідальність за створення належних умов для розвитку всіх національних мов і культур.

Стаття 3

Українська держава гарантує всім народам і національним групам право вільного користування рідними мовами в усіх галузях життя включуючи навчання, виробництво, одержання і розповсюдження інформації.

Верховна Рада України трактує статтю 3 Закону "Про мови в УРСР" таким чином, що поруч з державною українською мовою в

межах адміністративно-територіальних одиниць, де компактно проживає певна національність, може функціонувати її мова нарівні з державною мовою.

Українська держава забезпечує право своїм громадянам вільно користуватися російською мовою. В регіонах, де проживає компактно кілька національних груп, нарівні з державною українською мовою може функціонувати мова, прийнятна для всього населення даної місцевості.

Стаття 4

Усім громадянам України будь-якої національності гарантується право сповідувати свою релігію, використовувати свою національну символіку, відзначати свої національні свята, брати участь у традиційних обрядах своїх народів.

Стаття 5

Пам'ятки історії та культури народів та національних груп на території України охороняються законом.

Стаття 6

Українська держава гарантує всім національностям право створювати свої культурні центри, товариства, земляцтва, об'єднання. Ці організації можуть здійснювати діяльність, спрямовану на розвиток національної культури, проводити в установленому законом порядку масові заходи, сприяти створенню національних газет, журналів, видавництва, музеїв, художніх колективів, театрів, кіностудій.

Стаття 7

Національні культурні центри і товариства, представники національних меншин мають право на вільні контакти із своєю історичною батьківщиною.

1 листопада 1991 р.

Літературна Україна. - 1991. - 7 листопада.

73. Заява глав держав Республіки Беларусь, РРФСР, України

8 грудня 1991 р.

Ми, керівники Республіки Беларусь, РРФСР, України - відзначаючи, що переговори про підготовку нового Союзного договору зайшли

в глухий кут, об'єктивний процес виходу республік зі складу Союзу РСР і утворення незалежних держав став реальним фактом:

- констатує, що недалекоглядна політика центру призвела до глибокої економічної і політичної кризи, до розвалу виробництва, катастрофічного зниження життєвого рівня практично всіх верств суспільства;

- беручи до уваги зростання соціальної напруженості в багатьох регіонах колишнього Союзу РСР, що призвело до міжнаціональних конфліктів з численними людськими жертвами;

- усвідомлюючи відповідальність перед своїми народами і світовим співтовариством та нагальну потребу в практичному здійсненні політичних і економічних реформ, заявляємо про утворення співдружності незалежних держав, про що сторонами 8 грудня 1991 їх підписано угоду. Співдружність незалежних держав у складі Республіки Беларусь, РРФСР, України є відкритою для приєднання всіх держав - членів Союзу РСР, а також для інших держав, які поділяють цілі і принципи цієї угоди.

Держави - члени співдружності мають намір проводити курс на зміцнення міжнародного миру та безпеки. Вони гарантують виконання міжнародних зобов'язань, які випливають для них з договорів і угод колишнього Союзу РСР, забезпечують єдиний контроль за ядерною зброєю та її нерозповсюдженням.

Голова Верховної Ради
Республіки Беларусь
Президент РРФСР
Президент України

С. ШУШКЕВИЧ
Б. ЄЛЬЦИН
Л. КРАВЧУК

8 грудня 1991 р., м. Мінськ

Голов України. - 1991. - 10 грудня.

74. Угода про створення Співдружності Незалежних Держав

8 грудня 1991 р.

(Витяз)

Ми, Республіка Беларусь, Російська Федерація (РРФСР), Україна, як держави-засновники Союзу РСР, що підписали Союзний договір 1922 р., далі іменовані високими договірними сторонами,

констатуємо, що Союз РСР як суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність припиняє своє існування.

Прунтуючись на історичній спільності наших народів і зв'язках, які склалися між ними, враховуючи двосторонні договори, укладені між високими договірними сторонами.

Прагнучи побудувати демократичні правові держави, маючи намір розвивати свої відносини на основі взаємного визнання і поважання державного суверенітету...

Вважаючи, що подальший розвиток і зміцнення відносин дружби, добросусідства та взамовигідного співробітництва між нашими державами відповідають корисним національним інтересам їх народів і слугують справі миру та безпеки.

Підтверджуючи свою вірність цілям і принципам Статуту Організації Об'єднаних Націй, хельсінкського Заключного Акта та інших документів Ради з питань безпеки і співробітництва в Європі.

Зобов'язуючись додержувати загальноновизнаних міжнародних норм про права людини і народів,

Домовились про таке:

Стаття 1

Високі договірні сторони утворюють співдружність незалежних держав.

Стаття 2

Високі договірні сторони гарантують своїм громадянам незалежно від їх національності або інших відмінностей рівні права і свободи. Кожна з високих договірних сторін гарантує громадянам інших сторін, а також особам без громадянства, які проживають на її території, незалежно від їх національної приналежності чи інших відмінностей, громадянські, політичні, соціальні, економічні та культурні права і свободи відповідно до загальноновизнаних міжнародних норм про права людини.

Стаття 3

Високі договірні сторони, бажаючи сприяти вираженню... самобутності національних меншинств, які населяють їх території, і унікальних етнокультурних регіонів, що склалися, беруть їх під свій захист.

Стаття 4

Високі договірні сторони розвиватимуть рівноправне і взаємовигідне співробітництво своїх народів і держав у галузі політики, економіки, культури, освіти, охорони здоров'я...

Стаття 5

Високі договірні сторони визнають і поважають територіальну цілісність одна одної і недоторканість існуючих кордонів у рамках співдружності.

Вони гарантують відкритість кордонів, свободу пересування громадян і передачі інформації в рамках співдружності.

Стаття 6

Держави - члени співдружності співробітничатимуть у забезпеченні міжнародного миру та безпеки, здійсненні ефективних заходів скорочення озброєнь і воєнних витрат. Вони прагнуть до ліквідації всіх ядерних озброєнь, загального і повного роззброєння під суворим міжнародним контролем.

Сторони поважатимуть прагнення одна одної до досягнення статусу без'ядерної зони і нейтральної держави. Держави - члени співдружності зберігатимуть і підтримуватимуть під об'єднаним командуванням спільний воєнно-стратегічний простір, виключаючи єдиний контроль над ядерною зброєю, порядок здійснення якого регулюється спеціальною угодою...

Стаття 7

Високі договірні сторони визнають, що сфери їх спільної діяльності... належать:

- координація зовнішньодипломатичної діяльності;
- співробітництво у формуванні і розвитку спільного економічного простору, загальноєвропейського і євразійського ринків, у галузі митної політики;
- співробітництво в розвитку систем транспорту і зв'язку;
- співробітництво у галузі охорони навколишнього середовища, участь у створенні всеосійної міжнародної системи екологічної безпеки; питання міграційної політики;
- боротьба з організованою злочинністю.

Стаття 8

Сторони усвідомлюють планетарний характер чорнобильської катастрофи і зобов'язуються об'єднувати і координувати свої зусилля по мінімізації та подоланню її наслідків...

Стаття 9

Спори щодо тлумачення і застосування норм цієї угоди підлягають вирішенню шляхом переговорів...

Стаття 10

Кожна з високих договірних сторін залишає за собою право припинити дію цієї угоди або окремих її статей, повідомивши про це учасників угоди за рік...

Стаття 12

Високі договірні сторони гарантують виконання міжнародних зобов'язань, що випливають для них з договорів і угод колишнього Союзу РСР.

Стаття 13

Ця угода не зачіпає зобов'язань високих договірних сторін щодо третіх держав.

Ця угода відкрита для приєднання всіх держав - членів колишнього Союзу РСР, а також для інших держав, які поділяють цілі і принципи цієї угоди.

Стаття 14

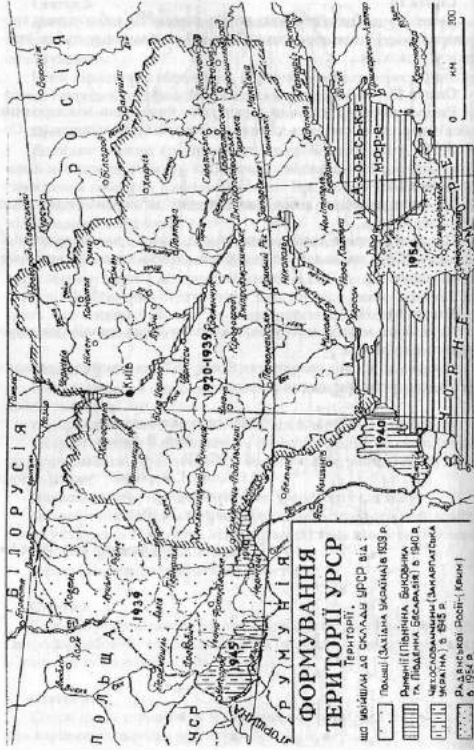
Офіційним місцем перебування координуючих органів співдружності є місто Мінськ.

Діяльність органів колишнього Союзу РСР на територіях держав - членів співдружності припиняється.

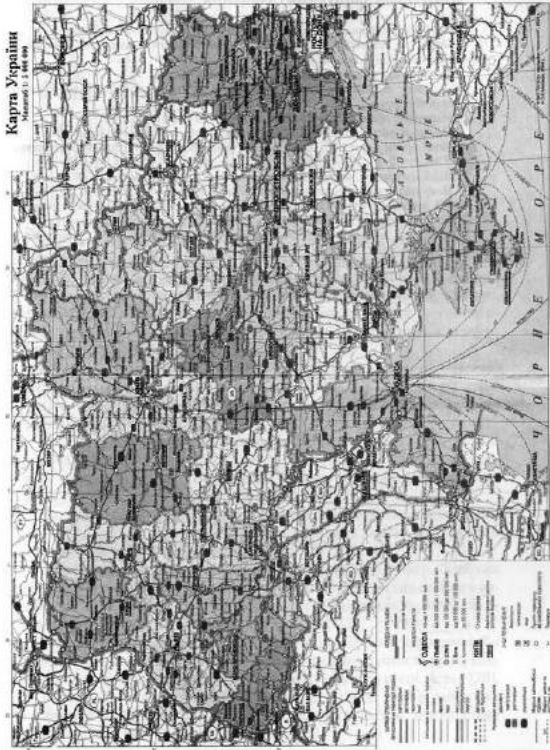
Укладено в м. Мінську

За Республіку Беларусь
С. Шушкевич, В. Кебич
За РФФСР
Б.Єльцин, Г. Бурбуліс
За Україну
Л. Кравчук, В. Фокін

Голос України. - 1991. - 10 грудня.

Карта України
 Масштаб 1 : 1 000 000

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які були наслідки для українського народу Великої Вітчизняної війни?
2. Чому у західних областях УРСР загострилася політична боротьба у післявоєнний період і які її наслідки?
3. Які були причини голоду в УРСР у 1946 - 1947 роках?
4. У чому проявився наступ сталінізму на розвиток української культури наприкінці 40-х років?
5. Розкрийте причини формування культу особи Сталіна в СРСР.
6. Проаналізуйте з поданих документів зміст і мету "хрущовської відлиги".
7. Чому проти курсу М.С. Хрущова виступило ряд високопоставлених державних осіб СРСР?
8. Які були головні напрямки і завдання побудови комунізму в СРСР?
9. Чому повився дисидентський рух? Яка була його мета в Україні?
10. З поданих документів проаналізуйте став соціально-економічного розвитку УРСР у 60 - 80-х роках. Як на Вашу думку, де були зайві зв'язи у її розвитку?
11. Яка була причина утворення у серпні 1991 року ДКНС СРСР і чому він не отримав підтримки?
12. Проаналізуйте документи, які були прийняті в Україні і у СРСР після серпневих подій 1991 р. Яку вони відкрили перспективу для розвитку українського народу, його консолідації і формування національної держави?

Розділ 14.

УКРАЇНА В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

У 90-х роках ХХ сторіччя перед українським народом постало питання величезного історичного значення: розбудувати незалежну державу. На очах сучасників відбувається багаторівневий процес: створення нових владних структур, формування багатопартійності, реформування економіки, становлення нового світогляду. Гострота ситуації полягає саме в тому, що всі проблеми державотворення вимагають негайного вирішення.

За відносно короткий історичний час в Україні були сформовані необхідні атрибути державності, нова система державного устрою і державного управління [1-6, 24, 26]. Характер цих процесів яскраво відображений у таблицях [1-3].

Багато невирішених проблем залишаються у сфері економічної діяльності. Подані у розділі документи надали певний простір для розвитку підприємництва, утвердження інституту приватної власності, розвитку малого і середнього бізнесу [12-15].

Важливих досягнень здобула Україна у забезпеченні національно-миру і злагоди, надання представникам різних націй і народностей права на розвиток рідної мови і культури [17-20].

За останні роки суттєвих змін зазнала система освіти. Здобули право існування приватні установи, різноманітнішим став профіль навчальних закладів [21]. Поміж законів щодо соціальних гарантій населення варто звернути увагу на документи [22, 23].

Визначною віхою на шляху зміцнення української державності є прийняття Конституції України, яка гарантує незворотність просунування нашого народу до цивілізованого демократичного суспільства [26].

Вибори Президента України у жовтні-листопаді 2004 р. змінили що тенденцію і продемонстрували перед усім світом національну зрілість українського народу.

Отже, перші кроки важкого процесу розбудови незалежної України вже є надбанням історії, як і документи цього часу, що відображають складну, суперечливу і драматичну боротьбу різних політичних сил за краю до народу України.

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ

1. Указ Президії Верховної Ради України про Державний Гімн України.
2. Постанова Верховної Ради України про Державний Прапор України.
3. Постанова Верховної Ради України про Державний Герб України.
4. Указ Президента України про невідкладні заходи по будівництву Збройних сил України.
5. Закон України "Про столицю України - місто-герой Київ" (витяг).
6. Закон України "Про громадянство України" (витяг) 16 квітня 1997 р.
7. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" (витяг).
8. Закон України "Про об'єднання громадян" (витяг).
9. Кількість українських неурядових організацій по областях.
10. Відсоток українських неурядових організацій працюючих з різними групами населення.
11. Відсоток українських неурядових організацій по містах.
12. Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації" (витяг).
13. Закон України "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні" (витяг).
14. Окремі показники економічного стану України у 1992-1998 рр. (% відповідно до попереднього року).
15. Закон України "Про приватизацію державного майна" (витяг).
16. Закон України "Про власність" (витяг).
17. Закон України "Про селянське (фермерське) господарство" (витяг).
18. Закон України "Про форми власності на землю".
19. Доля приватного сектору у сільському господарстві.
20. Закон України "Про основи державної політики в сфері науки і науково-технічної діяльності" (витяг).
21. Постанова Кабінету Міністрів України "Про деякі питання, пов'язані з поверненням кримських татар у Кримську АРСР".
22. Закон України "Про національні меншини в Україні".
23. Національно-культурні товариства України.
24. Основи законодавства України про культуру" (витяг).
25. Закон України "Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР "Про освіту" (витяг).
26. Закон України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" (витяг).
27. Закон України "Про державну допомогу сім'ям з дітьми" (витяг).
28. Із Закону України "Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї" від 1 липня 1968 р.
29. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до договору про нерозповсюдження ядерної зброї.
30. Із Конституції України, прийнятої на 9'ятій сесії Верховної Ради України (26 червня 1996 р.).
31. Закон України "Про Центральну виборчу комісію".

32. Закон України "Про вибори Президента України" (витяг).
33. Із Закону України "Про порядок допуску та умов перебування підручних військових сил інших держав на території України" (22 лютого 2000 р.).
34. Із Закону України "Про сприяння соціалізму становленню та розвитку молоді в Україні" (23 березня 2000 р.).
35. Із Закону України "Про банки і банківську діяльність" (7 грудня 2000 р.).
36. З національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні" (21 грудня 2000 р.).
37. Закон України "Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю)" (18 січня 2001 р.).
38. Із Закону України "Про громадянство України" (18 січня 2001 р.).
39. Із Закону України "Про політичні партії України" (5 квітня 2001р.).
40. Закон України "Про ратифікацію рішень про створення та діяльність Агінтерконстичного центру держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав" (4 жовтня 2001 р.).
41. Із земельного Кодексу України (березень 2002 р.).
42. "Ми починаємо нову сторінку української історії". Звернення президента України Віктора Ющенка до українського народу на Майдані Незалежності.
43. Указ Президента України "Про відзначення 295-ї річниці та підготовку заходів до 300-ї річниці прийняття Конституції гетьмана Пилипа Орлика" (4 березня 2005 р.).
44. Указ Президента України "Про День Свободи" (19 листопада 2005 р.).
45. З указу Президента України "Про невідкладні заходи щодо відродження Софії Київської як загальнонаціонального духовного центру" (30 грудня 2005 р.).
46. Із Закону України "Про Голодомор 1932-1933 рр. в Україні" (28 листопада 2006 р.).
47. Указ Президента України "Про вшанування пам'яті Героїв Крут" (15 січня 2007 р.).
48. З указу Президента України "Про заходи відзначення 90-річчя повлії Української революції 1917-1921 років та вшанування пам'яті її учасників" (12 квітня 2007 р.).
49. Указ Президента України "Про відзначення у 2008 році 360-ї річниці подій, пов'язаних з початком Національно-визвольної війни українського народу середини XVII століття" (1 лютого 2008 р.).
50. Указ Президента "Про відзначення 350-річчя перемоги війська під проводом гетьмана України Івана Виговського у Копотівській битві" (11 березня 2008 р.).
51. Національний склад населення України.
52. Указ Президента України "Про розвиток зв'язків з українцями, які проживають за межами України, щодо збереження, захисту та популяризації культурних надбань українства у світовому цивілізованому просторі".

1. Указ Президії Верховної Ради України про Державний Гімн України

15 січня 1992 р.

Президія Верховної Ради України постановляє:

1. Затвердити музичну редакцію Державного гімну України, автором музики якої є М. М. Вербицький.

2. Запровадити повсюдне виконання Державного гімну України, затвердженого цим указом, з 16 січня 1992 р.

3. Визнати таким, що втратив чинність, Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 22 березня 1978 р. "Про Державний гімн Української РСР" (Відомості Верховної Ради УРСР. - 1978. - № 14. - С. 214).

Голова Верховної Ради України

І. Плющ

*Відомості Верховної Ради України. -
1992. - № 17. - С. 502.*

2. Постанова Верховної Ради України про Державний Прапор України

28 січня 1992 р.

Верховна Рада України постановляє:

Затвердити Державним прапором України національний прапор, що являє собою прямокутне полотнище, яке складається з двох рівних за шириною горизонтально розташованих смуг: верхньої - синього кольору, нижньої - жовтого кольору, із співвідношенням ширини прапора до його довжини 2:3.

Голова Верховної Ради України

І. Плющ

*Відомості Верховної Ради України. -
1992. - № 19. - С. 539.*

3. Постанова Верховної Ради України про Державний Герб України

19 лютого 1992 р.

Верховна Рада України постановляє:

1. Затвердити тризуб як малий герб України, вважаючи його головним елементом великого герба України (кольорове та схематичне зображення герба додаються).

2. Зображення Державного герба України поміщується на печатках органів державної влади і державного управління, грошових знаках та знаках поштової оплати, службових посвідченнях, штампах, бланках державних установ з обов'язковим додержанням пропорцій зображення герба, затвердженого пунктом 1 цієї Постанови.

Голова Верховної Ради України

І. Плющ

*Відомості Верховної Ради України. -
1992. - № 40. - С. 1335.*

4. Указ Президента України про невідкладні заходи по будівництву Збройних сил України

5 квітня 1992 р.

На виконання Закону України "Про Збройні сили України" та постанови Верховної Ради України від 24 серпня 1991 р. "Про військові формування в Україні", а також у зв'язку з втручанням керівництва Російської Федерації і Головного Командування Об'єднаними Збройними силами Держав Співдружності у внутрішні справи України і загостренням внаслідок цього соціально-політичної обстановки у військах, розташованих на території України і не включених до складу Збройних сил України, відсутністю належного управління військами постановляю:

1. Підпорядкувати Міністерству оборони України всі військові формування, дислоковані на території України і не зазначені в статті І Указу Президента України від 12 грудня 1992 року "Про Збройні сили України".

Стратегічні ядерні сили, дислоковані на території України на період до їх повного розукрупнення, передати в оперативне

підпорядкування Командуючому Стратегічними силами Держав Співдружності для забезпечення єдиного контролю над ядерною зброєю, порядок здійснення якого регулюється спеціальною угодою.

2. Сформувати Військово-Морські сили України на базі сил Чорноморського флоту, дислокованих на території України.

Міністерству оборони України приступити до формування органів управління Військово-Морськими силами України, погодивши з Головнокомандуючим Об'єднаними Збройними силами Держав співдружності перелік кораблів і частин Чорноморського флоту, які тимчасово передаються в оперативне підпорядкування командувачу Стратегічними силами Держав Співдружності.

3. Міністерству оборони України організувати безпосереднє (для Стратегічних сил - адміністративне) управління всіма військами, дислокованими на території України, забезпечити їх постійну бойову готовність і додержання військової дисципліни.

4. Указ довести до військових частин, установ та оголосити усьому особовому складу.

5. Указ набуває чинності з дня його підписання.

Президент України

Л. Кравчук

Вісник України. - 1992. - 8 квітня.

5. Закон України "Про столицю України - Місто-Герой Київ"

(Витяг)

Цей Закон визначає спеціальний статус міста Києва як столиці України, особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування у місті відповідно до Конституції України та законів України.

РОЗДІЛ I

Загальні положення

Стаття 1. Місто Київ - столиця України

1. Місто Київ відповідно до Конституції України є столицею України.

2. Місто Київ як столиця України є:

1) політичним та адміністративним центром держави;

2) місцем розташування резиденції глави держави - Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Конституційного Суду України, Верховного Суду України, центральних органів державної влади;

3) духовним, культурним, історичним, науково-освітнім центром України;

4) місцем розташування дипломатичних представництв іноземних держав та міжнародних організацій в Україні.

3. Місто Київ є місцем розташування Київської обласної ради та Київської обласної державної адміністрації та їх органів.

4. Місто Київ є місцем розташування відповідних органів виконавчої влади і місцевого самоврядування.

5. Столичний статус міста покладає на органи місцевого самоврядування та органи виконавчої влади додаткові обов'язки та гарантує цим органам надання з боку держави додаткових прав.

Стаття 4. Столичні функції міста Києва

1. Органи місцевого самоврядування і виконавчої влади у місті Києві забезпечують в межах своїх повноважень, визначених законами України, здійснення містом таких функцій:

1) створення належних умов для діяльності у місті Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, центральних органів державної влади, офіційних представництв іноземних держав і міжнародних організацій, установ і закладів науки, освіти, охорони здоров'я, культури і спорту, місцем розташування яких відповідно до законодавства визначено місто Київ;

2) вирішення питань щодо розміщення центральних органів, які утворюються Президентом України, Верховною Радою та Кабінетом Міністрів України, а також дипломатичних представництв, консульств іноземних держав та представництв міжнародних організацій в Україні;

3) надання на договірних засадах комунальних, інженерних, соціально-культурних, транспортних, інформаційних та інших послуг державним органам, дипломатичним представництвам іноземних держав, представництвам міжнародних організацій, розміщеним у місті Києві;

4) взаємодія з Президентом України, Верховною Радою України та Кабінетом Міністрів України при розробленні та здійсненні ними заходів, програм та проєктів, що зачіпають інтереси столиці.

5) здійснення заходів щодо збереження та відновлення пам'яток історії, культури, релігії, архітектури та містобудування, заповідних та природних зон і ландшафтів, що мають національне значення;

б) виконання інших функцій міста Києва, передбачених у законодавстві України, специфічних для функціонування Києва як столиці держави, в межах законодавства України.

2. Здійснення столичних функцій забезпечується органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у місті Києві та гарантується державою.

15 січня 1999 р.

Закон України "Про столицю України - місто-герой Київ". - К., 1999. - С.3-5.

6. Закон України "Про громадянство України"

(Витяз)

Громадянство України визначає постійний правовий зв'язок особи та Української держави, що знаходить свій вияв у взаємних правах та обов'язках.

Право на громадянство є невід'ємним правом людини. Громадянин України не може бути позбавлений громадянства або права змінити громадянство.

Громадяни України незалежно від підстав і порядку набуття громадянства України мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Українська держава гарантує і захищає конституційні права і свободи своїх громадян та забезпечує виконання ними обов'язків перед суспільством.

РОЗДІЛ I

Загальні положення

Стаття 1. Громадянство в Україні

В Україні існує одне громадянство.

Підстави набуття і припинення громадянства визначаються цим Законом.

Стаття 2. Належність до громадянства України

Громадянами України є:

1) усі громадяни колишнього СРСР, які на момент проголошення незалежності України (24 серпня 1991 року) постійно проживали на території України;

2) особи, які на момент набрання чинності Законом України "Про громадянство України" (13 листопада 1991 року) постійно проживали

в Україні, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних чи інших ознак, і які не є громадянами інших держав;

3) особи, які народилися або постійно проживали на території України, а також їх нащадки (діти, онуки), якщо вони на 13 листопада 1991 року проживали за межами України, не перебувають у громадянстві інших держав і до 31 грудня 1999 року подали у встановленому цим Законом порядку заяву про визначення своєї належності до громадянства України;

4) особи, які набули громадянства України відповідно до цього Закону.

Стаття 7. Збереження громадянства України особами, що проживають за межами держави

Проживання або тимчасове перебування громадянина України за межами держави не припиняє його громадянства України.

Стаття 8. Захист державою громадян України за кордоном

Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами.

Дипломатичні представництва і консульські установи України, їх посадові особи зобов'язані вживати заходів до забезпечення громадянам України можливості користуватися в повному обсязі правами, наданими їм законодавством країни перебування, міжнародними договорами, учасниками яких є Україна і держава перебування, та міжнародними звичаями, у встановленому законодавством порядку захищати їх інтереси, що охороняються законом, а в разі потреби - вживати заходів для поновлення порушених прав громадян України.

Стаття 9. Неприпустимість вигнання та видачі громадянина України

Громадянин України не може бути вигнаний за межу держави або виданий іншій державі.

РОЗДІЛ II

Набуття громадянства України

Стаття 16. Прийняття громадянства України

Іноземці та особи без громадянства можуть бути за їх клопотанням прийняті до громадянства України.

Умовами прийняття до громадянства України є:

- 1) визнання та виконання Конституції України та законів України;
- 2) не перебування в іноземному громадянстві;
- 3) безперервне проживання на законних підставах на території України протягом останніх п'яти років;

Це правило не поширюється на осіб, які виявили бажання стати громадянами України, за умови, що вони народилися чи довели, що хоча б один із їх батьків, дід чи баба народилися на її території;

4) володіння українською мовою в обсязі, достатньому для спілкування;

5) наявність законних джерел існування.

Положення абзацу першого пункту 3, пунктів 4, 5 частини другої цієї статті можуть не враховуватися у виняткових випадках за рішенням Президента України щодо осіб, що мають визначні заслуги перед Україною або якщо їх прийняття до громадянства України становить державний інтерес для України.

До громадянства України не приймаються особи, які:

- 1) вчинили злочини проти людства або здійснювали геноцид чи вчинили злочини проти держави або тяжкі злочини проти особи;
- 2) засуджені до позбавлення волі до зняття судимості;
- 3) перебувають під слідством або уникують покарання чи вчинили злочин на території іншої держави;
- 4) перебувають на військовій службі, в службі безпеки, в правоохоронних органах, органах юстиції або органах державної влади іноземної держави <...>.

РОЗДІЛ III

Припинення громадянства України

<...> Стаття 20. Втрата громадянства України

Громадянство України втрачається:

- 1) якщо громадянин України добровільно набув громадянства іншої держави;
- 2) внаслідок вступу особи на військову службу, в службу безпеки, правоохоронні органи, органи юстиції або органи державної влади іноземної держави без згоди на те державних органів України та за поданням відповідних державних органів України;
- 3) якщо громадянство України набуто внаслідок подання завідомо неправдивих відомостей або фальшивих документів;
- 4) якщо особа, яка перебуває за межами України не стала без поважних причин на консульський облік протягом семи років. Поважними причинами вважаються: відсутність дипломатичних представництв або консульських установ України в країні постійного

проживання, тривала хвороба, воєнні дії та інші ситуації надзвичайного характеру.

За громадянином України не визнається належність до іноземного громадянства до прийняття рішення про втрату громадянства України <...>.

16 квітня 1997 р.

Закон України "Про громадянство України". - К., 1998. - С. 3,5,7,8.

7. Закон України

"Про місцеве самоврядування в Україні"

(Витяз)

Стаття 2. Поняття місцевого самоврядування

1. Місцеве самоврядування в Україні - це гарантоване державне право і реальна здатність територіальної громади - жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста - самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

2. Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст, як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст.

Стаття 3. Право громадян на участь у місцевому самоврядуванні

1. Громадяни України реалізують своє право на участь у місцевому самоврядуванні за належністю до відповідних територіальних громад.

2. Будь-які обмеження права громадян на участь у місцевому самоврядуванні залежно від їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, терміну проживання на відповідній території, за мовними чи іншими ознаками забороняються.

Стаття 4. Основні принципи місцевого самоврядування

Місцеве самоврядування в Україні здійснюється на принципах: народовладдя; законності;

гласності;
колегіальності;
поєднання місцевих і державних інтересів;
вибірності;
правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності
в межах повноважень, визначених цим та іншими законами;
підвітності та відповідальності перед територіальними громадами
їх органів та посадових осіб;
державної підтримки та гарантії місцевого самоврядування;
судового захисту прав місцевого самоврядування.

Стаття 5. Система місцевого самоврядування

1. Система місцевого самоврядування виключає:
територіальну громаду;
сільську, селищну, міську раду;
сільського, селищного, міського голову;
виконавчі органи сільської, селищної, міської ради;
районні та обласні ради. Що представляють спільні інтереси тери-
торіальних громад сіл, селищ, міст;
органи самоорганізації населення.

21 травня 1997 р.

*Закон України Про місцеве
самоврядування в Україні¹ - К., 1997. - С.6-7.*

8. Закон України "Про об'єднання громадян"

(Витяз)

Право громадян на свободу об'єднання є невід'ємним правом людини, закріпленім Загальною декларацією прав людини, і гарантується Конституцією та законодавством України. Держава сприяє розвитку політичної та громадської активності, творчій ініціативі громадян. Створює рівні умови для діяльності їх об'єднань.

І. Загальні положення

Стаття 1. Об'єднання громадян

Об'єднанням громадян є добровільне громадське формування, створене на основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод.

Об'єднання громадян, незалежно від назви (рух, конгрес,

асоціація, фонд, спілка, тощо) відповідно до цього Закону визнається політичною партією або громадською організацією.

Дія цього Закону не поширюється на релігійні, кооперативні організації, об'єднання громадян, що мають основною метою одержання прибутків, комерційні фонди, органи місцевого та регіонального самоврядування (в тому числі і комітети мікрорайонів, будинкові, вуличні, квартальні, сільські, селищні комітети), органи громадської самодіяльності (народні дружини, товариські суди, тощо), інші об'єднання громадян, порядок створення і діяльності яких визначається відповідним законодавством.

Особливості правового регулювання діяльності профспілок визначаються Законом України про профспілки.

Стаття 2. Політична партія

Політичною партією є об'єднання громадян - прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які мають головною метою участь у виробленні державної політики, формування органів влади, місцевого та регіонального самоврядування і представництво в їх складі.

Стаття 3. Громадська організація

Громадською організацією є об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів.

Стаття 4. Обмеження на створення і діяльність об'єднань громадян

Не підлягають легалізації, а діяльність легалізованих об'єднань громадян забороняється у судовому порядку, коли їх метою є:

зміна шляхом насильства конституційного ладу і в будь-якій протизаконній формі територіальної цілісності держави;
підрив безпеки держави у формі ведення діяльності на користь іноземних держав;
пропаганда війни, насильства чи жорстокості, фашизму чи неонацизму;

розпалювання національної чи релігійної ворожнечі;
створення незаконних воєнізованих формувань;
обмеження загальноовизнаних прав людини.

Забороняється створення і діяльність політичних партій, керівні органи чи структурні осередки яких знаходяться за межами України, а також будь-яких структурних осередків політичних партій в органах

виконавчої та судової влади, у Збройних Силах, національній гвардії та Прикордонних військах, на державних підприємствах, в установах і організаціях, державних навчальних закладах. <...>

Стаття 7. Заборона обмеження прав і свобод громадян у зв'язку з їх належністю або неналежністю до об'єднань громадян

Ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян. Належність чи неналежність до об'єднання громадян не може бути підставою до обмеження прав і свобод або для надання державою будь-яких пільг і переваг.

Вимога про зазначення в офіційних документах щодо членства (участі) у тому чи іншому об'єднанні громадян не допускається, крім випадків, передбачених законами України.

Забороняється відмова у прийнятті або виключення з політичної партії особи в зв'язку зі статтю або національною належністю. Обмеження щодо перебування в політичних партіях окремих категорій громадян встановлюється Конституцією та законами України.

На працівників апарату об'єднань громадян поширюється законодавство про працю, соціальне забезпечення і соціальне страхування.

Стаття 8. Держава та об'єднання громадян

Держава забезпечує додержання прав і законних інтересів об'єднань громадян, легалізованих у порядку, передбаченому цим Законом.

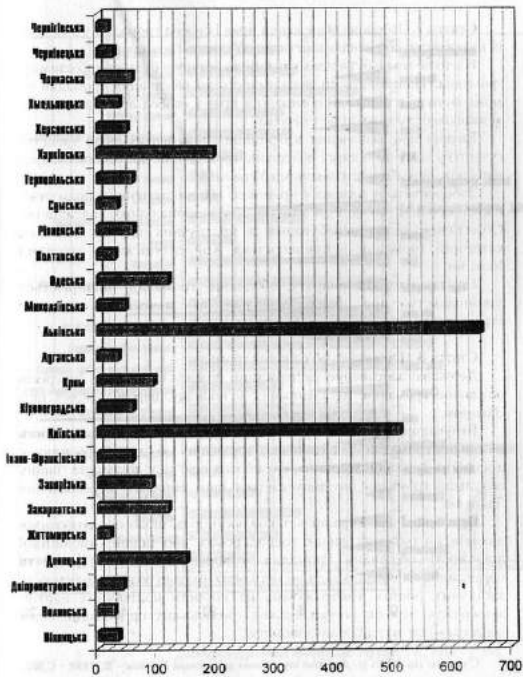
Втручання державних органів та службових осіб у діяльність об'єднань громадян, так само як і втручання об'єднань громадян у діяльність державних органів, службових осіб та у діяльність інших об'єднань громадян, не допускається крім випадків, передбачених Законом.

Верховна Рада України встановлює пільги щодо оподаткування доходів по окремих видах господарської або іншої комерційної діяльності об'єднань громадян, створених ними установ та організацій, заснованих підприємств, максимальні розміри окремих та загальних річних пожертвувань на користь політичних партій, затверджує перелік всеукраїнських громадських організацій, яким держава надає матеріальну допомогу.

Станом на 1998 р.

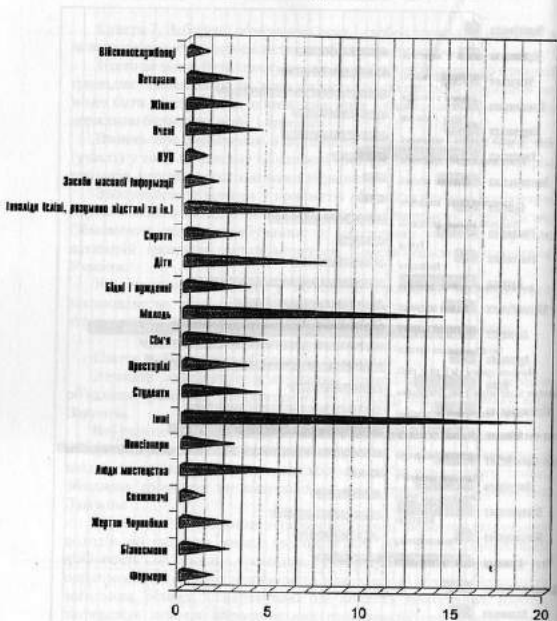
Закон України "Про об'єднання громадян". - К., 1998. - С.3-5.

9. Кількість українських неурядових організацій по областях

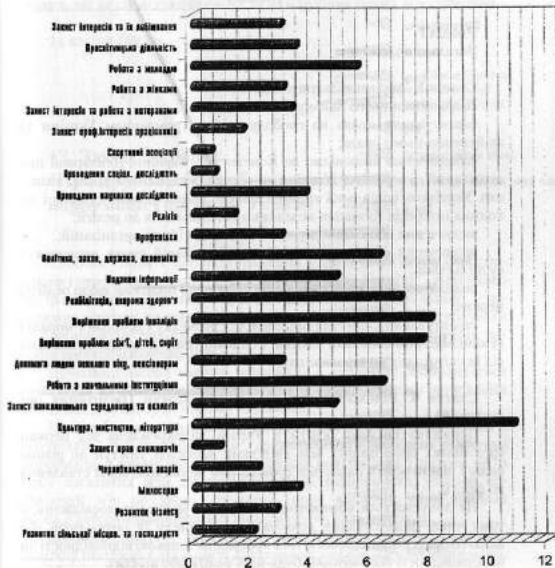
Довідник неурядових організацій України. - К., 1998. - С.501.

10. Відсоток українських неурядових організацій працюючих з різними групами населення

Довідник неурядових організацій України. - К., 1998. - С.502.

11. Відсоток українських неурядових організацій по місяцях

Довідник неурядових організацій України. - К., 1998. - С.499.

12. Закон України

"Про свободу совісті та релігійні організації"

(Витяг)

Розділ I

Загальні положення

Стаття 1. Завдання Закону

Завданнями цього Закону є:

гарантування права на свободу совісті громадянам України та здійснення цього права;

забезпечення відповідно до Конституції України, Декларації про державний суверенітет України та норм міжнародного права, визнаних Україною, соціальної справедливості, рівності, захисту прав і законних інтересів громадян незалежно від ставлення до релігії;

визначення обов'язків держави щодо релігійних організацій;

визначення обов'язків релігійних організацій перед державою і суспільством;

подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії і церкви;

гарантування сприятливих умов для розвитку суспільної моралі і гуманізму, громадянської злагоди і співробітництва людей незалежно від їх світогляду чи віровизнання.

Стаття 6. Відокремлення школи від церкви (релігійних організацій)

Державна система освіти в Україні відокремлена від церкви (релігійних організацій), має світський характер. Доступ до різних видів і рівнів освіти надається громадянам незалежно від їх ставлення до релігії.

Не допускається обмеження на ведення наукових досліджень, у тому числі фінансованих державою, пропаганду їх результатів або включення їх до загальноосвітніх програм за ознакою відповідності чи невідповідності положенням будь-якої релігії або атеїзму.

Громадяни можуть навчатися релігійного віровчення та здобувати релігійну освіту індивідуально або разом з іншими, вільно обираючи мову навчання.

Релігійні організації мають право відповідно до своїх внутрішніх настанов створювати для релігійної освіти дітей і дорослих навчальні заклади і групи, а також проводити навчання в інших формах, викори-

стовуючи для цього приміщення, що їм належать або надаються у користування.

Викладачі релігійних віровчень і релігійні проповідники зобов'язані виховувати своїх слухачів у дусі терпимості і поваги до громадян, які не сповідують релігії, та до віруючих інших віросповідань.

14 квітня 1991 р.

Закон України

"Про свободу совісті та релігійні організації". -

К., 1998. - С.3,6.

13. Закон України

"Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні"

(Витяг)

Свобода слова і вільне вираження у друкованій формі своїх поглядів і переконань гарантуються Конституцією України і відповідно до цього Закону означають право кожного громадянина вільно і незалежно шукати, одержувати, фіксувати, зберігати, використовувати та поширювати будь-яку інформацію за допомогою друкованих засобів масової інформації.

Друковані засоби масової інформації є вільними. Забороняється створення та фінансування державних органів, установ, організацій або посад для цензури масової інформації.

Не допускається вимога попереднього погодження повідомлень і матеріалів, які поширюються друкованими засобами масової інформації, а також заборона поширення повідомлень і матеріалів з боку посадових осіб державних органів, підприємств, установ, організацій або об'єднань громадян, крім випадків, коли посадова особа є автором поширеної інформації чи дала інтерв'ю.

Держава гарантує економічну самостійність та забезпечує економічну підтримку діяльності друкованих засобів масової інформації, запобігає зловживанню монополічним становищем на ринку з боку видавців і розповсюджувачів друкованої продукції. Заходи, спрямовані на забезпечення економічної підтримки діяльності друкованих засобів масової інформації, та органи державної виконавчої влади, які здійснюють цю підтримку, визначаються Кабінетом Міністрів України.

Стаття 3. Неприпустимість зловживання свободою діяльності друкованих засобів масової інформації

Друковані засоби масової інформації в Україні не можуть бути використані для:

поширення відомостей, розголошення яких забороняється статтею 46 Закону України "Про інформацію";

закликів до захоплення влади, насильницької зміни конституційного ладу або територіальної цілісності України;

пропаганди війни, насильства та жорстокості;

розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі;

розповсюдження порнографії, а також з метою винищення терористичних актів та інших кримінально-караних діянь.

Забороняється використання друкованих засобів масової інформації для:

втручання в особисте життя громадян, посягання на їх честь і гідність;

розголошення будь-якої інформації, яка може призвести до вказання на особу неповнолітнього правопорушника без його згоди і згоди його представника.

Стаття 4. Мова друкованих засобів масової інформації

Друковані засоби масової інформації в Україні видаються державною мовою, а також іншими мовами.

Стиль і лексика друкованих засобів масової інформації мають відповідати загально визнаним етично-моральним нормам. Вживання лайливих і брутальних слів не допускається.

Станом на 20.10.98

*Закон України
"Про друковані засоби масової інформації
(пресу) в Україні", -
К., 1998. - С. 4-5.*

14. Окремі показники економічного стану України у 1992-1998 рр.

(% відповідно до попереднього року)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998 до 1997
Валовий внутрішній продукт	90,1	85,8	77,1	87,8	90,0	96,8	98,3
Промислове виробництво	91,0	92,6	71,8	87,3	94,9	98,2	98,5
Валова продукція сільського господарства	95,2	103,6	82,8	97,9	73,7	91,3	91,7
Інфляція	2106,0	10255,0	501,1	281,7	139,7	110,1	у 56,3 тис. разів
Реальна заробітна плата	62,0	48,0	83,3	126,6	87,4	99,4	88,5
							24,1

Пинзеник В.
Копи не сновать. Реформи или их имитация. - К., 1999. - С. 10.

15. Закон України "Про приватизацію державного майна"

(Витяз)

Цей Закон регулює правові, економічні та організаційні основи приватизації державного майна та майна, що належить Автономній Республіці Крим, з метою створення багатуукладної соціально орієнтованої ринкової економіки України.

Розділ I ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Поняття та мета приватизації

Приватизація державного майна (далі — приватизація) — це відчуження майна, що перебуває у державній власності, і майна, що належить Автономній Республіці Крим, на користь фізичних та юридичних осіб, які можуть бути покупцями відповідно до цього Закону, з метою підвищення соціально-економічної ефективності виробництва та залучення коштів на структуру перебудову економіки України.

Стаття 2. Пріоритети та принципи приватизації

1. Основними пріоритетами приватизації є підвищення ефективності виробництва та мотивації до праці, прискорення структурної перебудови і розвитку економіки України.

2. Приватизація здійснюється на основі таких принципів:

законності;
державного регулювання та контролю;
надання громадянам України пріоритетного права на придбання державного майна;

надання пільг для придбання державного майна членам трудових колективів підприємств, що приватизуються;

забезпечення соціальної захищеності та рівності прав участі громадян України у процесі приватизації;

продажу об'єктів приватизації з урахуванням їх індивідуальних особливостей виключно за кошти;

пріоритетного права трудових колективів на придбання майна своїх підприємств;

створення сприятливих умов для залучення інвестицій;

додержання антимонопольного законодавства;

повного, своєчасного та достовірного інформування громадян про порядок приватизації та відомості про об'єкти приватизації;

врахування особливостей приватизації об'єктів агропромислового комплексу, гірничодобувної промисловості, незавершеного будівництва, невеликих державних підприємств, підприємств із змішаною формою власності та об'єктів науково-технічної сфери;

застосування переважно конкурентних способів у разі:

приватизації невеликих державних підприємств, законсервованих об'єктів та об'єктів незавершеного будівництва, підприємств торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування населення, готельного господарства, туристичного комплексу;

продажу акцій відкритих акціонерних товариств, створених на базі середніх та великих підприємств.<...>

Стаття 5. Об'єкти приватизації

1. До об'єктів державної власності, що підлягають приватизації, належать:

майно підприємств, цехів, виробництв, дільниць, інших підрозділів, які є єдиними (цілісними) майновими комплексами, якщо в разі їх виділення у самостійні підприємства не порушується технологічна єдність виробництва з основної спеціалізації підприємства, із структури якого вони виділяються;

об'єкти незавершеного будівництва та законсервовані об'єкти; акції (частки, паї), що належать державі у майні господарських товариств та інших об'єднань.

2. Приватизації не підлягають об'єкти, що мають загальнодержавне значення. До об'єктів, що мають загальнодержавне значення, відносяться майнові комплекси підприємств, їх структурних підрозділів, основним видом діяльності яких є виробництво товарів (робіт, послуг), що мають загальнодержавне значення.

Загальнодержавне значення мають:

а) об'єкти, які забезпечують виконання державою своїх функцій, забезпечують обороноздатність держави, її економічну незалежність, та об'єкти права власності Українського народу, майно, що становить матеріальну основу суверенітету України, зокрема:

майно органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, майно Збройних Сил України (крім майна, щодо якого цим Законом встановлено особливості приватизації), Національної гвардії України, Служби безпеки України, Прикордонних військ України, правоохоронних і митних органів;

надра, корисні копалини загальнодержавного значення, водні ресурси та інші природні ресурси, які є об'єктами права власності українського народу;

майнові комплекси підприємств з лісовідновлення, лісорозведення та охорони лісу, лісництва, їх підрозділи;

золотий і валютний фонди та запаси, державні матеріальні резерви; емісійна система, майнові комплекси підприємств і установ, що забезпечують випуск та зберігання грошових знаків і цінних паперів;

радіотелевізійні передавальні центри та об'єкти, що становлять загальнодержавну систему зв'язку, а також об'єкти, що забезпечують зв'язком органи законодавчої та виконавчої влади;

державні радіоканали та телевізійні канали;

засоби урядового, фельд'єгерського та спеціального зв'язку;

інші об'єкти права державної власності, які забезпечують виконання державою своїх функцій;

б) об'єкти, діяльність яких забезпечує соціальний розвиток, збереження та підвищення культурного, наукового потенціалу, духовних цінностей, зокрема:

об'єкти Національного космічного агентства України при Кабінеті Міністрів України;

архіви;

майнові комплекси установ Національної академії наук України з основних напрямів досліджень;

об'єкти культури, мистецтва, архітектури, меморіальні комплекси, заповідники, парки тощо загальнонаціонального значення. <>

Закон України "Про приватизацію державного майна". - К., 1997. - С.3-6.

16. Закон України "Про власність"

Розділ II

ПРАВО ВИКЛЮЧНОЇ ВЛАСНОСТІ НАРОДУ УКРАЇНИ

Стаття 9. Об'єкти права виключної власності народу України

Земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони є об'єктами права виключної власності народу України.

Стаття 10. Здійснення народом України права виключної власності

1. Народ України як єдине джерело державної влади в республіці має право шляхом референдуму вирішувати питання щодо правового статусу природних об'єктів, їх використання та охорони.

2. Народ України здійснює право власності на об'єкти, перелічені в статті 9 цього Закону, через Верховну Раду України, а також через місцеві Ради народних депутатів.

3. Кожен громадянин України особисто та через громадські організації, трудові колективи, органи територіального громадського самоврядування має право брати участь у розгляді Радами народних депутатів питань, пов'язаних з використанням та охороною природних ресурсів, і вимагати від інших громадян та організацій дотримання правил природокористування і екологічної безпеки, а також вимагати накладення заборони на діяльність підприємств, установ, організацій, громадян, що завдають шкоди навколишньому середовищу.

4. Кожен громадянин має право відповідно до законодавства України користуватися природними об'єктами для задоволення власних потреб.

5. Кожен громадянин зобов'язаний всемірно охороняти землю, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, сприяти їх відновленню як першооснови свого життя і життя суспільства.

Розділ III

ПРАВО ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ

Стаття 11. Суб'єкти права приватної власності

1. Суб'єктами права приватної власності в Україні є громадяни України, громадяни інших радянських республік, іноземні громадяни та особи без громадянства.

2. Громадяни інших радянських республік, іноземні громадяни та особи без громадянства користуються правами і несуть обов'язки щодо належного їм на території України майна нарівні з громадянами України, якщо інше не передбачено законодавчими актами України.

3. Іноземним громадянам та особам без громадянства земельні ділянки у власність не передаються.

Стаття 12. Підстави виникнення права приватної власності

1. Праця громадян є основою створення і примноження їх власності.

2. Громадянин набуває права власності на доходи від участі в суспільному виробництві, індивідуальній праці, підприємницької діяльності, вкладення коштів у кредитні установи, акціонерні товариства, а також на майно, одержане внаслідок успадкування або укладення інших угод, не заборонених законом.

Стаття 13. Об'єкти права приватної власності

1. Об'єктами права приватної власності є жили будинки, квартири, предмети особистого користування, дачі, садові будинки, предмети домашнього господарства, продуктивна і робоча худоба, земельні ділянки, насадження на земельній ділянці, засоби виробництва, вироблена продукція, транспортні засоби, акціонні конти, акції, інші цінні папери, а також інше майно споживчого і виробничого призначення.

2. Об'єктами права власності громадян є твори науки, літератури та мистецтва, відкриття, винаходи, корисні моделі, промислові зразки, раціоналізаторські пропозиції, знаки для товарів і послуг та інші результати інтелектуальної праці.

3. Склад, кількість і вартість майна, що може бути у власності громадян, не обмежується, крім випадків, передбачених законом.

4. Законодавчими актами України може бути встановлено спеціальний порядок набуття права власності громадянами на окремі види майна, а також види майна, що не може перебувати у власності громадян.

Стаття 14. Право приватної власності громадян на землю
Громадяни України мають право на одержання у власність земельних ділянок для:

- ведення (селянського) фермерського господарства;
- ведення особистого підсобного господарства;
- будівництва та обслуговування жилого будинку і господарських будівель (присадибна ділянка);
- садівництва;
- дачного і гаражного будівництва.

Громадяни набувають право власності на земельні ділянки у разі одержання їх у спадщину;
одержання частки землі у спільному майні подружжя;
купівлі-продажу, дарування та обміну.

Станом на 1993 р.

Закон України "Про власність". - К., 1998. - С.6-9.

17. Закон України "Про селянське (фермерське) господарство"

(Витяз)

Стаття 3. Місце селянського (фермерського) господарства в народногосподарському комплексі

1. Селянське (фермерське) господарство в системі народногосподарського комплексу є рівноправною формою ведення господарства поряд з державними, кооперативними, господарськими товариствами, орендними та іншими підприємствами і організаціями...

3. Держава гарантує дотримання і захист майнових та інших прав та законних інтересів селянського (фермерського) господарства, створює пільгові умови для кредитування, оподаткування, страхування, матеріально-технічного постачання на період трирічного становлення селянського (фермерського) господарства.

Втручання в господарську або іншу діяльність селянського (фермерського) господарства з боку державних чи інших органів, а також службових осіб не допускається. Збитки, завдані селянському (фермерському) господарству неправомірним втручанням в його діяльність, підлягають відшкодуванню за рахунок винних. Спори про відшкодування збитків вирішуються судом.

Це положення не обмежує передбаченого цим Законом права

державних органів щодо здійснення контролю за діяльністю селянських (фермерських) господарств.

Розділ II СТВОРЕННЯ СЕЛЯНСЬКОГО (ФЕРМЕРСЬКОГО) ГОСПОДАРСТВА

Стаття 4. Право селянського (фермерського) господарства

5) Право на створення селянського (фермерського) господарства має кожний дієздатний громадянин України, який досяг 18-річного віку і виявив до цього бажання. Першочерговим правом на створення селянського (фермерського) господарства користуються громадяни, які проживають в сільській місцевості і мають необхідну кваліфікацію або досвід роботи в сільському господарстві.

6) При створенні одним із членів сім'ї селянського (фермерського) господарства інші члени сім'ї та родичі самостійно приймають рішення про участь в його діяльності.

7) Громадяни України можуть брати участь у діяльності селянського (фермерського) господарства на правах як повної, так і часткової зайнятості.

Стаття 5. Порядок надання земель для ведення селянського (фермерського) господарства

11. Земельні ділянки для ведення селянського (фермерського) господарства надаються громадянам за їх бажанням у довічне успадковане володіння, приватну власність або в оренду. Право приватної власності на земельну ділянку селянським (фермерським) господарством може набуватись після шести років володіння нею.

12. Земельні ділянки виділяються, як правило, єдиним масивом з розташованими на ньому водними джерелами і лісовими угіддями.

Стаття 6. Розміри земельних ділянок селянських (фермерських) господарств

Для ведення селянського (фермерського) господарства надаються у довічне успадковане володіння і приватну власність земельні ділянки, розмір яких не повинен перевищувати 50 гектарів і 100 гектарів усіх земель.

Конкретні розміри земельних ділянок громадян, які ведуть селянське (фермерське) господарство, в межах норм, встановлених частиною першою цієї статті, визначають районні, міські Ради народних депутатів диференційовано, з урахуванням регіональних особливостей, спеціалізації і можливостей обробітки наданих земель переважно членами селянського (фермерського) господарства.

Земельні ділянки громадян, які ведуть селянське (фермерське) господарство, поділу не підлягають.

Громадяни, які ведуть селянське (фермерське) господарство, можуть додатково орендувати земельні ділянки для виробничих цілей.

Голос України. - 1992. - 15 лютого.

18. Закон України "Про форми власності на землю"

Верховна Рада України постановляє:

Запровадити в Україні поряд з державною - колективну і приватну форми власності на землю.

Встановити, що власність на землю в Україні виступає в таких формах: державна, колективна, приватна. Всі форми власності є рівноправними.

м. Київ,

30 січня 1992 р.

Президент України

Л. Кравчук

Голос України. - 1992. - 15 лютого.

19. Доля приватного сектору у сільському господарстві (у %)

	1994	1997
<i>Ресурси:</i>		
Сільськогосподарські угіддя.	14.9	16.8
В т. числі ґрунта	13.0	14.9
<i>Виробництво продукції:</i>		
М'ясо	43.7	62.8
Молоко	40.0	60.6
Яйця	53.9	44.8
Вовна	25.9	62.9
Картопля	92.2	97.2
Овочі	64.7	82.7
Фрукти, ягоди	69.9	76.1

Пізнєник В. *Ким не виводили. Реформи или их адмитація.*
- К., 1999. - С. 101.

20. Закон України "Про основи державної політики в сфері науки і науково-технічної діяльності"

(Витяз)

Стаття 3. Основні принципи державної науково-технічної політики
Основними принципами державної науково-технічної політики є: органічна єдність науково-технічного прогресу з економічним, соціальним та духовним розвитком суспільств, демократизація та децентралізація управління, розвиток самоврядування в сфері науки і техніки;

врахування вимог екологічної безпеки;

першочергова державна підтримка науково-дослідних робіт, що забезпечують

вирішення найважливіших проблем розвитку України шляхом вибору науково-технічних пріоритетів та концентрації ресурсів на їх реалізації;

збалансованість розвитку фундаментальних і прикладних досліджень та розвитку при державній підтримці фундаментальних і довгострокових прикладних робіт, економічного стимулювання іновативної діяльності підприємств;

підтримка конкуренції і підприємництва у науково-технічній сфері на основі державного захисту інтересів власника;

створення і розвиток ринку науково-технічної продукції;

рівноправність всіх форм організації науково-технічної діяльності,

поєднання колективної та індивідуальної науково-технічної творчості; збалансованість розвитку наукового, освітнього та виробничого потенціалів;

участь науково-технічної громадськості в формуванні і реалізації державної науково-технічної політики;

максимальне використання можливостей світової науки та міжнародного науково-технічного співробітництва для забезпечення науково-технічного прогресу;

свобода розповсюдження науково-технічної інформації і пропаганда науково-технічних досягнень. <...>

Голос України. - 1992. - 24 березня.

21. Постанова Кабінету Міністрів України "Про деякі питання, пов'язані з поверненням кримських татар у Кримську АРСР"

28 січня 1992 р.

Кабінет Міністрів України постановляє:

1. Міністерству економіки України:

виділити Раді Міністрів Кримської АРСР на 1992 рік з метою створення умов для повернення депортованого кримсько-татарського населення у Кримську АРСР капіталовкладення в обсязі 400 млн. крб., у тому числі 252 млн. крб. на будівельно-монтажні роботи (в цінах 1991 року), із забезпеченням їх матеріальними ресурсами;

передбачити зменшення вивезення з Кримської АРСР місцевих будівельних матеріалів, зокрема залити в розпорядженні республіки в наступному році не менше 75 відсотків каменю-чирпашнику і паленої цегли.

2. Рекомендувати Раді Міністрів Кримської АРСР вилучити можливість додаткового виділення в 1992 році з бюджету республіки коштів на фінансування першочергових заходів щодо створення умов для повернення кримських татар у Кримську АРСР. Взяти до відома, що Міністерство економіки України забезпечить виділення матеріальних ресурсів під обсяги вказаних коштів.

3. Міністерству фінансів України при визначенні розмірів відрахувань до бюджету Кримської АРСР на 1992 рік від загальнореспубліканських податків і доходів урахувати витрати на утримання закладів соціально-культурного призначення в обсязі 202,7 млн. карбованців.

4. Утворити Республіканську комісію у справах депортованих народів Криму в складі згідно з додатком, поклавши на неї функції по координації роботи державних органів України та Кримської АРСР з питань, пов'язаних із життєзабезпеченням депортованих із Криму народів.

5. Міністерству економіки, Міністерству фінансів і Міністерству зовнішньоекономічних зв'язків України при підписанні щорічних угод і договорів про економічне та культурне співробітництво з Росією, Казахстаном, Узбекистаном, Таджикистаном і Киргизстаном, з яких повертаються депортовані кримські татари у Кримську АРСР, передбачити пайову участь цих республік у виділенні фінансових і

матеріальних ресурсів для здійснення повернення та життєзабезпечення кримських татар.

Звернутися до урядів зазначених республік з проханням подати Кримській АРСР фінансову та матеріальну допомогу для вказаних цілей.

Перший

віце-прем'єр-міністр України

К. Масик

Державний секретар

Кабінету Міністрів України

В. Пехота

Поточний архів Кабінету Міністрів України.

22. Закон України

"Про національні меншини в Україні"

25 червня 1992 р.

Верховна Рада України виходячи із життєвих інтересів української нації та всіх національностей в справі розбудови незалежної демократичної держави, визнаючи нерозривність прав людини і прав національностей, прагнути реалізувати Декларацію прав національностей України, дотримуючись міжнародних зобов'язань щодо національних меншин, приймає цей Закон з метою гарантування національним меншинам права на вільний розвиток.

Стаття 1. Україна гарантує громадянам республіки незалежно від їх національного походження рівні політичні, соціальні, економічні та культурні права і свободи, підтримує розвиток національної самосвідомості й самовиявлення.

Усі громадяни України користуються захистом держави на рівних підставах.

При забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин, держава виходить з того, що вони є невід'ємною частиною загально визначених прав людини.

Стаття 2. Громадяни України всіх національностей зобов'язані дотримуватися Конституції та законів України, оберігати її державний суверенітет і територіальну цілісність, поважати мови, культури,

традицій, звичаї, релігійну самобутність українського народу та всіх національних меншин.

Стаття 3. До національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою.

Стаття 4. Відносини, які випливають з приводу реалізації громадянами України прав і свобод, пов'язаних з їх належністю до національних меншин, регулюються Конституцією України, цим Законом, прийнятими на їх підставі іншими законодавчими актами, а також міжнародними договорами України.

Стаття 5. У Верховній Раді України, в разі необхідності - в місцевих Радах народних депутатів, діють постійні комісії з питань міжнаціональних відносин. В місцевих органах державної виконавчої влади можуть створюватися відповідні структурні підрозділи.

При місцевих Радах народних депутатів можуть утворюватися і функціонувати на громадських засадах дорадчі органи з представників національних меншин. Порядок формування цих органів визначається відповідними Радами народних депутатів.

Центральним органом державної виконавчої влади у сфері міжнаціональних відносин є Міністерство у справах національностей України. При Міністерстві функціонує як дорадчий орган Рада представників громадських об'єднань національних меншин України.

Стаття 6. Держава гарантує всім національним меншинам права на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідування своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству.

Пам'ятки історії і культури національних меншин на території України охороняються законом.

Стаття 7. Держава вживає заходів для підготовки педагогічних, культурно-просвітницьких та інших національних

кадрів через мережу навчальних закладів. Державні органи на основі міждержавних угод сприяють національним меншинам у підготовці спеціалістів в інших країнах.

Стаття 8. У роботі державних органів, громадських об'єднань, а також підприємств, установ і організацій, розташованих у місцях, де більшість населення становить певна національна меншина, може використовуватися її мова поряд з державною українською мовою.

Стаття 9. Громадяни України, які належать до національних меншин, мають право відповідно обиратися або призначатися на рівних засадах на будь-які посади до органів законодавчої, виконавчої, судової влади, місцевого і регіонального самоврядування, в армії, на підприємствах, в установах і організаціях.

Стаття 10. Держава гарантує національним меншинам право на збереження життєвого середовища у місцях їх історичного й сучасного розселення. Питання про повернення на територію України представників депортованих народів вирішуються відповідними законодавчими актами та договорами України з іншими державами.

Стаття 11. Громадяни України мають право вільно обирати та відновлювати національність.

Примушення громадян у будь-якій формі до відмови від своєї національності не допускається.

Стаття 12. Кожний громадянин України має право на національні прізвище, ім'я та по батькові.

Громадяни мають право у встановленому порядку відновлювати свої національні прізвище, ім'я та по батькові.

Громадяни, в національній традиції яких немає звичаю зафіксувати "по батькові", мають право записувати в паспорті лише ім'я та прізвище, а у свідоцтві про народження - ім'я батька і матері.

Стаття 13. Громадяни, які належать до національних меншин, вільні у виборі обсягу і форм здійснення прав, що надаються їм чинним законодавством, і реалізують їх особисто, а також через відповідні державні органи та створювані громадські об'єднання.

Участь або неучасть громадянина України, який належить до національної меншини, у громадському об'єднанні національної меншини не може служити підставою для обмеження його прав.

Стаття 14. Державні органи сприяють діяльності національних громадських об'єднань, які діють відповідно до чинного законодавства.

Національні громадські об'єднання мають право висувати своїх кандидатів у депутати на виборах органів державної влади відповідно до Конституції України, законів про вибори народних депутатів України і депутатів місцевих Рад народних депутатів.

Стаття 15. Громадяни, які належать до національних меншин, національні громадські об'єднання мають право у встановленому в Україні порядку вільно встановлювати і підтримувати зв'язки з особами своєї національності та їх громадськими об'єднаннями за межами України, одержувати від них допомогу для задоволення мовних, культурних, духовних потреб, брати участь у діяльності міжнародних неурядових організацій.

Стаття 16. У державному бюджеті України передбачаються спеціальні асигнування для розвитку національних меншин.

Стаття 17. Україна сприяє розвитку міжнародного співробітництва у забезпеченні й захисті прав та інтересів національних меншин, зокрема шляхом укладання й реалізації багатосторонніх і двосторонніх договорів у цій сфері.

Стаття 18. Будь-яке пряме чи непряме обмеження прав і свобод громадян за національною ознакою забороняється й карається законом.

Стаття 19. Якщо міжнародним договором України встановлено інші положення ніж ті, які містяться в законодавстві України про національні меншини, то застосовуються положення міжнародного договору.

25 червня 1992 р.

Президент України

Л. Кравчук

*Відомості Верховної Ради України. -
1992. - № 36. - 8 вересня.*

23. Національно-культурні товариства України

Всеукраїнські національно-культурні товариства - 16

Ассирійське, Грецьке, Грузинське, Єврейські-3,	Корейське, Німецьке, Польські - 2 Російське,	Румунські - 2, Турків-мехетинців, Угорське, Чехо-словацьке.
---	---	--

Загальна кількість товариств (включаючи регіональні)

Азербайджанські	- 7	Кримчаківські	- 2
Албанське	- 1	Литовські	- 2
Ассирійські	- 4	Німецькі	- 33
Башкирське	- 1	Осетинські	- 2
Білоруські	- 4	Польські	- 22
Болгарські	- 8	Російські	- 24
Вірменські	- 13	Русинське	- 1
Бурятське	- 1	Румунські	- 5
Грецькі	- 22	Таджицьке	- 1
Грузинські	- 4	Татарські	- 6
Дагестанські	- 3	Турків-мехетинців	- 1
Єврейські	- 38	Тюркомовні центри	- 2
Караїмське	- 1	Угорські	- 6
Киргизьке	- 1	Циганські	- 3
Корейські	- 6	Чехословацькі	- 10
Кримськотатарські	- 3		

*Інформація Міністерства України
у справах національностей,
міграції та криміналістики -
1995. - № 1. - с.36, 39.*

24. Основи законодавства України про культуру

(Витязь)

Стаття 2. Основні принципи культурної політики
Основними принципами культурної політики в Україні є:
визнання культури як одного із головних чинників самобутності української нації та національних меншин, які проживають на території України;

утвердження гуманістичних ідей, високих моральних засад у суспільному житті, орієнтація як на національні, так і на загальнолюдські цінності, визнання їх пріоритетності над політичними і класовими інтересами;

збереження і примноження культурних надбань;

розвиток культурних зв'язків з українцями, що проживають за кордоном, як основи збереження цілісності української культури;

гарантування свободи творчої діяльності, невтручання у творчий процес з боку держави, політичних партій та інших громадських об'єднань;

рівність прав і можливостей громадян незалежно від соціального стану та національної приналежності у створенні, використанні та поширенні культурних цінностей;

доступність культурних цінностей, усіх видів культурних послуг та культурної діяльності для кожного громадянина;

забезпечення умов для творчого розвитку особистості, підвищення культурного рівня та естетичного виховання громадян;

заохочення благодійної діяльності у сфері культури підприємств, організацій, громадських об'єднань, релігійних організацій, окремих громадян;

всебічне міжнародне культурне співробітництво;

визнання пріоритету міжнародно-правових актів у сфері культури;

поєднання державних і громадських засад у забезпеченні розвитку культури.

*Голос України. -
1992. - 27 березня.*

25. Закон України "Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР "Про освіту""

(Витязь)

РОЗДІЛ I

Загальні положення

... Стаття 4. Державна політика в галузі освіти

1 Україна визнає освіту пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного і культурного розвитку суспільства.

2 Державна політика в галузі освіти визначається Верховною Радою України відповідно до Конституції України і здійснюється органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. <...>

Стаття 6. Основні принципи освіти

Основними принципами освіти в Україні є:
доступність для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою;

рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку;

гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей;

органічний зв'язок з світовою та національною історією, культурою, традиціями;

незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій;

науковий, світський характер освіти;

інтеграція з наукою і виробництвом;

взаємозв'язок з освітою інших країн;

гнучкість і прогностичність системи освіти;

єдність і наступність системи освіти;

безперервність і різноманітність освіти;

поєднання державного управління і громадського самоврядування в освіті.

Стаття 7. Мова освіти

Мова освіти визначається Конституцією України, Законом Української РСР "Про мови в Українській РСР"

Стаття 8. Навчально-виховний процес і громадсько-політична діяльність у закладах освіти

1. Навчально-виховний процес у закладах освіти є вільним від втручання політичних партій, громадських, релігійних організацій.

2. Залучення учнів, студентів до участі в політичних акціях і релігійних заходах під час навчально-виховного процесу не допускається.

3. Належність особи до будь-якої політичної партії, громадської, релігійної організації, що діють відповідно до Конституції України, не є перешкодою для її участі в навчально-виховному процесі.

4. Учні, студенти, працівники освіти можуть створювати у закладах освіти первинні осередки об'єднань громадян, членами яких вони є.

Стаття 9. Заклади освіти і церква (релігійні організації)

Заклади освіти в Україні незалежно від форм власності відокремлені від церкви (релігійних організацій), мають світський характер, крім закладів освіти, заснованих релігійними організаціями.

РОЗДІЛ II

Система освіти

Стаття 35. Загальна середня освіта

1. Загальна середня освіта забезпечує всебічний розвиток дитини як особистості, її нахилів, здібностей, талантів, трудову підготовку, професійне самовизначення, формування загальнолюдської моралі, засвоєння визначеного суспільними, національно-культурними потребами обсягу знань про природу, людину, суспільство і виробництво, екологічне виховання, фізичне влучення.

2. Держава гарантує молоді право на отримання повної загальної середньої освіти і оплачує її здобуття. Повна загальна середня освіта в Україні є обов'язковою і може отримуватися у різних типах закладів освіти.

3. За рахунок коштів підприємств, установ і організацій, батьків та інших добровільних внесків можуть вводитися додаткові навчальні курси понад обсяг, визначений державним стандартом для відповідного освітнього рівня.

Стаття 36. Середні заклади освіти

1. Основним видом середніх закладів освіти є середня загально-освітня школа трьох ступенів: перший - початкова школа, що забезпечує початкову загальну освіту, другий - основна школа, що забезпечує базову загальну середню освіту, третій - старша школа, що забезпечує повну загальну середню освіту.

2. Школи кожного з трьох ступенів можуть функціонувати разом або самостійно.

3. Навчання у середній загальноосвітній школі починається з шести-семирічного віку.

4. Школи першого ступеня у сільській місцевості створюються незалежно від наявної кількості учнів. Відкриття таких шкіл, а також самотійних класів у них здійснюється за рішенням місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

5. За рішенням місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування для задоволення освітніх потреб населення можуть створюватися навчально-виховні об'єднання "школа-дитячий садок", школи та групи продовженого дня.

6. Для розвитку здібностей, обдарувань і талантів дітей створюються профільні класи (з поглибленим вивченням окремих предметів або початкової професійної підготовки), спеціалізовані школи, гімназії, ліцеї, колеґіуми, а також різні типи навчально-виховних комплексів, об'єднань. Особливо обдарованим дітям держава надає підтримку і заохочення (стипендії, направлення на навчання і етажування до провідних вітчизняних та закордонних освітніх, культурних центрів).

7. Для здобуття загальної середньої освіти можуть створюватися вечірні (змінні) школи, а також класи, групи з очною, заочною формами навчання при загальноосвітніх школах.

8. Бажаючим надається право і створюються умови для прискореного закінчення школи, складання іспитів екстерном.

РОЗДІЛ III

Учасники навчально-виховного процесу

Стаття 51. Права вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, клінічних ординаторів, аспірантів, докторантів

1. Вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти відповідно мають гарантоване державою право на:

навчання для здобуття певного освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівнів;

вибір закладу освіти, форми навчання, освітньо-професійних та індивідуальних програм, позакласних занять;

додаткову відпустку за місцем роботи, скорочений робочий час та інші пільги, передбачені законодавством для осіб, які поєднують роботу з навчанням;

продовження освіти за професією, спеціальністю на основі одержаного освітньо-кваліфікаційного рівня, здобуття додаткової освіти відповідно до угоди з закладом освіти;

одержання направлення на навчання, стажування до інших закладів освіти, у тому числі за кордон;

користування навчальною, науковою, виробничою, культурною, спортивною, побутовою, оздоровчою базою закладу освіти; доступ до інформації в усіх галузях знань;

участь у науково-дослідній, дослідно-конструкторській та інших видах

наукової діяльності, конференціях, олімпіадах, виставках, конкурсах;

особисту або через своїх представників участь у громадському самоврядуванні, в обговоренні, вирішенні питань удосконалення навчально-виховного процесу, науково-дослідної роботи, призначення стипендій, організації дозвілля, побуту тощо;

участь в об'єднаннях громадян;

безпечні і нешкідливі умови навчання та праці;

забезпечення стипендіями, гуртожитками, інтернатами у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

трудова діяльність у встановленому порядку в позаурочний час;

перерву у навчанні у вищих та професійно-технічних закладах освіти;

користування послугами закладів охорони здоров'я, засобами лікування, профілактики захворювань та зміцнення здоров'я;

захист від будь-яких форм експлуатації, фізичного та психічного насильства, від дій педагогічних, інших працівників, які порушують права або принижують їх честь і гідність.

2. Відволікання учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, клінічних ординаторів, аспірантів, докторантів за рахунок навчального часу на роботу і здійснення заходів, не пов'язаних з процесом навчання, забороняється, крім випадків, передбачених рішенням Кабінету Міністрів України.

Стаття 52. Обов'язки вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, клінічних ординаторів, аспірантів, докторантів

1. Обов'язками вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, клінічних ординаторів, аспірантів, докторантів відповідно є: додержання законодавства, моральних, етичних норм; систематичне й глибоке оволодіння знаннями, практичними навичками, професійною майстерністю, підвищення загального культурного рівня;

додержання статуту, правил внутрішнього розпорядку закладу освіти.

2. Випускники вищих закладів освіти, які здобули освіту за кошти державного або місцевого бюджетів, направляються на роботу і зобов'язані відпрацювати за направленням у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

3. Інші обов'язки осіб, що навчаються, можуть встановлюватися законодавством, положеннями про заклади освіти та їх статутами.

23 травня 1996 р.

Закон України "Про внесення змін і доповнення до закону Української РСР "Про освіту" - К. 1997. - С. 3,4,17,18,25,26.

26. Закон України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи"

(Витязь)

Стаття 13. Обов'язок держави перед громадянами за шкоду, завдану внаслідок Чорнобильської катастрофи

Держава бере на себе відповідальність за завдану шкоду громадянам та зобов'язується відшкодувати її за:

1) пошкодження здоров'я або втрату працездатності громадянами та їх дітьми, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;

2) втрату годувальника, якщо його смерть пов'язана з Чорнобильською катастрофою;

3) матеріальні втрати, що їх зазнали громадяни та їх сім'ї у зв'язку з Чорнобильською катастрофою, відповідно до цього Закону та інших актів законодавства України.

На державу покладаються також зобов'язання щодо своєчасного медичного обстеження, лікування і визначення доз опромінення учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та потерпілих від Чорнобильської катастрофи. <...>

Стаття 27. Визначення дітей, які належать до потерпілих від Чорнобильської катастрофи

До дітей, потерпілих від Чорнобильської катастрофи, належать неповнолітні діти, які:

1) евакуйовані із зони відчуження, у тому числі діти, які на момент евакуації знаходилися у стані внутріутробного розвитку;

2) проживали на момент аварії чи прожили або постійно навчалися після аварії не менше одного року у зоні безумовного (обов'язкового) відселення;

3) проживали на момент аварії чи прожили або постійно навчалися після аварії не менше двох років у зоні гарантованого добровільного відселення;

4) проживали на момент аварії чи прожили або постійно навчалися після аварії не менше трьох років у зоні посиленого радіоекологічного контролю;

5) народились після 26 квітня 1986 року від батька, який на час настання вагітності матері мав підстави належати до категорії 1, 2 або 3 постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, або народжені матір'ю, яка на час настання вагітності або під час вагітності мала підстави належати до категорії 1, 2 або 3 постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи;

6) хворі на рак щитовидної залози незалежно від дозиметричних показників, а також хворі на променеви хвороби;

7) одержали дозу опромінення щитовидної залози внаслідок Чорнобильської катастрофи, яка перевищує рівні, встановлені Міністерством охорони здоров'я України.

Стаття 28. Лікування потерпілих дітей

Рятування, лікування та реабілітація (включаючи психологічну) потерпілих дітей дошкільного і шкільного віку визнаються пріоритетними напрямками в усіх медичних програмах і заходах, пов'язаних з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи.

Лікування потерпілих дітей забезпечується на базі кращих вітчизняних санаторно-курортних закладів, спеціалізованих медичних центрів, обладнаних сучасним діагностичним і лікувальним устаткуванням, з сучасними лікарськими засобами, із залученням до роботи в них найдосвідченіших вітчизняних та зарубіжних спеціалістів із своїми методиками, устаткуванням та медикаментами.

Стаття 29. Забезпечення потерпілих дітей продуктами харчування

Потерпілі діти забезпечуються відповідно до фізіологічних норм, встановлених Міністерством охорони здоров'я України, продуктами харчування, а також харчовими додатками, які сприяють виведенню радіонуклідів з організму, в порядку, передбаченому статтею 30 цього Закону.

Стаття 30. Пільги та компенсації потерпілим дітям та їх батькам

Потерпілим дітям, зазначеним у пунктах 1-6 статті 27 цього Закону, та їх батькам надаються такі гарантовані державою компенсації та пільги:

1) повне державне забезпечення дітей до вступу їх до школи (не старше 8 років) шляхом безплатного виховання (утримання) їх у державних та комунальних дошкільних навчальних закладах і надання щомісячної грошової допомоги, розмір якої визначається Кабінетом Міністрів України;

2) виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності по догляду за хворою дитиною віком до 14 років - у розмірі 100 процентів середньої заробітної плати (доходу) незалежно від страхового стажу за весь період хвороби, включаючи санаторно-курортне лікування, одному з батьків або особі, яка їх замінює, якщо дитина потребує догляду батьків згідно з медичним висновком закладу охорони здоров'я, в якому дитина лікується чи перебуває на диспансерному обліку;

3) безплатний проїзд у межах України на всіх видах транспорту (крім таксі) дитині та особі, яка супроводжує хвору дитину до місця лікування (реабілітації), оздоровлення та назад (за направленням медичних закладів), з правом позачергового придбання квитків;

4) безплатне придбання ліків за рецептами лікарів, а також безплатне позачергове зубопротезування (за винятком зубопротезування із дорогоцінних металів та матеріалів, прирівняних до них за вартістю, що визначається Міністерством охорони здоров'я України);

5) щорічне безплатне забезпечення потерпілих дітей за місцем роботи одного з батьків путівками на оздоровлення строком до двох місяців.

Потерпілі діти віком до 10 років забезпечуються путівками разом з одним із батьків або особою, яка їх замінює, за умови, що останні належать до постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи. У разі неможливості надання путівки виплачується компенсація вартості самостійного санаторно-курортного лікування.

Порядок надання путівок, а також розмір та порядок виплати компенсації вартості самостійного санаторно-курортного лікування визначаються Кабінетом Міністрів України.

При цьому, в разі недостатньої тривалості щорічної відпустки одному з батьків або особі, яка доглядає за потерпілою дитиною, надається додаткова відпустка без збереження заробітної плати;

6) щомісячна виплата 50 процентів мінімальної заробітної плати незалежно від інших виплат на кожну дитину шкільного віку, яка

евакуйована із зони відчуження або народилася після 26 квітня 1986 року від батька, який на час настання вагітності матері, має підстави належати до категорії 1 або 2, або матері, яка на час настання вагітності або під час вагітності має підстави належати до категорії 1 або 2, а також на кожну дитину, яка проживала у зоні безумовного (обов'язкового) відселення з моменту аварії до прийняття постанови про відселення;

7) (Пункт 7 частини першої статті 30 в редакції Закону виключено на підставі Закону № 230/96-ВР від 06.06.96.).

8) щомісячна виплата мінімальної заробітної плати сім'ям на кожну дитину шкільного віку, яка стала інвалідом або перебуває на диспансерному обліку по захворюванню внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також дітям шкільного віку, батьки яких стали інвалідами I або II групи чи померли внаслідок Чорнобильської катастрофи, замість виплати, передбаченої пунктом 6 цієї статті, якщо вказана дитина не перебуває на повному державному забезпеченні. Необхідність взяття дитини на такий диспансерний облік визначається лікарською консультативною комісією;

Станом на 1997 р.

Закон України "Про статус і соціальної захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи". - К., 1998. - С. 11, 31-33.

27. Закон України

"Про державну допомогу сім'ям з дітьми"

(Витяг)

Цей Закон установлює гарантований державою рівень матеріальної підтримки сімей з дітьми шляхом надання державної допомоги з урахуванням складу сім'ї, її доходів, віку, стану здоров'я дітей тощо.

Передбачена цим Законом державна допомога спрямовується на соціальний захист сімей з дітьми.

Розділ I

Загальні положення

Стаття 1. Право сімей з дітьми на державну допомогу

Сім'ї мають право на державну допомогу по вагітності та пологах,

при народженні дитини, по догляду зі дитиною до досягнення нею трирічного віку, за хворою дитиною і за дитиною-інвалідом та в інших випадках і на умовах, передбачених цим Законом та іншими нормативними актами.

Громадяни України, які переселилися з інших держав на постійне проживання в Україну, мають право на державну допомогу, передбачену цим Законом, починаючи з місяця, в якому вони прибули в Україну.

Іноземні громадяни та особи без громадянства, які проживають в Україні, мають право на державну допомогу нарівні з громадянами України на умовах передбачених законодавством або міждержавними угодами.

Стаття 2. Види державної допомоги

Згідно з цим Законом призначаються такі види державної допомоги:

1. допомога по вагітності та пологах;
 2. одноразова допомога при народженні дитини;
 3. допомога по догляді за дитиною;
 - 4) грошові виплати матерям (батькам), зайнятим доглядом трьох і більше дітей віком до 16 років;
 1. допомога по догляді за дитиною-інвалідом;
 2. допомога по тимчасовій непрацездатності у зв'язку з доглядом за хворою дитиною;
 3. допомога на дітей віком до 16 років (учнів - до 18 років);
 4. допомога на дітей одиницею матерям;
 5. допомога на дітей військовослужбовців строкової служби;
 - 10) допомога на дітей, які перебувають під опікою, піклуванням;
 - 11) тимчасова допомога на неповнолітніх дітей, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, або коли стягнення аліментів неможливе.
 - Глава 7. Допомога на дітей віком до 16 років (учнів - до 18 років)
- Стаття 52. Право на допомогу
- Право на допомогу на дітей віком до 16 років (учнів - до 18 років) мають сім'ї, які виховують дітей зазначеного віку.
- Стаття 53. Розмір допомоги
- Допомога на дітей віком до 16 років (учнів - до 18 років) надається у розмірі 50 процентів мінімальної заробітної плати на кожну дитину, якщо середньомісячний сукупний дохід на кожного члена сім'ї за попередній квартал не перевищує трикратного розміру мінімальної заробітної плати.

Стаття 54. Умови призначення допомоги

Допомога на дітей віком до 16 років (учнів - до 18 років) призначається незалежно від одержання на дітей пенсій, інших видів допомоги.

Допомога на дітей віком до 16 років (учнів - до 18 років) не призначається батькам, позбавленим стосовно цих дітей батьківських прав.

За станом на 22.01.1999 р.

Закон України "Про державну допомогу сім'ям з дітьми". - К., 1999. - С.3, 21.

28. Из Закону України "Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї"

від 1 липня 1968 р.

⟷ Верховна Рада України
постановляє:

⟷ Приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року з такими застереженнями:

1. Положення Договору не охоплюють повною мірою унікальної ситуації, що склалася внаслідок розпаду ядерної держави — Союзу РСР.

2. Україна є власником ядерної зброї, успадкованої нею від колишнього СРСР. Після розукрупнення та знищення цієї зброї під контролем України і за процедурами, що виключатимуть можливість повторного використання ядерних матеріалів, які є компонентами цієї зброї, за первинним призначенням, Україна має намір застосовувати вищезгадані матеріали виключно у мирних цілях.

3. Наявність на території України ядерної зброї до її повної ліквідації, а також відповідна робота щодо її утримання, обслуговування та ліквідації не суперечать положенням статей I і II Договору.

4. Загроза силою чи її використання проти територіальної цілісності та недоторканності кордонів чи політичної незалежності України з боку будь-якої ядерної держави, так само, як і застосування економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суве-

ренітету, розглядатимуться Україною як виняткові обставини, що поставили під загрозу її найвищі інтереси.

5. Документи про приєднання України до Договору будуть передані країнам - депозитаріям Договору після набрання чинності цим Законом.

6. Цей Закон набирає чинності після надання Україні ядерними державами гарантій безпеки, оформлених шляхом підписання відповідного міжнародно-правового документа.

Голова Верховної Ради України

О. Мороз

*м. Київ, 16 листопада 1994 р.
Політика і час. - 1994. - №12. - С.91.*

29. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї

Україна, Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки, вітаючи приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї як держави, що не володіє ядерною зброєю, беручи до уваги зобов'язання України ліквідувати всю ядерну зброю, що знаходиться на її території, у визначений період часу, відзначаючи зміни ситуації в галузі безпеки в усьому світі, включаючи закінчення холодної війни, що створили умови для глибоких скорочень ядерних сил, підтверджують таке:

1. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключеного Акта НВСЄ поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України.

2. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують їх зобов'язання утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України, і що ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України, крім цілей самооборони або будь-яким іншим чином згідно зі Статутом Організації Об'єднаних Націй.

30. Із Конституції України, прийнятої на п'ятій сесії Верховної Ради України

26 червня 1996 р.

Верховна Рада України від імені Українського народу - громадян України всіх національностей, виражаючи суверенну волю народу, спираючись на багатоголосну історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення,

дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя,

включаючи про зміцнення громадянської злагоди на землі України,

прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу,

усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, вищими та прийдешніми поколіннями,

керуючись Актом проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, схваленим 1 грудня 1991 року всенародним голосуванням,

приймає цю Конституцію - Основний Закон України.

Розділ І

Загальні засади

Стаття 1. Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава.

Стаття 2. Суверенітет України поширюється на всю її територію.

Україна є унітарною державою.

Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою.

Стаття 3. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

3. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключеного Акта НБСЄ утримуватись від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і таким чином отримати будь-які переваги.

4. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують їх зобов'язання домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй з метою надання допомоги Україні як державі-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю, в разі, якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї.

5. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують щодо України їх зобов'язання не застосовувати ядерну зброю проти будь-якої держави-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю, крім випадку нападу на них самих, їхні території чи їхні підопічні території, їхні збройні сили або на їхніх союзників з боку такої держави спільно або в союзі з державою, яка володіє ядерною зброєю.

6. Україна, Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки будуть проводити консультації у випадку виникнення ситуації, внаслідок якої постає питання стосовно цих зобов'язань.

Цей меморандум набуває чинності з моменту підписання.

Підписано у чотирьох рівно автентичних примірниках українською, англійською та російською мовами.

За Україну	За Російську Федерацію	За Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії	За Сполучені Штати Америки
Л. Кучма	Б. Єльцин	Дж. Мейджор	У. Клінтон

Будапешт, 5 грудня 1994 р.

Політика і час. - 1995. - № 1. - с. 91.

Стаття 4. В Україні існує єдине громадянство.
Підстави набуття і припинення громадянства України визначаються законом.

Стаття 5. Україна є республікою.

Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами.

Ніхто не може узурпувати державну владу.

Стаття 6. Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України.

Стаття 7. В Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування.

Стаття 8. В Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

Стаття 9. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України.

Стаття 10. Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом.

Стаття 11. Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України.

Стаття 12. Україна бає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави.

Стаття 13. Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу.

Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією.

Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону.

Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству.

Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки.

Усі суб'єкти права власності рівні перед законом.

Стаття 14. Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону.

Стаття 15. Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності.

Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова. Цензура заборонена.

Держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України.

Стаття 16. Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи - катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави.

Стаття 17. Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України.

Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.

Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкодження їх діяльності.

Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей.

На території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом.

На території України не допускається розташування іноземних військових баз.

Стаття 18. Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права.

Стаття 19. Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Голос України. - 1996. - 13 липня.

31. Закон України "Про Центральну виборчу комісію"

(Випає)

Розділ I

Загальні положення

Стаття 1. Статус Центральної виборчої комісії

Центральна виборча комісія (далі - Комісія) є постійно діючим державним органом, який відповідно до Конституції України, цього та інших законів України забезпечує організацію підготовки і проведення виборів Президента України, народних депутатів України, а також всеукраїнських референдумів.

Комісія здійснює консультативно-методичне забезпечення виборів до місцевих рад, сільських, селищних, міських голів і проведення місцевих референдумів.

Комісія очолює систему виборчих комісій, які утворюються для підготовки і проведення виборів Президента України, народних депутатів України та всеукраїнського референдуму, спрямовує їх діяльність.

Комісія є юридичною особою, має печатку із своїм найменуванням.

Стаття 3. Незалежність Комісії

Комісія є незалежним державним органом, який здійснює свої повноваження самостійно, незалежно від інших державних органів та органів місцевого самоврядування.

Комісія зобов'язана діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією України, цим Законом та іншими законами України.

Порядок утворення, склад, повноваження та організація діяльності Комісії визначаються Конституцією України, цим та іншими законами України.

Втручання будь-яких органів, посадових і службових осіб, громадян та їх об'єднань у вирішення питань, що належать до повноважень Комісії, не допускається, крім випадків, передбачених законами України.

Гарантії незалежності Комісії у здійсненні своїх повноважень встановлюються Конституцією України, цим та іншими законами України.

Стаття 4. Відкритість і гласність у діяльності Комісії Діяльність Комісії здійснюється відкрито і гласно.

На засіданнях Комісії мають право бути присутніми кандидати у Президенти України, кандидати у народні депутати України, їх довірені особи, представники політичних партій, виборчих блоків партій, представники органів законодавчої, виконавчої, судової влади, органів місцевого самоврядування, засобів масової інформації, а також офіційні спостерігачі від інших держав, міжнародних організацій, громадських організацій України. За рішенням Комісії на її засідання можуть бути присутні й інші особи.

На засіданнях Комісії при розгляді заяв і скарг мають право бути присутніми представники заінтересованих сторін.

Рішення Комісії публікуються в центральних і місцевих засобах масової інформації у випадках і в строки, встановлені законами України "Про вибори Президента України", "Про вибори народних депутатів України", "Про всеукраїнський та місцеві референдуми" ...

Розділ III

Повноваження Центральної виборчої комісії

Стаття 13. Повноваження Комісії щодо організації підготовки і проведення виборів Президента України

Центральна виборча комісія:

- 1) організовує підготовку і проведення виборів Президента України;
- 2) забезпечує в межах, визначених законами України, реалізацію і захист конституційних виборчих прав громадян України при проведенні виборів Президента України;
- 3) здійснює контроль за дотриманням конституційних норм виборчого права та виконанням Закону України "Про вибори Президента України" і забезпечує однакове їх застосування на всій території України у межах своєї компетенції;
- 4) звертається у разі необхідності до Конституційного Суду України щодо тлумачення Закону України "Про вибори Президента України", інших законів України або окремих їх положень з питань проведення виборів Президента України, вносить в установленому порядку пропозиції щодо вдосконалення законів з питань проведення виборів Президента України;
- 5) утворює виборчі округи по виборах Президента України;
- 6) публікує інформацію про строки проведення виборчої кампанії, список округів та інші матеріали про свою діяльність;
- 7) спрямовує, координує та контролює діяльність виборчих комісій з виборів Президента України;
- 8) встановлює порядок використання коштів на проведення

виборів Президента України і розподіляє їх по виборчих комісіях та відповідних радах, сприяє забезпеченню виборчих комісій приміщеннями, транспортом, зв'язком, розглядає інші питання матеріально-технічного забезпечення виборів;

9) встановлює форми виборчих бюлетенів по виборах Президента України, списків виборців, протоколів засідань виборчих комісій, інших виборчих документів, зразки виборчих скриньок для голосування, печаток виборчих комісій, визначає порядок зберігання та передачі виборчих документів;

10) заслуховує повідомлення виборчих комісій, керівників міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з питань, пов'язаних з підготовкою і проведенням виборів Президента України;

11) реєструє політичні партії та їх виборчі блоки, які виявили намір висунути свого кандидата у Президенти України;

12) проводить реєстрацію кандидатів у Президенти України, відповідно до закону продовжує строки збирання підписів на підтримку претендента на кандидата в Президенти України, подання виборчих документів, вирішує інші питання, пов'язані з реєстрацією кандидатів у Президенти України, в разі виникнення обставин, що не залежать від осіб, які балотуються, інших суб'єктів виборчого процесу;

13) встановлює результати виборів Президента України, публікує в пресі та оголошує в інших засобах масової інформації повідомлення про результати виборів Президента України;

14) вручає посвідчення Президенту України про обрання його на цю посаду;

15) вносить до Верховної Ради України подання про призначення повторних виборів Президента України;

16) забезпечує акредитацію на виборах Президента України офіційних спостерігачів від інших держав та міжнародних організацій відповідно до положення про статус спостерігачів, що затверджується Комісією, видає їм відповідні посвідчення;

17) розглядає звернення, заяви і скарги громадян на рішення та дії або бездіяльність виборчих комісій (крім заяв і скарг на неправильності у списках виборців), скасовує, змінює рішення виборчих комісій, які суперечать закону, або зупиняє їх дію, приймає інші рішення з цих питань;

18) здійснює інші повноваження відповідно до Закону України "Про вибори Президента України", цього та інших законів України.

17 грудня 1997 р.

Закон України "Про Центральну виборчу комісію". - К., 1998. - С. 3-4-9-10.

32. Закон України "Про вибори Президента України"

(Витяг)

Глава 1

Загальні положення

Стаття 1. Основні засади і принципи виборів Президента України

1. Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років.

2. Вибірчий процес здійснюється на засадах: багатопартійності, вільності і рівноправного висування кандидатів у Президенти України; гласності і відкритості, свободи агітації; рівності можливостей для всіх кандидатів у проведенні виборчої кампанії; неупередженості до кандидатів з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів.

3. Участь громадян України в виборах Президента України є добровільною. Ніхто не може бути примушений до участі чи неучасті у виборах.

Стаття 2. Загальне виборче право

1. Вибори Президента України є загальними: право обирати мають громадяни України, яким на день виборів виповнилося вісімнадцять років.

2. Президентом України може бути обраний громадянин України, який на день проведення виборів досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою.

Одна й та сама особа не може бути Президентом України більш як два строки підряд.

3. Будь-які прямі або непрямі привілеї або обмеження виборчих прав громадян України за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками, крім передбачених Конституцією України та цим Законом, забороняються.

4. Не мають права голосу громадянин, визнаний судом недеєспроможним.

5. Не можуть бути висунуті претендентами на кандидатурі у Президенти України громадянин, які перебувають у місцях позбавлення волі або мають судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку.

Стаття 3. Рівне виборче право

Вибори Президента України є рівними: громадяни України беруть участь у виборах на рівних засадах, кожний виборець має один голос.

Стаття 4. Пряме виборче право. Таємне голосування

1) Президент України обирається безпосередньо виборцями.
2) Голосування на виборах Президента України є таємним: контроль за волевиявленням виборців забороняється.

Стаття 5. Право висування претендента на кандидатура у Президента України

1. Право висування претендента на кандидатура у Президента України (далі - кандидат) належить громадянам України, які мають право голосу. Це право реалізується ними в порядку, визначеному цим Законом, через політичні партії та їх виборчі блоки (далі - партії (блоки)), а також через збори виборців, в тому числі шляхом самовисування.

2. Партія (блок), збори виборців можуть висунути лише одного претендента на кандидатура в Президенти України...

Стаття 7. Гласність і відкритість виборів Президента України

1. Підготовка і проведення виборів Президента України здійснюються відкрито і гласно.

2. Рішення органів державної влади, органів місцевого самоврядування, виборчих комісій, що стосуються виборів Президента України, доводяться до відома громадян через засоби масової інформації, а в окремих випадках оприлюднюються іншим шляхом у п'ятиденний строк з дня їх прийняття, якщо інше не передбачено законом.

3. Виборчі комісії відповідно інформують громадян про свій склад, місцезнаходження та режим роботи, про утворення територіальних виборчих округів і дільниць, забезпечують можливість для ознайомлення їх із списками виборців, з біографічними даними кандидатів, їх передвиборними програмами, з формою та порядком заповнення підписних листів та виборчих бюлетенів, сповіщають на селення про підсумки голосування і результати виборів Президента України, надають іншу інформацію у випадках, передбачених цим Законом.

4. Засоби масової інформації зобов'язані об'єктивно висвітлювати хід підготовки і проведення виборів, їх передбачавками гарантується безперешкодний доступ на всі збори і засідання, пов'язані з виборами. Виборчі комісії, органи державної влади, органи місцевого

самоврядування зобов'язані надавати їм інформацію щодо підготовки і проведення виборів.

*Закон України "Про вибори
Президента України." - К., 1999. - С.3-5.*

33. Із Закону України "Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України"

22 лютого 2000 р.

Цей Закон встановлює порядок допуску підрозділів збройних сил інших держав на територію України та умови їх перебування в Україні, а також порядок здійснення контролю за їх діяльністю під час перебування на території України.

Стаття 2. Підстави для допуску підрозділів збройних сил інших держав на територію України

Допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України здійснюється на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України.

Стаття 3. Мета перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України

Підрозділи збройних сил інших держав можуть бути допущені на територію України з метою:

а) участі у спільних з підрозділами Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань військових навчаннях та інших заходах щодо вдосконалення бойової підготовки військ, обміну досвідом у рамках домовленостей (договорів) про міжнародне військово-співробітництво, в тому числі для підготовки спільних військових підрозділів, створюваних в рамках військового співробітництва за міжнародними договорами України;

б) транзитного переміщення підрозділів збройних сил інших держав через територію України. При цьому строки переміщення цих підрозділів через територію України не можуть перевищувати 10 діб, якщо інше не передбачене міжнародним договором України;

в) надання Україні, на її прохання, військової допомоги у відсічі (відверненні, припиненні) збройної агресії з боку третьої країни (третіх країн);

г) надання Україні, на її прохання, допомоги у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, викликаних природними і техногенними наслідками;

д) обслуговування тимчасово розміщених на території України відповідно до міжнародних договорів України військових частин.

Стаття 4. Обмеження допуску підрозділів збройних сил інших держав на територію України

1. Забороняється допуск та перебування на території України підрозділів збройних сил інших держав, оснащених ядерною, хімічною, бактеріологічною та іншими видами зброї масового ураження, а також зброї, яка має складові частини ядерного, хімічного, бактеріологічного озброєння, та іншої зброї масового ураження.

2. Потенційні носії ядерної зброї, інших видів масового ураження допускаються відповідно до міжнародного договору України для короткострокового розміщення на території України за умови належного реконструювання, що засвідчується відповідним документом.

3. Забороняється допуск та перебування на території України підводних човнів та надводних суден, які обладнані ядерними енергетичними установками і є потенційними джерелами забруднення морських басейнів Чорного і Азовського морів.

4. Забороняється допуск на територію України підрозділів збройних сил держав, які не визнали її незалежність та територіальну цілісність або висувають до неї територіальні претензії.

5. У разі введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного або воєнного стану в інтересах національної безпеки може бути встановлено додаткові обмеження або заборону на допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України.

Президент України

Л. Кучма

Відомості Верховної Ради України. - 2000. - № 17. - С. 250-252, 258.

34. Із Закону України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні"

23 березня 2000 р.

<...>Стаття 2. Принципи соціального становлення та розвитку молоді

Соціальне становлення та розвиток молоді базуються на таких основних принципах:

повага до загальнолюдських цінностей, прав людини і народів, історичних, культурних, національних особливостей України, її природи;

безпосередня участь молоді у формуванні та реалізації політики та програм, що стосуються суспільства взагалі та молоді зокрема;

врахування потреб молоді, співвіднесення їх реалізації з економічними можливостями держави;

доступність для кожного молодого громадянина соціальних послуг і рівність правових гарантій;

відповідальність держави за створення умов щодо саморозвитку і самореалізації молоді;

єдність зусиль держави, всіх верств суспільства, політичних і громадських організацій, підприємств, установ, організацій та громадян у справі соціального становлення та розвитку молоді;

відповідальність кожного молодого громадянина перед суспільством і державою за додержання Конституції України, законодавства України....

Стаття 5. Фінансування заходів щодо соціального становлення та розвитку молоді

Фінансування заходів щодо соціального становлення та розвитку молоді здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, інших джерел, не заборонених законодавством.

Верховна Рада України при затвердженні Державного бюджету України передбачає в ньому кошти на соціальне становлення та розвиток молоді. Розпорядником цих коштів є спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади.

Органи місцевого самоврядування при затвердженні місцевих бюджетів передбачають видатки на здійснення заходів щодо соціального становлення та розвитку молоді.

У державному та місцевих бюджетах згідно з законодавством передбачаються цільові кошти на реалізацію молодіжних і дитячих програм, які сприяють соціальному становленню та розвитку молоді.

Стаття 6. Соціальні служби для молоді

Для практичного здійснення підтримки соціального становлення та розвитку молоді держава створює систему соціальних служб для молоді.

Стаття 8. Підтримка підприємницької ініціативи та діяльності молоді
Держава підтримує і сприяє розвитку підприємницької ініціативи та діяльності молоді.

Держава сприяє створенню молодіжних бізнес-центрів, бізнес-інкубаторів для реалізації програми підготовки молоді до підприємницької діяльності, надання інформаційних та консультативних послуг. З цієї метою розробляється та реалізується система заходів підтримки підприємництва молоді, включаючи довгострокове пільгове кредитування, забезпечення виробничими приміщеннями, страхування комерційного ризику тощо.

Органи місцевого самоврядування можуть встановлювати за рахунок коштів, що надходять до місцевого бюджету, пільгову плату за реєстрацію підприємств, створених молодими громадянами та молодіжними громадськими організаціями.

Стаття 11. Освіта, культурний розвиток молоді

Україна гарантує молодим громадянам рівне з іншими громадянами право на освіту, культурний розвиток, дозвілля і відпочинок.

Порядок реалізації права молоді на освіту, державні гарантії її здобуття, визначення прав та обов'язків учасників навчально-виховного процесу регулюються законодавством про освіту.

Молоді громадяни можуть одержувати за рахунок коштів державного чи місцевих бюджетів пільгове довгострокове кредиту для здобуття освіти у вищих навчальних закладах за різними формами навчання, незалежно від форм власності, що діють на території України. Зазначені кошти передбачаються у відповідних бюджетах окремим рядком. Порядок надання зазначених кредитів визначає Кабінет Міністрів України.

Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування можуть встановлювати разом із заінтересованими міністерствами, науковими товариствами та творчими спілками, молодіжними фондами спеціальні стипендії для найбідарваніших студентів вищих навчальних закладів і передбачати виділення коштів на їх стажування у провідних вітчизняних наукових установах і за кордоном.

Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування разом із підприємствами, організаціями, науковими установами, вищими навчальними закладами, об'єднаннями громадян можуть створювати навчально-виховні заклади, які сприяють поглибленню знань, задоволенню творчих інтересів, розвитку здібностей, організації змістового дозвілля та відпочинку молоді,

а також заклади, що забезпечують пошук, підтримку та розвиток талановитої молоді у різних сферах життя.

Президент України

Л. Кучма

Відомості Верховної Ради України. - 2000. - №27. - С.474-479.

35. Із Закону України "Про банки і банківську діяльність"

7 грудня 2000 р.

<...> Стаття 4 Банківська система України

Банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, що створені і діють на території України відповідно до положень цього Закону.

Банки в Україні можуть функціонувати як універсальні або як спеціалізовані. За спеціалізацією банки можуть бути ощадними, інвестиційними, іпотечними, розрахунковими (кліринговими).

Банк самостійно визначає напрями своєї діяльності і спеціалізацію за видами операцій. Національний банк України здійснює регулювання діяльності спеціалізованих банків через економічні нормативи та нормативно-правове забезпечення здійснюваних цими банками операцій.

Банк набуває статусу спеціалізованого у разі, якщо більше 50 відсотків його пасивів є вкладками фізичних осіб.

Національний банк України здійснює регулювання та банківський нагляд відповідно до положень Конституції України, цього Закону, Закону України "Про Національний банк України", інших законодавчих актів та нормативно-правових актів Національного банку України.

Стаття 5. Економічна незалежність банків

Банки мають право самостійно володіти, користуватися та розпоряджатися майном, що перебуває у їхній власності.

Держава не відповідає за зобов'язання банків, а банки не відповідають за зобов'язаннями держави, якщо інше не передбачено законом або договором.

Національний банк України не відповідає за зобов'язаннями банків, а банки не відповідають за зобов'язаннями Національного банку України, якщо інше не передбачено законом або договором. Органам державної влади і органам місцевого самоврядування забор-

няється будь-яким чином впливати на керівництво чи працівників банків у ході виконання ними службових обов'язків або втручатися у діяльність банку, за винятком випадків, передбачених законом...

Відомості Верховної Ради України. - №5-6. - С.108.

36. З національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні

21 грудня 2000 р.

1. Стан розвитку малого підприємництва в Україні

На сьогодні в Україні існує майже 200 тис. малих підприємств, працює близько 1 млн. підприємців без створення юридичної особи, майже 40 тис. фермерських господарств.

Всього у малому підприємстві зайнято понад 2,7 млн. чоловік, або 9 відсотків працездатного населення України. У той же час мало підприємство виробляє 11 відсотків загального обсягу виробництва продукції (робіт, послуг) у цілому по Україні, що свідчить про більш ефективне функціонування малого бізнесу порівняно з великим.

Не слід відкидати і міжнародного аспекту розвитку малого та середнього підприємництва для України...

Основними чинниками, які заважають розвитку малого підприємництва, є: відсутність чітко сформульованої через систему правових актів державної політики у сфері підтримки малого підприємництва;

збільшення адміністративних бар'єрів (реєстрація, ліцензування, сертифікація, системи контролю і дозвільної практики, регулювання орендних відносин, тощо);

відсутність реальних та дієвих механізмів фінансово-кредитної підтримки; надмірний податковий тиск і обтяжлива система звітності; невпевненість підприємців у стабільності умов ведення бізнесу;

надмірне втручання органів державної влади в діяльність суб'єктів господарювання.

Проте темпи зростання малого підприємництва в Україні свідчать про його достатній внутрішній потенціал, а результати аналізу розвитку в умовах ринкових реформ - про необхідність формування та проведення державної політики щодо підтримки малого підприємництва, що відповідає стратегічним векторам розвитку економіки. Все це зумовило необхідність прийняття Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні...

П. Мета та завдання Програми

< > Метою Програми є створення належних умов для реалізації конституційного права на підприємницьку діяльність, а також підвищення добробуту громадян України шляхом залучення широких верств для такої діяльності.

Основними завданнями Програми є:

створення основної системи забезпечення розвитку та підтримки малого підприємництва;

створення належних умов для розвитку малого підприємництва в регіонах; сприяння створенню нових робочих місць суб'єктами малого підприємництва;

підтримка ділової та інвестиційної діяльності, розвиток конкуренції на ринку товарів та послуг;

залучення до підприємницької діяльності жінок, молоді, пенсіонерів та інших верств населення активізація фінансово-кредитних та інвестиційних механізмів. Пошук нових форм фінансово-кредитної підтримки малого підприємництва...

Відомості Верховної Ради України. - 2001. - №7. - С.149-151.

37. Закон України "Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю)"

18 січня 2001 р.

Цей Закон спрямований на забезпечення реалізації вимог статей 13 та 14 Конституції України щодо гарантій прав власності на землю.

Стаття 1. Установити, що до врегулювання порядку реалізації прав громадян і юридичних осіб на земельну частку (паїв) Земельним кодексом України власники земельних часток (паїв) тимчасово не можуть укладати угоди щодо купівлі-продажу, дарування земельної частки (паю) або іншим способом відчужувати зазначені частки (паї).

Крім передачі їх у спадщину та при викупі земельних ділянок для державних громадських потреб.

Стаття 2. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

Президент України

Л. Кучма

Відомості Верховної Ради України. - 2001. - №11. - С.238.

38. Із Закону України "Про громадянство України"

18 січня 2001 р.

< > Стаття 2.1.

Законодавство України про громадянство ґрунтується на таких принципах:

1. єдиного громадянства - громадянства держави України, що виключає можливість існування громадянства адміністративне - територіальних одиниць України. Якщо громадянин України набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України.

Якщо іноземець набув громадянство України, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України;

2. запобігання виникненню випадків без громадянства;

3. неможливості позбавлення громадянина України громадянства України;

4. визнання права громадянина України на зміну громадянства;

5. неможливості автоматичного набуття громадянства України іноземцем чи особою без громадянства внаслідок укладання шлюбу з громадянином України або набуття громадянства України його дружиною (чоловіком) та автоматичного припинення громадянства України одним з подружжя внаслідок припинення шлюбу або припинення громадянства України другим з подружжя;

6. рівності перед законом громадян України незалежно від підстав, порядку і моменту набуття ними громадянства України;

7. збереження громадянства України незалежно від місця проживання громадянина України.

Стаття 3. Належність до громадянства України

Громадянами України є:

усі громадяни колишнього СРСР, які на момент проголошення незалежності України (2 серпня 1991 р.) постійно проживали на території України;

особи, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статті, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних чин інших ознак, які на момент набрання чинності Законом України "Про громадянство України" 913 листопада 1991 року) проживали в Україні і не були громадянами інших держав;

особи, які прибули в Україну на постійне проживання після 13 листопада 1991 року і яким у паспорті громадянина колишнього СРСР

зразка 1974 року органами внутрішніх справ України внесено напис "громадянин України", а також діти таких осіб, які прибули разом з батьками в Україну, якщо на момент прибуття в Україну вони не досягли повноліття;

особи, які набули громадянство України відповідно до законів України та міжнародних договорів України...

Відомості Верховної Ради України. - 2001. - № 13. - С. 266-274.

39. Із Закону України "Про політичні партії України"

5 квітня 2001 р.

<...> Стаття 2. Поняття політичної партії

Політична партія - це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян - прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах.

Стаття 3. Правова основа і регламентація діяльності політичних партій

Політичні партії проводять свою діяльність відповідно до Конституції України, цього Закону, а також інших законів України та згідно із партійним статутом, прийнятим у визначеному цим Законом порядку...

Стаття 5. Обмеження щодо утворення і діяльності політичних партій

Утворення і діяльність політичних партій забороняється, якщо їх програмні цілі або дії спрямовані на:

- 1) ліквідацію незалежності України;
- 2) зміну конституційного ладу насильницьким шляхом;
- 3) порушення суверенітету і територіальної цілісності України;
- 4) підрив безпеки держави;
- 5) незаконне захоплення державної влади;
- 6) пропаганду війни, насильства. Розпалювання міжетнічної, расової чи релігійної ворожнечі;
- 7) посягання на права і свободи людини;
- 8) посягання на здоров'я населення;

Політичні партії не можуть мати воєнізованих формувань.

Діяльність політичної партії може бути заборонена лише за рішенням суду. В першій інстанції справу про заборону політичної партії розглядає Верховний Суд України...

Відомості Верховної Ради України. - 2001. - № 23. - С. 425-430.

40. Закон України "Про ратифікацію Рішень про створення та діяльність Антитерористичного центру держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав"

4 жовтня 2001 р.

Верховна Рада постановляє:

1. Рішення про створення Антитерористичного центру держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав, підписане 21 червня 2000 р. в м. Москві та рішення про Антитерористичний центр держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав, підписане 1 грудня 2000 р. в м. Мінську, ратифікувати з таким застереженням щодо кожного з цих рішень:

"За винятком положень, що допускають міжнародну правосуб'єктність Антитерористичного центру держав-учасниць СНД".

2. Рішення про фінансове забезпечення діяльності Антитерористичного центру держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав, підписане 30 листопада 2000 року в м. Мінську ратифікувати з таким застереженням: "Фінансування Антитерористичного центру держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав у 2000-2001 роках здійснюватиметься в межах коштів, передбачених Державним бюджетом України на частковій внески до єдиного бюджету органів СНД".

Відомості Верховної Ради України. - 2002. - №6. - С.115.

41. Із земельного кодексу України

Березень 2002 р.

<...> Стаття 78. Зміст права власності на землю

1. Право власності на землю - це право володіти, користуватися і розпоряджатися земельними ділянками.

2. Право власності на землю вибувається та реалізується на підставі Конституції

України, цього Кодексу, а також інших законів, що видаються відповідно до них.

3. Земля в Україні може перебувати у приватній, комунальній та державній власності.

4. Особам (їх спадкоємцям), які мали у власності земельні ділянки до 15 травня 1992 року (з дня набрання чинності Земельним кодексом України), земельні ділянки не повертаються.

Стаття 79. Земельна ділянка як об'єкт права власності

1. Земельна ділянка - це частина земної поверхні з установленними межами, певним

місцем розташування, з визначеними щодо неї правами.

2. Право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий

(грунтовий) шар, а також на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться.

3. Право власності на земельну ділянку розповсюджується на простір, що знаходиться над та під поверхнею ділянки на висоту і на глибину, необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд.

Стаття 80. Суб'єкти права власності на землю

Суб'єктами права власності на землю є:

а) громадяни та юридичні особи - на землі приватної власності;

б) територіальні громади, які реалізують це право безпосередньо або через органи місцевого самоврядування - на землі комунальної власності;

в) держава, яка реалізує це право через відповідні органи державної влади - на землі державної власності.

1. Громадяни України набувають права власності на земельні ділянки на підставі:

а) придбання за договором куплі - продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;

б) безоплатної передачі із земель державної і комунальної власності;

в) приватизації земельних ділянок, що були раніше надані їм у користування;

г) прийняття спадщини;

д) виділення в натурі (на місцевості) належної їм земельної частки (паю).

23. Іноземні громадяни та особи без громадянства можуть набувати права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення в межах населених пунктів, а також на земельні ділянки несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві приватної власності.

24. Іноземні громадяни та особи без громадянства можуть набувати права власності на земельні ділянки відповідно до частини другої цієї статті у разі:

а) придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;

б) викупу земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві власності;

в) прийняття спадщини.

4. Землі сільськогосподарського призначення, прийняті у спадщину іноземними

громадянами, а також особами без громадянства, протягом року підлягають відчуженню...

Президент України

Л. Кучма

Відомості Верховної Ради України. - 2002. - № 3-4. - С. 57.

42. "Ми починаємо нову сторінку української історії..."

"Звернення Президента України

Віктора Ющенка до українського народу на Майдані Незалежності

Дорогий мій український народе!

Високоповажні гості!

Шановна громадо!

Я прийшов до вас із зали Верховної Ради. Там я виголосив урочисті слова присяги, записані в Конституції. Вони залишилися неамінними. Але іншою стала Україна, іншими стали ми з вами.

Ми скандули з плечей титар минулого. Більше нічого не посміє вказувати нам - як жити, кого обирати. Я став Президентом волею українського народу. Ми з вами - його сини і дочки. Я хочу говорити сьогодні, дивлячись вам в очі. Велика честь - звертатися до вільних людей, які тримають у своїх руках долю своєї країни. Я хочу перед лицем народу продовжити свою присягу. Присягаю - ми змінимо наше життя.

Моя перемога - це перемога всього українського народу і кожного громадянина зокрема. Дякую за неї Господу Богу, який дав нам Віру, Надію і Любов. Ними ми перемогли. Молюся, щоб ми назавжди зберегли їх у серцях.

Дякую українському народу за його високу довіру. Дякую всім і кожному, хто відгукнувся на мої слова "Вірю в Україну. Знаю свій обов'язок. Разом переможемо". Ви відкрили свої країні дорогу в майбуттє.

Дякую всім і кожному громадянину, за кого б він не голосував. Моя перемога - це перемога усіх. Кожен має право шукати шлях для країни. Кожен має право обирати ті політичні кольори, які йому близькі. Але наш спільний вибір - кольори українського прапора. Вони об'єднують усіх нас.<...>

Дорогі друзі! Я гордий стояти разом з вами на цьому місці! Два місяці тому на цей Майдан, на площі і вулиці по всій Україні вийшли мільйони людей. Наші брати і сестри, батьки і діти, друзі і сусіди стояли вдень і вночі, у сніг і мороз. Україна ловила кожний порух і кожне слово, сказане тут. Серце України билось на цьому місці. Вільні люди всього світу, наші співвітчизники, розкидані по далеких землях, стали пліч-о-пліч з нами. На Майдані Незалежності українці постали перед світом як сучасна українська нація.

Мужній опір розбудив наші душі. Всі ми відчули себе громадянами України. У нас прокинулася гідність, благородство і милосердя. Озброєний лише вірою і переконанням, народ здобув прекрасну мирну перемогу. Це перемога свободи над тиранією, права над беззаконням, майбутнього над минулим.

Переможцем став кожен громадянин України. Ми добилися чесних виборів і 26 грудня не розминулися зі своєю долею. Ми вільно обирали шлях, яким готові йти вперед і вгору.

Наш вибір підготовлений усією нашою історією. Ми обрали достаток, бо не може бідність принижувати землю, вперше в людській історії зрану хліборобським плугом. Ми обрали справедливість, бо не може беззаконня стати нормою в державі, де тисячу років тому був укладений кодекс законів - "Руська Правда". Ми обрали свободу, бо не може тиранія панувати над спадкоємцями козацької республіки, де ще триста років тому була написана перша у світі Конституція. Ми обрали незалежність, бо ми є нащадками кокольників, які вісами мріяли про українську державу; здобували волю потом і кров'ю.

Українська держава відбулася. Наш вибір це ще раз підтвердив. Наша перемога - це свято української державності. У цей день згадаймо героїв, що полягли за Перемогу, мучеників Освєтниців і ГУЛАГів, жертв голодоморів, депортацій і Голокосту.<...>

Ми, громадяни України, стали єдиною українською нацією. Нас не розділити ні мовами, якими ми розмовляємо, ні вірами, які ми сповідуємо, ні політичними поглядами, які ми обираємо. У нас одна українська доля. У нас одна українська гордість. Ми горді тим, що ми - українці!

Ми з вами вже зробили незворотний крок до демократії. Тільки демократія оберігає найцінніше для людини - родину і дітей, мир і спокій, працю і достаток. Тільки в демократичній державі найвищими цінностями є людська гідність, свобода, рівність і солідарність. Тільки в демократичній Україні яскрава палітра мов, культур і поглядів стане багатством цієї країни.

Присягаю - кожен зможе вчити дитину мовою батьків. Кожен зможе молитися у своєму храмі. Усім буде гарантоване право на власну думку. Ми будемо чути один одного, бо у нас буде свобода слова і незалежна преса. Всі будуть рівними перед законом. Незалежний суд захистить права кожного. Я бачу Україну державою, керованою верховенством права.

Ми створимо демократичну владу - чесну, професійну і обов'язково патріотичну.

Стіна, яка відділяє посадовця від людей, буде зруйнована. Оновлена влада знатиме свій обов'язок, працюватиме для блага громадянина і країни. Бути і у владі, і в опозиції стане однаково почесним - якщо служити своїй країні. Ми матимемо моральну владу, здатну об'єднати суспільство.

Тільки в єдності і тільки в демократії ми вирішимо наші національні завдання. Ви на тисячах зустрічей говорили мені про це. Я виконаю вашу волю. Ви хочете мати роботу і гідну зарплату, вам гірко кидати сім'ю у пошуках роботи за кордоном. Ми створимо робочі місця. Кожен, хто хоче працювати, отримає роботу і гідну зарплату. Ніщо не обмежуватиме нашу ініціативу, бажання забезпечити достаток родинам. Буде підтриманий кожен, хто дає роботу іншому. Чесна праця буде в пошані. Ми станемо заможною нацією...

Ми станемо солідарною нацією...

Ми зніщимо систему корупції в країні, введемо економіку з тіні. Податки будуть знижені, але платитимуть їх усі. Бізнес буде відділений від влади. Бюджет ні для кого не буде віднині годинницею... Ми станемо чесною нацією.

Ви хочете бути господарями там, де живете. Ви не хочете, щоб за вас усе вирішували у високих кабінетах. Ми повернемо права місцевим громадам... Ми будемо нацією самоврядних громад.

Ви вимагаєте захистити дітей від розтління, прагнете жити не

хлібом єдиним. Ми захистимо наш духовний спадок... Ми будемо нацією високої культури!

Ми будемо сучасною нацією - у динамічному глобальному світі станемо рівними серед рівних. Майбутнє України - найкраща освіта, висока наука, технології завтрашнього дня. Я зроблю все, щоб на повну силу запрацював інтелект нашої нації. Ми станемо першими і ми станемо найкращими!

Українці посядуть гідне місце у спільноті народів. Україна не буде ні буфером, ні полем чийось змагань. Ми готові поважати інтереси інших держав. Але для мене, як і для вас, національні інтереси України є понад усе! Ми добром і повагою вітаємо всіх наших сусідів і на Сході, і на Заході. Я буду все робити для розвитку стабільного співробітництва з усіма країнами. Україна стане надійним партнером у боротьбі зі старими і новими загрозами: тиранією, війною, бідністю, природними лихами і тероризмом. Спільний пошук шляхів до безпеки і процвітання - це і українська відповідальність. Ми готові до неї.

Наш шлях у майбутнє - це шлях, яким іде Об'єднана Європа. Ми з її народами належимо до однієї цивілізації, поділяємо одні цінності. Історія, економічні перспективи, інтереси людей дають чітку відповідь на питання - де нам шукати свою долю. Наше місце - в Європейському Союзі. Моя мета - Україна в Об'єднаній Європі.

У Європі - історичний шанс України розкрити свої можливості. Наша національна стратегія - йти до мети сміливо, прямо і наполегливо. Європейські стандарти стануть нормою у соціальному житті, економіці і українській політиці. Кожен крок до Європи - це нові можливості для мільйонів українців.

Ще недавно вступ до Євросоюзу багатьом здавався дуже далекою перспективою. Але вільні європейські народи не раз прискорювали час. Символами швидких змін стали уламки Берлінської стіни, круглий стіл у Варшаві і наш Майдан у Києві. Україна відкриває історію Європи третього тисячоліття. Ми - вже не узбіччя Європи. Ми знаходимося у центрі Європи.

Шановні друзі! Ми ставимо перед собою амбітні завдання. Я до останньої своєї клітини переконаний - незабаром вони перетворяться у славі діла. Я зроблю все, щоб українці, всі без винятку, повірили у власні сили, повірили у свою країну, повірили у свою землю. Ми вже довели, що віємо і сміливо мріяти, і наполегливо працювати. Ми готові до самопожертви і златні добиватися успіху!

Ми починаємо нову сторінку української історії. Вона буде прекрасною. Вона буде розповідати про нашу єдність, про нашу мужність, про нашу готовність підтримати один одного. У нашій історії особливе

місце належить цьому київському Майдану. Тут ми будемо множити сили і ділитися радістю. Цей Майдан - символ вільної нації, яка вірить у свої сили і сама творить своє майбутнє. Над нами завжди сятиме національний синьо-жовтий прапор. Над нами мільйонами голосів завжди буде звучати національний гімн.

Все, що задумано, - збудеться. Вірте в Україну, любіть Україну, служіть Україні!

Слава вам, кожному, слава Господу Богу і слава Україні!

Українськй кур'єр. - 2005. - 25 січня. - № 13.

43. Указ Президента України "Про відзначення 295-ї річниці та підготовку заходів до 300-ї річниці прийняття Конституції гетьмана Пилипа Орлика"

21 березня 2005 р.

З метою відзначення у квітні 2005 року 295-ї річниці прийняття Конституції гетьмана Пилипа Орлика - визначної пам'ятки української політичної і правової думки та підготовки до відзначення її 300-ї річниці, виховання у громадян національного свідомості, поваги до історії України, консолідації української нації **п о с т а н о в л я ю:**

1. Кабінету Міністрів України:

а) розробити за участю Національної академії наук України та затвердити заходи з відзначення 295-ї річниці прийняття Конституції гетьмана Пилипа Орлика та підготовки до її 300-ї річниці, передбачивши, зокрема:

проведення у квітні 2005 року в населених пунктах України, пов'язаних з життям та діяльністю гетьмана Пилипа Орлика, заходів із вшанування його пам'яті;

спорудження протягом 2005-2006 років пам'ятників гетьману Пилипу Орлику у містах Києві та Батурині, інших населених пунктах, пов'язаних з його життям та діяльністю;

видання у 2005-2010 роках наукової праці з історії політичної культури Українського народу, інших наукових праць, збірок документів та матеріалів, присвячених історії вітчизняного конституційного права, життя і діяльності історичних діячів, які зробили внесок у його розвиток;

організацію тематичних заходів у наукових установах, навчальних закладах, закладах культури, військових частинах;

проведення в місті Києві міжнародної наукової конференції, присвяченої історичним та правовим аспектам діяльності гетьмана Пилипа Орлика, з наступним виданням її матеріалів, а також відповідних конференцій, круглих столів, наукових читань в інших населених пунктах України;

випуск в обіг поштової марки і конверта, присвячених 300-ї річниці прийняття Конституції гетьмана Пилипа Орлика, та здійснення спонсорства поштової марки;

створення документального фільму про гетьмана Пилипа Орлика, його родину та соратників;

б) вирішити в установленому порядку питання щодо фінансування зазначених заходів.

2. Міністерству закордонних справ України:

а) забезпечити проведення закордонними дипломатичними установами України заходів з відзначення 295-ї річниці прийняття Конституції гетьмана Пилипа Орлика та підготовки до її 300-ї річниці, зокрема за участю представників української громадськості за кордоном;

б) організувати за участю Національної академії наук України пошук в архівах та книгозбірнях європейських держав документів і матеріалів, пов'язаних із життям та діяльністю гетьмана Пилипа Орлика, його родини, інших відомих представників української еміграції того періоду, з метою їх опублікування в Україні;

в) вивчити разом із Міністерством культури і мистецтв України за участю Національної академії наук України можливість увічнення пам'яті гетьмана Пилипа Орлика в європейських державах, де він проживав, та внести в установленому порядку на розгляд Кабінету Міністрів України відповідні пропозиції.

3. Державному комітету телебачення і радіомовлення України забезпечити висвітлення у засобах масової інформації заходів з відзначення 295-ї річниці прийняття Конституції гетьмана Пилипа Орлика та підготовки до її 300-ї річниці, організувати цикли тематичних теле- та радіопередач з нагоди цих дат.

Президент України

В. Ющенко

м. Київ, 21 березня 2005 р.
N 504/2005

44. Указ Президента України "Про День Свободи"

19 листопада 2005 р.

З метою утвердження в Україні ідеалів свободи і демократії, виховання у громадян почуття національної гідності, враховуючи історичне значення революційних подій осені 2004 року, які засвідчили волелюбність Українського народу, його прагнення до свободи і демократичних цінностей, та на підтримку ініціатив громадськості постановляю:

Установити в Україні День Свободи, який відзначати щорічно 22 листопада.

Президент України

В. Ющенко

м. Київ, 19 листопада 2005 р.
№ 1619/2005

45. З Указу Президента України "Про невідкладні заходи щодо відродження Софії Київської як загальнонаціонального духовного центру"

30 грудня 2005 р.

Зважаючи на загальнонаціональне значення унікальної пам'ятки світової культури – Софії Київської, її визначну роль в історії Української держави, утвердженні духовних цінностей українського народу та з метою збереження і реабілітації пам'яток Національного заповідника "Софія Київська" постановляю:

1. Кабінету Міністрів України:

а) здійснити комплекс заходів щодо відновлення Софії Київської як загальнонаціонального духовного центру, символу єднання української нації <...>;

г) забезпечити збереження Заповідника як цілісного музейного та мистецького комплексу в межах закріплених за ним територій.

Президент України

В. Ющенко

м. Київ, 30 грудня 2005 р.
N 1881/2005

46. З Закону України “Про Голодомор 1932-1933 років в Україні”

28 листопада 2006 р.

Верховна Рада України постановляє:
вшановуючи пам'ять мільйонів співвітчизників, які стали жертвами Голодомору 1932-1933 років в Україні та його наслідків;
шануючи всіх громадян, які пережили цю страшну трагедію в історії Українського народу;

успіломлюючи моральний обов'язок перед минулими та наступними поколіннями українців і визнаючи необхідність відновлення історичної справедливості, утвердження в суспільстві нетерпимості до будь-яких проявів насильства;

визначаючи, що трагедія Голодомору 1932-1933 років в Україні офіційно заперечувалася владою СРСР протягом багатьох десятиріч;
засуджуючи злочинні дії тоталітарного режиму СРСР, спрямовані на організацію Голодомору, наслідком якого стало знищення мільйонів людей, руйнування соціальних основ Українського народу, його вікових традицій, духовної культури і етнічної самобутності;

світчуючи іншим народам колишнього СРСР, які зазнали жертв внаслідок Голодомору;

високо цінуючи солідарність та підтримку міжнародної спільноти у засудженні Голодомору 1932-1933 років в Україні <...>.

визнаючи Голодомор 1932-1933 років в Україні відповідно до Конвенції від 9 грудня 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього як цілеспрямований акт масового знищення людей, приймає цей Закон.

Стаття 1. Голодомор 1932-1933 років в Україні є геноцидом Українського народу.

Стаття 2. Публічне заперечення Голодомору 1932-1933 років в Україні визнається наругою над пам'яттю мільйонів жертв Голодомору, приниженням гідності Українського народу і є протиправним.

Стаття 3. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень зобов'язані:

брати участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу;
сприяти консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості та культури, поширенню інформації про Голодомор 1932-1933 років в Україні серед громадян України та світової громадськості, забезпечувати вивчення трагедії Голодомору в навчальних закладах України;

вживати заходів щодо увічнення пам'яті жертв та постраждалих від Голодомору 1932-1933 років в Україні, в тому числі спорудження у населених пунктах меморіалів пам'яті та встановлення пам'ятних знаків жертвам Голодомору;

забезпечувати в установленому порядку доступ наукових та громадських установ і організацій, вчених, окремих громадян, які досліджують проблеми Голодомору 1932-1933 років в Україні та його наслідки, до архівних та інших матеріалів з питань, що стосуються Голодомору.

Стаття 4. Держава забезпечує умови для проведення досліджень та здійснення заходів з увічнення пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні на основі відповідної загальнодержавної програми, кошти на виконання якої щорічно передбачаються в Державному бюджеті України.

Президент України

В. Ющенко

м. Київ від 28.11.2006
№ 376-V

47. Указ Президента України “Про вшанування пам'яті Героїв Крут”

15 січня 2007 р.

З метою виховання у громадян, особливо молоді, поваги до історичного минулого Українського народу та у зв'язку з 89-ю річницею героїчної загибелі юнаків у бою під Крутами постановляю:

1. Кабінету Міністрів України забезпечити здійснення заходів із вшанування пам'яті Героїв Крут, зокрема організацію експозицій та виставок, присвячених подвигу патріотів, проведення тематичних вечорів, конференцій, інших виховних заходів у вищих, у тому числі військових, навчальних закладах, а також уроків патріотизму у загальноосвітніх навчальних закладах.

2. Київській міській та Чернігівській обласній державним адміністраціям забезпечити впорядкування пам'ятних місць, покладення квітів до могил Героїв Крут, монументів, присвячених увічненню їх пам'яті.

3. Державному комітету телебачення та радіомовлення України забезпечити широке висвітлення заходів щодо вшанування пам'яті

Героїв Крут, організувати цикли тематичних радіо- та телепередач, виступи у засобах масової інформації відомих учених, політичних та громадських діячів.

Президент України

В. Ющенко

м. Київ, 15 січня 2007 р.

N 15/2007

48.3 Указу Президента України “Про заходи з відзначення 90-річчя подій Української революції 1917-1921 років та вшанування пам’яті її учасників”

12 квітня 2007 р.

З метою забезпечення відзначення 90-річчя подій Української революції 1917-1921 років, пов’язаних із заснуванням та діяльністю Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки, зміцнення суспільної злагоди і формування у громадян національної свідомості та на підтримку ініціативи Національної академії наук України постановляю:

<...>

б) забезпечення протягом 2007-2011 років:

видавання наукових праць, збірників документів та матеріалів з історії революційного, національно-визвольного руху, творчого спадку видатних учасників Української революції 1917-1921 років;

організації постійно діючих експозицій, виставок архівних документів, речових та фотоматеріалів, що ілюструють події української революційної доби 1917-1921 років, життя та діяльність провідних діячів визвольного руху та національного державотворення;

проведення у навчальних закладах, закладах культури, військових частинах тематичних заходів з метою висвітлення подій Української революції 1917-1921 років, державотворчої, політичної та військової діяльності її учасників з метою виховання у молоді патріотизму і поваги до історичного минулого Українського народу;

проведення наукових, науково-практичних конференцій та круглих столів у регіонах України з нагоди 90-ї річниці подій Української революції 1917-1921 років;

створення та показ документальних та художніх фільмів, що відображають події Української революції 1917-1921 років;

спорудження пам’ятників, встановлення пам’ятних знаків та меморіальних дошок на честь видатних учасників тих подій та діячів Української революції 1917-1921 років, зокрема встановлення у квітні 2007 року на будівлі Національної філармонії України меморіальної дошки, присвяченої 90-й річниці проведення Українського національного конгресу, протягом 2007-2008 років меморіальних дошок на інших будинках у місті Києві, пов’язаних з подіями Української революції 1917-1921 років;

карбування та введення в обіг у встановленому порядку ювілейних монет на відзнаку річниць найважливіших подій Української революції 1917-1921 років <...>

Президент України

В. Ющенко

м. Київ, 12 квітня 2007 р.

N 297/2007

49. Указ Президента України “Про відзначення у 2008 році 360-ї річниці подій, пов’язаних з початком Національно-визвольної війни українського народу середини XVII століття”

1 лютого 2008 р.

З нагоди 360-ї річниці подій, пов’язаних з початком Національно-визвольної війни українського народу середини XVII століття під провідом гетьмана України Богдана Хмельницького, та враховуючи їх значення у багатовіковій історії визвольних змагань за створення Української держави, а також на підтримку ініціативи громадськості постановляю:

1. Кабінету Міністрів України розробити за участю Національної академії наук України у місячний строк та затвердити план заходів на 2008 рік з відзначення 360-ї річниці подій, пов’язаних з початком Національно-визвольної війни українського народу середини XVII століття під провідом гетьмана України Богдана Хмельницького, передбачивши, зокрема:

проведення у навчальних закладах та закладах культури тематичних заходів з висвітлення державотворчої, політичної та військової діяльності гетьмана України Богдана Хмельницького та його соратників;

активізацію наукових досліджень, підготовку та публікацію тематичних збірок документів козацької доби, збірників наукових праць та монографій;

створення документального та художнього фільмів, присвячених Національно-визвольній війні українського народу середини XVII століття під проводом гетьмана України Богдана Хмельницького;

вирішення в установленому порядку питання щодо фінансування у 2008 році заходів з відзначення 360-ї річниці подій, пов'язаних з початком Національно-визвольної війни українського народу середини XVII століття.

2. Кабінету Міністрів України, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям:

забезпечити за участю Ради Українського козацтва проведення у лютому 2008 року у місті Києві Всеукраїнського з'їзду козацьких організацій України, приуроченого до 360-ї річниці подій, пов'язаних з початком Національно-визвольної війни українського народу середини XVII століття під проводом гетьмана України Богдана Хмельницького;

вивчити питання щодо присвоєння окремим навчальним закладам, установам, військовим частинам імен гетьмана України Богдана Хмельницького та його соратників, а також відповідного найменування чи перейменування в установленому порядку проспектів, площ, вулиць та парків у населених пунктах України;

вирішити в установленому порядку питання про спорудження пам'ятників Богдану Хмельницькому та його соратникам у містах Сімферополі та Севастополі, в обласних центрах, інших населених пунктах, а також установлення пам'ятних знаків та меморіальних дощок у містах, пов'язаних з їх життям та діяльністю.

3. Міністерству закордонних справ України забезпечити проведення у 2008 році закордонними дипломатичними установами України заходів з відзначення 360-ї річниці подій, пов'язаних з початком Національно-визвольної війни українського народу середини XVII століття.

4. Державному комітету телебачення та радіомовлення України організувати цикли теле- і радіопередач, присвячених життю і діяльності гетьмана України Богдана Хмельницького, його соратників, та забезпечити широке висвітлення у засобах масової інформації заходів щодо відзначення 360-ї річниці подій, пов'язаних з початком Національно-визвольної війни українського народу

середини XVII століття під проводом гетьмана України Богдана Хмельницького.

Президент України

В. Ющенко

м. Київ, 1 лютого 2008 р.
N 78/2008

50. Указ Президента України "Про відзначення 350 річчя перемоги війська під проводом гетьмана України Івана Виговського у Конопотській битві"

11 березня 2008 р.

З нагоди відзначення у 2009 році 350-річчя перемоги війська під проводом гетьмана України Івана Виговського у битві під Конопотом у 1659 році (Конопотська битва), з метою відновлення історичної правди та національної пам'яті, поширення повної та об'єктивної інформації про події середини XVII століття в Україні, на підтримку ініціативи громадськості надані відповідні доручення: Кабінету Міністрів України, Міністерству закордонних справ України, Державному комітету телебачення та радіомовлення України.

Кабінету Міністрів України, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям доручено вивчити питання та у разі необхідності вжити заходів щодо найменування чи перейменування в установленому порядку вулиць, проспектів, майданів у населених пунктах України, військових частин, навчальних закладів на честь перемоги у Конопотській битві Гетьмана України Івана Виговського, інших визначних воєначальників та учасників бойових дій у Конопотській битві.

Президент України

В. Ющенко

Від 11.03.2008
№ 207/2008

51. Національний склад населення України

(за переписами населення 1989 - 2001 рр.)

п/п	Національність	Кількість осіб		Частка від загальної кількості населення, %		Вважають рідною мову своєї національності, %	
		2001 р.	1989 р.	2001 р.	1989 р.	2001 р.	
	Усе населення	48240902	51452034	100,0	100,0	82,2	
1	Українці	37541693	37419053	77,8	72,7	85,2	
2	Росіяни	8334144	11355582	17,3	22,1	95,9	
3	Білоруси	275763	440045	0,6	0,9	19,8	
4	Молдовани	258619	324525	0,5	0,6	70,0	
5	Кримські татари	248193	46807	0,5	0,1	92,0	
6	Болгари	204574	233800	0,4	0,5	64,2	
7	Угорці	156566	163111	0,3	0,3	91,7	
8	Румуни	150989	134825	0,3	0,3	91,7	
9	Польки	144130	219179	0,3	0,4	12,9	
10	Сварі	103591	486326	0,2	0,9	3,1	
11	Вірмени	99894	54200	0,2	0,1	50,4	
12	Греки	91548	98594	0,2	0,2	6,4	
13	Татари	73304	86875	0,2	0,2	35,6	
14	Азербайджанці	45176	36961	0,1	0,2	53,0	
15	Цигани	47587	47917	0,1	0,1	44,7	
16	Грузини	34199	23540	0,1	0,1	36,7	
17	Німці	33302	37849	0,1	0,1	12,2	
18	Гагаузи	31923	31967	0,1	0,1	71,5	
19	Корейці	12711	8669	0,02	0,02	17,5	
20	Узбеки	12353	20333	0,04	0,04	29,2	
21	Чуваші	10593	20395	0,04	0,04	21,4	
22	Мордвини	9331	19332	0,04	0,04	15,8	
23	Турки	8844	262	0,00	0,00	89,6	
24	Литовці	7207	11278	0,02	0,02	26,8	
25	Араби	6575	1240	0,01	0,00	61,9	
26	Словаки	6397	7943	0,01	0,02	41,6	
27	Чехи	5917	9122	0,01	0,02	20,1	
28	Казахи	5526	10505	0,01	0,02	18,8	
29	Латвіє	5079	7142	0,01	0,01	18,8	
30	Осетини	4834	6345	0,01	0,01	23,8	

31	Удмурти	4712	8583	0,01	0,02	15,5	
32	Лезгини	4349	4810	0,00	0,01	34,7	
33	Таджики	4255	4447	0,00	0,01	35,7	
34	Башкири	4253	7402	0,00	0,01	19,8	
35	Марійці	4130	7368	0,00	0,01	25,6	
60	В'єтнамці	3850	4723	0,00	0,00	94,6	
37	Туркмени	3709	3399	0,00	0,01	19,4	
38	Албанці	3308	3343	0,00	0,01	52,6	
39	Ассирійці	3143	2759	0,00	0,01	28,1	
40	Чеченці	2877	1844	0,00	0,00	55,0	
41	Естонці	2868	4208	0,00	0,01	14,5	
42	Китайці	2213	679	0,00	0,00	82,1	
43	Курди	2088	238	0,00	0,00	56,2	
44	Даргинці	1610	1550	0,00	0,00	25,4	
45	Комі	1545	3959	0,00	0,01	21,4	
46	Карели	1522	2276	0,00	0,00	6,3	
47	Аварці	1496	2677	0,00	0,01	38,9	
48	Народи Індії та Пакистану	1483	175	0,00	0,00	73,6	
49	Абхазь	1458	990	0,00	0,00	21,7	
50	Караїми	1196	1404	0,00	0,00	6,0	
51	Комі-перм'яки	1165	2146	0,00	0,00	13,7	
52	Киргизи	1128	2297	0,00	0,00	18,4	
53	Ласці	1019	1035	0,00	0,00	19,5	
54	Афганці	1008	360	0,00	0,00	54,7	
55	Табасарани	977	932	0,00	0,00	49,3	
56	Іспанці	965	729	0,00	0,00	15,1	
57	Орози	959	2	0,00	0,00	1,3	
58	Іворці	812	9	0,00	0,00	0,2	
59	Фіни	768	1086	0,00	0,00	57,8	
60	Кумики	718	868	0,00	0,00	34,0	
61	Американці	709	11	0,00	0,00	78,4	
62	Серби	623	637	0,00	0,00	28,3	
63	Удінці	592	109	0,00	0,00	35,2	
64	Нінхи	584	10	0,00	0,00	9,5	
65	Кабардинці	473	959	0,00	0,00	18,8	
66	Інгуші	455	466	0,00	0,00	36,0	
67	Італійці	420	316	0,00	0,00	21,7	

68	Песи	419	228	0,00	0,00	60,0
69	Кримчаки	406	-	0,00	-	16,7
70	Бурати	391	849	0,00	0,00	10,5
71	Ногайці	385	331	0,00	0,00	59,0
72	Алгеїєці	338	688	0,00	0,00	19,8
73	Турки-месхетинці	336	-	0,00	0,00	81,0
74	Калмаки	325	635	0,00	0,00	5,2
75	Якути	304	619	0,00	0,00	18,4
76	Орочи	288	19	0,00	0,00	1,7
77	Вепси	281	169	0,00	0,00	3,9
78	Кубинці	262	520	0,00	0,00	53,1
79	Французи	258	168	0,00	0,00	40,7
80	Ливи	235	6	0,00	0,00	19,6
81	Чувашці	226	35	0,00	0,00	15,9
82	Ненці	217	204	0,00	0,00	2,8
83	Болгарці	206	244	0,00	0,00	19,4
84	Черкеси	199	447	0,00	0,00	12,6
85	Уйгури	197	194	0,00	0,00	11,7
86	Карачаївці	190	342	0,00	0,00	18,4
87	Шведи	188	-	0,00	0,00	17,0
88	Єврей гірські	166	136	0,00	0,00	13,0
89	Хакаси	162	299	0,00	0,00	10,5
90	Ескімоси	153	3	0,00	0,00	3,9
91	Голландці	139	43	0,00	0,00	23,0
92	Рутульці	137	75	0,00	0,00	26,3
93	Самі	136	19	0,00	0,00	2,2
94	Талиші	133	11	0,00	0,00	21,0
95	Дунгани	133	140	0,00	0,00	36,1
96	Абазини	128	113	0,00	0,00	18,8
97	Хорвати	125	156	0,00	0,00	18,3
98	Каракалпаки	117	273	0,00	0,00	24,2
99	Англієці	112	58	0,00	0,00	44,6
100	Австрійці	112	64	0,00	0,00	14,3
101	Єврей грузинські	108	56	0,00	0,00	0,9
102	Агули	108	78	0,00	0,00	18,5
103	Халха	104	315	0,00	0,00	53,8
104	Евени	104	25	0,00	0,00	18,3
105	Ханги	100	91	0,00	0,00	6,0

106	Цахури	83	62	0,00	0,00	19,3
107	Алтайці	81	150	0,00	0,00	7,4
108	Ульчі	76	13	0,00	0,00	6,6
109	Коряки	69	52	0,00	0,00	7,2
110	Тати	64	248	0,00	0,00	14,0
111	Селькупини	62	11	0,00	0,00	1,6
112	Негдальці	52	10	0,00	0,00	59,6
113	Кавадці	51	-	0,00	0,00	41,2
114	Евенті	48	111	0,00	0,00	8,3
115	Нганасани	44	1	0,00	0,00	6,8
116	Ялонці	44	23	0,00	0,00	27,3
117	Тувиці	43	94	0,00	0,00	9,2
118	Мансієці	43	37	0,00	0,00	11,6
119	Удегейці	42	24	0,00	0,00	19,0
120	Навайці	42	39	0,00	0,00	9,5
121	Кети	37	8	0,00	0,00	5,4
122	Шорці	33	68	0,00	0,00	9,1
123	Белуджі	31	45	0,00	0,00	51,6
124	Чуєні	30	22	0,00	0,00	10
125	Ені	26	1	0,00	0,00	69,2
126	Долгани	26	182	0,00	0,00	15,3
127	Тофалари	18	3	0,00	0,00	0,0
128	Гельмені	18	2	0,00	0,00	5,5
129	Чилійці	13	-	0,00	0,00	15,3
130	Єврей	13	110	0,00	0,00	0,0
	середньовітські					
131	Юкагири	12	3	0,00	0,00	16,6
132	Алеути	6	25	0,00	0,00	0,0
133	Інші національності	3228	19100	0,00	0,04	4,5
134	Національність не вказано	188639	-	0,4	+	0,0

*Національні меншини України: історія та сучасність. Науково-доповідне видання /
Упоряд. Р.Марцінов., І.Винниченко, - К.: МАУП, 2006. - С. 77-81.*

52. Указ Президента України “Про розвиток зв'язків з українцями, які проживають за межами України, щодо збереження, захисту та популяризації культурних надбань українства у світовому цивілізаційному просторі”

З метою забезпечення збереження, захисту та популяризації культурних надбань українців, які в різні часи внаслідок різних обставин опинилися за межами України, поширення інформації і знань про Україну, утвердження її позитивного іміджу у світі, сприяння консолідації української нації, та підтримку пропозицій Національної ради з питань культури і духовності

постановляю:

1. Кабінету Міністрів України:

1) розробити та затвердити у місячний строк план першочергових заходів на 2007-2009 роки щодо розвитку зв'язків з українцями, які проживають за межами України, зі збереження, захисту та популяризації культурних надбань українства у світовому цивілізаційному просторі, передбачивши, зокрема:

опрацювання питання щодо вдосконалення законодавства про збереження і використання культурних надбань українства;

вивчення та систематизацію інформації про культурні цінності, що пов'язані з історією українського народу і знаходяться за межами України, створення відповідних електронних баз даних, організацію підготовки та видання серії каталогів, буклетів, наукових праць про такі цінності;

проведення конференцій, семінарів, виставок, що презентують культурні надбання українців, які проживають за межами України, а також інших заходів, спрямованих на розвиток і популяризацію української культури та освіти, що заохочують до вивчення української мови, українознавства представниками української громадськості за кордоном;

здійснення в установленому порядку заходів для поповнення Музейного фонду України мистецькими творами українців, які проживають за межами України, Національного архівного фонду – документами культурної спадщини України, що знаходяться за кордоном, та документами іноземного походження, що стосуються історії України;

розроблення програми археографічних досліджень, архівних пошуків з метою вивчення стану та перспектив збереження і

використання культурних цінностей, пов'язаних з історією українського народу, які знаходяться за межами України;

2) забезпечити фінансування плану першочергових заходів на 2007-2009 роки щодо розвитку зв'язків з українцями, які проживають за межами України, зі збереження, захисту та популяризації культурних надбань українства у світовому цивілізаційному просторі та щоквартально інформувати про його виконання.

2. Міністерству закордонних справ України вживати заходів щодо розвитку зв'язків з українцями, які проживають за межами України, зі збереження, захисту та популяризації культурних надбань українства у світовому цивілізаційному просторі.

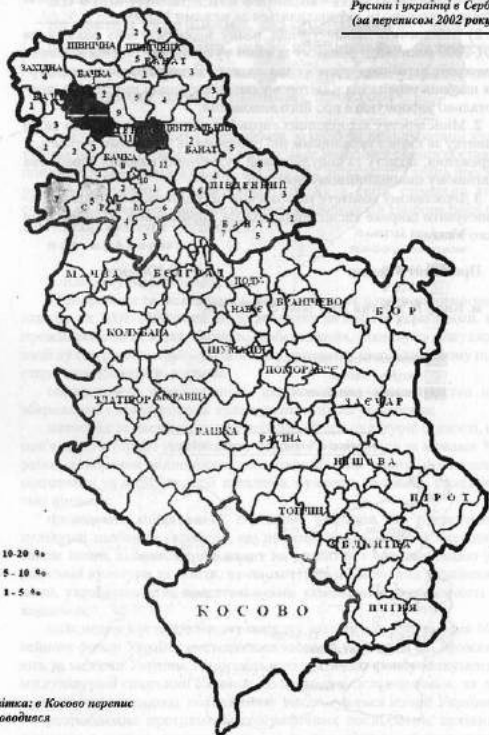
3. Державному комітету телебачення та радіомовлення України забезпечувати широке висвітлення заходів, спрямованих на виконання цього Указу.

Президент України

В.Ющенко

м. Київ, 15 жовтня 2007 року N 972/2007

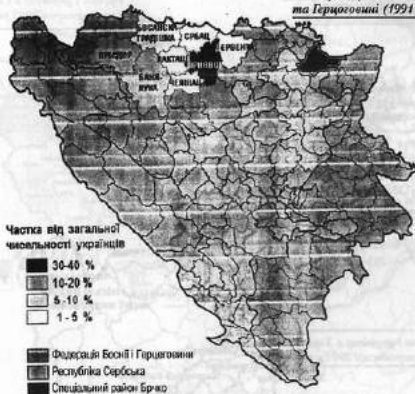
*Русини і українці в Сербії
(за переписом 2002 року)*

■ 10-20 %
■ 5-10 %
■ 1-5 %

Примітка: в Косово перепис не проводився

Українці в Боснії та Герцоговині (1991 р.)

Частка від загальної чисельності українців

■ 30-40 %
■ 10-20 %
■ 5-10 %
■ 1-5 %

■ Федеративна Боснія і Герцоговина
■ Республіка Сербія
■ Спеціальний район Брчко

Українці в Болгарії (перепис 2001 р.)

59 - чисельність українців в області

*Русини і українці в Угорщині
(за переписом 2001 року)*

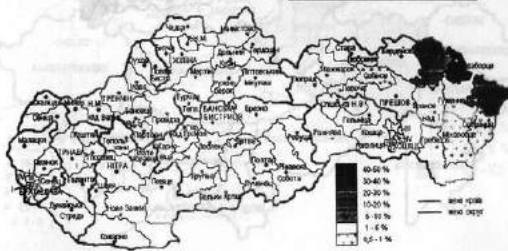
*Русини і українці в Хорватії
(за переписом 2001 року)*

*Українці в Чехії
(за переписом 2001 року)*

*Русини і українці в Словаччині
(за переписом 2001 року)*

*Україні в Казахстані
(за переписом 1989 року)*

*Україні в Казахстані
(за переписом 1999 року)*

*Україні в Киргизистані
(за переписом 1989 року)*

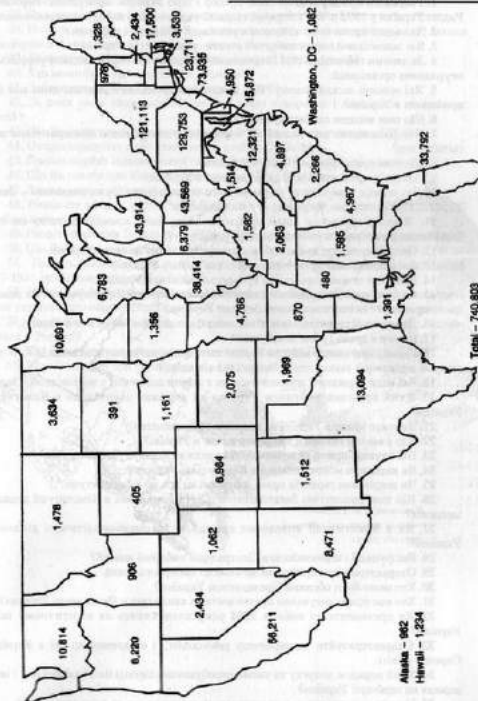
*Україні в Киргизистані
(за переписом 1999 року)*

Україні в Канаді
(за переписом 2001 року)

Розселення та чисельність українців в США
(за переписом 1990 року)

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Розкажіть про державний гімн, прапор і герб України, затверджені Верховною Радою України у 1992 р. Які історичні традиції українського народу вони відбивають?
2. Які перші кроки були здійснені в реалізації військової реформи?
3. Які законодавчі норми набули і втратили громадянства України?
4. За даними таблицями (9, 11) проаналізуйте розвиток і сфери впливу українських неурядових організацій.
5. Які основні засади Закону "Про об'єднання громадян"? Яке значення має його прийняття в Україні?
6. Що таке місцеве самоврядування?
7. Яку роль мають засоби масової інформації у ствердженні демократичних засад суспільства?
8. Що таке приватизація? Які її принципи?
9. Назвіть форми власності, запроваджені в Україні.
10. Які шляхи переходу до фермерського господарства були визначені в Законі України "Про селянське/фермерське господарство"?
11. Підготуйте виступ щодо проблеми повернення кримських татар на свою батьківщину, використовуючи документи розгляду.
12. Охарактеризуйте права і обов'язки національних меншин України.
13. Які національно-культурні товариства діють в Україні?
14. Визначте основні принципи культурної політики України.
15. Як була вирішена проблема ядерної зброї в Україні? Які документи Ви знаєте з цього приводу? Чи існують гарантії безпеки України?
16. Дайте характеристику основних засад фінансування освіти в Україні.
17. Якими є права і обов'язки учнів?
18. Неповправно шкоду нанесла Україні катастрофа на Чорнобильській АЕС. У чому полягає державний захист дітей, потерпілих від аварії?
19. Які види державної допомоги сім'ям з дітьми визначені у відповідному Законі?
20. Який принцип побудови України як держави закріплено в Конституції України?
21. Чи існує право в Україні на подвійне громадянство?
22. Хто є носієм і єдиним джерелом влади в Україні?
23. Що означає принцип верховенства влади за Конституцією України?
24. Як вирішено моральне питання в Конституції України?
25. Чи закріплена гарантія права власності на землю в Конституції?
26. Що таке ідеологічна багатоманітність? Чи закріплена в Конституції державна ідеологія?
27. Як в Конституції визначено принципи зовнішньополітичної діяльності України?
28. Які функції і повноваження Центральної виборчої комісії?
29. Охарактеризуйте принципи загального виборчого права.
30. Хто може бути обраний Президентом України?
31. Хто має право висунування претендента на кандидата у Президента України?
32. Як президентські вибори 2004 року позначилися на політичному іміджі України?
33. Охарактеризуйте "помаранчеву революцію", і ставлення до неї в Україні, в Європі і у світі.
34. Який порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил і інших держав на території України?
35. Назвіть основні принципи соціального становлення та розвитку молоді.
36. Назвіть визначені заходи України "Про сприяння соціальному становленню та

розвитку молоді в Україні" щодо соціального становлення та розвитку молоді, що фінансуються за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів, інших джерел, не заборонених законодавством.

37. Охарактеризуйте банківську систему в сучасній Україні?
38. Назвіть причини, що гальмують розвиток малого підприємництва та які заходи передбачає держава з метою підтримки малого підприємництва.
39. За яких умов можливе відчуження земельної частки (паю)?
40. Хто може бути громадянином України?
41. Дайте визначення сутності політичної партії?
42. За яких умов вводяться обмеження щодо утворення і діяльності політичних партій?
43. Що Ви знаєте про Антитерористичний центр держав-учасниць СНД?
44. Охарактеризуйте зміст земельного кодексу України.
45. Проаналізуйте національний склад населення України (за переписом 2001 р.).
46. Що Ви знаєте про Конституцію гетьмана Пилипа Орлика?
47. З якою метою в Україні встановлено День Свободи?
48. Визначте місце і роль Софії Київської в утвердженні духовних цінностей українського народу?
49. Назвіть причини Голодомору 1932-1933 рр. в Україні та кількість його жертв.
50. Що Ви знаєте про героїні Круці?
51. Назвіть найпам'ятніші події, що відбувалися в період Української революції 1917-1921 рр. та охарактеризуйте їх.
52. Назвіть найбільш важливі події, що відбувалися в період Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. та визначте їх історичну значимість.
53. Чому Кіотова битва під проводом гетьмана Івана Виговського відзначається в Україні?
54. Що ви можете сказати про подвійний склад українського суспільства?
55. Що вам відомо про українську діаспору у світі?

Хронологія історії України

3 млн. років тому	Поява первісних людей на Землі.
1 млн. років тому	Поява первісних людей на території України.
4-3 тис. до н. е.	Розселення племен трипільської культури на території України.
IX-VII ст. до н. е.	Перебування кимерійців у степах Причорномор'я.
VII ст. до н. е.	Поява скіфів у Причорномор'ї. Поява грецької колонізації
V ст. до н. е.	Створення Воспорського царства.
III ст. до н. е.	Утвердження у Причорномор'ї сарматських племен.
	Утворення Скіфської держави в Криму.
I-II ст. н.е.	Перші згадки про слов'ян у писемних джерелах.
III-IV ст. н.е.	Вторгнення гунів у Причорномор'я.
	Загибель античних міст-держав.
IV-VIII ст. н.е.	Формування східнослов'янських об'єднань - племенних союзів.
V ст. н.е.	Заснування міста Києва.
IX - XII ст.	Давньоруська держава - Київська Русь.
860	Похід Руєй на Константинополь.
882-912	Князювання Олега.
907, 911	Походи Олега на Константинополь.
	Укладення договорів Руєй з Візантією.
912-945	Князювання Ігори.
941, 944	Походи Ігори на Візантію. Договори Русі з Візантією.
945-964	Регентство княгині Ольги.
964-972	Князювання Святослава.
968, 969-972	Походи Святослава на Балкани.
980-1015	Князювання Володимира Святославича.
988	Хрещення Русі.
1019-1054	Князювання Ярослава Мудрого.
1015	Статут Ярослава Мудрого ("Руська правда").
1068	Перший напад половців на Русь. Поразка Ярославичів у битві заоловцями на р. Альці.
1072	Укладення "Правил Ярославичів".
1097	З'їзд князів у Любечі.
1113	Народне повстання в Києві.
1113	Укладення монахом Нестором "Політїи времєнних лїт".
1118-1125	Князювання Володимира Мономаха в Києві.
1125-1132	Князювання Мстислава Володимировича.
1124-1152	Князювання Володимира в Галичині.

1147	Перша літописна згадка про Москву.
1153-1187	Князювання Ярослава Осмомисла в Галичині.
1187	Перша згадка назви "Україна" у Київському літопису.
1199	Завоювання Галича волинським князем Романом Мстиславичем. Утворення Галицько-Волинської держави.
1199-1205	Князювання Романа Мстиславича у Галичі.
1221	Народне повстання в Галичі проти угорських загарбників.
	Розгром руським військом угорських загарбників.
1223	Поразка руських військ у битві з монголо-татарами на р. Калка.
1238	Відновлення Галицько-Волинської держави Данислом Романовичем.
1239	Вторгнення монголо-татар на Переяславщину та Чернігівщину.
1240	Співушення Києва монголо-татарами.
1241	Похід монголо-татар на Галицько-Волинське князівство.
50-ті роки XIII с.	Заснування міста Львова.
1253	Коронування Данила Галицького.
1362	Осгачоича приєднання до Литовського князівства Київщини, Переяславщини, Поділья та Волині.
1362-1363	Розгром литовським військом і руськими дружинами монголо-татарської Орди на р. Сині Води.
1380, 8 вересня	Куликовська битва.
1385	Креська унія між Польщею та Литвою.
1387	Осгачоиче приєднання Галичини до Польського королівства.
1410	Грюнвальдська битва.
1413	Городельська унія між Литвою та Польщею.
1449	Утворення Кримського ханства.
1475	Кримське ханство стає васалом Османської імперії.
1480	Повалення Золотоординського іта на Русі.
1482	Перший великий напад кримських татар на Україну. Співушення Києва кримським ханом Менлі-Греєм.
90-ті роки XV ст.	Перші документальні згадки про українських козаків.
1503	Приєднання Чернігово-Сіверщини до Великого князівства Московського.
1529	Перший Литовський статут.
1554-1556	Заснування Запорозької Січі.
1566	Другий Литовський статут.
1569	Люблінська унія між Литвою та Польщею.
1572	Формування козацького реєстрового війська.

1578	Заснування Острозької колегії та друкарні.
1588	Третій Литовський статут.
1591-1593	Козацько-селищеське повстання під проводом К.Косієвського.
1594-1596	Козацько-селищеське повстання під проводом С.Наливайка.
1596	Берестейська перковна унія.
1614-1622	Гетьманування П.Копишечка-Сагайдачного.
1615	Заснування Київського братства і братської школи.
1620	Відновлення православної ієрархії в Україні.
1621	Битва під Хотиним.
1625	Козацьке повстання під проводом М.Жмийла, Курукієвська угода.
1630	Козацьке повстання під проводом Т.Фелоровича (Трисила).
1637	Козацько-селищеське повстання під проводом П.Бути (Павлюка).
1638	Козацько-селищеське повстання під проводом Я.Остринина та Д.Пуні.
1648-1657	Гетьманування Б.Хмельницького.
1648	Початок визвольної війни проти польського поневолення. Перемоги над поляками під Жовтими Водами, Корсунем, Пилипчами.
1649	Зборівський мирний договір.
1651	Битва під Берестечком. Білоцерківський договір.
1652	Розгром польського війська у битві під Беготом.
1654	Переяславська рада. "Вересняні статті".
1657, 27 липня	Смерть Богдана Хмельницького.
1657-1659	Гетьманування І.Витовського.
1658	Гадяцький трактат.
1659-1663	Гетьманування Ю.Хмельницького.
1659	"Переяславські статті".
1660	Слободиченський трактат.
1663-1668	Гетьманування І.Брозовецького на Лівобережній Україні.
1663-1665	Гетьманування П.Тетери на Правобережній Україні. "Московські статті".
1665	"Московські статті".
1665-1676	Гетьманування П.Дорошенка на Правобережній Україні.
1667	Андрусівське перемир'я між Російською державою і Польщею.
1668-1672	Гетьманування Д.Многояричного на Лівобережній Україні. "Глухівські статті".
1669	"Глухівські статті".
1672-1687	Гетьманування І.Самойловича на Лівобережній Україні.
1672	Бучацький договір між Туреччиною та Польщею.
1677-1681	Гетьманування Ю.Хмельницького на Правобережній Україні.

1681	Бахчисарайський мирний договір.
1686	"Трактат про Вічний мир" між Росією та Польшею.
1687-1708	Гетьманування І.Мнасти.
1708-1722	Гетьманування І.Скоропадського.
1709	Зруйнування російською армією Чортомлицької Січі. Полтавська битва.
1710	Обрання в імператор гетьманом П.Орлика. "Конституція" П. Орлика.
1722-1727	Діяльність європейської Малоросійської колегії.
1722-1723	Боротьба шкотового гетьмана П.Полуботка із всіма класами Малоросійської колегії.
1727-1734	Гетьманування Даниїла Апостола.
1727	"Решителішше пуляти".
1734-1750	Діяльність в Україні "Правління гетьманського уряду".
1750-1764	Гетьманування К.Роуновського.
1764-1781	Діяльність другої Малоросійської колегії.
1768	Початок Колішівани.
1772	Перший поділ Польщі.
1774	Качук-Кайшарійський мирний договір між Росією і Туреччиною.
1775	Ліквідація царською владою Запорозької Січі.
1777	Видання у Петербурзі "Краткой летописи Малой России с 1505 - по 1700 гг." Василя Рубана
1778	Заснування міста Херсона.
1781	Ліквідація полькової адміністративної системи на Гетьманщині.
1782	Скасування австрійським урядом особливої залежності селян.
1783	Царський указ про закріпачення селян на Лівобережній та Слободській Україні. Царський маніфест про приєднання Криму до Російської імперії.
1784	Заснування міста Сіверополя.
1786	Видання праці Опаана Шафонського "Черниговского намесничества топографическое описание..."
1789	Заснування міста Миколаєва.
1791	Тамта між Василем Каплетта до прусського короля.
1793	Другий поділ Польщі.
1795	Третій поділ Польщі.
1796	Указ царя про заборону переходу селян на Півдні України і на Дону.
1796	Ліквідація намесничого і поділь України на губернії.
1798	Війна у сіві "Записок о Малороссии, ее жителях и произведении"

Київ XVIII-початок XIX ст.	Якова Макаровича. Видання у Петербурзі "Енеїди" Івана Котляревського.
1805	Написання "Історії Русів".
1812, 12 червня	Відкриття Харківського університету.
1812, липень - серпень	Вторгнення військ Наполеона в межі Російської імперії.
1812, 26 серпня	Формування в Україні 15 добровільних козачих полків і земського ополчення.
1813-1835	Битва під Бородно між французькою та російською арміями.
1814-1818	Антифеодальні виступи селян Поділля під проводом Устима Кармалюка.
1814-1818	Етнографічно-збиральницькі подорожі фольклориста Догенчи-Ходяковського.
1815-1816	Діяльність у Кам'яні-Подільському ополченській церковній організації "Залізні Перси".
1815	Заснування у Перемишлі першого в Галичині просвітницького товариства.
1816	Заснування Іваном Могильницьким у Перемишлі Клерикального товариства.
1816-1817	Виникнення у Петербурзі таємної організації офіцерів "Союз порятунку".
1817	Відкриття Рівненського ліцею в Одесі.
	Закриття царським урядом Києво-Могилянської академії.
1818	Видання в Петербурзі "Грамматики малоросійського нареччя" Олександра Павловського.
1818-1819	Діяльність в Полтаві масонської лоди "Любов до істини".
1818-1821	Заснування таємної організації "Союз благоденства".
	Активна діяльність в Україні Тульчинської управи.
1819	Видання в Петербурзі книги "Опыт собрания старинных малоросійских песен" Миколи Петровського.
1820	Відкриття у Ніжині Гминої школи вищих наук.
	ліцею в Чернівцях.
1821-1826	Діяльність варшавського "Патріотичного товариства польських революціонерів".
1821	Заснування у Тульчині Південного товариства декабристів.
	Створення Василем Лукашевичем у Полтаві Малоросійського товариства.
1822-1825	Діяльність Північного товариства декабристів.
1822	Видання у Москві чотиритомної праці Д.Бієтши-Камєнського

	"Історія Малої Росії".
1823-1825	Діяльність у Новороді-Волниському "Товаристві об'єднаних слов'ян". Об'єднання його у вересні 1825 р. з Південним товариством декабристів.
1825, 14 грудня	Повстання декабристів у Петербурзі.
1825, 22 грудня	Повстання чернігівського полку в Україні.
1829	Вихід у світ праці Івана Могильницького "Грамматика языка словенно-русского і "Відомості о руськомъ языкѣ".
1830-1831	Польське повстання на Правобережжї України.
1833-1837	Діяльність у Львові просвітницького гуртка "Руська Трійця".
1834	Відкриття університету Св. Володимира в Києві.
	Видання у Москві пісенного збірника "Українські народні пісні" Михайлом Максимовичем. Стаття "Взгляд на пам'ятники української народної словесности" Ізмаїла Среневського.
	Вихід у світ "Малоросійських оповідань Третьяка Осюняченка".
1835	Створення в Кракові таємної організації "Співдружність польського народу".
1837	Вихід у світ праці "Нарис з історії українського народу в Галичині" Дениса Зубрицького. Видання "Руською Трійцею" альманаху "Русалка Дністрова".
1840	Вихід у світ поетичної збірки "Кобзар" Тараса Шевченка.
1843-1844	Виступи селян у Північній Буковині під проводом Лук'яна Кобилиці.
1846-1847	Діяльність Кирило-Мефодійського братства.
1848-1849	Революція в Габсбурзькій імперії.
1848, травень	Заснування Галицької руської ради у Львові.
1848, квітень	Скасування в Габсбурзькій імперії кріпосного права.
1848, жовтень	Створення культурно-освітнього товариства "Галицько-руська матиця".
1851, 1 грудня	Імператор Франц-Йосиф скасував Конституцію і встановив абсолютотисяцький режим.
1852-1855	Вихід у світ "Історії древнього Галицько-Русського князівства" Дениса Зубрицького.
1854	Уряд Австрії видав указ про поділ Галичини на українську і польську провінції.
1854-1855	Кримська війна. Героїчна оборона Севастополя (14 вересня 1854 - 30 серпня 1855 рр.).
1855, березень-квітень	"Київська Кохаччина".
1856, весна	"Похід у Таврію за волею".

1850-1860	Діяльність Харківсько-Київського таємного гуртка.
1856, березень	Підписання в Парижі російсько-турецького мирного договору.
1858	Створення в Російській імперії Головного комітету в селянських справах для проведення селянської реформи.
Києць 50-х - II пол. 60-х років XX ст.	Перший етап громадянського руху.
1861-1862	Видання в Петербурзі українського журналу "Основа".
Кінець 1861 - початок 1862	Виникнення руху народоців у Галичині.
1861, 19 лютого	Маніфест Олександра II: "Загальне подолання про селян, звільнених від кріпосної залежності".
1861, березень - квітень	Відбулося 640 селянських виступів, спричинених маніфестом від 19 лютого 1861 р.
1863	Валуєвський циркуляр.
1863-1864	Повстання полків на Правобережній Україні.
1864	Проведення земської реформи на Лівобережній, Слобідській та Південній Україні. Військова реформа.
	Введення в дію "положення про початковій народній училища".
	Видання статуту про реформування середньої школи.
	Судова реформа. Початок діяльності у Львові першого українського професійного театру.
1865	Відкриття в Одесі Новоросійського університету.
II пол. 60-х років XIX ст.	Виникнення руху москвофілів у Галичині.
1868	Заснування першого в Галичині товариства "Прогреси".
1869	Вихід у світ "Маніфесту комуністичної партії" К.Маркса і Ф.Енгельса російською мовою.
1878	Заснування Іваном Франком і Михайлом Павликом газети "Правда".
1879	Розкол "Землі і воля" на дві самостійні народницькі організації "Народна воля" і "Чорний передел".
1881, 1 березня	Убитою народоцькими Олександром II.
1882	Відновлення народоцьких організацій у Києві, Харкові, Одесі, Єлисаветполі та інших містах. Початок видання в Києві журналу "Київская старина".
1883	Створення в Женеві марксистської групи "Визволення праці".
1885	Центральним представницьким органом народоців у Галичині стає Народна рада.
1889	Об'єднання робітників Києва у перший соціал-демократичний гурток.

1890	Створення соціал-демократичного робітничого гуртка в Одесі.
	Створення у Львові першої української політичної партії - Русько-Українська радикальна партія (РУРП).
	Проглошення "нові ери" у відносинах між народоцькими та представниками галицької крайової адміністрації.
1891	Організація у Києві марксистського гуртка "Російська група соціал-демократів".
1891, лютий	Перше міче у Коломиї - нова форма боротьби західноукраїнського населення.
1891-1893	Діяльність таємної студентської організації "Братство тарасівців".
1892	У Львові на базі Літературного товариства імені Т.Г.Шевченка створено Наукове товариство імені Т.Г.Шевченка.
1893	Публікація у Львівському журналі "Правда" програмного документу "Братства тарасівців" "Кредо віри молодих українців".
1897, березень	Створено Київський союз боротьби за визволення робітничого класу.
1897, грудень	Створено Катеринославський союз боротьби за визволення робітничого класу.
1897	Створено Всеукраїнську загальну організацію.
1897-1899	Страйки чернівецьких будівельників та укротокських землевласників.
1898, березень	Створення Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП).
1899	Створення Української національно-демократичної партії (УНДП) в Галичині та Української соціал-демократичної партії (УСДП).
1900, 11 лютого	У Харкові створено Революційну українську партію (РУП) - першу українську політичну партію на території Наддніпрянської України.
1900, 14 травня	У Харкові відбулася перша в Україні велика політична демонстрація робітників, в якій брали участь близько 10 тис. чол.
1900, 29 червня	В Одесі відбувся нелегальний Всеросійський з'їзд студентів, у роботі якого брали участь представники з Москви, Петербурга, Києва, Харкова.
1901, 24 січня	Опубліковано розпорядження царського уряду про віддання в сплату 183 студентів Київського університету за участь в революційному русі.
1902, березень - квітень	Масові антипоміщицькі виступи селян у Полтавській та Харківській губерніях.
1902, червень - серпень	У Східній Галичині відбулися масові анти поміщицькі виступи.

	в яких брали участь близько 100 тис. осіб.
1902	Відбувся І з'їзд РУП.
1904, грудень	Група членів РУП вийшла з партії і утворила Українську соціал-демократичну спілку - автономну частину РСДРП.
1904	Композитор М. Лисенко відкрив у Києві музично-драматичну школу - перший в Україні театральний навчальний заклад.
1905-1907	У Росії відбулася революція, яка охопила й українські землі.
1905, січень	Масові політичні демонстрації та страйки робітників Києва, Харкова, Катеринослава, Житомира, Чернівиця та інших міст і селищ із протестом проти розстрілу 9 січня 1905 р. робітників у Петербурзі.
1905, січень-березень	Масові селянські виступи в Україні.
1905, квітень - травень	У багатьох містах України було проведено першотравневі страйки робітників під гаслом "Тягь самодержавствю!".
1905, 27 червня - 8 липня	Повстання матросів на паширину "Позьомскі".
1905, 19 серпня	Створення Державної думи в Росії.
1905, вересень - грудень	В Україні розгорнувся могутній селянський рух.
1905, 20 жовтня	Всеросійської жовтневий політичний страйк.
1905, жовтень - листопад	У містах і робітничих селищах України утворилися ради робітничих депутатів.
1905, 24 листопада	Царський уряд видав Тимчасові правила, за якими було дозволено виступ періодичних видань мовами народів Росії.
1905, грудень	Збройні виступи робітників Горлівки, Дебальцевого, Олександрівська, Катеринослава, Харкова.
1905, 25 грудня	П'ятий з'їзд РУП у Києві. Партія перейменована на Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП).
1906, 13 січня	У Києві вийшла газета "Трудяська думка" - одна з перших демократичних газет українською мовою на території Східної України.
1907, січень	На територію Галичини було поширено виборче право, внаслідок чого до імперського парламенту було обрано 21 депутата-українця.
1907, 24 травня	У Києві з ініціативи М. Грушевського засновано Українське наукове товариство.
1907	М. Садловський створив у Києві перший стаціонарний український театр.
1908	У Києві створено Товариство українських поступовців (ТУП).
1914, 25-26 лютого	В Україні відбулися масові демонстрації та політичні протести

	проти заборони царським урядом святакування 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка.
1914, 18 березня	У Львові засновано українське військове товариство "Січові стрільці".
1914, 1 серпня	Початок Першої світової війни.
1914, 13 серпня	Царський уряд видав указ про заборону друку українською мовою.
1914, 2 серпня	У Львові за участю представників українських політичних партій Галичини створено Головну українську раду.
1914, 4 серпня	У Львові створено Союз визволення України (СВУ), члени якого виступали за державну самостійність України, поразку Росії у війні. З жовтня 1914 р. мав друкований орган "Вісник Союзу визволення України".
1914, серпень - вересень	У Галичині на підставі постанови Головної української ради почалося формування українського легіону Січових стрільців.
1914, 18 серпня - 21 вересня	Галицька битва. Захоплення російськими військами Східної Галичини.
1914, вересень	Російські власті заборонили в західноукраїнських землях видання українських газет і журналів, діяльність "Пресвіт" та інших громадських і культурних національних орґанізацій і товариств.
1915, квітень - серпень	Російські війська залишили територію Галичини.
1915, 5 травня	У Відні відбулося перше засідання Загальної української ради.
1916, 4 червня - 13 серпня	Російські війська здійснили наступ на Південно-Західному фронті та зайняли Південну Галичину та Буковину.
1917, 12 березня	Лютнева революція в Росії, повалення самодержавства.
1917, 22 березня	У Харкові, Києві, Катеринославі, Кременчуці, Олександрівську, Юзівці, Макіївці, Сєвастополі та інших містах створено ради робітничих депутатів.
1917, 17 березня	Створення Центральної Ради в Києві.
1917, 19-21 квітня	У Києві відбувся Український національний конгрес.
1917, 18-21 травня	Було обрано склад Центральної ради.
1917, 20 травня - 3 червня	У Києві відбувся І Український військовий з'їзд. Учасники з'їзду висловилися за негайне оголошення національно-територіальної автономії України. Було обрано Генеральний військовий комітет, який очолює С. Петлюра.
1917, 10-15 червня	Перемовини між українською делегацією на чолі з В. Винниченком та представниками Тимчасового уряду у Петрограді.
	У Києві відбувся І Всеукраїнський селянський з'їзд, учасники

1917, 18-23 червня	Якого висловилися за підтримку діяльності Центральної Ради. У Києві відбувся II Український військовий з'їзд, учасники якого висловилися за фактичне проголошення в життя піддалий автономного ладу, негайну українізацію війська.
1917, 23 червня	У Києві на засідочному засіданні II Українського військового з'їзду В.Винниченко опублікував текст II Універсалу Центральної Ради.
1917, 28 червня	Утворено Генеральний секретаріат - перший український уряд.
1917, 12-13 липня	Переговори між Центральною Радою та делегацією Тимчасового уряду в Києві.
1917, 16 липня	Прийнято II Універсал Центральної Ради. Сформовано Генеральний секретаріат - лийний виконавчий орган в Україні.
1917, 24-27 липня	У Києві відбувся Всеукраїнський робітничий з'їзд, який висловився за автономію України.
1917, 16-19 жовтня	У Чигирині відбувся Всеукраїнський з'їзд військового козацтва, учасники якого затвердили Статут організації, обрали Генеральну раду на чолі з генералом П.Скоропадським.
1917, 7 листопада	Отримавши повідомлення про перемогу більшовиків у Петрограді, Центральна Рада створила Комітет охорони революції.
1917, 11-13 листопада	У Києві спалахнуло кровоне більшовицьким повстання робітників і солдатів під гаслом встановлення радянської влади.
1917, 20 листопада	Центральна Рада прийняла III Універсал, який проголосила створення Української Народної Республіки (УНР).
1917, 16 грудня	Рада народних комісарів (РНК) радянської Росії прийняла "Маніфест до українського народу".
1917, 25 грудня	I Всеукраїнський з'їзд Рад у Харкові проголосив Україну радянською республікою.
1917, 30 грудня	У Харкові сформовано перший радянський уряд України - Народний секретаріат.
1918, 7 січня	Почався загальний вступ радянських військ проти Центральної Ради.
1918, 25 січня	На відкритому засіданні Центральної ради прийнято IV Універсал, який проголосив, що віднині УНР стає самостійною суверенною державою українського народу.
1918, 29 січня - 4 лютого	Збройне повстання робітників проти Центральної Ради, яке було придушене українськими військовими частинами на чолі з С.Петлюрою.
1918, 29 січня	Бій під Крутами.

1918, 8 лютого	Радикалі вийшли під командуванням М.Мурашова зайняли Київ.
1918, 9 лютого	У Брест-Литовському делегація УНР підписала мирний договір з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною, Болгарією, за яким ці країни визнали УНР як самостійну державу.
1918, 19 лютого	Уряд УНР звернувся до Німеччини по допомогу в боротьбі з більшовицькими.
1918, 1 березня	Київ захопили німецькі війська.
1918, квітень	Представники УНР підписали економічний договір з Німеччиною та Австро-Угорщиною.
1918, 29 квітня	Останнє засідання Центральної Ради, на якому було схвалено проект Конституції УНР та обрано Президентом УНР М.С. Грушевського. Гетьманський переворот в Україні.
1918, 30 квітня	Проголошено "Законом про тимчасовий державний устрій України" П.Скоропадським.
1918, травень	Сформований опозиційний гетьманському режиму український державно-національний союз, з серпня 1918 - Український національний союз (УНС).
1918, 5-12 липня	У Москві відбувся I з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України.
1918,	Всеукраїнський страйк залізничників.
14 липня - 20 серпня	
1918, 18 жовтня	У Західній Україні з представників української громадськості створено Українську національну раду на чолі з С.Петрушевичем.
1918, 1 листопада	Українське національне повстання у Львові.
1918, 3 листопада	Володзівляни Північної Буковини з Україною.
1918, листопад	Румунські війська захопили Чернівці, Ільзець та Лембінцину, Пясини, Холмищину та Підляшшя.
1918, 13 листопада	На українських землях, що були під владою Австро-Угорщини, проголошено Західноукраїнську Народну Республіку (ЗУНР). На її чолі в Києві УНС створив Директорію на чолі з В.Винниченко, прийнято рішення про збройне повстання проти гетьманської влади.
1918, 16 листопада	У Києві спалахнуло озброєне Директорією повстання проти гетьманського уряду, в якому взяли участь Січові стрільці під проводом Є.Коновалія.
1918, 20 листопада	Почався агресія радянських військ проти УНР.
1918, 27 листопада	У Києві засновано Українську академію наук. Першим президентом УАН став відкритий учений В.Вернадський.

1918, 26 листопада	Вільновиків сформували Тимчасовий робітничо-селянський уряд на чолі з П.Григоровим.
1918, 14 грудня	П.Скоропадський відмовився від германської посади і втік до Німеччини. Директорія встановила свою владу в Києві.
1919, 6 січня	Тимчасовий робітничо-селянський уряд України ухвалив декрет про назву радянської держави - Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР).
1919, 16 січня	Директорія оголосила війну радянській Росії.
1919, 21 січня	У м.Хуст на Закарпатських всенародних зборах прийнято рішення про возз'єднання Закарпаття з Україною.
1919, 22 січня	Акт злуки УНР і ЗУНР.
1919, 5 лютого	Захочення Києва радянськими військами.
1919, 6 - 10 березня	У Києві відбувся III Всеукраїнський з'їзд Рад, що склав Конституцію УСРР.
1919, 12 квітня	Уряд УСРР прийняв постанову про продовольчу розкладку.
1919, квітень - червень	Війська Чехословаччини захопили Закарпатську Україну. Наддніпрявську Україну захопили війська Денікіна.
1919, травень	В Україні відбулися антибільшовицькі повстання під проводом М.Григор'єва, Ю.Тютюнника, Зеленого (Д.Терника).
1919, липень	Польські війська захопили Східну Галичину.
1919, 8 грудня	VІІ конференція РКП(б) прийняла постанову "Про радянську владу на Україні".
1919, 11 грудня	Організовано Всеукраїнський революційний комітет - надзвичайний орган радянської влади в Україні.
1919, 16 грудня	Червона армія звільнила Київ від денікінців.
1920, лютий	Початок діяльності Раднаркому радянської України на чолі з Х.Раковським.
1920, 22 квітня	Укладено Варшавський договір між Директорією та урядом Польщі про спільний виступ проти радянської Росії.
1920, 25 квітня	Початок наступу військ УНР на Польщу та територію радянської України.
1920, 6 травня	Польсько-українські війська вступили в Київ.
1920, 5 червня	Контрнаступ радянських військ Південно-Західного фронту проти польсько-українських частин.
1920, 12 червня	Польське командування залишило Київ.
1920, 12 жовтня	Підписано угоду про перемир'я між Польщею і радянською Росією.
1920, 28 жовтня	Контрнаступ Червоної армії проти військ Врангеля.

1920, 21 листопада	Армія УНР залишила Україну.
1921, 18 березня	У Рівні підписано мирний договір між Польщею, з одного боку, і РСФРР та УСРР - з іншого.
1921, березень	У Москві на X з'їзді РКП(б) оголошено про запровадження "нової економічної політики".
1921, 8 травня	Закарпатську Україну приєднано до Чехословаччини.
1921, 30 серпня	РНК УСРР прийняв постанову про ввізлення в життя нової економічної політики.
1921, жовтень	У Києві відбувся Всеукраїнський православний собор, на якому створено Українську автокефальну православну церкву.
1921, осінь	Падіння району України охопив голод (тривав до літа 1923 р.).
1922, 30 грудня	Відбувся I з'їзд Рад СРСР, на якому укладено договір про утворення єдиної соціалістичної багатонаціональної держави.
1923, 14 березня	Рада посат в Парижі прийняла рішення про позбавлення Південної Галичини статусу міжнародної території і приєднання її до Польщі (за умови надання Галичині автономних прав).
1923, квітень	Затвердження XII з'їздом РКП(б) політики колективізації (український різновид - українізація).
1924, березень	З еміграції в Україну повернувся М.Грушевський.
1924, 12 жовтня	У складі УСРР утворено Молдавську Автономну Соціалістичну Радянську Республіку (МАСРР).
1927, листопад	У Ляйпці розпочалося будівництво Дніпрова ГЕС.
1929, січень - лютий	У Відні відбувся I Конгрес українських націоналістів, на якому утворено Організацію українських націоналістів (ОУН).
1930, січень	Надзвичайний церковний собор у Києві під тиском влади прийняв рішення про ліквідацію Української автокефальної православної церкви.
1930, 5 січня	Постанова ЦК ВКП(б) "Про темп колективізації та заходи допомоги держави колгоспному будівництву".
1930, 30 січня	Постанова ЦК ВКП(б) "Про заходи в сфері ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації".
1931, жовтень	У Харкові розпочав роботу тракторний завод.
1932, 7 серпня	Постанова ВЦК і РНК СРСР "Про охорону майна державних підприємств, кооперативів і кооперативів та про зміцнення суцільної (соціалістичної) власності".
1932, жовтень - листопад	Проведення каральної акції проти українського селянства - конфіскація всіх продовольчих запасів селян, які мали зборгованість по хлібопоступі. Результатом цієї акції став

	голомодор, який тривав до червня - липня 1933 р.
1933-1938 рр.	Великий терор в Україні.
1934, травень	Постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР "Про структуру національної і середньої школи в СРСР".
1934, червень	Столицею радянської України став Київ.
1934, червень - серпень	І з'їзд письменників України. Сформовано спілку письменників України.
1934, 1 грудня	Вбивство в Ленінграді першого секретаря Ленінградського обкому ВКП(б) С.Кірова, посилення терору в Україні.
1936, 5 грудня	Прийняття нової Конституції СРСР.
1937, 30 січня	Затвердження нової Конституції УРСР.
1938, травень	Вбивство в Роттердамі радянським агентом керівника Організації українських націоналістів Є.Ковалюка. Початок розколу ОУН.
1939, 23 вересня	У Москві міністри закордонних справ Німеччини та СРСР Я.Ріббентроп і В.Молотов підписали німецько-радянський договір про ненапад. Тамтятий протокол, який додавався до нього, передбачав розподіл сфери інтересів цих держав в Центральній та Східній Європі, зокрема в Польщі.
1939, 1 вересня	Напад на Польщу Німеччини. Початок другої світової війни.
1939, 17 вересня	Військовій частині українського фронту вступили на територію Західної України.
1939, жовтень	У Львові відбулося засідання Народних Зборів Західної України, які проголосили радянську владу і звернення до Верховної Ради СРСР і Верховної Ради УРСР з проханням про входження Західної України до складу УРСР.
1940, липень	Початок розроблення плану вторгнення в СРСР (план "Барбаросса").
1941, 22 червня	Напад Німеччини на Радянський Союз.
1941, 30 червня	У Львові ОУН оголосила "Акт відновлення української держави".
1941, вересень	Розгром армії Південно-Західного фронту під Києвом.
1941, 30 жовтня - 1942, 4 липня	Геройчна оборона Севастополю.
1941, грудень	Розгром німецьких військ під Москвою.
1942, 1 січня	У Вашингтоні (США) представники 26 держав, що перебували у стані війни з нацистською Німеччиною та її союзниками, проголосили намір довести війну до переможного кінця.
1942, травень	Розгром армії Південно-Західного фронту під Харковом.
1942, червень	Утворення Українського штабу партизанського руху (УШПР).

1942, 22 липня	Німецькі війська завершили окупацію території України.
1942, 14 жовтня	Створення Української повстанської армії (УПА).
1942, 19 листопада	Початок контрناстулу радянських військ під Сталінградом.
1942, 18 грудня	Початок битви за Україну.
1942, весна	Формування з'єднань партизанських загонів під командуванням С.Ковпака і О.Сабурова.
1943, 5 липня - 23 серпня	Виття на Курській дзурі.
1943, серпень - грудень	Виття за Дніпро.
1943, 10 жовтня	Президія Верховної Ради СРСР ухвалила Указ про запровадження ордену Богдана Хмельницького.
1943, 20 жовтня	Утворення Першого, Другого, Третього і Четвертого Українських фронтів.
1943, 6 листопада	Звільнення військами Першого Українського фронту Києва.
1944, 18 травня	Депортація кримських татар в східні райони Радянського Союзу.
1944, червень	Масове виселення з Криму болгар, вірмен, греків у східні райони СРСР.
1944, 28 жовтня	Завершення військових операцій з визволення України від німецьких і союзних нацистській Німеччині збройних сил.
1944, 26 листопада	На І з'їзді народних депутатів, який відбувся в Мукачевому, прийнято рішення про вихід Закарпатської України зі складу Чехословаччини і воз'єднання з УРСР.
1945, 8 - 9 травня	Капітуляція фашистської Німеччини.
1945, 25 червня	У Сан-Франциско (США) відбулося урочисте підписання Декларації про утворення Організації Об'єднаних Націй (ООН).
1945, 29 червня	У Москві Чехословаччина підписала договір про передачу Закарпатської України УРСР.
1946, 10 січня	На Першій сесії Генеральної асамблеї ООН у Лондоні УРСР було обрано членом Економічної ради і членом Соціальної ради ООН.
1946, березень	Історична промова В.Черчилля у Фултоні (США) про необхідність протидії радянській агресії.
1946, березень	У Львові 216 священників і 19 мирян прийняли рішення про скасування Берестейської унії і підпорядкування Української греко-католицької церкви Російській православної церкві.
1946, листопад	Звернення першого секретаря ЦК КП(б)У М.Хрушова до Сталіна з проханням зменшити хлібобезготівельний пил для України внаслідок посухи. Негативна відповідь Сталіна спричинила голоду і смерть сотень тисяч малолітніх внаслідок 1946-1947 рр. і навесні 1947 р.

1947, 10 лютого	У Парижі представники УРСР підписали мирні договори з державами, які брали участь у Другій світовій війні на боці ніцистської Німеччини, - Італія, Румунія, Болгарія, Угорщина та Фінляндія.
1947, 29 серпня	ЦК КП(б)У ухвалив постанову про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України АН УРСР.
1948, 21 лютого	З ініціативи М.Хрушова Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ "Про виселення з Української РСР осіб, які активно умагаються від трудової діяльності у сільському господарстві і ведуть антигосподарський, паразитичний спосіб життя".
1950, березень	У бою з підрозділами МВС загинув командир УПА Р.Шухевич (Тарас Чупринка).
1953, 13 січня - 4 квітня	"Справді літарні".
1953, 5 березня	Смерть Й.Сталіна.
1953, червень	Першим секретарем ЦК Компартії України став О.Куріченко.
1953, 10 липня	У Москві заарештовано Л.Берія.
1954, травень	УРСР стала членом ЮНЕСКО і Міжнародної організації праці.
1954, 19 лютого	Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ про передачу Кривської області зі складу РРФСР до складу УРСР.
1956, лютий	У Москві відбувся XX з'їзд КПРС.
1956, березень	Указ Президії Верховної Ради СРСР про скорочення тривалості робочого дня робітників і службовців у передвечірні і передзавтрашній дні; указ Президії Верховної Ради СРСР про збільшення тривалості відпусток по вагітності і пологах.
1956, квітень	Указ Президії Верховної Ради СРСР про скасування судової відповідальності робітників та службовців за самовільне звільнення підприємств, установ і за прогую без поважної причини.
1956, 30 червня	Прийняття ЦК КПРС постанови "Про подолання культу особи та його наслідків".
1956, липень	Закон про державні пенсії.
1957, лютий	Рада міністрів СРСР прийняла постанову про утворення радгоспів.
1957, лютий	Ухвалення постанови пленуму ЦК КПРС про "антипартиїну групу" Г.Маленкова, Л.Кагановича і В.Молотова.
1957, липень	Постанова ЦК КПРС і Ради міністрів УРСР про розвиток житлового будівництва.
1957, грудень	ЦК Компартії України очолює М.Підгорний.

1958, липень	Реорганізація МТС.
1961, 12 квітня	Ю. Гагарін здійснив перший політ у космос.
1961, жовтень	XXII з'їзд КПРС. Прийняття нової Програми КПРС.
1963, липень	Першим секретарем ЦК Компартії України став П.Шошак.
1964, 14 жовтня	М.Хрушова звільнено від обов'язків першого секретаря ЦК КПРС і Голова Ради міністрів СРСР.
1971, липень	Постанова ЦК Компартії України "Про захопи шкільної делегальному поширенню антирадянських та інших політично шкідливих матеріалів".
1976, листопад	Утворення Української Гельсінкської групи.
1977, жовтень	Прийняття Конституції СРСР.
1978, квітень	Схвалення Конституції УРСР.
1984, жовтень	Конгрес США створив спеціальну комісію з дослідження масштабів і причин голоду 1932-1933 рр. в Україні.
1985, квітень	Новообраний Генеральний секретар ЦК КПРС М.Горбачов дискусію на пленумі Центрального комітету з програмного промовою, яка розпочала процес "перебудови".
1986, 26 квітня	Аварія на Чорнобильській атомній електростанції.
1987, червень	Спілка письменників України звернулася з листом до Верховної Ради УРСР, у якому висукала стурбованість становищем української мови в республіці.
1987, 25 грудня	На урочистому засіданні ЦК Компартії України і Верховної Ради УРСР відзначено 70-річчя проголошення радянської влади в Україні, перший секретар ЦК В.Щербинський вперше підтвердив факт голоду в Україні в 1932-1933 рр.
1988, березень	Утворення Української Гельсінкської спілки (УГС).
1988, липень	XIX конференція КПРС у Москві прийняла рішення про "поповнення рад".
1989, лютий	У Києві пройшли установчі збори Товариства української мови імені Тараса Шевченка.
1989, березень	Відбулися вибори народних депутатів СРСР (перші вільні вибори з 1917 р.).
1989, травень - червень	У Москві відбувся I з'їзд народних депутатів СРСР.
1989, вересень	У Києві відбувся установчий з'їзд Народного руху України.
1989, грудень	У Москві відбувся II з'їзд народних депутатів СРСР.
1990, 21 січня	Акція Народного руху України на честь Акту злуки УНР і ЗУНР 22 січня 1919 р. ("Житий ланцюг" між Києвом і Львовом).

1990, березень	В Україні вперше проведено вибори до Верховної Ради УРСР і місцевих рад на альтернативній основі.
1990, березень	У Москві відбувся позачерговий третій з'їзд народних депутатів СРСР, який схвалив 6-ту статтю Конституції 1977 р. про керівну і спрямовуючу роль КПРС у державі та ухвалив Закон про заснування посади Президента СРСР.
1990, 15 травня	Почала працювати Верховна Рада УРСР нового складання.
1990, липень	Верховна Рада УРСР обрала своїм головою Л.Кравчука.
1990, 16 липня	Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України.
1990, 24 липня	За рішенням президії Київської міської ради народних депутатів над будинком Ради на Хрещатику піднято поруч з державним прапором УРСР національний сиво-жовтий прапор.
1990, грудень	IV з'їзд народних депутатів СРСР вийшов з Москви, ухвалив рішення провести всенародний референдум з питання про збереження Союзу РСР як оновленої федерації рівноправних суверенних республік.
1991, 17 березня	Проведено Всеукраїнський референдум в Україні з питання про збереження Союзу РСР; подіяний з Всеукраїнським опитуванням про існування УРСР у складі СРСР на дослах Декларації про державний суверенітет України.
1991, 5 липня	Верховна Рада України запровадила посаду Президента України і внісла відповідні зміни та доповнення в Конституцію УРСР 1978 р.
1991, 19 - 21 серпня	Спроба антиконституційного державного перевороту. Позачергова сесія Верховної Ради України двонадцятого скликання.
1991, 24 серпня	Прийняття Акта проголошення незалежності України.
1991, 30 серпня	Президія Верховної Ради України прийняла Указ про заборону діяльності Компартії України.
1991, 4 вересня	У Києві над будинком Верховної Ради України піднято сиво-жовтий національний прапор.
1991, 1 грудня	Проведено Всеукраїнський референдум на підтвердження Акта проголошення незалежності України. Першим Президентом незалежної України обрано Л.Кравчука.
1991, 9 вересня	Введення в обіг купонів багаторазового використання.
1991, 8 жовтня	Верховна Рада України ухвалила Закон "Про громадянство України".

1991, 4 листопада	Верховна Рада України ухвалила Закон "Про державний кордон України".
1991, жовтень	Установлений з'їзд Соціалістичної партії України (СПУ), головою партії став О.Мороз.
1992, січень	Президія Верховної Ради затвердила гімн України.
1992, лютий	Верховна Рада України затвердила Малий герб України.
1992, березень	Верховна Рада України прийняла Закон "Про представника Президента України".
1992, березень	Верховна Рада України ухвалила Закон "Про приватизацію майна державних підприємств".
1992, грудень	На IV з'їзді Народний рух України став політичною партією. Лідером НРУ став В.Чорногіл.
1993, червень	У Донецьку відбувся з'їзд Компартії України, на якому оголошено про відновлення діяльності партії.
1994, березень - квітень	Вибори до Верховної Ради України.
1994, липень	Президентом України обрано Л.Кучму.
1994, 16 листопада	Україна приєдналась до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї.
1995, січень	У Києві відбувся установчий з'їзд Соціал-демократичної партії (об'єднаної).
1996, 28 червня	Верховна Рада України прийняла Конституцію України.
1996, 2 вересня	В Україні було запроваджено нову національну валюту - гривню.
1997, 31 травня	У Києві було підписано Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Росією.
1997, 2 червня	У румунському місті Констанца було підписано Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною і Румунією.
1997, липень	У Мадриді підписано Хартію про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору (НАТО).
1998, березень	Вибори до Верховної Ради України.
1999, березень	В автомобільній катастрофі трагічно загинув В.Чорногіл.
1999, 13 травня	Верховна Рада України прийняла Закон "Про шляхи державної освіти".
1999, 14 листопада	Відбувся другий тур виборів Президента України. Більшістю громадян України на цю посаду переобраний Л.Кучма.
2000, 1 лютого	"Оксамитова революція" у Верховній Раді України.
2000, 16 квітня	Всеукраїнський референдум з приводу проведення в Україні політичних реформ.

2000, 23 травня	У Брюсселі відбулося засідання Ради з питань співпраці між Україною і Європейським Союзом.
2000, 5 червня	Візит Президента США Б.Клінтона до Києва. Підписання меморандуму про співпрацю між урядами США і України щодо запобігання й ліквідації надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру.
2000, 20 червня	Президент України підписав указ про направлення українського миротворчого контингенту до Демократичної Республіки Конго та до Лівану.
2000, 10 липня	Українській миротворчій батальйон у складі 25 осіб відбув до Косова.
2000, 18 липня	Уряд ФРН віднавав звану міжнародних угод про виплату компенсацій колишнім підвешаним працівникам Третього рейху.
2000, 5 вересня	Початок роботи шостої сесії Верховної Ради України.
2000, 15 вересня	Розпочав роботу Четвертий саміт "Україна - ЄС" у Парижі.
2000, 16 вересня	Зникнення журналіста Г.Понтадзе.
2000, 25 листопада	Вперше в Україні відзначено День пам'яті жертв голодомору та політичних репресій.
2000, 28 листопада	Початок "касетного скандалу".
2000, 15 грудня	Початок антипрезидентської хвилі "Україна без Кучми".
2001, 9 лютого	Формування парламентської опозиції.
2001, 14 лютого	Народний Рух України, партія "Реформа і порядок", Конгрес українських націоналістів організували антипрезидентську акцію "Україна за правду".
2001, 21 лютого	За ініціативою ЮНЕСКО вперше в Україні відзначено День рідної мови.
2001, 24 лютого	Київ. VI з'їзд Всеукраїнського товариства "Просвіта" імені Тараса Шевченка.
2001, 25 лютого	Всеукраїнська маніфестація опозиційних сил, спрямована проти резольви Л.Кучми, якого було звинувачено у причетності до зникнення журналіста Г.Понтадзе.
2001, 15 березня	Партії "Реформа і порядок", Народний Рух України, Конгрес українських націоналістів розпочали всеукраїнську акцію на підтримку прем'єр-міністра України В.Ющенка.
2001, 2 квітня	Вашингтон. Українська делегація взяла участь у роботі круглого столу "ЄС - США - Канада: політика щодо України".
2001, 26 квітня	Верховна Рада України ухвалила резолюцію "Про недовіру Кабінетові міністрів України". Біля Верховної Ради відбулися багаточисленні мітинги на підтримку уряду В.Ющенка.

2001, 27 квітня	Уряд В.Ющенка іде у відставку.
2001, 29 травня	Верховна Рада України дала згоду на призначення Прем'єр-міністром України А.Кічука.
2001, 6-7 червня	Відбувся саміт голів держав-учасниць ГУУАМ (Грузія, Україна, Узбекистан, Азербайджан, Молдова) у Ялті. Підписано Хартію ГУУАМ, з якої визначено принципи діяльності, засади й напрямки співробітництва об'єднання.
2001, 23 червня	В Україну з візитом прибув Голова Держави Ватикан П'яна Римський Іоанн Павло II.
2001, 16 липня	В.Ющенко змінив про формування виборчого блоку "Наша Україна".
2001, 17 липня	Лідери Аграрної партії України, Народно-демократичної партії, Трудової партії та Партії регіонів підписали Декларацію про наміри створити єдиний передвиборчий блок.
2001, 18-20 серпня	III Всеукраїнський форум українців у Києві.
2001, 10-11 вересня	Відбувся саміт "Україна - ЄС" у Ялті.
2001, 11 вересня	Терористичні акти у Нью-Йорку та Вашингтоні. 13 вересня в Україні оголошено днем скорботи і солідарності з американським народом.
2001, 18 жовтня	Верховна Рада України ухвалила законопроект "Про вибори народних депутатів України" у новій редакції.
2002, 31 березня	Вибори народних депутатів України. У виборах до Верховної Ради 4%-ий бар'єр подолали 6 виборчих блоків і партій ("Наша Україна", КПУ, "За єдину Україну", СПУ, СДПУ(о), блок Ю.Тимошенка).
2002, 12 червня	Головою Верховної Ради було обрано В.Литвина.
2002, 4-5 липня	Шостий саміт "Україна - ЄС" у Копенгагені.
2002, 19-20 липня	Відбувся черговий саміт країн-учасниць ГУУАМ.
2002, 27 липня	Під час повозових зустрічей на літавці у Смітсонії (Львів) стався катстрофічний літак СУ-27, наслідком якої загинуло 89 осіб. 199 осіб отримали травми різного ступеня.
2002, 16 вересня	Масова акція протесту опозиційних сил "Повстань, Україно" з вимогою відставки Президента Л.Кучми.
2002, 15 жовтня	Розпочала роботу Міжнародна конференція "розширення Європейського Союзу, НАТО - перспективи України" у Варшаві.
2002, 21 листопада	В.Януковича було призначено Прем'єр-міністром України.
2003, 25 січня	З'їзд Українського народного руху, на якому це громадське об'єднання перейменовано на Українську народну партію. Головою партії обрано Ю.Костенка.

2003, 28-29 січня	Київ. Саміт глав держав-учасниць СНД у Києві.
2003, 12 лютого	У Верховній Раді пройшли парламентські слухання, присвячені пам'яті жертв голодомору 1932-1933 рр. Верховна Рада прийняла рішення звернутися до ООН з проханням визнати голодомор 1932-1933 рр. геноцидом проти українського народу.
2003, 20 березня	США розпочали воєнні дії в Іраку.
2003, 14 травня	Верховна Рада України провела засідання, на якому вшанувала пам'ять жертв голодомору 1932-1933 рр. Прийнято звернення до українського народу, в якому голодомор 1932-1933 рр. визнано актом геноциду українського народу.
2003, 19-21 серпня	Відбувся VIII Світової конгрес українців, у роботі якого брали участь делегати 20 країн світу.
2004, 30 січня	Відзначення 50-ї річниці входу військ Криму до складу України.
2004, 19 березня	Глави держав України, Росії, Казахстану, Білорусі підписали Угоду про створення Єдиного економічного простору.
2004, 25 березня	Постанова Верховної Ради України "Про внесення змін до Закону "Про вибори Президента України".
2004, 28-29 березня	Перші антипрезидентські акції громадської організації "Пора".
2004, 20 квітня	Верховна Рада України ратифікувала Угоду про формування Єдиного економічного простору.
2004, 1 травня	До Європейського Союзу ввійшло десять нових держав-учасниць (Литва, Латвія, Естонія, Польща, Словаччина, Чехія, Угорщина, Словенія, Кіпр, Мальта).
2004, 28 червня - 2 липня	XIII Міжнародна конференція "Мова і культура".
2004, 29 червня	Засідання Комісії "Україна - НАТО" у Стамбулі.
2004, 6 липня	На багатотисячному мітингу, що проходив на Співозем'ї волі у Києві, В.Ющенко заявив, що анує своє кандидатуру на посаду Президента України.
2004, 7-8 липня	Саміт "Україна - НАТО" у Газі.
2004, 28 жовтня	Відзначення 60-річчя незалежності України від стілерських загарбників.
2004, 31 жовтня	В Україні пройшов перший тур президентських виборів.
2004, 13 листопада	Опубліковано повідомлення ЦВК "Про результати голосування у день виборів Президента України 31 жовтня". Найбільшу кількість голосів набрали В.Ющенко (39, 87% виборців) та В.Янукович (30, 32% виборців).
2004, 15 листопада	Повторне голосування призначене на 21 листопада. На УТ-1 відбулися теледебати між кандидатами на посаду

	Президента України В.Ющенком і В.Януковичем.
2004, 21 листопада	Другий тур виборів Президента України. ЦВК повідомив про перемогу В.Януковича.
2004, 22 листопада	У Києві на Майдані Незалежності то в багатьох містах України почалися масові протести проти фальсифікації результатів голосування.
2004, 23 листопада	ЦВК оголосила про обрання Президентом України В.Януковича. На позачерговому засіданні Верховної Ради депутати від коаліції "Сила народу" проголосили обрання Президентом України В.Ющенка, який сидів присягу на приєднати українському народу.
2004, 24 листопада	У Донецькій, Луганській, Харківській та інших областях, а також в АР Крим розпочалися акції на підтримку В.Януковича.
2004, 27 листопада	Верховна Рада України на позачерговому засіданні прийняла Постанову "Про політичну кризу в державі" в зв'язку з виборами Президента України. Верховна Рада вивчала офіційними результатами повторного голосування 21 листопада, що відбувалися з порушенням виборчого законодавства.
2004, 28 листопада	З ініціативи голів держадміністрацій Луганської, Донецької та Харківської областей було поставлено питання про проведення референдуму щодо утворення з регіона, де більшість під час виборів В.Янукович, автономної Південно-Східної республіки.
2004, 29 листопада	Верховний Суд України почав розгляд скарги довіреної особи кандидата на посаду Президента В.Ющенка М. Катеринчука про фальсифікацію виборів президента.
2004, 4 грудня	ЦВК прийняла постанову про проведення першого голосування другого туру виборів Президента України 26 грудня 2004 року.
2004, 8 грудня	Верховна Рада на позачерговому засіданні прийняла пакет законів для врегулювання політичної кризи і проведення політичних реформ, висмілює яких значно ануувалися повноваження Президента і розширювались повноваження Прем'єр-міністра та Верховної Раде. Ці положення започаткували перетворення України на парламентсько-президентську республіку.
2004, 11 грудня	Генеральна Прокуратура України відновила кримінальну справу про отруєння кандидата на посаду Президента України В.Ющенка.
2004, 20 грудня	Київ. На першому національному каналі України відбулися 100-хвилинні передвиборні дебати між кандидатами на посаду

	Президента України В.Ющенком та В.Януковичем.
2004, 26 грудня	Відбулося переголосування другого туру виборів Президента України.
2004, 29 грудня	ЦВК оголосила попередні результати переголосування другого туру виборів Президента України. Переміг В.Ющенко.
2005, 10 січня	ЦВК оприлюднила офіційні результати переголосування другого туру виборів Президента України. У голосуванні брали участь 77,19 % виборців. Переміг В.Ющенко, за нього проголосувало 51,99 % виборців, за В.Януковича - 44,20 %.
2005, 23 січня	Інавгурація Президента України В.Ющенка у Верховній Раді. Президент України В.Ющенко виступив з промовою на Майдані Незалежності.
2005, 24 січня	Перший візит новообраного Президента України В.Ющенка в Російську Федерацію. Зустріч з Президентом Російської Федерації В.Путіним.
2005, 25 січня	Виступ президента України В.Ющенка на засіданні Парламентської Асамблеї Ради Європи. У доповіді висвітлено основні напрями внутрішньої та зовнішньої політики, спрямовані на інтеграцію України в європейський світ.
2005, 26-27 січня	Участь Президента України В.Ющенка в урочистостях, присвячених 60-річчю звільнення гетлерського концтабору Освенцим.
2005, 28 січня	Участь української делегації на чолі з Президентом України В.Ющенком у роботі Всесвітнього економічного форуму у Давосі (Швейцарія).
2005, 4 лютого	Верховна Рада України затвердила на посаді Прем'єр-міністра України запропоновану Президентом України кандидатуру Ю.Тимошенка. Сформовано новий уряд.
2005, 4-6 лютого	Відзначення 60-річчя Ялтинської конференції 1945 р.
2005, 21 лютого	Відбулась міжнародна наукова конференція.
2005, 21 лютого	Підписання Президентом України В.Ющенком плану дій "Україна - ЄС" на три роки.
2005, 23 лютого	Виступ Президента України В.Ющенка в Європейському парламенті. Визначено стратегію України щодо розвитку європейських демократичних цінностей та вступу в ЄС.
2005, 5 березня	Установчий з'їзд нової партії - Народного Союзу "Наша Україна". Почесним головою новоствореної партії обрано В.Ющенка. 7-й з'їзд Партії регіонів. Голова партії В.Янукович оголосив перехід партії в опозицію.

2005, 22-23 березня	Офіційний візит Президента України В.Ющенка в Туркменістан. Обговорювалися питання поставок газу в Україну.
2005, 4-7 квітня	Робочий візит Президента України В.Ющенка до США. Відбулися переговори з Президентом США Д.Бушем, Держсекретарем К.Райс. Президент В.Ющенко виступив в Конгресі США.
2005, 8 квітня	Відбулися траурні церемонії поховання Папи Римського Іоанна Павла II. Президент України В.Ющенко очолював на церемонії українську делегацію.
2005, 11-12 квітня	Офіційний візит Президента України В.Ющенка до Республіки Польща. Обговорювалися питання активізації двостороннього співробітництва щодо інтеграції України в ЄС.
2005, 22 квітня	Саміт голів держав-учасниць ГУЗМ. Обговорювалися питання подальшого співробітництва, врегулювання придністровської кризи в Молдові.
2005, 9 травня	Урочисте відзначення 60-річчя від дня Премоги над гітлерівською Німеччиною.
2005, 19 травня	Україна приєдналася до Болонської конвенції стандартизації підходів до організації навчального процесу і функціонування вищої школи в Європейському Союзі.
2005, 28 червня - 1 липня	VI Міжнародний конгрес українців у Донецьку.
2005, 8 вересня	Припинення повноважень Прем'єр-міністра Ю.Тимошенка та відставка Кабінету Міністрів; призначення в.о. Прем'єр-міністра Ю.Самурова.
2005, 15-18 вересня	Робочий візит Президента України В.Ющенка в США. 15 вересня Президент України виступив на 60-й Генеральній Асамблеї ООН. У своїй промові він закликав світове співтовариство визнати геноцидом українського народу голодомор 1932-1933 рр.
2005, 22 вересня	Президент України В.Ющенко та лідер партії "Регіони України" В. Янукович підписали Меморандум про взаєморозуміння між владою та опозицією.
2005, 6 жовтня	Верховна Рада України ухвалила постанову про утворення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з розслідування обставин організації кримінального скандалу і його впливу на стан національної безпеки України.
2005, 6 грудня	Верховна Рада України затвердила Указ Президента України "Про надання надзвичайного статусу в населених пунктах Автономної Республіки Крим".
2006, 6 липня	Верховна Рада України прийняла постанову "Про голову Верховної

	Ради України". Головою Верховної Ради України обрано О. Мороза.
2006, 4 серпня	Верховна Рада України прийняла Постанову "Про призначення В.Януковича Прем'єр-міністром України".
2006, 18 жовтня	Верховна Рада України прийняла Закон України "Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції".
2006, 31 жовтня	Верховна Рада України прийняла Постанову "Про відзначення 30-ї річниці створення Української групи сприяння виконанню Гельсінкських угод".
2006, 28 листопада	Верховна Рада України прийняла Закон України "Про Голодомор 1932-1933 років в Україні".
2006, 27 грудня	Кабінет Міністрів України прийняв постанову "Про затвердження Державної програми "Репродуктивне здоров'я нації" на період до 2008 року".
2007, 22 лютого	Верховна Рада України прийняла Закон України "Про державний реєстр виборців".
2007, 23 лютого	Верховна Рада України прийняла Закон України "Про стан виконання законодавства України щодо соціального, правового і морального захисту ветеранів війни".
2007, 19 квітня	Президент України В.Ющенко видав Указ "Про організацію та проведення фінальної частини чемпіонату Європи 2012 р. з футболу в Україні".
2007, 26 квітня	Президент України В.Ющенко видав Указ "Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів".
2007, 26 квітня	Верховна Рада України прийняла Постанову "Про Указ Президента України "Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів" від 26 квітня 2007 р."
2007, 26 квітня	Верховна Рада України прийняла Постанову "Про запису Верховної Ради України "Про неприпустимість звинувачення неправомірних дій з боку Президента України Ющенка В.А."
2007, 8 травня	Верховна Рада України прийняла Постанову "Про відзначення 90-ліття від часу заснування Національної академії наук України".
2007, 16 травня	У Верховній Раді відбулися парламентські слухання "Про інтенсифікацію співробітництва України з Європейським Союзом у рамках транскордонного співробітництва".
2006, 28 березня	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки

2008, 25 липня	Поліція про співробітництво під час організації фінального турніру Чемпіонату Європи з футболу УЄФА Євро 2012. Президент України видав Указ "Установити в Україні День хрещення Київської Русі-України, який відзначається щорічно 28 липня. У день пам'яті святого рівноапостольного князя Володимира - Хрестителя Київської Русі".
2008, 28 липня	День хрещення Київської Русі-України.
2008, 28 липня	Президент України видав Указ "Про оголошення окремих територій Вінницької, Івано-Франківської, Закарпатської, Львівської, Тернопільської та Чернівецької областей зонами надзвичайної економічної ситуації".
2008, 22 листопада	75 річниця Голодомору - геноциду українського народу 1932-1933 рр.

ПІСЛЯМОВА

Шановний читачу, ось і перегорнута остання сторінка з джерельного літопису історії України. Ти мав добру нагоду довідатись про багату і колоритну історію мужнього, мудрого і працелюбного українського народу. Твій особистий аналіз і узагальнення широкого спектру писемних історичних, етнографічних та інших джерел дають можливість переконатись, що український народ належить до давніх європейських народів. Його виокремлення з-поміж слов'янської спільноти відбулось приблизно в середині першого тисячоліття до н.е.

Від часу свого зародження і до нині український народ безперервно формувался в лоні своєї історичної території, при будь-яких умовах. Даний джерельний літопис свідчить, що український народ належить до давніх державних народів сучасної цивілізації, з більш як 1100-літньою історією. Джерельний літопис констатує, що він (український народ) мав свою державність впродовж 900 років, з них майже п'ять століть давньоруської доби (від перших Києвичів до занепаду Галицько-Волинської держави); два століття існування Великого Литовського князівства, Руського і Жемайтійського до 1569 р. (Люблінська унія) як поліетнічної держави литовців, українців та білорусів. Причому український етнічний масив вкуні з білоруським складав суттєву більшість у литовській державі, мова у ній була давньоруська (тобто українська), характер, управління, культурогенез по суті також були давньоруськими, через те М.С. Грушевський називав її Литовсько-руською державою. Потім період майже 120 років козацько-гетьманської державності від 1649 р. до скасування гетьманату (1764 р.). Державинищуку суть мала Запорозька Січ, що існувала з середини XVI ст. до її ліквідації (1775 р.). Останні сімдесят років XX ст. українська нація твердо і невідпороно боролася за свою державну незалежність, самостійність і соборність.

Отже, аналізуючи сторінки минулого й сучасного видно, що український народ завжди належав і належить до найдавніших і

найчисельніших народів світу. Він і нині по своїй чисельності займає шосте місце в Європі і двадцять перше у світі.

В сучасних умовах суттєво зростає роль джерел у заповненні "білих плям" української історії, неупереджений аналіз і виклад матеріалу — це основні принципи, на які орієнтувались упорядники видання.

Подібний підхід уможливило більш глибоке осягнення досвіду попередніх поколінь українців, а також сприяє використанню джерелознавчої інформації для оптимізації процесів націо- і державогенезу.

З самого початку своєї багатотомової історії український народ своєю трудовою діяльністю, засобами усної творчості фіксував найвідоміші події своєї історії і передавав її з покоління в покоління.

З появою писемності почалося створення джерельного літопису українського народу. Знання змісту якого кінче необхідні для поглибленого вивчення історії України та формування національної самосвідомості, що гарантує існування і розвиток української нації, її достойного місця в суцвітті народів світу. Переконані в тому, що цьому патріотично-громадянському завданню певною мірою допоможе наша книга.

Історія України Джерельний літопис

За редакцією **В.І. Червінського** та **М.І. Обунного**

Технічний редактор
Куксов В.І.

Верстка
Оксенюк О.М.

Художнє оформлення
Калініченко І.І.

Віддруковано
ВАТ "Харківська книжкова фабрика "Глобус"
01012, м. Харків, вул. Енгельса, 11

Підписано до друку 19.11.2008. Формат 60x90 1/16.
Обл. вид. арк. 52,0. Уз. друк. арк. 50,0.
Папір офсетний, друк офсетний. Тираж 5000. Зам. № 8-1209.

ДП "Дирекція ФВД"
01033, м. Київ, вул. Шота Руставелі, 39/41, оф.903

Свідоцтво про внесення до державного реєстру
ДК № 2201 від 01.06.2005р.